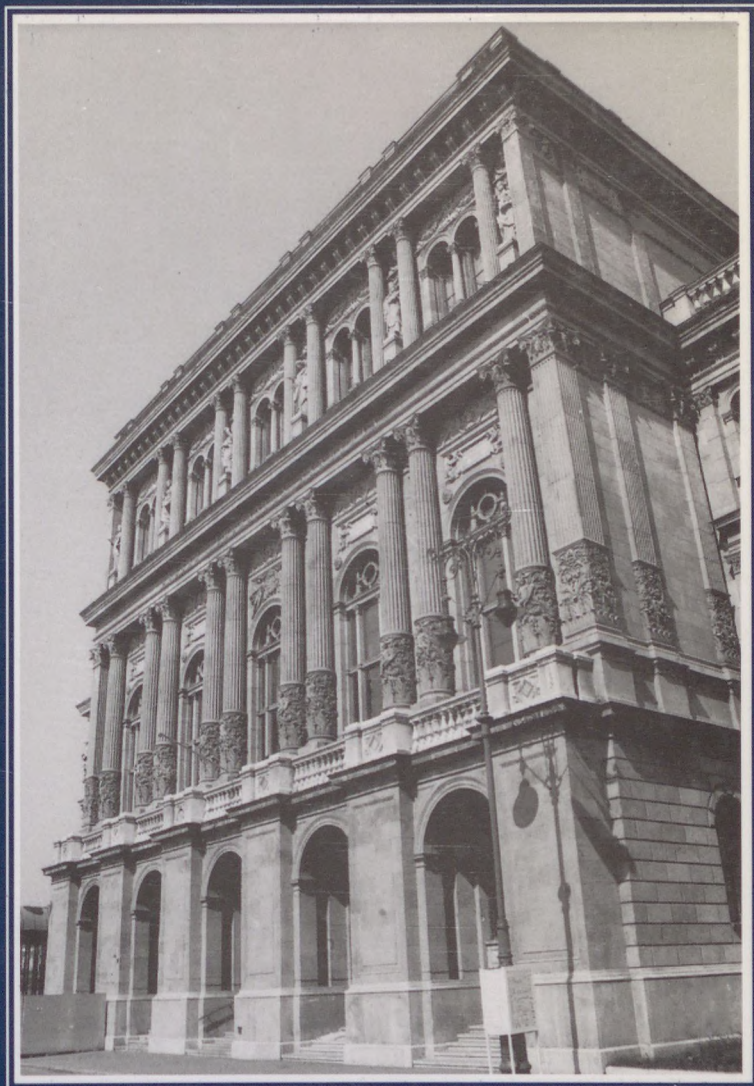

*Kosáry
Domokos*

**HAT ÉV
A TUDOMÁNYPOLITIKA
SZOLGÁLATÁBAN**

MTA Történettudományi Intézete

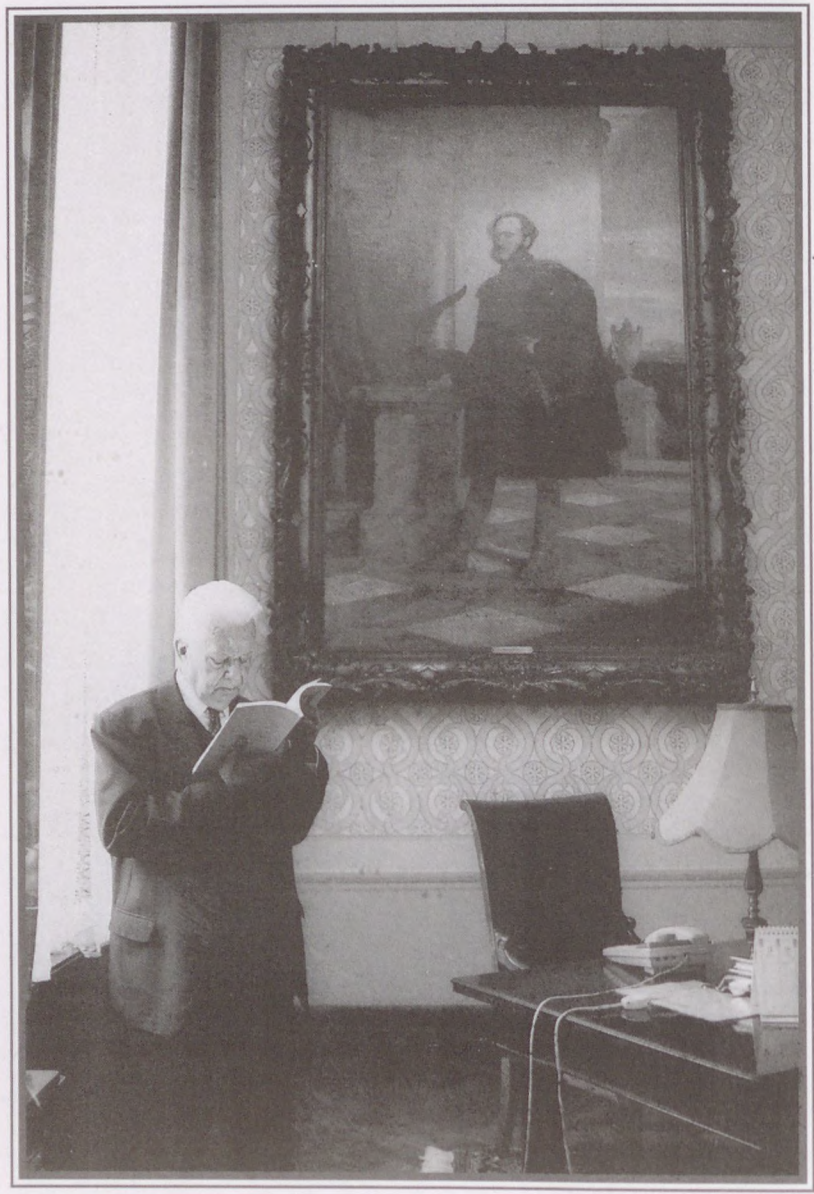

KOSÁRY DOMOKOS

Hat év a tudománypolitika szolgálatában

Hat év a tudományok évszázadában
KÖZVETLEN ÉRŐK

TARTALOM

KOSÁRY DOMOKOS

HAT ÉV
A TUDOMÁNYPOLITIKA
SZOLGÁLATÁBAN

*Cselelői Születés
női emlékei*

96 V. S.

BUDAPEST 1996

MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

© Kosáry Domokos, 1996

ISBN 963-8312-35-1

Kiadja

MTA Történettudományi Intézete

Felelős kiadó: Szász Zoltán igazgatóhelyettes

Fotó: Fáy Béla

Borító: Pók Andrea

A szedési és tördelési munkálatokat
az MTA Történettudományi Intézete Kiadványcsoportja végezte.

Vezető: Burucs Kornélia

Tördelő: Turcsán Anita

Nyomás, kötés: Dabas Jegyzet Kft

Felelős vezető: Marosi György ügyvezető igazgató

TARTALOM

Előszó	7
Célok és teendők	11
Nem Dzsugasvili alapította...	13
Az Akadémia megújulásáról	16
Mindig Európához tartoztunk	20
Nyílt válasz a tudomány jövőjéről	24
A történelemre nem lehet megsértődni	26
Az Európai Tudományos Alapítvány köszöntése	31
Vége autonóm lesz az Akadémia?	33
A MTA elnökének hitvallása	35
Tájékoztató az MTA reformtörekvéseiről	41
Nincs hivatalos vonal	48
Magasabb értelmű politizálás	52
Reform — indulatok helyett	55
Széchenyi és a nemzeti művelődés	64
X. Károly Gusztáv svéd király köszöntése	74
Listák nem készülnek	75
A magyar tudomány a XXI. század küszöbén	77
Hit és kultúra. II. János Pál pápa köszöntése	86
Az Akadémiáról a vita — nem „akadémikus”	88
Felelőségünk a jövőért	92
„Nem szeretem, ha az indulatok uralkodnak el egy társadalomban”	96
„Vigyázzunk a külföldi példákkal!”	109
A nemzeti nyelv történeti útja	112
Két év a mérlegen	121
Az európai kultúra: egység, sokféleség	129
Levél a tudománypolitikai irányelvekről	135
Folyamatosság a nemzeti művelődésben	140
Beszélgetés a magyar Toscanában	149
Milyen tudománypolitikára van szükség?	161
Erdőink jövője	167
Nemzedékek találkozása	170
„Visszautasítottam minden politikai beavatkozást”	174
A tudomány és a nemzet szolgálatában	182

Karácsonyi beszélgetés	190
Az Akadémia és a környező országok magyar tudományossága	202
II. Erzsébet angol királynő köszöntése	209
Miért van szükség új akadémiai törvényre?	210
Áldoznunk kell arra, amiben a felemelkedés ígérete van	233
A feladatot igyekeztünk tisztességgel elvégezni	245
Hogyan kell megöregedni?	250
„Nem én változtam”	253
Levél Antall József miniszterelnökhöz	257
Emlékezés Szent-Györgyi Albertre	260
A nemzetállam és jövője	264
Európa Nap Debrecenben	276
Egység és reform	279
A zárzó jogán	288
A Közgazdasági Társaság köszöntése	293
Búcsú Szentágotthai Jánostól	296
Nem a vitákkal van baj, hanem azok színvonalával	298
Próbatétel	302
Palackposta a jövőnek	308
Válaszúton	316
Az európai fejlődési modell és a művelődés	323
5x5 tézis a tudománypolitikáról	336
Tudományos stratégiánk alapjairól	343
Magyarország kultúrpolitikája az első világháború után	350
Búcsú a Veszprémi Akadémiai Bizottságtól	359
Alapkutatás: jelen és jövő	364
Az Akadémia és a honfoglalás	370
Rövidítések jegyzéke	377

ELŐSZÓ

Kötetünk szöveggyűjtemény. Válogatás az elmúlt hat év beszédeinek, előadásainak, leveleinek, sajtónyilatkozatainak anyagából. Főleg azok számára készült, akiket az érdekel, hogy miként alakult a Magyar Tudományos Akadémia és általában a hazai tudomány, kutatás helyzete a rendszerváltozást követő, mozgalmasság évek során. A szerző, aki 1990 tavaszától 1996 májusáig, két cikluson át az Akadémia elnöki tisztjét töltötte be, történészként is kötelességének érezte, hogy egy ilyenféle forráskiadvánnyal az eljövendő kutatók munkáját elősegítse, és egyben számot adjon célkitűzéseiről, és arról, hogy ezekből mit sikerült megvalósítani. Nagyon sok színes részletnek főleg terjedelmi, de részben ma még más okokból is el kellett maradnia, de a fő vonalak talán így is kirajzolódnak. Annyival is inkább, mivel alapjában véve mindig ugyanaz a néhány probléma bukkan újra meg újra fel, különböző megközelítésben, a viták során.

Kezdetről fogva azt tűztük ki célul, hogy tudományos szervezetünk minden politikai befolyástól mentesen, saját szakmai szabályainak megfelelően, maga, autonóm módon dolgozza ki és vigye keresztül azt a programot, amely a megújulás és értékmegőrzés kettős alapelvéből következik. Politikán nemcsak valami olyan felső, hatalmi beavatkozást kellett értenünk, amilyen a letűnt rendszer idején oly nyomasztóan érvényesült. A kiépült érdekek konok, konzervatív védelme ugyanis, az egyik oldalon, meg a sértett indulatok, a változástól megmámorosodott, dilettáns érvényesülési vágyak pedig a másikon, ugyancsak politikai színezetet kaptak az új helyzetben, a falakon kívül és belül. E sokféle veszélyt mind ki kellett védenünk. Útját álltuk minden politikai bosszorkányüldözésnek, hiszen méltatlan és képtelen dolog lett volna az Akadémiát politikai ítélszéké alakítani; a kevés exponáltabbnak azt ajánlottuk, hogy vonuljanak most a csendesebb, hátsó sorokba és szakmai munkájukkal mutassák meg alkalmasságukat. Igyekeztünk bevégezni a rehabilitáció ügyét, ideértve az 1949-ben ugyancsak kizárt irodalom és művészet visszavételét, egy önálló, társult testület, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia létrehozásával, amelyre — miután más szerző külön tanulmányának tárgya lesz — itt nem kell bővebben kitérnünk. Annál több szó esik viszont az alábbiak során az Akadémia szervezeti egységének helyreállításáról, az irányító szerepet játszó Központi Hivatal helyett szolgálatot végző titkárság felállításáról, még inkább és főleg pedig a kutatóintézeti hálózat mint jelentős szellemi, nemzeti érték megmentése és szabadabb mozgásterének

biztosítása érdekében folytatott, hosszú küzdelemről, különböző mohó ellenfelekkel. Mindehhez persze múlhatatlanul szükség volt az új akadémiai törvényre is, amelyet már 1991-ben benyújtottunk, és amelyet hosszú viták után 1994 tavaszán végére elfogadott a parlament.

Az új törvénybe alapjában véve a reform minden lényeges eleme bekerült: az autonóm köztestület, amelybe képviselő útján minden minősített kutató beletartozhatik, a saját tulajdon, a kutatóintézetek továbbra is akadémiai hálózata, a felsőoktatással való együttműködés, az új minősítési rendszer. Lehetnek — vannak — benne vitatható részletek. De talán túlzás nélkül meg lehet állapítani, hogy ilyen önálló pozícióval és ilyen lehetőségekkel az Akadémia, a szakmai testület, korábban nem rendelkezett. Két különös — és egyúttal összefüggő — mozzanat azonban bizonyára mégis feltűnik majd e kötet olvasóinak. Az egyik az akadémiai törvény ügyének váratlan elhúzódása. A másik pedig az, hogy az egyetemekkel való együttműködés mind benne, mind a később benyújtott, és mégis korábban elfogadott felsőoktatási törvényben másként, bizonytalanabban, szűkebb körben jelenik meg, mint azokban az eredeti reformjavaslatokban, amelyek az Athenaeum-programról a jelen kötetben olvashatók. A két törvény éppen e vonatkozásban nem is illeszkedik egymáshoz hiánytalanul. A felsőoktatási törvény gondoskodik — helyesen — az Akkreditációs Bizottságról, amelyben gyakorlatilag részt vett az Akadémia is, de nem tud sem az egyetemeken ténylegesen létező, támogatott akadémiai kutatóhelyekről, sem a Magyar Rektori Konferencia és az Akadémia közös Athenaeum Bizottságáról, amely az akadémiai alapszabályokban szerencsére bentmaradt.

Az egyetemekkel való szoros együttműködés kiépítése, az oktatás és a tudományos kutatás értelmetlen szétválasztásából előzőleg kialakult feszültségek felszámolása, az egyetemi tudományos kutatás elősegítése, az intézeti kutatók fokozott bekapcsolása a felsőoktatásba kezdettől legfőbb célkitűzéseink közé tartozott. Ez eleinte nem is volt könnyű feladat, mert sok értetlenségbe ütközött. Amikor 1990 őszén, első ízben, az ELTE oktatóinak gyűlésén próbáltuk ezt egy (itt nem közölt) beszédben kifejteni, a visszhang részben olyanféle volt, mint ahogy Metternich reagált Talleyrand halálhírére: vajon ezzel mit akarhat? De azután mind többen megértették, mindkét oldalon, hogy érdekük mily mértékben közös. Nyilvánvalóan az volt mindkét fél közös érdeke, hogy a kutatóintézetek segítségével, együttes erővel, az egyetemeken olyan intézményes posztgraduális képzést sikerüljön kiépíteni, amely a szakmai utánpótlást megfelelően biztosítja. Ezt neveztük Athenaeum-programnak, amelynek jegyében meg is alakult az említett, közös Athenaeum Bizottság. Hozzátehetjük, hogy a gyakorlatban az együttműködés azóta is jelentősen továbbfejlődött, annak ellenére, hogy a törvényes szabályozás e téren egyelőre hiányos maradt. Ez utóbbi hibát majd a felsőoktatási törvény amúgy is esedékes módosításával lehet a legegyszerűbben korrigálni.

Témánk eljövendő kutatói feltehetően az alábbi történetet fogják majd részletesen elmondani:

A kormányzati, politikai erők véleménye 1990 után sokban megoszlott a tudománypolitikát és különösen az Akadémiát illetően. A nagyobb távlatokban, magas szinten gondolkodók hajlandók voltak az Akadémia reformprogramját támogatni. Antall József miniszterelnök és Mádl Ferenc tárcanélküli miniszter, mint a Tudománypolitikai Bizottság elnöke, ezek közé tartozott, másokkal együtt, mind az akkori kormánypárti, mind az ellenzéki — például szocialista — padsorokból. De voltak, nem kis számban, ugyancsak mindegyik oldalon a „sztálinista” Akadémiának olyan ellenfelei is, akiknek hangereje olykor jóval kevésbé volt szerény, mint látókörének szintje. Ezek közé tartozott — mások mellett — a Művelődési Minisztérium akkori vezető garnitúrájának néhány tagja. Olyan is akadt a frissen nemzeti színekben pompázók között, aki korábban a pártállam kultúrpolitikai vezetésének igen bizalmas hívei közé tartozott.

A két ellentétes tendencia eleinte számunkra inkább kedvező egyensúlyra hátrányunkra 1993 tavaszán módosult. Több egykorú bizalmas nyilatkozat ennek indokát is megjelölte. Az Akadémia néhány — igen kevés — korábban politikailag exponált tagja, nem fogadva meg a nyugton maradás jó tanácsát, rosszul értelmezett helyi érdekek szolgálatában olyan akciót szervezett a tisztújítás körül, amely nemcsak az intézményen belül okozott feszültségeket, nehézségeket (ezekről itt most nem kívánunk beszélni), hanem — főleg — elkerülhetetlenül nagy visszhangot kapott a politikában is. Ezt ugyanis politikai körökben — egyébként nem reálisan — úgy értelmezték, bizonyos oldalon szándékos propagandával is, hogy az Akadémián belül felülkerekedtek a „sztálinisták”, és ezzel elakadt a reformmozgalom. Így következett be az akadémiai törvény időleges félretétele és leválasztása a felsőoktatásiról. Nem kívánjuk itt részletezni azokat a kemény vitákat, amelyek eredményeként, jószándékú barátaink — nem utolsósorban az új művelődési miniszter: Mádl Ferenc — segítségével az ellenakciókat és nehézségeket legyőzve az akadémiai törvény végül mégis megszülethetett.

A tanulság nyilvánvaló. A jövő alternatívája is. Az Akadémia a megszerzett, nagy lehetőségekkel akkor fog tudni élni, nemzeti feladatainak pedig eleget tenni, ha politikamentességét, egységét, szakmai elkötelezettségét, stabilitását és megújulási készségét megőrzi. Ha viszont kellő belátás híján engedi, hogy a pénzügyi vagy más nehézségek kiélezzék a belső feszültségeket, és hogy az előző rendszerben kiépült, elavult, helyi érdekek meg nyugtalan ambíciók szolgálatában politikai színezetű lobbyk érvényesüljenek, akkor ez elkerülhetetlenül kiprovokálja a további, ellenkező politikai színezetű akciókat — aminek máris van némi előjele. Ebben az esetben az Akadémia olyan politikai csatározásoknak lehet színtere, amelyek meggátolják, hogy valódi hivatását teljesítse. E sorok írója, búcsúzóul, őszinte szívvel kívánja a Köztisztviselőnek, hogy ezt az utóbbi, ve-

szélys csapdát a jövőben is elkerülje és a jó utat, a jobbik alternatívát tudja választani.

*

A kötetben közölt szövegek zárójelben azt a számot viselik, amely alatt iratgyűjteményekben megtalálhatók. Kiválasztásukban Kónya Sándor és Kovács Anikó, technikai szerkesztésükben Reisz T. Csaba, leírásukban Sárdi Irén volt segítségemre. Ezúton is szeretném nekik ezt megköszönni.

Budapest, 1996. május 6.

K. D.

CÉLOK ÉS TEENDŐK

Tisztelt Akadémia!

Kedves Barátaim!

Kissé megilletődve szeretném Önöknek kitüntető bizalmukat megköszönni. Az az érzésem ugyanis, hogy e bizalom nemcsak annak szól, hogy szakmai munkámtól és emberi meggyőződésemtől fenyegető vagy csalogató helyzetekben sem hagytam magam eltéríteni, hanem annak a vitathatóbb hajlamomnak is, hogy ősz fejjel is szenvedélyesen vessem magam a küzdelembe, ha úgy érzem, hogy jó ügyet kell védenünk, vagy támadnunk a rosszat. S bár manapság divat, hogy az első világháború előtti évjáratú kocsikat, ha még elég jó karban vannak, kiállításra viszik, a nagy versenyeken mégsem azokat szokták indítani.

A kitüntető tisztséget — mint tudják — nem kerestem, de ha már választanom kellett az igen és a nem között, elvállaltam. Nemcsak önzetlenségből, hanem értelmes önzésből is, mert nézetem szerint saját magunkat demoralizáljuk, ha a feladatok és nehézségek elől meghátrálunk, megfutamodunk. A feladat nehézségével, a mai helyzetben, természetesen tisztában vagyok. S éppen ezért külön szeretném azok figyelmét megköszönni, akik ellenem szavaztak, hiszen ők — szándékuktól talán függetlenül — azt igyekeztek elősegíteni, hogy a Candide emlékezetes tanácsát megfogadva és kissé kiegészítve folytassam dörgicsei kertem és kézírataim gondozását. Azt mindenképpen megígérhetem, hogy amennyire erőm engedi, utolsó szolgálatként mindent meg fogok tenni az Akadémia s az általa képviselt értékek és nagy történelmi hagyományok védelme és továbbfejlesztése érdekében. Ehhez kérem mindannyiuk baráti segítségét és kritikáját, észrevételeit és tanácsait, hogy közös erővel dolgozhassunk e célokért.

Mélyen átérzem — egyéni tapasztalataimból következőleg is —, hogy ma egyszerre feladatunk az értékek megőrzése és megújítása, a folytonosság és a változás.

Több mint három évtizeddel ezelőtt, életemnek és jónéhányunk életének egy nem könnyű szakaszában, egy alkalommal a kellenél talán keményebb hangon válaszoltam az engem kísérő fegyveresnek. Mire ő — úgy látszik meglepődve — ezt mondta: „De kérem, az ember nem beszél így az őrével.” E nyilatkozatnak én úgy megörültem, mint a történész, ha egy kulcskérdésre jó forrást talál. E szavak mögött ugyanis egy világgép bontakozott ki előttem — az egész akkori világé. Eszerint az univerzum úgy épül fel, hogy van az ember

és van őre is, elválaszthatatlanul. S mivel a kutató is ember, neki is van őre, esetleg több őre is. Hát ez az a világkép, ez az a rendszer, amelyet le kell váltanunk, az örökkel együtt, akiknek emberré válását kell lehetőleg elősegítenünk.

A cél az új, demokratikus társadalomban a tudomány, a kutatás szabadsága, az Akadémia szabadsága és önállósága, az egyetemek autonómiája, a politikai beavatkozás minden kísérletétől, minden politikától mentesen, függetlenül. Erre nézve megnyugtató nyilatkozatok hangzottak el a politikai vezetés részéről is.

Engedjék meg, hogy végül egy olyan székfoglaló záró mondatait idézzem, amely ezelőtt 109 évvel, 1881-ben hangzott el itt, a Magyar Tudományos Akadémián, a tudományok haladásának befolyásáról a bányaművelésre. A szerző, egykor, 1848-ban Kossuth miniszteriumának munkatársa, dédapám volt. Talán ez is egyfajta folytonosságot jelez, és kapcsolatot az Akadémiával és a humán tudományokon túl a természettudományokkal is. Lehet, hogy a XIX. század műszaki szakemberének bizakodása vezette őt, amikor így fogalmazott: „Még eddig mindig sikerült (szakembereinknek) az eléjük torlódó nehézségeket a tudomány vezérlete alatt folytatott, kitartó munkával legyőzni.” De befejező üzenete egy kissé talán a mának is szól és mindannyiunknak: „Remélhetjük, hogy ha nem pihenünk, hanem mindig ébren vagyunk és a küzdelemre készen leszünk és a tudományok haladásával lépést tartunk, ennek segítségével ezentúl is győztesek fogunk maradni — mihez adjon isten sok szerencsét.”

Beszéd az elnökválasztás után, az MTA közgyűlésén, 1990. május 24. A másnap, május 25-én folytatódó vita során került sor arra az elnöki felszólalásra, amely három alapelvet szögezett le: 1. „Boszorkányüldözés nem lesz az Akadémián”. 2. „Az Akadémia és a tudományos kutatás általában legyen független minden ... politikai apparátustól és befolyástól”. 3. „Kutató intézetrendszerünk olyan nagy nemzeti értéket képvisel, amelyre az országnak a jövőben nem kisebb, hanem nagyobb szüksége van, és ezt szétrombolni tisztító cselekedet volna”. (2303)

NEM DZSUGASVILI ALAPÍTOTTA...

Az Akadémia akadémikus — mondogatták itt, s talán nem is ok nélkül, az intézmény konzervatívizmusára, hálózatának bürokratikus körülményeire utalva. Eközben, minden politikai-gazdasági akadály ellenére, a Magyar Tudományos Akadémia a legfelsőbb fokon is működött, képviselhette tudományunk világszerte jegyzett színvonalát. Régóta várt rehabilitálások, változásokat is sürgető, de aggodalmat is keltő bizonytalanságok után az MTA közgyűlése megválasztotta új elnökét. Kosáry Domokos történészprofesszort Simkó János kérte mikrofon elé. ...

- ◆ Az MTA, a magyar tudományos kutatás, a tudományos élet helyzete természetesen ismert. Felgyorsult a kutatói hálózat bomlása, szétesése. A kutatók most már szinte ezrével hagyják el az országot, nagyon sok köztük a fiatal. A tudomány infrastruktúrája nemzetközi mércével mérve alig-alig minősíthető. Válságban van a tudományos könyvek és folyóiratok kiadása... Hetvenhét esztendősen miért vállalta mégis ezt a megbízatást?

Ezt én is megkérdeztem magamtól. S ha őszinte akarok lenni, ha nem állítanak ez elé a választás elé, hanem valaki másra gondolnak, az engem egyáltalában nem nyugtalanított volna. Mert — mint közgyűlési megnyilatkozásomban is mondtam — megköszöntem az ellenem szavazók jóakarátát, hiszen elő akarták segíteni, hogy a Candide bölcs tanácsát megfogadva és kibővítve: dörgicsei kertemet és kézirataimat gondoljam. Miután azonban igennel vagy nemmel kellett válaszolnom, a nem azt jelentette volna, hogy meghátrálok, elmenekülök. Ez viszont sem az önmagamról alkotott képbe, sem a másoknak rólam alkotott képébe nem illett volna bele. Hát egész egyszerűen ezért vállaltam... De hadd térjek vissza kérdésének elejére, visszakérdezve: meg akar ijeszteni? Mert ez a felsorolás így nagyon riasztóan hangzik. De valójában az akadémiai kutatóintézetek hálózata nincs bomlásban. Bizonytalanság, már-már egy kis pánikhangulat kétségtelenül erőt vett a kutatókon, köztük az akadémikusokon is, mert nem tudták, mi lesz... Amikor a jelöltséget vállaltam, éppen ezért szabtam feltételül, hogy előzetesen beszéljek a két legnagyobb magyarországi politikai párt képviselőivel...

- ◆ Kinek szabta ezt feltételül?

A jelölőbizottságnak. Azt mondtam: akkor tudom vállalni, ha tisztázom, hogy e két politikai erőnek három elvi kérdésről, feltételről mi a véleménye. Akceptálható-e az én álláspontom vagy sem.

- ◆ És mi volt ez a három feltétel?

Az első, hogy az Akadémián nem szabad boszorkányüldözést kezdeni. Ha mi

1949-ben mindenkit rehabilitáltunk, függetlenül attól, hogy miként került be az Akadémiára, akkor most sem szabad hajszába kezdeni. Előfordult ugyan, hogy olyanok kerültek be, akiket a portásnak kellett volna seprűnyéllel kizavarnia az épület kapujából, de az Akadémia többsége mégiscsak jó szakemberekből áll.

S olyan konkrét, tudományosan alkalmazható mércénk, amely jelezné, hogy ki nem való oda, soha nem volt és ma sincsen. Az adminisztratív módszerek, a címkézések, kategorizálások, diszkriminációk, az első-, másod-, harmadrendű állampolgárrá minősítés módszerének alkalmazása egyébként is teljesen elfogadhatatlan, erkölcstelen számomra. Olyan módszer, amelyet — amíg én itt vagyok — semmiképp nem engedek alkalmazni. Ezt a módszert erőltették az ötvenes években, ezt 1956 után, a valódi ellenforradalom idején. S az ilyen eljárás éppen azokat mocskolja be, akik alkalmazzák.

◆ *Mi volt a második feltétel?*

Az, hogy az Akadémia és a magyar tudomány legyen szabad, kötetlen, minden politikai függés nélküli. A tudományos kutatás szabadsága legyen sértetlen. Sőt, odáig elmentem, hogy a tudományos intézményeknek, az egyetemeknek legyen autonómiájuk.

◆ *Nem mond ennek ellent az, hogy ön két politikai pártot megkeresett?*

Nem mond ellent, mert én nem azért kerestem meg őket, hogy megmondják, mit akarnak tőlem, hanem azért, hogy tájékozódjam: fenyeget-e felőlük valami vagy sem. Mert ha fenyeget, nem vállalom a feladatot...

◆ *És a harmadik feltétele?*

Ragaszkodom ahhoz, hogy az Akadémia kutatóintézeti hálózatához, ehhez a roppant szellemi és morális értékhez most nem szabad hozzányúlni. Azon lehet vitatkozni, hogy ezek hová tartozzanak. Volt, amikor a kultuszminisztérium is felülyelt kutatóintézetet...

◆ *Most is elhangzott ilyen javaslat a közgyűlésen...*

Az Akadémia kutatóintézeti irányítása sokkal rugalmasabb, szakértőbb, tudományhoz illőbb volt eddig is, mint más apparátusoké. Elég talán a saját példámot említenem: még a hetvenes években sem engedtek vissza az egyetemre, de a Történettudományi Intézetben nyugodtan dolgozhattam... Egyébként is, ha mi elkezdünk átszervezni, csupán mert az valakinek eszébe jut, akkor ez többé kerül, mint ha fenntartjuk a jelenlegi formát. Nem beszélve arról, hogy létbizonytalanságba hozunk sok kitűnő embert, aki így nem tud rendesen dolgozni... Hozzáteszem: a két párt vezetésétől teljesen egyetértő támogatást kaptam mindhárom kérdésben. És hogy mennyire egyetértetek velem, mutatja, hogy a közgyűlés alkalmával Antall József, a kormánypárt és a kormány elnöke eljött, és mindezeket garantálta az Akadémia színe előtt.

◆ *Örvedetes, hogy ön optimista, de például a közgyűlési beszámolóban szerepel, hogy — finansziális, működtetési okokból — ősszel talán négy társadalomtudományi kutatóintézetet meg kell szüntetni.*

A mostani közgyűlési határozatban nem az áll, hogy mindent változatlan formában, ugyanezzel az irányítási rendszerrel kell fenntartani. Mindez további

küzdelem dolga. Azt, ami érték — ha, úgymond, Európához akarunk fölzárkózni — meg kell őrizni. És köztudomású, hogy ezeknek az akadémiai intézeteknek van a legjobb tudományos kapcsolatrendszerük az európai, sőt a tengerentúli országokkal. Ezeket a szálakat mi nem akarjuk elvágni; úgy nem zárkozhatunk fel, ha kikapcsoljuk magunkat az európai tudományosságból. El kell tehát döntenünk, hogy mit akarunk: visszamenni a kőkorszakba vagy előre... Mi mindenesetre ez ügyben is megtesszük a magunkét. És ugyanilyen indulatosan fogok beszélni, amikor arról lesz szó, hogy mindehhez pénz is kell.

◆ *Annak ellenére, hogy a kormánynak jelenleg még nincs tudománypolitikája, van-e elképzelése arról, hogy önök milyen viszonyt kívánnak kialakítani a kormánnyal?*

A legjobb együttműködést, de nem abban az értelemben, ahogyan azelőtt szokás volt. Akkor tudniillik a kormány diktált az Akadémiának, s ha időnként megkérdezte valamiről a véleményét, az csupán azért történt, hogy a közvélemény előtt hivatkozni lehessen rá. Legutóbb a Bős-Nagymaros vitában került sor erre. De az Akadémia elutasító javaslatát nem hozták nyilvánosságra, hiszen az kényelmetlen lett volna.

◆ *De azért — képletesen szólva — a „kabátlopásban” benne volt az Akadémia...*

Benne volt, sajnos. Most viszont — s ezt kifejeztük a határozatban is — messzemenően készek vagyunk minden rendelkezésünkre álló eszközzel arra, hogy a nagy nemzeti kérdések, szükségletek (tehát nem a napi politika vagy a pártpolitika) szintjén közöljük megoldási javaslatainkat. Ezeket aztán a kormány felhasználja, ha akarja.

◆ *A többpártrendszerű parlament időszakában a pártokkal milyen kapcsolatot kíván kialakítani az Akadémia?*

A kormányzatról beszélve nem voltam eléggé pontos, mert a határozat szövegében „az Országgyűlés és a kormány” megjelölése szerepel.

◆ *A vita arról folyt, hogy kiszolgálja-e az egyes pártokat az Akadémia, megrendelésre gyártson-e különböző javaslatokat, alternatívákat vagy pedig az országgyűlési bizottságoknak nyújtson tudományos információt.*

A pártok léte nagyon hasznos a politikai demokráciában. Olyan gépezet vagy olyan alkatrész, amely nélkül az egész masina nem megy. De mi nem pártokkal állunk közvetlen összeköttetésben, hanem a kormánynak és az Országgyűlésnek adunk javaslatot.

◆ *Talán azért említi ezt, mert sok olyan kritika érte például az Akadémiát, hogy tipikusan sztálinista kövület.*

Le kell szögezmem: a Magyar Tudományos Akadémiát Széchenyi István és nem Dzsugasvili alapította... És ha az ötvenes éveknek bizonyos nyoma még megmaradt az emberekben és magatartásukban, ez azért történt, mert ilyen súlyokat tettek rájuk. Az Akadémiára még nehezebbet, mint másokra.

Interjú Simkó Jánosnak. Megjelent: 168 óra 1990. május 29. (2309)

AZ AKADÉMIA MEGÚJULÁSÁRÓL

A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése az elmúlt hét végén megválasztotta új elnökét, Kosáry Domokos történészprofesszor személyében. Igazolódott a „papírforma”, hiszen amikor még korábban szóba kerültek az elnökségre esélyes személyek, már akkor is legtöbbször eleve lefutottnak tekintették a választást, mondván: a jelenlegi politikai körülmények között Kosárynál autentikusabb személyiséget aligha lehetett volna találni.

◆ *Professzor úr! A közgyűlés nemcsak a kerek évszám miatt kapott különös jelentőséget, hanem azért is, mert a politikai rendszerváltás periódusában gyűltek össze a magyar tudományosság képviselői azért, hogy eldöntsék: milyen Akadémiát szeretnének az elkövetkező években...*

A rendszerváltás az Akadémia szempontjából elsősorban azt jelenti, hogy végre létrejöhet a tudományos kutatás szabadsága, a hivataltól való elszakadás, s megszűnik az a helyzet, hogy az állami hatalmi apparátus folyamatosan beavatkozik az Akadémia ügyeibe. A hivatalnak nem az lesz a dolga az Akadémia apparátusán belül, hogy közvetítse a hatalomtól érkező kívánságokat, hanem az, hogy kiszolgálja a tudományos kutatást.

◆ *Az elmúlt hónapokban akadémiai berkekben meglehetősen nagy viták zajlottak az akadémiai intézményhálózat jövőjéről. Sokan szerették volna, ha a kutatóintézetek leszakadnának az MTA-ról, mások ezt tudományos összeroppanásnak nevezték, mondván: ezzel még azt a kevés lehetőséget is szétvernénk, amellyel ma a kutatás bír.*

Az intézeti kutatóhálózat nagy értéket képvisel, mind a hazai kutatás ápolásában, mind a nemzetközi kapcsolattartás területén. Ugyanabból az elvből kiindulva, amit az imént a hivatal és az Akadémia viszonyáról mondtam, az a véleményem, hogy az intézményeknek szakmai szempontból önállóbbaknak kell lenniük, anélkül viszont nem jelentheti azt, hogy áthelyezzük őket valamilyen más, bürokratikus apparátus fennhatósága alá. Az Akadémia eddig is meglehetősen rugalmasan és hozzáértéssel irányította az intézeteket. Az más kérdés, hogy az irányítási rendszeren lehet finomítani, fejleszteni és reformálni is, de tökéletesen elképzelhetetlen és értelmetlen az az ötlet, amely felmerült: fel kellene állítani egy kutatási minisztériumot, és azt megbízni az intézetek irányításával. Miért volna szükség mamutintézményre a kicsi akadémiai irányítási szervezet helyett? Miért építenénk újabb, az eddigieknél még hatalmasabb bürokráciát?

◆ *Sokak szeme előtt nyilván egyes külföldi példák lebegnek.*

Sajnos, jó magyar szokás: ha látunk egy rossz példát, akkor azt rögtön utánozni

akarjuk. Így volt ez az ötvenes években, de remélem, hogy ezt most sikerül elérnünk. Nem az számít, melyik országban mi történt és milyen modelleket alkalmaznak, hanem az, hogy a mi adottságainknak mi felel meg a legjobban! Még egyszer mondom: semmiképpen nem szabad szétverni az intézményhálózatot, és szélnek eresztetni a szakembereket, mert ez egyenlő volna az öngyilkossággal.

◆ *A politikai rendszerváltás tényét önmagában elég garanciának látja-e ahhoz, hogy a Magyar Tudományos Akadémia függetlenségét és a tudományos kutatás szabadságát megteremtsék?*

Pillanatnyilag ott tartunk, hogy a miniszterelnök erről messzemenően biztosított bennünket. Kijelentette: a kormánzatnak nem szándéka beavatkozni az Akadémia életébe és a tudományos kutatás szabadságába. Érezhető az is, hogy a politika szeretné, ha az Akadémia mihamarább kialakítaná saját, önálló struktúráját és tudományos stratégiáját. E célból már az őszi rendkívüli közgyűlésre reformjavaslatokat szeretnénk kidolgozni, amelyek meghatározóak lesznek a jövőt illetően. Mindez természetesen hasznos, de az igazi garanciát az fogja jelenteni, ha végre sikerül megalkotni és elfogadtatni az új akadémiai törvényt. Ez ugyan már régóta készül, több változata ismeretes, amelyek egyeznek abban, hogy az Akadémiát független önkormányzati testületnek ismerik el.

◆ *Többször is megfogalmazódott, hogy az Akadémiának új, a szükségletekhez igazodó szervezeti formákat kellene kialakítania. Ez az elgondolás ismerős, hiszen a korábbi esztendőkből — nyilván más előjelekkel — már sokat beszéltek erről. Igaz, többnyire elvi határozatok és általánosságok szintjén.*

Abban semmi furcsa nincs, hogy most, ebben az átmeneti korszakban — és nemcsak az Akadémiánál, hanem más intézményeknél és testületeknél is — gyakran hallható ez a vélemény. Esetünkben arról van szó, hogy vannak konkrét kérdések, amelyeket meg kell oldani. Az előbb már említettem a kutatóintézeti hálózatot, de ide kapcsolható az egyetemekkel való szoros együttműködés. Mi hívei vagyunk az egyetemi autonómiának, hívei vagyunk a felsőoktatási kutatóhelyek felzárkóztatásának és annak is, hogy az egyetemet végre ki kell nyitni az ifjúság előtt, mert tragédiának tartom, hogy különböző ürügyekkel tízezreket tartunk távol a felsőoktatástól. Rosszul állunk ugyanis az európai rangsorban... Az egyetemeknek nagy munkát fog jelenteni a megnövekedett létszám, és segítséget kell kapniuk az oktatáshoz — többek között az Akadémiától is. A szükséges reformok közé tartozik továbbá, hogy 1970-ben az Akadémia apparátusát kettévágták. Van egy úgynevezett testületi apparátus, ahová a szakemberek tartoznak, és van egy adminisztratív, hivatali szervezet, amelybe az előbbinek nagyon kevés beleszólási joga van. Ezt a kettéválasztást meg kell szüntetni, és az akadémikusokat nem kell úgy kezelni, mint fokozott gondoskodást igénylő kisgyermeket... Helyre kell állítani az egységet, az egységes akadémiai szervezetre gondolok, ahol a főtítkárt is a közgyűlés választja, a kormányzat kinevezése nélkül.

- ◆ *Sikerült-e konszenzust kialakítani ezen elképzelésekkel összefüggésben? Azért kérdezem ezt, mert a közgyűlésen akadtak kimondottan politikai indíttatású, személyeskedő támadások is egyes akadémikusok ellen, hol nyíltan, hol kissé elegánsabban, becsomagolva.*

Két dolgot kell egymástól megkülönböztetni. Az egyik: milyen reformok szükségesek, és erre nézve milyen egyetértés alakult ki. Erre az a válaszom, hogy az ősszel esedékes közgyűlésre — a különböző bizottságok meghallgatásával — kialakítjuk azt a minimális programot, amit az elkövetkező években végig akarunk vinni. Ebben az irányban tehát, úgy érzem, létrejött egyfajta konszenzus. Azt azonban, hogy mindez a részletekben miképpen realizálódik, még aligha mondhatja meg bárki. A bizottságok segítségével hozzáfogunk a gyors és határozott helyzetelemzéshez azért, hogy tiszta képünk legyen. A másik ügy a személyek kérdése. Nem akarok kitérni a személyeskedésekre, még az ellenem irányuló szubjektív indíttatású támadásokra sem, mert ennél lényegesebb gondok is vannak. Mostanában szokás nálunk annak felemlgetése, hogy ki mit csinált 1950-ben, 1960-ban, vagy tíz évvel később. Az én álláspontom — amelyet egyébként megválasztásom előtt tisztáztam a Magyar Demokrata Fórummal és a Szabad Demokraták Szövetségével is — abban fogalmazható meg, hogy nem értek egyet semmiféle boszorkányüldözéssel. Minden tisztátalan adminisztratív módszer azokat piszkítja be, akik alkalmazzák! Ezt csinálták az 50-es évek elején, aztán az 1957-es ellenforradalomban is. Megvetendőnek és ostobának tartom a kizárósdit, mert igen sok tehetséges embert megfoszt attól, hogy jó irányba forduljon, és a társadalom számára hasznos munkát végezzen. Nos, mindez egyike azon alapelveknek, amelyeket leszögeztem, és amíg az Akadémia élén állok, teljes erőmmel meg fogom akadályozni, hogy bárki is hátrányba kerüljön, pusztán politikai meggyőződése és „előélete” miatt.

- ◆ *Sok új tag került az akadémikusok közé. Évtizedek óta nem volt példa ilyen frissülésre.*

Egyrészt a természetes cserélődéssel magyarázható, másrészt az akadémiai létszámba beszámító akadémikusok életkorát nem 75 esztendőben, hanem 70-ben állapítottuk meg, s ezáltal lehetővé vált új tagok felvétele. Olyanoké is, akiknek már régóta kijárt volna ez a tisztesség.

- ◆ *Az elmúlt évtizedek megpróbáltatásai okán érez-e valamilyen személyes elégtételt most, hogy az Akadémia élére került?*

Nem kerestem ezt a posztot, de meggyőztek arról, hogy illik elvállalnom... S mivel nem szeretek elfutni — nem is szerettem soha —, e tisztséget mint afféle utolsó szolgálatot fogom fel, annak ellenére, hogy ez a funkció nem kifejezetten hetvenhét éves embernek való. Manapság ugyan sokfelé divat a világban régi évjáratú autókat újszerű állapotban kiállításokra vinni, de nem szokták e járműveket benevezni a Forma 1-re. Márpedig az Akadémia a tudományosság élvonalát jelenti! Elégtétel? Nos, mindenesetre megtisztelő, hogy ennyi szeretettel

és megbecsüléssel találkoztam, s ez őszintén szólva, jobban érdekel, mint egykét ember ellenkezése. A helyzetet nem emocionálisan fogom fel. Nem sértődtem meg 1948-ban, amikor a jelöltségemet megakadályozták a hatalomra törő párt emberei. Akkor sem roppantam össze, amikor innen vagy onnan eltávolítottak, mert mindezt afféle természeti jelenségnek fogtam s fogom fel, olyanak, mint az árvíz, a földrengés vagy hogy hitlerék és sztálinok is akadnak közöttünk. Ezek kellemetlen természeti csapások, amelyeket ki kell védeni; az ember nem sértődhet meg a világtörténelemre.

Interjú Dénes D. Istvánakkal. Megjelent: Magyar Nemzet 1990. május 30. (2311)

MINDIG EURÓPÁHOZ TARTOZTUNK

A történetíró Kosáry Domokost lapunk hasábjairól is ismerhetik olvasóink. Mégpedig — tehetjük hozzá szerénytelenül — abból az időből, amikor Kosáry professzor pályája egyáltalán nem úgy ívelt, ahogy szervesen folytatódhatott volna. Neve, persze, a nem hivatalos — zordabb időkben a suttagó — értékrendben mindig fogalom volt, s aki a történelem forrásaiban és irodalmában el kívánt mélyedni, az voltaképpen el sem kerülhette bibliográfiai kalauzolását. Így azt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választotta a legutóbbi közgyűlés, történelmi elégtételnek is érezhettük, de egyúttal az Akadémiára szintén kiterjedő reformálódás jelének is.

◆ *Voltaképpen minő változások várhatók ebben a testületben, ahol — mert hiszen a tudomány mindig folytatva újít — a folyamatosság ugyancsak fontos?*

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozott a közgyűlés. Az Akadémia szuverenitását ugyanis a közgyűlés testesíti meg. Az elnök, a főtitkár, a főtitkárhelyettes tulajdonképpen csak menedzseli az Akadémiát azoknak az elveknek megfelelően, amelyeket a közgyűlés meghatároz. Most megegyeztünk abban: különféle reformbizottságokat küldünk ki avégett, hogy ezek a késő ősszel sorra kerülő rendkívüli közgyűlésre kidolgozzák az ajánlott megoldások részleteit, s ezekben elhatározásra juthassunk. Különb. joggal érhetné az a vád az Akadémiát, hogy az „öregurak megint várnak egy évig”. Nagyon szeretném, ha meghazudtolnánk ezt a hírünket, s már ősszel eredményre jutnánk. Az egyik olyan kérdés, amelyben döntenünk kell, a kutatóhálózaté, hiszen az Akadémia nemcsak az akadémikusok testületéből áll, hanem egy nagy kutatóintézeti hálózat is tartozik hozzá. Ilyen kutatóintézetekre mindenütt szükség van, hacsak nem akarunk a kőkorszakba visszapottyanni. Fölvetődött az a kérdés, hogy miért az Akadémia „ügyeli fel” ezeket az intézeteket. Az én válaszom erre az, hogy az Akadémia egy viszonylag kis apparátussal már hozzászólt e feladatához, képes nem mindenható hivatali irányítással, hanem szolgáltatásként végezni ezt. Ehelyett ilyen céllal egy új minisztériumot felállítani nem előrelépés lenne, hanem az állami bürokrácia kiterjesztése felé irányuló hátralépés. Más kérdés ellenben az — s a reformok közé tartozik —, hogy növeljük ezeknek az intézeteknek az önállóságát, előmozdítsuk az egyetemekkel, a felsőoktatással való együttműködésüket. Egy további, ugyancsak sok vitára okot adó kérdés a tudományos minősítésé. Ha mi a kutatás szabadságát hirdetjük, nyilvánvalóan pártolói vagyunk az egyetemek szabadságának és autonómiájának is. Ezért úgy gondoljuk, hogy a minősítés mostani módját — a Tudományos Minősítő Bizottságot — ma

már helytelen volna fenntartani. Azokat a fokozatokat, amelyek megfelelnek az egyetemi doktorátusnak (ennek régebben habilitálás, habilitáció volt a neve), ad-hassák ismét az egyetemek. Csak az úgynevezett nagydoktori fokozat legyen az, amelyet az Akadémia minősít, mégpedig szakmai bizottságai révén. Persze megfelelő átmenetről is gondoskodni kell.

◆ *Az Akadémia szerkezetét szintén érinti a reform?*

Az Akadémiába beépült a párt- és az államhatalom. Az intézmény voltaképp ketté volt vágva egy központi hivatalra és egy tudományos testületre. Ezt a kettősséget kívánja megszüntetni az elkészített akadémiai törvénytervezet. A célunk az, hogy a köztestületnek autonóm módon önkormányzati jogai legyenek. Ez azt is jelenti, hogy minden tisztségviselőjét maga a testület válassza meg. Jelenleg ugyanis a főtitkárt még a kormány nevezi ki. Az egységet helyreállítva a hivatali gépezet nem a felülről kapott utasításokat továbbító központi hivatal lesz, hanem olyan titkárság, amelynek az a feladata, hogy infrastruktúraként kiszolgálja az Akadémia testületi és kutatóintézeti munkáit. Végére is visszaszól az, ha valakit megfelelő tudósnek fogadunk el, de arra alkalmatlannak tekintjük, hogy értelmesen intézze el a saját dolgait.

◆ *Bár az Akadémia kívül esett az intézmények változását követelő politikai ösztűzön, azért érte egy-két megjegyzés...*

Voltak ilyenek. Például az, hogy sztálinista. Erre azt mondtam, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát gróf Széchenyi István alapította, nem pedig Dzsugasvili. Az elmúlt néhány évtized természetszerűleg minden intézményen rajta hagyta a bélyegét, de az egész országon is. Az szintén elhangzott, hogy az Akadémiát „át akarjuk menteni”. Igenis át akarjuk menteni, ahogyan az országot is át akarjuk menteni, mert egy jobb és új országot, s egy jobb és új Akadémiát akarunk.

◆ *Tisztogató? Söprés?*

Kérem, ezek sztálinista módszerek. A sztálinizmus ellen nem hadakozhatunk sztálinista módszerekkel. Ezek csak kárt okoznak, tapasztalhattuk. Nemcsak egy akadémiát, hanem egy egész országot igazoló bizottság elé állítani — igencsak ismerős. Én ilyenben nem volnék hajlandó részt venni, jóllehet nincs mit rejtgetnem, nem volt vezető pozícióm, mondhatnám, egyáltalán semmiféle pozícióm sem volt. Ne feledkezzünk meg arról, hogy az emberek nem fehérek vagy feketék. Ha úgy bánunk velük, mintha feketék volnának, akkor feketévé válnak. Úgy kell bánni velük, hogy a jó oldaluk jöjjön elő, hogy mindaz, ami hasznos — munkaerő, energia, ötlet — kibontakozzon, mert ebben az országban arra van szükségünk, hogy mindenki segítse a fejlődést. Az ostobaságok és az akarunkságok nem ide vezetnek...

◆ *Ha már az adminisztratív módszerek kerülnek szóba: hogyan alakult az ön pályája?*

A budapesti tudományegyetemen 1936-ban végeztem. Az Eötvös Collegium tagja voltam, s ennek az intézménynek — másokkal együtt — nagyon sokat kö-

szönhetek. Indításai máig érvényesek. A magyar történettudományt régebben elsősorban Németországhoz fűzték kapcsolatok. Minthogy azonban ezek Hitler fellépése nyomán tarthatatlanná váltak, én Párizsba mentem. A Sorbonne-ra jártam egy évig, majd Angliában folytattam az egyetem utáni tanulmányaimat, később pedig szintén egy évig Amerikában, Teleki Pál megbízásából, aki az Eötvös Collegium kurátora volt. S amikor a Teleki Pál Intézet egyik tagintézeteként 1941 végén megalakult a Történettudományi Intézet, ennek igazgatóhelyettese lettem: egyébként már az Eötvös Collegium tanára voltam. 1945-ben az intézet igazgatói tisztségébe kerültem. Amikor pedig 1946-ban egykori tanárom, Szekfű Gyula moszkvai nagykövet lett, helyetteseként én láttam el az egyetemen az ő tanszékének a vezetését is. Tehát egyszerre három állás „terhelt”, amin aztán 1949-ben gyorsan „könnyítették”. Először közölték velem, hogy nem ronthatom az ifjúságot az Eötvös Collegiumban. Azt egy év múlva meg is szüntették, hiszen „szégyen” lett volna, ha nem ezt teszik: e szellemi fellegvár szabad kritikai szelleme igazán nem illett a Rákosi-rendszerbe. Engem még 1949 őszén fölmentettek az intézet igazgatói tiszte alól is, december 21-én pedig, amikor 70. születésnapján nem óhajtottam ünnepelni Sztálint, mint nagy történést, az egyetemről is menesztettek. Persze menesztettek volna egyébként is, de ha megünnepelem, akkor még szégyenlenem is kellett volna magamat... Hát kérem, ez volt a fordulat számomra. Mindenesetre sem arra nem gondoltam, hogy az országot elhagyjam, sem arra, hogy választott szakmámtól eltávolodjam. Olyan munkákat próbáltam végezni, amelyek az akkori időben is hasznosnak és lehetségesnek látszottak, tehát történelmi bibliográfiákat készítettem. Meg is jelentek, igaz, nem mindig könnyen, s az utolsó kötet már a nevem feltüntetése nélkül, mert akkor — 1956 után — „elvonókúrán”, „frizsider”-ben tartottak egy darabig. Az egyetemen nagyon szerettem tanítani, s úgy érzem, jól csináltam. Ez csakugyan megszakadt, s ez kár, mert ki tudtam volna alakítani talán egy iskolát. De a szakmai pályám nem szakadt meg, mert mindvégig a történelemmel foglalkoztam. Több dolgozatot meg könyvet írtam még az elzáratásom idején is, s ezek később megjelentek. Körömmel-foggal ragaszkodtam ahhoz, hogy ezt a szakmát műveljem, s ez sikerült. Aztán később, 1982-ben az Akadémia levelező tagja, négy évvel utóbb rendes tagja, egyszersmind a történettudományi bizottság elnöke lettem. Ez azt is jelenti, hogy nálunk az Akadémián és Magyarországon a mostani fordulatot megelőzte egy olyan átmeneti korszak, amikor a feszes keretek engedtek, bizonyos bajokat orvosolni, bizonyos dolgokat rendezni próbáltak, ha a rendszer maga nem is volt kijavítható. Így érthető az a magyar sajátosság, hogy a változás nem robbanásszerűen következett be.

◆ *Mohács előttől századunkig terjedő történetről érdeklődésében és munkásságában kiemelkedik egy tárgykör: Magyarország és Európa kapcsolatai, hazánk helye és szerepe a világban. Ez foglalkoztatta legjobban?*

Igen. Munkásságom legfőbb rendezőelve: Magyarország helyzete a világban, közelebbről Európában, még közelebbről Kelet-Közép-Európában, ebben a régió-

ban. Ezt mellőzött tárgynak éreztem, nem nagyon élt a köztudatban. Mintha egy csendes-óceáni szigetnek véltük volna magunkat, legföljebb hol Béccsel, hol mással volt vitánk. De hogy ebbe az európai modellbe, amely egységesen, szemmel látható szabályosságokkal működött, Magyarország hogyan illeszkedik be, ott mit képvisel, ez nem élvezett elég figyelmet. Így én a XV. századtól a XX. századig alapjában és elsősorban ebből a szemszögből közelítettem meg a kérdéseket. Ez az én ifjúkori nagy szerelmem, hogy Európához tartozunk. A harmincas évek elején-dereacán kezdett foglalkoztatni, hogy miképpen illeszkedünk bele ebbe a nagy együttesbe, ennek mik az előnye és a lehetőségei.

◆ *S íme, most divatos kérdés lett. Jelszó: „Vissza Európába!”*

Divatos, ezért is beszélek róla habozva. De ami a jelszót illeti: mi mindig is Európához tartoztunk, akkor is, amikor ezt a szerepet külső erők miatt nem tudtuk betölteni. Van most egyfajta tévhit: felzárkózunk Nyugat-Európához! Hát kérem, mi sohasem képviseltük azt a szintet. Egyébként is Európa egy olyan modell, amelyben különböző fejlődési fokozatú övezetek egymással kölcsönhatásban működtek. Néha előbbre jutottunk, máskor nagyobb volt a különbség. A XIV–XV. században közelebb voltunk, a XVI–XVII. században erősen lemaradtunk, a XVIII–XIX. században jócskán felzárkóztunk. Remélem, most, a XX. század végén egy újabb felzárkózási folyamat indul. Annál inkább kívánatos ez, mivel a legutóbbi évtizedekben megint erősen lemaradtunk. De nem arról van szó, hogy elérjük a legfejlettebb fokot, az „első osztályt”, hanem hogy felkapaszkodjunk a gyorsvonatra.

◆ *Ehhez ad-e útmutatót a történelem? Van-e olyan pont, amelyhez visszatérhetnénk, hogy onnan folytassuk?*

Divatos jelszó ma eddig vagy amaddig „visszatérni”... Erre én csak azt tudom mondani, amit a diplomáciatörténészek annak idején: 1918–19-ben a békekötéssel az volt a baj, hogy 1815-nek (a napóleoni háborúkat lezáró Szent Szövetség rendszerének. — A szerk.) a hibáit igyekeztek elkerülni, holott saját hibáikat kellett volna elkerülniük... Tehát visszamehetünk bizonyos kezdeményezésekhez, felidézhetünk jól dolgokat, de — ezeket az általános útmutatásokat nem tekintve — a mai kérdéseket saját magunknak kell megoldanunk. S e tekintetben én igazán nem vagyok borúlátó. Minden visszaesés és keserves élmény ellenére ebben a népben és ebben a szakmai értelmiségben is, amelynek feladata a megoldások kidolgozása, igenis van elegendő hagyományos értékrend, maradék energia és elég ötlet! Így az újjáépülésre megvan a reményünk.

Interjú Németh Ferencnek. Megjelent: Élet és Tudomány 1990. június 19. (2319)

NYÍLT VÁLASZ A TUDOMÁNY JÖVŐJÉRŐL

Átmenet vagy átmentés — A magyar tudomány jövője a tét címmel lapunk június 8-i számának 5. oldalán közöltük Kosáry Domokoshoz, az Akadémia elnökéhez írott nyílt levelet. ... Kosáry Domokos nyílt levélre küldött válasza a következő:

Tisztelt Uram!

Remélem, nem veszi rossz néven, ha bevallom, hogy keveset tudok Önről. Nevével most találkoztam először, amikor elolvastam a Kisalföld hasábjain közölt Nyílt levelét és benne a hazai tudományosság helyzetével kapcsolatos aggodalmait. Az ügy fontossága akkor is válaszra készítet, ha ezek megfogalmazásából — engedje meg az őszinteséget — nagyrészt személyes sérelmeit, megbántottságát találtam kiérezhetőnek. Ezt nem is tartom különösebben meglepőnek, hiszen magam is jól tudom, hogy az elmúlt évtizedek során hány honfitársunk pályafutását — vagy éppen az életét — törte ketté a másféle gondolkodást nem tűrő hatalom. Még azt sem tartom egészen meglepőnek — bár különösebben példamutatónak sem —, ha a bajokat és hibákat nem mindenki annak idején, azok előtt tette szóvá, akik azokat elkövették, hanem inkább utólag, azok előtt, akik éppen azon fáradoznak, hogy szakíthassunk ezzel a múlttal.

Nyílt levelet egyébként talán helyesebb a rá adott válasszal együtt, mindjárt ugyanabban a számban közölni, hogy az olvasó könnyebben szembesíthesse az érveket. Ha viszont ez már nem így történt, jobbnak láttam megvárni, amíg kérdéseire nyugodtabb pillanatban válaszolhatok.

Levelében Ön szóvá teszi első nyilatkozatomnak azt a kijelentését, hogy az Akadémián nem lesz „boszorkányüldözés”. Vajon ez miképpen képzelhető — kérdezi —, amikor magam is arról beszéltem, hogy a testületbe korábban, a hatalom politikai nyomására, oda nem valók is bekerültek. A látszólagos ellentmondást fokozni kívánja azután a levélben egy sor személyes élmény és tapasztalat, egy munkahelyi vitától kezdve tudatlan kandidátusokkal való találkozásokig. S közben a tájékozatlan olvasó aligha veszi észre, hogy már nem is a Magyar Tudományos Akadémiáról van szó — hiszen annak e szóban forgó munkahelyhez és általában a kandidátusi minősítéshez nincs és nem volt köze —, hanem a magyar tudományos kutatók szélesebb, sokezres gárdájáról, amely a nehéz idők minden következménye ellenére egészében „szemétdombnak” — az Ön szavával — felelős módon nyolc évvel ezelőtt sem igen volt nevezhető.

Ma még kevésbé nevezhető annak, sőt inkább nemzetközi megítélés szerint is — jelentős szellemi értékeink egyikének. S nemcsak azért, mert — hogy keserű tréfával éljünk — a kontraszelekció is sok selejttel dolgozott. Egyébként az Akadémia éppen most határozta el, hogy megkísérli keresztyűlvinni — joggal bírált — minősítési rendszere mélyreható reformját — ez ugyanis eddig a Tudományos Minősítő Bizottság hatáskörébe tartozott.

Ezután visszatérhetünk az Akadémiához, amelynek — mint a világ minden ilyen testületének — voltak és vannak kiváló, közepes és helyenként gyengébb képességű tagjai. S olyanok is, akiket egykor — sajnálatos módon — a politikai hatalom emelt e pozícióba. Nézetem szerint például Fogarasi Béla, Nemes Dezső vagy Rudas László ilyen politikai beavatkozás nélkül aligha kerülhetett volna az Akadémia tagjai közé. De ők — másokkal együtt — már nincsenek az élők sorában. S az Akadémia — főleg az utóbbi években — sokban átalakult. Olyan erőszakos adminisztratív rendszabályokat, amilyenek a letűnt diktatórikus rendszer velejárói voltak, mi a demokráciában nem alkalmazunk. Már csak azért sem, mivel ez nemcsak a keresztyén emberséggel, hanem az értelmes politikai számítással is ellenkeznék és valóban sokkal többet ártana, mint használna. A demokrácia módszere az, hogy szakembereink mutassák meg: munkájukkal, hozzáértésükkel mit tudnak produkálni, illetve hogy az önvizsgálat és a szakmai közvélemény bírja rá őket adott esetben arra, hogy ha kell, most szerényebb sorokba, hátrább húzódjanak. „Boszorkányüldözésről” pedig már csak azért sem lehet szó, mert ez a fogalom már magában véve indokolatlan üldözést jelent. Szeretném végül hangsúlyozni, hogy álláspontomat mindkét nagy politikai párt vezetői támogatják.

Tudatában vagyok mindazoknak a nehézségeknek, amelyekkel a Magyar Tudományos Akadémiának — és általában a magyar tudományos életnek — ma és a közeljövőben szembe kell néznie. Ezért mindazokkal, akik e fontos kérdéseket felelős módon próbálják megközelíteni, szeretném megkérni arra, hogy segítsenek véghezvinni a reformterveket, amelyeket most Széchenyi Akadémiájának megújítására kezdeményezünk.

Megjelent: Kisalföld 1990. július 13. A Nyílt levél szerzőjének nevét a személyi jogok védelmében kihagytuk. (2322)

A TÖRTÉNELEMRE NEM LEHET MEGSÉRTŐDNI

- ◆ *Szent István napján különösen aktuális a mostanában gyakran vitatott kérdés: korunkban milyen szervező ereje, progresszív tartalma van a kereszténységnek?*

Természetesen nem ugyanolyan, mint a középkorban volt, amikor a legkülönbözőbb intellektuális tevékenységeket mind az egyház végezte. Ma már nem a papok vagy a szerzetesrendek működtetik — mondjuk — a gyógyszertárakat, mint a XVIII. században, hanem a patikusok. Végbement egy átfogó laicizáló folyamat, ami azonban nem teszi kérdéssé az egyház alkalmasságát bizonyos belső igények kielégítésére. És ez nemcsak a kereszténységre, hanem valamennyi vallásra és egyházra vonatkozik.

Nekünk éppen az elmúlt évtizedek mutatták meg, hogy a vallásokban mennyi pozitívum rejlik. Ez olyan kulturális hagyomány Magyarországon is, amelynek a morális és egyéb erejére érdemes számítani. Ami nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy vissza kellene mennünk a XIX. század előtti időkbe, hiszen az állam és az egyház viszonyát akkor tisztázták. Ezt a pozitív erőt az európai kultúra egyik tartozékaként értékesíthetjük. Az európai kultúrát olyan egybefüggő, nagy egységnek tekintem, amely úgy működött, mint egy modell, ahol különböző fejlődési szintű régiók, zónák egymással kölcsönhatásban mozgatták előre egymást. Ez akkor is tény, ha a második világháborút követően ez a modell átmenetileg szétszakadt.

Érthető, ha most egy kicsit tapogatjuk magunkat, hogy miután levonult rólunk az áradat, mi marad belőlünk. Keressük, hogy tudunk magunkra találni, Európához visszakapcsolódni. Természetesen a XX. századi Európába kell visszatárlnunk és nem a XVII. századiba.

- ◆ *A kereszténység manapság úgy tér vissza a politikába, mint államszervező eszme. Mintha Szent Istvánt követve, újabb államalapítás előtt állnánk...*

A kereszténység az európai kultúrának integráns és alapvető része, amely nagyon sok megnyilvánulási formán ment át az évszázadok során. Hagyományrendszere ma is létezik, Nyugaton és Keleten egyaránt, s alapvetően befolyásolja magatartásunkat, gondolkodásunkat, morális hozzáállásunkat. Két dolgot persze nem hagyhatunk figyelmen kívül. Az egyik az, hogy vannak bizonyos nemzeti előzmények. Nálunk a katolicizmus mellett igen jelentékeny szerepe van a protestantizmusnak is, a zsidóságnak is. A másik pedig, hogy a kereszténység morálja, szervező- és tanítóereje milyen új, a XX. századnak megfelelő formák között képes egy új európai közösségben érvényesülni.

Az, hogy a Szent István-i állameszmét miképpen fogalmazzuk meg és annak mi az üzenete, nem kis részben azokon múlik, akik megfogalmazzák. A történész azt csak leírhatja. Saját véleményeként pedig elmondhatja, hogy annak idején az államalapítással olyan hatalmas előrelépés következett be, amellyel bekapcsolódtunk az európai kultúrába. Én ezt tartom a Szent István-i állameszmének. Ez az állam minden válsága ellenére, a súlyos katasztrófák mellett is megmaradt. Nagy történeti folytonosságként képzelhető el, még akkor is, ha az ország több részre szakadt, ha függetlensége olykor csak részleges volt. Az az állam, amelyet a magyar nemzetnek és politikai vezető körének sikerült autonóm, önálló erőként, külön, saját intézményekkel és önálló állameszmével fenntartani századok megpróbáltatásai idején, Szent István-i örökség. Ilyen értelemben mi mindannyian Szent István örökösei vagyunk, tekintet nélkül származásra vagy vallásra. A folytonosság megvan, ezt nem lehet, nem szabad semmisnek tekinteni, mert ezáltal önmagunk identitását csonkítanánk meg. E folytonosság azonban természetesen a korszerűsítést is feltételezi, s nem készíthet olyasmire, hogy mondjuk ma be akarjuk vezetni Szent István törvényeit — ez ugyancsak furcsán hatna. Hanem azt jelenti, hogy azokat a hagyományokat és azokat az értékeket, amelyeket a múlt képvisel — és ezek erejében, mint történész, nagyon hiszek — a mai modern formák között fogalmazzuk meg újra és újra a törvényekben, az intézményekben.

A buzgóság, hogy mindent előről újrakezdjünk, az idegesség tünete, ami abból ered, hogy nagyon sokáig nem tudtuk azt tenni, amit szerettünk volna. Tehát gyanakszunk mindenre, csak azért, mert az előző évtizedekben is így csinálták. Pedig még az is előfordulhat, hogy amit az előző évtizedekben minden nehézség ellenére ez a nemzet létrehozott, folytatható. A dolgok megváltoztatására való törekvés, a hevület nem helyteleníthető, de aligha kell mindent újrakezdeni. Azt szükséges eliminálni, amit az elmúlt évtizedekben külső behatásként, kényszerűen és főleg haszontalanul erőltettek ránk. Továbbá saját korábbi hibáinkat is, mert azért ilyenek szintén voltak.

♦ *A deklarációkból ítélve, valamennyi meghatározó politikai erő és államszervezési elképzelés arra irányul, hogy egy többször megszakított polgárosodási folyamatot ismét elindítson. Nem először, de félő, hogy utoljára kaptunk esélyt a sikerre.*

A polgárosodás valóban olyan hosszú időtartamú törekvés Magyarország történetében, amely összefügg a felzárkózási törekvésekkel, amelyek hol gyengébben, hol erősebben érvényesültek. Augusztus 20-a kapcsán nem akarok visszamenni egészen a középkorig, amikor időnként nagy lépéseket tettünk előre ezen az úton. A későbbiekben azonban megtorpantunk. Európában a gazdasági törekvések egyrészt, a politikai és jogi elméletek másról — tehát az egész intellektuális gondolkodás — nagymértékben összefüggtek azzal, amit európai polgárosodásnak nevezünk. A magyar reformkor lényegében ennek jegyében telt el. Ha valaki elolvassa Kossuth Lajosnak a Pesti Hírlapban megjelent cikkeit,

azokból kiderül, hogyan akarta ő a magyar polgárságot megteremteni. Ezt így, e szavakkal fejezte ki. A problémát az okozta, hogy nálunk, ebben a kicsit elkésett feudális világban igen népes volt a parasztság, meglepően nagyarányú a nemesség, viszont kisszámú, anyagilag és főleg politikailag gyenge a polgárság. 1848 az európai fejlett polgári államokhoz való felzárkózás ígérését, reményét, törekvését hordozta magában. Széchenyi István, Eötvös József különböző változatait képviselték ennek a törekvésnek, ami természetesen folytatódott és folytatódik ma is. Most nemcsak a polgárság újrateremtéséről van szó, hanem mindazon gazdasági, intellektuális és politikai értékek, az emberi szabadságjogok érvényesítéséről, melyeknek többsége a XVIII–XIX. században fogalmazódott meg.

Ha áttekintjük az azóta végbement felzárkózási kísérleteket, nagyjából a következő kép alakul ki. Mindannyiszor kiderült, hogy a fennálló rendszer gazdaságilag vagy politikailag — netán mindkét szempontból — nem jól funkcionál. Ezt belátja a rendszer élén álló vezető réteg egy része is, a XVIII. század végén a felvilágosult nemesek, a XIX. század első felében és 1848-ban a liberális nemesség. Arra a következtetésre jutnak, hogy a válságból való kijutáshoz modelleket kell keresnünk. Ilyen modellt kínált a XVIII. század végén Anglia, a XIX. század első felében Anglia mellett Amerika, Franciaország és részben egyes német államok. Megpróbálják elfogadtatni ezek alkalmazását. Ebben igen nagy szerep jut az értelmiségnek, amelyik nem feltétlenül az adott belső erők feszítése, hanem a gondolatok előrefutó ereje következtében veti maga elé a kívánatos jövőt. A radikálisabbak tovább tudnak vagy akarnak menni, mint a felvilágosult vagy liberális köznemesek. Hogy a küzdelem kimenetele mi lesz, azt eddig elsősorban a nemzetközi helyzet döntötte el. A francia forradalom lökést adott a magyar progressziónak is, azután a francia háborúk alatt óriási visszaesés következett be. 1848–1849 európai forradalma előrevitt minket, lehányatlása bennünket is visszahúzott. De nem ugyanoda tértünk vissza, ahol voltunk. Jelentős előrelépés volt a jobbagyság felszabadulása, s az, hogy megszületett a polgári társadalom. Tehát minden katasztrófa ellenére 1848–1849 nem ítélnélhető egyszerűen elbukott kísérletnek. S ha ez a séma igaz, akkor bizonyos fokig érvényes a jelenre nézve is.

◆ *Vezető politikusok mind gyakrabban sajnálkoznak azon, hogy nem egy valószínű forradalom teremtette meg az új politikai rendet, mert az nyomtalanul elsöpörte volna a régit, és egyértelműen tiszta helyzetet teremt.*

A felvetés kapcsolódik ahhoz, amit tavaly a francia forradalom bicentenáriuma alkalmából megvitattak az egész világon. Nevezetesen ahhoz, hogy kellett-e, szükségszerű és jó volt-e a forradalom. Nagyon határozott véleményem: Franciaországban az ancien régime, a kiváltságosak uralma, az abszolutizmus akkorra elavult, helyette egy modern, polgári-liberális világnak kellett következnie. Az eseményeket a történelem napirendjére tűzte, a változások elkerülhetetlenek, helyesek és szükségszerűek voltak. Ezt akarták azok a franciák is, akik Angliát

szándékoztak utolérni. Az viszont, hogy ez végül milyen formában ment végbe, hogy mindenképpen együtt kellett-e járnia emberek ezreinek guillotine alá küldésével, az már az ottani politikai és társadalmi erőkon múlott.

Semmiképpen sem ezt tartom az egyedül üdvözítő módszernek. A forradalom nem az emberi történelem normális vagy ideális menete, hanem egy lázas állapot. Ez akkor következik be, ha a reform kudarcot vall. Ha azoknak az erőknél, amelyek az újat próbálják megvalósítani, sikerül vérontás, katasztrófa, üldözés és mindenféle bajok nélkül a kívánt célt elérniük, akkor halad természetes medrében a történelem. Sajnos ez elég ritkán fordul elő. Ha ez a folyamat elakad, ha az elavultat nem lehet külön erőfeszítés nélkül eltakarítani az útból, akkor következik be a robbanás. Nekünk arra kellett, és kell és kell majd törekedni, hogy ne halmozódjanak föl az explóziós erők, ne jöjjön létre forradalom, mert az mindig sok rombolással, veszéllyel is jár. Vannak esetek, amikor ezt feltétlenül vállalni kell, de amíg lehet, addig a reformokat próbáljuk keresztülvinni. A forradalom az elakadt reformért fizetett ár.

◆ *Amit gyakran épp a reformerekkel fizettetnek meg...*

A reform is több fázison megy át, a különböző szakaszokban többféle reformer a főszereplő. Amikor valaki radikálisabb a másik reformernél, akkor igen gyakran élesebben fogalmazza meg az előddel szembeni kritikáját, mint azt később a történelem teszi. Ez beletartozik a politikai játékba.

◆ *A történelem fintora, hogy Esterházy Péternek le kellett írnia: földet vissza nem veszünk. Lehet, hogy mégis hiábavaló az intelem, mert minden nagyobb történelmi változás küszöbén elkerülhetetlen a múltba fordulás?*

A jelentős történések visszhangot keltenek az érzelmekben, gondolatokban. Közéjük tartozik a visszafordulás vágya is. Ez majdnem kikerülhetetlen. Annál is inkább, mert itt oly sokakat, tulajdonképpen egy egész országot értek sérelmek. Ezek többnyire kétféle reakciót váltanak ki: vagy emocionálisat, s akkor haraggal válaszol az ember, vagy racionálisat, amikor egy nagyobb közösség, a nemzet érdekében józanul mérlegel. Ez utóbbi az ésszerű, az Európához illeszkedő magatartás. Az indulatok nem visznek előbbre. A világtörténelemre nem lehet megsértődni. Aki ezt teszi, az öngólt lő. Mindent helyre kell hozni, amit csak lehet, orvosolni minden sérelmet, amennyire módunkban áll. De a jövő munkáját rendkívül higgadtan, sértődöttség és bosszúvágy nélkül végezhetjük csak el.

Most mintha mindaz, ami a második világháború előtt volt, egyre szebben tűndökölné. Vannak, akik fényesítik. Annak idején, amikor épp az ellenkezőjét hirdették, vagyis, hogy minden rossz, ami a két világháború között vagy azelőtt létezett, akkor előre jeleztem: ez nem lesz jó, mert végül nosztalgiát ébresztünk. Fiatalemberként éltem át azt a korszakot, amelynek társadalmát messzemenően és radikálisan meg akartuk változtatni. Ma is hiszem, hogy ebben teljesen igazunk volt. Más kérdés, hogy nem úgy sikerült, ahogyan azt szeretnénk volna. Ennyit a folytonosságról és újratekésről.

- ◆ *A kereszténydemokrata, illetve a liberális eszmék képviselői közül az utóbbiak látszanak kevésbé hagyományörzőnek. Vannak, akik ezért egyenesen úgy fogalmazzák: a liberalizmus Magyarországon gyökértelen.*

Hát ha Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Széchenyi István és Eötvös József gyökértelenek, akkor nem tudom, ki honos e hazában. Aki ezt hiszi, az jól nézze meg, hol vannak a saját maga gyökerei.

A liberális vagy a kereszténydemokrata törekvések egyaránt nagy európai eszmei és politikai vonulatot képviselnek. Nem minden nagy európai tendencia van jelen a mai magyar politikában, de ezek nálunk is megfelelő erővel bírnak. Én a pluralizmusban, a sokféleségben hiszek, és igen gyanús nekem az, aki nem képes elviselni, hogy az emberek többféleképpen vélekednek. Ez egy többszínű, többféle etnikumot és eszmét befogadó nemzet. Ezt nem hátránynak, hanem pozitívumnak tartom. Mint a politikával közvetlenül soha nem foglalkozó ember, történelmi tanulsággként csak azt közvetíthetem: tanuljuk meg tisztelni egymás egyéniségét és meggyőződését.

Interjú Kékesi Katalinnak. Megjelent: Népszabadság 1990. augusztus 18. (2350)

AZ EURÓPAI TUDOMÁNYOS ALAPÍTVÁNY KÖSZÖNTÉSE

Elnök Úr!

Tisztelt Tanácstagok!

Hölgyeim és Uraim!

Nagy öröm számomra, hogy itt vagyok és részt vehetek az Európai Tudományos Alapítvány (European Science Foundation) közgyűlésén.

Tegnap nagy benyomást tettek rám az Állandó Bizottságok és a Tudományos Hálózatok és Programok jelentései és az Európai Tudományos Alapítvány rendkívül fontos tevékenységei általában.

Ma pedig meghatott a Közgyűlés határozata. Az, hogy Önök megnyitották az Európai Tudományos Alapítvány kapuit a Magyar Tudományos Akadémia előtt. Köszönet mindazoknak, akiknek e határozat előkészítésében része volt, akik azt támogatták, és mindannyiuknak, akik ránk szavaztak.

Mi Kelet-Közép-Európa intellektuális közösségeinek egyikét képviseljük. Abban a zónában, amelyet egy időben már szinte elfeledtek, mert a Nyugattól a néhai vasfüggöny választotta el. Pedig e zóna országai természet szerint mindig résztvevői voltak közös európai civilizációknak, amióta a kereszténységet elfogadták majdnem egy évezreddel ezelőtt.

Mint történész, megpróbáltam utána nézni a korai dokumentumokban, őseink mennyiben voltak tudatában annak, hogy Európához mint kulturális és politikai közösséghez tartoznak. S kiderült, hogy egy, a pápához 1253-ban intézett levelében IV. Béla magyar király már ebben az értelemben használta az „Európa” kifejezést. Egy újabb mongol támadás fenyegetéséről írva igyekezett rámutatni arra, hogy a Duna tájának és a nyugati országoknak a biztonsága és jóléte elválaszthatatlanul egymáshoz kapcsolódik. Azt is hozzátette azonban, hogy a Nyugatról segítséget hiába kért, hanem csak szavakban kapott, *nisi verba*.

Annakidején túléltek azokat a nehéz idők, amelyek után a XIV–XV. század kulturális fellendülése következett. Sőt, túléltek a XVI–XVII. századot is, az újabb ellenfelekkel vívott, hosszú háborúkat. Kulturális kapcsolataink a Nyugattal akkor is szorosak maradtak. A késő humanista szellemi elit egyik jeles személyisége, Szenci Molnár Albert a strasbourgi Akadémia érdemeit dicsérte, ahová, néhány más honfitársával együtt, 1593-ban érkezett. A XVIII. és XIX. században Magyarország újjáépült, modernizálódott és 1825-ben egy Tudományos Akadémiával gazdagabb lett. A XX. század elején, 1902-ben, a Nobel-díj meg-

alapítását követően, a Magyar Tudományos Akadémia létrehozta a Bolyai-díjat, „a bárhol és bármilyen nyelven közzétett, legjobb matematikai mű” megjutalmazására. Ezt a díjat 1905-ben David Hilbert, 1910-ben Henri Poincaré nyerte el. A harmadik díj kiosztására már nem került sor: jött az 1. világháború.

Kelet-Közép-Európa országai, miután a leszakítottság és elnyomás azon újabb, nehéz éveit is túléltek, amelyek a 2. világháborút követték, most visszatérnek közös, nagy hazájukhoz, hazánkhoz. Most egy új átalakulás, reform, és egyben egy elkerülhetetlen gazdasági válság közepén vagyunk. Tudjuk, hogy békét, biztonságot és jobb jövőt csak az összes európai nemzet nagy családjában találhatunk. Szándékunk, hogy helyreállítsuk szoros kapcsolatainkat az európai tudományos közösséggel és a kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködést, mivel hiszünk abban, hogy Európa egészének integrációja, egyesítése mindegyik félnek érdekében áll.

Tisztelt Barátaim!

Még néhány év, és a XXI. századba lépünk. Új kihívásokkal, új felelőségekkel kell szembenéznünk, de nagy lehetőségekkel is. Európa az intellektuális tehetségek teljes potenciálja roppant erőt képvisel. Miért ne lehetne Európa képes arra, hogy elsőrendű szerepét a tudományos kutatás és képzés terén visszanyerje? Kis vagy nagy nemzeteknek, mindannyiunknak egyaránt mindent meg kell tennünk, lehetőségeink körén belül, hogy a XXI. századnak ezt az új Európáját felépítsük és vele közös jövőnket.

Hölgyeim és Uraim!

Abban a reményben és meggyőződésben, hogy sikerülni fog a tudósok e köztársaságát az egyesült és oszthatatlan Európában kiépítenünk, szeretném figyelmüket megköszönni.

Elhangzott angolul és franciául a European Science Foundation közgyűlésén, Magyarországi felvétele alkalmából, Strasbourgban, 1990. november 14-én. (2402)

VÉGRE AUTONÓM LESZ AZ AKADÉMIA?

A Magyar Tudományos Akadémia megreformálásának felgyorsult folyamatáról tett tanúbizonyságot a december 3-i közgyűlés. Egyebek között megegyeztek az új akadémiai törvénytervezet alapelveiben. Közöttük első helyen az akadémiai autonómia szerepel. Mi az, amit az egykori Akadémia autonómiájából átvehettek? — kérdeztük Kosáry Domokost, az MTA elnökét.

Az akadémiai autonómia 1949 előtt egyrészt azt jelentette, hogy az Akadémiának volt saját tulajdona. A földbirtokon (a Vigyázó-hagyatékon) kívül az Akadémiáé volt maga az épület is. Ezek a tulajdonok máról holnapra megszűntek, s bármennyire hihetetlen, az akadémiai épületnek mi csak a kezelői vagyunk, de nem a tulajdonosai! Másrészt azzal is korlátozták az autonómiát 1949 után, hogy az önkormányzati testületet egy szerepszékválasztással megszüntették. Az elnök mellé emelt főtitkárt ugyanis nem az Akadémia választotta, hanem a kormány nevezte ki. A testület csak az elnököt választhatta, de igazi hatáskör nélkül. Ezt a kettéosztottságot kívánjuk megszüntetni, csakúgy, mint az akadémiai központi hivatalt. Az állami vezetéshez a következők során csak három ponton szeretnénk kapcsolódni. Az egyik az állami költségvetés: az MTA költségvetését — a kormány javaslatára — az Országgyűlésnek kell megszavaznia, hiszen máshonnan származó jövedelmünk nincsen (a földbirtokokat nem követeljük vissza). A másik az, hogy az Akadémia elnökét a köztársasági elnök erősíti meg. Nem kiválasztja, nem kinevezi, hanem megerősíti. A harmadik pedig az, hogy a kormány tudománypolitikai bizottságában — amely tanácsadó testületként tevékenykedik — az akadémiai elnök is kapjon helyet, javaslataival együtt. Például ilyen javaslatunk lesz az, hogy hazánk is kapcsolódjon be Az emberi agy évtizede című program kutatásaiba. Az akadémiai törvénytervezetet egyébként január végén szeretnénk az Országgyűlés elé vinni. A törvényjavaslat végleges szövegét előkészítő bizottságunknak lesz a feladata, hogy nyomon kövesse annak sorsát, nehogy időközben módosuljanak azok az alapelvek, amelyeket a közgyűlésünk elfogadott.

◆ *Ön szerint a magyar tudományos élet helyzete és maguk a kutatások mennyire maradtak el főképp a nyugat-európai tudományos élettől?*

Elsősorban az anyagi eszközök és feltételek dolgában van lemaradásunk. Szerintem a magyar kutatók munkájának a színvonala nagymértékben megüti a nemzetközi színvonalat: a felkészültséggel és a tehetséggel nincs gondunk. Anál súlyosabb gond az, hogy ilyen pénzügyi helyzetben az alapfeltételek javítása

helyett arra kell összpontosítanunk, hogy azok ne romoljanak még tovább a gazdasági nehézségek miatt. Két évtizedes műszerekkel, a nemzetközi dokumentáció megléte nélkül stb. ugyanis fölöttébb nehéz egy idő múltán bármilyen tudományos szintet tartani, itthon és a nagyvilágban egyaránt. Sőt, nem is a mostani színvonalat kell mércének állítanunk, hanem céljainkat sokkal előbbre kell vetítenünk. Jó tanulság erre a következő eset: Amerikában egy tanácskozáson valamelyik kelet-közép-európai ország képviselői megjegyzték, hogy egyetemeken szívesen fogadnának külföldi tudományos könyveket. Sikerült is számukra nagy tömegben összegyűjteni olyan kémiai meg műszaki kiadványokat, amelyeket az amerikaiak már nem használtak. Mint történész azt mondom, hogy a tudománytörténet szempontjából hasznos lehet a friss eredményeket az elavult dolgokkal összehasonlítani, a kémiai és a fizikai kutatásokat azonban már aligha vinné előre az, hogy a diákok és az oktatók húsz-harminc év előtti tankönyveket tanulmányoznak.

Interjú. Élet és Tudomány 1991. január 9. (2464)

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKÉNEK HITVALLÁSA

- ◆ *Kosáry Domokos nyugodtan üldögélhetne a dörgicsei kertjében, nyaralójában és írogathatná a könyveit. Ehelyett Ön 78 éves korában beleült az Akadémia elnöki székébe. Talán azért, mert nem akarta, hogy az Akadémia, a hazai tudomány tekintélye romba dőljön, hiszen az elmúlt évtizedekben a tudomány, ugyanúgy, ahogy sok minden más, a politika kiszolgálójává vált.*

Egy ígését hadd igazítsam ki. Nem én ültem bele, hanem beleültettek. Én erre egyáltalában nem aspiráltam, miután azonban fölkértek rá, úgy éreztem, hogy el kell vállalnom.

- ◆ *Mi az, hogy kellett?*

Szakmai és morális megfontolásból egyaránt. Utolsó szolgálatként. A helyzet persze nem könnyű. Most nem csak a gazdasági vagy pénzügyi nehézségekről beszélek. Az a nagy átalakulás, ami Európa egy részén végbement, természetesen a tudományos élet szervezeteit sem hagyta érintetlenül. Jelenleg azonban azt kell mondanunk, hogy a magyar tudományosság és a Magyar Akadémia az, amely legjobban megőrizte hatékonyságát Európa e részén.

- ◆ *Itt a rendszerváltozás idején az Akadémia nem került ugyan politikai össz-tűzbe, de azért egy-két lövedék érte, például az, hogy sztálinista.*

Igen, ez még az én idejövetelem előtt volt. Tavasszal volt egy pár ilyen hang. Erre csak azt tudtam mondani a nagy nyilvánosság előtt, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát gróf Széchenyi István alapította, és nem Dzsugasvili. Természetesen az elmúlt évtizedek az egész országon rajtahagyták a jegyüket, ez áll az Akadémiára is.

- ◆ *Nagyon sokan voltak, vannak olyanok, akiket a politika emelt a testület tagjai közé. Csak néhány nevet említenék: Nemes Dezső, Rudas László, Fogarasi Béla.*

Kérem szépen, a számból vette ki a neveket, a portásnak nem lett volna szabad őket beengedni az Akadémiára. A természet szelekciója azt hozta magával, hogy ezek az emberek már nem élnek. Nálunk az Akadémián az ilyen kontraszelekció az 50-es évek elején ment végbe, ma már 91 van, ez a garnitúra gyakorlatilag kiesett az Akadémia legalábbis aktív tagságából. Természetesen minden tudományos testületben a világon mindenütt vannak kitűnő emberek, vannak esetleg gyenge emberek. Egyetlen szervezet sem dolgozik 100 százalékos hatékonysággal. Nem állítom, hogy nem esett olyasmi, amikor valakit például politikai okok-

ból kihagytak. Most a rendkívüli közgyűlésen vettünk vissza, illetve vettünk be az Akadémia tajgai közé sajnos már csak posztumusz módon két olyan tudóst, akit annak idején, 1967-ben az akadémikusok megválasztottak, és a pártközpont közvetlen beavatkozására politikai okokból meggátolták a megválasztásukat. Miután ezt forrásszerűen kimutattuk, hogy ilyen beavatkozás történt (erre nézve a jegyzőkönyveink és a pártarchívum adatai egyértelműen felvilágosítást adtak), ezt mint illegitim beavatkozást visszautasítottuk, és utólag akadémikusnak nyilvánítottuk őket. Két kitűnő ember volt, Győrffy Barna és Csonka Pál.

- ◆ *Efféle illegitim beavatkozásokra az Ön életéből is hozhatunk fel példákat, hiszen 1949-ben azért távolították el az egyetemről, mert nem volt hajlandó ünnepelni 70 éves születésnapján Sztálint nagy történészként. Aztán jött 56, nézetei, tanai miatt együtt ült Déryvel, Hegedüssel, Fekete Sándorral. Ezek után kész csoda, hogy Ön 82-ben akadémikus lett.*

A csoda a világ folyásából következik. Egy kicsit az én életem diagramja tükrözi azt a diagramot, ami az ország sorsát jelzi. Negyvenkilenc számomra a fordulat éve volt. 49 szeptemberében kitétek az Eötvös Collegiumból — ahol nagyon szívesen tanítottam már hosszú évek óta — azzal, hogy rontom az ifjúságot. Azután eltávolítottak a Történettudományi Intézet éléről októberben, és december 21-én tartottam utolsó órámat az egyetemen. Természetesen ez csak ürügy volt, hogy Sztálint nem ünnepeltem meg, szerintem akkor is kiraktak volna, ha megünneplem, csak akkor még utólag szégyellhetném magam egy kicsit. Az akadémiai tagságom 1982-ben óriási hadakozások után született. Nagy akciók indultak ellenem. Megjegyzem, hogy 47-ben már szerepeltem a jelöltek listáján Szentgyörgyi Albert támogatásával, de aztán úgy fordult a dolog, hogy nem került sor a felvételemre. Én ezt a mondjuk különös pályafutást úgy fogom föl, mint a természeti viszonyok, természeti erők alakulását, nem emocionális alapon. A legjobb tanács, amit bárkinek adhatok, akár önmagát ítéli meg, akár intézmények vagy az ország sorsát, hogy nem emocionális alapon, hanem nagyon higgadt ráció alapján kell néznie, hogy mi a teendő és hogyan lehet a dolgokat rendbe hozni.

- ◆ *Térjünk vissza azokra a tudósokra, akikről azt mondjuk, hogy a politika emelte őket ide! Néhány perccel ezelőtt szándékosan mondtam olyan neveket, akik már nincsenek az élők sorában. Bár olyanokat tudnék mondani, akik ma is élnek, gyanítom, hogy ilyenek is vannak.*

Messzemenően ellene voltam és vagyok annak, hogy az Akadémiát, általában a magyar tudományosságot valamiféle igazoló bizottságnak vessük alá, mint ahogy egy-két országban és bizonyos időszakokban ez megtörtént. Az ilyen dolgokat egyszer le kell zárni. Úgy nyilatkoztam mindjárt májusban a közgyűlésen, hogy boszorkányüldözésre nem kerülhet sor. Ezt fönn is tartom, amíg én itt vagyok, boszorkányüldözés nem lesz, azért, mert nem vagyok hajlandó esetleg 5 vagy 10 ember kedvéért kétszázegynéhány akadémikus és több mint hétezer kutató nyugodt életét, munkáját megzavarni és őket ilyen eljárásokkal megalázni.

- ◆ *Tehát akkor meggyőződése, hogy mondjuk tíznél több ilyen nincs Önök között?*

Nézze, a boszorkányüldözésről nyilvánosan beszéltem, de az Akadémián belül nagyon határozottan úgy foglaltam állást, hogy igazolási eljárás nincs, de van lelkiismeretvizsgálat, önbírálat, és van a szakmai közvélemény erkölcsi nyomása. Ez van, ez működik, és akiről úgy érzik, és akik úgy érzik, hogy talán jobb lenne nekik háttérbe vonulni, és inkább arra koncentrálni erejüket, hogy a saját szakmájukban mutassák meg, hogy mire képesek, akkor azok most szépen álljanak félre, vonuljanak vissza. Ha elérték a korhatárt, menjenek nyugdíjba. Nem adminisztratív módszerek alkalmazásával, hanem demokratikus és erkölcsileg hatályos és örök érvényű módszerek segítségével kell egy testületet megtisztítani.

- ◆ *Beszélgetésünket azzal kezdtem, hogy a tudomány a politika kiszolgálójává vált. Az Akadémia esetében ez már a keretek kialakításában is tetten érhető, hiszen az Akadémiába a párt és az államhatalom oly módon épült be, hogy az intézmény kettévágódott egy központi hivatalra és egy tudományos testületre. A központi hivatal vezetőjét, a főtítkárt pedig a Minisztertanács nevezte ki. Ezen a szisztémán Önök már változtattak.*

A kormány elnöke levelet intézett a főtítkárhoz, amelyben meghatalmazta őt, hogy a reformokat az Akadémián belül az elnökkel egyetértésben hajtsa végre. Ez azt jelenti, hogy tulajdonképpen helyreállt az egység, nincs külön főtítkári vagyis kormányintézkedés és olyan testületi dekoráció, amit nekem kellene képviselnem.

- ◆ *Ezzel azt akarja mondani, hogy a főtítkár meg a központi hivatal döntött, és a dekoráció volt maga a testület, az akadémikusok kara?*

A központi hivatalnak volt egy olyan függése a kormánytól, amire nehéz volt nemet mondani. Nem a mai főtítkár személye az, aki veszélyes volt itt természetesen, hanem az intézmény, a megoldás maga volt olyan, amely lehetővé tette a hatalmi beavatkozást. Most ez megszűnt. A rendkívüli közgyűlés elfogadta, hogy a központi hivatal megszűnik, nem irányít, nem szervezi a kutatókat, nem gyámkodik felettük, nem tekinti őket éretlen csecsemőknek meg tehetetlen, ostoba embereknek, akik a dolgaikat nem tudják maguk intézni. Az Akadémia és a kutatóhálózat úgy tud jól működni, ha alája dolgozik, segíti őt, ez a feladata a titkárságnak.

- ◆ *Az Akadémiának 37 kutatóintézete van, és valószínűleg ezeket is át kell profilizálni. Mert — hogy egyetlen példát mondjak — a Filozófiai Intézetet annak idején azért hozták létre, hogy az antimarxista filozófiákat cáfolja.*

A valóságban a Filozófiai Intézet sem ennek a jegyében működött az utóbbi években. Kétségtelen azonban, hogy az elvi célkitűzést át kell gondolni. Az intézetek sokkal önállóbban tudnak működni ezen túl, ezt már a decemberi közgyűlés kimondta: szakmai önállósággal bírnak, kapcsolatrendszerük önálló lehet, a külfölddel szabadon érintkezhetnek. Nem az Akadémia központi hivatala irányítja, mint eddig, hanem csak kiszolgálja őket. Ez elég nagy apparátus. A 37 kutató-

intézetben több mint hétezer ember dolgozik, és ebből több mint háromezer-háromszáz képzett, minősített kutató. Ez egy olyan érték, egy olyan erő, intellektuális tudományos erő, amit megbontani, tönkretenni nemzeti öngyilkosság lenne. Előfordult a tavasz folyamán, hogy fölvetették: ezeket egy minisztérium alá kellene helyezni. Miért az Akadémia foglalkozik velük? Nekem az volt az álláspontom, és nemcsak nekem, hogyha fel akarjuk a bürokrácia irányítása és hatalma alól szabadítani a tudományos kutatást, annak nem az a módja, hogy egy kicsi és hajlékony hivatali apparátus helyett nyakukba vegyenek a kutatóintézetek egy nagy, új, rendkívül drága és föltétlenül sokkal bürokratikusabb minisztériumot. Tehát nem kell Magyarországon kutatási minisztérium. Nem kell ismételnem: amíg én itt leszek, addig ennek a legmesszebbmenően ellenállok.

◆ *Őnökre akarják ezt kényszeríteni?*

A kormány részéről ilyen törekvés nincsen.

◆ *Akkor kinek a részéről van?*

Olyan, mondjuk hát nem is szervek... hanem olyan...

◆ *Pártok?*

Nem, a pártokkal semmi problémám nincs. Kérem szépen, mielőtt én elfogadtam ezt a helyet, mondani lehet, majdnem minden párttal, mindenesetre a két legnagyobb párttal tisztáztam, hogy elfogadják-e azokat a reformtörekvéseket, amit képviselni akarok, vagy nem. Ha nem, akkor nincs értelme, hogy én ezt a posztot betöltssem. Mind a két nagy párt részéről biztosítékot kaptam arra, hogy nekik ez megfelel.

◆ *Kérem szépen, ha nem párt és nem kormány, akkor szeretném beszűkíteni: melyik szervezet, melyik cég?*

Nem szervezetek... Különböző, mondjuk félig-meddig egyéni megnyilatkozások voltak a sajtóban. Én neveket nem akarok mondani. A sajtó pedig hajlamos volt ezeket felkarolni, mert úgy gondolta, hogy itt valami fontos többségi vélemény van, amelyet eddig elnyomtak. Nem, kérem.

◆ *Ez egy egyéni vélemény? Ezt tisztázzuk!*

Törpe kisebbségnek sokszor demagóg módon megfogalmazott érvényesülési törekvése. Minden kisebbségnek joga van a nézeteit elmondani, természetesen mindenkinek a véleményét tiszteletben tartjuk. Másként kell fellépni a hangulatkeltéssel szemben.

◆ *Ez a törpe kisebbség a szakmából tevődik össze vagy a politikából?*

Mondjuk úgy, hogy a kettő margójáról. Átmeneti időkből vannak emberek, és nem is pontosan a kutatásban a legkiválóbb emberek, akik úgy kívánnak érvényesülni, hogy demagóg szövegeket vetnek be, hogy ezt kell megszüntetni, azt kell megszüntetni, mindenki, minden minősített mondjon le.

◆ *Még mindig az intézeteknél maradván, voltaképpen a kutatást és a felsőoktatást mesterségesen szétszakították, tehát nem igazán voltak ezeknek az*

intézeteknek kapcsolatai a felsőoktatással. Visszaállhat-e az a régi gyakorlat, hogy az egyetemek visszakapják a rehabilitációs jogokat, hogy tudniillik a tudósokat magántanárokként alkalmazhassák, és az intézeti szürkeállományt ily módon hasznosítsák.

Nyilvánvaló, hogy kutatóintézetekre külön szükség van, de pusztán kutatással foglalkozni nemcsak luxus, de nem is helyes. Mert ahogy az oktatónak szüksége van kutatásra, arra, hogy tudja, mit oktasson — ugyanúgy a kutatónak is szüksége van arra a visszhangra, ami a fiatal szemekből jön vissza hozzá, hogy vajon amit most elmondott, az jó-e vagy nem jó: ez egyfajta ellenőrzés. Tehát ez a mesterséges szétválasztás nem jó. Hozzáteszem: az egyetemek és az Akadémia között feszültség, majdnem ellentét volt, éppen a sztálini idők óta, nemcsak Magyarországon, a szomszédos országokban is. Ezt az ellentétet föl kell számolni: az egyetemek nem tudták és nem tudják önhibájukon kívül intézményesen kialakítani az úgynevezett posztgraduális oktatást, tehát az első 5 évnek az elvégzése után következő tudományos továbbképzést, ez az az emelet, ami egész Nyugat-Európában és Amerikában megvan. A felső emelete az egyetemeknek nálunk lényegében véve hiányos. Ezt az egyetemek egyedül nem tudják megcsinálni, de az Akadémiának elemi érdeke, hogy ez kiépüljön, mert különben nincs a tudományos kutatásnak utánpótlása. Mi úgy foglaltunk állást, hogy Athenaeum néven létrehozunk egy társulást az egyetemek és az Akadémia között. Ez gondoskodik a tudományos továbbképzésről. Ez a továbbképzés az egyetemekre épül, szakmák és egyetemek szerint tagolódik, itt jön hozzá a minősítés, az úgynevezett tudományos minősítés új rendszere is.

♦ *Éppen azt akartam megjegyezni, hogy egy új minősítési rendszerre van szükség, amelyik ezt a régit, ezt a szovjet típusút egyszerűen leradírozza. Nem tudom, hogy fogalmazhatok-e ilyen durván? Arról nem beszélve, hogy volta-képpen még a latin nyelvet sem ismerte az, aki a régit kitalálta.*

Ez az egyik legkiáltóbb példája annak, hogy ez mennyire nem átgondolt dolog, hogy valaki hosszú ideje jelölt, készül, disszertációt ír, vizsgákat letesz, utána mi lesz? Kandidátus, vagyis magyarul jelölt. Ez azt jelenti, hogy aki ezt csinálta, annak nem volt fogalma arról, hogy a kandidátus szó mit jelent magyarul. Na, de ez csak egy pikáns részlet. A fő probléma ott van, hogy egy olyan megoldást kell találnunk, ami eleve intézményesen kizárja annak a lehetőségét, hogy a politikai hatalom beavatkozzék a tudományos minősítés ügyeibe. Én nem állítom azt — sokan állítják, ugyancsak egy kicsit demagóg módon —, hogy az egész minősítési munka eddig az elmúlt évtizedekben negatív és kontraszelektív volt. Ez így ebben a formában nem igaz. A baj az, hogy az intézmény maga olyan, ami nem zárja ki a politikai hatalom beavatkozását, ezért mi azt fogjuk kérni a kormányzattól és a parlamenttől, hogy ne csak egy akadémiai törvényt hozzon, ami most van napirenden, ami az Akadémiának testületi önkormányzati jellegét és egyben a tudományos kutatás teljes szabadságát biztosítja minden politikai beavatkozástól. Azt is kérjük a kormánytól, hogy ismerje el az Athenaeum szervezetnek a jogát arra, hogy a minősítést ezentúl ő végezze. Pontosabban az

egyetemek és az Akadémia közös megállapodása keretében. Egy olyan intézmény végezte ezt, amely nem a szakmától függött, hanem a kormánytól. Mi ezt egy olyan megoldással akarjuk helyettesíteni, amely nem a politikától és a kormánytól függ, hanem a szakmától. Mondjuk a mai kandidatúrának megfelelő fokozatot az egyetemek adják, a mai nagydoktorinak megfelelő fokozatot az Akadémia adja, de mind a két esetben olyan közös megállapodások és előírások alapján, ami biztosítja, hogy az országos követelményrendszer nívója nem süllyed le.

Az előbb említette a habilitációt. Az egyetemeknek nemcsak az autonómiát kell visszakapniuk, az egyetemeknek a habilitáció jogát is vissza kell kapniuk. Ez egy jó intézmény, és azok közül, akik ezt a bizonyos első fokozatot elérték — tehát mondjuk a mai kandidátusnak megfelelő PhD — filozófiai doktor —, akkor ezek közül az egyetemek teljesen saját hatáskörben habilitálhatnak embereket, ami lehetővé teszi az ő oktatógárdájuk kiszélesítését és speciális tárgyak bevezetését. Ez egy olyan jog, amitől az egyetemeket megfosztották, vissza kell nekik adni.

◆ *Nyilvánvalóan bízik abban, hogy amiket elmondott, azok valósággá válnak. Tehát, hogy ezek a reformintézkedések, amelyek gyökeresen átalakítják a Magyar Tudományos Akadémiát és nemcsak azt, hanem a magyar tudományos életet, azok keresztülvihetők.*

Én nem szoktam reménytelen ügyeket csinálni. Minden erőmmel azon leszek, hogy ezt keresztülvigyük. Azt is megmondom itt az ország nyilvánossága előtt, hogyha nekem az utamba állnak ebben, és nem engedik valamilyen erő, hogy én ezeket keresztülvigyem, én azonnal itthagynom ezt a posztot, és visszamegyek, mint mondotta, Dörgicsére könyveket írni. Én nem azért vagyok itt, hogy kényelmesen üljek egy bőrfotelben és elegáns külföldi urakkal beszélgessek — bár azt is szívesen teszem néha —, én azért vagyok itt, hogy az Akadémiát és a magyar tudományosságot szolgáljam. Célul tűztem ki az Akadémia reformját, a felsőoktatás reformjának segítségét, az egyetemek támogatását, az akadémiai törvénynek a keresztülvitelét és törvényes úton biztosítását annak, hogy soha többé politikai hatalom Magyarországon ne avatkozzék be a tudományos kutatás szabadságába. Ha nekem az utamba állnak, olyan erő, amelyekkel nem tudok megbirkózni, akkor azt a nyilvánossággal fogom közölni, és itthagynom ezt a posztot.

Interjú B. Király Györgyinek. Megjelent: Ring. Vasárnapi Újság 1991. február 5. (2473)

TÁJÉKOZTATÓ AZ MTA REFORMTÖREKVVÉSEIRŐL

A Magyar Tudományos Akadémiát gróf Széchenyi István 1825. november 3-i országgyűlési fellépése hívta életre. Széchenyi — mint ismeretes — birtokainak egy évi jövedelmét ajánlotta fel a létrehozandó Tudós Társaság céljaira. Példáját, további felajánlásokkal, mások is követték. Az országgyűlés ezzel kapcsolatos felterjesztését az uralkodó 1827. április 11-én hagyta jóvá. Az 1827: XI. tc. — az első akadémiai törvény — kimondta, hogy „az önként és szabad adakozásból összeszedett tőke vagyonából Tudós Társaság, vagyis Magyar Tudományos Akadémia állíttassék fel.” Így született meg Magyarországon is egy olyan tudós testület, amelyet, európai példák nyomán, a hazai szellemi élet jeles képviselői már a XVIII. század óta szerettek volna létrehozni. Akadémiára — egyre vagy többre — ugyanis minden országnak szüksége lett, amely a fejlődés bizonyos szintjét elérte és azon túl kívánt haladni. A Magyar Akadémiát, ezen túlmenően, az jellemezte, hogy alapítója — a reformmozgalom kezdeményezője — jóvoltából úgy született meg, mint a nemzeti újjászületés, a reformkor előhírnöke. S azóta is, minden viszontagság és ártalmas hatás ellenére, olyan egyedi nemzeti intézményünk maradt, amely képes valódi, értékes hagyományainkat folytatni és megújítani.

Az Akadémia eleinte testületi jellegű alapítványként, majd utóbb a magyar tudós társadalom „köztestületeként” működött, amely 1869 óta rendszeres állami dotációval, majd további, saját jövedelmi forrásokkal, vagyonnal is rendelkezett. Központi jelentőséggel bírt, de nem monopolizálta a sokszínű, sokféle kezdeményezésből kiépült tudományos kísérletet. 1945 után törekvések jelentek korszerűsítésére és önkormányzatának demokratikus továbbfejlesztésére. De rövidesen megindult — országosan — az a folyamat, amely a különböző önkormányzatokat sorra felszámolta és mindent alárendelt a központi politikai irányításnak. Az Akadémia elvesztette vagyonát, bár annyiban a kivételek közé tartozott, hogy elméletben valamennyire megőrizte önkormányzatát. Ez azonban inkább csak a többé-kevésbé dekoráció szerepét betöltő, testületi ülésekre állt, hiszen a közben kiépült „központi” hivatalszervezet gyakorlatilag a kormányzat, a politikai hatalom utasításait továbbította, irányító szervként, az intézetek, a kutatók felé. Az Akadémia e kétarcúságát, sőt szervezeti megosztottságát az az 1969. évi törvényerejű rendelet tette teljessé, amely elvileg — újabb törvényes rendelkezés híján — tulajdonképpen máig érvényben maradt. Így azután, miközben az önkormányzati törekvések mindenütt jelentősen meg-

erősödtek, az Akadémia „központi hivatala” elvben továbbra is a „minisztertanács közvetlen felügyelete alatt álló, országos hatáskörű” államigazgatási szervnek minősült, amely a kormány által kinevezett és neki felelős főtitkár vezetése alatt végzi az akadémiai intézmények és bizonyos kutatások országos irányítása terén rá háruló teendőket. Elvileg ezen a helyzeten az sem változtatott, hogy az Akadémia elnöksége, élve a főtitkár által e célra kapott, külön kormányelnöki felhatalmazással, máris átalakította hivatalrendszerét. A felszámolt Központi Hivatal helyett olyan titkárságot hozott létre, amelynek egyes részei a testületek, bizottságok infrastruktúrájaként működnek és többé nem irányítják, hanem kiszolgálják a kutatóintézeteket.

Az Akadémia belső, szervezeti egysége így gyakorlatilag már helyreállt. De a kész tényeket nyilvánvalóan alá kell támasztani jogszabállyal, új törvényes rendelkezéssel is. Ezért új akadémiai törvényre van szükség.

Amíg érvényben maradnak azok az elavult jogszabályok, amelyek a Magyar Tudományos Akadémiát, kétarcú intézményként, egyszerre nyilvánítják a hazai tudományosság társadalmi szervezetének és a központi államigazgatás szervének, mindig lesznek, akik előremutató elképzelésként kísérlik meg előadni, megideologizálni azt az elhibázott indítványukat, hogy az Akadémia váljék, az egyik oldalon, minden tudománypolitikai feladattól „megszabadított”, mondhatni klubszerű „tudós társasággá”, a másik oldalon viszont a volt központi hivatal helyett alakuljon meg egy „tudományos minisztérium”. Rögtön hozzátehetjük, hogy ez az utóbbi megoldás külföldön, így Franciaországban sem vált be igazán, hanem sok zavart és belső küzdelmet provokált, pedig ott egészen más, jóval kedvezőbb feltételek közt próbálkoztak vele. A tudományos kutatás és főleg az alapkutatások öntörvényűségét ugyanis közvetlen államigazgatási irányításuk nagymértékben sértheti. A kutatási témák kiválasztásában, a kutatómunka orientálásában, az eredmények értékelésében a tudományos munka önkormányzat funkcióját aligha lehet egy államigazgatási főhatóság jogkörével és bürokratikus módszereivel helyettesíteni. A tudományos élet szervezését lényegében véve maga a „tudós céh” képes leginkább hathatósan betölteni.

Az Akadémia 1990. májusi közgyűlése új vezetés alatt, természetesen nem pusztán és nem is elsősorban a hivatalszervezet terén tűzött maga elé lényeges reformokat.

Állást foglalt az Akadémia korszerűsítése mellett és sürgető feladatként jelölte meg a tudományos élet intézményi rendszerének és működésének a hazai változásokkal, valamint a tudományok fejlődésével összhangban álló, gyökeres átalakítását. Felismerve a feladat összetett jellegét és az átalakítás kiegyensúlyozottságához fűződő, fontos érdekeket, a reform fokozatos és folyamatos végrehajtásáért szállt síkra, és meghatározta azokat a kezdő lépéseket, amelyek megtétele elindíthatja, majd sikerre viheti az átfogó reformot. Az elnökség bizottságokat küldött ki az akadémiai törvény tervezetének kimunkálására, az Akadémia és kutatóintézetek viszonyának átrendezéséhez szükséges teendők

megfogalmazására, a tudományos továbbképzés és a tudományos fokozatok új rendszerével kapcsolatos ajánlások kidolgozására.

Az új koncepció, amelynek a javaslatok nyomán kidolgozott alapelveit az 1990. decemberi rendkívüli közgyűlés már el is fogadta, abból indul ki, hogy a hazai tudományosság autonómiáját helyre kell állítani és szabad fejlődését úgy biztosítani, hogy munkáját minden hatalmi, politikai, ideológiai beavatkozástól mentesen végezhesse, saját normái és legjobb tudása szerint. Így, igazi funkciójának hiánytalan betöltésével szolgálhatja legjobban a társadalom, a nemzet ügyét is. Az Akadémiának — és egész tudományos életünknek — nemcsak az újjáalakuló hazai struktúrában kell valódi helyét megtalálnia, hanem a nagy léptekkel fejlődő nemzetközi tudományos világban is, továbbfejlesztve és — ahol kell — újraépítve sokoldalú külföldi kapcsolatait. Az Akadémiának ismét hiánytalanul, egyre több szállal és megfelelő szinten kell a tudományok nemzetközi műhelyeihez, szervezeteihez kapcsolódnia, miközben természetesen messzemenően tekintettel van nemzeti hagyományaira és a reális hazai adottságokra.

A normalizálás, az egészséges alapokon való újjáépülés, az elmúlt évtizedek okozta bajok orvoslása így nem egyszerűen a korábbi viszonyokhoz való visszatérést jelenti, hiszen a dolgok közben tovább alakultak itthon és a nagyvilágban egyaránt. Ezért az Akadémia reformkonceptiója a kutatóintézeti hálózat fenntartását, de ugyanakkor korszerűsítését és hatékonyabbá tételét tűzte ki célul. A tudományos továbbképzés új egyetemi szervezeteinek létrejöttét is az egyetemek és az akadémiai kutatóintézetek szoros együttműködésével kívánja elősegíteni. Ily módon hidat készül kiépíteni a korábban egymástól sokban szétválasztott, és egymással nem egyszer szembeállított kutatás és felsőoktatás, tehát az Akadémia és az egyetemek között. Ez az intézményes együttműködés teszi azután lehetővé a tudományos fokozatok új, korszerű rendszerének kialakítását, amely a nemzetközi elvárásoknak is jobban megfelel.

Mindennek és a továbbiaknak megvalósításához viszont mindenképpen és mielőbb szükség van egy új akadémiai törvényre. Külön akadémiai törvényről beszélünk, eltérően attól a szintén felmerült, de hibás elképzeléstől, amely egyetlen közös törvényben együtt képzelné az Akadémia, a tudományos kutatás, minősítés és a felsőoktatás stb. kérdéseit megoldhatónak. Az persze nyilvánvaló, hogy az e témákba vágó intézkedéseknek logikusan egymáshoz kell illeszkedniük az érintkezési pontokon. Ez azonban, kellő odafigyeléssel, a koncepciók kellő egyeztetésével, külön-külön is biztosítható. Közös, nagy törvény megalkotásával viszont nemcsak azért volna helytelen kísérletezni, mivel egyszerre túl sokat fogna át és így vagy általánosságoknál maradna — mintha törvényt hoznánk például általában „a gazdaságról” —, vagy pedig terjedelménél fogva kezelhetetlennek, tárgyalásra alkalmatlannak bizonyulna, hanem azért is, mivel az egyes témák jogszabályba foglalása teljesen eltérő stádiumnál tart. Az akadémiai törvény javaslata elkészült, a közgyűlés elfogadta és máris a kormány, illetve az országgyűlés elé kerülhet. Ha viszont megvárnánk vele, amíg a többi témával

kapcsolatos törvényjavaslat is elkészül, akkor ezzel egyelőre be nem látható ideig feltartóztatnánk, késleltetnénk a sürgős akadémiai reformok keresztülvitelét. Egy, az országgyűlés által elfogadott, új akadémiai törvény viszont már megszületésének tényével is feltétlenül meggyorsítja majd a további törvények létrejöttét.

Az Akadémia 1990. decemberi rendkívüli közgyűlése éppen ezért úgy foglalt állást, hogy az új akadémiai törvény mielőbbi megalkotását kezdeményezi. E törvény alapelvei (nem paragrafusai) és a velük kapcsolatos magyarázatok, indokok az alábbiakban foglalhatók össze:

a) A Magyar Tudományos Akadémia a hazai tudományos életnek önkormányzattal bíró, jogi személyként működő köztestülete.

Jelenleg az Akadémia csak korlátozott önkormányzattal bír, volt „központi hivatala” pedig — mint láttuk — országos hatáskörű államigazgatási szervnek számított.

b) Az Akadémia — mint köztestület — tevékenységében az akadémiai tagok közvetlenül, más tudományos kutatók az alapszabályokban meghatározott módokon közvetlenül vagy képviselő útján vesznek részt.

A nem akadémikus tudományos kutatók képviselő útján való részvételét egyelőre még csak a tudományos, szakmai bizottságok összetételében lehetett biztosítani. Ez is jelentős előrelépésnek tekinthető, hiszen a 130 szakmai bizottságban mintegy 3000 olyan tudományos kutató vesz részt, akiknek legnagyobb része nem tagja az Akadémiának.

Az alapszabályokra tartozik majd annak megállapítása, hogy a véleményezés és döntéshozatal mechanizmusába milyen további módokon lehet képviselőt biztosítani annak érdekében, hogy az Akadémia a kutatók minél szélesebb köreinek bevonásával végezhesse feladatát.

c) Az Akadémia a törvény keretei között maga állapítja meg alapszabályait, szervezetét, valamint működési rendjét és választja meg tagjait és vezetőit. Tevékenységét a közgyűlés által választott — és funkciójában a köztársasági elnök által megerősített — elnök irányítja, a közgyűlés által meghatározott módon. Az elnök tevékenységéért a közgyűlésnek felel.

Jelenleg az alapszabályokat a minisztertanács hagyja jóvá, a főtitkárt pedig a kormány nevezi ki. Az elnök csak a tudományos testületi tevékenységet irányítja. A főtitkár a kormány által meghatározott módon külön, saját döntési joggal rendelkezik. A cél tehát itt e kettészakított — és elvben politikai, hatalmi beavatkozást is lehetővé tévő — állapot korrigálása, az Akadémia szervezeti egységének helyreállítása jogszabályban is.

d) Az Akadémia alapvető feladata a tudományos kutatás szabadságának védelmezése, a tudományos kutatások, főleg az alapkutatások művelése, fejlesztése, módszertani irányítása, a tudomány és a gyakorlat kapcsolatának erősítése, állásfoglalás szakmai és tudományetikai kérdésekben, a kutatói utánpótlás nevelésének támogatása, nemzetközi tudományos kapcsolatok szervezése és fenn-

tartása, a tudományos eredmények megismertetése, a tudományos könyv- és folyóiratkiadás támogatása, tudományos ülések rendezése.

Jelenleg a feladat meghatározása lényegében véve ehhez hasonló, de részben kevesebbet, részben viszont többet ír elő. Az érvényben lévő tvr. ugyanis az Akadémia számára előírja valamennyi tudományágban az alap kutatások, a társadalomtudományok terén pedig általában a kutatások országos irányítását. Indokolatlannak látszik, hogy az Akadémia még mindig olyan túlméretezett, központosító igénynek álljon szolgálatában, amelynek egyébként eddig is hiányoztak reális feltételei.

e) Feladatainak ellátása érdekében az Akadémia jelentős mértékű autonómiával bíró tudományos kutatóintézeteket tart fenn kutatócsoportokat hoz létre, tudományos kutatásokat támogat egyetemeken és más intézményekben, különböző társulásokot hoz létre egyetemekkel, kapcsolatokat tart fenn tudományos társaságokkal, könyvtárakat, kiadót, informatikai rendszert és kutatási infrastruktúrát működtet.

Jelenleg a tvr. nem írja elő az intézetek autonómiáját, erről csak a legutóbb elfogadott alapszabályokban történik említés. Az egyetemekkel való társulásokról viszont még ezekben sincs szó.

Az Akadémia most 37 kutatóintézettel rendelkezik, amelyekben összesen mintegy 8000 fő, köztük kereken 3300 képzett kutató foglalkozik a legkülönbözőbb tudományágak főleg alap kutatási problémáival. A közgyűlés egyértelműen úgy foglalt állást, hogy ez a szakmai együttes, ha már így alakult ki az elmúlt évtizedek során, mindentől függetlenül olyan jelentős potenciált és nemzeti értéket képvisel, amelyet súlyos hiba volna — lett volna — szétszerelni, felszámolni. Egyébként a fejlettebb országokban is mindenütt sorra alakultak — ha nem is akadémiai függésben — főhivatású kutatóintézetek, olyan feladatok elvégzésére, amelyek másként — akár például egyetemi tanszékek keretében — nemigen lennének megoldhatók. Magyarországon, ahol éppen a bürokratikus hatalmi gépezet korábbi túltengő befolyásától igyekszünk a tudományos kutatást mentesíteni, szabaddá tenni, semmiképpen nem volna indokolt, hogy ezt az együttest az Akadémia viszonylag szerény méretű, megfelelő jártassággal bíró — és immár közvetlen irányítást nem gyakorló, szakmai szervezetétől elszakítva valamilyen külön minisztérium vagy más, jóval nagyobb és drágább hatóság alá helyeznék. Az ilyen megoldás hátrányairól már az előzőekben szó esett. Az Akadémia éppen ezért, a reális helyzetet mérlegelve, úgy foglalt állást, hogy kutatóintézeti hálózatát fenn kívánja tartani, de természetesen úgy, hogy annak reformját, korszerűsítését is végrehajtsa. A kutatóintézetek jelentős mértékű önállóságot kapnak a szakmai, kutatási program, a belső szervezet kialakítása, a külső kapcsolatok és — a költségvetés és a jogszabályok adta kereteken belül — a gazdálkodás terén. A kutatómunkát tehát ezentúl elvileg sem az Akadémia „központi hivatala” irányítja többé. A hivatali apparátusnak a kutatómunka szolgálatát, feltételeinek biztosítását kell ellátnia. Az eredmények

felmérését és értékelését pedig az Akadémia megfelelő területi szervei végzik az intézeti igazgatótanácsok, felügyelő-bizottságok bevonásával. A részleteket nem a törvénynek kell előírnia, hanem az érdekelt intézetek kutatói közösségeinek bevonásával, az Akadémián belül kell szabályozni.

A legutóbbi közgyűlés elhatározta, hogy Akadémiai Intézetek Bizottsága (AIB) néven olyan állandó testületet hoz létre, amely a kutatóintézeti hálózat és más kutatóhelyek működésének, fejlesztésének, esetleges módosításának fő problémáival foglalkozik.

Ez a bizottság testületi, társadalmi ellenőrzés alá vonja a főtítkár korábban egyszemélyes döntési hatáskörét.

Igen lényeges, új feladat az akadémiai intézetek és az egyetemek szoros együttműködésének kiépítése. Ez, amellet, hogy elősegíti az akadémiai intézetek szakmai potenciáljának hatékonyabb hasznosítását, megfelel a Világbank hangsúlyozott ajánlásának is.

Az egész hazai tudományosságunk érdeke, hogy egyetemeink a jelenleginél teljesebb, korszerű továbbképzési rendszert építsenek ki. A mai viszonyok közt az egyetemek ezt a feladatot egyedül aligha tudnák megoldani. Az Akadémia kutatóintézeti hálózatának jelentős erővel összefogva viszont, közös erővel, a mai feltételek mellett is ki tudnak alakítani egy olyan korszerű rendszert, amely a nemzetközi igényeknek jobban megfelel. Az Akadémia pedig a maga részéről teljes mértékben kész arra, hogy intézeteinek szellemi erejével, technikai felszerelésével, laboratóriumaival e feladat megoldásához az egyetemeknek segítséget nyújtson, oly módon, hogy messzemenően tiszteletben tartja az egyetemek érdekeit és autonómiáját. Az Akadémia és az egyetemek máris megkezdtek egy olyan társulást, az Athenaeum létrehozását, amely a korszerű tudományos továbbképzésről gondoskodik. Ennek közös irányítását az Országos Athenaeum Bizottság látja el, amelyben egyrészt az egyetemek, másrészt az Akadémia képviselői foglalnak helyet.

Logikusan következik ebből, hogy a tudományos fokozatok új rendszerét is az egyetemeknek és az Akadémiának erre az együttműködésre kell ráépíteni, vagyis szakmai, tudományos fórumokra az eddigi Tudományos Minősítő Bizottság helyett. Erről azonban a közeljövőben külön törvénynek kell majd intézkednie.

f) Az Akadémia saját tulajdonnal rendelkezik. Közhasznú működésének anyagi feltételeiről viszont az évi állami költségvetés keretében az országgyűlés gondoskodik.

Jelenleg az Akadémia nem tulajdonos. Még saját székháza felett is csak kezelői joggal bír. Ez a helyzet átalakuló viszonyaink közt nyilván nem tartható. A törvényjavaslat persze itt csak röviden, a lényegét rögzítheti, részletekbe már a tulajdonviszonyok jelenlegi általános bizonytalansága miatt sem bocsátkozhatik. A lényeg leszögezése után viszont már tulajdonképpen részletkérdés, hogy mi lehet az intézetek saját tulajdona — nyilván nem minden, nehogy esetleg

privatizálni lehessen őket —, vagy hogy miként lehet az Akadémiai Kiadóból részvénytársaságot, vagyis saját vállalatot létrehozni. Az is a további, belső megállapodás függvénye lesz, hogy a vagyon kezelése milyen ellenőrzés alatt történhetik.

Az Akadémia működéséhez természetesen ezután is állami, költségvetési dotációra lesz szükség. Az akadémiai feladatok elvégzésére az országgyűlés az 1991. évre 4737,6 millió Ft költségvetési támogatást hagyott jóvá. Bizonyos kutatási programok finanszírozása azonban részben más úton, így pályázatokból is történhetik. A kutatóintézetek pedig fenntartási költségeiket előreláthatóan mintegy 40%-ban saját külön, egyéb bevételeiből (szolgáltatás, termék előállítás) lesznek továbbra is kénytelenek fedezni, vagyis finanszírozásuk részben profitorientált tevékenység útján történik, bár ezt igen sokan az alapkutatások — fő feladat — szempontjából károsnak tartják. Költségvetési támogatásra tehát az Akadémiának továbbra is messzemenően szüksége lesz, mert az az amerikai javaslat, hogy az Akadémia kapjon akkora vagyont, amelynek kamataiból a továbbiak során el tudja tartani önmagát, hazai viszonyaink között alighanem irreálisnak tekinthető.

1991-ben, Széchenyi István születésének kétszázadik évfordulóját ünnepeljük. A méltó megemlékezések közé tartozhatik majd az is, hogy az érdemeinek elismerését az országgyűlés az általa alapított Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvény elfogadásával tenné teljessé.

Összefoglaló az 1990 decemberi rendkívüli közgyűlés eredményeiről. 1995. február 13. (2486)

NINCS HIVATALOS VONAL, NINCS KULCSIDEOLÓGIA

- ◆ *Közismert, hogy az elmúlt évtizedek során a történettudomány a napi politika szolgálatában állt. Milyennek látja a rendszerváltás után a magyar történettudomány helyzetét?*

Kétségtelen, hogy ha csökkenő mértékben is, de a politika és a politikai taktika befolyása a tudományra nagyon nagy károkat okozott. Ha megnézi valaki az 1952-ben kiadott A magyar nép rövid története című munkát, azt olyannak látja, mint egy állatorvosi lovat, amelyen valamennyi betegség kitapintható. Így az Árpád-kor teljesen elsikkadt, a Rákosi-éra pedig, mint a legfontosabb magyar történelmi periódus, tündökölt. A hatvanas évek végétől bontakozhattak ki normálisabb törekvések, összefüggésben a rendszer bomlásával. Egy keskeny érkeletkezett, ami aztán kezdett kiszélesedni, végül napjainkban új helyzet állt elő. Ez nem jelenti azt, hogy minden megváltozott, főleg a korábbi elvárások élnek elevenen. Tavaly négyen vállalkoztunk arra — mivel új tankönyvek nincsenek —, hogy írunk valami kalauzfélét, amely Európa és hazánk történetét együtt tárgyalja, korrigálja az abnormitásokat, a politika direkt beavatkozásait. Miután ezek megjelentek, több helyen tettek fel olyan kérdéseket, hogy milyen kulcsideológia hozta létre az új műveket? Ekkor jöttem rá: tovább tart a közgondolkodásban az a károsodás, amit a sztálinizmus okozott, s amely feltételezi, hogy a történelemhez egyetlen üdvözítő kulcs van. A történelem rendkívül bonyolult folyamat, a tendenciákat, az összefüggéseket sokoldalú kutatással kell feltárnunk.

- ◆ *A másik régi szemléleti maradvány: mi ma a hivatalos álláspont, a hivatalos vonal?*

Ezt sokan kérdezik tőlem, a történésztől, de úgy is, mint az Akadémia elnökétől. Nincs hivatalos vonal. Vannak kutatók, akik tisztességgel, a szakmai szabályok pontos betartásával dolgoznak, mutatják be a történelmi folyamatokat. Ezen belül lehetnek különféle vélemények. A mienk sokszínű ország, sokféle emberrel. Nem az a cél, hogy mindenki egyformán gondolkozzék, hanem az, hogy a lényeges dolgokban közös álláspontot foglaljunk el. A szabályok érvényesítésében kell egyetértenuünk, s azon belül sokféle árnyalat lehet. Ezt azért mondom, mert nemcsak a történetíráson múlik, hogyan látjuk történelmünket, hanem az emberek gondolkodásán is. Ezen azt értem, hogy amikor a saját korukról van szó, akkor is képesek legyenek a történettudománytól megtanult módszerekkel a folyamatokat történelmileg értékelni. Azt szokták mondani, a történelem az élet iskolamestere. De nem olyan értelemben, hogy vannak gyógyító receptek, egy-

szerű, követhető példák, hanem a kulcs a történeti gondolkodásban rejlik. A történészek társadalmi feladata megtanítani az embereket arra, hogy saját jelenüket történelmileg értékeljék.

◆ *Ez azt jelenti, hogy a magyar történetírás többszólamú lesz, szülehetnek új iskolák, kibontakozhatnak irányzatok. De vannak-e iskolateremtő történészeink?*

Remélem vannak. A magyar történetírásról egészében véve azt kell mondanom: nem rossz, nemzetközileg nagyon jónak jegyzik. Elsősorban azért, mert az elmúlt évtizedekben lényegesen nyitottabb volt, mint a többi kelet-európai országé. Amikor most az egyetemeink átalakulnak, nem tibeti imamalmok lesznek, mint az ötvenes években voltak, és friss erők kapnak lehetőséget, akkor egészen biztos, hogy ki fognak nőni azok az iskolateremtő egyéniségek, akikre szükség van. Annak idején voltak ilyenek, említhetem Szekfű Gyula, Hajnal István és Domanovszky Sándor nevét. Mondanom sem kell, hogy valamennyiüket eltávolították a katedráról, némelyiket a szakmából is. Bele is haltak. Utánuk ki jöhetett volna? A tibeti imamalomban nem születhettek iskolák.

◆ *Az elmúlt évtizedeknek voltak-e maradandó történettróli teljesítményei?*

Úgy fogalmaznék, hogy bizonyos felismerések, eredmények születtek, elsősorban gazdaságtörténeti téren. Így például, hogy a múlt század első felében a feudális rendből a polgári társadalomba való átmenet milyen volt, azt már lényegesen jobban látjuk, mint korábban. De mondhatnék még néhány dolgot. Nem egyedi vállalkozásokat kell kiemelni. Bizonyos témákon belül, egyes korszakokban ért el a történetírásunk figyelemre méltó eredményeket. De egészében, ami elmaradt, ami nem született meg, az nagyobb volt, mint a pozitívum. Annak ellenére, hogy az elmúlt másfél évtized termése lényegesen jobb volt, mint a korábbi.

◆ *Mikor juthat el a tudomány odáig, hogy a közelmúltról — gondolok itt az 1945-től napjainkig tartó periódusra, ezen belül 1956-ra — tudományos értékű munkák szülessenek? Rengeteg emlékirat jelent meg az utóbbi időben, s tudjuk, hogy a memoárok mindig szubjektívek.*

Igen, az emlékirat-írók mindig elfogultak. Bár meg kell mondanom, hogy még hazudni is nagyon limitált módon tudnak az emberek. Saját környezetükben tudnak hazudni. A történetírás ezekkel elég jól tud bánni, ha egyéb támaszpontjai is vannak. A nagy bajt ott látom, hogy nagyon fontos forrásanyagok hiányoznak. Egyrészt azért, mert nem hozzáférhetők — szovjet levéltárakban vannak —, hiszen tudjuk, hogy sokáig Magyarország dolgaiban Moszkvában döntöttek. De gyakran hiányoznak is a források, mert az ügyeket telefonon intézték. Mindenesetre kétségtelenül ezen a téren van a tudomány legnagyobb elmaradása, és az iskolák is küszködnek az ebből adódó nehézséggel. A mi sorozatunk negyedik kötete is csak jövőre fog megjelenni. Két dolgot azonban megemlíthetek. Létrejött egy olyan intézet akadémiai támogatással, amely 1956-tal, annak közvetlen előzményeivel és utóhatásaival foglalkozik, vidékre is

kiterjedő levéltári adatgyűjtéssel. Rövid időn belül jelentős eredmények születhetnek. A kormány felkérésére a Magyar Tudományos Akadémia kiküldött egy Jelenkortörténeti Bizottságot, amelynek feladata 1956 utáni történelmünk sokirányú, gazdasági, politikai, kulturális stb. vizsgálata. Az év elején kezdte meg működését ez a bizottság. Első feladatai közé tartozik, hogy forrásokat publikáljon. Megkaptuk a kormánytól a felhatalmazást arra, hogy bármilyen iratba, bárhol legyen is az, bármikor betekinthessünk. Kidolgozta a bizottság a munkaprogramot, lesznek olyan munkák, amelyek hamar megjelenhetnek, természetesen olyanok is készülnek, amelyeknek a megírásához hosszabb idő szükséges. Amennyire lehet, gyorsítjuk a munkát, hogy ne kelljen húsz-harminc évet várni a publikációkra.

◆ *Lehet-e arra garanciát adni, hogy a történetírásunk azon az úton halad, amelyet itt most professzor úr felvázolt, vagyis függetlenedni tud a napi politikától?*

Az akadémiai törvényben — amely majd a parlament elé kerül — leszögezzük, hogy a tudományos kutatásba semmiféle ideológiai, politikai hatalomnak nem lehet beleszólása. Ennek a szempontnak fokozottan kell érvényesülnie a történettudomány esetében, amelyet mindig különösen fenyeget a fent említett veszély. Ami tőlünk telik, mindent meg fogunk tenni, hogy ezt elhárítsuk, és ennek a szemléletnek ki kell terjednie az egyetemi és középiskolai történettanításra, -oktatásra is.

◆ *A történész Kosáry Domokos milyen témákon dolgozik?*

Az Akadémia reformja nagyon lefoglal, a tudományos munkára aránylag kevés az időm. Szerződésesem van egy egykötetes Magyarország-történetre, amin már dolgozom. Egy esszéről van szó. Félévszázados történészi pálya után úgy érzi az ember, hogy világosak a körvonalak, össze tudja foglalni legfontosabb gondolatait. Újra megjelenik az 1936-ban kiadott A Görgey-kérdés története című munkám, amely tulajdonképpen a magyar politikai közvélemény története. Kiegészítettem mindazzal, ami az utolsó ötven évben történt. Nagyon tanulságos, mert égbekiáltó zöldségekét írtak össze erről a kérdésről.

◆ *Nagyon sok támadás érte a Magyar Tudományos Akadémiát ... az úgynevezett Petőfi-üggyel kapcsolatban. Mi erről a kérdésről az Akadémia elnökének és a történésznek a véleménye?*

Meg kell mondanom, hogy az Akadémia korábbi eljárásával nem értek egyet. Későn reagáltak. Fél éve tartott a nagy felhajtás, hogy előkerültek hadifogolylisták és egyéb dolgok. Azt kellett volna mondani: legnagyobb figyelemmel és érdeklődéssel fogadjuk a dokumentumokat, tessék letenni az asztalra, azonnal megvizsgáljuk. Ez sajnos nem történt meg. Később, amikor az Akadémia felébredt, kiküldött egy csontvizsgáló bizottságot és összehozott egy történészekből álló csoportot. Az utóbbit azonban sohasem hívták össze. Először a történészekből álló bizottságot kellett volna összehívni, és azt eldönteni: egyáltalán van-e, lehetett-e realitása annak, hogy Petőfi Magyarországról Szibériába kerüljön.

Mert a Húsvét-szigeteken vagy Kaliforniában is áshat bárki, ott is lelhetnek vékony fiú- vagy női csontvázakat, s állíthatják, hogy Petőfit találták meg. Mint a korszak kutatója és ismerője, mondhatom: kizárt dolog, hogy Petőfi Sándort elvitték az oroszok Magyarországról! A cári katonai vezetés olyan mértékben mozgott a szigorú hierarchia szabályai szerint és regisztrált minden lényeges lépést, hogy elképzelhetetlen az ilyen eset előfordulása. A hadifogolylista, amelyet a tévében mutogattak, az oroszok által az osztrákoknak átadott katonatiszterekről szóló kimutatás volt. Egyetlen írásbeli bizonyítékot nem tettek le az asztalra. Az első világháború után hadifogoly magyarok felfedezni vélték korábban odahurcolt honfitársaik nyomait. Ha voltak ilyenek, akkor azok az 1863-as lengyel felkelésben — mert annak voltak magyar résztvevői — részt vett és Szibériába száműzött magyarok nyomai lehettek. Egy ukrán történész (aki a Sztálin által száműzött férjét követte hűségese feleségként) talált magyarokra vonatkozó adatokat a levéltárban, de nem 1849-ből, hanem 1863-ból! Felállítottam egy külön szakértői bizottságot — nem csontvizsgáló bizottságot — az év elején. Jó szakembereket gyűjtöttünk össze, és bármilyen bizonyítékot készek vagyunk a legnagyobb nyilvánosság előtt, a szakma szabályai szerint megvizsgálni.

Interjú Filep Tibornak. Hajdú-Bihari Napló Debrecen 1991. február 28. (2492.1)

MAGASABB ÉRTELMŰ POLITIZÁLÁS

Egy esztendő telt el az MTA legutolsó rendes közgyűlése óta, és azóta túl van már a testület egy rendkívüli közgyűlésen is. Jó néhány más dologban is sűrűsödni látszanak az Akadémiával kapcsolatos események. Mi valósult meg az egy évvel ezelőtti tervekből? — az idej közgyűlés előtt legelőbb erről kérdeztük Kosáry Domokost, az MTA-nak a tavalyi közgyűlésen megválasztott elnökét.

Az akadémiai ciklusváltás lényegileg egybeesett a politikai rendszer-váltással. A miniszterelnök egy nappal a hivatalba lépése után kereste föl és üdvözölte a közgyűlést. Azt is elmondta akkor, hogy a kormány nem óhajtja megszabni, mi történjen a tudomány berkeiben, lévén, hogy az az ott dolgozók feladata.

A közgyűlés után ezt tudva alakíthattuk ki reformprogramunkat. Mégpedig úgy, hogy annak végrehajtása ne veszélyeztesse a tudomány napi működését. Ez utóbbira azért is szükség volt, mert másképpen nehezen kapcsolódhatnánk a nemzetközi tudományossághoz.

Jó néhány hazai tudós — főképp egyetem kutató — hátrányos helyzetben levőnek érzi magát az akadémiai kutatóintézetekben dolgozó kollégáihoz képest, mások az Akadémia, az akadémiai intézetek és az egyetemek közötti elmentétek súlyosságáról beszélnek...

Az elmúlt néhány évtized egyik nagy hibája volt a térség országaiban, hogy a kutatást az intézetekre, az oktatást az egyetemekre „profilírozták”. Ezzel végső soron szembeállították egymással az itt és az ott dolgozókat. Pedig a két tevékenységet nem szabad szembeállítani egymással! Épp ezért felajánlottuk az egyetemeknek a társulást, az eddiginél jobb együttműködés lehetőségét. Megalakítottunk egy országos bizottságot, amelynek két társelnöke van: az egyetemeket képviselő Rectori Konferencia és az MTA elnöke. A bizottság tagjai között is ott vannak mindkét terület delegáltjai. A konkrét szakmai együttműködési megállapodások az intézetek és az egyetemek között jöttek létre. Például abban, hogy most már egyetemen státusban levő kutatók, oktatók is használhatják az intézeti laboratóriumokat, könyvtárakat, segítséget kapnak az intézetekben dolgozóktól — ugyanúgy, mint az intézeti kutatók. Az együttműködés azért is kívánatos, mert ez is feltétele a nemzetközi — azon belül a világbanki — segítségnek.

Hasonlóképpen fontos teendője az Athenaeum Bizottságnak az, hogy hatékonyabbá tegye a tudományos továbbképzés rendszerét. Az Akadémia, illetőleg valamennyi akadémiai intézet e területen is felajánlja segítségét az egyetemeknek. A tudományos minősítésről intézkedő törvény előkészületei már folynak. A jövőben az „alsóbb” tudományos fokozatot az egyetemek, a „felsőbbet” az Akadémia ítéli majd oda az arra érdemeseknek — mindkét fokozat esetén egy közösen kidolgozott, elfogadott feltételrendszer alapján.

Ha meglesz az akadémiai törvény — ez nem azonos az említett minősítési törvénnyel —, és szentesíti az Akadémia önállóságát, szabadságát, tulajdonlási jogát, hozzákezdhetünk a valóságos minősítéshez. Szakavatott tudományos — nem pedig tudományon kívüli — testületek dolga lesz elbírálni, hogy melyik kutatóhely, melyik kutató végzi jól vagy kevésbé jól a munkáját. Eszerint oszlik majd meg a kutatásra fordítható anyagi erő is. A legjobbak az átlagosnál több, a gyöngék az átlagosnál kevesebb pénzt kaphatnak majd a munkájukhoz.

♦ *A törvény még nincs az Országgyűlés előtt. Mikor kerül oda?*

Remélem, hogy még ebben az esztendőben. Három okból is fontos volna, hogy mihamarabb megszülessen, érvénybe lépjen. Az egyik, hogy ez a továbblépés záloga. Új törvény híján eddig, hogy tehessünk valamit, a régit bizony nem mindig tarthattuk be. A másik ok: a magyar tudományosság nemzetközi megítélését javítaná, ha látszik, hogy a parlament, a kormány komolyan foglalkozik az Akadémia, az egyetemek kutatóinak dolgával. A harmadik ok: ebben az évben emlékezünk meg Széchenyi István születésének 200. évfordulójáról.

♦ *Mi várható a törvénytől és következményeitől? Milyen lesz a magyar tudományosság az ezredfordulón?*

Remélem, hogy átvészeli az előttünk álló nehéz éveket — úgy, hogy közben megőrizzük a szellemi potenciálunkat. Ehhez a kormánytól, a parlamenttől most megkapjuk a lehetséges — ha nem is elégséges — segítséget. Úgy gondolom, az ezredfordulón a magyar diákok a mainál könnyebben tölthetnek majd el egy-két évet jó külföldi egyetemeken. És onnan haza is jönnek majd! Hazajönnek, mert itthon is tudunk majd nekik annyi anyagi és társadalmi megbecsülést adni, amennyi egy pályakezdő biztonságához szükséges. A gazdaság helyzetét illetően nem vagyok pesszimista — a jól működő gazdaság a feltétele az említetteknek. Néhány hónapja részt vettem egy világgazdasági tanácskozáson. Ott azt hallottuk mértékadó szakemberektől: Kelet-Közép-Európában a legkönnyebben, leggyorsabban megoldható a politikai élet átalakítása. A gazdasági fölemelkedéshez több év kell — és ezen a téren Magyarországon már látni a sarjadó fűvet. És ha nem tesznek rá túlságosan súlyos vaskalapot, ez a fű növekedni fog. Ennél is nehezebb dolog a művelődés, a tudományosság, az erkölcs felvirágoztatása. De ebben is optimista vagyok: akármilyen sok sebet kaptunk is az elmúlt negyven évben, e területeken nem szakadt meg a folyamatosság.

◆ Az akadémiai közgyűlésekről szólva mindig előkerül Széchenyi neve. Most mi a Széchenyi-hagyományban a legfontosabb?

Széchenyi azt tartotta, hogy a nemzet egy emberi közösség tehetségének fejlődését szavatolni hivatott kategória, keret. Bármelyik nemzetről legyen is szó! Ő a közértelemességet a politikában, a gazdaságban, a munkavégzésben megnyilvánuló kulturáltságban látta. A múlt század negyvenes éveinek derekán pedig azt mondta: az Akadémia természetszerűleg nem szólhat bele közvetlenül a politikába — de ha nemzeti létünk, nyelvünk, hagyományaink fölött őrködik, az maga egy magasabb értelemben vett politizálás. Azt hiszem, ez ma is érvényesnek tekinthető gondolata.

Interjú Daniss Győzőnek. Magyar Nemzet 1991. május 4. (2512.1)

REFORM — INDULATOK HELYETT

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Tudományos Akadémia új ciklusa, amely legutóbbi rendes közgyűlésünkkel indult, most egy éve vette kezdetét, szinte egy időben a politikai rendszerváltozással. A demokratikus választások nyomán megalakult új kormány elnöke egy nappal hivatalba lépése után jött el közénk, hogy üdvözölje és támogatásáról biztosítsa a megújuló Akadémiát. Hangsúlyozta, hogy a legfontosabb szerepek egyike az, amelyet e különleges nemzeti intézményünk a történelmi forduló idején betölthet, és hogy a tudományos élet újjáalakulásának programját immár nem felülről írják elő nekünk, hanem tőlünk várják a kezdeményezést.

Az Akadémia, teendőinek és felelősségének tudatában, valóban saját kezdeményezéséből már akkor úgy foglalt állást, hogy a legszükségesebb reformok keresztülvitele céljából sürgősen kiküld olyan bizottságokat, amelyek egy világos és egységes akcióprogram elkészítésére alkalmasak, és ennek az akcióprogramnak a keresztülvételére mielőbb sort kerít. Most, egy év múltán, elsősorban arról kell itt számot adnunk, hogy ebből mit, hogyan sikerült megvalósítanunk, és hogy miként látjuk ma az Akadémia helyzetét, további teendőit és jövőjét.

A mérleg részleteit természetesen a később sorra kerülő elnökségi beszámolóknak kell majd tartalmaznia. Itt, előljáróban, inkább néhány olyan főbb kérdést szeretnék érinteni, amely elvi szempontból, meg az ország, illetve Közép-Európa keleti zónája fejlődési viszonyai szempontjából külön figyelmet érdemel.

Az akcióprogram kidolgozásánál a hazai rendszerváltozás egész jellegének megfelelően két elvi követelményt kellett figyelembe vennünk. Az egyik, az első, azt kívánta, hogy végképp emeljük ki az Akadémiát és tudományos életünket abból a politikai függési rendszerből, amely a pártállam idején a maga bürokratikus eszközeivel, hierarchikus, utasításos módszereivel irányította és egyben korlátozta, gátolta a tudomány fejlődését, az alkotó tehetség kibontakozását, és amelynek maradványai az utolsó évek igazán nem lebecsülendő lazító változásai ellenére sem tűntek akkor el, sőt, elvileg újjáéledésének sem volt intézményes akadálya. Ebből nyilvánvalóan az adott struktúrák alapos átalakításának szükséges volta következett.

A másik követelmény viszont az volt, hogy ezt az átalakítást úgy, olyan módszerekkel, olyan ütemben hajtsuk végre, hogy közben az Akadémia és a tudományos kutatási szervezet képes legyen fennakadás nélkül, folyamatosan működni, hogy a meglévő, megmaradt, megőrzendő értékek e sokat vesztett, szegény országban veszélybe ne kerüljenek.

Ami az első követelményt illeti: emlékezhetünk arra, hogy a legutóbbi rendes közgyűlés által kiküldött különböző bizottságok előkészítő munkája, javaslatai testületi megvitatása után, még a múlt év őszén elkészült az akadémiai reform alapelveit megfogalmazó munkálat, amely egységes koncepcióba illesztette a részelemeket, és hangsúlyozta, hogy az átalakítás, a korszerűsítés folyamata ezzel még korántsem zárult le, hiszen a most esedékes lépéseket természetesen, belőlük következőleg is, továbbiaknak kell majd követni. Azt is hangsúlyozta a munkálat, hogy az alapelvek elfogadása tanúságot fog tenni arról, hogy az Akadémia mennyiben képes a jelen történelmi kihívásának eleget tenni, a visszanyert és őt megillető szabadsággal megfelelő módon élni és saját dolgait rendbe tenni. Az alapelveket az 1990 decemberében tartott rendkívüli közgyűlés — nem kis vita után — elfogadta, és intézkedéseket tett azok gyakorlati keresztülvitele érdekében. Hogy e téren meddig jutottunk, arra három témában később még külön szeretnék visszatérni.

Ami a másik követelményt, a működőképesség fenntartását illeti, ez nyilvánvaló és természetes mind a tudomány, mind általában országunk vonatkozásában. A tudományos kutatás akkor szolgálja legjobban a nemzet érdekeit, ha saját feladatait, saját normái szerint, folyamatosan végezni tudja.

De hadd húzzam alá ennek fontosságát adott helyzetünkben nemzetközi szempontból is.

A rendszerváltás feladatai közé tartozik, hogy minél több szállal kapcsolódjunk vissza az egységesülő Európához és általában a nagyvilághoz. Ehhez azonban szükség van azok együttműködési készségére és bizalmára is, akikhez vissza szeretnénk kapcsolódni.

Szélesebb regionális méretekben ez azt jelenti, hogy Kelet-Közép-Európa frissen szabadult országainak nemzetközi megítélése és egyben konkrét visszakapcsolódási lehetősége nagy mértékben attól függ, hogy átalakulásukat mennyiben tudják hatékonyan, következetesen, de ugyanakkor a stabilitás, a demokratikus jogállam kiszámítható és megbízható viszonyai között véghezvinni. Ahol bizonytalan válik a talaj, törzsi villongások és demagóg, kiszámíthatatlan indulatok ütik fel fejüket, ott a bizalom jeleire sem politikai, sem gazdasági téren, így a tőkebeáramlás terén sem igen lehet komolyan számítani. Aki naivul azt hiszi, hogy a fejlettebb világ minden, esetleg kedvezőtlen jel ellenére, pusztán érzelmi okból keblére öleli újra haza kívánczó szegény rokonait, az olyan illúziókban él, amelyek után az épp oly értelmetlen sértett csalódottság másnapjának kell következnie.

A tudomány terén ez azt jelenti, hogy az újjáalakítást mind szakmai, mind szervezeti, mind emberi vonatkozásban a nemzetközi normáknak és elvárások-

nak megfelelően kell véghezvinnünk úgy, hogy tudományos életünk és egyben Akadémiánk működőképessége, stabilitása, megfelelő szakmai szintje és ezzel együtt nemzetközi elismertsége folyamatosan biztosítva legyen, és ezt ne zavarják szükségtelen megrázkódtatások vagy éppen kiszámíthatatlan indulatok, rögtönzések.

E téren talán sikerült is bizonyos eredményeket elérni. Az elismerés és nemzetközi bizalom jelének kell tekintenünk, hogy a *European Science Foundation* nagy jelentőségű szervezete a múlt év őszén a Magyar Tudományos Akadémiát — elsőnek a volt blokk-országok hasonló intézményei közül — felvette tagjai sorába. Nemzetközi kapcsolataink, amelyek már az elmúlt évek során is erősödni tudtak, most nekilendülve más fontos eredményeket is hoztak. Említhetném a *Royal Society*-t, a *Svéd Királyi Akadémiát*, a japán *Sasakawa Alapítványt*, a *Finn Akadémia* ajánlatát stb. Itt azonban csak arra szeretnék még utalni, hogy a hazai egyetemekkel kötött *Athenaeum-társulás*, az új tudományos továbbképzési rendszer is fokozatosan, még az eddiginél is jobban igényli a részben már kialakuló, de még szélesítendő együttműködést olyan külföldi egyetemekkel, amelyek a fejlettebb országokban fiatal kutatóinknak meghatározott időre — persze nem végleg — tanulmányi lehetőséget biztosítanak — mármint akkor, ha úgy látják, hogy megbízható, komoly partnerrel van dolguk. (Azzal a kérdéssel, hogy a diákok vissza is térjenek, kutatóink ne áramoljanak a nagyvilágba, a brain drain problémájával, külön bizottsági előterjesztés foglalkozik.)

Hogyan haladjunk tovább? Németország radikálisan szétbontotta a keleti rész korábbi akadémiai szervezetét. Csakhogy ott egyrészt volt egy másik, fejlettebb és igen gazdag nyugatnémet szervezet, amely közben is folyamatosan működhetett, és amely átmeneti nehézségek után a keletet is magához tudja majd igazítani. Nálunk, ilyen támasz híján, a problémát saját magunknak, saját házunkon belül, saját erőből kell megoldani. Másrészt pedig a keletnémet szervezet — ismeretes módon — sokkal szigorúbb, kiterjedtebb volt és politikailag sokkal exponáltabb.

Csehszlovákiában a tudomány különösen súlyos helyzetbe került 1968 után. Alig pár éve még cseh barátaink, akiket magánemberként olykor sikerült meghívunk egy-egy konferenciára, viszonylag igen kedvezőnek találták az akkori magyar viszonyokat és például abban, hogy jómagam 1982-ben, ha nem is ellenkezés nélkül, bekerülhettem az Akadémiára, immár a rendszer szétlapulásának bizonyos jelét vélték — talán nem is egészen alaptalanul — felfedezni.

Őszintén kívánjuk cseh és szlovák barátainknak, hogy átesve az ezután elkerülhetetlen operáción, mielőbb a felemelkedés útjára léphessenek, és megindulhasson az a baráti kooperáció közöttünk, illetve a lengyelekkel együtt hármunk között, amelynek tervéről Varsóban már a múlt év őszén megállapodtunk.

Ami pedig saját portánkat illeti, én hiszek a magyar kultúra és történelem continuitásában, abban, hogy minden súlyos kár és veszteség ellenére a múltból

életerős szálak vezetnek felénk és a jövő felé. Annak idején a sztálinizmus azt képzelte, hogy az addig történeteket egyszerűen le tudja zárni, félre tudja söpörni. Helytelen volna átvennünk ezt a tévedést és feltételeznünk, hogy a magyar történelem ilyen különálló szakaszokból állhat. Még helytelenebb volna észre nem vennünk, hogy szakmai értelmiségünk, a régiekkel és az újabb utánpótlással együtt, zömmel minden akadály, kényszerítés, megalázás vagy éppen emberi gyengeség ellenére folyamatosan további valódi értékeket produkált, és morálisan is túlélte a nehéz időszakot. Ezért már most is jobb feltételek között, több erővel indulhatunk az új felé.

Az erőszak mindig gyűlölködést, és az indulat mindig új indulatot reprodukál. Ezt le kell zárunk egyszer! Az értelmes önzés és a keresztényi türelem egyaránt azt kívánja, hogy az emberekben meglévő pozitív vonásokat hasznosítsuk, támogassuk, biztassuk munkájuk megbecsülésével is, mert a rosszat így lehet visszaszorítani. A nagy többségre feltétlenül ez áll. Egy-két más esetben pedig ha kell, még mindig folyamodhatunk más eljárásokhoz is. Addig viszont vigyázzunk arra, hogy ebben a törekeny országban átrendezés címén lehetőleg ne dobálják az olyan ládákat, amelyek maradék porcelánunkat őrzik.

A Magyar Tudományos Akadémia kész arra, hogy nagy nemzeti érdekű problémák megoldását a maga eszközeivel elősegítse. Ilyen például a környezetvédelem kérdése, amely most is folyamatosan a bős-nagymarosi probléma vizsgálatához kapcsolódik. Ilyen továbbá az a kérdés is, hogy milyen legyen az a Magyarország, amelynek a XX. és a XXI. századi, nem pedig a XIX. századi, vagy még korábbi Európához kell visszakapcsolódnia. Itt ezúttal nemcsak a gazdaságra gondolok, ahol szintén van némi lényeges különbség, hanem a politikai struktúrára, az államberendezésre. Nyilvánvaló, hogy az egységes Európába olyan állami struktúra illeszkedhetik csak bele, amely lényegesen különbözik a XIX. századi nemzetállam koncepciójától. Abban, mint valami privát menzszériában, az állampolgárok kizárólag az uralkodó nemzeti elit tulajdonának számítottak. Ez a XXI. századi Európa értelmében tarthatatlan. Ezért az államstruktúrának nemcsak fent kell változnia, hogy ne kizárólagos szuverenitással bírjon, és össze tudjon illeszkedni másokkal, hanem az alsóbb szférákban is meg kell változnia, mert biztosítania kell a különböző nyelvi, vallási és egyéb csoportok emberi jogait. Ez egy országban sem belső ügy csupán. Egy ilyen új koncepció kidolgozása céljából nemzetközi munkacsoport szervezésében állapotunk meg a múlt év nyarán a brüsszeli egyetemmel. Ez a munkálat is megindult.

Egy másik ilyen probléma megoldása céljából miniszterelnökünk felkérésére Jelenkortörténeti Bizottságot küldtünk ki az 1956 utáni évtizedek történetének tudományos igényű, szervezett feltárása érdekében, azzal, hogy ennek a bizottságnak minden iratanyagba szabad betekintése legyen. A cél nyilván az, hogy megismerjük ezeket az évtizedeket, szakmai igényességgel feltárjuk, hogy mi, miért és hogyan történt, és ez egyszersmind megakadályozza azt, hogy ezt szenzációvadászat vagy személyes érdekek szolgálatában végezzék.

A művelődés, illetve közelebbről a tudomány területén most három olyan problémát szeretnék érinteni, amely természetesen messzemenően érinti az Akadémia és a tudományosság jövőjét. Az egyik ilyen kérdés az akadémiai törvény. A múlt év decemberi közgyűlés az új akadémiai törvény alapelveit is elfogadta. A kiküldött bizottság elkészült a törvényjavaslat végleges szövegével és ez a Tudománypolitikai Bizottság elé került. Ez a törvény alapvetően fontos, a tudományos kutatás szabadságát, a politikai, ideológiai befolyástól való mentességét biztosítja és egyszersmind köztestületi önkormányzattá nyilvánítja az Akadémiát.

A törvény mielőbbi tárgyalását és elfogadását, külön tájékoztató és külön kérelem formájában, az alábbi indokokkal próbáltam volt alátámasztani:

1. A megkezdett akadémiai reformokat most már csak akkor tudjuk határozott, eredményes lépésekkel tovább folytatni, ha ehhez megvan a törvényes alapunk. Jelenleg még olyan törvény van érvényben, amely ellentmond a jelenleg már átalakult akadémiai struktúrának.

2. Egy ilyen törvény elfogadása a mai viszonyok között újabb igen kedvező hatást váltana ki a nemzetközi megítélés terén, nemcsak a tudomány, hanem a politika és az egész ország szempontjából is.

3. Széchenyi István születésének 200. évfordulóját a kormány és az Országgyűlés aligha tudná méltóbb formában megünnepelni, mint egy ilyen új akadémiai törvény elfogadásával, amely biztosítja a tudományos kutatás szabadságát és az Akadémia köztestületi önkormányzatát.

Bevallom, szerettem volna, ha a törvény most, a közgyűlés idején már megszülethetik. Meg is tettem minden tőlem telhetőt ennek érdekében. Ez most nem bizonyult megvalósíthatónak. Reméljük azonban, hogy a törvény rövidesen mégis megszületik.

Persze közben meg kellett és részben még most is meg kell birkóznunk a törvényt ellenző bizonyos tendenciákkal. Nem olyan ellenvetésekről szeretnék itt említést tenni, hogy felvetődik: mi is az a köztestület. Ez már volt a magyar jogban korábban is. Azt sem tartom reális ellenvetésnek, hogy várjuk meg a felsőoktatási vagy a minősítési törvényt, és azzal együtt kerüljön a törvény az Országgyűlés elé. Ezeknek jól kell egymáshoz illeszkedniük, a koncepciók egyeztetésével azonban ez külön-külön is jól biztosítható.

Felmerült, hogy legyen egy nagy törvény általában a tudományról, mindenről együtt. A tudományról persze, ismeretes módon, nem lehet törvényt hozni, csak tudományos intézményekről. Meg aztán egy ilyen általános törvényt hozni körülbelül olyan volna, mintha általában a magyar gazdaságot akarnánk törvénybe foglalni. Kicsit olyan ez, mintha a rátótiak módján, keresztben vinnék a létrát az erdőn.

A fő vitapont azonban a törvény vonatkozásában is az akadémiai kutatóintézeti hálózat. Ez a 37 intézet, a minősített kutatókat tekintve 3300 fővel és az egyetemeken működő számos akadémiai kutatóhellyel, egy olyan jelentős

szellemi potenciált képvisel, amelynek nemzeti értékét nem lehet eléggé megbecsülni, és amelyet súlyos hiba volna veszélyeztetni, szétbontani.

A fejlettebb országokban az elmúlt évtizedekben szintén mindenütt sorra alakultak önálló főhivatású kutatóintézetek speciális feladatok elvégzésére. Ezek igen változatos megoldásban helyezkednek el a tudománypolitikai szervezetben, mint például a Max Planck Társaság vagy a CNRS Franciaországban. Sok helyen, így a svédeknél, az osztrákoknál és máshol, az akadémiáknak is vannak kutatóintézeteik. Nincs tehát egyértelműen olyan modell, amit követnünk kellene. Azt javaslom, hogy legyen bátorságunk ahhoz, hogy megteremtjük saját hagyományainkat.

A Magyar Tudományos Akadémia a reális helyzetet mérlegelve úgy foglalt állást, hogy kutatóintézeti hálózatát fenntartja, és lényegében így foglalt állást a legutóbbi rendes közgyűlésen a kormány elnöke is. De természetesen igen komoly reformok, korszerűsítő reformok keresztülvitele mellett.

Ilyen reform a jelentős mértékű önállóság. Az a tény, hogy nem központi hivatal irányítja őket többé — nincs Központi Hivatalunk már. Az, hogy a kutatóknak képviselőjük van, beleszólásuk az Akadémia ügyeibe. Hogy van egy Akadémiai Intézetek Bizottsága. Ezek mind a reformlépések közé tartoznak, és az is, hogy a kutatási eredményeket viszont az eddigieknél lényegesen alapsabban kell szakmai, testületi úton ellenőrizni, értékelni.

Kétféle ellenzést szeretnék itt elemezni. Az egyik a következő. A pártállam utolsó évtizedeiben fokozott törekvés jelentkezett a túlzottan szabadon mozogni kezdő tudományos kutatóműhelyek bürokratikus hatalmi alárendelése céljából. Tulajdonképpen ezt szolgálta az Akadémia szétválasztása testületi, dekoratív részre és Központi Hivatalra, amelynek feladata lett a kutatási szervezet, a kutatóintézeti hálózat irányítása.

Ez sem látszott azonban elégnak, még mindig túl szabadon mozogtak. Erre jött az a törekvés, hogy az Akadémia változzék át idős, ősz hajú urak valamilyen klubszerű gyülekezetévé, a kutatóintézeteket pedig egy újonnan szervezendő tudományos kutatási minisztérium alá rendeljék. Ilyen megoldás valóban van, például Franciaországban, erősen más viszonyok között, de ott sem teljesen problémamentesen. Ezt személyes tapasztalatból tudom. Hogy ez drágább, nehezebb, de egyébként is, a kutatási témák kiválasztásában, a munkák orientálásában, az eredmények értékelésében a tudományos önkormányzati rendszer funkcióját nem lehet államigazgatási főhatóság jogkörével és bürokratikus módszerével helyettesíteni, azt hiszem, nyilvánvaló.

A rendszerváltás során ez, érthető módon, lekerült a napirendről, de újabban e régi pártállami elképzelés mintha újjászületnék helyenként. Legutóbb egy e kérdésekkel foglalkozó minisztériumi tisztviselő úgy nyilatkozott, hogy az Akadémia térjen vissza Széchenyi Akadémiájához és adja le kutatóintézeteit. A válasz erre egyszerű: nem Széchenyi korához és annak intézményes megoldásaihoz kell visszatérnünk, mert hiszen akkor az illető nyilatkozó is leadhatta vol-

na autóját, a faxot, a telefont, sőt, még metróra sem ülhetne. Ha különválnak ez a kutatóhálózat, előbb-utóbb valaki hatalmába kerül. Nem hiszem, hogy az akadémiai kutatóintézetek ki akarnának válni az Akadémia hálózatából, inkább azt tapasztalom számos esetben, hogy mások kívülről igyekeznek a biztonság látogatását ígérő védőszárnyak alá behúzódnak.

Van azután egy más indíttatású elképzelés és ellenérv is, amit én progresszív utópiának neveznék. Azért nevezem így, mert feltétlenül utópisztikus. Meg kell mondani, hogy sokkal több szimpátiával fogadtam ezeket a gondolatokat, talán azért, mert egészen ifjú éveimben én is szimpatizáltam ilyesmivel, amíg meg nem tanultam, hogy a történelem hogyan működik. E szerint az akadémiai intézetek maradjanak ugyan az Akadémia rendszerében, de egészen önálló, külön együttest alkossanak, persze ugyanakkor az intézeti kutatók akadémiai ügyekben többségi döntési jogot kapjanak. Erre először is azt tudom mondani, hogy ezt a külön együttest éppen olyan hamar megkaparintaná valamely hatósági szervezet, mint ahogy, ha valaki egy számítógépet letesz az országút mellé, hogy szabadon működjék, annak előbb-utóbb nyoma vész. A másik észrevételem az, hogy itt tulajdonképpen a politikai demokrácia és a tudományos kutatási módszerek egybemosása, téves értelmezése történik. Nem szólva arról, hogy miért éppen csak az akadémiai intézeti kutatók vegyenek ebben részt, hiszen az Akadémia munkájában bőven szerepet vállalnak más intézmények kutatói is, a szakmai tudományos bizottságokban, a területi bizottságokban. Hol a határ? Ki a kutató?

A diktatúrában a hatalom előírja, hogy a tudomány mit tegyen, miként működjék, néha még azt is, hogy milyen eredményeket produkáljon. A demokrácia viszont biztosítja a feltételeit annak, hogy a tudomány saját normái, saját módszerei szerint működjék, hogy a hozzáértés és az alkotó tehetség szabadon kibontakozhassék. A kutatók mint állampolgárok természetesen egyenjogúak, de szakmai hozzáértésük nem egyforma. A tudomány előjogok nélkül is, a demokratikus államban is, demokratikus berendezésben is mindig bizonyos mértékig elitet képez, ahol a tudományos hozzáértés szabja meg a sorrendet. Tudományos kérdéseket, értékelési problémákat és más lényeges szakmai ügyeket nem lehet többségi népszavazással eldönteni.

Azt hiszem, hogy itt tulajdonképpen valami olyan jelenségről van szó, amit egy anekdotával tudok illusztrálni. Ivánnal találkozunk az erdőben, amint robbanóanyagot cipel és kérdezik tőle: hova mész? Megyek, felrobbantom a vasútállomást. Te! Hát a háború már 40 éve véget ért! — Csakugyan? Ezt nem mondta senki és én csak robbantgatok, robbantgatok. Ezek a progresszív utópiák teljes joggal támadták azt a hierarchikus rendszert, amelyben a pártállam tudománypolitikája, szervezete működött. Szeretném, ha megértenék, hogy ezt most már nem kell felrobbantani.

Az Akadémia viszont ettől függetlenül a kutatók minél szélesebb körei számára igyekszik lehetővé tenni a bekapcsolódást az alkotó munka, a tájékozódás

feltételeibe. Ennek eszköze a több mint 120 tudományos szakmai bizottság és a még sokkal több munkabizottság ezeken belül. Az ezekben dolgozó több ezer kutató többségében nem az Akadémia vagy az intézetek tagja. Ilyen eszköz továbbá a területi bizottságok hálózata Pécestől Debrecenig. Ezek szakmai bizottságai is, amelyek a helyi kutatókat a levéltárosoktól a középiskolai tanárokig összefogják. Ezt nagyon jelentősnek tartjuk, mert elveszett lehetőségek, elveszett emberi tehetségek megmentéséről, felsorakoztatásáról, aktivizálásáról van szó.

A további reformok során nyilván fel fog merülni még a korszerűsítés és ésszerűsítés több más lehetősége is. Fel fog merülni a nem akadémiai kutatóintézetek problémája. Máris több alkalommal találkoztunk a kérdéssel, hogy ezekkel mi legyen. Azt hiszem, hogy ez még alapos meggondolásra szorul, de úgy vélem, hogy itt sem valami főhatóság vagy minisztérium lehetne a megfelelő megoldás, hanem esetleg olyasmi, hogy az Akadémia kutatóintézeti hálózata főleg az alap kutatások és a társadalomtudományok terén működik, és közelít az egyetemekhez, míg a másik oldalon mondjuk az OMFB kutatóintézeti hálózata, főleg az alkalmazott műszaki kutatások terén, és közelít a vállalatokhoz.

Ezzel áttérhetünk az Akadémia és az egyetemek új kapcsolata, az Athenaeum problémájára. Talán nem túl nagy optimizmus azt mondanom, hogy a legeredményesebben akcióprogramunknak az a célkitűzése jutott előre, hogy az Akadémia és kutatóintézeti hálózata, illetve az egyetemek között együttműködést, Athenaeum-típusú társulást hozzon létre. Az egyetemek és az akadémiák ellentéte a letűnt rendszer hagyatéka volt egész Kelet-Közép-Európában. A kutatás és az oktatás szétválasztása azzal járt, hogy az egyiket nem engedték oktatni, a másiktól elvették a kutatási lehetőséget.

Az egyetemek egyébként is súlyos helyzete, az, hogy a „földszinti”, az undergraduate képzés is korlátozott volt és sokban hiányzott az „emelet” — olyan viszonyokat produkált, amelyeken saját erőből nem igen tudnának segíteni. A Magyar Tudományos Akadémia a múlt év őszén felajánlotta az egyetemeknek, hogy segítségükre lesz ennek az emeletnek, a tudományos továbbképzés új rendszerének a kiépítésében. Ezt nevezzük Athenaeum-programnak. Ennek értelmében rendelkezésükre bocsátja a kutatóintézetek felszerelését, műszerparkját, laboratóriumait, könyvtárát és kutatói állományát. Ez az egyetemek és az intézetek közt szakmák szerint kötött megállapodások alapján történik. Ezzel mindenki jól jár: az egyetemek segítséget kapnak, az Akadémiának pedig érdeke, hogy a tudományos utánpótlás jól működjék és hogy kutatógárdáját hatékonyabban hasznosítsa.

A program részletei az alapelvekből már ismeretesek. Hozzáteszem, hogy azóta megalakult az Országos Athenaeum Bizottság az Akadémia és a Rektori Konferencia társelnökei vezetésével, a tagok egyenlő arányban szerepelnek és sorra jöttek és jönnek létre a megállapodások, amelyek ezt a rendszert teljessé teszik.

A kezdeti bizalmatlanság után már az első tárgyalások eredményeként mindinkább feloldódott az egyetemek ellenkezése. Az egyetemek, élükön a Rek-

tori Konferenciával, sorra csatlakoztak. Személyes tapasztalatom alapján úgy érzem, nem túlzás azt mondanom, hogy az egyetemekkel messzemenően szövetségessé váltunk. Közös erővel küzdünk minden bürokratikus beavatkozás és maradvány ellen, azért, hogy teljesen meg tudjuk a közös programot valósítani.

Szeretném külön megköszönni az egyetemek rektorainak, a Rektori Konferenciának azt az őszinte, baráti és megértő segítséget, amellyel részt vettek és részt vesznek ebben a munkában. Az a javaslatunk, hogy az Akadémia és az egyetemek Athenaeum társulásának közreműködésével az egyetemekre, illetőleg az Akadémiára tehát szakmai fórumokra kell bízni a tudományos fokozatok megadásának új rendszerét is. Szeretném jelezni, hogy a mi alapelveinkre épült javaslat lényegében véve bejutott abba a törvényszövegbe, amely a tudományos fokozatokról szóló javaslatot alkotja és amely most kerül a Tudománypolitikai Bizottság, majd a kormány és az Országgyűlés elé.

Tisztelt Közgyűlés! Tisztelt Akadémia!

Időnként szemembe mondták a vádat, hogy mi át akarjuk menteni az Akadémiát.

Mivel nagy hagyományokkal bíró, nagy értéket képviselő, nemzetközi súllyal rendelkező, különleges nemzeti intézményünkről van szó, Széchenyi alapításáról, bátran vállalom azt a vádat, hogy valóban minden nehézségen át akarjuk menteni a megújuló Akadémiát! Tovább megyek: magát az országot is!

Elnöki megnyitó az MTA közgyűlésén, 1991. május 6. Megjelent: Magyar Tudomány 1991, 16. sz. 641-648. (2513.1). E problémák részletes ismertetése a beszámolóban, 1991. május 9: Az elmúlt év mérlege. Megjelent: Magyar Tudomány 1991, 6. sz. 663-673. A témakör tárgyalásáról angol előadás a tihanyi amerikai-magyar konferencián, 1991. október. L: Academy and Reform. In: Strategies for Scientific Research. Problems of the Transition Period. Papers presented at the Workshops of the US-Hungary Science Policy Seminar. Bp. 1992, 227-237. (2633)

SZÉCHENYI ÉS A NEMZETI MŰVELŐDÉS

Vannak a történelemben olyan jelentős személyiségek, akiknek üzenete jóval később is eleven visszhangra lel. Mint felvillanó jelzés a messi múltból, az utókor képzeletét is mozgásba hozza. Talán mert többet hordoz magában, mint az a konkrét válasz, amelyet annak idején saját korának kérdéseire közvetlenül adott. Olyasmit nyújt, ami általánosabb érvennyel későbbi korok embereit is segíti abban, hogy jobban megértsék önmagukat és az őket környező világot, annak minden kihívásával, problémájával és lehetőségével együtt.

Ilyen kiemelkedő alakja volt a magyar történelemnek Széchenyi István, Akadémiánk alapítója, hazánkban a múlt századi nemzeti liberális reformmozgalom kezdeményezője, akinek emlékét, születésének kétszázadik évfordulója alkalmából, ebben az esztendőben idézi fel ünnepi tisztelettel az egész ország és vele mai közgyűlésünk is.

Széchenyi-értékelések

Ünnepi megemlékezésekre persze, több mint egy évszázad óta, korábban is gyakran került sor. De ha ezeken és a különböző Széchenyi-értékelések nem egyszer ellentmondó változatain végigtekintünk, olykor szinte kétségünk támad afelől, hogy reális-e a múlt üzenetéről és annak megértéséről, megfelelő, későbbi vételéről, a múlt és jelen ilyen viszonyáról így beszélünk. Vegyük csak kissé szemügyre példaként a 19. és 20. század fordulójának nagy és ünnepélyes Széchenyi-kultuszát, amelynek jegyében akkoriban az Akadémia gyűjteményes Széchenyi-kiadása is megindult. Hangsúlyozom: Széchenyi tisztelői, sőt hódolói, nem pedig ellenfelei jutottak szóhoz ott. De láthatólag nekik sem kellett az egész Széchenyi. Nem kellett merész jövőbe tekintése, leleplező iróniája és kíméletlen kritikája, ha elavult rendszerről és hagyományos előítéletekről beszélt. Nem kellett oroszlán haragja, olykor drasztikus humora, de sok gyötrő szorongása sem. Széchenyi naplójának például Zichy Antal csak bizonyos elemeit közölte, magyar kivonatban, hiányosan, átírva úgy, hogy nem tudni, hol, ki szól az olvasóhoz. Ugyanő azt is leszögezte — a dualizmus korának önelégült biztonságérzetében —, hogy „Széchenyi aggodalmai, rémlátásai immár alaptalannak tűnnek, hiszen Magyarországot — írja — ma oly polcon látjuk, melynél akár az Anjouk, akár a Hunyadiak korában alig állott magasabban”. Egy másik szerző pedig, aki Széchenyi leveleit tette közzé, sok gyarló hibával, egyenesen azt a véleményt kockáztatta meg, hogy e naplók szövegét soha, a jövőben sem lehet

majd közreadni. Volt, aki aforizmacsokorba kötötte Széchenyinek egy sor, eredeti összefüggéséből kiszakított mondatát. Volt, aki fellengzős etikai általánosságokká oldotta szét egykor nagyon is elevenbe vágó társadalmi és politikai állásfoglalásait. Sőt, még olyan is akadt, aki Széchenyiben az evolucionizmus előfutárát, a régi hazában élő „népfajok” győzteseként vezető helyre került magyarok hegemoniájának élharcosát próbálta volt felfedezni.

Az első világháború, a régi Magyarország elvesztése és a forradalmak után a korábbi, nagy magabiztosságnak természetesen vége lett. Széchenyi komor jóslatai megint kezdtek időszerűnek látszani. Főleg azok szemében, akik viszont most a forradalom veszélyeinek hangsúlyozására használták fel őket. Így persze az 1840-es évek Kossuthal vitázó Széchenyije került előtérbe, akinek korábbi, kezdeményező fellépése, az előző évtizedben, egy más jellegű, konzervatív reformirányzat jóval halványabb színeit kapta meg. Sőt, akadt szerző, aki Széchenyin egyenesen a német politikai romantika meghatározó jegyeit próbálta felfedezni. Pedig elég lett volna azt a naplóbejegyzést elolvasnia, amelyben a fiatal Széchenyi gúnyos megvetéssel írt ennek az irányzatnak a képviselőiről. Ezek után alig hihető, hogy ő a Vaskapu szikláit meg az Al-Duna mocsarai közt Novalis kék virágját kereste volna.

Ekkor, a két háború közti konzervatív felfogás jegyében indult, mégis pozitívumnak volt tekinthető a Széchenyi-naplók szövegének első teljes, lelkiismeretes filológiai gonddal készült kiadása, bár persze olyan túlbuzgó, szinte feddő jegyzetek kíséretében, amelyek helyreigazítják magát Széchenyit, ha a kelletnél merészebben beszél. Ez jellemezte Károlyi Árpád eljárását is, amikor a húszas években megkezdve a döblingi irathagyaték közzétételét, némi megbotránkozással, néha szinte zavartan bírálta, magyarázgatta és mentegette az abszolutista elnyomás ellen írt Nagy Magyar Szatíra vagy más néven Önismeret Habsburgellenes kifakadásait és drasztikus humorát. De ugyanakkor mégis híven, hiánytalanul közölte e szövegeket. Pedig az Akadémia akkori elnöke, Berzeviczy Albert, jobbnak látta volna, ha az ilyen Szatíra-féle szöveget még így, szakmai körök számára, forrásként sem hozzák napvilágra és kijelentette, hogy ez a közlés „Széchenyiről alkotott magasztos képzetünknek nem vált előnyére”. Jőmagam utóbb, nemzeti elnyomatásunk egy újabb időszakában, 1956 után Széchenyi e szövegét valamivel több empátiával próbáltam értelmezni, mint egykori elődöm.

Hadd ne részletezzük itt, hogy az ötvenes évek dogmatizmusa, az újabb fordulat után, mit tett a magyar történelemmel, amelyet alárendelt a diktatúra politikai érdekeinek, taktikáinak, voluntarista módon kezelve nemcsak a jelent, hanem a múltat is. S hogy mit tett Széchenyivel, akit ennek megfelelően igyekezett minél inkább a konzervatívok, a haladás ellenségei, vagyis az üldözendők közé sorolni, illetve lehetőleg hallgatással mellőzni. E propaganda az alsóbb szférára nem is maradt hatástalan. Volt dunántúli falu (Erdősokonya), ahol siettek Széchenyi szobrát ledönteni. Voltak túlbuzgó iskolák, ahol a tanulók előtt „kozmpolitának” vagy éppen „dekadens grófnak” minősítették Széchenyit.

Úgy látszik, az ostobaságnak a dantei pokolnál is több bugyra van egymás alatt. E torzulásokat és hibákat kutatóink, a valódiak, csak lassan tudták az utóbbi évtizedek során valahogy kiigazítani, abban az ütemben, ahogy a diktatúra eresztékei lazulni kezdtek.

Nem a múlt, a jelen változik

Mindebből persze nem az következik, hogy a múlt és jelen viszonyában az előbbi faktor, tehát a történelem a bizonytalan és változó. Ellenkezőleg: ami egyszer így vagy úgy végbement, létezett, az soha többé nem módosul. A mindenkori jelen változik, az utókornak a múlttól alkotott képével együtt. E kép alakulása részint attól függ, hogy az utókor a rendelkezésre álló források és módszerek segítségével mennyire tudja az immár eltűnt múlt egykori objektív valóságát megközelíteni. De más tényezőktől is. Gondolati kísérletként tegyük fel, hogy e módszertani problémát sikerült elfogadhatóan megoldania. Tegyük fel azt is, hogy — ami még nehezebb — minden szubjektív elfogultságtól, politikai és egyéb előítéllettől el tud tekinteni. Akkor is fennmarad még az a tény, hogy a történelmi múlt a maga egészében kimeríthetetlen és egyszerre, minden részletével együtt, be sem mutatható. A történész a maga szakmai eszközeivel mindig, már pusztán témaválasztásával is, valamilyen kérdésre válaszol. A forrásanyagból azokat az információkat választja ki, hozza napvilágra és rendezi, eredeti összefüggéseik szerint, amelyek lehetőleg használhatóvá, megbízhatóvá teszik válaszát. A kérdéseket azonban, amelyekre válaszolni próbál, általában saját jelenkora teszi fel neki. S rendszerint az olyan kérdéseket, amelyek a jelen saját érdeklődéséből következnek, azelőtt esetleg nem, vagy nem mindig vetődtek fel így, de most, a változó világban, a jelen és a jövő jobb megértéséhez szükségesek és így visszamenőleg is figyelmet érdemelnek.

Ez a változó érdeklődés, az előzmények, a hasonlóknak tűnő problémák elemzése viszont, ha módosít is a témák körén, a múlt jobb megértését elősegítheti. Éppen ezért ma, amikor nekünk egy válságba jutott rendszerből kellett és kell a felemelkedés, a fejlettebb világhoz való közelítés, visszakapcsolódás útját megtalálnunk, közvetlen elődeinknél talán jobban, nyitottabban megértjük Széchenyi üzenetét. Az ő idejében természetesen számos feltétel, körülmény, főleg a részletekben, messzemenően eltért mindattól, amivel nekünk kell szembenéznünk. De az absztrakció magasabb szintjén mintha nőne a dolgok izomorfiája. Nagyobb történelmi távlatból nézve mintha egy olyan hosszú folyamathoz kellene ismét egy késői, újabb fejezettel hozzákapcsolódnunk, amelynek egy korábbi szakaszában Széchenyi küzdött az elmaradtságból és régiből kiemelkedő, újjáépülő, polgárosodó, a nagyvilág eleven vérkeringésébe bekapcsolódó nemzetért.

Pár hónappal az Akadémia alapítása előtt, 1825 nyarán, közéleti pályája küszöbén, Széchenyi naplójában arról írt, hogy mi emberek „fűrésző értelmünk megszervezése” óta „hatalmas lépést” tettünk előre, de sokkal több lépésünk,

teendők még hátra van, és hogy ő, Istennek hála, sok mindent felismer, aminek nyilvános megfogalmazása, „a Szent Szövetség által örültségként elutasítva”, veszedelmet hozna rá. Majd így kiált fel: „Boldog jövendő nemzedék! A mienknél nagyobb és általánosabb tudástok türelmesebbé, szelídebbé, erényesebbé és következőképp boldogabbá tesz majd benneteket, mint mi vagyunk, — fogadjátok szívesen szürke eleitek egyikének üdvözlését.” Zavarba ejtő, önvizsgálatra intő szavak! Aligha mernénk állítani, hogy okosabbak, türelmesebbek, erényesebbek, boldogabbak vagy éppen szívesebbek lennénk, mint Széchenyi és nemzedéke. De azért szívesen fogadhatjuk, amit Széchenyi nemcsak képletesen, tetteivel, hanem e szavakkal közvetlenül is üzent az utókornak, nekünk.

Két reformkísérlet

Az 1830 körül kibontakozó magyar reformmozgalom, amelynek időszakát, szinte jelképesen, Széchenyi Hitele nyitja meg, néhány olyan vonást mutat fel, amely fejlettebb szinten, kezdetibb stádiumban, némileg már a korábbi, 18. század végi felvilágosult reformpróbálkozásokat is jellemezte. A romjaiból újjáépülő, magához térő ország ugyanis egymás után két olyan modernizációs kísérletnek volt színhelye, amely jelentőségében, belső erőviszonyaiban és — főleg — eredményeiben nem volt ugyan egymáshoz mérhető, de amely bizonyos fokig mégis hasonló modellt követett. Vegyük röviden sorra e közös vonásokat:

1. Ilyen volt először is az, hogy a fejlettebb európai zónák kihívása közben a fennálló hazai rendszer a válság jeleit kezdte mutatni. Az, hogy a 19. századi Európában a hagyományos feudális gazdasági, társadalmi és politikai struktúra, a kiváltságokkal és a jobbágyrendszerrel együtt, egyre tarthatatlanabbá vált és hogy belőle kiutat kellett találni, a szembetűnő tények közé tartozik. De ennek bizonyos, érezhető előjelei, az elmaradtság okozta bajok, nehézségek kezdtek felbukkanni már a 18. század vége felé is.

2. Ilyen vonás volt továbbá az, hogy e bajokat, válságjeleket érzékelve a vezető politikai és kulturális elit — tehát a kiváltságosak — egy része, eleinte kisebb, majd erősödő csoportokban, maga próbált a kihívásokra bizonyos reformok kezdeményezésével válaszolni. E reformok eleinte, a nemesi felvilágosodás jegyében, részben csak a fennálló szisztéma megjavítására, főbb bajainak kijavítására irányultak; utóbb, a liberális mozgalomban viszont már az elavult rendszer egészének félretételét, az új, polgári és nemzeti berendezkedés létrehozását tűzték ki célul.

3. Hasonló vonás volt, ezzel kapcsolatban, az is, hogy a változásokhoz a reformokhoz mintát, ötletet, tanulságokat — ismét az európai modell belső hatásmechanizmusának megfelelően — a fejlettebb zónák országaiban, főleg Angliában kerestek, ezek példáit vizsgálták, elemezték tanulmányúton vagy olvasmányok, így a sajtó segítségével. Ez a folyamat is a 19. század első felében vált szélesebb körűvé, de első tudatos lépései már a 18. század második felében megfigyelhetők.

4. Mindkét fázis jellemzői közé tartozott, hogy a mérsékeltabb reformerek nyomában egy idő múlva olyan radikálisabb — főleg értelmiségi — erők is színre léptek, amelyek a társadalmi viszonyok messzebb menő átalakítását szerették volna elérni. A 18. század végén a rendi felvilágosodás nemesi hívei mellett így bukkantak fel a régi, feudális szisztémának azok az ellenfelei, akiket magyar jakobinusoknak szoktak nevezni, bár inkább a girondisták magyar megfelelői voltak, ha már francia terminusokat alkalmazunk. A 19. század negyvenes éveiben pedig így jutottak szerephez azok, akiket, 1848-as pesti forradalmi szerepük óta, márciusi fiatalokként ismerünk. Szakításra azonban e két versengő, vagy éppen egymásnak feszülő irányzat között, erőviszonyaik következtében, egyik alkalommal sem kerülhetett sor, a radikálisok hatalomátvételére még kevésbé, inkább bizonyos együttműködésükre a közös ellenfelekkel szemben.

5. Végül, de nem utolsósorban, a kísérletek közös vonása volt az is, hogy a reformtörekvések nyílt színrelépését, mozgásterét és végső sorsát alapvetően a nemzetközi politika nagy fordulatai határozták meg. 1789, a francia forradalom adta meg, első szakaszában, azt a lökést, amely elősegítette, hogy a jozefin-rendszer bukása után a hazai felvilágosodás nemzeti művelődési célkitűzései olyan politikai programmá bővüljenek, amely az 1790 körüli mozgalmas időszakban a nemzeti önrendelkezés ügyét is felvetette. 1792-től kezdve azonban a kezdődő nagy háborúk, majd a francia forradalom második, radikális, véres szakaszának európai és hazai visszhangja egyre szűkebb térre szorította vissza a reformtörekvéseket, amelyeket 1795-ben a kivégzések zártak le — egy időre. Az újabb szakaszt, amelyet reformkor néven ismerünk, hosszú politikai hullámvölgy után, az 1830-i francia forradalommal induló, nemzetközi politikai válság nyitotta meg: ez tette lehetővé, hogy a magyar nemzeti liberális reformok hívei, új erői politikai mozgalommá szerveződjenek, hiszen túl sokfelé vette igénybe és kötötte le a bécsi abszolutizmus elnyomási apparátusát, így közben rés nyílt Magyarországnak számára. Végül: az 1848. februári francia forradalommal induló nemzetközi politikai válság, a forradalmi hullám nyitott utat annak, hogy a magyar fordulat most már valóban végbemenjen, hiszen csak azután apadt el és hagyta sorsára Magyarországot, hogy a döntő történelmi változás, a feudális rendszer megdöntése, az új, polgári Magyarország megszületése bekövetkezett, ha a nemzeti szabadságharcnak végül el is kellett buknia.

Gróf Széchenyi István az új, liberális szakasz fő szereplői közé tartozott. De olyan nagybirtokos főnemesi családból származott, amely már előzőleg, a 18. század végén a felvilágosult reform támogatói közt foglalt helyet. Apja, gr. Széchenyi Ferenc, a felvilágosult rendi nemzeti mozgalom egyik vezető alakja volt, aki Adam Smith-tel tárgyalt Angliában, és aki kulturális téren — így a Nemzeti Múzeum, illetve Könyvtár alapításával (1802) — akkor is sokat tett, amikor egyébként, politikai téren, 1795 katasztrófája után, valódi mozgástér nélkül, megrendülten, a német politikai romantikában, Bécs vallásos köreiből keresett vigasztalást s egyben valami belső igazolást is e kényszerű passzivitásra. Felesége

pedig, tehát Széchenyi édesanyja: gr. Festetich Julianna, az 1790-es évek egy másik neves szereplőjének, gr. Festetich Györgynek, a keszthelyi Georgikon alapítójának nővére volt. A család, az otthon légköre, az apa tiszteletet sugalló példája, felismerhetően kettős, szinte ellentmondásos hatást gyakorolt a fiatal Széchenyire. Egyrészt ő is kezdettől fogva a vallás gyakorlásában találta meg az önvizsgálat és megigazulás, a kétségekből való kiemelkedés módszerét és apjához odaadón ragaszkodott. Másrészt viszont fel is lázadt a belenyugvás, a bénító passzivitás, tehát apja második korszaka ellen, és inkább annak korábbi, fiatalabb kori eszményeivel tudott egyetérteni. Mint említettük, gúnyos megvetéssel utasította el magától a német politikai romantikát, amelynek nem egy képviselőjével otthon, az apai házban, személyesen találkozott. Annál elevenebben kelt viszont életre benne a hasznos tevékenységnek, az emberiség és a nemzet jobbításának, az értelem fejlesztésének, a környezet csinosításának az a vágya, amely alapjában véve a felvilágosult reformerek hagyománya volt. Széchenyi első közéleti fellépésekor az Akadémia megalapításával is tulajdonképpen olyan célt váltott új változatban valóra, amelyet egy-két korábbi elképzelés után, a hazai felvilágosodás nemzeti művelődési programja tűzött maga elé a 18. század végén.

Eltérések és azonosságok

A reformmozgalom fejlődése a továbbiak során egyre növekvő erővel, több szakaszon át ment végbe, s szinte kezdettől fogva több ágra vált szét. Az 1830-as években külön kellene szólnunk Széchenyi, illetve Wesselényi Miklós irányzatról, mely utóbbi nemsokára a hatalom ellenakciójába ütközött. Az 1840-es években, egy új nyitás után, külön kellene jellemeznünk a Wesselényi nyomain indult Kossuth mind nagyobb hatású tevékenységét, amellyel Széchenyi vitába szállt, de ki kellene térnünk a magyar politikai spektrum olyan új színfoltjára is, mint Eötvös József és a centralisták irányzata. Itt azonban elég csak annyit mondanunk, hogy e változatok eltéréseik, sőt olykor igen éles vitáik ellenére is tulajdonképpen egyazon fő mederben haladtak a reformok, a polgári nemzeti átalakulás felé. Mind beletartoztak a reformmozgalom politikai spektrumába. Egyikük érdemeinek elismerése sem igényli mások, a többiek elhallgatását, elutasítását. A vélemények ütközését, pluralizmusát el kell fogadnunk a múltban is. Az eltérő irányzatok közös jellemzője volt, hogy valaminő mértékben — ha nem is egyformán — mind a kiváltsággal bírók különböző rétegeit képviselték, olyan szerepben, amely Franciaországban elsősorban a polgárságnak jutott. Az egymást követő programváltozatok pedig egy-egy irányzaton belül is a politikai fejlődés adott stádiumát jelezték, amely, a feltételek változásával, újabb szakasznak és újabb programváltozatnak adta át helyét, míg végül a fordulat és vele a tényleges megoldás elkövetkezett.

E politikai spektrumon belül Széchenyi tevékenységének közös jellemzői közé tartozott, hogy írásaiban konkrét terveit, korának gazdasági-társadalmi

problémájával kapcsolatos javaslatait, kritikai észrevételeit oly általánosabb érvényű fejtegetések kíséretében fogalmazta meg, amelyek túlmutatnak kiindulásukon és valóban üzennek az utókornak is. Amit milliók sorsáról ír, azokban is visszhangra lelhet, akik már távol állnak mondjuk a jobbágyterhek konkrét problémáitól.

Egy másik, fontos jellemzőjének tekinthető, hogy Széchenyi igen nagy mértékben a nemzetközi politika szemszögéből mérlegelte az ország helyzetét, a reform lehetőségeit és kívánatos irányvételét. Mint ifjú arisztokrata huszártiszt, már mondhatni tanulóévei során nemzetközi jelentőségű események színhelyeit és szereplőit ismerhette meg. Párizs, a bécsi kongresszus, Itália, meg — 1815-ben először — London, ahol byroni kritikával nézi a régensherceget, liberális urakkal ismerkedik, és ahonnan a korszerű technika és a polgári jogegyenlőség marandó emlékével tér haza: ezek első főbb állomásai, amelyek után hosszú sorban következtek továbbiak. Úgy — ellenpróbaként — az elmaradt Közép-Kelet, majd ismét, többször is, Franciaország meg Anglia. Mindez nemcsak a „szentszövetségi” politika meggyőződéses ellenfelévé tette Széchenyit, aki őszinte együttérzéssel figyelte az európai liberális mozgalmakat, hanem páratlan tapasztalatokkal is ellátta őt. A nemzetközi politika fő problémáit, módszereit, szereplőit, gyakorlatát reformkori politikusaink közül kétségkívül ő ismerte a legjobban. S közben azt látta, hogy a nagyhatalmak a Habsburg Monarchiát az európai egyensúly olyan fő pillérének tekintik, amelyet éppen ezért — belső bajai ellenére — mindenképpen fenn kell tartani. Magyarországot pedig, „bekelepézt”, erőtlen helyzetében, alig ismerik, illetve a birodalom tartozékának tekintik. Széchenyi ezért sűrűn óvott mindentől, ami Béccsel konfliktushoz vezethetett. Magyarország alárendelt helyzetével persze ő sem volt semmiképpen elégedett. Egyszer, 1829-ben, németországi útján, szinte elkeseredetten tört ki belőle: ha ott annyi kisebb-nagyobb önálló állam létezhetik, a magyarnak miért nem juthat egy sem. Sokat fecsegünk „dicső eleinkről” — írja —, pedig azok „a legfontosabbról feledkeztek meg, a nemzeti függetlenségről. Kutyákat kellene őseink mellé temetni.” Nyilvánvaló tehát, hogy Széchenyi nem a nemzeti önállóság ügye iránti közömbösségből fordult el a hagyományos rendi-nemzeti, sérelmi politikától, hanem mert azt hiábavalónak s egyben veszélyesnek tartotta. Hadd idézzük itt a Hitel jellemző sorait, amelyekben Széchenyi az általa ajánlott, új taktikát igen világosan, sőt Ausztria vonatkozásában vajmi kevéssé hízalgó hasonlatok kíséretében magyarázta el: Ha egy magyar Perzsiába (Iránba) kerülne, „nem vágyódnék ott mindjárt a vámok súlyán könnyíteni, mert megtörténhetne, hogy a sah ezt nem jó szemmel nézné, s őtet — ami ott a büntetés módja — féltedig eltemettetné s lábszárai kertsövény gyanánt szolgálnának.” Idehaza tehát a Habsburg Monarchiában, „ne keresse a hátramaradását, a hibát másban, mert mással nem, hanem magában, mert magával parancsolhat”. Széchenyi úgy szerette volna a reformot irányítani, hogy a „faltörő” ellenzéki akció, a vele szembeni bécsi ellenakció, vagyis a konfliktus és utána az elnyomatás szinte ki-

számítható képletét elkerüljék. Ezért is próbált olyan vállalkozásokba fogni, amelyek az országot előbbre viszik nemcsak gazdaságilag, a társadalom terén, hanem végső fokon politikai pozícióban is, és amelyek elől Bécs sem tud teljesen elzárkózni.

„...Közértelmesség, s az abbul szükségképen folyó moralitas...”

Az ilyen taktikának persze voltak olyan alapvető nehézségei, amelyeken Széchenyi találékonyasága sem segíthetett. Már csak azért sem, mert az okos szóra a bécsi kormány nemigen hallgatott. De Széchenyi fáradhatatlanul talált mindig ilyen „neutrális” teret, sorra kezdeményezte a különböző vállalkozásokat, hogy a dolgokat mozgásba hozva olyan változásokat idézzon elő — itthon és a külföldi közvéleményben egyaránt —, amelyek növelik a nemzet erejét és végül is elkerülhetetlenné teszik a nagyobb társadalmi és politikai reformokat. Ilyen volt például új kommunikációs lehetőségek megteremtése (pl. kaszinó, sajtó), Pest-Buda fejlesztése, a Lánchíd, a gőzhajózás, az Al-Duna szabályozása mint kísérlet arra, hogy Magyarországot bekapcsolja a világforgalomba egy új nyugat-keleti víziút megteremtésével, és ugyanakkor nemzetközileg ismertté tegye ezt a szegény hazát, amely tegnap még terra incognita volt a nagyvilág előtt, de holnap már angol, francia, német, dán utazók — nagyrészt Széchenyi személyes ismerősei — beszámolóí révén hírnév kapja szárnyra. Sőt, bekerül valahogy a nemzetközi politikába is, hiszen e kérdésekről Széchenyi külföldön német uralkodókkal, angol miniszterekkel, francia bankárokkal, orosz diplomatákkal és török pasával tárgyalt és ugyanakkor — mondhatni egyedül a magyar reformerek közül — barátságos, aktív személyi és politikai kapcsolatokat épített ki a török uralom alól önállósodó szerb és havasalföldi román államvezetéssel — az utóbbival 1834-ben, bukaresti látogatása alkalmával. Helyeselte a szomszéd népek nemzeti fejlődését és azzal is tisztában volt, hogy a Habsburg Monarchia „nagyobb szövédéknél” belül — mint a harmincas években írta — Magyarország is „kisebb szövédéknél”, vagyis — mint ma mondanánk — maga is soknemzetiségű ország. Tudjuk, hogy kockára téve népszerűségét, többször fellépett az erőltetett nyelvtérjesztés, a magyarosítás ellen, nemcsak emlékezetes 1842-es akadémiai beszédében, hanem már előzőleg, az országgyűlésen, és 1841-ben a Kelet Népében, így intve olvasóit: „üssük csak gyenge fazekunkat minden fazék, sőt a német és szláv kőedény ellen is”, és „rövid idő alatt törött cserép lesz a magyar”.

Mindez mutatja, hogy Széchenyi milyen útvonalon, milyen eszközökkel, hányféle kezdeményezéssel próbálta az országot — hogy az ő szavával éljünk — a „feudális szisztémából, vagyis a barbarizmusból” a szabadság elvén épülő polgári „civilizációba” átvezetni. De a sokféle kezdeményezés mögött ott élt Széchenyiben az az alapgondolat, hogy mindehhez a mozgató és egyben fejleszthető erőt, amely előre lendít és amely a további felemelkedést is képes biztosítani, a „közértelmességben”, az emberi minőségben, a széles értelemben vett

nemzeti művelődésben kell és lehet megtalálni. Széchenyi szerint ugyanis a nemzet az a közösség, amelyen belül az emberi alkotóerő az egész emberiség javára kibontakozhatik. Ezért minden nemzet érték, mindegyik nyújt valamit a maga módján az emberiségnek. „Minden nemzet — olvassuk a Hunniában — meg van híva, habár mindegyik külön-külön úton is, saját pályáján s saját mineműségében némi azelőtt nem ismert találmányokkal, új igazságok felkutatásával és némi erények szebb kifejlésével megajándékozni az emberiséget.” Ezért nincs olyan nemzet, „melynek kitörlése az egész emberiségre nézve ne volna veszteség”. E gondolattal persze Széchenyi saját nemzetének az élethez, jövőhöz való jogát is védelmezi, de nemcsak azt, hiszen ennek az elvnek az érvényét minden nemzetre elismeri, sőt, a más nemzetekkel való viszonyt illetően — a nacionalizmusok elterjedt szokásától eltérően — azt vallja, hogy ne tegyünk másnak olyasmit, amit nem kívánunk magunknak. De azt mindenesetre felemelő érzésnek tartja, magyarként, ha sikerül „az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtlen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni”. S ebben az sem akadály, ha számbelileg kis nemzet vagyunk. Önismeretre intő, nevezetes akadémiai beszédében Széchenyi leszögezte: „Engem soha nem ijesztett csekély számunk”, hanem inkább az, hogy létünk „felette könnyű”, hiszen „nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata”, és így „éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parány.” Széchenyi önkritikára kívánta szoktatni nemzetét, indulati, érzelmi reagálás helyett olyan magasabb szintű, reális látásra, amely a „közértelmesség” terjesztése által elérhető. Hadd idézzük itt a Hitel nevezetessé vált mondatát: „a kiművelt emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Nem termékeny lapály, helyek, ásványok, éghajlat stb. tesz a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanul használja.” Erre kell tehát az erőt összpontosítanunk, hiszen — mint a Világban olvassuk — „senki a tágas világon rajtunk segíteni nem fog, ha értelmi súlyunk s férfiúi tenyerünk nem; s így az értelmi súly, mely megint nemzeti-ségünket nemesíteni s emelni fogja — ez az, amit akarunk.” Vagy másutt: „Köz-intelligencia” az „egyedüli valóságos erő”, és ezt „a lehető legnagyobb magasságra fejteni legszentebb hazafiúi kötelességünk, mert annál nagyobb jót nem tehetünk hazánknak”. A szegénység azért is veszélyes, mert „kirekeszti az értelem kifejlését” és így szolgáshoz vezet. A szabadság, a legfőbb jó pedig soha nem lehet „vad, tudatlan, rest” embernek sajátja, hanem csak azé, akit „csinosult értelem” vezet. Vagy ismét másutt: A nemzetek „közértelmesség s az abbul szükségképen folyó moralitás által” tudják létüket „sok századra, azon határon túl is” meghosszabbítani, ahol „tudatlan, egymást gyűlölő s korcsosuló népeknek” el kell pusztulniuk.

A közértelmesség, a nemzeti művelődés fogalmát széles értelemben kell fognunk. A tudományon, tanuláson, a szorosán vett szellemi foglalkozásokon

túlmenően beleértődik ebbe a kultúra egészének, minden ágának színvonala, a hozzáértés, a munka vagy akár a politikai véleményalkotás kultúrája is, és — ettől elválaszthatatlanul — a moralitás, a közerkölcs, a tisztesség. Mindaz, amit ma az emberi erőforrások magasabb szintre emelésének neveznénk. A tudás, a tudomány azonban igen fontos szerepet kap ezen belül. Az Akadémia Széchenynek a megalapítástól, pályakezdetétől fogva szinte utolsó percéig, mindvégig szívügye volt. 1858-ban, az önkényuralom időszakában, oly kemény hangú levélben tiltakozott a bécsi kormányzat, a politikai hatalom beavatkozása ellen az Akadémia alapszabályaiba, a magyar nyelv ügyébe, hogy az nyilvánosságra nem is kerülhetett, hanem, mint ma mondanánk, szamizdatként terjedt az országban mindenfelé, és messziről, Kossuth is a nemzeti ellenállás jelképét látta benne. De fontos elvi álláspontok leszögezésére Széchenyi korábban is felhasználta az Akadémia fórumát. Így 1842-ben itt bírálta az erőszakolt magyarosító törekvéseket és hirdette meg a türelmes nemzetiségi politikát. Két évvel utóbb, 1844-ben, közgyűlési beszédében szögezte le, hogy az Akadémiának a politikához nincs köze, „soha nem volt politikai igénye s most sincs ilyen”, — az az alapeszméje és célja azonban, hogy „nemzeti nyelvünknek és ezzel olly szorosán egybekötött nemzeti létünknek” ügyét szolgálja, mégis, magasabb szinten, politikai szempontból is a legfontosabbak közé tartozik. Újabb két év múlva, 1846-ban pedig ismét a közgyűlésen fejtette ki, hogy „a magyar Akadémia, sajátlagos politikai körülményeink között, nemzeti újjászületésünket tekintve, egyik főtényezőt képezhet, sőt, hogy ilyet képezzen, szoros kötelessége”.

A múltnak visszafelé választ nem küldhetünk. Széchenyi üzenetére, sajnós, nem felelhetünk. De megfogadhatjuk önmagunkban és egymás között, hogy alapítónk igazi célkitűzéseivel, a kiművelt emberfő nemzeti programjához híven a szabad tudomány, az Akadémia és egyben, magasabb szinten, a nemzet s az emberiség ügyét mindenkor tette készen szolgálni fogjuk.

Ünnepi megemlékezés Széchenyi István születésének 200. évfordulója alkalmából az MTA közgyűlésén, 1991. május 6. Megjelent: Magyar Tudomány 1991, 6. sz. 649–657. (2513.2)

X. KÁROLY GUSZTÁV SVÉD KIRÁLY KÖSZÖNTÉSE

Királyi Felségek! Tisztelt Vendégeink! Kedves Kollégák!

A Magyar Tudományos Akadémia nevében kitüntető feladatomban, hogy tisztelettel köszöntsem X. Károly Gusztáv Őfelségét, Svédország királyát és Sylvia felséges asszonyt, Svédország királynéját. Ugyancsak üdvözölni szeretném a svéd szakmai delegáció tudós tagjait, Svédország, illetve Magyarország nagyköveteit, valamint azokat a magyar specialistákat, akik részt vesznek ezen a környezetvédelem bizonyos problémáiról megrendezésre kerülő svéd–magyar eszmecszerén.

A Magyar Tudományos Akadémia, amelyet 1825-ben gróf Széchenyi István, a magyar reformmozgalom kezdeményezője alapított, jóval több, mint őszhajú hölgyek és urak disztिंगvált tudós köre. Ez az egyedülálló nemzeti intézmény olyan autonóm szervezet, amely tudományos kutatóintézetek hálózatával is rendelkezik, és amelynek nagy hagyományai közé tartozik, hogy morális felelősséggel védelmezzék a tudományos kutatás szabadságát és az emberi értékek és a nemzeti reform ügyét.

Az utóbbi két évtized során már igen sikeresen együttműködtünk a Svéd Királyi Tudományos Akadémiával. Gyümölcsöző a kapcsolatunk a Svéd Királyi Mérnök Akadémiával és az Irodalom, Történelem és Régiségek Svéd Királyi Akadémiájával, a társadalmi és történeti tudományok svéd képviselőivel is. A svéd–magyar történeti vegyes bizottság soron következő ülésére ez év júniusában, Magyarországon kerül majd sor.

A jelenlegi szakmai megbeszélés témája az emberiség egyik legnagyobb kihívásának: a környezet védelmének bizonyos problémáit érinti. E tekintetben svéd barátainkról valóban sokat tanulhatunk.

Az a tény, hogy Királyi Felséged Akadémiánkat és e szimpóziumot személyes jelenlétével tünteti ki, az eszmecszerének mindenképpen kivételes fontosságot biztosít. S ez segíteni fog bennünket mindkét országban, hogy még szorosabban koordináljuk a közös problémák megoldására irányuló erőfeszítéseinket, közös céljaink érdekében.

Ezek után szabadjon tisztelettel felhívnom Felségedet arra, hogy e szimpóziumot megnyitni szíveskedjék.

Angol üdvözlő beszéd a svéd–magyar Környezetvédelmi Szimpózium megnyitásakor. Budapest, 1991. május 28. (2541)

LISTÁK NEM KÉSZÜLNEK

Az elmúlt hetekben több politikai nyilatkozat hangzott el, amelyek közvetve vagy közvetlenül a Magyar Tudományos Akadémiát érintették. Ilyen volt az OMFB elnökének kijelentése, miszerint elérkezett a „nagytakarítás” ideje az egyetemeken és a kutatóintézetekben. Majd az MDF döntése kavart vihart ama bizonyos „fehér könyv” ügyében.

Végül pedig a Magyar Innovációs Kamara jelentette ki, hogy szükségesnek tartja a tudományos és technikai minisztérium felállítását. Mi ezekkel kapcsolatban az Akadémia véleménye? — kérdeztük Kosáry Domokos elnököt.

Az új minisztériumra vonatkozó elképzelést teljesen elhibázottnak tartom, hiszen most éppen az a feladat, hogy megszabaduljunk az állami bürokrácia túlsúlyától, és megteremtsük a tudomány szabadságát és önkormányzatát. Nem tudjuk elfogadni azt a szakszerűtlen, szűk látókörű műszaki szemléletet, amely az egész tudományos kutatást be akarja szorítani az innovációba, a műszaki fejlesztésbe, hiszen ez csupán az egyik, noha fontos szektora a tudományoknak. Ha egy ilyen minisztérium központi irányítása alá helyeznék az egész magyar tudományt, az annak tönkretételével lenne egyenlő. Ezt még Gerő és Rákosi se merészelte megtenni! Amíg én vagyok az Akadémia elnöke, nem engedem meg az állami bürokrácia központosított hatalmát a tudomány fölött. És ha ezt az ostoba és veszélyes elképzelést mégis keresztülviszik, a nemzetközi tudományos nyilvánosság előtt fogom őket megbélyegezni, és itthagynom ezt a posztot.

♦ *De a politika olyan „felkérések” révén is veszélyezteti a kutatás szabadságát, mint például az úgynevezett „fehér könyvek” összeállítása...*

Szeretném határozottan leszögezni, hogy ilyen jellegű felkérést nem kaptunk, s amennyiben kapnánk, akkor sem vállalnánk, mert nem az a dolgunk, hogy bűnlistákat összeállítsunk. Más kérdés, hogy a miniszterelnök úr tavaly megkereste az Akadémiát, hogy vegyünk részt az 1956 utáni évtizedek történetének tudományos igényű, szervezett feltárásában, feldolgozásában. Természetesen ezt elvállaltuk, és ezért hoztuk létre a Jelenkortörténeti Bizottságot. A bizottságon belül különböző munkacsoportok alakultak, amelyek önálló kutatási program alapján dolgoznak, magas szakmai színvonalon, a tudományos objektivitást szem előtt tartva. Szeretnénk minél hamarabb közzétenni az egykor szigorúan titkos pártiratokat, köztük az MSZMP PB jegyzőkönyveit és más dokumentumokat, mert ezzel is szeretnénk segíteni a reális történettudat és politikai kultúra kialakítását. Ezekből a kutatásokból és forráskiadásokból hitelesen kiderülhet majd minden egykori politikai vezető szerepe, történelmi felelőssége, de nem

„bűnlajstrom” formájában. Remélem, hogy egy év múlva már beszámolhatunk az első részeredményekről.

◆ *Lesz-e nagytakarítás az akadémiai intézetekben?*

Az én álláspontom változatlanul az, hogy először a tetőt kell felhúzni a tudomány házára, s ha megvannak a falak és az ablakok, akkor lehet berendezni, aminek része a „takarítás” is. Ezért a legfontosabb feladat idén az akadémiai törvény elfogadása, amely biztosítja a tudományos kutatás szabadságát, politikai, ideológiai befolyástól mentességét. Célunk, hogy az akadémiai intézeteknek teljes szakmai és szellemi szabadságot adjunk, ugyanakkor messzemenően ellenőrizzük, milyen eredményt érnek el. A megfelelő feladatok kijelölése és az adott feladatra alkalmas kutatók kiválasztása csak az általános tudománykorszerűsítési koncepció alapján lehetséges. A mi álláspontunk az, hogy az alap kutatások továbbra is tartozzanak az Akadémia kutatóintézeti hálózatához, és az alkalmazott műszaki kutatások, a technikai fejlesztés, innováció tartozzon az OMFH kutatóintézeteihez. Ezt megbeszéltük Pungor Ernő akadémikussal, aki elfogadta az ésszerű munkamegosztást. Nem tudom és soha nem fogom elfogadni azt a békaperspektívát, amely szerint csak egy új fogaskerék ér valamit az országnak, de a politikai, társadalmi, erkölcsi értékek, eszmék, gondolatok nem számítanak. Ennek az országnak ugyanis nemcsak technikai megújulásra és felzárkózásra van szüksége.

Interjú Faggyas Sándornak. Népszava 1991. augusztus 1. (2601)

A MAGYAR TUDOMÁNY A XXI. SZÁZAD KÜSZÖBÉN

I.

A műholdak felvételein Európa közepén, a Kárpátok ívétől is beljebb látható egy babszem alakú ország. Területe 36 ezer négyzetmérföld, lakossága 10,6 millió. Lakói a különös magyar nyelvet beszélik, melyet ma a világon kb. 16 millióan tekintenek anyanyelvüknek, ebből 15 millióan a Kárpát-medencében élnek. E kis nemzet Európa népeinek közösségében, a kelet-közép-európai népek sorsában osztozik. Történelme különböző hatókörű és időtartamú folyamatok szövedékeként szervesen kapcsolódik szomszédaihoz és egész Európához. Napjainkban e régióban négy évtizeden át katonai erővel mesterségesen fenntartott szakasz zárul le. A fal, mely a Közép-Európa keleti részén élő népeket elzárta a fejlődés élén haladó epicentrumtól, leomlott. A világtörténelem egyedülálló folyamata bontakozik ki: a gazdasági és társadalmi élet egészét uraló pártállamokat, békés úton, alkotmányos demokráciák és piacgazdaságok váltják fel.

A nyolcvanas évtized utolsó éveiben Közép- és Kelet-Európán látványosan végigsöprő politikai átalakulás évtizedeken át érlelődött. A nemzetközi katonai erőviszonyok ugyan fenntartották a politikai és gazdasági rendszereket, de nem tudták széttörni a régió nemzeteinek évszázadokon át ívelő folyamatait a kultúra, ezen belül a művészek és a tudomány szférájában. Kiemelkedő személyiségek, tudósok és művészetek, börtönt járva is, megőrizték és továbbadták értékeiket. Értelmiségi családokban töretlenül továbbéltek a nemes hagyományok. A magyar tudomány a hatvanas évek második felétől újra kapcsolatba került a világgal, és a nyolcvanas évek elejére már újra ezer szállal kötődött a fejlődés élén haladókhöz. A tudományos kutatás intézményeiből egyre többen jutottak el szakterületük élenjáró műhelyeibe, egyre többen váltak a nemzetközi „invisible college” közösségeinek tagjaivá. A központi hatalom kísérletei e kapcsolatok ellenőrzésére kudarcot vallottak. A fejekben és műhelyekben utat tört magának a nemzeti, a regionális és a globális érdek. Érlelődött a felismerés: független alkotmányos jogállam és szabad piacgazdaság kell felváltsa a külső erővel e nemzetekre kényszerített rendszert.

A politikai fordulat 1990-ben lezajlott. A beteg gazdaság gyógyítása, gyakran fájdalmas műtétekkel, megkezdődött. A jogállam és a piacgazdaság tehát épül. De az alkotót szabaddá tevő jog és a szorgalomra serkentő piaci verseny még nem elég. Tudásra, annak intézményes gyűjtésére, feldolgozására és köz-

vetítésére is szükség van. A haladást biztosító jog és piac „csak ott teremheti várt gyümölcseit, ahol a tudomány érdekei nem hanyagoltatnak el” — figyelmeztetett már Eötvös József is. És a tudás megszerzésében az oktatás és a képzés avatott tanárokat tételez. De őket is tanítani kell. Ehhez pedig a nemzetközi tudományos közéletben aktív és sikeres tudósokra van szükség, akik együtt gondolkodnak az élenjáró tudományos műhelyekben dolgozókkal, akik közreműködői és maguk is élenjárói a kortárs kutatásnak. Ezért a politikai fordulatot szükségszerűen követő tudománypolitikai reform fel kell szabadítsa a tudományos kutatókat az állami hivatali gyámkodás alól és további lendületet kell adjon a magyar kutatás és kutatóképzés hazai, illetve nemzetközi integrációjának. Az értékek és a progresszív hagyományok gondos megőrzése mellett radikális megújulásra van szükség a tudománypolitikában és a hazai tudományos közéletben is. Vannak megőrzendő értékeink, és van progresszív hagyományunk, és van következetes programunk a magyar tudományosság felvirágoztatására a nemzeti megújulás szolgálatában.

II.

Az élenjáró európai centrumhoz történő felzárkózási törekvés mélyen gyökerezik a magyar politikai és szellemi közgondolkodásban. E törekvés jegyében alakultak az első magyar egyetemek (Pécs 1367, Buda 1389, Pozsony 1467, Nagyszombat 1635) és a Magyar Tudományos Akadémia is, amelyet gróf Széchenyi István 1825. november 3-i országgyűlési fellépése hívott életre. Széchenyi — mint ismeretes — birtokainak egy évi jövedelmét ajánlotta fel a létrehozandó Akadémia céljaira. Példáját, további felajánlásokkal, mások is követték. Az országgyűlés felterjesztését az uralkodó 1827. április 11-én hagyta jóvá. Úgy született az első akadémiai törvény az 1827: XI. tc., mely kimondta: „Magyar Tudományos Akadémia állíttassék fel”. A hazai szellemi élet jeles képviselői már a XVIII. század óta sürgették, hogy európai példák nyomán hazánkban is alakuljon tudományos akadémia, mert tudták, hogy Akadémiára a fejlődés egy adott szintjét elér minden országnak szüksége van. A Magyar Akadémiát, ezen túlmenően, az jellemezte, hogy alapítója — a reformmozgalom kezdeményezője — jóvoltából úgy született meg mint a nemzeti újjászületés, a reformkor előhírnöke. S azóta is, minden viszontagság ellenére, olyan egyedi nemzeti intézményünk maradt, amely képes valódi és értékes hagyományainkat folytatni és újra meg újra megújítani.

A Magyar Tudományos Akadémia eleinte testületi jellegű alapítványként, majd utóbb a magyar tudós társadalom köztestületeként működött, 1869 óta rendszeres állami támogatást élvezett, de saját vagyonnal és jövedelemmel is rendelkezett. Központi jelentőséggel bírt, támogatta a magyar szellemi tudományok és művészek, a természettudományok, agrár-, orvos- és műszaki tudományok kiváló művelőit, dolgozzanak bár egyetemeken, közgyűjteményekben, laboratóriumokban vagy klinikákon.

Eötvös József az Akadémia elnökeként akadémikus társaival együtt dolgozta ki, majd közoktatásügyi miniszterként vezette be 1868-ban azt az átfogó oktatási reformot, amely Európában elsőként intézményesítette a tehetségkutatást, a kiválóak számára létesített középiskolákat és kollégiumokat. Egyetemek sora épült és új iskolákkal hálózta be az egész országot. Ezek sorában Liszt Ferenc 1875-ben alapította meg a Zeneakadémiát. Elsők között indult meg Európában a középiskolások versenye matematikából és fizikából, majd más tárgyakból, amely a tehetségek felkutatását és fejlődésüket kiválóan segítette, és a legtehetségesebbeket juttatta hazai és külföldi egyetemi, illetve doktori ösztöndíjhoz. A kiválókat segítette az Eötvös Collegium is, amely alapításától kezdve léghőmérsékletével és a munkafeltételeivel kiválóságok egész sorát adta az országnak és Európának.

A reformiskolákat világhírré szert tett tanítványaik tették ismertté. Békessy György, Gábor Dénes, Dohnányi Ernő, Kármán Tódor, Neumann János, Szilárd Leó, Teller Ede és Wigner Jenő, hogy csak néhányat említsünk közülük.

Az első világháborúig a magyar tudományos élet elválaszthatatlan része volt az európai tudománynak. 1902-ben például, amikor a Svéd Királyi Akadémia megalapította a Nobel-díjat, és a matematika művelői kiharadtak a díjazottak közül, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-díjat alapított „a bárhol és bármilyen nyelven közzétett legjobb matematikai közlemény” elismerésére. 1905-ben D. Hilbert, 1910-ben H. Poincaré kapta e kitüntetést. 1915-ben már nem került sor a díj átadására, mert kitört az első világháború.

A húszas években a magyar kulturális és tudományos közéletet súlyos gondok terhelték. A szomszédos országokhoz csatolt területekről értelmiségi tömegek áramlottak a kis hazába. Az egyetemet végzettek sűrűsége néhány év alatt megduplázódott. Két jeles egyetemünk a szomszédos országok területére került. Az Eötvös József-i tudománypolitika felülvizsgálata és az új feltételekhez illeszkedő tudománypolitika kidolgozása halaszthatatlanná vált. Gróf Klebelsberg Kunó és munkatársa, Magyary Zoltán irányították a munkát. Negyven bizottság vizsgálta felül az egyes tudományágakat. A vizsgálat tanulságait Magyary Zoltán „A magyar tudománypolitika alapvetése” című könyve foglalta össze. Megállapításai — mutatis mutandis — ma is figyelemre méltóak. A reform bevezetésének megindításával sem vártak sokáig.

1923-ban, a reform első lépéseként, az országgyűlés új törvényt alkotott a Magyar Tudományos Akadémiáról. „A nemzet saját jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről azzal is tanúságot tesz” kezdődik az Akadémia köztestületi státuszát és állami támogatását megerősítő törvény. Két új egyetemet alapítottak (Szeged és Pécs), megszervezték a felnőttek oktatását, és három év alatt ötezer új tantermet nyitottak meg.

A második világháborúhoz vezető tragédia és maga a háború természetesen derékba törte a maga korában élenjáró tudománypolitikai reform megvalósítását is. Magyary Zoltán reformterve, amelyet tudománypolitikai könyvének „Magyar

tudományos élet közigazgatása és kormányzása” című fejezetében tett közzé, csak terv maradt. Az Akadémia, az egyetemek, a „gyűjteményegyetem” és az Ösztöndíjtanács köztestületi önkormányzatát ugyan kodifikálták, de a gyakorlati kibontakozásra már — idő híján — nem kerülhetett sor, és a reformerek nagy álma, az önkormányzatokból szerveződő országos és a tudományos élet egészét integráló köztestület, csak terv maradt.

1945 után, az ország újjáépítésével párhuzamosan, megindult tudományos közéletünk korszerűsítése, és az önkormányzatok demokratizálása irányába is tettek lépéseket. De rövidesen megindult a központosítás, minden önkormányzat felszámolása, illetve a központi politikai irányítás alá rendelése. A „fordulat évét” követően, 1948 után, mindent államosítottak — így a tudomány intézményei is elvesztették vagyonukat —, új akadémiai, oktatási, tudományos minősítési stb. törvényeket fogadtak el. Az Akadémia szinte az egyetlen kivételként — történelmi szerepe és társadalmi megbecsülése okán — önkormányzatát megőrizhette, de csak az erősen korlátozott hatáskörű tudományos testületek működésében. Tőlünk az intézetek és kutatók irányítását elvették, és azt egy újonnan létrehozott „központi” hivatalsszervezetre bízta, amely irányító szervként továbbította a hatalom utasításait. Az Akadémia e kétarcúságát az 1969. évi törvényerejű rendelet tette teljessé, amely az Akadémia központi hivatalát, mintegy minisztériumot, „a minisztertanács közvetlen felügyelete alatt álló, országos hatáskör”-rel ruházta fel, mely a kormány által kinevezett és neki felelős főtitkár vezetése alatt végezte az akadémiai intézmények és más rábízott kutatások irányítását.

A hatvanas évek második felében kibontakozó viszonylagos liberalizációt és politikai enyhülést az Akadémia tagjainak és választott tisztségviselőinek bölcsessége és ügyessége arra használta ki, hogy a nemzetközi tudományos kapcsolatokat építve, a tehetségeket felkarolva, minél jobb feltételeket teremtsen a magyar tudomány fejlődéséhez. Az akadémiai intézetekben és kutatóhelyeken a belső légkör viszonylag szabadabb volt, még a politikai szempontból érzékenyebb szakterületeken is. A központi beavatkozás a nyolcvanas években minimálisra csökkent. Az Akadémia egy sor, a kutatás eredményességét segítő reformot vezetett be — természetesen az érvényben lévő tvr. keretei között.

A rendszerváltást követően különösen sok zavart okoztak és okoznak a régi, még ma is érvényben lévő törvényerejű rendeletek. Ellentmondás van a napi élet szabályozása és a megújulási törekvések között. Csak áthidaló megoldást jelent az érintettek és hatáskörrel rendelkezők esetenkénti megegyezésére épített vezetés, amely például az akadémiai központi hivatalt, kormányelnöki felhatalmazással, megszüntette, és az érintetteket szolgáló titkársággá alakította át. Ezzel az Akadémia belső, szervezeti egysége ugyan helyreállt, de az újszerű és még sok részletében szabályozatlan működés rendszeres beavatkozást, gyakran rendkívüli kormányzati intézkedéseket igényel.

A tudományos kutatás intézményeinek harmonikus fejlődését csak új törvényekkel biztosíthatjuk. Mindent el kell követni, hogy a Magyar Tudományos

Akadémia, az egyetemek, a tudományos minősítés és továbbképzés, a verseny-pályázati Alapok és a műszaki fejlesztés mielőbb új törvényes keretek között fejlődhessenek. A Kormány Tudománypolitikai Bizottsága a törvények előkészítésével és a kutatás folyamatosságát biztosító rendkívüli intézkedésekkel gondoskodik arról, hogy az átmeneti időszakban, amíg az új törvények életbe lépnek, a magyar tudományos kutatás legkiválóbb intézményei működhessenek.

III.

A tudománynak nincs hazája, csak a kutatók és a tudomány intézményei kötődnek nemzetekhez, de a kutatók a világméretű „invisible college” keretei között együtt dolgoznak, és eredményeik is az egész emberiség közkincsévé válnak. A tudomány története globális térben játszódik, és folyamatai évszázadok távolából ívelnek a jövő felé. A magyar tudomány sikereit és kudarcait is csak ez a nézőpont világíthatja meg. Mivel járulunk hozzá az egyetemes tudomány haladásához, és milyen sikeresen közvetítjük az egyetemes tudomány eredményeit a hazai társadalom és gazdaság számára, szolgálva ezzel nemzetünk boldogulását.

A magyar kutatók száma a világ összes kutatóinak 0,5%-a, az európaiak 1%-a. 1989-ben 35 260 fő foglalkozott kutatással, 21 420 kutatóévet szentelve tudományos kutatásnak vagy műszaki fejlesztésnek. 12,9%-uk az Akadémia kutatóintézteiben, 24,5% felsőoktatási intézményekben dolgozott. 62,6% dolgozott ipari, agrár vagy szolgáltató intézmények kutatóhelyein. Sokan kérdezik: nem sok a kutató Magyarországon? Európa területének 1%-án élünk, és kutatóink száma éppen az európaiak 1%-a. Finnországban egy millió lakosra vetítve kétszer annyi kutató dolgozik, mint nálunk, és számuk az utolsó öt évben évenként 7%-kal nőtt. Az álláshelyek száma tehát nem túlzott. Hogy az arra legalkalmasabbak kutatnak-e, az persze más kérdés. Ezt a kutatóhelyeknek értékelniük kell, és versenyhelyzetet teremtve a legjobbak fejlődését fel kell gyorsítsák, az alkalmatlanoktól pedig meg kell szabadulniuk. Nemzetközi összehasonlításban nem hogy nem túlzott, hanem lényegesen elmaradt az állami költségvetés részesedése a tudományos kutatások támogatásában. Minthogy a mi viszonyaink között jelentős magánalapítványok nincsenek, az állami költségvetés a nemzeti kutatások és az alapkutatások egyetlen mecénása, ez különösen nehéz helyzetet teremt az egyetemi és akadémiai kutatóhelyeken, pedig e kutatók túlnyomó többsége megbecsülte a rendelkezésére álló erőforrásokat, teljesítette kötelességét és számos szép eredményt elért. A magyar kutatók tehetségét és odaadását dicséri, hogy munkájuk a nemzetközi tudományos világban is visszhangra talált, és egy-egy tudományág fejlődéséhez is hozzájárult. Bármerre járunk a világban, bárki elemzi — bármilyen metodikával — a magyar kutatók eredményességét, egyöntetű a vélemény: a magyar kutatók eredményessége a régióban kiemelkedő, összeurópai szemmel is jónak tekinthető.

Az eredmények példákkal történő illusztrálása meghaladja e dolgozat kereteit, bemutatásukra másutt és más alkalommal kerül sor. Azt azonban joggal állapíthatom meg, hogy kishitűségre nincs okunk. Kutatóink ott voltak, ott lehetnek és meggyőződésem, a jövőben is ott lesznek a tudományos kutatás nemzetközi élvonalában. A magyar tudomány története arra tanít, hogy az igazi tehetség a mostoha körülmények között is megkeresi és megtalálja az alkotás lehetőségét, mert életeleme a kutatás. Arra is láttunk példát, hogy a szüntelen panaszkodás mögött közepszerűség húzódott meg, mert a felpanaszolt hiány felmentést adott a teljesítés alól. A magyar tudomány utánpótlását az az évszázados hagyomány biztosítja, amely családokban és iskolákban ma is él, és amely a tudomány és művészetek szeretetét oltja a legtehetségesebbekbe. Még él a tudományt a politikai és üzleti karrier elé helyező értékrend. Felbukkanó tehetségekben még nincs hiányunk.

IV.

A magyar tudomány fellendülését eredményező reformok már 1825-ben, de 1868-ban és 1923-ban is a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvény alkotásával indultak útjukra. A sorrend csak 1949-ben változott, amikor ideológiai és politikai okok arra készítették a hatalmat, hogy a magyar tudományosság reformját az Akadémia, így az érintettek mellőzésével, rajtaütésszerűen hajtsa végre. Hogy ez mit eredményezett, azt ma már jól tudjuk. Hogy a tudomány kiváló politikusai, különösen Eötvös József, majd a Klebelsberg és Magyary által vezetett csoport, miért az Akadémia reformjára építette az egész tudományos közélet megújítását, az írásaikból világosan kitűnik, és érvelésük ma is helytálló.

Az elemzéseket az Akadémia 1990. májusi közgyűlése, majd az általa kiküldött öt bizottság, végül az 1990. decemberi rendkívüli Közgyűlés újra elvégezte. Arra a megállapításra jutott, hogy a napjainkban oly sürgető nemzeti tudománypolitikai megújulást is az Akadémiáról szóló új Törvény kidolgozásával és elfogadásával kell megindítani. Természetesen ezt követnie kell az egyetemekről, a tudományos minősítésről és továbbképzésről, a versenypályázati Alapokról szóló törvényeknek is. Az Akadémia bizottságai új és átfogó reformkonceptiót dolgoztak ki.

Az új koncepció — melyet az 1990. decemberi rendkívüli Közgyűlés már el is fogadott, majd a Tudománypolitikai Bizottság is megtárgyalt és elfogadott — abból indul ki, hogy a hazai tudományosság autonómiáját helyre kell állítani, és szabad fejlődését úgy biztosítani, hogy munkáját minden hatalmi, politikai, ideológiai beavatkozástól mentesen végezhesse, saját normái és legjobb tudása szerint. Így, igazi funkciójának hiánytalan beöltésével szolgálhatja legjobban a társadalom, a nemzet ügyét is.

Az Akadémiának — és egész tudományos életünknek — nemcsak az újjáalakuló hazai struktúrában kell valódi helyét megtalálnia, hanem a nagy lép-

tekkel fejlődő nemzetközi tudományos világban is, továbbfejlesztve és — ahol kell — újraképezve sokoldalú külföldi kapcsolatait. Az Akadémiának ismét hiánytalanul, egyre több szállal és megfelelő szinten kell a tudományok nemzetközi műhelyeihez, szervezeteihez kapcsolódnia.

Mindehhez mielőbb új törvényre, külön akadémiai törvényre van szükség. Természetesen e törvénynek majd illeszkednie kell a tudományos kutatást érintő többi törvényhez, a közös érintkezési pontokon. Ez a koncepciók egyeztetésével, külön-külön is biztosítható. Ehhez nem kell egyetlen nagy törvénybe erőltetni az egész területet. Egy az országgyűlés által elfogadott akadémiai törvény már megszületésével is meggyorsítja majd a további törvények megszületését, és elvi alapot ad az építkezéshez. Úgy, ahogy 1923-ban.

Az Akadémia 1990. decemberi rendkívüli közgyűlése megvitatta és elfogadta a javasolt törvény alapelveit (nem paragrafusait). Néhány alapelv, az indoklás lényegével az alábbiakban foglalható össze:

a) A Magyar Tudományos Akadémia a hazai tudományos életnek önkormányzattal bíró, jogi személyként működő köztestülete.

(Jelenleg az Akadémia csak korlátozott önkormányzattal bír, volt „központi hivatala” pedig országos hatáskörű államigazgatási szervként működött.)

b) A Akadémia — mint köztestület — tevékenységében az akadémiai tagok közvetlenül, más tudományos kutatók az alapszabályokban meghatározott módokon közvetlenül vagy képviselő útján vesznek részt.

A nem akadémikus tudományos kutatók képviselő útján való részvételét egyelőre még csak a tudományos, szakmai bizottságok összetételében lehetett biztosítani. Az is jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy a 130 szakmai bizottságban mintegy 3000 olyan tudományos kutató vesz részt, akiknek legnagyobb része nem tagja az Akadémiának. Az alapszabályokra tartozik majd annak megállapítása, hogy a véleményezés és döntéshozatal mechanizmusába milyen további módokon lehet képviselőt biztosítani annak érdekében, hogy az Akadémia a kutatók minél szélesebb köreinek bevonásával végezhesse feladatát.

c) Az Akadémia a törvény keretei között maga állapítja meg alapszabályait, szervezetét, valamint működési rendjét és választja meg tagjait és vezetőit. Tevékenységét a közgyűlés által választott — és funkciójában a köztársasági elnök által megerősített — elnök irányítja, a közgyűlés által meghatározott módon. Az elnök tevékenységéért a közgyűlésnek felel.

d) Az Akadémia alapvető feladata a tudományos kutatás szabadságának védelmezése, a tudományos kutatások, főleg az alap kutatások művelése, fejlesztése, módszertani irányítása, a tudomány és a gyakorlat kapcsolatának erősítése, állásfoglalás szakmai és tudományetikai kérdésekben, a kutatói utánpótlás nevelésének támogatása, nemzetközi tudományos kapcsolatok szervezése és fenntartása, a tudományos eredmények megismertetése, a tudományos könyv- és folyóirat-kiadás támogatása, tudományos ülések rendezése.

e) Feladatainak ellátása érdekében az Akadémia jelentős mértékű autonómiával bíró tudományos kutatóintézeteket tart fenn, kutatócsoportokat hoz létre, tudományos kutatásokat támogat egyetemeken és más intézményekben, különböző társulásokot hoz létre egyetemekkel, kapcsolatokat tart fenn tudományos társaságokkal, könyvtárakat, kiadót, informatikai rendszert és kutatási infrastruktúrát működtet.

Az Akadémia most 37 kutatóintézettel rendelkezik, amelyben összesen mintegy 8000 fő, köztük kerekén 3300 képzett kutató foglalkozik a legkülönbözőbb tudományágak főleg alapkutatói problémáival. A közgyűlés egyértelműen úgy foglalt állást, hogy ez a szakmai együttes, ha már így alakult ki az elmúlt évtizedek során, mindentől függetlenül olyan jelentős potenciált, és nemzeti értéket képvisel, amelyet súlyos hiba volna — lett volna — szétszerelni, felszámolni. Egyébként a fejlettebb országokban is mindenütt sorra alakultak — ha nem is akadémiai függésben — főhivatású kutatóintézetek, olyan feladatok elvégzésére, amelyek másként — akár például egyetemi tanszékek keretében — nemigen lennének megoldhatók. Magyarországon, ahol éppen a bürokratikus hatalmi gépezet korábbi túltengő befolyásától igyekszünk a tudományos kutatást mentesíteni, szabaddá tenni, semmiképpen nem volna indokolt, hogy ezt az együttest az Akadémia viszonylag szerény méretű, megfelelő jártassággal bíró és immár közvetlen irányítást nem gyakorló, szakmai szervezetétől elszakítva valamilyen külön minisztérium vagy más, jóval nagyobb és drágább hatóság alá helyeznék. Az ilyen megoldás hátrányairól már az előzőkben szó esett. Az Akadémia éppen ezért, a reális helyzetet mérlegelve, úgy foglalt állást, hogy kutatóintézeti hálózatát fenn kívánja tartani, de természetesen úgy, hogy annak reformját, korszerűsítését is végrehajtja. A kutatóintézetek jelentős mértékű önállóságot kapnak a szakmai, kutatási program, a belső szervezet kialakítása, a külső kapcsolatok és — a költségvetés és a jogszabályok adta kereteken belül — a gazdálkodás terén. A kutatómunkát tehát ezentúl elvileg sem az Akadémia „központi hivatala” irányítja többé. A hivatali apparátusnak a kutatómunka szolgálatát, feltételeinek biztosítását kell ellátnia. Az eredmények felmérését és értékelését pedig az Akadémia megfelelő testületi szervei végzik az intézeti igazgatótanácsok, felügyelő bizottságok bevonásával. A részleteket nem a törvénynek kell előírnia, hanem az érdekelt intézetek kutatói közösségeinek bevonásával, az Akadémián belül kell szabályozni.

A legutóbbi közgyűlés elhatározta, hogy Akadémiai Intézetek Bizottsága (AIB) néven olyan állandó testületet hoz létre, amely a kutatóintézeti hálózat és más kutatóhelyek működésének, fejlesztésének, esetleges módosításának fő problémáival foglalkozik.

Igen lényeges, új feladat az akadémiai intézetek és az egyetemek szoros együttműködésének kiépítése.

Az egész hazai tudományosságnak érdeke, hogy egyetemeink a jelenleginél teljesebb, korszerű továbbképzési rendszert építsenek ki. A mai viszonyok közt

az egyetemek ezt a feladatot egyedül aligha tudnák megoldani. Az Akadémia kutatóintézeti hálózatának jelentős erőivel összefogva viszont, közös erővel, a mai feltételek mellett is ki tudnak alakítani egy olyan korszerű rendszert, amely a nemzetközi igényeknek jobban megfelel. Az Akadémia pedig a maga részéről teljes mértékben kész arra, hogy intézeteinek szellemi erejével, technikai felszerelésével, laboratóriumaival e feladat megoldásához az egyetemeknek segítséget nyújtson, oly módon, hogy messzemenően tiszteletben tartja az egyetemek érdekeit és autonómiáját. Az Akadémia és az egyetemek máris megkezdtek egy olyan társulást, az Athenaeum létrehozását, amely a korszerű tudományos továbbképzésről gondoskodik. Ennek közös irányítását az Országos Athenaeum Bizottság látja el, amelyben egyrészt az egyetemek, másrészt az Akadémia képviselői foglalnak helyet.

Logikusan következik ebből, hogy a tudományos fokozatok új rendszerét is az egyetemeknek és az Akadémiának erre az együttműködésére kell ráépíteni, vagyis szakmai, tudományos fórumokra az eddigi Tudományos Minősítő Bizottság helyett. Erről azonban a közeljövőben külön törvénynek kell majd intézkednie.

1991-ben, Széchenyi István születésének kétszázadik évfordulóját ünnepeljük. A méltó megemlékezések közé tartozhatik majd az is, hogy az érdemeinek elismerését az országgyűlés az általa alapított Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvény elfogadásával tenné teljessé.

Megjelent: Tudományos és műszaki élet Magyarországon. 1991. augusztus 15. 1. sz. Angolul: Hungarian Science at the Treshold of the 21st Century. In: Science and Technology in Hungary. August 1991, 7–11. (2560)

HIT ÉS KULTÚRA.

II. JÁNOS PÁL PÁPA KÖSZÖNTÉSE

Szentséges Atya!

(Eminenciás és Excellenciás Urak! Hölgyeim és Uraim!)

Európa ígéretes jövőbe tekint. Erről Szentséged 1988. október 11-én az Európa Parlament előtt is szólt. Meg vagyok győződve arról, hogy Szentséged magyarországi látogatása bővelkedni fog olyan élményekben, tapasztalatokban, amelyek tanúsítani fogják népünknek Európa iránti ragaszkodását, elkötelezettségét. Az európai népek összetartozásának, egymásra utaltságának felismerése és elismerése legmélyebben talán a tudomány és a művészet hivatott művelőit hatja át.

Ez alkalommal a magyar kultúra rangos képviselői, tudósok és művészek köszöntik őszinte tisztelettel Szentségedet. Nagyra értékelik, hogy magyarországi látogatásának programjába iktatta ezt a személyes találkozást. Érdeklődéssel várják, hogy közvetlenül is hallják szavát az „idők jeleiről”. Bennük élénk visszhangot és — felekezeti vagy világnézeti hovatartozástól függetlenül — helyeslést váltott ki a II. Vatikáni Zsinatnak a tudományról és a kultúráról kinyilvánított állásfoglalása, amely emlékeztet többek között arra, hogy a kultúrának a személység teljes tökéletesedését, a közösség, az egész emberiség javát kell szolgálnia; egyszersmind felhívja a figyelmet arra, hogy a kultúra az ember eszes és társas természetének közvetlen következménye, kibontakozásához pedig mindig szüksége van a neki kijáró szabadságra és a saját törvényei szerint való, önálló cselekvés lehetőségére.

A társadalmi, politikai, kulturális változások mai felgyorsult időszakában, a III. évezred küszöbén rendkívül nehéz feladat és felelősség hárul a tudományra, amely maga is kovácsa volt és döntő formálója lesz az egész emberiséget átfogó változásoknak. A grandiózus feladatokból — erőikhez mérten — részt vállalnak a magyar tudósok, tudományos kutatók, akik közül sokan jelen is vannak. Mindegyikőjük képességei legjavát nyújtotta és fogja nyújtani korunk tudományos problémáinak megoldásához, legyenek azok a környezetkárosítás megakadályozásának vagy a bioetikának a gondjai. Anélkül, hogy valamiféle fontossági sorrendet merésznél felállítani az egyes tudománysszakok és tudományos problémák között, kétségtelen, hogy manapság — talán a gazdasági és a politikai rendszerváltozások drámai gyorsaságára figyelemmel — a társadalomelméleti vizsgálódások kerültek előtérbe. Ezek sorában egyre nagyobb figyelmet és méltánylást élvez a katolikus egyház ún. szociális tanítása. Ez XIII. Leó

pápa 100 évvel ezelőtt kiadott híres enciklikájával, a *Rerum novarum*-mal öltött modern formát s gyakorol egyre erőteljesebb hatást világszerte. Örömmel jelzem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia illetékes szakbizottsága a centenárium alkalmából tudományos ülészakot rendez a közeljövőben. Bízom benne, hogy Magyarországon Szentséged *Centesimus annus* kezdetű enciklikájának gondolatait és útmutatásait hasznosítva fogják elemezni és értékelni a katolikus egyház legújabb kori szociális tanítását.

Az új társadalmi berendezkedés kialakításában, az Európa-ház felépítésében nagyszerű feladat vár a művészekre is. Az ember ugyanis a művészet által fejezi ki meggyőződéseit, érzéseit és felelősségét a saját lelkiismeretével és a saját korával szemben. A Keresztény Művészek Nemzetközi Társasága 1986. évi római kongresszusán résztvevő 200 művészhez Szentséged üzenettel fordult, s ebben szinte személyes vallomásként azt mondotta: „Barátaimnak nevezlek Titeket, mert engem is rokoni érzések fűznek a művészekhez, és nagyon becsülöm őket. Az emberiség valóságos jótévőit látom Bennetek.” A magyar művészek szívesen gondolhatnak ezekre a szavakra, és bátorítást merítenek belőlük.

Ezen a találkozáson nem szeretnénk meglepedkezni arról, hogy annak idején Szentséged is vállalta a tudományos kutatás izgalmas és fárasztó munkáját, a tudományos igazság képviselőjének kockázatát, amire több könyve és 500-nál több tanulmánya, cikke a meggyőző bizonyíték. Tudjuk, hogy verseket és drámákat is írt, és nagy elfoglaltsága közepette is gyakran és szívesen merül el a zene- és a képzőművészet alkotásainak élvezetében. A magyar tudomány és művészet képviselői éppen ezért nem csak az egyház- és államfőnek kijáró tisztelettel fordulnak Szentséged felé, hanem engedtessek meg a bizalmasabb szóhasználat — baráti érzésekkel is, amelyeket a „kollegialitás” táplál.

Amikor a tisztelet és a barátság érzéseivel eltelve ismételten őszinte köszönetem fejezem ki a kitüntető látogatásért, régi magyar szokás szerint azt azzal a rövid köszöntéssel zárom:

Szentséges Atya, Isten hozta közénk!

II. János Pál pápa köszöntése (eredetileg latin nyelven) a Magyar Tudományos Akadémián tett látogatásakor, 1991. augusztus 17. Megjelent: Jel 1991, 5. sz. 131. (2597)

AZ AKADÉMIÁRÓL

A VITA NEM „AKADÉMIKUS”

Sajátságos helyzet: némelyek féltik a tudományt a Magyar Tudományos Akadémiától, s féltik az MTA törvénytervezetétől az Országgyűlést... Az Akadémia és az egyetemek által közösen létrehozott Athenaeum Társulástól — mely a szervezett és nemzetközi színvonalú tudományos továbbképzésért jött létre — pedig féltik az egyetemeket... A kissé ellentmondásos, merészen sommás vádak után szükségesnek látszik meghallgatni a másik fél véleményét. Ezért megkerestük Kosáry Domokost, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét.

- ◆ Elnök úr, vannak olyan hangok, miszerint az Akadémia nem gazdálkodik jól a kutatóintézeteivel, s talán jobb lenne, ha ezek jórészt az egyetemek irányítása alá kerülnének...

Aki ezt mondja — rendszerint mindig ugyanaz a pár ember —, az nem tájékozódott megfelelően a kutatás adott feltételeiről. Volt például, aki azt kifogásolta, hogy az intézetek túl nagy „bürokráciával” működnek, hiszen az alkalmazottaknak több mint a fele nem is tudományos kutató. Csakhogy az illetőnek fogalma sem volt arról, hogy a kutatáshoz olyan technikai stb. segéd-személyzetre van szükség, amely például Amerikában kétszer akkora is lehet, mint a kutatók létszáma.

Az egyetemeken folyó kutatómunkát mi is támogatandónak tartjuk. De ezt nem lehet a kutatóintézetek egyszerű átcsatolásával megoldani. Minden fejlettebb országban vannak — nem véletlenül — külön kutatóintézetek. Az átkapcsolást ezek is, de az egyetemek is megsínylenék. Egyébként a hetvenes években az Akadémia ötven kutatóhelyet adott át az egyetemeknek. Ezekből már egy sincs meg. Megvan viszont nyolcvankét olyan, az egyetemeken működő, akadémiai kutatóhely, amelyet nem adtunk át. A helyes megoldás nem a szervezeti összeolvasztás, hanem az együttműködés, az egyetemekkel közösen létrehozott Athenaeum-program keretében.

- ◆ Mik a program célkitűzései?

Megállapodást kötöttünk az egyetemekkel egy korszerű tudományos továbbképzési rendszer, az Athenaeum-társulás megvalósítására. Ennek pontosan az a kiindulása, hogy kutatóintézeteinket e célból az egyetemek rendelkezésére bocsátjuk a kutatókkal, könyvtárral, laboratóriumokkal, műszerparkkal együtt. Ez a megoldás összhangban van egyébként a Világbank ajánlásaival.

Nyugaton az egyetemek a második világháború óta két nagy változáson mentek át. Tömegessé vált az első pár év ún. undergraduate oktatása, és erre

ráépült, első emeletként a „posztgraduális” tudományos továbbképzés, amelyet a „filozófiai doktor” (PhD) tudományos fokozata zárt le. Hazai egyetemünk — nem saját hibájukból — nem mentek át a változáson. Az Akadémia kész az egyetemeknek segíteni, hogy felépítsék saját tudományos továbbképzési rendszerüket. Az akadémiai kutatóintézetekben háromezer-háromszáz jól képzett tudományos kutató dolgozik, a legkülönbözőbb szakterületeken. Ez olyan szellemi erő, amely e téren is jól hasznosítható, és amelyet szétbontani semmiképpen nem szabad. E kis országban, amely természeti kincsekben nem gazdag, egy igazi erőforrásunk van, az emberi tudás.

◆ *Többen már-már pártállami kövületként tartják számon az MTA-t, s ezért nem akarják talán, hogy részt vegyen az oktatásban...*

A pártállam nyomásának az egyetemeken legalább annyira megvoltak a következményei. Sőt politikailag, az ifjúság nevelése szempontjából, azok számítottak fontosabbnak. Jobb az ilyen egymásra mutogatást abbahagynunk. A lényeg ott van, hogy bizonyos erőknek érdeke az egyetemek és az Akadémia közt az elmúlt rendszerben kialakult ellentéteket nem feloldani, hanem kiélezni. A probléma egyébként nem magyar specialitás, a letűnt rendszer egész Kelet-Közép-Európában igyekezett az oktatást és a kutatást szétválasztani. Ezzel mindkét fél elégedetlen volt, és egymással könnyen szembekerült. A kibékülésnek, a szoros együttműködés megteremtésének, s így az Athenaeum-programnak azok az erők az ellenségei, amelyek a központi, állami, minisztériumi irányítás, a bürokrácia uralmának visszaállítására törekednek, elsősorban az egyetemek felett. Persze más, tetszetősebb jelszavak alatt.

◆ *Az állam anyagi támogatása, gondolom továbbra az Athenaeum esetében is elengedhetetlen...*

Állami dotációra mind a felsőoktatásnak, mind az Akadémiának és alapkutatást végző intézeteinek mindenképpen szüksége van és lesz. Az Athenaeum-program viszont azért is jó, mert közös erővel hatékonyabban használhatjuk fel az erőforrásokat.

◆ *Akkor hát kik és miért akarják visszaszorítani az Akadémiát?*

Ugyancsak olyan erők, amelyek a tudományos kutatás szabadsága, autonómiája helyett egy újabb, központosított apparátust szeretnének kiépíteni — persze most más zászlók alatt. Például egy olyan „innovációs” minisztérium, állami csúcsszerv felállítását propagálják, amelynek feladata volna mindenféle tudományos kutatást, alárendeltként, központilag irányítani. Ez egyrészt már azért is képtelenség, mert az „innováció” olyan, elsősorban műszaki fogalom, amelyet például a társadalomtudományokra, a történelemre vagy a népzene kutatásra nem lehet kiterjeszteni. Ilyesmivel egyetlen civilizált országban sem találkozunk. Főleg azonban: nem azért szabadultunk meg a letűnt rendszer nyomasztó bürokráciájától, hogy mintegy újabb hatalmi apparátust vegyünk a nyakunkba. Ezek az erők igyekeznek aztán az ellen az Akadémia ellen, nemegyszer dema-

góg szólamokkal, hangulatot kelteni, amely a rendszerváltáskor elsőnek kezdeményezte és kezdte végrehajtani a maga területén a fontos reformokat. Ezekről persze hallgatnak az illetők. Illetve ismételtetik az elcsépeelt valótlanosságokat. Például azt, hogy a tudományos minősítéseket az Akadémia végzi. Pedig a Tudományos Minősítő Bizottság külön állami hatóság, amelynek éppen megszüntetését javasolta az Akadémia.

♦ *Mi a megoldás? Hogyan lehetne tisztázni a hatásköröket, jogosítványokat a tudományos kutatásban?*

Mindenekelőtt az új akadémiai törvény elfogadásával. Erre azért is van szükség mielőbb, hogy legalizálja a ténylegesen már megtett lépéseket — így például a központi hivatal felszámolását, az új titkárság és bizottsági rendszer kialakítását, a pártállam idején előírt struktúrák helyett újak létrehozását. Elvileg ugyanis ma még mindig az annak idején hozott törvényerejű rendeletek vannak érvényben. Ideje volna ezeket félretolni. De szükség van a törvényre a reformok folytatásához, a továbbképzéshez is.

♦ *Olykor elhangzanak vádak az Akadémia belterjességéről, zártkörű voltáról is....*

Azon vagyunk, hogy az MTA ne öregurak zártkörű klubja legyen. Olyan társadalmi funkciót kell betöltenie, hogy a kutatók széles rétegei számára nyújtson lehetőségeket. S az Akadémia tíz osztályának több mint százhusz tudományos bizottságában már most is csak tizennyolc százalék az akadémiai kutatók aránya, s negyvenhét százalék egyetemi ember! Öt területi bizottságunkban és azok szakmai bizottságaiban is a helyi garnitúra dominál. Az új törvény a nem akadémikus kutatóknak is képviselőket kíván biztosítani az Akadémián.

♦ *Hogyan illeszkedik a jelenlegi Magyar Tudományos Akadémia a nyugati akadémiai rendszerébe?*

Sok megoldás létezik a világon. Egyik sem kötelező. Az MTA-hoz hasonló intézmények vannak például Hollandiában és Svédországban, Németországban viszont több akadémia is működik. A miénk egyrészt tudós testület, másrészt kutatóintézetek együttese. A nyugati fejlett államok messzemenően elismerik a Magyar Tudományos Akadémiát, Londontól Párizsig. Nemrég jöttem Svájcból, s ott sem igen értették, hogyan lehet képviselni ilyen kezdetleges, Akadémia-ellenes téveszméket. Ezeknek az embereknek nálunk fogalmuk sincs, mi folyik a nagyvilágban.... Még az is felvetődött, hogy csak időlegesen lehessen valaki akadémiai tag. Egy évre? Kettőre? Ilyen a világon sehol nincs. Akkor a tudományos fokozatok is csak egy ideig lennének érvényben?... Mindent meg lehet vitatni, de ostobaságokkal, valótlan állításokkal és demagógiával nem megyünk semmire.... Meggyőződésem, hogy az akadémiai törvény meghozása az országnak külföldi megítélése szempontjából is nagyon jól tenne. Ha az Akadémia helyzetét viszont újból meggyöngyözték, külföldön ez óhatatlanul azt a benyomást keltené, hogy nálunk sincs minden rendben...

◆ *Az Akadémiát semmi felelősség nem terheli a sok „félrehallás” miatt?*

Lehet, hogy mi is hibásak vagyunk, hogy nem adtunk még több, még részletesebb tájékoztatást terveinkről. De aki nem akar dolgokat tudomásul venni, annak az sem lett volna elég.

◆ *Mikor tudja a tudomány legjobban szolgálni a nemzet érdekeit?*

Ha hagyják a saját játékszabályai szerint működni. A hasznosítható eredmények előbb-utóbb megjönnek. Az a nemzet, amely lemond a tudományos kutatásról és saját jó hagyományairól, önmagáról mond le, tehát saját jövőjéről.

Interjú Megyeri Dávidnak. Megjelent: Új Magyarország 1991. szeptember 12. (2614)

FELELŐSSÉGÜNK A JÖVŐÉRT

Az I. Fórumot — mint emlékezhetünk — ez év tavaszán tartottuk. Akkor a tudományos teljesítmény, a kutatási eredmények értékelésének lehetőségeivel, problémáival foglalkoztunk. Az aktualitása annak az volt, hogy kutatóintézetünk tevékenységének mérlegeléséhez kellett módszereket keresnünk. Bizonyára nem meglepő, hogy most, a II. Fórum témájául a finanszírozás kérdéseit választottuk. Ezt az ország nehéz gazdasági, pénzügyi helyzete indokolja. Nemcsak a tudományos kutatás, hanem az oktatás, a kultúra, az egészségügy, a környezetvédelem s egy sor más terület is várhatóan mind kevesebbet kap jövőre, mint amennyi az idei juttatás volt.

Az a tény, hogy az ország rendelkezésére álló összeg egészében kevés, vitákkal aligha módosítható. Nem várhatjuk a kormánytól vagy bárkitől, hogy a föld alól próbáljon több pénzt előteremteni. Vitázni, véleményt cserélni arról lehet és kell, hogy az általában rendelkezésre álló összeggel miként lehet racionálisabban, hatékonyabban gazdálkodni úgy, hogy a tudományos kutatás ne torpanjon meg, ne bénuljon meg, ne szakadjon le a nemzetközi műhelyektől és azok színvonalától, hiszen sokat emlegetett felzárkózásunknak éppen ez: a nemzetközi tudományos élethez való intenzív kapcsolódás az egyik fontos tényezője.

Előjáróban néhány olyan problémát szeretnék felvetni, amelyek megoldása nem tartozik a lehetetlenségek közé és amelyekről nemcsak lehet, hanem kell is vitatkoznunk, eszmét cserélnünk, ha a rendelkezésre álló eszközökkel racionálisan kívánunk élni.

Az egyik ilyen probléma az, hogy a tudományos kutatást végző szakemberek növekvő bizonytalanságban élnek. Nehéz átgondolt, hosszabb kutatási programokat kidolgozni és elindítani akkor, ha az érdekeltek csak igen rövid időre látják előre az anyagi lehetőségeket, beleértve saját személyes sorsukat is. Kérjük a kormányt, vizsgálja meg annak lehetőségét, hogy hosszabb lejáratú, többéves garanciákat nyújtson a tudomány alapvető működési feltételeit illetően a finanszírozás terén, hogy megőrizzhessük a valódi értékeket, a jól működő szakmai műhelyeket.

Javíthat a bizonytalanságon — és még csak pénzbe sem kerül — az új akadémiai törvény mielőbbi elfogadása is. Az elhúzóadás hatása kedvezőtlen. Akadályozza a reformokat. A bulgárok állítólag máris megelőztek: most kaptam a hivatalos értesítést, hogy ott már október 2-án megszületett az új akadémiai tör-

vény, amely az akadémiának önkormányzatot, teljes tulajdont, kutatóintézeteket, sőt adókedvezményeket biztosít.

Sietek azonban hozzátenni, hogy itt most nem pusztán az Akadémia érdekeinek szeretnék hangot adni, hanem általában a kutatás és az attól elválaszthatatlan felsőoktatás, a szakemberek érdekeinek, tehát a közös érdekeknek. Valamennyien szeretnék kiszámíthatóbb és a tudományos kutatás számára nem annyira kedvezőtlen politikát látni a következő évekre vonatkozólag. S egyben szoros együttműködést kialakítani e téren az OMFB-vel, a felsőoktatást felügyelő tárcákkal, az egyetemekkel és az érdekképviselői szervekkel.

Ez átvezet a másik problémához. A kormány még az elmúlt évben megfogalmazta a maga tudománypolitikai programját, elveit. Az ilyen, érthető módon általánosságban tartott alapelvek alkalmazására, konkrét problémákat illető javaslatok tételére van a kormánynak egy tanácsadó szerve: a Tudománypolitikai Bizottság; ennek természetesen tagja a pénzügyminiszter is. Azt, hogy a tudományos kutatás szervezetét milyen irányban kívánjuk fejleszteni, alakítani, módosítani, ez a bizottság hivatott — javaslatként — megfogalmazni. Természetesen az adott pénzügyi lehetőségek keretén belül, amelyek eszközeit a pénzügyi apparátus nyilvánvalóan ezeknek az elveknek megfelelően kell, hogy csoportosítsa.

Mármost az a benyomásunk, sőt tapasztalatunk, hogy ez a mechanizmus nem mindig így működik, hanem olykor szinte fordított irányban: vagyis a pénzügyi apparátus próbálja a maga eszközeivel a tudományos szervezet módosítását elérni, saját elképzelései szerint. Vagyis a bizottság helyett csinál tudománypolitikát, megpróbálva az egyetemeket és az Akadémiát pénzügyi eszközökkel rászorítani arra, hogy ilyen vagy olyan módosításokat, csökkentéseket hajtsanak végre saját magukon. Abban az emlékiratban, amely az akadémiai törvény szükséges voltának indokolására készült (és amely az *Akadémiai Hírekben* megjelent), több konkrét kritikai észrevételt tettünk e vonatkozásban.

Kutatóintézetekre szükség van, ezek nem „bürokratikusak”. Minden fejlettebb országban vannak ilyenek, Magyarországon már 1945 előtt is voltak. Nem lehet alapkutatásokkal foglalkozó kutatóintézeteket „vállalattá” átalakítani, hogy keressék meg, ha tudják, saját fenntartási költségeiket. Az alapkutatások ugyanis minden fejlettebb országban is támogatásra szorulnak, mivel nem azonnal, rövid távon, kiszámíthatóan hoznak hasznot, de nagyobb távlatban annál nagyobb jelentőséggel bírnak. Az alapkutatásokról Magyarország sem mondhat le, hacsak nem akar végső fokon magáról a tudományról lemondani.

A kutatóintézetek hálózatát az MTA is korszerűbbé, hatékonyabbá kívánja tenni. (Ezt a törvény elhúzódása lassította eddig.) Nem külső átszervezések, átalakulások kellene: az ilyesmi nem old meg semmit, viszont pénzbe kerül. A tudományos kutatásra szánt összegek csökkentése bizonyos fokon túl bénítja a tudományos szervezetek életét, míg ugyanakkor tulajdonképpen a költségvetés

nagyobb tételeihez képest igen szerény megtakarítást jelent. Ez szellemi értékeink pusztulását, kutatóink fokozott külföldre áramlását idézné elő, s beláthatatlan károkat okozna a nemzetnek, a társadalomnak. Nyilvánvaló, hogy a tudománypolitika irányítása nem egyszerűen a pénzügyi apparátusnak, hanem a Tudománypolitikai Bizottságnak a kompetenciájába tartozik; annak elgondolásait kellene követnie, végrehajtania. Ez is sokban enyhítené a bizonytalanság légkörét.

A további problémákat illetően: vitát várunk a gazdálkodási módszerek további fejlesztésének lehetőségeiről, a nonprofit jellegű gazdálkodásnak a tudományos kutatás terén való alkalmazhatóságáról. Az OTKA új szervezetének működéséről talán még korai volna észrevételeket tenni, de bizonyos elvi problémák talán itt is felmerülhetnek — így például az, hogy nem jobb-e talán kevesebb témára, a jobbakra többet biztosítani, vagy pedig helyesebb a szélesebb terítés, hogy többen kapjanak valamit. Mi a szakmailag igényesebb, hatékonyabb kezdeményezések támogatását tartjuk helyesnek. S főleg azt, hogy az OTKA igen fontos járulékos, kiegészítő tényező, de nem helyettesítheti a tudományos kutatás alapellátásának fedezését.

Végezetül: ha nem is a kutatóintézmények, de a kutatók finanszírozási problémái közt a személyi jövedelemadó kérdése is figyelmet érdemel. Megszűnik a 200 ezer Ft 35%-os adóalapja azon a címen, hogy meg kell szüntetni a „kedvezményeket”. Csakhogy ez nem kedvezmény, hanem a felmerült költségek pauszálé összege. Az amerikai adórendszerben a költségek levonhatók. Ha viszont a költségeket a gépeléstől, a számítógép használatától minden egyébig tételenként, egyenként, bizonylatok bemutatása mellett vonnánk le: az komplikált és költséges eljárás lenne. Ennél jobb a pauszálé. Ennek figyelembe nem vétele nemcsak igazságtalan, hanem lebénítja az egyéni kezdeményezést, az alkotó munkát. Fillérek, krajcárok után vadásznak nagy apparátussal és e végső fokon jelentéktelen bevételek összekaparása kedvéért szétnyomják, lefékezik a kutatást. A dolog nincs arányban.

Az alapkérdés persze: kell-e Magyarországnak ilyen valóban jelentős, nemzetközi színvonalú tudományos kutatás, műhelyekkel, szakemberekkel. Lehet, akadnak, akik szerint nem kell, mert drága. Luxus. Talán majd egyszer, ha újra jobban állunk. Csakhogy, ha egyszer valami meghalt és szétesett, azt majd csak több nemzedék múltán lehet, ha lehet, újraépíteni. A „közértelmség” emelése a cél — hogy Széchenyit idézzem. Ez ellen lép fel a középszer lázadása — demagóg szólamok kíséretében. Ez az egyenes út a harmadik világ felé. Esetleg a negyedik világ felé. De nem Európa felé. Ha van arra remény, valami fogódzó, hogy valaha a gödörből kikapaszzkodhatunk, akkor az az emberi tudás, értelem, a tudomány, amelyért éppen azért kellene — kell — viszonylag nagyobb erőfeszítéseket tennünk, és rá többet költenünk, mert jelenleg még szegény kis ország vagyunk. Az utókor, ha lesz, számon fogja kérni tőlünk, hogy képesek

voltunk-e helyzetünket és a kiút lehetőségeit valóban mélyrehatóan elemezni. A nemzet jövője iránti felelősségünk, hogy ezt megtegyük és hogy tudományos és felsőoktatási műhelyeinket, azok színvonalát megvédjük, biztosítsuk.

Kérem, nézzék el nekem, hogy a finanszírozás egyesek által száraznak tartott problémáit ilyen háttérrel, ilyen történeti, szinte drámai perspektívából próbáltam bevezetőül megközelíteni. De a háttér és a perspektíva éppúgy reális, mint az a felelősség is, amellyel a jövőnek tartozunk.

Megnyitó előadás a Kutatásfinanszírozás lehetőségeiről rendezett II. Akadémiai Fórumon, 1991. november 13. Megjelent: Magyar Tudomány 1992, 1. sz. 43–45. (2661)

„NEM SZERETEM, HA AZ INDULATOK URALKODNAK EL EGY TÁRSADALOMBAN”

- ◆ *Egy korábbi interjúból az derül ki, hogy ön legalább kilenc rendszerváltást, rendszerváltozást élt át. Nem tudom, ezt ön számolta ki vagy pedig a riporter, de ez nem is fontos. A lényeg, hogy ezeknek a történelmi változásoknak a többségét valamiféle „történelmi igazságtétel” követte. Ön történész. Hisz a történelmi igazságtételben? Hisz abban, hogy ezt meg lehet oldani elegánsan, nagyobb sérelmek és károk nélkül?*

A történelemben nagyon sok minden létezik. Számos kísérlet történt arra, hogy egy előző rendszer, előző struktúra hibáit utólag előszedjék, korrigálják. Ez a történelemben sokszor előfordult. Persze, nem minden igazán jó, ami a történelemben előfordult...

- ◆ *A magyar történelemben volt példa jól sikerült igazságtételekre?*

A magyar történelemben általában az fordult elő, hogy a magyarokat vonták felelősségre mások, amiatt, ami nekik nem sikerült. Ez történt például 1849-ben. De azért tudok arra is példát mondani, amikor nagyobb, súlyosabb következmények nélkül zárult le egy korszak. A Rákóczi-szabadságharc 1703 és 1711 között több éven át tartó, komoly háború volt. A magyar mozgalom felhasználta a Habsburgok és a francia hatalom közti ellentétet, megkísérelte a jogait érvényesíteni, eleinte csak azért, hogy a Habsburg-monarchián belül javítson a helyzeten, később, amikor a nemzetközi közvetítés nem sikerült, ennél tovább ment, 1707-ben kimondta a Függetlenségi Nyilatkozatot. A szabadságharc után, 1711-ben olyan kompromisszum jött létre, amely gyakorlatilag kizárta, hogy felelősségre vonják azokat a magyarokat, akik részt vettek a Rákóczi-szabadságharcban. Senkinek nem lehetett bántódása, még a vezetőknél sem, ha letették a hűségesküt. Azoknak a vagyonát kobozták el — így Rákócziét —, akik erre, érthető okból, nem voltak hajlandók. Rákóczi inkább az emigrációt választotta.

- ◆ *Az eddigi történelemfelfogás szerint mégis csak annak volt becsülete, aki nem tette le a hűségesküt. Az ellenállás, az etika, a morális megfontolások jelentek igazán értéket.*

Ne keverjük össze a morális megfontolást a 18. századi történelemmel! A magyar szabadságharc 1711-ben csak két lehetőség között választhatott. Vagy teljes katonai vereséget szenved, szétverik és utána bosszút állnak, vagy pedig Pálffy János és Károlyi Sándor megegyeznek abban, hogy békében lezárják a háborús-

kodást. Az kétségtelen, hogy minden kompromisszumnál jobb egy teljes győzelem. De nem erről volt szó. És azt hiszem, azon nem lehet vitatkozni, hogy ez a kompromisszum lényegesen jobb volt a teljes szétveretésnél és a bosszúállásnál. Ha ilyen ügyekben egyáltalán felvethetők morális megfontolások, akkor sem hiszem, hogy erkölcsösebb lett volna ráereszteni az országra egy katonai bosszút.

◆ *Miért éppen ez a példa jutott eszébe? Miért kellett több mint két évszázadot visszamennünk a történelemben, hogy találjunk egy megbékélési gesztust?*

Mert kevés ilyen van. 1848/49 után nem megbékélés, hanem véres bosszú következett.

◆ *És mégis, alig néhány évvel később, 1867-ben létrejött a kiegyezés, történelmileg rövid idő alatt. De ha már itt tartunk, néhány éve divattá vált az 1849-et követő megtorlásokat és retorziókat az 1956-ot követő megtorlásokkal és retorziókkal összehasonlítani. Bizonyára emlékszik, hogy az utcai demonstrációkon megjelentek a táblák, hány embert végeztetett ki Haynau, és hányat Kádár János.*

Úgy tudom, az valóban igaz, hogy az 1956-ot követő megtorlás során több embert végeztettek ki és több embert börtönöztek be, mint 1849-ben és 1919-ben együttesen. Ez igaz. 1848–49-ben a magyar szabadságharcnak nem volt esélye rá, hogy két nagyhatalom katonai erejével szembeszálljon, amikor már egész Európában elbuktak a forradalmak. De az a nemzet, amelyik hajlandó a saját szabadságát, önállóságát fegyverrel is megvédeni, az politikai és erkölcsi erőt szerez magának — befelé is, saját tudatában, de a nemzetközi küzdőtéren is. Az a nemzet élő tényező marad, akkor is, ha a szabadságharcát leverték, akkor is, ha a tábornokait kivégezték. 1867 elképzelhetetlen anélkül, hogy 1848–49-ben a magyar nemzet ilyen erősen ne mutatta volna meg, hogy mit akar.

◆ *Az a gyanúm, hogy ön most nem 1867-ről beszél.*

De, arról beszélek. Nekem erről az időszakról egyébként is sokkal jobb véleményem van, mint amit általában róla a legutóbbi negyven évben tanítottak. Mert a sztálini történetkoncepció szerint — amelyet sajátos csokoládéréteggel, a nemzeti romantikával vontak be, különben nem lett volna fogyasztható — 1711 után óriási hanyatlás következett be, mivel behódoltunk. Ez nem igaz. Ellenkezőleg, fokozatos újjáépülés jött. 1867 után pedig a korábbi katasztrófa ellenére olyan korszak következett, amely Magyarországot közelebb hozta Európához. Ezt azért kell hangsúlyoznom, mert az utóbbi negyven év iskolai oktatása és sajtója következtében az emberekben hamis kép él erről a két időszakról.

◆ *Akkor most térjünk rá azokra a rendszerváltozásokra, amelyeket ön diákfejjel, egyetemi oktatóként, száműzött oktatóként, ötvenhat cselekvő részeseként, majd börtönviselt emberként átélt, később olyasvalakiként, akit a szakma rehabilitált, s még később a Magyar Tudományos Akadémia elnökének megválasztottak. Mi a véleménye az igazságtételi processzusról?*

Ez olyan általános fogalom, amivel egy történész nem nagyon tud mit kezdeni. Az természetes óhaj, hogy az előző rendszer hibáit, bűneit, mulasztásait meg kell

vizsgálni, akár olyan mélységében is, hogy kit mekkora felelősség terhel. Ez az óhaj lélektanilag nekem érthető az után a mindent elsöprő áradat után, amely bennünket negyven éven át elöntött. De hadd idézzek én is egy történelmi példát! 1867-ben, amikor a dédapám hazatért az emigrációból és visszakerült a pénzügyminisztériumba, ahol Kossuth idején dolgozott, neki kellett elbírálnia azoknak az embereknek a nyugdíjkérelmét és előmenetelét is, akik korábban nem győzték őt üldözni és feljelenteni. Megnéztem az aktákat... Ő semmiféle bosszút nem akart állni. Egyetlen különbségtételt engedett meg: ellenségeit is normális módon engedte nyugdíjaztatni, azokat viszont, akiket hozzá hasonlóan üldöztek, külön jutalomban és kitüntetésben javasolta részesíteni.

◆ *Senkinek a nyugdíját nem vonta meg?*

Senkinek a nyugdíját nem vonta meg, azokét sem, akik őt feljelentették.

◆ *Nézze el nekem, ha erről egy magyar politikus különös pályafutása jut eszembe, akinek most csökkentették a nyugdíját. Hegedűs András nagyon rossz időszakban, alighanem minden történelmi ítélet szerint nagyon rossz politikát folytatott Rákosi miniszterelnökeként. Később nem kapcsolódott vissza a rendszerbe, és 1968-ban szembehelezkedett a csehszlovákiai intervencióval. Ezt akkor kevés magyar értelmiségi tette meg. Ezt követően is az első és a második nyilvánosság határvidékén ténykedett. Történelmi szerepét majd az önök kutatócsoportja nyilván ki fogja deríteni. Ő miniszterelnöki nyugdíjat és ezzel anyagi biztonságot először Grósz Károlytól kapott, és ezt a miniszterelnöki nyugdíjat a rendszerváltás után megvonták tőle.*

Fogalmam sincs, milyen nyugdíjat kapott, és ma kap-e nyugdíjat. Ezzel nem is akarok foglalkozni. Azt valóban a mi Jelenkortörténeti Bizottságunknak és az 1956-os Intézetünknek kell majd megállapítani, hogy hogyan alakult a pályafutása, mikor hogyan foglalt állást. Erről egyelőre nagyjából én is csak azt tudom, amit ön röviden említett — de nem egészen értem, mire vonatkozott a megjegyzése.

◆ *Arra, hogy ön említett egy példát. Erről az jutott eszembe, hogy Magyarországon ma a történelmi igazságtétel egyik első követelménye az anyagi igazságtétel volt. Ez olyan megfogalmazásokban fordult elő leggyakrabban, hogy azoknak a kiemelt nyugdíját el kell venni, azokat ki kell költöztetni a nagy lakásukból, akik a múltban vezető beosztást töltötték be. Ha valaki az állami vagyontól igazságtalanul sokat kapott, nagy prémiumokat vett fel vagy az állami vagyont a saját zsebére játszotta át, akkor mindezt haladéktalanul el kell venni tőle. Ez volt az első, indulati reflex az igazságtételben. Majd pedig az igazságtétel a parlamenti törvénykezés részévé vált.*

Erről az a véleményem, hogy ezt jogszabályok és nem indulatok, reflexek alapján kell megítélni. Ez nem helyes. Egyrészt mert minden politikai változásnak tartania kell magát a nemzetközileg elfogadott jogi normákhoz. Ebbe van, ami belefér, van, ami nem. Nem vagyok jogász, ezt nem tudom megítélni. De arra vigyáznunk kell, hogy ha állandóan az Európához való felzárkózásról és a nemzetközi igények figyelembevételéről beszélünk, akkor azt is nézzük meg, hogy cselekedeteink hogyan illeszkednek ezekhez a nemzetközi normákhoz. Hogy

mást ne mondjak, 1919-et, a Tanácsköztársaságot követően akadtak Magyarországon olyan kilengések, amelyek sokat ártottak Magyarország nemzetközi hírnevének. Éppen azért, mert ütköztek a nemzetközi jogi normákkal. Ezeket nem kell úgy eltúlozni, és ezekből nem szabad úgy általánosítani, mint ahogyan erről a legutóbbi negyven év történelme szól, de azért az biztos, hogy ilyen kilengések voltak, és nagyon rosszat tettek Magyarország hírnevének. Ez tehát az egyik mérlegelendő szempont. Másrészt még akkor is, ha az eljárás jogilag kifogástalan, számolni kell a lélektani következményekkel. Nyilvánvaló, hogy olyan rendszer nem létezett, amely az emberölést megengedte volna. Ez a büntető törvénykönyvben kodifikálva volt, ezt tehát jogilag érvényesíteni lehetne. A számonkérésre tehát bizonyos esetekben lehet találni jogi formákat. De ismétlem, a társadalom-lélektani szempontokat figyelembe kell venni. Ez az ország borzasztó sokkhatásokon ment keresztül. Az első világháború végén jött az ország szétesése, két forradalom, utána ellenakció. Majd jött a második világháború, majd Rákosiék... nem kell sorolnom. Itt szinte mindenkitől mindent elvettek, szinte mindenkit megaláztak. Tíz millió ember él Magyarországon, de legalább harminc millió a megalázott, mert mindenkit legalább háromszor bántottak meg vagy károsítottak, különböző okokból. Őszintén szólva ilyen körülmények között az a meglepő és csodálatos, hogy ez még egy ennyire higgadt, jóakarató társadalom, minden feszültség és indulat ellenére — ennyi minden után. De azért egy ilyen társadalom egészen másként reagál azonos jogi eszközökre, mint egy békében, jómódban élő társadalom. Hiszen nálunk nem csak az arisztokratákat fosztották ki, hanem a parasztokat is, és arról is van képünk, hogy a munkásokkal hogyan bántak, például 1956 után. Ha az emberek azt érzik, hogy bosszút kell állniuk, ez nemcsak állami szinten jelenik majd meg, és nemcsak közületi, önkormányzati szinten, hanem kisközösségek szintjén is. Az első emelet jelenti a másodikat, a második a harmadikat, a harmadik a negyediket és így tovább. Ez, mondjuk, lélektanilag és történetileg érthető. De nem biztos, hogy helyes ennek a procedúrának szabad utat nyitni.

◆ *És erre rájátszani? Erre az indulatra?*

Ez megint más kérdés. Anélkül, hogy ezt minősíteném, szeretném elvileg leszögezni, hogy nagyon veszélyes volna bármelyik politikai oldalról ezt a lehetőséget manipulatív módon kihasználni ilyen vagy olyan érdekek szolgálatában. Ez a társadalom érzékeny, tele sebhelyekkel. Ezt sokkhatások érték. Van, akit kirúgtak, becsuktak, kivégezték az apját, a testvérét. Mászt annak idején azért üldöztek, mert illegális kommunista volt, most pedig fél, hogy mi lesz vele. Fél a kommunista múltja vagy a rendszerben vállalt szerepe miatt. Mert mégiscsak volt több mint nyolcszázézer kommunista párttag! Most akkor nyolcszázézer embert diszkrimináljunk? Mert sokan megélhetési gondok miatt léptek be a pártba, karriervágyból, emberi gyengeségből. Nem kötelező morális hősnek lenni, elég ha valaki tisztességesen végzi a munkáját. Ebben a sebekkel terhes társadalomban bárminemű kollektív felelősségre vonás veszélyes lehet. Nemrég

láttam egy olvasói levelet egy újságban, hogy aki MSZMP-tag volt, az ezt a bélyeget örökre hordja magán, vándoroljon ki Kubába, és ha megnősül vagy férjhez megy, akkor sem veheti át a házastársa ártatlanságát. Ez rendkívül veszélyes és igazságtalan elképzelés. Az emberek ugyanis sokfélék — önmagukban is. Mindenki van ilyen vonás, meg olyan is. Én még szinte soha nem láttam tiszta fehér-tiszta fekete embereket.

♦ *Mindezek után hogyan fogadta, hogy 1991-ben viszonylag gyorsan elfogadtatott az a gondolat, hogy szigorú elszámoltatásra volna szükség, adott esetben bíróság előtti elszámoltatásra, és ezenkívül jó néhány főleg parlamenten kívüli párt és szervezet egyenesen leszámolást követel? A rendszerváltás sajátos kiegyezéssel kezdődött, és azt 1991 vége felé nem lehet sejteni, hogy mi lesz az igazságtételi követelésekből.*

A politikai pártok ügyében nem vagyok járatos, a parlamenten kívüli pártokat nem ismerem. Ezt se minősíteni, se elemezni nem tudom, ehhez nincsenek adataim. De azt tudom, hogy Magyarország azzal tűnt ki a volt blokk-országok közül, hogy aránylag korán lazította szét ezt a rendszert, fokról fokra, és ez lehetővé tett egy békés átmenetet. A nemzetközi közvélemény ezt nem elítélte, hanem helyeselte. Egy ilyen kis ország esetében, mint Magyarország, rendkívül fontos a nemzetközi közvélemény, a nemzetközi megítélés. Hát ha öt perccel a pártállam bukása után képesek voltunk a békés átmenetre, akkor most mi indokolja azt, hogy ettől eltérjünk? A nemzetközi megítélés szempontjából ez nem volna túl szerencsés. Európának ez a zónája amúgy is könnyen destabilizálódhat, ennek ezernyi jele van, látjuk, mi történik Jugoszláviában.

♦ *És ki tudja, amikor ez az interjú megjelenik, északon hány országgal vagyunk határosak, hiszen Václav Havel, Közép-Európa egyik legismertebb politikusa, vezetője már azzal fenyegetődzik, hogy lemond, ha népszavazásra kerül sor Szlovákia függetlenségéről...*

Illetve legutóbb az elnöki jogkör kiszélesítését kívánta.

♦ *Gondolom, ez önnek nem nagyon tetszett.*

Én azt mindig aggályosnak tartom, ami a demokráciát veszélyeztetheti. Ugyanakkor persze Václav Havel személye iránt a legnagyobb elismeréssel viseltetem. De térjünk vissza a gondolatmenetünkhöz. Európának ez a zónája a politikai előzmények, a gazdasági viszonyok és a megoldatlan etnikai kérdések miatt olyan állapotban van, ami könnyen előidézheti a destabilizáció veszélyét. Látja, igyekszem nagyon finoman fogalmazni. Ebben a térségben Magyarország a legnyugodtabb pont — még ma is. Higgyék el, kevés dologhoz fűződik akkora nemzetközi érdekünk, mint ahhoz, hogy ez a kép ne változzék meg Magyarországról. E zóna minden országban vannak olyan tendenciák, amelyek a ráció és az európai érdek szemszögéből közelítik meg a konfliktusokat, függetlenül attól, hogy azok mennyire fájdalmasak. Minden országban van viszont olyan törekvés is, amelyik az indulatok, emóciók alapján teszi ezt. A két közelítésmód aránya ezekben az országokban nem egyforma. Magyarországon eddig az európai megközelítés látszott erősebbnek. Nekünk — mint nemzetnek, mint or-

szágnak, nekünk mint egyéneknek — az az érdekünk, hogy legyünk úrrá saját indulatainkon.

Sokan erről azt tartják, hogy az indulatokon akkor könnyebb úrrá lenni, ha bírósági tárgyalásokon derül ki, ki miért felelős.

Kérem, én azt el tudom képzelni, hogy alapos vizsgálatok indulnak, feltárják, ki felelős. Ha egy sortűzről van szó, akkor — ha van rá jogi eszköz — próbálják megállapítani utólag a felelősséget. Úgy, ahogy ez az európai jogi normák mellett megoldható. Mindössze annyit szeretnék ezzel kapcsolatban mondani, hogy ha elkezdjük az indulatokat elengedni, sőt biztatni, azok nem fognak megállni. Az indulatoknak nem az a tulajdonsága, hogy ha két centit engedünk, akkor az elég. Az indulat nem viselkedik racionálisan. Azzal nem lehet kiegyezni. Az indulat olyan ördög, amit nagyon könnyű életre kelteni, és nagyon nehéz megfékezni.

◆ *Hadd hozzak fel erre egyetlen példát az ön korábbi pályafutásából. Ön 1941-ben a Teleki-intézetben dolgozott. Az intézet elnöke Hóman Bálint volt. Ha jól tudom, ön tanúskodott is Hóman Bálint perében. De most nem ez a lényeg, hanem az, hogy erről az időszakról ön egyszer már nyilatkozott, mégpedig a következőképpen: 1938-ban ön megkérdezte Teleki Pált, nem lesz-e baj a magyar területek visszaszerzéséből. Erre Teleki Pál azt válaszolta önnek: remélhetőleg nem. Majd hozzátette: ha nem vonult volna be, akkor a magyar közvélemény huszonnégy órán belül elsodorta volna.*

Ez a müncheni, illetve az első bécsi döntés után történt. Azt tudni kell, hogy harmincnyolcban a szélsőjobboldali mozgalom nagyon erős volt. Erre a beszélgetésre úgy került sor, hogy Teleki összehívott fiatalembereket, cserkésztsziszteket — ő volt, ugye, a cserkészzet vezetője —, engem az Eötvös Collegiumból ismert, ő volt a Collegium kurátora, én pedig ott voltam fiatal tanár. Azért hívott össze minket, hogy megkérjen: segítsünk az iskolákban — és másutt is — a nyilasok ellen fellépni. Így került sor erre a beszélgetésre. Számomra teljesen nyilvánvaló volt, hogy Hitler előbb-utóbb világháborút fog kirobbantani és ebbe Németország mindenestül bele fog bukni.

◆ *Ezt most azért hoztam fel, mert a magyar politikusokat elég sokat sodorták erre-arra mindenféle külső erők. Mert akárhogy vesszük is, mégiscsak megszállási övezetben éltünk a nyolcvanas évek végéig. De sodorták a politikusokat a belső indulatok, és sodorta őket a közvélemény is.*

No, mielőtt folytatja, rögtön le szeretnék valamit szögezni. Magyarországnak a két világháború között, pontosabban a második világháború körüli években minimális mozgásteret volt. Ez világosan kiderült a legújabb kori történeti kutatásokból. Nemcsak a magyar közvéleménnyel kellett számolni, hanem — főleg egy olyan külső, hatalmi befolyással, manipulációval is, ami messzemenően hatott a magyar közvéleményre. Most a hitlerizmusra és a német hatalomra gondolok, aminek olyan presztízse volt Magyarországon, hogy harminckilencben kitűnő, értelmes, civilizált, jó szellemű mérnökökkel kellett vitáznom arról, hogy nem igaz, hogy a németek le tudják győzni a világot. 1949 után pedig ismét

egy külső hatalom diktált a magyar közvéleménynek, és a magyar demokrácia nem a magyar közvélemény miatt, hanem az indirekt és direkt külső beavatkozás miatt bukott el. Kérem, hol van most ez a külső hatalom? Hol van? Tehát nekünk ma a saját közvéleményünkkel kell számolni! Mutassa meg Magyarországon és a magyar politika ha önálló, ha független, ha nem diktál neki sem Hitler, sem Sztálin, hogy mit tud produkálni! Úgyhogy a párhuzam téves.

◆ *Én azzal szerettem volna ezt folytatni, hogy a magyar politikát számomra — vagy az én korosztályom számára — eddig föl nem tárt módon diktálták innen vagy onnan. Ezzel szemben Magyarországon jól vagy rosszul a közhangulat is befolyásolni tudta a politikát, korrigálni tudta annak fő vonalát. Biztos, hogy a hatvanas évek reformjaihoz kellett a közvélemény nyomása is. És az is biztos, hogy 1991-ben is szükség volna a közvélemény nyomására ahhoz, hogy az átmenet továbbra is békésen történjék, és ne legyen lincshangulat. Azért hoztam föl az ön példáját Teleki Pálról, és azt hiszem, azért volna célszerű még e mellett időznünk, hogy kiderüljön, mi a tét most...*

Közvélemény nélkül nem lehet politizálni. Ez magától értetődik. A társadalom akarata igenis számít. Én csak azt állítom, hogy ma más a helyzet, mert nincs olyan külső hatalom, amelyik ilyen-olyan akciókat próbálna nekünk szuggerálni, és amelyik a magyar közvéleményt manipulálná. Az a benyomásom, hogy a magyar közvélemény nem egyértelműen és nem elsősorban a harcias indulatok közvéleménye. A múltkoriban — azt hiszem, október 23-án — sugározta a rádió azt az interjút, amelyet nyáron készítettek velem. Ebben ilyesmiről is szó volt. Akkor erre a beszélgetésre számos igen pozitív, helyeslő reagálást kaptam. De csak egyetlen olyan levelet, amelyik ezt a nyilatkozatot a szememre hányta, abban a formában, hogy miért védem — éppen én védem! — a letűnt rendszer embereit, amikor ma egyre kevesebb embernek van kenyere. De hát attól lesz több kenyere, ha indulatokra hallgatunk? Én nem a régi rendszert védem. Erre nekem semmi okom nincs, sőt... Engem már 1949-ben kiraktak minden állásomból.

◆ *Ha jól tudom, a Történettudományi Intézet igazgatója volt...*

Igen, ezenkívül az egyetem újkori magyar történelem tanszékén adtam elő, és tanára voltam az Eötvös Collegiumnak is, mert az is a szívügyem volt, azt meg akartam őrizni.

◆ *Ebből semmit nem tarthatott meg?*

A világon semmit. Ötvenhétben pedig bebörtönöztek, több évet ültem. De eszem ágában sincs bármiféle kárpótlási igényvel fellépni, vagy azok skalpját követelni, akikről tudom, hogy így vagy úgy eljárak velem szemben. Önmagamat alacsonyítanám le, ha ugyanolyan módszereket próbálnék követni vagy alkalmazni, amiket velem szemben alkalmaztak. Volt egy vitám egyszer egy politikussal, akinek erről azt mondtam, hogy vagy keresztény, és akkor azt kívánja tőle a meggyőződése, hogy a megbocsátást gyakorolja, vagy pedig nem keresztény, ebben az esetben viszont legalább a józan, okos, értelmes önzés diktálja neki azt, hogy ne folytassuk ezt a procedúrát. Sebeket nem lehet újabb sebek okozásával gyógyítani, ez szent meggyőződésem.

- ◆ *Közbevetőleg hadd kérdezzem meg: ön 1956-ban milyen szerepet játszott a forradalomban? Hiszen erre több utalás is történt, de a korábbi interjúkból ez nem nagyon derülhetett ki; ez érthető, hiszen 1988–89-ig még történész-ként se nagyon beszélhetett az ötvenhatos eseményekről, azóta pedig annyi minden történt, annyi mindenről kérdezték.*

Ez azért nem egészen van így. 1985-ben vetítették azt a portréfilmet, amelyet Hanák Gábor készített, és ebben igenis beszéltem ötvenhatról. Elmondtam, hogy ötvenhatban megmutatkozott egy olyan pozitív tendencia, amelyet nem szabad elfelejteni. Tehát, ha tehettem, beszéltem erről, és nem hallgattam 1988–89-ig. Amúgy 1956-ban nem játszottam különösebben fontos szerepet. A történészek forradalmi bizottságának az elnökévé választottak. Nagy Imre pedig arra kért, hogy ha majd a helyzet normalizálódik, vele és Tildy Zoltánnal menjek ki az ENSZ-be, és ott egy darabig képviseljem Magyarországot.

- ◆ *Nagy Imre diplomáciai pályára szánta önt?*

Úgy látszik, időnként ez a történészek „végzete”. De csak átmeneti megbízásról lett volna szó. Viszont aztán 1956 őszén — már november negyedike után — felkeresett Gimes Miklós barátom, aki akkor már illegalitásban volt. Nálam töltött egy napot, és azt mondta, üzenetet hoz Nagy Imrétől: ellenakció várható, 1956-ot le fogják tagadni, meg fogják semmisíteni, be fogják piszkolni, tehát történészként kíséreljek meg minden adatot összegyűjteni. Legyen egy történeti anyagunk, forrásunk, bázisunk. Ezt tudomásul vettem, és el is kezdtem ezt a munkát. Nagy Imrét már régtől ismertem, ott voltam azon az emlékezetes születésnapon 1956 júniusában, és fel is köszöntöttem mint jövőző miniszterelnököt. Nem voltam soha párttag, sem reform-kommunista, sem másmilyen, csak azt éreztem, hogy az ő számára fontosabb a nemzeti progresszió, mint egy idegen hatalom érdeke. Tehát Nagy Imre kérésére ezt a gyűjtőmunkát elkezdtem, nagy anyagot szedtem össze: fotókat, újságokat, dokumentumokat, egyéni valóságokat is — név nélkül. Aztán, ahogy telt az idő, az anyag kezdett életveszélyessé válni. Ezért az egyetemi könyvtár pánccélszekrényében helyeztem el mint zárt anyagot. Erről az akkori főigazgató tudott. Amikor rám került a sor, engem is elvittek. Az anyagot is elemelték onnan, ma sem tudom, mi lett vele, azóta sem került elő. Az volt ellenem a fő vád, hogy a rendelkezésekre álló adatokból informáltam a külföldet arról, mi történt ötvenhatban. Persze mondtam, hogy a külföldet nem kellett informálni, inkább mi informálódunk a külföldi sajtóból, rádióból, híradókból. Ez a védekezés keveset számított. Szóval ez volt ellenem a fő vád.

- ◆ *Négy évre ítélték, két és fél évet ült le, amnesztiával szabadult — ennyit azért tudni lehet erről. De azt hiszem, tudósként, kutatóként ez nem volt igazi amnesztia, hiszen ön már 1936-ban doktorált, ám csak 1982-ben lett akadémikus. Akkor olyan akadémikusok voltak az ajánlói, mint Berend T. Iván, Ránki György és mások, akik egy fiatalabb történészgeneráció vezéralakjai voltak, és akik, mondhatni, poétikusan ifjú korban kaptak Kossuth-díjat. Eb-*

ből adódóan ön jogosan mondhatja azt, hogy a pályafutását, karrierjét kisiklatta a történelem. Hogyan lehet ezt tudomásul venni?

Erről az a véleményem, hogy az én pályafutásom nem siklott ki. A politika siklott ki. Én mindig ugyanazt képviseltem, bár egyre több tapasztalattal és — remélem — egyre több szakmai hozzáértéssel. Lényegében véve szakmai és morális hozzáállásom kezdettől fogva változatlan a mai napig. Nem én siklottam ki. A magyar politika siklott ki, és nem is egyszer! És emiatt mögöttem ilyen-olyan kulisszákat tologattak: hol rácsot, hol elegáns berendezést. Ismétlem, nem én változtam. Nem is kellett változnom. És hogy ezt hogyan éltem meg? Senkinek nem esik jól, ha nem engedik tanítani. Mert én imádtam tanítani, erre készültem. Rá is szorultam, mert akkor támadtak igazán jó ötleteim, amikor a fiatalokkal beszélgetve láttam a szemekből, hogy értik-e, amit mondok, vagy nem értik. Amolyan plusz motorként működött bennem az a hatás, amit a hallgatóktól kaptam. Ezt elvették tőlem. Olyan ez, mint amikor egy élsportolótól elveszik a sportolás lehetőségét.

◆ *Vagy üres stadionban futtatják.*

Igen. Meg hát az sem jó, ha egy családos embert minden állásából kitesznek, és jövedelem nélkül marad. De ezt mindig is a magyar történelem kisiklásának tartottam. Jön az árvíz, és elviszi a házat. Vagy ha egy múlt századi angol utazó az őserdőben bolyong, megmarhatja a kígyó vagy esetleg leterítheti egy bennszülött nyila — ezek valós veszélyek, de az ember mégsem sértődik meg a nyíllra, vagy nem száll morális vitába a kígyóval. De a bolhával sem. Én azt a rendszert és annak az embereit egyszerűen olyanak tartottam, hogy nem érdemes rájuk megsértődni. A rosszat nehéz elkerülni, de igyekeznünk kell azt is jóra használni. Igyekeztem szükséges és hasznos munkákat végezni és valahogyan átvészelni azokat az időket.

◆ *Ön most lehetőséget kap arra, hogy minden anyagba betekintszen. Néhány hónapja nyilatkozott is arról, hogy az MSZMP Politikai Bizottságának a jegyzőkönyveit mihamarabb szeretnék nyilvánosságra hozni. Az anyagok ismeretében mennyire változott meg a véleménye a közelmúlt történelméről?*

Szeretném azt a szót hangsúlyozni, hogy: elvileg. Mert egyelőre nem kaptuk meg mindazon jogosítványokat, amelyeket a Jelenkörtörténeti Bizottság részére a kormánytól kértem.

◆ *Ez a helyzet 1991. november közepén.*

Most még nincs a kezemben az a jogosítvány, amely akár engem, akár a Jelenkörtörténeti Bizottság bármely tagját minden szükséges irat vizsgálatára feljogosít. Még nem láttam a jegyzőkönyveket, de az a gyanúm, hogy ha sikerülne végignézni őket, akkor sokkal élesebb színekkel formálódnék ki sok szereplő felelőssége — és nemcsak az 1956 utáni megtorlásokban. Azért az utolsó egy-két évtizedben, a Kádár-rendszer utolsó szakaszában, a „legvidámabb barakkban” bizonyos kis szabadságok, kis lehetőségek biztosítva voltak; kicsit megszélidült a rendszer, kicsit élet vették. Kicsit — mondjuk így — korrumpálódott a társa-

dalom. Ezt sokan megírták, s ez így is van. Azt hiszem, ha sikerül azokat a régi aktákat kézbe vennünk, akkor élesen ki fog ütközni, hogy a legvidámabb barakkot nem szabad az elmúlt két évtized megszelídült verzióján át minősíteni. Ez annál rosszabb volt. 1949 után is rosszabb volt, és 1956 után is rosszabb volt ennél.

♦ *Csak benne élni volt időnként könnyebb?*

Valahogy úgy. Nem akarok arra utalni, hogy hatvannyolc után, amikor Cseh-szlovákiát megszállták, a cseh és szlovák történetírás milyen helyzetbe került. Amikor néhány barátunkat sikerült egy-egy konferenciára meghívunk, ők nem győztek álmélni, hogy nálunk mekkora szabadság van, és mi mennyire élen járunk. Én ezt akkor sem éreztem valami nagy szabadságnak, utótag sem tartom annak. De azért a puha diktatúra jobb a nyílt diktatúránál, a kemény diktatúránál, csak az a veszélye, hogy elaltatja az embereket.

♦ *Akkor milyen értelemben mondja azt, hogy az iratokból az derülne ki: az a rendszer rosszabb volt annál, mint ahogy élni lehetett benne?*

A hetvenes években a magyar közvéleményben nem volt ez a robbanásszerű elégedetlenség. Kevésbé volt látható a rendszer légyege. Ha most belenézünk az aktákba, sokkal világosabban kiderülnek például a megtorlás gonoszságai és a negyvenkilenc utáni évek szörnyűségei, mint ahogy azt a hetvenes évek légkörében gondolták az emberek. Így értettem.

♦ *Nem olyan régen beszélgettem Hankiss Ágnessel, aki szerzőtársaival a napokban indította el „A legvidámabb barakk” című történelmi sorozatát. No már most, ezt a sorozatot én videóra veszem, két okból is. Egyrészt talán ez az utolsó eset, hogy a koronatanúk hajlandók voltak beszélni. Másrészt azért él bennem az a félelem is, hogy egy idő után nagyon másféle történelemírás következik. Hankiss Ágnes pedig arra hívta fel a figyelmemet, hogy nagyon rossz időpontban kezdik el sugározni „A legvidámabb barakk”-ot; a sorozat szerkesztői attól félnek, hogy a lincshangulatot fogják táplálni, vagy pedig a történelmi igazságtételeknek szolgáltatnak érveket. Ha ők publikálni fogják a történelmi tényeket, annak nem lehetnek ilyen következményei?*

A történetírásnak — sajnos vagy hál' Istennek — nincs akkora közönsége, mint a televízióknak. Ha mi elkezdjük publikálni a jegyzőkönyveket, feldolgozzuk a dokumentumokat — mert azért ez a munka már elkezdődött, csak még nem férünk hozzá minden anyaghoz —, akkor az nem fogja a legszeleesebb néprétegek indulatait mozgósítani, mivel nemigen ér el hozzájuk. A történelem nemigen szokott a széles néprétegek mindennapi olvasmánya lenni — főleg nem a forráskiadás. Tehát ettől én nem félek. Az a véleményem, hogy minden forrást, minden adatot nyilvánosságra kell hozni — jót, rosszat egyaránt. Nem módosíthatjuk, nem szépíthetjük a történelmet. Ez egy felnőtt nemzet. Vegye tudomásul végre ez a felnőtt nemzet, hogy ez volt a múltja, ezt tették vele. Óvatosan kell kezelni a közvéleményt, hogy ne sebezze meg, de nem szabad eltagadni, hogy ki sebezte meg és milyen sebei voltak.

◆ *Akkor viszont miért ellenkezett annyira, amikor felszólították önt mint az Akadémia elnökét, hogy vegyen részt az úgynevezett Fehér könyvek összeállításában?*

Engem erre hivatalosan nem szólítottak fel, erről csak sajtóközleményekből tudok, és tőlem távol álló szervezetek ülésein esett szó róla. Hivatalos megkeresést nem kaptam. Kivéve egyet — a miniszterelnöktől, arra, hogy az ötvenhat utáni történelmünket szakszerűen dolgozzuk föl. Így jött létre a Jelenkortörténeti Bizottság. Ezt a munkát természetesen el is vállaltam. Ez nemzeti érdekünk.

◆ *Meg hát erre kapott annak idején Nagy Imrétől is felhatalmazást.*

Az csak anyaggyűjtés volt, és ötvenhatra vonatkozott. Ami viszont a fehér könyvet illeti, arról nagyon rossz a véleményem. Ötvenhat után ugyanis megjelentek már „fehér könyvek”. Nemes Dezső és munkatársai tették közzé azokat, amelyekben a legfélelmetesebb hazugságok, torzítások, gyalázkodások szerepeltek. Én ilyen jellegű dologba nem megyek bele, mert ez számomra szakmailag elfogadhatatlan. Nem lehet abba belemenni, hogy a történelmet így dolgozzuk fel. Az egészret kell nézni. Magyarország történelme nem kizárólag abból áll, hogy Rákosi és Gerő mit csinált, hanem abból, hogy mit csinált közben ez a szerencsétlen nép. A fehér könyv csak kipécéz dolgokat. Ez rossz műfaj. Rossz emlékü műfaj. Ezért tiltakoztam ellene.

◆ *Véleménye szerint mikorra készülhet el az 1949 utáni időszak hiteles magyar történelme?*

Általában azt tartják, hogy a legújabb korokat nem lehet történelemnek tekinteni, és ezért nem is lehet megírni. Ezzel én nem értek egyet. Tudniillik nem elsősorban az számít, hogy egy esemény mennyire van hozzánk közel, hanem az, hogy rendelkezésünkre áll-e a megfelelő forrásanyag, illetve feldolgozás. A forrásanyag feldolgozásához ugyanis idő kell, mert abból bizonyos konklúziókat le kell vonni. Ez tehát egy épület, amelyet az alapoknál kell kezdeni, és csak a végén lehet a tetőt ráhelyezni. Ez általában három-négy nemzedék munkáját szokta igénybe venni. Normális viszonyok között ehhez ennyi idő kell.

◆ *Három-négy nemzedék munkája szükségeltetik hozzá?*

Hát hogyne. Mert vegyük csak megint a szabadságharcot: mikor jelennek meg az első emlékiratok? Az elsők az ötvenes években, majd a hatvanas, a hetvenes években. Még a nyolcvanas években is kiadnak néhányat. Mikor válnak az akták hozzáférhetővé? Amikor az első világháború után megnyíltak a bécsi levéltárak. Addig nem lehetett pontosan tudni, mi történt 1848/49-ben: Ezt csak ekkor kezdték publikálni. Most akkor számítsa ki: negyvennyolctól tizenkilencig tartott, amíg hozzájutottak a történészek a forrásokhoz. Nekünk persze nem ezt kell megismételnünk. Ha sikerül az iratokba betekintenünk, gyorsabban haladhatunk. A feldolgozást segíti a mai technika is. Talán le lehet rövidíteni az anyaggyűjtést. Ha az összes technikai és jogi feltétel adva van, ha valóban bele lehet nézni a papírokba, akkor öt-hat éven belül elfogadható módon el tudunk

készülni. De ez nem azt jelenti, hogy addig semmi nem történik. Egyes részletekről már jövőre megjelenhetnek publikációk.

- ◆ *A környezetünkben valamennyi ország ezekkel a dilemmákkal gyötrődik. Németországban vagy lesz, vagy nem lesz Honecker-per. Csehszlovákiában öríási vita folyt a parlamentben arról, hogy a volt kommunista párttagok öt évig ne vállalhassanak közhivatalt. Jugoszláviában pedig azt sem lehet tudni, milyen erők kerekednek felül, és hány ország lesz a mai Jugoszláviából. Gyáníthatóan ott is országonként felvetődik az el- és a leszámoltatás. Ráadásul az egész térség átítatódott az etnikai konfliktusokkal. Ilyen körülmények között ez a térség meg tud-e szabadulni a múltjától?*

Ebben a térségben nagyon sok megoldás lehetséges, és a gyakorlat — már eddig is — valóban sokféle. Természetesen nem a jugoszláv polgárháború a követendő példa. Azt hiszem, van esély rá, hogy a múltunk terhétől meg tudjunk szabadulni. Ez elég nagy mértékben tőlünk függ. De ez függ attól is, hogy az Európai Közösség — és az atlanti világ — mennyire ismeri fel, hogy ez nem mellékes, helyi konfliktus. Nem mindegy, mi történik Európának ezen a részén. Képtelenség egy integrált Európa jövőjét úgy elképzelni, hogy a hátában nyílt seb van. Mert ez egy nyílt seb. Ha mifelénk destabilizálódás, nyomorúság van, ha az emberek egymásra acsarkodnak vagy ha az etnikai konfliktusokat fegyverekkel akarják megoldani, akkor ez nemcsak számunkra végtelenül veszélyes és kellemetlen, hanem végső fokon Nyugat-Európa számára is. Ezt ők nem mindig látják jól. Európai egységről beszélnek és álmodoznak, de amikor ilyen konfliktusok törnek felszínre, mint ez a jugoszláv ügy, akkor az európai egység rögtön zavarodottá válik. Nehézen tudják eldönteni, mitévők legyenek. Nincsenek erre felkészülve, vagy legalábbis erre nem voltak felkészülve. Tehát a mi sorsunk azon is múlik, mit csinál a nagyvilág ennek a zónának a stabilitása érdekében. Saját, jól felfogott érdeke volna ezt a stabilitást megóvni. De az is számít, hogy mi mit csinálunk: mi, akik itt élünk. Ránk az is kihat, milyen irányzatok győzedelmeskednek a szomszédainknál. Egyik vagy másik politikai erő győzelme vagy veresége feltétlenül erősíti vagy gyengíti a hasonló irányzatot Magyarországon. De azért abban bízom, hogy Magyarországon az európai kultúra azon eszményei, hagyományai fognak felülkerekedni, amelyek mások elfogadására, a bűnök megbocsátására, a dolgok tisztázására irányulnak. Meggyőződésem, hogy a kollektív bűnösséget soha nem szabad elfogadni, mert az teljességgel erkölcstelen volna. Ezt Magyarországon — meg másutt is — a sztálini politika vezette be. Nem azt mondom, hogy nem kell a bűnökről beszélni; nem az elkenést szorgalmazom, és nem az elmúlt rendszert, annak figuráit kívánom védeni, mert róluk nálam senkinek nincs rosszabb véleménye, ezt állíthatom. Én önmagunkat próbálom védeni, hogy ne cselekedjünk olyat, ami a saját eszményeinkkel ellenkezik.

Nem szeretem a diktatúrát. De nem szeretem azt sem, ha az indulatok uralkodnak el egy társadalomban. Azt remélem, hogy a kettő között felnőtt tapasztalt népként tudunk megfelelő alkotmányos játékszabályokat kialakítani, és

azokat meg is fogjuk tartani. Mert azért az nem igaz, hogy a magyar népnek soha semmi nem sikerült. Nézzenek körül itt Közép-Kelet-Európában, és azonnal kiderül, hogy mi még mindig a sikeresebb népek közé tartozunk, minden látszat ellenére. Ötvenhatot drámai módon leverték. Katasztrófa volt? Igen. Sikertelen volt? Nem volt sikertelen. Magyarországon mégiscsak egy puha diktatúra jött a kemény diktatúra helyett, az emberek mégiscsak jobban éltek. Még az is lehetővé vált, hogy a rendszeren belül kialakuljanak a gazdasági és politikai továbbfejlődés egyes tényezői. Ez azt mutatja, hogy ötvenhatnak volt valamiféle eredménye. Tudni lehetett, hogy ez olyan nép, amellyel szemben nem lehet mindent elkövetni. Amelyik üt, harap, függetlenül attól, hogy ennek mik a következményei. Képes a jogos önvédelemre, az áldozatra. Szerintem a további fejleményekben is nagyon nagy része volt ötvenhatnak, annak, hogy Magyarország igyekezett megszabadulni attól a vaskalaptól, amit rádobtak. Ettől a néptől félték az elnyomói. Gondoljon csak bele, milyen félelmekkel várták a hatalmasok mindig október 23-át, és milyen óvintézkedéseket fogantatosítottak. De félték a Szovjetunióban is, pedig Magyarország igazán csak egy kisujj a szovjethatalomhoz képest, de egy kisujj is irtózatosan tud fájni egy kolosszusnak. Ötvenhat eredményeként sikerült ezt az átmenetet békésen, higgadtan, értelmesen megvalósítani.

◆ *Most már csak az a kérdés: meddig folytatódik így...*

Ha egy nép, egy nemzet és egy új politikai elit bebizonyította, hogy értelmesen tud cselekedni, akkor elvárhatjuk tőle, hogy ezt a képességét ne adja fel egyhamar.

Interjú Farkas Zoltánnak, 1991. november 19. Megjelent: Mozgó Világ 1992, 1. sz. 7–19. (2683)

„VIGYÁZZUNK A KÜLFÖLDI PÉLDÁKKAL!”

- ◆ *Az utóbbi időben sok helyen megfogalmazták, hogy a magyar tudomány berkeit meg kell „tisztítani”. Például a Természet Világa folyóiratban (1992. 2. sz.). Pungor Ernő arról beszélt, hogy a tudományos kutatók létszámát úgy, mint az NDK-ban, egyharmadára kellene csökkenteni, új minősítési stratégiát kellene kidolgozni. Elnök úr, szükség van-e a Magyar Tudományos Akadémia vagy a tudomány valamiféle átszervezésére?*

Vigyázzunk a külföldi példákkal, már csak azért is, mert véleményem szerint a német modell nem alkalmazható Magyarországra. Annak idején mindig szidták bennünket a keletnémetek, hogy nem vagyunk elég szilárdak ideológiailag, elég exponáltak politikailag, nem igazodunk eléggé. Most utólag ne kezeljük magunkat úgy, mintha mégis olyanok lettünk volna, mint amilyenek a keletnémetek szerint lennünk kellett volna.

- ◆ *A Természet Világa cikkén kívül olyan tekintélyesnek mondott lap, mint a Nature is foglalkozott a Tudományos Akadémia pillanatnyi helyzetével.*

A lap annyiban foglalkozott, amennyiben egy magyar szerző, ismétlem: egy hazai szerző szükségesnek látta levélben visszautasítani ennek a nagyon tekintélyes lapnak az állítását, mely szerint a magyar tudomány reformja jó úton halad. Azt írta, hogy amíg ez a jelenlegi Akadémia, ez a sztálini intézmény fönmarad, addig reformról nem lehet szó. Majd ilyen állítások következtek még: a magyar Akadémia bürokratikus ellenőrzést gyakorol az egyetemek fölött — ez persze valótlan. A cikkíró azután azt állította, hogy a Magyar Tudományos Akadémia rendelkezik majdnem teljes egészében a tudományra fordítható pénzalapokkal. Ez sem igaz! Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság rendelkezik pénzalappal, illetőleg az Országos Tudományos Kutatási Alap. Ezek teljesen függetlenek az Akadémiától. A szerző azt is állítja, hogy az Akadémia magához ragadta a minősítés ügyét. Kérem, ehhez az Akadémiának semmi köze! Az Akadémia az én vezetésem alatt kezdettől fogva a legnagyobb harcot folytatta annak érdekében, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság, amely önálló hivatali szerv, megszűnjék és végre ne bürokraták döntsék el azt, hogy mi legyen a kutatókkal. Azt az eljárást, hogy egy házi vitát férj és feleség között a szomszédok előtt folytassunk le, akkor is ízléstelennek tartom, ha egyébként valamelyik félnek igaza van. De amikor valaki valótlanosságokkal hadakozik külföldön a magyar tudományosság ellen, és ilyen alapon denunciót, ez a nemzeti érdekek súlyos megsértése.

◆ *Elnök úr, szükségesnek tart-e valamilyen szervezeti, létszámbeli átalakítást az Akadémián?*

Magyarországon nincs túl sok kutató, inkább azt mondanám, alacsony a létszámuk. Magyarországnak az egyetlen erőforrása az emberi agyvelő. Én itt az Akadémián, Széchenyi képe alatt, ami az íróasztalom felett függ, azt vallom, hogy a kiművelt emberfő a mi programunk. Nem csökkenteni kell az emberi agyvelő kiművelését, hanem fokozni. A második megjegyzésem az, hogy csak részben jogos a magyar tudományos kutatás színvonalának kritikája. Lehet rajta segíteni, lehet hatékonyabbá tenni, lehet jobbá tenni, de hogy nemzetközileg ebben a formában is kifogástalanul megállja a helyét, azt nyugodt lelkiismerettel az egész ország előtt állíthatom. Nem tartom helyesnek azt, hogy mielőtt még átvilágítanánk, megvizsgálánánk, már azelőtt kétségbe vonjuk ennek a kutatói gárdának a színvonalát.

◆ *Az Akadémia az elmúlt héten tartotta igazgatói értekezletét, ezen többen felszólaltak a kutatóintézetek vezetői, illetve munkatársai közül. Az volt a benyomásom, hogy a fenyegetettség motiválta leginkább a hozzászólókat. Ön szerint is veszélyben van a magyar tudomány?*

Nagy pénzügyi csökkentések zajlottak le, végső fokon a költségvetési intézmények tíz százalékkal kevesebbet kapnak az idén. Ha ehhez még az inflációt is hozzávesszük, akkor ez a nyugtalanság érthető. A tavaly őszi akadémiai fórumon nagyon határozottan szóvá tettük, hogy nem lehet többéves tudományos kutatásokat megindítani úgy, hogy az ember ne tudja, négy-öt év múlva milyen anyagi feltételek között működhetünk. Nem tervgazdaságot akarunk, de valami normális emberi előrelátás szerint kellene az anyagi alapokat a kutatáshoz biztosítani.

Nyugtalanságot okoz az is, hogy különböző oldalról felvetik, van-e szükség önálló kutatóintézetekre, nem lehetne-e ezt a pénzt másra fordítani? Kérem, az egész világon mindenütt vannak — éppen az utolsó évtizedek eredményeként — olyan önálló tudományos kutatóintézetek, olyan feladatokra, amelyeket másutt, pl. egy egyetemi tanszéken, nem lehet megoldani. Egy másik ötlet az, hogy egy kutatási minisztériumot kell felállítani. De hát kérem, nem azért szabadulunk meg ettől a szörnyű bürokratikus, vaskalapos pártállamtól, hogy most a kutatók fejére megint hivatalnokokat rakjunk! Ez drága, nehézkes, alkalmatlan, nem felel meg a hivatásának. A legjobb lelkiismeretem szerint én azt javasoltam, hogy ezek a kutatóintézetek maradjanak meg alapkutatást végző kutatóhelyeknek. Biztosítsuk számukra az együttműködést az egyetemekkel és adjunk nekik olyan szabadságot és önállóságot, hogy önjárók legyenek, természetesen az eredmények ellenőrzése mellett. Az is fölmerült, hogy ha már vannak kutatóintézeteink, akkor erősítsük meg velük az egyetemeket. Mi azt tartjuk, hogy egy ilyen beolvasztás — volt erre példa Bulgáriában még az előző rendszerben — nem volna helyes, veszélyeztetné a magyar tudóstársadalmat, a kutatóállományt és az egyetemeket nehéz helyzetbe hozná. Nem a szervezetet kell egyesíteni,

hanem szoros együttműködésüket kell egy reformprogram keretében megvalósítani. A mi kutatóintézeteinket épségben kell megőrizni. Ez olyan szellemi potenciál, amit nem szabad szétverni, mert nemzedékek múlva sem tudjuk összerakni. Ha mi ezt a 3300 embert szélnek eresztjük vagy létbizonytalanságba vetjük, akkor közülük éppen a legjobbak fognak elmenni például Amerikába, és akkor elérjük azt, hogy egy szegény ország nagy pénzen kitűnő embereket nevel egy gazdag ország számára. Aki ezt a luxust helyesli, az ellensége a nemzetünknek.

◆ *Ön milyennek látja a Magyar Tudományos Akadémia és a felsőoktatás jövőbeni lehetőségeit?*

A felsőoktatás és az Akadémia, illetőleg a kutatás közötti sztálini maradványú szakadékot át akarom hidalni. Jelenleg is részben ugyanazok az emberek tanítanak az egyetemeken, akik itt ülnek az Akadémián. Ami pedig a kutatóintézeteket illeti, arra törekszünk, hogy azok megnyíljanak, főleg a tudományos továbbképzés céljaira. Most járjuk végig az egyetemeket — mármint az Akadémia vezetősége —, a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen kezdtük, az ELTE-n folytattuk. Ezeken a megbeszéléseken az együttműködés módozatait vizsgáljuk. Például az egyetemeken nekünk 80 kutatóhelyünk van, kis műhelyek. A legutóbbi rendkívüli közgyűlésünkön is bebizonyosodott, az egyetemeknek ez tetszik, helyeslik. Végigjárjuk tehát az egyetemeket, mondják meg, hol van szükség ilyen kutatóhelyekre. Tehát közösen — együtt áttekintve a szükségleteket — akarunk munkálkodni, segíteni kívánjuk az egyetemeket.

◆ *Milyen elvégzendő feladatokat tart legfontosabbnak egyrészt a tudományos közvélemény megnyugtatóására, másrészt, ha szabad ilyen patetikusan fogalmazni, az ország jövője szempontjából?*

A tudományos közvélemény megnyugtatóához nyilván az kell, hogy ezek, a részben általam is említett megoldatlan, sokat vitatott kérdések nyugvópontra jussanak, ehhez azonban a törvények elfogadása is kell. Addig, amíg törvényben nincsenek ezek a dolgok lefektetve, addig mindig lesznek radikális elképzelések, mondjuk, hogy a Parlament rossz helyen van a pesti oldalon, jó lenne Budára áthelyezni. Lehetne, de nem éri meg a fáradságot. Nagyon sok hasonló, kielégítetlen ambíció van. Sokan azt hiszik, hogy most valahogy mindazt, ami eddig történt, teljesen el kell vetni. Az ilyen szándékokkal nem értek egyet! Ez az ország túlélte a hitlerizmust, túlélte a sztálinizmust, nem szakadt meg a történelmi folytonossága. Ez a nép, ez a nemzet, ez az ország sokkal erősebb, hogy diktatúrák vagy ellendiktatúrák kitoljanak vele.

Interjú, 1992. február 20. Megjelent: Természet Világa 1992, 4. sz. 185–186. (2761.1)

A NEMZETI NYELV TÖRTÉNETI ÚTJA

Európa mindenkor több nemzetből állt, és több nemzetből fog állni a jövőben, akkor is, amikor Európa várható új egysége valóban és végleg létrejön. Harmónia áll fenn minden félelem ellenére a nemzet iránti változatlan lojalitás és az európai eszme között.

A nemzeti nyelvek történeti fejlődése is európai jelenség. És ennek nyilvánvalóan egyik fontos, egyedi változata a magyar nemzeti nyelv fejlődése. Számunkra alapvető fontosságú. Azt lehet mondani, hogy ma, amikor itt az Abaúji Szabadegyetemen, amelynek kezdeményezését örömmel üdvözlöm, a magyar nyelvről lesz szó, olyan témát vesznek elő, amely aktuális volt a múltban, és aktuális a jelenben, és nagyon fontos és aktuális marad a jövőben is. És engedjék meg, hogy itt mindjárt beleszöjek egy pár mondatot mondanivalómba arról, hogy milyen fontosnak tartom azt, hogy ebben az országban a régi, hagyományos helyi kulturális kezdeményezések újraéledjenek, s azok a rejtett és eléggé ki nem fejlődő szellemi erők, amelyek ennek az országnak számos régiójában élnek, mind valóra váljanak. Legszívesebben sokkal gyakrabban jönnék el ezekhez a helyi vidéki kezdeményezésekhez, de azt, hogy ide eljőjsek, külön indokolta az a meglepetés, amely engem tiszteletbeli taggá történt választásommal a Kazinczy Ferenc Társaság részéről ért. Kívánok nagyon sok sikert a Kazinczy Társaság és az Abaúji Szabadegyetem további működéséhez. Az Akadémia elnökének kötelessége Magyarországot ismerni és meglátogatni. Nem öregurak klubja szeretnék lenni, valahol a fővárosban, hanem olyan szervezet, amely ennek a társadalomnak minden rétegéhez szólni tud, és meg tudja értetni velük, hogy olyan funkciót végez, amelynek nemzeti jelentősége van valamennyiünk érdekében.

Amikor itt a nemzeti nyelv útjáról szeretnék Önök előtt beszélni, természetesen nem a nyelvészek dolgába kívánom beleártani magam, hanem elsősorban azt a történelmi utat szeretném megvilágítani az európai művelődés történetén belül, amelynek a magyar művelődés, a magyar nyelvi, nemzeti fejlődés is részese volt. Három szakaszcól szeretnék itt szólni egymás után, időrendben. Az első az a modern nemzeti nyelv kialakulása, előkészítése; ez nálunk a nyelvújítás időszaka. A második a nemzeti nyelv problémájának a jelentkezése akkor, annak a történelmi fordulatnak az idején, amikor a régi feudális világot felváltotta az új, a polgári, nemzeti világ a múlt században. A harmadik szakasz pedig a nemzeti nyelv problémáinak a jelenkor történetében, a huszadik szá-

zadban való jelentkezése, egy olyan újabb forduló időszakában, amikor egy jelentős újabb periódus küszöbére értünk; ezt a fejlődést két dolog jellemzi, amely messzemenően kihat a magyar nemzeti fejlődésre is: az egyik az európai integráció előrehaladása nyugaton; a másik az eddigi szovjet hatalom széthullása keleten.

Nézzük az első szakaszt! A nemzeti nyelvek fejlődése Európában hosszú és általános folyamat volt, amely közös jellemzőkkel bírt annak ellenére, hogy ezt mindenütt a helyi feltételek szabták meg, egyedi módon. Az eredetileg középkori latinnal szemben kezdtek érvényesülni a nemzeti nyelvek; a latinnal szemben, amely a nyugati kereszténységhez tartozó feudális országok középkori művelődési eszköze volt. Ezek a különböző anyanyelvek már a középkorban kezdtek fölbukkanni, írott formában is, hogy azután egymás után elérjék az irodalmi nyelv bizonyos fejlődési szintjét. Elég hosszú ideig tartott ez a folyamat. Előbb a vallásos szépirodalom szintjén jelentkeztek az anyanyelvek, aztán a hivatalos közéletben, magasabb fokú oktatási szinten és a tudomány területén. Tulajdonképpen a latint és az anyanyelveket hosszú időn át egymással párhuzamosan is használták, rendszerint úgy, hogy a hivatalosnak, az eredetinek számító szöveg volt a latin, és a szélesebb rétegeknek szóló az anyanyelvű. Közben — teszem hozzá — a latin is fejlődött, mert a középkori rendkívül gyatra és hibás latint a reneszánsz után felváltotta az antik, humanista klasszikus szerzők megalkotta latin, amelynek megtanulása azonban sokkal nehezebb volt, mint a középkori latiné. Középiskoláink nagy része egészen a 19. század elejéig latinul tanított. Mint tudjuk, Magyarországon a hivatalos magyar nyelvet törvény 1844-ben mondta ki. És a 18. század végén még egészen modern közgazdasági, technikai, jogi stb. problémákat kellett magyar szerzőknek latinul kifejeznie, megfogalmaznia. Hogy mást ne mondjak, amikor a 18. század végén a magyar jakobinusok a bíróság elé kerültek, az is latinul tárgyalt, s ezért az inkriminált szövegeket latinra fordították. A híres francia forradalmi dalt, a *Ça ira*-t is latinra fordították Magyarországon. Ez így hangzott: *Ibit hoc, ibit hoc, aristocratae ad lanternam.*

Az anyanyelvek mindenütt dialektusokra oszlottak, helyi nyelvjárásokra, és felettük lassan kialakultak nagyobb nyelvi változatok. Ezek közül az egyik, amely valamilyen történelmi feltételrendszer miatt a legfontosabb lett, vált a későbbi irodalmi nyelvvé. Magyarországon ez a felső-Tisza-vidéki nyelvjárás lett, ennek a régióknak a nyelvjárása, Bessenyeie és Kazinczyé. Ez a felső-tiszai nyelvi változat nem utolsó sorban azért keletkezett, mert ez volt a magyar tradícióknak egyik fő bázisa. A főváros és a központ a török idők alatt hosszú időre megsemmisült. Az angol nyelv hosszú évszázadokon keresztül szinte paraszti dialektusnak számított az egyházi latinnal és a normann feudális, úri francia nyelvvel szemben — hiszen Angliát 1066-ban francia nyelvű normannok hódították meg —, Chaucer, Wycliffe nyelvén nőtt fel Shakespeare színvonalára. Azt mesélték nekem Angliában, hogy a mai angol nyelvben is nyoma van ennek a

kettősségnek, mert a „marha”, az állat annak a számára, aki hajtja, oxen, aki eszi, az úr számára beef (vagyis a francia boeuf). Ugyanígy, ha a juhot a pásztor hajtja, akkor sheep (birka), ha eszik, akkor mutton (ami mouton franciául). Így tükröződik a nyelvben az egykori politikai és társadalmi tagozódás. Az új, 16. századi angol nyelv fő bázisa London környéke volt.

A francia nyelv kezdeteit szintén a középkorban figyelhetjük meg. A 16–17. században új, abszolutisztikus uralkodók alatt kikovácsolódik egy nagy politikai keret, s ezen belül fokozatosan a közigazgatás, jogszolgáltatás és a diplomácia nyelve a francia lesz. A 18. században ez olyan tekintélyre tett szert, hogy egész Európában a franciát használják a nemzetközi érintkezésben. A Párizs környéki nyelvi változat lett az irodalmi nyelv alapja. A francia irodalom — Corneille, Racine, Molière — ezt teremti meg. És így, amikor a 18. században a francia felvilágosodás eszméi jöttek, a filozófusoknak már hajlékony, mozgékony, gazdag, színes francia nyelv állt a rendelkezésre.

Az új nemzeti nyelvek jelentkezésének döntő szakasza volt az, amikor kezdik a közös, kötelező normát szabályozni. A nyelvi változatok, amelyekről az előbb beszéltem, még mindig többfélék. Nálunk is különböznek a dunántúli és a tiszai változatok. Ott például azt, hogy látják, ty-vel akarták írni, itt tj-vel, ahogy ma is írjuk. Ez az egységesülés különböző szakaszokban, különböző időpontokban ment végbe. Mindenesetre erre szükség volt a fejlődés egy bizonyos fokán. Amikor sokkal több ember kezdett írást használni, olvasni, megjelent a sajtó, megnőtt a nyomtatott munkák száma, fontos lett, hogy közösen megállapított normák alapján működjenek az irodalmi nyelv. Mint ahogy szerszámokat is szabvány alapján készítenek egy olyan társadalomban, ahol a gazdasági, társadalmi szükségletek elkezdene bővülni. Ez az egységesítés, szabványosítás — vagy idegen szóval standardizálás — Franciaországban a 17. században, Angliában valamivel előbb, Németországban a 18. század első felében, Magyarországon az 1770-es évektől — Bessenyeivel — indult el és Kazinczy vitte győzelemre a nyelvújítás ügyét. Az a szó, hogy nyelvújítás, több mint szabványosítás, mert mind a német, mind a magyar nyelv esetében nemcsak arról volt szó, hogy a különböző nyelvi változatokat közös szabályok szerint egységesítsék, hanem arról is szó volt, hogy a régi nyelvet, amely nem volt elég modern, a latinnal szemben nem tudott minden területen érvényesülni, úgy gazdagítsák és korszerűsítsék, hogy alkalmas legyen a legmodernebb témák kifejezésére. Itt tehát a különböző tudományágak, mesterségek, művészetek szükségletei szerint végbement nyelvi modernizálás, vagyis funkcionális modernizálás következik be. Németországban Goethe fiatal korában már egy fejlett német nyelvet mondhatott magáénak. A nemzeti nyelv kialakulása Németországban is, Magyarországon is a felvilágosodással esett egybe, tehát azzal a törekvéssel, hogy az emberi szellem egy új kalandra induljon, ami óriási felfedezéseket hozott, és megerősítette a nemzeti fejlődést. Amikor a magyar nyelvújítás végbement, ami a 19. század első évtizedeiben következett be, még

mindig voltak olyan nyelvek, amelyek nem fejlődtek eddig. Utána, a 19. század folyamán ezek a nyelvek is felfejlődtek, úgyhogy Európában a standardizált, egységessé vált nyelvek száma a 19. század folyamán tizenhatról harmincra nőtt. A fejlettebb nyelvek térhódításával szemben a később fejlődők védekeztek. A magyar nyelvújítók — bár sokban a német mintát követték, a német tanulmányt alkalmazták — éppen a német nyelvvel szemben védekeztek. Bizonyos fokig előfordult az, hogy más, újabb nyelvek a magyar nyelvvel szemben próbáltak védekezni. A magyar nyelvújítás tehát egy nagy európai folyamatnak egyik vonulata volt, amely egy új színnel gazdagította Európa színeképét, s ez a színekép már soha nem fog eltűnni. Bessenyei Györgyöt említettem és Kazinczy Ferencet. Bessenyei volt az, aki a nyelv modernizálását nem pusztán formai kérdésnek tekintette, hanem összekapcsolta azzal, hogy a gondolatnak is meg kell újulnia. Ő azért akart fejlettebb új nyelvet teremteni, hogy nemzeti anyanyelvünk alkalmas legyen a legmodernebb, legkorszerűbb ismeretek befogadására. „Magyarság” című röpiratában (1778) Bessenyei arra emlékeztet, hogy az angol és francia is szerény kezdetekről indult, majd hozzáteszi: „Soha egyetlen nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcsességet, műveltséget, ameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, és idegenen sohasem.” Bessenyei számára tehát az ismeretek bővülése, az emberek műveltségi színvonalának emelése volt a fő cél. De a nyelvi folyamat akkor is folytatódott, amikor nem Bessenyei programja érvényesült, és ezek bizonyos fokig már átvezetnek bennünket a következő időszakba, amikor a társadalmi és politikai átalakulásra került sor.

Ennek az átalakulásnak, tehát a kiváltságos, a feudális társadalomnak a modern társadalomba való átállítási folyamata egész Európában, hogy úgy mondjam, beletartozott a „menetrendbe”. De hogy miként ment végbe, az már lényegesen különbözött a helyi feltételek szerint. Tehát abból, ami Franciaországban történt, a francia forradalomból, emberileg érthető és társadalmilag szükséges volt a feudalizmus lebontása, de hogy ez forradalmi terrorral vagy éppen guillotine segítségével ment végbe, az nem lehetett egyetlenes minta. Mintaképnek tekintettük azonban mi is — és mindenki egész Európában — azt a formulát, amelyet a francia forradalmi politikai vezetés nagyon határozottan megfogalmazott, hogy tudniillik egy országban egyetlen nemzet van, a francia, s egyetlen nyelv van, a francia. A valóságban persze nem ez volt a helyzet még Franciaországban sem, ahol nagyon sokan nem tudtak franciául. De az erre törekvés, ez a példa messzemenően hatott Kelet-Közép-Európa országaiban is, ahol még sokkal kevésbé estek egybe a politikai határok a nyelvi határokkal. Nálunk magától értetődőnek számított, Csehországban is, Lengyelországban is annak számított. A nemzeti mozgalmak úgy látták, hogy a régi ország most, az új fordulat után nemzeti állam lesz. 1790 körül már megjelentek azok a röpiratok, politikai beszédek, amelyek úgy gondolták, hogy Magyarország — a régi, soknemzetiségű Magyarország — az a magyarok országa, s aki itt él, annak ma-

gyarul meg kell tanulnia vagy magyarrá kell válnia. És ha megnézzük a magyar reformkor irodalmát, sajtóját, akkor világosan ki is tűnik, hogy ez a program a francia minta nyomán természetesen felbukkant, annak ellenére, hogy a régi Magyarországon a sok történelmi tragédia és török hódítás, a bevándorlások és a külső, német telepítés következtében a magyarok létszáma 50% alá csökkent. A középkorban is többféle nép élt itt, egykorú szövegek szerint is, csak nem ilyen arányokban, és nem ilyen tragédia eredményeként.

Ha megnézzük Kossuth Lajos Pesti Hírlapját, amely 1841-től a reform, az új társadalom céljaira irányult, ebben is az a program jelentkezett, hogy a nemzet az, amelynek múltja van, amelynek létét a történelmi előzmények is igazolják. A szomszédos nemzetek közül ilyenek ismerte el a lengyeleket, ilyenek ismerte el a horvátokat, akiknek szintén volt nemességük. A Kárpát-medencén belül élő más népeket és etnikai kisebbségeket még nem ismerte el nemzetnek. Az első figyelmeztetés Széchenyi István részéről jelentkezett. Széchenyi volt az, aki talán a legtöbbet tette a magyar nyelv továbbfejlesztése érdekében azzal, hogy 1825 őszén egy évi jövedelmének felajánlásával az országgyűlésen megalapította a Magyar Tudós Társaságot, mai nevén a Magyar Tudományos Akadémiát, éppen abból a célból, hogy a nemzeti nyelv erősítését, fejlesztését szolgálja. Szótárakat kellett készíteni, szabályokat kellett kidolgozni, a legkülönbözőbb tudományágak szakmai nyelvét megalkotni, és a nemzeti öntudatot erősíteni. Ez volt akkor tulajdonképpen — mint több más akadémiánál, nálunk is — ennek az intézménynek a fő célja. Ugyanez a Széchenyi azonban 1842-ben éppen az Akadémián tartott beszédében felhívta a figyelmet arra, hogy nem szabad erőltetni a magyarosítást. Ő nem annak volt ellensége, hogy mások a magyar nemzethez csatlakozzanak. A magyar nemzetfogalom mindig befogadó volt, sohasem kirekesztő, és ha egy német nyelvű polgár, vagy egy szlovák diák, vagy egy zsidó kereskedő, aki addig jiddisül beszélt, a reformkori társadalom vonzaskörébe kerülve a magyarok iránt érdeklődött és a magyar nemzethez csatlakozott, akkor ezt a magyarság mindig befogadta. Széchenyi nem ez ellen volt, hanem az ellen, hogy nyelvünket olyanokra is ráerőltessük, akik esetleg azt nem akarják. Ő a vonzerőt akarta erősíteni. Többször is elmondta: vigyázzunk, mert ez soknemzetiségű ország, s erre tekintettel kell lenni. Mert ahogy a Habsburg-monarchia soknemzetiségű állam, úgy a régi Magyarország is kisebb szövedék a nagyobb szövedéken belül (ezek az ő szavai). Amikor 1848-ban a forradalom megteremtette az új magyar társadalom alapjait, akkor ez természetesen történelmi jelentőségű változás volt. Az, hogy megszűnt a jobbagyság, megszűntek a nemesi kiváltságok, bevezették a közteherviselést — ezek úttörő jelentőségű változások voltak itt, Kelet-Közép-Európában. Ez mindenkire vonatkozott a régi országon belül, nemzetiségi különbség nélkül. S ezért úgy gondolták a magyar liberális nemesek, de a Petőfi-féle radikálisok is, hogy ezzel a kérdés megoldódott. Mi adjuk a szabadságot, alkossunk közös frontot minden visszahúzó erővel szemben. De ez nem volt elég. Nem volt elég, és erre a ma-

gyar vezetésnek is egy éven belül rá kellett ébrednie, amikor 1849 nyarán meghozta, Európa e részében elsőként, a nemzetiségi törvényt, amely biztosította mások anyanyelvi jogait. Nem volt elég egyéni jogokat adni, mert ezek a szerb, román, szlovák nemzeti mozgalmak kollektív elismerést akartak. Az egyéni nem volt elég. Ezen sok vita folyt. 1868-ban, a kiegyezés után Deák Ferenc és Eötvös József olyan nemzetiségi törvényt alkotott, amely ismét messzemenő egyéni nemzetiségi jogokat adott, s ez egy akkor liberális államban sem volt csekélység, de nem oldotta meg a belső nemzetiségi feszültségeket az akkori Magyarországon belül. Annyival is kevésbé, mert ezt a törvényt Magyarországon igazán nem is hajtották végre. Alighanem azoknak volt igazuk, akik azt mondták, hogy ezt a soknemzetiségű országot olyanná kell tenni, amelyben nyelvi, származásbeli különbség nélkül minden nemzeti kisebbség jól érzi magát, megkapja a maga iskoláit, a maga lehetőségeit. A kérdést eldöntötte az első világháború. Nem igaz az, hogy a régi Magyarországot egyszerűen a sok nemzetiség centrifugális ereje robbantotta szét. Ez az erő önmagában nem lett volna elég, s ez az erő nem minden esetben fokozódott volna odáig. Ahhoz, hogy egy ilyen lépésre sor kerüljön, a háborús vereség kellett, és az antant hatalmaknak az a politikája, amely a Habsburg-monarchiát és vele a soknemzetiségű Magyarországot kis nemzeti területekre akarta szétbontani.

Ezzel elérkeztünk a harmadik szakaszhoz. Ez azzal kezdődik, hogy ezek az új „nemzeti államok”, melyek a régiek helyén létrejöttek, megint csak nem lettek nemzeti államok. Annak a jelszónak a jegyében ment végbe ez a változás, hogy nemzeti államokat teremtenek a soknemzetiségű Ausztria-Magyarország helyett. De ezt úgy hajtották végre, hogy például a horvátokat és a szerbeket többé-kevésbé egyetlen nemzetként kezelték, egyazon „nemzeti” államon belül. Ugyanúgy kezelték a cseheket és a szlovákokat is. Szinte nyersanyagként tekintették azokat a kisebb-nagyobb nemzeteket, amelyek azóta ugyancsak napvilágra jöttek, s követelik a maguk jogait. Vagyis: ezek az első világháború után létrejött ún. „nemzeti” államok a valóságban soknemzetiségű államok voltak, amelyek örökölték a régi Habsburg-monarchia hierarchikus és megoldatlan nemzeti problémáit, úgyhogy nem is tudtak megbirkózni velük. Ismeretes, hogy a magyar nyelvű lakosság csaknem egyharmadát más nyelvű szomszédos országokhoz csatolták. Az első világháború utáni békerendszerek alkotói még emlékeztek arra, hogy itt azért súlyos változás történt, s — ez az egykorú szövegekben benne van — elvben elmondták, hogy a határon kívül rekedt magyar kisebbségnek nemzetiségi jogokat kell biztosítani. Létre is jött egy ilyen regionális, tehát egész Kelet-Közép-Európát átölelő kisebbségi jogi rendszer, amelyet a Népszövetség ellenőrzése alatt 1919 és 1924 között 16 ország aláírt. Alapvető követelménynek számított, tehát be kellett volna tartani. Nem volt tökéletes rendszer, nem oldotta meg a kérdést, de valamit jelentett. A második világháború után azonban nemhogy jobbat csináltak volna, hanem még ezt is eltörölték. Az 1946–47-es párizsi békeszerződésben egyetlen szó sincs arról, hogy

kisebbségi jogokat kell biztosítani a részben helyreállított országok határai között. A nemzeti kisebbségek nem kaptak jogokat. Sőt, a sztálini politika hatására azok az embertelen módszerek is meghonosodtak, amelyekre korábban Európában nem került sor, tehát arra, hogy ősi földjéről kiűzzék, kitelepítsék az embereket, végtelen szenvedések árán. Magyarokat Szlovákiából, németeket Csehországból, Lengyelországból, mint ahogy ilyen úton meg lehetne oldani a nemzetiségi kérdést. Ezek embertelen módszerek, amelyek éppen úgy elfogadhatatlanok, mint a háborús felelősség kollektív érvényesítése, tehát az, hogy egy nemzet állítólag háborús bűnös vagy fasiszta nemzet. Ennél erkölcslenebb álláspontot, hogy egy védtelen nemzeti kisebbséget kollektíve kell felelőssé tenni, nehéz elképzelni.

Jelenleg tehát, tulajdonképpen annak ellenére, hogy vannak nemzetközi szervezetek, van ENSZ és annak vannak különböző jogi bizottságai, nincs igazán hatékony és érvényes kisebbségi charta, nemzetközi érvényű szabályozás.

Most, amikor Európa integrációja folyik az egyik oldalon, a másik oldalon pedig a Szovjetunió felbomlása után dezintegrációs, széthullási folyamat következett be, egy-egy nyugati, főleg francia politológus aggódva kiáltott föl, hogy hát mi lesz itt. Ha felbomlanak az országok keleten, akkor ez a vírus kihat majd nyugatra is. Mert ott sem oldódott meg minden, ott vannak a katalánok Spanyolországban, Korzika Franciaországban. Angliában azt mondta nekem nemrég egy felsőoktatási intézmény vezetője — mosolyogva, ironikusan —, hogy talán a skótok is önálló államot akarnak, hiszen csak azért csatlakoztak Angliához, mert félték Franciaországtól. De ki fél ma Franciaországtól? — kérdezte. Ki fél ma a Szovjetuniótól — kérdezhetjük —, ennél fogva Kelet-Közép-Európában is a nyomás alól felszabadulva mindazok a nemzeti mozgalmak eget és helyet kérnek maguknak, amelyek elnyomás alatt voltak. Innen a szlovák vagy horvát nemzeti mozgalmak, innen a szlovén függetlenségi törekvések.

Azt hiszem, hogy mégsem arról van szó, hogy a Kelet széthullik. Hiszen itt is nyilvánvalóan jelentkezik az integrációs törekvés. A lengyel, magyar, cseh és szlovák politika arra törekszik, hogy valahogy Európához csatlakozhassék, mert különben e népek Európa szélére sodródnak.

Mi köze mindennek nyelvünkhöz? Nagyon sok. Nézetem szerint ugyanis az európai integráció szükségképpen magával hozza azt, hogy el kell vetni azt a régi elképzelést, amely szerint egy állam teljesen szuverén, azon belül egyetlen nemzet uralkodik, s azt csinálja az ott élő állampolgárokkal, amit akar, mint valami privát állatkeremben, ahol a tulajdonos dönti el, hogy mi legyen az öreg számmal. Ez a fogalom idejét múlt és egyre veszélyesebb. Konfliktusok és destabilizáció forrása. Ezt módosítani kell ahhoz, hogy Kelet-Közép-Európában végre nyugalom legyen.

Mit értek ezen? Azt, hogy a régi államokat nemcsak fent kell módosítani, korigálni, mert különben nem tudnak az európai integrációba bekapcsolódni. Nem teljesen szuverén sem Anglia, sem Franciaország akkor, ha létrejön az eu-

rópai integráció. Közös megegyezéssel valamit fel kell adni. Ha egy kelet-közép-európai országnak sikerül ebbe az integrációba bekapcsolódnia, akkor nemcsak a gazdasági, infrastrukturális elemeket kell összeigazítani — hiszen egyfajta sínpárnának és egyfajta elektromos áramnak kell lennie —, hanem politikai rendszerét is össze kell igazítani ezzel az új Európával. De nemcsak fent, hanem lent is. Tehát a megoldás útja az, hogy nem határokat, területeket kell vitatni, hanem biztosítani kell a kollektív emberi jogokat minden nemzeti kisebbségnek. Enélkül, ilyen nemzetközi előírás nélkül nem lehet az európai integrációt megvalósítani. Mi ezt nagyon nyomatékosan érezzük, s nem véletlen, hogy éppen mi, magyarok érezzük elsősorban. Mert minket érint a legsúlyosabban, a mi kezünk, lábunk nyúlik át a túloldalra. Abban a pillanatban, hogy ha egy ország, egy állam belenyugszik abba, hogy azok a nemzeti kisebbségek, amelyek a területén élnek, önálló kulturális, nyelvi kollektív jogokat kapjanak, mozgási szabadságot, a határok zártsága megszűnjék, az emberek között az információk szabadon áramoljanak egyik országból a másikba, egy-egy nemzeti kisebbség akadálytalanul érintkezhesék nemzeti rokonaival a határon túl, abban a pillanatban sem ezeknek a nemzeti kisebbségeknek a léte, sem az illető állam biztonsága nincs veszélyben, s abban a pillanatban megszűnik az a destabilizáló tényező, ami itt, Kelet-Közép-Európában fenyegetően mutatkozott és a továbbiak során a nyugalmat is veszélyeztetheti.

A baj az, hogy mind az ENSZ, mind pedig a legtöbb hatalom még mindig úgy gondolkozik, hogy az emberi jogokat meg kell ugyan adni, de ezek egyéni jogok. Tehát mindenkinek joga van például Erdélyben elmenni a román iskolába, a magyarnak éppúgy, mint a románnak, elvégezni az egyetemet, mint egy románnak, és állásba menni, mint egy románnak. De akkor megszűnik magyarnak lenni. Tehát egyénileg nem lehet a nemzeti kisebbségek jogait megoldani, csak kollektíve, hiszen a nemzeti kisebbség az kollektív közösség. Hogy képzelhető az el, hogy egyéni jog alapján és egyéni pénzből a nemzeti kisebbség iskolát, vagy éppen egyetemet létesítsen magának, amire pedig egy nagyobb nemzeti kisebbségnek jogos igénye lehet. Ahhoz, hogy az egyéni emberi jogok érvényesülhessenek, hatékonyan tudjanak működni, ahhoz kollektív jogokat kell adni. Ez az, aminek az irányában kell az európai közösségnek fejlődnie. Az utóbbi évtizedekben valóban komoly tendenciák bukkantak fel abban az irányban, hogy ezeknek a nemzeti kisebbségeknek megfelelő kollektív jogokat kell biztosítani. Ezek nem a magyarok és szlovákok, nem a magyarok és a románok, nem a szerbek és a horvátok ügye, ez összeurópai kérdés, amit csak összeurópai erőfeszítéssel lehet megoldani. Ebben az esetben a mi érdekünk egybeesik az európai integráció érdekeivel. Tehát ebben az irányban kell haladnunk.

Szerintem ez adja meg majd a biztosítékát annak, hogy az annyi csapással sújtott, annyi keserves szenvedést végigélt magyar nemzeti kisebbségek a határokon túl megtarthassák nemzeti nyelvüket, nemzeti öntudatukat, azt a biztonságérzést, amelytől meg akarták őket fosztani, és nyugodtan nézhessenek

szembe a jövővel, velünk együtt. Őszintén remélem, hogy az európai integráció, amennyiben hozzá tudunk csatlakozni, magával fogja hozni egy olyan nemzetközi normarendszer feltételeinek kidolgozását és kötelezővé tételét, ami nélkül éppúgy nem lehet belépni az európai integrációba, mint ahogy nem lehet bemenni egy vendéglőbe ruhátlanul. Ahhoz, hogy valaki a civilizált Európában civilizált országnak számíton, civilizáltan kell viselkednie. Lehet, hogy egyes szomszédaink nem szeretik, ha ezt követeljük. De higgyék el, nem jogtalanság, amit mi követelünk, ez nem területigény, hanem egész egyszerűen olyan emberi jog, ami mindenkinek kijár. Még a magyaroknak is. Nem hiszem, hogy ennél kevesebbet kellene követelnünk.

S ebben nem gyengének, hanem önérzetesnek és igazságosnak kell lennünk. Így leszünk saját nemzeti hagyományainkhoz hűek.

Előadás az Abaúji Szabadegyetemen, Encs 1992. március 6. Megjelent: Holnap 1992, 6. sz. 39–42; és: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve V. 1993, 7–16, és kny. (2717.1)

KÉT ÉV A MÉRLEGEN

Tisztelt Közgyűlés!

Jelen akadémiai ciklusunknak, amely szinte a politikai rendszerváltozással együtt, 1990 májusában vette kezdetét, immár utolsó harmadához értünk. A hosszabb rész, az elmúlt két esztendő fejleményeit, munkáját, törekvéseit, eredményeit vagy azok elmaradását kell tehát mérlegre vetnünk, amikor most arról próbálunk számot adni, hogy mit hogyan sikerült az annak idején elindított reformfolyamat célkitűzéseiből eddig megvalósítanunk.

Ez egy országosan is hosszabb folyamat. De hadd idézzem emlékezetünkbe újra itt, hogy a reformok során két fontos követelményt igyekeztünk figyelembe venni. Az egyik, az első az volt, hogy az Akadémiát és tudományos életünket újjá kell alakítanunk valódi nemzeti hagyományaink és a modern követelmények szellemében és megszabadítanunk annak az elnyomó hatalmi rendszernek káros következményeitől, amely több mint fél évszázaddal ezelőtt külső erőszakkal hosszú időre maga alá gyűrte országunkat. Ebből nyilvánvalóan az adott struktúrák alapos átalakításának szükséges volta következett az Akadémia falain belül és kívül egyaránt.

A másik követelmény viszont az volt, hogy ezt az átalakítást úgy hajtsuk végre, hogy közben az Akadémia és a hazai tudományos kutatás szervezete képes legyen fennakadás nélkül, folyamatosan működni, feladatainak megfelelni, a nemzetközi tudományos élettel, a külföld szakmai műhelyeivel mind eleve-nebb, sokrétűbb kapcsolatokat kiépíteni, és hogy a megmaradt, megőrzendő, fejlesztendő értékek e sokat szenvedett országban újabb veszélybe ne kerüljenek.

Azt hiszem, hogy ezeket a célokat követve, lényegében ezen az úton sikerült megmaradnunk. Az Akadémia felelősséget érez működése során nemcsak az iránt, hogy szakmai munkáját folyamatosan végezni tudja és ezáltal a nemzetközi élettel kapcsolatait fenntartsa, hanem felelősséget érez abban is, hogy az ország nagy, nemzeti érdekű problémáinak megoldásához a maga részéről hozzájáruljon.

Eötvös József 1868–69-i közgyűlési megnyitójában a tudomány nemzeti hivatásáról szólva hangsúlyozta, hogy a nemzeti momentumok és az általános emberi momentumok harmonikus egységet alkotnak.

Idézem tőle: „Ha a világ mivellet nemzetekinek szociális állapotait azokkal hasonlítjuk össze, melyek ugyanazon nemzeteknél egy fél évszázaddal azelőtt léteztek, nem fogjuk tagadni, hogy e haladás főképp a tudománynak köszönhető.”

S hozzátette: „A nemzetnek részt kell vennie a nagy küzdelemben, amelynek célja a polgári szabadságnak és a nyugati civilizációnak megállapodása Európa ezen részén. És e nagy munkából az Akadémiának is ki kell vennie a részét.”

E célkitűzés ma is érvényes.

Bevezetésül a reformfolyamatnak csak néhány főbb mozzanatát szeretném felidézni.

Az Akadémia nemcsak már előzőleg rehabilitálta annak idején politikai okokból kizárt tagjait, hanem arról is döntött, hogy utólag megválasztottnak minősít olyan jeles szakembereket, akiknek ügyeit forrásszerűen kimutatható illegitim politikai beavatkozás akadályozta meg abban, hogy forma szerint a közgyűlés elé kerüljenek.

Az 1990. évi rendes közgyűlés által kiküldött bizottságok javaslatai és azok testületi megvitatása után még az év őszén elkészült az akadémiai reform alapelveit megfogalmazó munkálat, s ezt az 1990. decemberi rendkívüli közgyűlés elfogadta. Ennek értelmében került sor az Akadémiáról szóló új törvényjavaslat megfogalmazására és benyújtására 1991 elején.

Ez a törvényjavaslat, mint ismeretes, köztisztületi önkormányzattá nyilvánítja az Akadémiát, lehetővé teszi kutatóintézeti hálózatának fenntartását, visszaadja a tulajdonhoz való jogát, lehetővé teszi az egyetemekkel való együttműködését és egyben általában biztosítja a tudományos kutatás szabadságát és mentességét minden politikai és ideológiai befolyás alól.

Erre az új törvényre nyilvánvalóan szükség volt és van, nemcsak azért, hogy legalizálja a reform már eddig megtett lépéseit, és lehetővé tegye a továbbiakat, mert még nem vagyunk a végén, hanem azért is, hogy világosan meghatározza az új hazai struktúrában az Akadémia feladatait és helyzetét, és lezárja a bizonytalanságból eredő vitákat, ami fontos nemzetközi vonatkozásban is.

A törvényt 1991 májusában a Tudománypolitikai Bizottság, majd novemberben a Kormány is egyhangúlag elfogadta. Azt — sajnos — nem tudtuk már elérni, hogy alapítónk, Széchenyi István születésének 200. évfordulója alkalmából, tehát 1991-ben az Országgyűlés is ünnepélyesen elfogadja. És valószínűleg még egy ideig tovább is várunk kell, mivel olyan álláspont alakult ki, hogy parlamenti tárgyalásával jobb lenne megvárni más rokon vagy érintkező tárgyú törvényjavaslatokat, mint a felsőoktatásról, az OTKA-ról, a tudományos fokozatokról stb. szóló javaslatokat.

Nézetünk szerint persze a kellő koncepcionális összhangot a tárgyalás időrendjétől függetlenül is lehet — lehetne vagy lehetett volna — biztosítani.

Ugyancsak az 1990. decemberi közgyűlés által elfogadott fontos kezdeményezések közé tartozott az Athenaeum Társulás, amely az egyetemek és az Akadémia, meg az intézetei közti együttműködés létrehozására irányult, valamint a tudományos fokozatok, a tudományos továbbképzés rendszerének kiépítése és egyben a felsőoktatás és kutatás korábbi mesterséges szétválasztásának és az abból eredő feszültségeknek felszámolása céljából.

Ez a gondolat egyre jobban visszhangot kapott az egyetemek részéről is, amiről az 1991. decemberi rendkívüli közgyűlés felszólalásai egyértelműen tanúskodtak.

Megalakult az Országos Athenaeum Bizottság, a Rektori Konferencia, illetve az Akadémiát képviselő társelnökök vezetésével, és eredményesen elkezdte működését.

Mindebből logikusan következett, hogy a tudományos fokozatok új rendszerét két fokozattal úgy kell kialakítani, hogy a döntés joga a korábbi TMB helyett — amely máig divatos félreértelmezésektől eltérően nem az „Akadémia Hivatala” volt — itt is a szakmai testületeké, az egyetemek és az Akadémia szakembereié legyen, akik közös akkreditációs bizottság vagy bizottságok, Athenaeum Bizottság segítségével együtt állapítják meg az országosan érvényes normákat, hiszen ilyenek nélkül könnyen provinciális széttagolódás és színvonalcsökkenés veszélye fenyeget.

Ilyen értelemben készült el az Akadémia javaslatának megfelelően a tudományos fokozatok új rendszeréről és a szerzett jogok tiszteletben tartásáról az a törvényjavaslat, amelyet a Tudománypolitikai Bizottság még a múlt évben szintén elfogadott, és amely az akadémiai törvényhez megfelelően illeszkedik. Közben végre megszületett a régen várt felsőoktatási törvényjavaslat is.

Szükségtelen talán mondanom, hogy mennyire fontosnak tartjuk és örömmel támogatjuk, ha egyetemeink felemeléséről, fejlesztéséről, autonómiájuk és más jogaik, valamint kutatási lehetőségeik visszaadásáról korszerű, törvényes intézkedések születnek. Ez a kiművelt emberfők programjának nélkülözhetetlen feltétele.

Így foglalt állást az Akadémia elnöksége is, amikor legutóbb végre alkalma nyílt a javaslat szövegét megkapnia és megvitatnia. A pozitív elemeket, a jogi döntés érdemeit elismerve viszont kénytelen volt kritikai észrevételeinek is kifejezést adni. Az elnökség határozatát majd szét fogjuk osztani. Nemcsak azért, mivel a javaslat e formában nem illeszkedik a korábban már elfogadott többi javaslatához, vagy mivel az Akadémia szerepéről több vonatkozásban nem vesz tudomást, így mindjárt az egész Athenaeum Társulásról sem, hanem elsősorban azért, mivel úgy látjuk, hogy a koncepció utat engedhet olyan tendenciáknak, amelyek a hazai tudományosságnak ma még nemzetközileg is elismert színvonalát veszélyeztethetik, leszoríthatják. Ez pedig a tudomány nemzetközi kapcsolatainak és az ország nemzetközi kapcsolatainak kárára lehet.

Ez a jogos aggály a javaslatnak főleg két fontos elemére támaszkodott: egyrészt arra, hogy a javaslat egyetlen tudományos fokozat, az egyetemi doktorátus mellett foglalt állást, és egyben a tudományos fokozatokról szóló törvény mellőzését tartotta szükségesnek, másrészt pedig arra, hogy a javaslat, bár szavakban elismeri az egyetemek autonómiáját, a valóságban olyan bürokratikus hierarchiát épít köréjük, amely a Tudománypolitikai Bizottság hatáskörét is kisajátítja részben, és amelyben minisztériumi hivatalnoki befolyás lenne a túlnyo-

mó. Nyilvánvaló, hogy állami egyetemeink vannak, amelyek működésének az állami tudománypolitikai koncepcióhoz kell igazodnia. E feladatot azonban — nézetem, nézetünk szerint —, amikor keresztülvitelre kerül, akkor jobb a megfelelő szakmai testületre bízni.

Jelenleg ott tartunk, hogy a Tudománypolitikai Bizottság, miután a felsőoktatási és kutatói szféra széles rétegeit újból megkérdezte, és azok nagy többséggel a már elfogadott kétfokozatos javaslat mellett foglaltak állást, úgy döntött, hogy ezt fogja a Kormányhoz továbbítani. Ezért nem is szükséges talán a minősítés vitájára a továbbiak során kitérni. Őszintén reméljük, hogy a további egyeztetések és tárgyalások, módosítások után a felsőoktatási törvény is elnyeri majd azt a formát, amely az egyetemi és kutatói szféra közös érdekeinek megfelel. Hangsúlyozom, nyomatékosan hangsúlyozom: az Akadémia nem saját pozícióit, vagy netán — horribile dictu — kiváltságait óhajtja itt védeni, hanem a magyar tudományosságot és annak színvonalát, amely mindannyiunknak, a felsőoktatásnak és az Akadémiának is közös érdeke.

Nézetünk szerint mindenesetre a legfőbb ideje lenne ezt a szervezeti megoldások körüli huzavonát mielőbb végleg lezárni, hogy a valódi tartalmi problémákra összpontosíthassuk figyelmünket.

Az Akadémia nem utolsósorban éppen ezért választotta jelen közgyűlése központi témájául a környezetvédelem ügyét. Ez ugyanis egyike azoknak a nagy nemzeti és egyben nemzetközi érdekű problémáknak, amelyek megoldásához Eötvös József útmutatását követve a maga eszközeivel az Akadémia is hozzá kíván járulni. És ezt a témát a továbbiak során majd újabbak, továbbiak fogják követni.

Belső szervezeti reformjainkról később, a beszámolókorán szó esik. Itt csak egyet szeretnék hangsúlyozni, azt hogy a külső szemlélő, főleg ha értetlen szemlélő, olykor nem is veszi észre, nem is sejtja, hogy milyen lényeges változások mentek végbe mind az Akadémia belső szervezetében, mind például a kutatóintézetek hálózatában, az autonómia, a szabad programválasztás etc. létrehozásában.

Itt csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy az önálló kutatóintézetek minden fejlettebb országban vannak. Magyarországon sem a sztálini időszak teremtette meg őket, 1927-ben jött létre az első, a ma is létező tihanyi intézet. Nálunk, igaz, az utolsó évtizedekben gyarapodtak ezek az intézetek, de akkor jött létre a metró is, és azt se fogjuk felszámolni, függetlenül attól, hogy esetleg annak idején, ha tőlünk függött volna, nem a Nemzeti Színház alatt vezették volna, hogy azt le kelljen bontani.

Az intézeti hálózat átvizsgálása a mi programunkban már előre szerepelt, csak a törvényre vártunk, mert előbb kell szerintünk a tetőt felhúzni egy épületre és azután a szobák berendezéséről gondoskodni. Most végre elindult a Tudománypolitikai Bizottság javaslatára is, és itt már előre jelzem, hogy a célja a felülvizsgálatnak nem a likvidálás, a felszámolás, hanem a korszerűsítés, a hatékonyabbá tétel. Együttal a meglévő kutatóhelyek megszilárdítása is.

Nem áll az, hogy olyan rossz a kutatóink színvonala, vagy hogy a többséget el kell bocsátani. Azok, akik elmentek, nagyon jó helyeket találnak, nemzetközi vonatkozásban megfelelnek.

Világos koncepciónk az, hogy az Akadémiának elsősorban alap kutatásokkal kell foglalkoznia. Az alap kutatások fontossága ma már nemzetközileg messze elismert. Nem rövid távú hasznot hozó foglalkozás ez, de ha sikereket ér el, megváltoztathatja a világot. Mivel nem hoz közvetlen hasznot, ezért kell mindennél finanszírozni. Nálunk is, de külföldön is, Amerikában is finanszírozzák.

Az Akadémia egy jól működő, egyszerű, nem túl fejlett keretet biztosít arra a célra, hogy ezek az alapkutató-intézetek jól működhessenek. A kutatóhelyeket, amelyek az egyetemeken működnek, az Akadémia az egyetemek óhajára fenn kívánja tartani, ezeket is olyan korszerűsített formában, amely lehetővé teszi adaptálásukat a modern mai követelményekhez.

Nehéz probléma természetesen a pénzügyek kérdése. A helyzet kétségtelesen romlott, egyre nehezebb apparátusunk, mármint a kutatói apparátus működését fenntartani. Idén is 10% csökkentés következett be, még hozzá mielőtt még a vizsgálat megindult volna. Hozzáteszem, hogy ez általános kelet-közép-európai probléma.

Az európai akadémiák legutóbbi stockholmi konferenciája felhívást bocsátott ki, amelyben az illetékes országok, tehát e zóna kormányainak a figyelmét felhívja arra, hogy a tudományos kutatás veszélyben van, meg kell menteni, mert a gazdasági felemelkedésnek is ez a feltétele.

Az Európai Közösségek megbízásában egy új munkálat készült el „Alternatív lehetőségek Kelet-Közép-Európában” címmel lengyel, cseh-szlovák és magyar vonatkozásban. Ez hangsúlyozza, hogy a gazdasági, társadalmi és művelődési politikai folyamatok olyan szorosan összefüggenek, hogy egymástól nem lehet őket teljesen szétválasztani. Én, mint történész, ezt csak megerősíthetem.

Hangsúlyozza e munkálat, hogy ha csak a gazdasági racionalitást vesszük figyelembe, rövid nekilendülés után megtorpan a fejlődés, politikai válsághoz vezet, mert a további feltételek hiányoznak.

Tavaly ősszel az akadémiai fórum finanszírozásáról szólva már elmondtam, tudom, hogy országunk gazdasági, pénzügyi lehetőségei korlátozottak, csak a meglévő anyagi erővel számolhatunk, nem lehet a föld alól többet előteremteni. De talán jobb, hatékonyabb felhasználással lehet valamennyire előremenni. Szegény országban talán éppen ezt kellene támogatni.

A pénzügyminiszter urat még egyszer tisztelettel köszönti közgyűlésünk. Külön is meghívjuk, hogy még egyszer tiszteljen meg bennünket, egy olyan megbeszélésre az Akadémia falain belül, amelyen az Akadémia mellett az egyetemek képviselői Szegedtől Debrecenig is részt vesznek. Mindenki örömmel üdvözölte ezt a gondolatot. Szívesen látjuk egy barátságos szakmai megbeszélésre.

Itt értékmentésről van szó, értékmentésről, a tudományos funkciót és az embereket illetően. A kályhában a parazsat elevenen kell tartani, mert ha kialszik,

majd nemzedékek kellenek ahhoz, hogy valamit, ha lehet, újra kiépítsünk. Ha nem tudjuk ezt a parazsat megmenteni, széteszlik tudományos kutatói gárdánk, amely nemzetközileg is megállja a helyét, és könnyen a harmadik vagy a negyedik világba süllyedünk.

Alapvetően mindezt saját erőnkől kell elvégeznünk. Senki ne gondolja, hogy tátott szájjal várhatunk a sült galambra, tátott szájunkba nem sült galambok fognak berepülni, de ha nekilátunk, összeszedjük erőnket és hatékonyan alkalmazzuk őket, ha már épül a dolog, ha már működni kezd, akkor ehhez igenis fogunk több segítséget külföldről is kapni. A Biblia azt mondja: „Akinak van, annak adatik.” Fiatal koromban sokat lázadoztam ez ellen a mondás ellen, mert az is benne van, hogy akinek nincs, attól elvétetik. Azt hiszem, hogy történelmileg mégis megáll.

A pénzügyi nehézségek és a szervezeti kérdések lezáratlansága, a bizonytalanság felerősít bizonyos olyan tendenciákat, amelyek a tudomány jobb funkcionálását és a jövőnket veszélyeztetik. Ilyen bizonyos bürokratikus hatalmi ambíciók felbukkanása, tehát például az, hogy mindent egy kézben egyesítő kutatási minisztériumot kell felállítani, amely minden pénzt, hatalmat magánál összpontosít. Ezt még Gerő Ernőnek sem sikerült megcsinálni. A javaslat a Magyar Mérnökök Világszövetsége meghívójához csatolt szövegben úgy olvasható, hogy túl nagy az Akadémia jogköre, kell egy felsőoktatási, kutatási és fejlesztési minisztérium. Ez kapjon mindent, ez adja a tudományos fokozatot is. Nem kérünk ilyen minisztériumot!

A másik ilyen, ugyancsak bürokratikus tendencia arra irányul, hogy az akadémiai kutatóintézeteket át kell csatolni az egyetemekhez, vagy pedig egyszerűen meg kell szüntetni őket és a pénzt az egyetemek fejlesztésére kell fordítani.

Azt hiszem, hogy külön kutatóintézetekre szükség lesz a továbbiakban is. A kutatóintézetek pénze nem volna elég arra, hogy az egyetemeket önmagában megmentse, de ugyanakkor lerombolná a magyar kutatói gárdát, amelyre az egyetemeknek is szükségük van.

Ez az első javaslat a minisztériummal az Akadémia és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság között kezdettől fogva zavartalanul fennálló jó, baráti együttműködést akarja megbontani. Nem engedjük!

A másik javaslat pedig az egyetemek és az Akadémia között kialakult jó viszonyt akarja megbontani. Ezt sem engedjük!

Az Akadémia a szakértelmiség erőinek együttműködését, az összefogást igyekszik elősegíteni közös nagy nemzeti célok érdekében. Ennek jegyében jött létre a megállapodás legutóbb a Magyar Tudományos Akadémia és a Mérnök Akadémia között, hogy a még többé-kevésbé elméleti munkánkat folytatni tudjuk a mérnöki gyakorlati kreativitás és munka felé.

Megfigyelhető továbbá az is, még az egyetemeken is felbukkan az a második vagy harmadik veszélyes tendencia, amelyet a szakmai igénytelenség lá-

zadásának minősíthetünk, vagyis előrejutni kellő szakmai feltételek, teljesítmények nélkül. Ez olykor politikai igazolást is próbál szerezni. Ismerjük a hamis tételt, hogy Magyarországon mindenki, aki élt és dolgozott, az kollaborált. Ez persze főleg a valódi kollaboránsokat igazolná, holott azok azután mindenhol jól felismerhetők.

De felhasználható ez a tétel annak feltételezésére is, hogy a szakmai teljesítmények a letűnt rendszer idején születtek, máris politikailag gyanúsak, holott azok ismét jól felismerhetők — kivételektől eltekintve —, inkább a nemzeti kultúra élni akarását jelezték. Tudjuk, hogy valóban sokakat félreállítottak, tudjuk, hogy kiket, de a szakmai teljesítmény vagy felkészültség, vagy éppen a tehetség hiánya soha semmiféle politikai érdemnek sem a jelenben, sem a jövőben nem lesz tekinthető. Solymosi Frigyes tagtársunk cikkét ajánlom figyelmükbe a Magyar Nemzetben.

Sajnos, olyanok is akadnak, akik külföldre próbálnák exportálni házi vitáinkat. Azt hiszem, hogy családi vitákat sem szokás a szomszédok előtt lefolytatni, még akkor sem, ha valamelyik félnek tényleg igaza van. De ami a *Nature* című kitűnő folyóirat két egymást követő számában magyar szerzőtől, illetve magyar szerzőre való hivatkozással megjelent, tele valótlanságokkal, az nemzeti érdekeink külföldi rontásának, károkozásnak, nemzeti érdekeink veszélyeztetésének minősíthető. Az ilyen kísérletek, meg kell mondanom, semmit nem rontottak, eddig legalábbis, az Akadémia nemzetközi elismertségén.

Hadd utaljak arra, hogy az európai Akadémiák legutóbb lezajlott stockholmi konferenciáján a kelet- és közép-európai országok valamennyi akadémiaja közül a magyar és a vele szorosan együttműködő lengyel akadémiaának tulajdonították a legszilárdabb, legstabilabb olyan intézményeket, amelyekre nemzetközileg is támaszkodni lehet.

Az is elhangzott ezen a konferencián, hogy nincs egyféle követendő, kötelező modell a tudományos szervezeteket és akadémiaikat illetően. Annyira különbözik egymástól nemcsak kelet és nyugat, hanem nyugat és nyugat, illetve kelet és kelet, hogy minden országnak saját feltételeihez, saját hagyományaihoz igazodva kell a maga megoldását megtalálnia.

Nekünk van egy nagy tradíciókkal rendelkező nemzeti Tudományos Akadémiánk, amely nem zártkörű klub, hanem széles támogatást keres és talál a társadalomban, amelynek szerepe van a nemzet felemelésében, az átalakítás folyamatában, és amelyben érdemes bízunk. Bízunk, bízunk kell önmagunk erejében, a nemzet megújulásának erőiben. Bízunk abban, hogy céltudatosan, nyugodtan, határozottan továbbhaladva, minden indulat és demagógia nélkül, józan reformok útján, mint eddig, a jövő feladatait is meg fogjuk tudni oldani. Akadtak tagtársaink, akik úgy gondolták, hogy a bizonytalan helyzetben talán jó volna olyan javaslatot tenni, hogy az Akadémia jelen vezetését még egy évvel a hároméves cikluson túl meghosszabbítsa. Biztosra veszem, hogy a teljes jóin-

dulat vezette őket és nem is ok nélkül fedeztek fel bizonyos problémákat az Akadémiát érintő különböző veszélyes tervek következtében. Ennek ellenére tisztelettel kérem őket, álljanak el ettől a javaslattól, ne változtassunk a menetrenden, bízzunk meg egymásban és abban, hogy jövőre is az Akadémia erős és határozott lesz, és meg tudja találni a maga célkitűzéseit. Ne kössük meg a kezét, ne tegyünk olyan lépéseket, amelyek a belső egyetértést, az országunkat sajnos egyre inkább jellemző viták és belső ellentmondások elkerülésével elért belső egységünket megosztják.

Ezzel az Akadémia ezévi közgyűlését tisztelettel megnyitom.

Elnöki megnyitó az MTA közgyűlésén, 1992. május 4. Megjelent: Magyar Tudomány 1992, 6. sz. 1-10. (2823.1.) Ezt egy részletesebb beszámoló is követte.

AZ EURÓPAI KULTÚRA: EGYSÉG, SOKFÉLESÉG

Európa nemcsak földrajzi fogalom. Nemcsak kontinensünk neve. Európa, széles értelemben, azt a sajátos történeti kultúrát is jelöli, amely itt bontakozott ki, mint az emberiség fejlődése során a földgolyón kialakult kultúrák egyike. E kultúra különböző elemeit, minden sokféleségük és megosztottságuk mellett, alapvetően közös fejlődés fogta egybe. Az etnikai, nyelvi, nemzeti, vallási, regionális különbségekre hivatkozva egy angol történész újabban azt állította, hogy Európában tulajdonképpen több civilizáció élt együtt, és hogy az európai kultúra egysége csak mítosz, olyan önkényes fogalom, amelyet azok próbálnak a múltba visszavetíteni, akik napjainkban az európai integráció politikai programját szeretnék megvalósítani. Ezt a kissé provokatív állítást azonban nem nehéz megcáfolni. A közös európai kultúra meglétét ugyanis már jóval korábban, évszázadok óta, sokan felismerték és hangsúlyozták. Történetileg az is bizonyítható, hogy ez a sokféle szín mind egyazon spektrumba tartozik. Az európai kultúra egyik fő jellemzőjének éppen a sokféleség tekinthető.

A vertikális, vagyis térbeli — nemzeti, vallási, regionális — sokféleségen túlmenően horizontális, tehát történeti, időbeli sokféleségről is beszélhetünk. Ezt azok az egymást követő, nagy áramlatok produkálták, amelyek a századok folyamán sorra elterjedtek Európában, illetve annak bizonyos régióiban, ezzel tovább komplikálva a vertikális megosztottságot. Ezek rétegei, nemegyszer egymásnak is ellentmondó hagyományai többé-kevésbé ma is eleven részei Európa történeti kultúrájának. Ennek — tudjuk — egyik alapvető, közös motívuma volt a középkor óta a katolikus kereszténység. Ettől azonban már a XI. században különvált a keleti ortodoxia, amelynek eltérő hagyományai a mai napig megfigyelhetők. Majd utóbb létrejött a reformáció, amely a maga többféle változatával jelentős szerephez jutott Európa bizonyos tájain. De igen fontos és nagy hatással érvényesülő áramlat volt a XVIII–XIX. század óta a felvilágosodás, majd a liberalizmus is, amelyek a korábbi hagyományoktól sokban eltérő, vagy éppen velük részben ellentétes értékrendet képviseltek. Mindezek a jelenségek, esetleges ellentmondásaikkal együtt, a közös európai kultúra részei — akárcsak a különböző periódusokból származó, eltérő stílusú műemlékek és más művészeti alkotások, amelyek mind a maguk elképzeléseit próbálták kifejezésre juttatni az ember aspirációiról és az őt körülvevő világról.

Mindebből nemcsak az az egyszerű, de igen fontos megállapítás következik, hogy az európai kultúra jövőjét a nagy, közös motívumok mellett a sokféleség

tudomásulvételére, elfogadására, egymás véleményének tiszteletben tartására, a toleranciára, a különböző nemzetek nyelvének és kreativitásának szabadságára kell alapítani. A sokféleség további elemzése talán közelebb visz az európai kultúra más sajátosságainak megismeréséhez is. Nagy vallások alapvető szerepet vittek más kultúrákban is. De a problémának az a kritikai újragondolása, az új utaknak az a keresése, amely előbb (még a vallásos ideológián belül) a reformációban, majd pedig (már a vallásos ideológián kívül) a felvilágosodásban meg a liberalizmusban öltött testet, méghozzá a korábbi értékek továbbélése, sőt megújítása mellett — ez ilyen mértékben más kultúrákban nem található.

Mint ahogy bizonyos más kultúrák esetében is találkozunk olyan, privilégiumon alapuló társadalmi rendszerekkel és azok legitimációját szolgáló eszmékkel, amelyek többé-kevésbé hasonlítottak az ekkori európai feudalizmus jelenségeihez. Viszont kapitalizmus, az új rendszer jogi és politikai eszméivel együtt, spontán módon — úgy látszik — csak Európában keletkezett, és más kultúrákban csak e már létrejött kezdeményezés hatása, nyomása alatt terjedt el. Európát tehát kevésbé a változatlanúsághoz való ragaszkodás vagy éppen a fundamentalista hajlam, mint inkább az a próbálkozás jellemezte, hogy mindig valami újat próbáljon megtalálni, és jobban megismerje az embert, a természetet, az univerzumot.

Egyes amerikai történészek, tehát egy valaha Európából kihaladt, vagyis rokon világot képviselő, de mégis külső megfigyelők külön figyelmet szenteltek e kérdésnek. Abból indultak ki, hogy sok századon keresztül, az antik kultúra örököseként, Európa volt a nyugati világ központja. E szerzők szerint az európai — a „nyugati” — embert a gondolkodás terén az jellemezte, hogy hitt az univerzum rendezettségében és a történelmi haladásban. Vagyis hajlamos volt feltelezni, hogy a világ nem pusztán a véletlen szeszélyéből működik, hanem bizonyos törvényeknek engedelmeskedik, s létének értelme és feltehetően valami célja van. Ez a felfogás részben a keresztény hitre, a tökéletesedés eszméjére megy vissza, részben pedig a haladás világi elméletére, amely a XVIII–XIX. században terjedt el. Mindenesetre az az elképzelés, hogy az ember, a társadalom a történelem folyamán képes mindig előrelépni, jobba válni, az európaiaknak önbizalmat adott és hitet értelmi kapacitásukban, ami azután tényleg segítette is őket jelentős kulturális, tudományos eredmények elérésében.

Ha e kissé túl általános jellemzésben van bizonyos magja a realitásnak is, akkor talán érdemes még tovább elemeznünk. Minden emberi kultúra belső fejlődése, sorsa lényegében véve nagyrészt attól függ, hogy mennyire képes a tapasztalatokat, az ismereteket, tehát a széles értelemben vett információkat egybegyűjteni és tárolni, majd ezeket továbbadni mind térben, a társadalom minél szélesebb köreinek, mind pedig időben, tehát az egymást követő nemzedékeknek. A továbbadás funkcióját elsősorban — bár nem kizárólag — a nevelés látta el, a maga különböző formáival. Ennek fontossága mindig alapvető marad. A mi korunkban viszont, amikor az új információs technológia az ismeretek tá-

rolásának és továbbadásának oly nagy, korábban nem sejtett lehetőségeit nyitotta meg, jobban megértjük, hogy mindkét funkció sikere mily nagy mértékben függ az éppen rendelkezésünkre álló eszközök és módszerek hatékonyságától.

A két háború közti magyar történetész iskola egyik jeles képviselője, Hajnal István, az európai kultúra fejlődésének egyik fő tényezőjét az írás — a betűírás — jellegében látta meg. Szerinte a középkor óta ez segítette elő a tapasztalatok összefoglalását, rögzítését és bővítését a kézművesség, a technika terén is, az egyre fejlettebb munkamegosztás és munkaszervezet fokozatos kibontakozását már az agrártársadalmakon belül is, az értelmiségi rétegek létrejöttét, valamint azt, hogy a hozzáértés, a szakszerűség egyre fontosabb helyet kapjon a társadalom értékrendjében. Az európai kultúra az általa alkalmazott írásban — a nyomtatást is ideértve — olyan jó és hatékony eszközre talált, amely megkönnyítette a megszerzett ismeretek áttekintését, esetleges hiányainak felismerését, ami ösztönzőleg hatott az emberekre — legalábbis az intellektuális elitre —, hogy mindig újabb, másféle ismereteket próbáljanak szerezni. Az európai kultúra, amelyet — mint láttuk — amúgyis a sokféleség jellemzett, alkalmassá vált arra, hogy változó kihívásokra többféle megoldással, variációval tudjon reagálni.

A középkorban és még jó ideig utána is — Nyugaton és Kelet-Közép-Európában is — a latin nyelv volt, magasabb szinten, az európai kultúra közös hordozója. Ez azonban előbb-utóbb át kellett hogy adja a helyét a különböző nemzeti nyelveknek, hiszen az ismeretek elterjesztését szélesebb körben csak anyanyelveken lehet megoldani. A XVI. században V. Károly császár egy soknemzetiségű birodalom élén még nem ilyen szempontból nézte és osztályozta a nyelveket: „Spanyolul kell szólnunk az Istenhez, olaszul a szeretőnkhöz, angolul a madarakhoz, németül a lovakhoz és franciául a barátainkhoz.” A magyarok, akiknek magányos, elszigetelt nyelvéről nem beszélt, a latint hivatalos nyelvként szinte az utolsó pillanatig, egészen 1844-ig alkalmazták — aminek a régi, történeti, soknemzetiségű Magyarországon voltak is bizonyos előnyei. A XIX–XX. századi Európa modern, többé-kevésbé ipari társadalmait már mindennütt a tömeges írásbeliség és az állam által előírt anyanyelvű közoktatási rendszer jellemezte. Ez tette lehetővé a szélesebb körű alapkultúrát, a technikai fejlődéshez és annak bonyolultabb munkamegosztásához szükséges szakértelem kialakulását.

Most, a XX. század végén, egy új korszak küszöbén, arra kell felkészülnünk, hogy a változó feltételek közt még hatékonyabbá tegyük az ismeretek szerzését és rendszerezését (tehát — főleg — a tudományos kutatást), valamint azok továbbadását (tehát — főleg, bár nem kizárólag — a nevelést). Számolnunk kell azzal is, hogy a nemzeti és egyéb különbségek az egyesült Európában sem fognak eltűnni. Európa sokfélesége továbbra is megmarad, ha politikai megosztottsága nem is. A történészek joggal mutatnak rá arra, hogy a modern nemzetek — bizonyos előzmények után — többé-kevésbé csupán az utolsó két évszázad produktumai, és hogy az emberek lojalitása gyakran inkább más közösségekhez

kapcsolódott. De a nemzetek és államaik léte mégis történelmi tény. S az ismeretek a legkönnyebben az anyanyelveken, a nemzeti nyelveken adhatók át.

Ehhez mindjárt azt is hozzátehetjük, hogy a közös Európa egészéről, sokszínű gazdagságáról, a többi Európáról minden nemzetben belül az eddiginél jóval több információt kellene nyújtani, vagy legalábbis hozzáférhetőbbé tenni ezeket az információkat. Itt elsősorban a jövő nemzedékekre gondolunk, hiszen az új európai identitásnak ők lesznek az igazi alakítói és hordozói. Elő kell segítenünk különböző nemzetek főbb szépirodalmi és tudományos műveinek lefordítását, s főleg azt, hogy a kis elterjedtségű nyelveken írt alkotások a „nagy” nyelveken is hozzáférhetőek legyenek.

Elő kell segítenünk továbbá több nyelv tanulását, két- vagy többnyelvű középiskolák szervezését. Ugyanakkor azt is, hogy a felsőoktatási intézmények közt a hallgatók mobilitása biztosítva legyen, hogy az egyetemi diplomákat — kellő biztosítékok mellett — mindenütt elfogadják, hogy a posztgraduális képzést olyan nemzetközi kooperációban lehessen végezni, amely nem zárja ki mindenfelé hasonló típusú európai kutatási és oktatási központok működtetését. Az az „Athenaeum-program”, amelynek keretében a Magyar Tudományos Akadémia segítségével a magyar egyetemek készülnek a tudományos továbbképzés problémáját megoldani, lehetőleg egy év külföldi egyetemi tartózkodást ír elő minden résztvevőnek. Ezzel hosszú évszázadok magyar hagyományát éleszti újjá. Különösen nagy fontossággal bír a tankönyvek, főként a történelmi tankönyvek kölcsönös revíziója annak érdekében, hogy ne legyenek túl etnocentrikusak, ne terjesszenek nacionalista és más elfogultságot, és a nemzeti történelmet az európaiba ágyazva, nagyobb távlatból tárgyalják. Az európai kultúra lényegéhez tartozik, hogy toleráljuk és tiszteljük a sokféleséget, a „máságot”, és ne tartsuk eleve jobbnak magunkat a többiekénél.

Itt már egész Európáról beszéltem, feltételezve vagy megelőlegezve az integrációt, sőt azt is, hogy ehhez Közép-Európa keleti zónájának országai, így mindenekelőtt Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország is teljes joggal csatlakozni fognak. Tisztában vagyok persze azzal, hogy ehhez sok nehézséget kell még legyőzni. De mégis kisebbeket, mint az a veszély, amelyet e szélesebb integráció elmaradása hozna magával. Európának ugyanis nem elsősorban azért kell kiegészülnie ezzel a zónával, hogy nagyobb legyen, hanem mindenekelőtt azért, hogy elkerülje, hogy ez a zóna magára maradván destabilizálódjék, nyugtalanság, zavar, szegénység és kikerülhetetlen konfliktusok forrása legyen, nyílt seb Európa testén. Végső fokon tehát Európa egészének integrációja mindegyik érdekelt félnek érdeke — Nyugat-Európának is.

Az említett zóna országainak most negyven év kényszerű kiszakítottága után kell visszakapcsolódnok. Az európai kultúra és értékrendszer folytonossága a sok negatív hatás ellenére sem szakadt meg itt. De hadd utaljak most két olyan problémára, amely a kultúra jövője szempontjából külön figyelmet érdemel.

Az egyik abból származott, hogy e zónában az államok és a nemzetek jóval kevésbé fedik egymást, mint Nyugat-Európában. Egyes államokon belül jelentős

nemzeti kisebbségek találhatók. Helyenként a különböző etnikai csoportok annyira keverten élnek, hogy nemigen lehet világos határt húzni köztük. S ha komolyan vesszük a sokféleség elfogadásának, a mások és egymás tiszteletének európai elvét, akkor e kisebbségeket sem lehet az ismeretek anyanyelven való, minél magasabb szintű megszerzésének és továbbadásának lehetőségétől és jogától megfosztani, hiszen másként jelentős tömegek rekesztődnének ki a kultúrában való aktív részvételből.

Hangsúlyozzuk, hogy a megoldást egyáltalán nem a meglévő határok esetleges módosításában kell keresnünk, hanem abban, hogy a nemzeti állam hagyományos, XIX. századi koncepcióját kell átalakítani. Ez ugyanis lehetővé teszi, hogy egy államot annak úgynevezett uralkodó nemzete saját kizárólagos tulajdonának tekintsen, különösebb tekintet nélkül azokra a különböző kisebbségekre, amelyek a határokon belül élnek, bár tulajdonképpen kulturálisan egy más, esetleg szomszédos nemzet részei. Az állam és nemzet egybeesésének e nacionalista elve így a jövőben az európai integráció szempontjából különösen nem lesz elfogadható. A nemzetállam hagyományos koncepcióját tehát — a létező politikai határok meghagyása mellett — nemcsak felső szinten kell módosítani úgy, hogy a szuverenitás és az integráció összehangolódjék, hanem az országon belül, alsóbb szinten is, hogy minden ott élő etnikai, nemzeti, vallási és egyéb kisebbség akadálytalan lehetőséget kapjon nyelvének, kultúrájának ápolására, fejlesztésére, saját kulturális intézményeinek kialakítására, más országokkal való szabad érintkezésre. Ez emberi jogaik közé tartozik.

Az emberi jogokat persze — tudjuk — elvileg egyéni jogoknak szokták tekinteni. De ahhoz, hogy ezek ténylegesen alkalmazhatóvá váljanak, olykor kollektív jogokkal kell őket alátámasztani. Ebben az esetben olyan kulturális autonómiával, amely lehetővé teszi saját kulturális, főleg nevelési intézményeik működtetését, és amelyeket az illető államnak kell biztosítani és támogatnia. Európa e részén egyetlen személynek sem áll módjában olyan oktatási intézményt, például egyetemet létrehozni, amely pedig egy-egy jelentős lélekszámú kisebbség jogos igényei közé tartozhatik.

A másik probléma abból származik, hogy az átmenet az állam által ellenőrzött, irányított és finanszírozott kultúrpolitikából az új, demokratikus viszonyokba, ahol azonban a kultúra a piaccgazdaság hatásainak is ki van téve, nem megy átmeneti nehézségek nélkül. Ebből nem egy esetben múzeumok és más gyűjtemények vagy éppen oktatási intézmények veszélybe kerülése, a könyvkiadás elakadása, külföldi kiadványok beszerzésének súlyos nehézsége, esetleg kultúrájuk elkötyavetyélése, mindenképpen bizonyos kilátástalanság-érzés, tudósok és művészek fokozódó emigrációja következhet. Ezen ismét egész Európának érdekében áll segíteni, hiszen olyan, főleg átmeneti nehézségekről van szó, amelyek azonban, ha időben nem orvosoljuk őket, tartós károsodást okozhatnak, és ugyancsak fokozhatják a destabilizáció veszélyét. Már voltak kezdeményezések, amelyek valamennyire segíthetnek abban, hogy ezeket az átmeneti nehézségeket

áthidaljuk. 1991 tavaszán például a krakkói kulturális konferencián felmerült, hogy külön nemzetközi alapot kellene létesíteni a fontosabb műemlékek rendbehozására. A Világbank pedig bizonyos hitelt helyezett kilátásba országunk felsőkutatásának modernizálására. E téren azonban nyilvánvalóan további lépésekre volna még szükség. Vagy talán — jobban mondva — beruházásokra, amelyek végül is az új Európa számára előbb-utóbb megtérülnek.

Nagy hiba volna ugyanis országaink vagyonát, értékeit — a kommunista rendszer egyoldalúan materialista megközelítéséhez hasonlóan — pusztán szűken értelmezett gazdasági, pénzügyi szempontból mérlegelni. Van ugyanis szerepe — hogy Pierre Bourdieu kifejezésével éljünk — a „kulturális tőkének” is, amiben viszont ezek az országok korántsem olyan szegények. Francia szakértők szerint a külföldi beruházásokat nem annyira az olcsó munkaerő, mint sokkal inkább a szakértelem megléte vonzza Magyarországra.

Hadd idézzem itt gróf Széchenyi István, a múlt századi magyar liberális reformmozgalom úttörője — és a Magyar Tudományos Akadémia alapítója — szavait, amelyek 1830-ban megjelent Hitel című munkájában olvashatók: „A kiművelt emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma... Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat stb. teszik a közerőt, hanem az ész, amely azokat józanul használja.” A „közértelmesség és az abbul szükségképen folyó morálitás”, amelyet Széchenyi programja írt elő, ma is aktuális célkitűzés. Akkor is, ha nem a XIX. századba kívánunk visszatérni, hanem a XXI. század és az új Európa minden korábbinál szélesebb körű és igényesebb kultúrájának feltételeit kívánjuk megteremteni.

Megjelent: Európai Szemle 1992, 1. sz., 3–8. Németül: Kultur in Europa: Vielfalt, Einheit. Europäische Rundschau 1992, 2. sz. 45–50. (2834)

LEVÉL A TUDOMÁNYPOLITIKAI IRÁNYELVEKRŐL

Tisztelt Elnök úr!

Az MTA részéről messzemenően egyetértünk azzal, hogy új, átdolgozott, korszerűsített változatban fogalmazzuk meg a Tudománypolitikai Irányelveket, és hogy ez a dokumentum a Kormány állásfoglalásaként kerüljön elfogadásra. A most tervezet formában megküldött szöveget alapjában véve jó kiindulásnak, tárgyalási alapnak tekintjük. Észrevételeinket, amelyek részint általános, elvi jellegűek, részint pedig konkrét formában a szöveghez kapcsolódnak, az alábbiakban szeretnénk tisztelettel átnyújtani:

1. Mindenképpen reális és helyes, ha egy hosszabb — 5-8 (vagy éppen még több) éves — átmeneti időszakkal számolunk és megkülönböztetjük a hosszabb távra szóló célkitűzéseket a közvetlen teendőktől. Az is feltétlenül helyes, ha a célokat fokozatosan, megrázkódtatások nélkül kívánjuk megvalósítani. A szöveg azonban jelen formájában olyasmit sugall, mintha volna egy olyan kész, konkrét átszervezési terv, intézmények felszámolásáról, újak létrehozásáról, amelyet csak a pénz hiánya és a várható ellenkezés miatt nem ajánlatos most azonnal keresztülvinni. Ha ilyen konkrét terv létezhetnék — a világos elvi célkitűzéseken túlmenően —, akkor azt itt máris vázolni kellene, hogy lássuk, mi felé kellene haladnunk. A valóságban azonban ilyen terv szerencsére nem létezik, egyelőre nincs is rá szükség, és ha valakinek netán volnának ilyen vagy olyan radikális elképzelései, azokat jobb magunktól távol tartani, mert csak zavart okozhatnak a jelenben és a jövőben egyaránt. Azt, hogy 8 vagy netán 15 év múlva milyen konkrét átszervezési lépésekre lesz szükség, majd akkor kell átgondolnunk. Egyelőre elég az elvi célkitűzéseket világosan megfogalmaznunk és a közvetlen teendőkből adódó konkrét lépéseket megtennünk.

2. A legfontosabb közvetlen célnak jelenleg a tudományos kutatási és egyetemi szféra meglévő értékeinek megmentése, életben tartása tekinthető, hogy átveszjelje a pénzügyi nehézségek remélhetőleg átmeneti éveit. Nyilvánvaló persze, hogy a jelenleg működő szellemi tőke jobb felhasználását, hatékonyabb alkalmazását, utánpótlásának megfelelőbb biztosítását kell elősegítenünk, konkrét, tényleges reformokkal. De a fő teendő e pillanatban az értékek megmentése, mert ha a kályhában ez a parázs kialszik és a meglévő kapacitások felbomlanak, az megakadályozza a többi — így a gazdasági — szféra fejlődését is. Az ehhez szükséges összegek az állami költségvetés egészéhez mérten szerények, viszont kialakításuk, vagy akár jelentős csökkentésük az ország fejlődésének alapvető faktorait

sodorná veszélybe, míg viszonylag igen csekély megtakarítást eredményezne. E kérdésben egyértelműen úgy foglalt állást mind az Európai Közösségek legújabb munkálata Közép-Európa országainak (Lengyelország, Cseh és Szlovák Köztársaság, Magyarország) várható fejlődési alternatíváiról, mind pedig az európai akadémiák ez év márciusában Stockholmban tartott találkozója, amely ilyen irányú felhívást bocsátott ki Közép- és Kelet-Európa érdekelt országai tudományos szervezeteinek megmentése érdekében. Éppen ezért nézetünk szerint a kilencvenes években a humán erőforrások ügyét, s azon belül különösen a tudományos kutatást és az egyetemi oktatást társadalmi és gazdasági prioritásnak kell minősíteni, hiszen nemzeti felemelkedésünk szinte egyetlen igazi erőforrása a „kímélt emberfők sokasága”. Az MTA elnöksége és a Magyar Rektori Konferencia képviselői ez év június 5-én együttes ülésen a Pénzügyminiszter úrral arra a megállapodásra jutottak, hogy 1993-ban az egyetemek kiemelt fejlesztésére kell sort keríteni — különösen nehéz helyzetük miatt —, míg az Akadémiának és kutatóintézeti hálózatának szinten tartását kell biztosítani. Az egyetemek külön támogatását — kutatói kapacitásuk szükséges erősítése mellett — különösen a tudományos továbbképzés intézményes kiépítése, a posztgraduális képzésben résztvevők létszámának indokolt növelése teszi szükségessé, a kutatóintézetek együttműködését biztosító Athenaeum-program keretében.

3. A tervezet több ponton (4., 6., 9.1.) is külön, és kissé bizonytalanul elemzi azt a kérdést, hogy Magyarországon arányosan megfelelő-e a kutatók létszáma és a kutatásra fordított összeg. Végül is „sajnálatos tényként” állapítja meg, hogy „a magyar kutatóbázis az ország teherbíró-képességéhez képest túlméretezett” (9.1.) — de azt is mindjárt hozzáteszi — már több joggal —, hogy az „egy kutatóra jutó ráfordítások” mértéke feltűnően alacsony. E kérdésben az irányelveknek sokkal egyértelműbben, reálisabban és céltudatosabban kellene állást foglalniuk. A valóságban ugyanis Magyarországon nem túl népes a tudományos kutatók — a valóban azok — száma. Összehasonlításként elég Finnország vagy Dánia példájára utalnunk. Teljesen félrevezető volna továbbá a kutatási szféra reális mértékét a mai hazai gazdasági helyzethez, a GDP jelen, visszaesett állásához viszonyítanunk. Ez ugyanis olyan lefelé tartó spirált idézne elő, amelyben az egyik tényező csökkenése tovább csökkentené a másikat, és így tovább, míg végül elérkezünk a harmadik vagy negyedik világba. A tudományos kutatás és képzettség egyike azoknak a főbb tényezőknek — ha nem éppen a legfőbb közülük —, amelyek erősítésébe különösen érdemes befektetnünk a jövőbeli megtérülés reményében. Nemcsak a távol-keleti „kis tigrisek”, így Dél-Korea szemléletes példái, hanem saját történelmi tapasztalataink és józan következtetéseink is erre intenek. Vagyis: éppen azért kell — kellene — a tudományos kutatás és képzés fellendítésére viszonylag többet áldoznunk, mivel jelenleg viszonylag szegények vagyunk. Nem szólva arról, hogy a nemzetközi tudományos műhelyekkel való együttműködés, a szakmai bekapcsolódás, amely a fejlettebb világhoz való illeszkedés egyik fő tényezője, csak akkor biztosítható,

ha legalább a fontos tudományos területek művelését megfelelő szinten tudjuk végezni. Ha a részvétel lehetőségét nem biztosítjuk, elszigetelődésünk és visszaesésünk elkerülhetetlen. Hozzá kell tennünk, hogy egyébként is nagy óvatossággal kell kezelnünk a rendelkezésre álló statisztikai adatokat és számításokat. Már többször jeleztük, hogy irreális a főhivatású kutatóintézetekkel egy sorban 940 egyetemi kutatóhelyről beszélni a mai viszonyok között. Az is nyilvánvaló, hogy az egy főre jutó GDP jelenleg alacsony hazai értéke miatt nem lehet alapul vennünk a fejlett országok nagy részének viszonylag alacsony GDP százalékait. Finnország, Dánia vagy Ausztria átlagosan 1,5%-os ráfordításai a magyarországihoz képest legalább négy-ötöszer akkora egy kutatóra eső tényleges ráfordítást jelentenek! Javasoljuk tehát a tervezet idevágó szakaszainak át-dolgozását a fent előadottak értelmében.

4. A tervezet jelen formájában nem választja mindig szét, nem különbözteti meg elég határozottan az alapkutatásokkal, illetve az alkalmazott kutatásokkal kapcsolatos kormányzati magatartás formáit. (A keveredés még élesebben jelentkezik a függelékek ágazati elképzeléseiben.) Ez a koncepcionális zavar sok nehézséget idézhetne elő utóbb, a megvalósítás során. Itt bizonyára nem kell indokolnunk, hogy bár nehéz pontos határvonalat húzni az alapkutatás és az alkalmazott kutatás között, meg hogy a kettő egymáshoz kapcsolódik, a különbség köztük mégis nyilvánvaló, különösen ott, ahol eltérő tudománypolitikai módszerek alkalmazására kerül sor.

Az alapkutatás mindenkor állami (vagy más) finanszírozásra szorul, mert közvetlen megtérülése nem kalkulálható, viszont távlati fontossága, alapvető jelentősége annál nagyobb. Vagyis az alapkutatással foglalkozó intézmények (akadémiai kutatóintézetek, egyetemi kutatóhelyek) fenntartásának költségeit nálunk az állami költségvetésnek kell fedeznie, de úgy, hogy ezen túlmenően bizonyos kutatási programok költségeinek fedezését a megfelelő alapok (OTKA) segítségével pályázati rendszerben kell a kutatók számára lehetővé tenni. Itt az állam részvétele, szerepe állandó és világos.

Az alkalmazott kutatások viszont „normál” viszonyok közt kifizetődnek. Költségeik már a közelmúltban sem a költségvetést terhelték. Hosszabb távon pedig, a jövőt tekintve, ezeket elsősorban a vállalati szférának kell majd biztosítania. Jelenleg azonban az alkalmazott kutatást végző ágazati — ipari és agrár — intézetek olyan válsághelyzetbe kerültek, amelynek megoldását — legalábbis hosszabb-rövidebb átmeneti időre — megint a kormánynak, a tudománypolitikának kell megtalálnia. A vállalati szféra, bevételeinek csökkenése miatt, ezeket nem tudja megfelelően támogatni. A külföldi cégek bevonásával végbe-menő privatizáció során pedig — legalábbis egyelőre — nagyrészt inkább külföldi megoldásokat importálnak és nem igénylik a hazai kutatói kapacitást. Mivel így a vállalati szférára jelenleg nem nagyon lehet számítani, nyilvánvalóan a Kormánynak kell itt is valami módon az értékek megmentése céljából válságkezelőként fellépnie. Gondosan ügyelnünk kell azonban arra, hogy hatá-

rozottan megkülönböztessük egymástól az alap kutatások támogatásával kapcsolatos rendszeres, állandó teendőket az alkalmazott kutatási intézmények időleges válságkezelésétől, és hogy ne mossuk egybe, ne kezeljük együtt, azonosként a kétféle kutatási szférát, mert az alap kutatásokat is veszélyeztetné, anélkül, hogy az alkalmazott kutatásokon valóban segítene.

5. A tudományos kutatásokat illetően most már kerülni kellene a K+F fogalmat, amelyet a tervezet is igen sűrűn alkalmaz. Ez ugyanis — bár az elmúlt évtizedekben előszeretettel alkalmazták — bizonyos fejlettebb országok más viszonyaiba illő szóhasználatának átvételével, ma már amolyan lejáratott, elvont, bürokratikus meghatározássá vált, amelynek eredeti tartalma elveszett. A tudományos kutatás ugyanis magától, öntörvényszerűen kívánja a fejlesztést, külön említés nélkül is, viszont az értékmentés kissé szorított helyzetében csak úgy, általában, fejlesztésről egyelőre amúgy sem nagyon beszélhetünk. Javasoljuk, hogy a tervezet mindenütt hagyjon fel a korábbi, pártállami tudománypolitikai zsargon zavaró használatával, amely egyébként ismét elősegítheti, hogy az alap kutatás és a műszaki fejlesztés szféráit együttesen, azonos módon kezeljék.

6. A letűnt rendszer szembetűnő hibái közé tartozott, hogy a tudományos kutatást elsősorban gazdasági szempontból értékelte, vagyis szűk látókörű szemlélettel tulajdonképpen a termelés szolgálólyának tekintette, hangsúlyozva, hogy a tudomány termelőerővé válik. A valóságban a tudomány szerepe jóval szélesebb körű annál, amit ez az ökonomista-technicista megközelítés elképzelni képes. Ideje ezzel az elavult és veszélyes szemléleti hagyatékkal szakítanunk. A tudomány az emberi minőségnek — az emberi élet és alkotóképesség minőségének — előmozdítója és egyben kifejezése. Az emberi élet minőségéhez természetesen a gazdasági feltételek is alapvetően, nélkülözhetetlenül hozzátartoznak. Tehát a tudomány ezek területére is kiterjed. De nemcsak ezekre terjed ki, mivel az emberi minőség problémája ezeknél sokkal szélesebb körű. A tudomány funkciójának ezt a szélesebb körű értelmezését kell alapul vennünk akkor is, amikor a tudománypolitika követendő alapelveit próbáljuk megfogalmazni. Vagyis tudatosan és határozottan ebből az új „filozófiából” kell kiindulnunk, alapvetésül, félretolva a letűnt rendszer ezzel kapcsolatos szemléleti maradványait. A gazdasági racionalitás, még ha helyesen — a korábbinál helyesebben — értelmezzük is, egymagában véve nem lesz elég, hiszen más racionalitásokkal mindig oly mértékben összefügg, hogy azok figyelembevétele nélkül saját körén belül sem alkalmazható sikerrel. A társadalmi és politikai folyamatok, struktúrák, a lélektani motívumok, a „nemzeti” tárgyak tudatformáló és identitást biztosító szerepe csak a tudomány funkciójának e szélesebb távlatú meghatározásában értelmezhető helyesen. A tudománypolitikának ma, egy új korszak küszöbén, nagyobb, történelmi távlatból kell azt az utat kijelölnie, amely a XXI. század társadalmának, a magyar nemzetnek, Európa részeként, minőségi előrejutást biztosíthat.

7. A tudomány gondozásának céljai három pontban foglalhatók össze.

Ezek:

- a) A tudomány öntörvényű fejlődése lehetőségeinek biztosítása;
- b) a kutatási eredményeknek a gyakorlatban hasznosíthatóvá tétele a társadalmi fejlődés különböző (gazdasági, műszaki, egészségügyi stb.) funkcióiban felmerült új kérdések és kihívások igényei szerint; és végül:
- c) mindkettő eredményeinek a felsőoktatás útján való ismertté tétele. Azon túlmenően ugyanis, hogy az egyetemen is folyik kutatómunka, maga az eredmények megismerttetése, a szakmai képzés is a kutatás alkalmazásának tekinthető.

E három kör természetesen nem teljes elkülönültségben, hanem egymással szoros kapcsolatban funkcionál, de az eltérő fő céloknak megfelelő súlypontozással és intézményi szervezetben.

A hazai történeti fejlődésből következőleg e témakörökkel három intézmény foglalkozik. A Magyar Tudományos Akadémia feladata elsősorban a tudomány öntörvényű fejlődésének, az alap kutatásoknak a gondozása (kutatóintézeti hálózata révén). Az alkalmazott kutatások, a hasznosítás gondozása az OMFb feladata — persze nem kutatási minisztériumként, hiszen távlatilag e kutatások nem az állami, hanem a vállalati szféra körébe tartoznak. Végül pedig a felsőoktatás, az egyetemek gondozása a Művelődési és Közoktatási Minisztérium feladata. E három intézménynek természetesen jól együtt kell működni. A teendők felső, elvi szintű koordinálásáról pedig a Tudománypolitikai Bizottság gondoskodik.

8. A korszerűsítés, a jobb hatékonyságot biztosító reformok folyamata eredményesen csak úgy folytatható, ha végre valóban megszületnek azok az olyan régen várt, új törvények (mint az akadémiai, felsőoktatási stb. törvény), amelyek lebontják a ma még elvben érvényben lévő törvények, törvényerejű rendeletek stb. útban álló, a fejlődést akadályozó rendszerét.

...

Tisztelettel kérem Miniszter urat, hogy fenti észrevételünket a Tudománypolitikai Irányelvek végső változatának megfogalmazásakor figyelembe venni szíveskedjék.

A levél Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterhez, a Tudománypolitikai Bizottság elnökéhez 1992. július 9-én kelt. Elhagytuk belőle a 9. pont részletmegjegyzéseit. (2858)

rozottan megkülönböztessük egymástól az alap kutatások támogatásával kapcsolatos rendszeres, állandó teendőket az alkalmazott kutatási intézmények időleges válságkezelésétől, és hogy ne mossuk egybe, ne kezeljük együtt, azonosként a kétféle kutatási szférát, mert az alap kutatásokat is veszélyeztetné, anélkül, hogy az alkalmazott kutatásokon valóban segítené.

5. A tudományos kutatásokat illetően most már kerülni kellene a K+F fogalmat, amelyet a tervezet is igen sűrűn alkalmaz. Ez ugyanis — bár az elmúlt évtizedekben előszeretettel alkalmazták — bizonyos fejlettebb országok más viszonyaiba illő szóhasználatának átvételével, ma már amolyan lejáratott, elvont, bürokratikus meghatározássá vált, amelynek eredeti tartalma elveszett. A tudományos kutatás ugyanis magától, öntörvényszerűen kívánja a fejlesztést, külön említés nélkül is, viszont az értékmentés kissé szorított helyzetében csak úgy, általában, fejlesztésről egyelőre amúgy sem nagyon beszélhetünk. Javasoljuk, hogy a tervezet mindenütt hagyjon fel a korábbi, pártállami tudománypolitikai zsargon zavaró használatával, amely egyébként ismét elősegítheti, hogy az alap kutatás és a műszaki fejlesztés szféráit együttesen, azonos módon kezeljék.

6. A letűnt rendszer szembetűnő hibái közé tartozott, hogy a tudományos kutatást elsősorban gazdasági szempontból értékelte, vagyis szűk látókörű szemlélettel tulajdonképpen a termelés szolgálólányának tekintette, hangsúlyozva, hogy a tudomány termelőerővé válik. A valóságban a tudomány szerepe jóval szélesebb körű annál, amit ez az ökonomista-technicista megközelítés elképzelni képes. Ideje ezzel az elavult és veszélyes szemléleti hagyatékkal szakítanunk. A tudomány az emberi minőségnek — az emberi élet és alkotóképesség minőségének — előmozdítója és egyben kifejezése. Az emberi élet minőségéhez természetesen a gazdasági feltételek is alapvetően, nélkülözhetetlenül hozzátartoznak. Tehát a tudomány ezek területére is kiterjed. De nemcsak ezekre terjed ki, mivel az emberi minőség problémája ezeknél sokkal szélesebb körű. A tudomány funkciójának ezt a szélesebb körű értelmezését kell alapul vennünk akkor is, amikor a tudománypolitika követendő alapelveit próbáljuk megfogalmazni. Vagyis tudatosan és határozottan ebből az új „filozófiából” kell kiindulnunk, alapvetésül, félretolva a letűnt rendszer ezzel kapcsolatos szemléleti maradványait. A gazdasági racionalitás, még ha helyesen — a korábinál helyesebben — értelmezzük is, egymagában véve nem lesz elég, hiszen más racionalitásokkal mindig oly mértékben összefügg, hogy azok figyelembevétel nélkül saját körén belül sem alkalmazható sikerrel. A társadalmi és politikai folyamatok, struktúrák, a lélektani motívumok, a „nemzeti” tárgyak tudatformáló és identitást biztosító szerepe csak a tudomány funkciójának e szélesebb távlatú meghatározásában értelmezhető helyesen. A tudománypolitikának ma, egy új korszak küszöbén, nagyobb, történelmi távlatból kell azt az utat kijelölnie, amely a XXI. század társadalmának, a magyar nemzetnek, Európa részeként, minőségi előrejutást biztosíthat.

7. A tudomány gondozásának céljai három pontban foglalhatók össze.

Ezek:

- a) A tudomány öntörvényű fejlődése lehetőségeinek biztosítása;
- b) a kutatási eredményeknek a gyakorlatban hasznosíthatóvá tétele a társadalmi fejlődés különböző (gazdasági, műszaki, egészségügyi stb.) funkcióiban felmerült új kérdések és kihívások igényei szerint; és végül:
- c) mindkettő eredményeinek a felsőoktatás útján való ismertté tétele. Azon túlmenően ugyanis, hogy az egyetemen is folyik kutatómunka, maga az eredmények megismertetése, a szakmai képzés is a kutatás alkalmazásának tekinthető.

E három kör természetesen nem teljes elkülönültségben, hanem egymással szoros kapcsolatban funkcionál, de az eltérő fő céloknak megfelelő súlypontozással és intézményi szervezetben.

A hazai történeti fejlődésből következőleg e témakörökkel három intézmény foglalkozik. A Magyar Tudományos Akadémia feladata elsősorban a tudomány öntörvényű fejlődésének, az alap kutatásoknak a gondozása (kutatóintézeti hálózata révén). Az alkalmazott kutatások, a hasznosítás gondozása az OMFB feladata — persze nem kutatási minisztériumként, hiszen távlatilag e kutatások nem az állami, hanem a vállalati szféra körébe tartoznak. Végül pedig a felsőoktatás, az egyetemek gondozása a Művelődési és Közoktatási Minisztérium feladata. E három intézménynek természetesen jól együtt kell működnie. A teendők felső, elvi szintű koordinálásáról pedig a Tudománypolitikai Bizottság gondoskodik.

8. A korszerűsítés, a jobb hatékonyságot biztosító reformok folyamata eredményesen csak úgy folytatható, ha végre valóban megszületnek azok az olyan régen várt, új törvények (mint az akadémiai, felsőoktatási stb. törvény), amelyek lebontják a ma még elvben érvényben lévő törvények, törvényerejű rendeletek stb. útban álló, a fejlődést akadályozó rendszerét.

...

Tisztelettel kérem Miniszter urat, hogy fenti észrevételünket a Tudománypolitikai Irányelvek végső változatának megfogalmazásakor figyelembe venni szíveskedjék.

A levél Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterhez, a Tudománypolitikai Bizottság elnökéhez 1992. július 9-én kelt. Elhagytuk belőle a 9. pont részletmegjegyzéseit. (2858)

FOLYAMATOSSÁG A NEMZETI MŰVELŐDÉSSEN

Egyik hibája mai életünknek, hogy nem beszélünk eleget egymással. Lehetünk mi bölcs gondolatokkal telve egy elzárt budapesti épületben, nem megyünk vele sokra, ha az ország társadalma, a helyi közösségek, az emberek nem tudnak róla, nem vesznek benne részt, nem tájékoztatjuk őket, tehetetlenül állunk vele szemben.

Sajnos nem jutok el mindenhova, mint ahogy sokan mások sem jutnak el mindenhova, de ha van alkalom arra, hogy egy helyi közösségbe elérkezzem, azt nagy örömmel teszem, és megtiszteltetésnek fogom fel.

Most a feladatom arról beszélni, hogyan alakul művelődésünk. Művelődésünkről, múltról, jelenről és jövőről szeretnék néhány gondolatot itt elmondani.

Abban a hosszú folyamatban, amelyet az ország művelődésének nevezhetünk, az egymást váltó nemzedékek mindegyikének meg van a maga feladata. Hármas: újrakezdő, építő és továbbadó funkciója. Először is az, hogy átvegye, elsajátítsa az ismereteket, a sokféle tudást, az értékrendet, a morális alapokat, szabályokat, amelyek a közösség sajátjai. Ez nemcsak az iskolát jelenti, hanem a családot, a szakmai és más közösségeket mindenütt, ahol emberek együtt vannak. Ez mind valamilyen formában nevelő intézmény. Ha ilyen intézménye nincs a társadalomnak, ha nincs család, nincs helyi közösség, nincs egymás mellett munkálkodó emberek együttese, akkor ez a művelődés nem funkcionálhat, előbb-utóbb felbomlik. A második feladat az, hogy ezeket a megtanult morális és szellemi kincseket folytatni kell, tovább kell építeni, újjal bővíteni. Nemcsak megállni, egyszerűen megőrizni azt, ami már létrejött, hanem új alkotásokkal gazdagítani. Saját igyekezetből valamit hozzátenni ahhoz, ami már megvan. Ha ezt nem teszik, megáll a művelődés, ami annyit jelent, hogy hanyatlani kezd. A harmadik feladat: átadni mindazt, amit tanultunk, de az új ismereteket is, az új alkotások örömét, az értékrendet, a morális megalapozottságot a következő fiatal, felnövő nemzedékeknek. Segíteni a fiatalokat abban, hogy tehetségük kibontakozhassék. Tehát nemcsak a mára kell gondolnunk, hanem a holnapra, holnaputánra, jövőre is. És ha ezt nem tesszük, megint megáll a folyamat.

E hármas összefonódó, újra meg újra ismétlődő ritmus, a maga sorozatában, adja a művelődés folyamatosságát. A művelődés történetében nincsenek olyan pillanatnyi állapotok, amelyek a semmiből születtek és a semmibe vezetnek. Hazai, nemzeti művelődésünk egyik alapkérdése is az, hogy a folyamatosságot biz-

tosítsuk. Ez volt a múltban, különösen akkor, ha megpróbáltatások érték, külső támadások vagy egyéb veszélyek, amelyek azzal fenyegették ezt a folyamatosságot, hogy megcsonkítják, vagy éppen megbénítják. Ez a feladat megmaradt a jelenben is, amikor keserves évtizedek után sok mindent újra kell kezdenünk, megkeresve azt, ami érték megmaradt, felhasználható alapként, a jövő számára. És ez lesz feladatunk majd a jövőben is, még akkor is, ha olyan lesz, amilyennek reméljük, tehát olyan, amilyennek hinni szeretnénk.

A múltról, jelenről és jövőről beszéltem, és szeretném ezt a három szakaszt most röviden sorra venni, egymás után. Először azt, hogy milyen fő vonásokat vázolhatunk fel a múltból, milyen tapasztalatokat hasznosíthatunk ezekből. Aztán azt, hogy mit kell a jelen fő feladatának tekintenünk. Végül pedig azt, hogy melyik felé kell igyekeznünk a jövőnek az adott feltételek közt lehetséges alternatívái, válaszútjai közül.

Jöjjön először a múlt. Nemcsak azért szeretnék ennek egy kissé több figyelmet szentelni, mert magam is történész vagyok, legalábbis az szoktam volt lenni, és ha szabad időm van rá, most is az vagyok. A múlt azért is fontos, mert hosszú és tartós, és nem változik. A jelen — mindenki tudja — pillanatnyilag változhatatlan realitásnak tűnik, de rendkívül tünékeny. Ami ma történik, az holnap reggel már a múlt, egyszer és mindenkorra változtathatatlanul. És ez a múlt nagyon sokszor velünk van ma is. A jelen mellett ott van az, ami a múltból számunkra megmaradt. Az időnek több síkján mozgunk egyszerre. Ez a templom is a múlt hagyatéka, de része a mai életünknek és része lesz a jövőnek is.

Érdeemes tehát bizonyos jelenségeket a múltból megfigyelni. Itt most érthető módon hazai művelődésünk széles színterében belül főleg azt a színterét próbálom jellemezni, amelyet az evangélikus művelődés képviselt. Induljunk ki innen Kővágóörsről, a Káli-medence déli részén, számos ősi középkori magyar település mellett, kis falvak között. Ez a templom, kiemelkedő sziklaszirten, eredetileg a XIII. század elején román stílusban épült. Ennek bizonyos elemei ma is megvannak, úgy tudom, hogy az épület középső részén. Ez a magyar középkori keresztény kultúrát képviselte európai stílusban, mint ahogy utóbb a XVIII. század második felében a barokk átépítés is európai stílust képviselt. Ez a középkori magyar műveltség, nemzeti múltunk megalapozása, mindannyiunk közös múltja. Ebből a szempontból ennek a középkori magyar művelődésnek, István királynak, mindannyian örökösei vagyunk. Az új szín a reformációval jelentkezett, amely a Dunántúlon a XVI. században már elterjedt, Pápa iskolája ma is őriz egy kis harangot, amelyen ott van az évszám: 1531. Azt hiszem, az volt az egyik első ilyen intézmény. Aztán említhetem Sárvárt, a Dunántúl egyik jelentős művelődési központját. Itt akkor még egy nagybirtokos: Nádasdy Tamás országbíró támogatta ezt a kezdeményezést, és alapított egy újabb iskolát. Melanchton Fülöp Wittenbergből 1537-ben Nádasdynak levelet írt az iskola megalapítása alkalmából. Az iskola — írta — „ezekben az időkben, amikor a háború csapásai alatt a tudomány a szomszédos országokban elenyészik, még

nagyobb dicséretet érdemel". „A jövő számára — folytatja — meg kell őrizni a maradék plántáló helyeket, hogy azokból az életet szolgáló tudomány ismét tovább terjedhessen Pannoniában.” Sárváron fogalmazta meg Dévai Máttyás ábécés könyvét, magyarul, amely 1538-ban Krakkóban látott napvilágot. De közben már létrejött a sárvári nyomda is, ahol Sylvester János magyar nyelvtana 1539-ben latinul látott napvilágot — ez volt a hivatalos nyelv —, az új Testamentum magyar fordítása pedig 1541-ben.

1541 persze Buda elestének az éve is, annak a török foglalásnak, amely másfél évszázadon át úrrá lett Magyarország középső, nagyobb részén. Hatalmas pusztításokat okozott. Középkori kultúránk iszonyatos veszteségeket szenvedett, és mai számításaink szerint a középkori magyar etnikumnak legalább egynegyede, de lehet hogy egyharmada elpusztult. Félelmetes veszteség volt. Fenyegette azt a bizonyos folyamatosságot is, amelyről az előbb említést tettem.

Kővágóörs is elpusztult, 1538-ban. Felégették a török csapatok a templomot is. De a helység lassan kezdett újjáalakulni, s ahogy lehetett, ez a kulturális munka folytatódott. Huszár Gál például Magyaróvárra menekült Pápáról, ott jelent meg magyar prédikációs kötete. Sopronnak, ahová a török nem jutott el, oktatási-nevelési intézményei végig igen fontos szerepet töltek be. A belső elmentétek, vallási viták közben az erőviszonyok állandóan változtak, és az evangélikusok több helyt visszaszorultak, Kővágóörs azonban megmaradt. A XVII. század végén és a XVIII. század elején a török veszély megszűnt. Az országból kiszorult a hódító. Igaz, a protestáns művelődés jó időre nehéz helyzetben maradt. De ennek ellenére az északnyugati peremvidéken, így a Dunántúl egy részén is korszerű művelődési törekvések jelentkeztek. A minta ezúttal a német polgári pietizmus volt. Az az új kegyességi irányzat, amelyben a német polgári elemek próbálták a XVII. század, a harmincéves háború szörnyű megpróbáltatásai után új aspirációikat megfogalmazni. Hiszen a vallásos kegyességi irányzatokban is emberek szólalnak meg, nem kis mértékben az ő igényeik vetülnek bele abba, ami tőlük független igazságként jelentkezik. A német pietizmus megpróbált az új, őszintén átélt kegyesség mellett praktikus oktatásügyi reformokat bevezetni. Ennek központja Halle volt, és fő alakja Francke. A pietisták vezetése alatt hatalmas, több ezer fős iskolakomplexum épült, ma is megvannak az épületei. Igen sok magyarországi tanítvány fordult itt meg. Ezek a diákok a nagy magyar hagyományok egyikét követve külföldi protestáns egyetemeken sajátították el magasabb ismereteiket, az új, korszerű európai tudást, és onnan tértek haza szellemi kincsekkel megrakodva, és adták azokat tovább. Ennek a pietista irányzatnak a legismertebb hazai magyarországi központja a XVIII. században Pozsony maradt. De első központja, még Pozsony előtt, Győr volt, ahol egy fontos evangélikus iskola működött 1749-ig, amikor a hatalom felszámolta. A hazai pietista irányzat úttörő szerepet vitt az anyanyelvű írások közzétételében. Nemcsak magyar énekeskönyvekről van szó, imakönyvekről győri lelkészek tollából, nemcsak énekekről, amelyek Ács Mihály szerkesztésében 1696-tól jelentek meg

több kiadásban. Talán még fontosabb, hogy ehhez a körhöz fűződtek a magyar nyelvű neveléstani, pedagógiai irodalom első termékei is, amelyek Francke és társai szellemét tolmácsolták. Hadd említsem Bárány György győri tanár nevét, aki egy ideig Dörgicsén is működött, s aki az első magyar nyelvű pedagógiai könyvet adta ki 1711-ben. De említhetném Vázsonyi Márton győri tanárét is, vagy Sartorius Szabó Jánosét, akik szintén ezt az irányzatot képviselték. És már említettem a soproni evangélikus iskola jelentőségét, amelyhez végig a XVIII. századon át kitűnő nevek kapcsolódtak.

Tulajdonképpen félrevezető, hogy általában mindig a nagyobb helyekről, jelentős szereplőkről veszünk tudomást, mivel róluk tudunk legtöbbet, azokat ismerjük a legjobban. Holott a kis helyi közösségek, szerény tanítók és lelkészek a maguk szinte névtelen szolgálatával voltak azok, akik ennek a művelődésnek a szélesebb társadalmi bázisát és folyamatosságát létrehozták. Róluk legalább így érdemes megemlékezni. Ez az egyik tanulság, amit ebből az ügyből levonhatunk. A másik ilyen tanulság az, hogy a művelődés nagy folyamatán belül az evangélikus vonulat jelentős értéket képviselt, jellemző módon nem a politika és a gazdaság hatalmi pozícióiban, a hatalom birtokában — Nádasdy Tamás csak átmeneti jelenség volt a XVI. században —, hanem elsősorban a polgári művelődési szférában és azon belül is a magyar nevelés, az oktatás szolgálatában. Ez egyik máig élő rendkívül fontos hagyományaink egyike. S hadd jelezem itt, hogy az 1930-as népszámláláskor Magyarországon az evangélikusok arányszáma az össznépességen belül 6,1% volt mindössze, az értelmiségi, illetve elsősorban az oktatási pályákon viszont az arányszámuk jóval magasabb volt ennél. A főiskolai, egyetemi oktatásban 12,3%, tehát több mint kétszeres. De a legnagyobb, 14%-ot a tanítók, a helyi népiskolai, községi, helyi gyülekezetek nevelői képviselték. Ez a viszonylag magas arányszám a hazai művelődésen belül nem kiváltság, hanem a szolgálat eredménye volt. S olyan hagyomány, amelynek máig terjedő példaadó, buzdító hatása van. Ez az evangélikus hagyomány a többi hazai egyházak pozitívumaival együtt integráns része, fontos eleme kulturális örökségünknek. Olyan felhalmozott érték, amelyet a jövő számára is meg kell őriznünk és tovább kell fejlesztenünk. Ilyen hagyomány továbbá a helyi közösségek fontossága. Az elmúlt évtizedekben a helyi közösségeket tönkretette egy mindent központilag uniformizáló, idegen hatalom. Ezeket a helyi közösségeket kell mindenütt újjáépíteni. Mert ezek lesznek a magyar művelődés újjászületésének, folyamatosságának a munkásai. Ezek azok a téglák, amelyekből a ház felépül.

A másik ilyen tanulság, hogy a magyar művelődés gazdag sokszínűséget képvisel. Ez persze járhat vitákkal is, mégis becsüljük meg, mert ez is a pozitív hagyományokhoz tartozik.

Ezzel most már a jelennél vagyunk. A második szakasznál. Legfontosabb tanulásként azt szeretném megállapítani, hogy a magyar művelődés hagyományos folytonossága nem szakadt meg. Minden rossz igyekezet, pusztító hatás

és beavatkozás ellenére nem szakadt meg. Súlyos károk érték, mert hiszen mindent megtett az uralkodó hatalom annak érdekében, hogy a civil társadalmat, a kis közösségeket, a korábbi értékrendeket, a morális és szellemi szabályokat felszámolja. Miközben egy idegen, hazug felsőbbrendűség nevében igyekezett megalázni ezt a népet, mintha utolsó lenne a sorban. Sokan vesztették el nemcsak egzisztenciájukat, hanem életüket is, sokan szenvedtek, sokan mentek világgá. Amerikában az egyetemeken és a felsőoktatásban több ezer magyar tanít. Gondoljunk arra, hogy hányan menekültek el ilyen vagy olyan okból, főleg legutóbb 1956 után együttesen! Rengeteg volt a megtörött élet. És mégis, ismétlem, a magyar művelődési folyamatosság lényegében nem szakadt meg, valahol a szívek mélyén tovább élt, hamu alatti parázsként, elnyomottan, de a morális értékrenddel, és egy magasabb szellemiség igényével együtt. Tehát nem a semmiből kell most mindent létrehoznunk. Nagy értékeink maradtak, amelyeket az árvíz eltakarodása után meg kell tisztítanunk. Ezeket alapként használhatjuk a jövőben is.

Tavaly év elején Svájcban, Davosban, a világgazdasági fórumon vettem részt, ahol fölítették nekem a kérdést, hogy vajon mi jellemzi Magyarországot, Európa e zónáját, helyzetét, most a nagy történelmi forduló után közvetlenül. Azt válaszoltam, hogy a politikai átszervezés viszonylag hamar végbemegy. Meg kell szüntetni a rossz intézményeket, meg kell szervezni az új demokratikus intézményeket. A gazdasági átszervezés és átrendeződés már jóval nehezebb feladat, mert más diktatúráktól eltérően a bolsevik diktatúra a gazdaság infrastruktúráját is teljesen szétbontotta. Ennek ellenére az az érzésem, hogy mindazon nehézségek és bajok ellenére, amelyeket minden család napról napra érez, talán nem lefelé megyünk, hanem lassan-lassan, kínosan fölzárkózunk. Azt a hasonlatot használtam, hogy 50 méterre vagyunk még a víz alatt, de tegnap még 2000 méterre voltunk, tehát felfelé megyünk, csak meg ne fulladjunk közben. Még nehezebb, még hosszabb időt igénylő feladat viszont a szellemi, morális újjáépülés. Mert nem elég és nem is elfogadható az a módszer, hogy a sztálinizmus ellen hozzá hasonló parancsuralmi módszerekkel próbáljunk hadakozni. Nem a hatalmi előírás, a türelmetlenség, mások meg nem becsülése fogja a bármilyen helyes irányt is jól érvényesíteni, és megszabni azt, hogy milyen is legyen a civil társadalom. Ennek a szabadság, demokrácia, az egészséges kis közösségek társadalmának kell lennie. És nem fogadható el, ami szintén a sztálinizmus maradványa, a türelmetlenség, az uszítás, a demagógia, a gyűlöletkeltés. Senki nem képzelheti azt sem, hogy a szélsőbal bűnei rehabilitálják a szélsőjobb egykori bűneit. Semmiféle gyilkosság nem rehabilitálja a korábbi gyilkosokat. Az ilyen szélsőség és demagógia nemcsak a keresztény hagyománnyal ellenkeznek, hanem a racionális jól felfogott nemzeti érdekekkel is, és lerombolná azt a jelentős nemzetközi megbecsülést, amelyet Magyarország az egész világon élvez.

Sokat utaztam egykor, a háború előtt, utána és most is a világban mindenfelé, s mondhatom hogy még ilyen jó hírünk soha nem volt a világban. Kis or-

szág számára a nemzetközi megbecsülés olyan érték, amit a legnagyobb felelőtlenség volna ostoba módon veszélyeztetni. Magyarországot sok helyt a nagy újjáalakulás olyan modelljének látják, amely gyűlölködés, értékek rombolása nélkül tudja a jövő útját építeni. Ehhez megvannak a fejlődés feltételei.

Tudnunk kell persze azt, hogy a megpróbáltatások, a történelmi sokkhatások mindig bizonyos torzulásait idézték elő. Hadd mutassak be néhány korábbi példát. A XVII. század közepén Zrínyi Miklós bátran kiáltotta oda a világnak, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak. Azt is felismerte, hogy az akkori konstellációban talán kivezetheti Magyarországot az idegen uralom alól, a török is kiűzhető lesz. Amikor azután ez nem sikerült, és úgy látszott, hogy reménytelen szorítóba kerültünk, akkor rendült meg a magyarok önbizalma és reális politikai érzéke, akkor jöttek a törökbarát politikai kalandok. Ez a megpróbáltatások következménye volt, amit csak később, a XVIII. században sikerült valamennyire rendbehozni. A magyar szabadságharc bukása — 1849 — után ismét súlyos megpróbáltatás időszak következett, ami 17 évig tartott. Akkor ez a sokkhatás, az elkeseredés egyrészt arra vezetett, hogy az embereken racionális megfontolások helyett indulatok lettek úrrá, hogy a hazafiasság külsőségekben, s abban jelentkezett, hogy ne aktivizálódjunk. A nagy nemzedék után, amely a magyar reformkor és a nagy történelmi átalakulást, amely feudális Magyarországból modern polgári Magyarországot teremtett, bizony egy gyengébb nemzedék követte. Ál-Petőfik bukkantak fel. Külsőleges szavakban való magyarkodás jelentkezett. Árulási legendákat terjesztett. Emocionális problémák váltak uralkodóvá. Mindez később is hatott, annak ellenére, hogy soha a feltételek nem voltak kedvezőbbek az ország fölzárkóztatására az európai színvonalhoz, mint 1867 után. Sovinizmus a szavakban, ami nem fér össze mások tiszteletben tartásával. Beképzeltség, elbizakodottság, ahelyett, hogy a súlyosbódó társadalmi és nemzetiségi problémák mélyére néztek volna. Ennek súlyos következményei lettek azután. Nyilvánvaló, hogy most is vannak az újabb megpróbáltatásnak következményei. Nem múlt el nyom nélkül fölöttünk mindaz a sokkhatás, elnyomás és megaláztatás, ami a XX. század szörnyű évtizedeiben ezt az országot érte, már az első világháború óta. Ma is vannak ilyen veszélyek. Ha nem ál-Petőfik, de barguzini Petőfi-mesék fölbukkannak. Művelt társadalom ezt az értelmetlenséget nem venné be, és mégis vannak olyanok, akik hisznek ebben. Egyszer Debrecenben adtam egy interjút, amelyben megmondtam, hogy ebből egy szó sem igaz. Erre kaptam egy névtelen levelet, hogy az ilyen embereket Szibériába kéne deportálni. Mármint engem. Hát eddig nem sikerült, nem is fog sikerülni. Vannak olyanok, aki azt képzeli, hogy mivel ők az elmúlt évtizedek során semmit nem tettek, vagyis semmi pozitív alkotást nem tudtak produkálni akár művészetben, akár tudományban, akár másban, akkor ez most politikai érdemnek tudható be, és nekik joguk van bírálni azokat, akik alkottak valamit. Kérem az ostobaság, a tehetetlenség, a tehetségtelenség és a lustaság nem lehet politikai érdem ebben az országban soha. A veszély tehát abban áll,

hogy a művelődésünk színvonala, ha ilyen tendenciák érvényesülnek, csökkenni fog. Nem szabad megengednünk, mert nem a kőkorszakba kívánunk visszatérni, hanem a fejlettebb szintet akarjuk elérni, azt a szintet, amely közelebb hozza Magyarországot Európa fejlettebb zónáihoz.

A feladat éppen ez, a művelődési szint emelése. Ez nem azt jelenti, hogy nekünk más országokat kell utánoznunk. Ez is a mai magyar hibák egyike. Nekünk megvannak a magunk jó hagyományai. Nem az elmúlt XIX. századi korai kapitalizmus farkastörvényeihez kell visszatérnünk, hanem a modern fejlett gazdasági szabályozók értelmes működését megteremtünk. Nem a nemzetiségi és más vicsorgásokhoz és olyan konfliktusokhoz kell visszatérnünk, amelyeknek olyan tragikus példáját látjuk ma Magyarország déli határain. Széchenyi annak idején úgy látta, hogy az emberiség számára minden nemzet érték. Számunkra természetesen elsősorban saját nemzetünk az az érték, amelyet fel kell emelnünk, hogy méltó legyen emberi hivatásához. De Széchenyi a tiszteletet kiterjesztette más nemzetekre is. Ebben, a jövő előkészítésében, a művelődés minden látszat ellenére az egyik legfontosabb tényező. És ezzel már a harmadik legfontosabb szakaszban vagyunk, a jövőnél. Valaha Széchenyi, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítója, kifejtette, hogy egy országban nem a természeti kincsek a legfontosabbak, hanem a kiművelt emberfők. Ő nem pusztán az értelmességet és a tudást értette ezen, hanem az abból — mint írta — szükségképpen következő moralitást. A kiművelt emberfő nemcsak valamilyen szakmában járatos, hanem a társadalom számára is egy olyan magatartást képvisel, amelynek morális alapja van. Ma jóval kisebb és szegényebb országban élünk, mint Széchenyi. Nemigen vannak természeti kincseink, nincsenek olyan adottságaink, amelyekből zsebetett kézzel kényelmesen élhetnénk. Az egyetlen lehetőség számunkra az, hogy az emberi minőségből kihozzuk a maximumot, ami elérhető.

A mi népünk tehetséges nép, ha engedik. Alkotni, dolgozni tud, ha engedik. Biológusaink azt szokták mondani, az emberi agy valahogy úgy van konstruálva, hogy tulajdonképpen kapacitásának csak 20%-át használja fel. Tehát mindenki gondoljon arra, hogy saját fejében a lehetségesnek csak 20%-a hasznosul. Egy kissé az a helyzet, hogy a társadalom is mintegy 20%-ban használja ki annak az emberi tehetségnek és alkotóerőnek a kapacitását, ami ebben a nemzetben rejlik. Próbáljuk a 80% minél nagyobb részét felszabadítani. Az emberi minőség a legfontosabb. Ismét beleértve az emberi minőségbe nemcsak a szakmai hozzáértést, az alkotókészséget, hanem a moralitást is. Ez az egyetlen igazi eszközünk arra, hogy a jelen gazdasági vagy bármilyen helyzeten javítsunk. Képzeld el, hogy ötven hajótörött kerül egy pusztaszigetre. Ha az ötven ember értelmes, alkotó és művelt ember, akkor ott egy virágzó telepet hoznak létre. Ha az az ötven ember semmirevaló, lusta, tanulatlan, ostoba és gonosz, akkor anarchiát csinál, egymást legyilkolja. A sziget ugyanaz. Az emberekben van a különbség. Éppen ezért most mindenütt elmondom ezt, nemcsak most itt Önök-

nek, hogy éppen, mert szegény ország vagyunk, ezért kell olyasmibe többet beruháznunk anyagilag is, ami hosszabb távon jobban kifizetődő és rentábilis, és ez az emberi minőség. Hallottam én már sok rövid lejáratú ötletet, pénzügyi szakemberektől például. Hogy előbb hozzuk rendbe a gazdaságot, addig ne adjunk pénzt a tudománynak, az oktatásügynek, az ráér, majd ha jobban fogunk állni, több pénzünk lesz, akkor újra felépítjük az egészet. Kérem ez a legbiztosabb út lefelé, nem a harmadik, hanem a negyedik világba. Ez a legbiztosabb mód arra, hogy a társadalom végül visszakapaszkodjék a fára, vagy hogy visszamenjen a kőkorszakba, akkor, amikor óriási fejlődés előtt állhatna. Hát lesüllyedni, az könnyű.

Magyarország jelenleg is bír olyan kulturális értékekkel, olyan nemzetközileg elismert szakmai tudással, a legkülönbözőbb területeken, amely értékek sikerrel továbbfejleszthetők, és amelyek segítségével egyszer rendbehozhatjuk ezt az országot. Az európai közösségek legutóbb egy munkálatot dolgoztattak ki a közép-európai országok jövőjéről. Vagyis Lengyelország, a Cseh és Szlovák Köztársaság és Magyarország alternatíváiról. Ez megállapítja, hogy a gazdasági problémák igen súlyosak. De ha csak a gazdasági racionalitást veszik figyelembe, és fölládozzák ennek kedvéért a többit, akkor pár évig lesz ugyan némi előrejutás, de utána keserves megtorpanás következik, mert nincsenek meg a fölemelkedés további, nélkülözhetetlen feltételei, és akkor jön a politikai válság. És ebben a legkülönbözőbb tudományos szervezetek egyetértenek. Év elején Stockholmban voltam, egy olyan nemzetközi találkozón, ahol Európa összes akadémiajának képviselői ott voltak. Itt felhívták az érdekelt kormányzatokat arra, hogy ne engedjék a gazdasági bajok miatt a tudományt és a kultúrát veszélybe sorolni. Ma Európának mindkét része nehéz választás előtt áll. Kelet és Nyugat egyaránt. A Nyugat számára könnyebb alternatíva, s így nagyobb kísértés az, hogy önmagukba zárkózzanak, és úgy csinálják tovább a maguk jóléti közösségét. Történelmi távlatból nézve ez a legnagyobb hiba lenne. Nemcsak azért, mert a saját legjobb hagyományait tagadná meg, hanem azért is, mivel, ha a keleti zónáról, saját erőtartelékáról lemond, akkor helyette közvetlen szomszédságában instabil veszélyforrást, véres tragédiák színhelyét kellene eltűrnie. Ez elképzelhetetlen. Kelet számára is van egy rossz alternatíva. Ez: visszamenni a korai kapitalizmusba, annak összes kalandorságával, és visszamenni a nemzeti és társadalmi konfliktusokhoz. Lehet, hogy ez most a könnyebb, de hosszú lejáratú programként tragédia, veszélyes. Éppen ellenkezőleg: a XXI. század felé kell előremennünk, a felzárkózás és az egymáshoz való békés együttélés felé.

Sokat beszélnek arról, hogy a nemzeti identitásunk megzavarodott. Kérem, én itt ünnepélyesen megmondom, hogy én ezt nem érzem. Soha nem is éreztem, hogy nekem identitási zavarom van. Jöjjön elélem valaki, és mondja meg, hogy ez miben áll. Nem érzi magát biztonságban? Üljön neki és dolgozzék! Meg fogja látni, hogy tíz év eredményes munkája után nem lesznek ilyen zavarai. Valaha persze védekeznünk kellett a hitleri veszély ellen. Utána védekezni kellett a

sztálini veszély ellen. Ez annyiban tette mássá a helyzetet, hogy ez ellen össze lehetett fogni, ez ellen védekeznünk kellett. De most nincs ekkora külső veszély. Hát nekünk valami veszélyre van szükségünk ahhoz, hogy tudjuk, hol vagyunk és mik a feladataink? Megmondják azt nekünk saját hagyományaink és eszményeink. Nagy baj azt hinni — s ez megint a sztálinizmus —, hogy a történelem valahogy tőlünk függetlenül, kívülről működik, vagy rajtunk kívül mint valami külső erő. Fátumszerűen, mi tehát fel vagyunk mentve a felelősség alól, hiszen úgysem tehetünk semmit. Nem igaz, nem igaz. A történelem rajtunk keresztül és általunk működik. Minden ember egyéni akaratán keresztül, minden ember erkölcsi meggyőződésén, tudásán és alkotókészségén keresztül. És ha sok ember akarja ugyanazt, és sok ember dolgozik ugyanazon, akkor ez lesz a történelem. Bizonyos értelemben jelentős, jelentős szerep jut az egyéni embernek és az ő emberi minőségének is.

Valamikor egy vagy két évszázad múlva a jövő történészei majd megírják a mai jelent. Nagyon szeretném ezt elolvasni, bár nem vagyok biztos abban, hogy ez sikerül. Bízom azonban abban, hogy bennünket nem fognak kötelességmulasztásban elmarasztalni. Felelősségünk nagy, nehézségeink is nagyok. De azt remélem, határozottan azt remélem, hogy híven és nem eredménytelenül fogjuk szolgálni művelődésünk és nemzetünk ügyét. Isten bennünket úgy segéljen.

Előadás a kővágóörsi evangélikus gyülekezet templomában, 1992. július 25. Megjelent: Új Horizont 1993, 1. sz. 4–10. (2868)

BESZÉLGETÉS A MAGYAR TOSCANÁBAN

Közeledem Dörgicse felé. Balatonakalitól néhány kilométer, itt található Kosáry Domokos menedéke. Ide bújjuk a pesti gondok, a közélet, az Akadémia elől. Ismerős nekem ez a táj, mennyire ismerős, hiszen választott szűkebb pátriám volt húsz éven át, kicsit odébb, Szigligeten, ahol az én menedékem volt egykoron. Ennél szemgyönyörködtetőbb és léleknyugtatóbb tájat nem ismerek, pihenésre, jó szellemi munkára alkalmasabbat. Dörgicsén egy természetesebb parasztházból, annak gazdasági épületeiből, veteményeséből és gyümölcsöséből alakították ki e tuszkulániumot.

A professzor és akadémikus külön felségterülete: a csűr. Amit csak lehetett, megtartott az eredeti külsőből, kapuból, architektúrából. Jókorra, járkálásra alkalmas tér, közepén nagy asztal — saját készítmény, mondja az Akadémia elnöke magától értetődően —, a sok szék üldögélésre, beszélgetésre hívogat. Sőt ülésezésre is, hiszen legutóbb, július végén, itt zajlott a frissen alakult Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagjainak egyik ülése. E tágas csűrben, emeletmagasságban galéria, körbe lehet sétálni a megrakott könyvespolcok között. A galéria egyik kiszélesített sarkán a házigazda íróasztala. Varázslatos hely, itt élni lehet, letelepedni, végleg.

Itt üldögélünk Kosáry Domokossal 1992-ben, egy augusztusi délutánon, erős kávé és illatos dörgicsei rizlinget kortyolva. Felettünk a gyönyörű, csupas� gerendázatú fedélszék. Mondjuk egy Barcsay-képről. És afelett? Mandulafákra boruló Magyar Toscana.

◆ Első, kézenfekvő kérdésem az volna: mi volt az életedben az a mozzanat, mely téged afele irányított, hogy történész légy, és ez legyen az életed?

Furcsa választ fogok adni. Ma is sajnálom azokat a gyerekeket, akiknek korán kell szakmát választani. Én tizenhét éves koromban érettségiztem, és két dolog között hezitáltam: történész legyek vagy kísérleti fizikus? Ez utóbbi talán meglepő, de az a magyarázat, hogy a felmenőim között inkább mérnökök voltak, bányászok, orvosok. Aztán úgy éreztem, hogy a nehezebbet kell választanom. Általában az életemben mindig a nehezebb feladatokat választottam. Amikor meghallottam, hogy létezik az Eötvös Collegium, ahol többet kívánnak, mint a többi egyetemistától, akkor oda jelentkeztem. Úgy gondoltam, hogy a technikai dolgokat meg tudják oldani a mérnökök meg a természettudósok a maguk megfogható tudományával. Ez a könnyebb. A társadalom: az a keményebb dió, az ember a nehéz feladat, kiszámíthatatlanabb, közveszélyesebb. Közrejátszott az is, hogy ötéves koromban a család elmenekült Selmechányáról, ahol születtem, és ahol a nagyapám volt a bányászati akadémia utolsó rektora, dédapám volt

az alsó-magyarországi bányaigazgató. Ha tehát nincs az első világháború és Trianon, akkor én ma talán nyugalmazott akadémiai tanár vagyok Selmezbányán. Lehet, hogy így jobban jártam, de azért ez a Trianon elég nagy ár volt. Egy szóval mégis úgy döntöttem, hogy én a nehezebbet választom saját alternatíváim közül, és jelentkeztem történelem–latin szakra. A latin ugyanis kell a történésznek. Befolyásolt az is, hogy bár nincs és nem is volt bennem semmi romantikus nosztalgia a szétesett régi világ után, de azért szerettem volna megérteni, miből fakadnak ezek a huszadik századi változások, miért dobálnak embereket százezer és millió számra ide-oda, mi az oka, hogy irtózatossá gyűlölettel és hadseregek teszik tönkre a gyönyörű Európát. 1913-ban, amikor én születtem, az egyesült Európa közelebb volt a megvalósuláshoz, mint ma. Apám úgy utazgatott, hogy nem kellett útlevél, névjegy az egyik zsebében, egy kis osztrák–magyar pénz a másikban, és beutazta egész Európát. Csak Oroszországba és Törökországba kellett útlevél. Hát itt még nem tartunk. Ezt a világot — a győzteseket, Angliát és Franciaországot is — az első világháború tönkretette. Ez izgatott, hogy mi ez az iszonyú, öngyilkos hajlam, mely elpusztítja a működő világot, és elűzi helyükről az embereket? Ez a megoldatlan rejtély, nem az, hogy a villamosság hogyan terjed a drótban.

◆ *Találtál-e történészként valamiféle magyarázatot ezekre a gyógyíthatatlan borzalmakra, az emberi természet alvilágára?*

Ez úgy hangzik, mintha én orvosságot kerestem volna, pedig én a dolgokat csak meg akartam érteni. Olyan egységes magyarázat, mely valamiféle világmagyarázat igényével akar fellépni, nem létezik, én ebben nem hiszek. A marxizmus ezzel az igénnyel működött, és csődöt is mondott. Egy alapvető konklúzió és magyarázat mindenesetre van, mégpedig az, hogy az emberben benne lakik az ördög. Benne lakik egy csomó olyan tulajdonság és hajlam, amely, ha szabadon garázdálkodhatik, tehát nincs belső kontrollja, nevelés, környezet és a többi, valamint nincs egy külső kontrollja, tehát alkotmányos politikai berendezés, szabályrendszer, akkor ez az ördög elszabadul. Hadd hivatkozzam megint a marxizmusra, mert Marx sem akart olyan diktatúrát, amelyet Sztálin csinált: ő természetesnek vette, hogy az a fajta alkotmányos berendezés, mely a nyugati országokban automatikusan működött, mert kitalálták a XVII–XVIII. században, ez majd meg fogja magát védeni. De ha az emberi társadalmakban nincs meg egyrészt a belső értékrend és szabályozottság, másrészt a politikai, igazgatási struktúrák rendje, akkor az ördög elszabadul — ez az emberekben benne van. Na már most, arra kell vigyázni, ne adjunk alkalmat, hogy az ördög elszabaduljon. Ez persze egyszerűen hangzik, a valóságban nem ilyen egyszerű.

◆ *Marxról beszéltél meg a történelmi konzekvenciák levonásáról. Marx jóhiszeműségét feltételezve, azt a következtetést mindenesetre levonhatjuk abból, amit tanaiból csináltak, hogy sohasem szabad túl zárt gondolati rendszereket*

létrehozni, mert akkor nagyobb a veszély, hogy dogma és diktatórikus igazolás lesz belőle.

Úgy van. Mert lehet, hogy bizonyos mennyiségű igazság van abban, amit mond, de több az, ami hiányzik belőle, és akkor ezek a hiányok fölhalmozódnak, és ellenkezőjére fordítják az egészet.

◆ *És persze mindez mindig az ember érdekében történik. Minden ideológiának ez az alapállása.*

Igen, de ha ezek az emberek tudnák, mik a valódi érdekeik, és aszerint cselekednének, akkor ez a világ földi paradicsom lehetne. De nem azt követik, hanem a vélt érdekeiket, sérelmeiket, emócióikat, egyszóval az ördögöt.

◆ *Tulajdonképpen mindig az a legörjítőbb mindenféle politikai és társadalmi konfliktusban, háborúban, hogy az ember látja, milyen végtelenül egyszerű volna a megoldás. — A másik kérdésem hozzád arról a döntésedről, hogy történész leszel, vagyis a két lehetőség közül a nehezebbet választ: miért nehezítetted magadnak még ezen belül is a pályát? Mert ahogy én eddigi működésedet és eddigi életművedet ismerem, te egy különleges fajtája vagy a történészeknek, akitől tökéletesen távol áll mindenfajta szakmai bezártság — azt a szót, hogy szakbarbárság, veled kapcsolatban még tagadólag sem akarom kimondani. Már a tematikád maga, tanulmányaid, könyveid címe is egy különleges szemléletvilágról tanúskodik, mindenfelé ablakokat nyit, sőt ablakokat vágsz szilárdnak hitt, hagyományos falakba. Valahogy feszegeted a hagyományos történelmi kereteket. Mint például abban a hatalmas vállalkozásban, melynek a címe Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, s melyet én főművednek neveznék. Nem tudom, egytértesz-e ezzel...*

Eddigi! Eddigi főművem.

◆ *Egyszóval ez a több mint hétszáz oldalas könyved is olyan vállalkozás, melyre nem lehet egyszerűen azt mondani, hogy történelmi áttekintés, mert olyan sokféle és olyan mélyre hatol a választott korban, mert szinte nincs olyan eleme a magyar életnek, amelyet ne vizsgálna. Ilyen egyetemes és ennyire analitikus képet egy korról történész alig adott.*

A történész szakmában fontosnak tartom nemcsak az adatok felsorakoztatását és a múlt rekonstrukcióját, hanem mindezeknek az elmondását is. Nem elégít ki, ha csupán kimondom, hogy ez vagy az így és így volt valamely korban, és ezzel lezárom az ügyet. Kötelező a felismeréseinket olyan formában elmondani, hogy érdekes, érthető, világos legyen, igényes és jó magyar nyelven, ami nemcsak a szakmabelieknek szól. Valószínűleg ezért szeretek tanítani, ez is a világos közlés egyik formája. Sajnos, nem nagyon hagytak engem tanítani. A másik alapelvem, hogy mindig a kézenfekvő, közhelyszerű igazságokat kell a leginkább megkérdőjelezni, amiket senki se von kétségbe, mert ezek a leggyanúsabbak. A magyar történelemnek volt egy hagyományos képe, amely valahogy ránk maradt elődeinktől összes előítéleteikkel együtt. Amikor kijutottam Párizsba 1936-ban, akkor jöttem rá, hogy ezzel nem lehet az égvilágon semmit kezdeni, hiába szajkózzuk, ez csupán a mi magányos tam-tam dobszólónk, amit ott senki se ért. Más kérdés, hogy szomszédaink saját előítéleteikkel ugyanígy járták a világot.

- ◆ *Csak valahogy tőlük inkább elfogadták. Az ő előítéleteiket hajlamos volt akceptálni a világ.*

Kérlek, ennek két oka volt. Először is ügyesebbek voltak, hagyományosan ügyesebbek, és a nemzetközi politika nekik kedvezett. Másodsor: szomszédaink érveiben visszamenőleg szintén volt bizonyos igazság. Itt van a nemzetiségi kérdés a múlt században. Mondhatjuk, hogy kérem, ez egy liberális úri ország volt, itt mindenki csinálhatott, amit akart, vállalkozhatott, amire akart, de a lényeg, amire a nemzetiségek vágytak, a kollektív nemzeti jogokat, a magyarok nem adták meg, és olyan kijelentéseket tettek, melyeket önmaguk ellen lehetett fordítani. Persze, ezek tizenkilencedik század végi és huszadik század kezdeti normák szerint mérhető injúriák voltak — mi volt mindez ahhoz képest, amit aztán ez a század elnyomás és mások meggyötrése terén produkált? Bennünket a szomszédaink azóta is kalapácsnak titulálnak, holott réges-rég mi vagyunk az üllő.

De ebből a történelmi képből sok hagyományos tévedést természetesnek tartottunk. Még az olyan kiváló elmék is, mint Szekfű Gyula, aki nekem tanárom volt, még ő is őrzött ilyeneket, pedig ő nagyon sok mindent megkérdőjelezett a rossz tradíciókból. Ezek a tradíciók nagyrészt használhatatlanok, amint kilépünk a világba — ez volt az én nagy rádöbbenésem Párizsban. De tovább megyek: számomra a nagy haza mindig Európa volt. Ez ma természetesnek hat és közhely, de én ezt nem most találtam ki, ezt én még fiatal Eötvös-collegistaként alakítottam ki magamban, és ma bekövetkezőben van az, amit én akkor megálmodtam.

Amikor 1936-ban végeztem, ezért akartam körülnézni ebben a nagyobb hazában. A magyar történészek hagyományosan a német szellemi orientációban működtek. Csakhogy akkor már hatalmon volt Hitler, ezért Németországba nem akartam menni. Elmentem tehát Párizsba és aztán Angliába, hogy ott nézzek körül az egyetemi, tudományos világban. Ott láttam, otthoni gondolkozásunkból mennyi minden nem illeszkedik ebbe a tágabb szellemi horizontú világba.

- ◆ *Az Eötvös Collegiumról beszéltél, melynek nagy kísugárzása volt, nimbusza, legendája. A magyar szellemi elit műhelye. Mondanál néhány nevet az évfolyamtársaid közül?*

Jékely Zoltán, Sőtér István, Szabó Árpád, Lotz János... Elég válogatott társaság voltunk, mind vittük valamire, és még a többi nyolc is, akit nem említettem.

- ◆ *Azt mondtad, Angliában folytattál stúdiumokat.*

A nemzetközi politika történetét hallgattam a londoni egyetemen, mégpedig Seton-Watsonnál, aki Magyarországnak nagy bírálója és ellenfele volt, engem viszont megint éppen az ellenvélemény és az ellenfél érdekelt, ezért iratkoztam be éppen hozzá. Akkor azzal jöttem haza, hogy nekünk egyetlen lehetőségünk van, ha valahogy újra egyensúlyba akarunk kerülni (és ez a hagyományos magyar úri fölény pozíciójából nem megy): az, hogy ezeket a kérdéseket regionálisan közelítsük meg, tehát összehasonlító módszerrel vizsgáljuk ezeknek az országoknak a történetét.

Ez olyan új megközelítés, amit senki sem utasíthat el, ebben a többiek is kénytelenek helyre tenni magukat. Így gondolkoztam, amikor 1939-ben hazajöttem Londonból. 1940-ben alakítottunk egy kelet-közép-európai munkacsoportot.

1941-ben megalakult a Teleki Pál Tudományos Intézet, és ez lett az intézet programja. Persze, aztán 1949-ben, mint reakció, antikommunista és imperialista nyugati képződményt, szétverték. Egy idő óta próbálják újjáéleszteni, csak az a baj, hogy akkor volt egy főként Eötvös-collegistákból álló garnitúra, felkészült, nyelveket ismerő, irodalmilag művelt, egyszóval jó szakemberek. Most nem nagyon van kiből újjászervezni.

- ◆ *Világos, ha marad ez a csapat, akkor neveli a következő csapatot. Ez így volt minden területen, és ez az elmúlt negyven év legnehezebben helyrehozható rombolása: a minőségi szellem újratermelődésének folyamatosságát verték szét.*

De folytathatnám kritikus megközelítem elemeit. Mint például az a bizonyos magyar függetlenség. Amit aztán a marxisták átvettek mint valami csokoládé-
réteget, hogy a kinint is le lehessen nyelni. Ez szervesen hozzátartozik a nemzeti romantikához. Ez a nemzeti romantika számomra fájdalmasan emészthetetlen valami, a nagy tévutak egyike. Azt állítani például, hogy a magyarság utolsó négyszáz éve harc a függetlenségért, ostobaság. Mintha olyan naiv lett volna ez a nemzet, hogy négyszáz évig nem vette észre a lehetségest és a lehetetlent. Ne vette volna észre racionálisan, hol az ajtó? Mindig a falnak ment? Ez egy öngyilkos szemlélet. Magyar autonóm állam létezett, de hát a világpolitika erőviszonyai úgy alakultak, hogy mi is, szomszédainkkal együtt, birodalmi közegbe kényszerültünk. Inkább az volt a kérdés, hogy tudunk ebbe beilleszkedni. Ezek a kritikai észrevételeim nem nagyon vágtak egybe a nemzeti romantika felfogásával. Engem annál inkább izgatott, mert úgy éreztem, itt kell azokat a falakat lebontani, melyek önszemléletünk és a valóság között vannak.

- ◆ *Nem szívesen mondom, hogy te vagy talán az utolsó polihisztor — a történészek között, mert ez a „polihisztor” meghatározás nem elég rangos korunkban, nagyon populizálódott, és némi amatőr csengése van. Mégis, keresem a megfelelő terminust személyiségedre, annyira rendhagyó. Megint hivatkozom nagy művedre: elképesztő az anyag bősége, és hogy hányfelé tudsz tekinteni, a művelődésen túl még a civilizációs rétegeket is vizsgálod, pedig bizonyos kényeskedők szerint a civilizációnak semmi keresnivalója a kulturális szférá közelében.*

Tudod, ez olyan vállalkozás, melyben egy kor művelődését bizonyos koordináták közé helyeztem, és azért fért el benne annyi adat, mert minden adatnak megvan a természetes helye. Azt egyébként a franciáktól tanultam, hogy mindenfelé ki kell tekinteni, mert a szűk politikatörténet nem ad hiteles képet egy korról. Ugyanis: minden történelem, a legelvontabb matematika is az. Az sem véletlen, milyen korban mit fedeznek fel. Nemrégiben egy nemzetközi kémiai kongresszuson kellett megnyitót mondanom, katalízis-kongresszus volt, és ott jöttem rá, hogy ez a katalízis milyen hallatlanul fontos dolog, bizonyos érte-

leben meghatározza és meghatározta az életünket. Állítólag ők nyerték meg a világháborúban az angliai légi csatát, mert benzinjükkal az angol repülők gyorsabbak voltak, mint a németek. Tehát a katalízis is történelem, nem hagyható ki a korból. Rendkívül érdekes és tanulságos mindezt úgy vizsgálni, mint a történelem részét. Egy francia történésszel egyszer azon tűnődtünk, hogy a tizenhetedik század a romlás százada volt, harmincéves háború meg minden egyéb, és mégis a nagyszerű tizennyolcadik század megannyi felfedezése és eredménye gondolati csíráként a tizenhetedikben jelent meg. És arra a következtetésre jutottunk, hogy egy prosperáló században a tehetségek arra mennek, amerre a prosperitás lehetőséget nyújt, míg egy nyomorúságos században nem tudnak sem a gazdaságban, sem a politikában kibontakozni, tehát elmennek a gondolat, az absztrakció felé.

◆ *Hadd kérdezzem meg, mi volt az eredeti motiváció, ami téged e különben valóban roppant izgalmas XVIII. század kifaggatásához hajtott, a felvilágosodás iránt érzett nyilvánvaló vonzalmadon kívül?*

A felvilágosodás óriási emberi kaland volt. A XVIII. század fölfedezései a racionális kritikát alkalmazni kezdik, nemcsak a matematikában és filozófiában, hanem a hitvilág, politika, társadalom területén. Ez azonban olyan sokágú kaland volt, hogy az irracionálist is fölfedezik, a lélektant, az érzelmeket. Gondold csak el, a Sturm und Drang is a felvilágosodáshoz tartozik! Csak aztán a német romantika kisajátította. A felvilágosodás mindent akart! Egy zárt, dogmatikus világból az ember kiszabadul, és fölfedezi a világot. De egyéb motivációm, hogy ehhez a korhoz fordultam, prózaiak. Amikor annak idején Rákosiék mindenünnen kiraktak, kerestem a lehetőséget, hogy miből éljek. Akkor csináltam egy bibliográfiai rezümét a magyar történelemről 1825-ig. Ezt ki is adták, megjelent három kötetben. Amikor éppen elérkeztem a XVIII. századig, akkor rájöttem, hogy ez szinte *terra incognita*, nem is tudjuk, mi minden történt ekkor Magyarországon.

Rengeteg anyagot szedtem össze, számomra ez gazdag vadászterületnek bizonyult. Ez aztán mind ott van a későbbi könyvemben. De a megírás legközvetlenebb prózai oka az volt, hogy amikor ama bizonyos tíz kötetre tervezett Magyarország története vállalkozásába engem bevontak (a XIX. századba, hiszen sokat foglalkoztam Kossuthtal, Görgeyvel), rájöttem, hogy én részben olyanok társaságában lennék, akikkel nem szeretek együtt lenni. Inkább visszamegyek a XVIII. századba. De amikor azzal a gárdával elkezdtem beszélgetni, kiderült, hogy a sínek itt sem fognak csatlakozni. És azt mondtam, hogy ők csak írják meg a XVIII. század történetét, én megírom külön a művelődést.

Ebből alakult aztán a későbbi könyv. Nagyon izgalmas folyamat volt, ahogy az egykori bibliográfiám sok kis süket részadatából egyszer csak összeállt egy épület. Ahogy rengeteg mozaikból kialakult a kép.

◆ *Szerény szerzők rendszerint ilyen hétköznapi motivációkra szokták visszavezetni egy-egy fontos művük születését. De azért az is nyilvánvaló: nem véletlen, hogy éppen a hétköznapi kényszerben éppen a felvilágosodást*

választottad. Egyébként ami engem talán a leginkább megragadott ebben a könyvben: ahogy egy régi történelmi perhez nyúlsz. Ez a magyar politika-történet egyik legkényesebb, legvitatottabb és irritációktól terhes komplexusa, a II. József-kérdés. Egy hatalmas és tragikus történelmi figura, egy nagy felvilágosult uralkodó korszakalkotó tettei keverednek itt hatalmas tévedéseivel. A jogos magyar nemzeti érzékenység keveredik a teljesen maradi és korszerűtlen rendi ellenállással. Legtöbbször mindkét félnek valamelyest igaza van, és egyik félnek sincs igazán igaza. Bécsből nézve rendkívül dühítő lehetett ez a magát megmakacsoló rendi ellenállás minden modernizációs törekvéssel szemben, s ez a tehetetlen düh aztán nyilván közrejátszott II. József átgondolatlan, a nemzeti érzékenységet sértő rendeleteinek megszületésében. Progresszív gondolkodású ember mégis úgy van ezzel a kérdéssel, hogy csak félszíveu hagyományosan hazafi. A jozefinizmus e bonyolult kérdéskörében te mintha a magyar történetírásban szokatlan egyensúlyteremtésre és igazságtételre törekednél.

Azért van múlt századi elődöm is, Szalay László, aki elsőrendű történész, és azt merészelte mondani, hogy amiért egy reform Bécsből jön, az még jó reform lehet. Ezt az egész modernizálási törekvést, amelyet II. József nevével fémjelzünk, általában úgy tekintik, mint egy jellegzetes, Bécs és Buda, illetve Bécs és Pozsony közötti párharcot. Holott ugyanez a jelenség fölfedezhető Európa összes peremvidékén, Svédországtól Portugáliáig, Poroszországtól Toscanáig. Ez nem valami különleges bécsi találmány volt. És nem is a feudális rendszer lebontására irányult, ez a liberálisok illúziója, hanem csupán az adott kiváltság-építménynek a modernizálására törekedett. Tehát szó sem volt valamiféle alternatív polgári liberális reformokról.

◆ *Tehát a magyarságunkban való megtipratás vádja egyfelől, liberális polgári illúziók másfelől. Ez annyira visszhangzik nekem, hogy szinte cseng a fülem tőle.*

Igen, ezek gyakran visszhangzó dolgok. Egyébként a rendi makacsság nemcsak II. Józsefet utasította vissza, akkor is nemet mondott, amikor a reformot még a magyarok népszerűbb Mária Teréziája hozta. Ez akkor egy rendi nemzet volt, érinthetetlennek hitt jobbágyrendszerrel, és merő érdekből ellene volt a reformoknak — melyek történetesen Bécsből jöttek. E tekintetben tehát nem a rendi Magyarországnak volt igaza, hanem Bécsnek. A reformok hoganját tekintve viszont nem a bécsieknek volt igazuk, hanem azoknak a XIX. századi magyar reformereknek, akik mindezt a magyar körülményekre szabták. Nem az abszolutizmust akarták modernizálni, hanem a rendiséget nemzeti alkotmányossággal felváltani. Egyébként nem a nemzeti érzés volt, ami a nemességet leginkább II. József ellen fordította, a dolog ennél sokkal kiábrándítóbb: az adó. A nemesség nem adózott, és Bécs ezt a kiváltságot meg akarta szüntetni, sőt a paraszti áru-termelést próbálta a nemesség rovására elősegíteni. Ennyit a nemzeti érzékenységről.

◆ *A magamfajta könnyelmű csapongásokra hajlamos szépíró számára mindig nagy kihívást és csábítást jelent a történelmi analógiák felmutatása a jelen tükröképeként. Létezik a történész számára is egy efféle csábítás, vagy tel-*

jesen anyagszerűen nézed a jelenségeket, ahogy egy természettudós csipesz közé fog egy bogarat, és analizálja?

A bogarat is lehet utálni vagy nem utálni. De gondolom arra célzol, hogy az ember a saját kora bajait és problémáinak előzményeit hogyan próbálja kihámozni a múltból. Ez persze megvan bennem, ez a törekvés. Szerencsére megvan a kontrollja, a szakma íratlan szabályai korlátozzák ennek a szubjektív elemnek az érvényesülését. Az embernek gyakran azért nyílik rá a szeme valamire, mert érzi benne a mai tévedések és jelenségek előképét a messzi múltban. A történész nem válhat személytelen médiummá. Sőt, én odáig megyek, hogy hajlamos vagyok ironikusan vagy szenvedélyesen is írni, ezt sem tartom hibának. Egy történésznek egyébként sem kell úgy írnia, hogy az rághatatlan legyen. Csak nem az igazság helyett kell szenvedélyesnek lenni, hanem mellette. Vagy az igazságot átfűtendő.

◆ *Már csak azért is, gondolom én, mert ugyan a történettudomány napjainkban gyakorlatilag nincs, ez csak a vulgár-marxisták találmánya, de azért annyi gyakorlat mégiscsak lehet, hogy bizonyos konzekvenciákat levonjunk a múlt feltérképezéséből.*

Az autótérképen láthatók a járható utak, és ha a térkép hamis, akkor nem jutunk célba. A történelem azt mutatja, hogy az időtérképen hogyan helyezkedünk el. És ha hülyeségeket mondunk, és illúziókat táplálunk, teljesen félrevezetve az emberek gondolkodását, akkor az emberek döntésképtelenné válnak, illetve olyan döntéseket hoznak, melyekben a múlt dominál és nem a jelen. Én tehát a történelmi tevékenységet tudományos munkának tekintem, amelynek azonban társadalmi funkciója van.

◆ *Van egy tanulmányköteted, címét egyik esszédből kölcsönözted: A történelem veszedelmei. Hadd aktualizáljak kicsit: hogyan vélekedsz a politika veszedelmeiről, akár a jelen helyzetünket tekintve?*

Egyénileg sosem vettem részt a politikában, főleg a napi és a pártpolitikában. De úgy gondolom, van egy magasabb szintű emelete a nemzeti érdekeknek. Például éppen ebben a könyvben van egy csomó olyan tanulmány, melyekben megpróbálom az olvasó figyelmét ráirányítani arra, hogy esetleg vannak bizonyos jelenségek, melyeket nem jól lát vagy nem jól tanult, és hogyan lehetne ezeken netán módosítani. Konkrét példákra mutatom be, hogy mire tanították rosszul a múlt szemléletében, s hogy ez lerakódott benne, és rosszul befolyásolja ítéleteiben. A történész ilyen funkciója nem rossz értelemben vett olcsó politizálás, de a nemzeti érdekek magasabb szintre emelt tárgyalása — bizonyos értelemben mégiscsak politika.

◆ *Most némiképpen magad tereltesd abba az irányba a beszélgetésünket, amiről egyébként is kérdezni akartalak. Munkásságod lényeges eleme annak az analízise, hogy mik az okai, korok szerint és általában, a magyarság tudatorzulásainak. Beszélnél erről?*

Először is szeretném leszögezni, hogy a manapság agyonmelegített nemzeti identitás-zavar, meg hogy mi a magyar: számomra teljesen értelmetlen és érthetetlen álprobléma.

◆ *Ha tudnád, mennyire örülök, hogy ezt mondd! A világból ki lehet engem kergetni ezzel a mondvacsinált nemzeti köldöknézéssel.*

Én vagyok én, nevetséges, ki más volnék! Dolgozunk, végezzük a munkánkat, úgy, ahogy jónak látjuk, és lám, mi vagyunk a magyarok! Miért kell ezt külön megkérdezni, nyilatkozatokkal igazolni? 1939-ben megjelent az a bizonyos *Mi a magyar?* kötet, Szekfű, Babits meg mások írásaival, most újra kiadták. Akkor ennek volt értelme, mert egy keresztény-konzervatív reformer tábor védekezése volt a hitlerizmus ellen. Abban a korhelyzetben ennek az volt feladata, holott a nemzet-karakterológia nem reális műfaj. Bizonyos nemzeti magatartásformák persze léteznek, csakhogy ezek nem változatlanok, hanem korok szerint átalakulnak. Bármennyire álmodoznak róla egyesek, a volgai lovas nem létezik, amint a parlament előtt áll és lova időnként rúg egy magyarosat. De mondom, ennek a *Mi a magyar?* kérdésfeltevésnek akkor volt egy ilyen immunizáló feladata. Egy kérdést Szekfű Gyula jól megragadott, amikor a török hódoltság következményeiről írva arról beszél, hogy a XVII. század közepén kezdett derengeni, hogy netán sikerül megszabadulni a törököktől, de nekünk csak akkor segít Európa, ha magunk is elkezdjük; tehát össze kell szednünk a dolgainkat, és akkor Magyarország önálló kezdeményező erőnek számít a régióban. Ez a Zrínyi-féle program. Amikor ez a rettenetes erőfeszítések ellenére sem sikerült, akkor a magyar politikai realitásérzék e sokkhatás következtében felbomlott. Ettől kezdve egy-két nemzedéken át tele van a magyar történelem e bizonytalanná vált, sokkhatásban vergődő politikai gondolkodás epizódjaival. A szabadságharc kimúlásával 1849-ben megint jött egy sokkhatás. Ezért menekült aztán a politikai gondolkodás annyiszor irracionalitásokba, és csökkent az általános depresszióban a szellemi igényesség. A nemzet önmagába süppedt, nem tekintett ki a világba, süllyedt a kulturális színvonal. A torzulás abban nyilvánul meg, hogy a politikai kérdéseket emocionálisan közelítik meg. Nem racionálisan, hanem sértődötten. Nem hajlandók az eseményeket tényszerűen mérlegelni, ahogy például a te családod neves tagja gyakorolta. Ilyenkor előjön az áruló legendája, a valódi problémák helyettesítésére. Ez a torzulás még azt is fékezte, hogy teljesen kihasználjunk egy olyan fantasztikus felzárkózási lehetőséget, mint az 1867-es kiegyezés. Mert elfeledkeztek a parasztkérdésről, a nemzetiségi kérdésről és sok minden egyébéről.

◆ *És még így is milyen egyedülálló korszak volt ez! Felépült egy korszerű, modern ország.*

Képzeld el, mi történik itt, ha észnél vannak! Visszakanyarodva tehát a nemzeti tudat torzulásaira: ha két olyan nagy politikai sokkhatás, amikről beszéltünk, ilyen szellemi-kulturális szintsüllyedést hozott, akkor az elmúlt negyvenegyházy év sokja is nyilván ilyesmit hagyott hátra. A politikát aránylag könnyű rendbe hozni. A gazdaságot nem könnyű, de ügyességgel megy valahogy. A kulturális válságot azonban, ezt a hatalmas szintsüllyedést, ezt nagyon nehéz rendbe hozni. Az a baj, hogy a hetvenen túli öregek és az eljövendő friss nem-

zedékek között irtózatosan hiányzik egy olyan széles réteg, mely Európát, műveltséget, nívót képvisel. Ehelyett mi most a helyzet? Nemegyszer előfordul, hogy minél kevesebbet produkált valaki az elmúlt évtizedekben, annál többre hivatottnak érzi magát, mert improduktív múltja önmagában politikai érdem. Alig győzöm hangoztatni, hogy az alkalmatlanság meg a tehetségtelenség nem lehet politikai érdem. Ezek az urak egyszerűen nem kellettek még a pártállamnak sem. Ha már annyit beszélnek identitászavarról: hát ez az! Nem az a kérdés tehát, hogy ki a magyar. Hanem az, hogy egy olyan elemet látok előretörni, amelyből hiányzik a kellő európai színvonal és szakmai fölkészültség.

- ◆ *Nemrégiben vitatkoztam erről egy írökollégámmal. Azt mondtam, hogy ez az egész nemzeti identitásvita nem egyéb pótcselekvésnél. És akik most annyit beszélnek arról, hogy a magyar népnek újra meg kell találnia a maga identitását, azok pont az ellenkezőjére gondolnak, mint amiről te beszélsz.*

Hát persze, ezek legszívesebben visszamennének Koppányhoz. Azoknak Szent István sem elég eredeti és ősi. Azt mondják, a kereszténység felvétele erőszak volt. Hát persze! De akkor most mit csináljunk, menjünk vissza nyereg alatt puhítani a húst?

- ◆ *Ha mi ketten itt egymással szemben ülünk, akkor elkerülhetetlen, hogy meg ne kérdezzem: mi vezetett téged annak idején, mégpedig 1936-ban, tehát nagyon fiatalon, a Görgey-kérdéshez? Tanulmányt írtál róla, feltűnést keltettél szokatlan, éles okfejtéssel. A bűnbakká kinevezett, Kossuth által a viddini levélben árulóvá kinevezett ember tragikuma érdekelt? Vagy az ismétlődő történelmi szituáció parabolája? Magyar sajátosság ez a bűnbakkeresés a nemzeti fiaskó retusálásához?*

Ez is a nemzeti romantika követelménye, az a feltételezés, hogy a nemzetet sosem érheti vereség, mindig kell valaki, akire rá lehet testálni a balsors előidézését. Ebben az esetben a nemzeti romantika egyébként eufemisztikus megfogalmazás, mert ez ostobaság. Ahelyett, hogy a saját valóságukkal szembenéznének, a felelősség mindig másé. Ők nem hibáztak és nem is hibázhatnak, mindent jól láttak és jól látnak ma is, és ezzel a csalhatatlan látással megáldva mennek neki mindig a falnak. De visszatérve 1848-hoz, engem ez a kor mindig nagyon vonzott. És előkészítője, a reformkor is. Az új Magyarországot megalapozó hatalmas történelmi tett volt, és mindig mérhetetlenül bosszantott, hogy ezt a felemelő korszakot, ezt a gyönyörű témát a legostobább nemzeti romantikával összemaszatozzák. Az vonzott ehhez a tematikához, hogy a valóságot miként lehetne a hiedelmek és különböző ostobaságok lerakódásaitól megtisztítani. A Görgey-könyvet huszonekét éves koromban ebből a megfontolásból írtam, és ma is vállalom. Amikor most két éve engem az Akadémia élére megválasztottak, akkor éppen egy készülő könyvem vége felé jártam, ez ennek A Görgey-kérdés története című könyvemnek új, erősen bővített kiadása lenne. Ez közvélemény-történet, a magyar politikai gondolkodás története: hogyan kezelte az utókor 48–49-et? A régi könyv úgy egészül ki, hogy ahol új adatokhoz jutottam, azokat beleillesztettem, és megírtam hozzá az utolsó ötven évet is, ahogy e kor megítélése változott.

- ◆ *Nagyon fontos könyvnek sejtem, nyilván több, mint egy Görgey Artúr nevű személyiség passziótörténete. Sokkal inkább torzulásaink körképelemzése. Mikor jelenik meg?*

Hát, amikor akadémiai feladataimtól megszabadulok! Egy-két fejezet hiányzik belőle. De nem érek rá. Remélem, még visszatérhetek saját szakmámhoz, és befejezem. A kérdés egyike a legizgalmasabbaknak a magyar történelemben. Például: ahogy a sztálinista történelemkoncepció rávetül a magyar nemzeti romantikára, és azt föléleszti, mert a maga céljaira akarja használni. Sztálinnak a harmincas években indított koncepciók pörökben szüksége volt a „belső áruló” fogalmára. Ezt azután átvették a mi sztálinistáink is, és az egészet visszamenőleg ráhúzták a magyar történelemre. A hazafias nemzeti romantika és a sztálinista belső árulók koncepciója egymásba ötvözve igazán csodálatos egyveleg, és ez a zagyva elegy sok helyt még ma is él az emberekben, annyira szívós.

- ◆ *Valószínűleg azért, mert fölment a gondolkodás alól, nem kell bajlódni a tényekkel, émoációkra és reflexekre korlátozza a történelmi mérlegelést. Egyébként régi recept, a hitleráj is, a sztálinizmus is az ember legalantasabb ösztöneire és gondolati restségére apellál.*

Ez az a bizonyos ördög, amiről már beszélünk. Felszabadítják azokat a rossz émoációkat és tulajdonságokat, melyek benne vannak az emberben, de melyeket féken is lehet tartani. A Görgey-kérdés kezelése is klinikai példája annak, hogyan lehet valamit rosszul megítélni, és ezáltal a saját gondolkodást is tönkretenni. Az új fejezetben persze nem csak a történelmi munkákról és azok politikai torzításairól lesz szó, hanem a szépirodalomról is. Irodalmunk nagy alakjairól, például Illyés Gyuláról, akivel sokat beszélgettem erről, és különböző időszakokban két teljesen ellentétes felfogást vallott Görgey Artúrról. Valamikor Görgeynek adott igazat, később pedig súlyosan támadta őt. 1948. január 1-jén különvonat indult Kiskőrösre, ez volt a 48-as centenáriumi első rendezvénye. Egy első osztályú fülkében ültem Révai Józseffel, mellette Illyés, én velük szemben, a fülke másik végében pedig egy színtelen valaki, aki egész idő alatt egy szót se szólt, ez volt Kádár János. Persze 1848-ról beszélünk, és Illyés a legnagyobb hangerővel védte Görgey Artúrt, nagyon jó felkészültséggel, Révai ellenében.

- ◆ *Akkor, 1948 januárjában? Hiszen egy év múlva megírta a Fáklyalángot!*

Igen, ez 1948 januárjában volt. Rám is hivatkozott Révaival szemben, hogy ugye én is tudom, hogy ez az epizód így volt, az meg úgy volt. Emlékszem egy példára, amit előhozott: amikor Görgey azt írta Kossuthnak, hogy most már különösen olyan ágyúgolyókat, melyek bele is illenek az ágyúcsőbe, Kossuth visszaírt, hogy ilyet nem tud küldeni, de küld neki három lengyelt, mind megannyi oroszlan! Harcos Görgey-párti volt Illyés akkor még. És aztán mindinkább az ellenkezőjére fordult. A Fáklyaláng című drámája írása közben háromszor beszélt velem és tett fel kérdéseket. Ez már 1949-ben volt. Mondtam neki, hogy itt meg ott ez nem így volt. És mikor megmondtam, hogyan volt, azt felelte, hogy lehetséges, de ezt most nem lehet így megírni.

◆ *Persze furcsa darab ez, mert lehet így is játszani, meg úgy is. Illyés gyakran működő zseniális ravaszsága itt is megjelenik.*

A Petőfi-könyvében írottakat azonban nem lehet másként értékelni, mint nagyon igazságtalan támadást Görgey ellen. Egyszóval ez mind benne lesz ebben a bővített Görgey-könyvben, csak már befejezhetném.

◆ *Az igazság az, hogy nekem személy szerint nagyon fáj, hogy még nem olvasható, de ami miatt el kell hanyagolnod, és amit most csinálsz, legalább olyan fontos: az újjászülető és a megmentendő Akadémia.*

Csak attól félek, hogy én ezt most valamilyen speciális helyzet következtében végezhetem, de ad infinitum nem fogom tudni csinálni, hiszen nyolcvanadik életévemben járok. Én ennek vállalását morális kötelességnek éreztem. Arra a következtetésre jutottam, hogy ezt most más nem nagyon tudná kézben tartani, mert nem hallgatnak rá, szétverik az egészet. Tehát nekem ezt el kellett vállalnom. De jövő májusban lejár a mandátumom, ha addigra olyan lesz a helyzet, hogy minden rendben van már, nyugodtan átadhatom valakinek.

◆ *Mindig több mint barátja voltál az irodalomnak és művészeteknek. Nem véletlen tehát, hogy az írók és művészek régi sérelmét, nevezetesen, hogy Rákosiék 1949-ben kitétték a szűrűket az Akadémiáról, éppen a te elnökséged idején és a te kezdeményezésedre orvosolta a nagy tekintélyű intézmény.*

Valóban képtelen helyzet, hogy annak az Akadémiának, melyben hosszú ideig Arany János volt a titknok, a mai főtitkár megfelelője, 1949 óta nem lehetett tagja író, és egyáltalán: művész. Ezen végre változtatni kellett, és egyéves, kemény előkészítő munka, nem kevés konfrontáció után végre sikerült nemrégiben az MTA keretében annak társult, önálló intézményeként megalakítani a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát. Megvallom, hogy öröömre szolgál, hogy ezen a méltánytalan helyzeten sikerült változtatni.

◆ *Befejezésül hadd kérdezzem meg: az Akadémiától eltekintve milyen terveid vannak?*

Előbb-utóbb megírom az önéletrajzomat. Ez egy történésznek, aki annyi mindent élt meg, mint én, szinte kötelessége. Aztán volt nekem ez a bizonyos bibliográfiai munkám, melynek most már négykötetnyi régi anyaga nagyrészt készen áll, tehát alaposan kibővítve, és ebben a kéziratos forrásanyag is benne van már. Címe: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. Aztán meg akarok írni egy egykötetes esszét Magyarország történetéről. Nagyon keményen, illúziók nélkül szeretném megcsinálni. Lám, ennyi terve van egy közel nyolcvanéves embernek. De makacs vagyok, és korom ellenére igyekszem befejezni, amit elkezdtem.

◆ *Köszönöm neked ezt a hamis illúziókat romboló, remek beszélgetést.*

Interjú Görgey Gábornak. Európai Utas 1992, 3. sz. 35–42. (2875)

MILYEN TUDOMÁNYPOLITIKÁRA VAN SZÜKSÉG?

Tisztelettel köszöntöm a III. Akadémiai Fórum résztvevőit, a Magyar Tudományos Akadémia tagjait, az akadémiai kutatóhelyek kutatóit, az egyetemek oktatóit, kutatóit, a parlamenti képviselőket, vendégeinket.

Ez a harmadik az Akadémiai Fórumok sorában, amelyek főbb aktuális problémák nyílt megvitatását kívánják elősegíteni. Az első Fórum a szakmai eredmények értékelésének módjaival, a második a kutatásfinanszírozás kérdéseivel foglalkozott, a harmadik pedig most az akadémiai kutatóhálózat aktuális szervezeti kérdéseit választotta témául. Engedjék meg, hogy ezekkel kapcsolatban bevezetőül néhány gondolatot röviden, de határozottan megfogalmazzak.

Először is azt szeretném leszögezni, hogy az akadémiai kutatóhelyeknek az a felülvizsgálata, amely ebben az évben folyik, és amely vitatémánk aktualitását is sokban megadta, saját, két éve indult reformprogramunk természetes és szükséges velejárója. Örültünk annak, hogy a Tudománypolitikai Bizottság ezt követően, utóbb szintén kifejezte azt az óhaját, hogy ilyen felülvizsgálatot jó volna végrehajtanunk, sőt azt javasoltuk a Tudománypolitikai Bizottságnak, hogy az ilyen vizsgálat ne csak az Akadémiára korlátozódjék, hanem egyszer végre már országosan, minden kutatóhelyre ki kellene terjeszteni, hiszen másként nincs és nem is lehet világos képünk az általános helyzetről és annak belső arányairól, mércéiről, már csak azért sem, mivel az idevágó statisztikai adatok enyhén szólva nem megbízhatóak. Ezt a széles körű általános vizsgálatot ugyan egyelőre még nem kezdték el, ez azonban nem változtat a mi kezdeményezésünk érdemén.

A mi akciónk célja tehát — és ezt nagyon szeretném hangsúlyozni — nem az engedékeny hátrálás volt, valaminő felszámolás felé. Tehát nem az, hogy magunk igazoljunk esetleg értetlen külső elvárásokat, hanem — éppen ellenkezőleg — az volt és az maradt a cél, hogy korszerűsítsük és megvédjük a szakmai műhelyek e hálózatát, mert erre szükség van, mert ezt a kutatói potenciált olyan nemzeti értéknek tekintjük, amelyet veszélyeztetni nem szabad, és amely nemzeti felemelkedésünk egyik fontos záloga. Biztosíthatom a Fórum résztvevőit és az itt nem lévőköt egyaránt, hogy emellett az álláspont mellett mi rendületlenül kitarunk és ki fogunk tartani a jövőben. Lesz elég erőnk arra, hogy ezt meg is védjük. Kutatóink számára — elsősorban az alap kutatások terén — igyekezni fogunk olyan keretet biztosítani, amely egyszerre stabil és rugalmas. Tehát nem mozdulatlan, merev, hanem mindenkor a fejlődés szükségleteihez igazodik. Azt szeretnénk elérni, hogy e műhelyek minél hatékonyabban működjenek, és olyan

légkörben, amelyet a belső egyetértés, a tudományos munka szolidaritása, a jó együttműködés és az odaadó szakmai szolgálat jellemez.

Ilyen felülvizsgálatra egyébként a nemzetközi tudományos életben számos példa van. Talán a legjellemzőbb Franciaországé, ahol sokkal sűrűbben és szigorúbban bírálják felül például a Centre National de la Recherche műhelyeinek szakmai tevékenységét. Mi ezért, a jobb jövő érdekében igyekszünk pontosan felmérni a helyzetet, s nem azért, mintha azt képzelnénk, hogy reális eredményeink bemutatásával azok jóakarátát is megszerezhetjük, akik kívülről, bizonyos oldalakról, eleve az akadémiai kutatóhálózat és reformprogram rovására szeretnék a maguk céljait megvalósítani. Saját céljaink szempontjából tartjuk szükségesnek mind a felülvizsgálatot, mind pedig a reformterveket.

Nemegyszer szóltam már az ellenakciók hibáiról, tévedéseiről, veszélyeiről. Most csak azért veszem sorra ismét igen röviden őket, mert az emberi tévedés, ostobaság, a rövidlátó ambíció, mint a csalán a kertben, szüntelen felüti fejét, ha nem irtjuk szorgalmasan.

Az első ilyen ellenvélemény, amellyel szemben szót kell emelnünk az, hogy minek külön önálló kutatóintézet, mi szükség van erre, hiszen pénzbe kerül. A válasz egyszerű: minden fejlettebb országban vannak, főleg az utóbbi évtizedek során létrejött önálló, főhivatású kutatóintézetek, olyan feladatok elvégzésére, amelyek máshol, például egyetemi tanszéken ilyen formában nem végezhetők el.

Magyarországon már a második világháború előtt keletkeztek ilyen kutatóintézetek, mint 1927-ben a tihanyi, akkori nevén Biológiai Intézet, ilyen volt a Teleki Intézet és benne a Történettudományi Intézet 1941-től. Amin nem változat, hogy ez utóbbi intézet vezetősége jó ideig nem volt hajlandó a korábbi intézet létezését elismerni, és azt hangsúlyozta, hogy őket 1949-ben alapították. Mivel én voltam az, aki mint volt igazgató, 1949-ben az intézetet átadtam, teljes felszereléssel, magam tanúsíthatom, hogy az már előbb is létezett. Ami egyszerűsmind válasz arra az idéetlen vádra is, hogy a kutatóintézetek valami sztálinista találmányt képviselnének. Egyébként a metrót sem bontjuk le azért, mert nagobbrészt az elmúlt évtizedekben épült.

A másik ellenvetés az, hogy nem akadémiai hálózatra, hanem kutatási minisztériumra van szükség. Hát ez már korábban is felmerült, a pártállam időszakában, aztán újabban valami okból ismét nekilendült ez a gondolat bizonyos oldalakról. Amire csak azt tudom mondani, hogy nem azért szabadultunk meg egy mindenható pártbürokráciától, mely egyszersmind állami bürokrácia is volt, hogy a tudományos szervezetek fölé ismét bürokraták üljenek. Ez drága és veszélyes. A szakma maga is tudja a liftet kezelni, nem kell hozzá házmester. Arra igyekszünk és igyekeztünk az elmúlt két év során, hogy az akadémiai védőburok működését modernizáljuk, olyanná tegyük, amely a kutatók munkáját megkönnyíti és az ő igényeiknek is megfelel. Szakmai önállóságról van szó, a döntésekben való részvételről és arról a kuratóriumi megoldásról, amely egy

viszonylag új gondolat, és amelyről a főtitkár úr fog bővebben beszélni. Sajátos dolog, hogy egyesek nem haboztak a belső vitákat és Akadémia elleni támadásokat különböző utakon külföldre exportálni, nemegyszer olyanok révén, akik korábban a pártállam időszakában szereztek olyan, bizalmas beosztásból származó kapcsolataikat, amelyeket fölhasználnak arra, hogy elfogult képet próbáljanak a hazai tudományos életről adni, és az Akadémiáról valótlanosságokat terjeszteni. Ilyenek jelentek meg például a *Nature* hasábjain. Ezt az exportcikket azután, mikor kint megjelent, boldogan hazahozták, reimportálták mint a külföld, a nemzetközi tudományos élet véleményét. Ezeknek a valótlanága pillanatok alatt kiderült. Az év elején Stockholmban, az európai tudományos akadémiák találkozásán már szó esett erről. Ezt a módszert elítélték, sőt azóta maga a *Nature* is belátta a tévedését, úgyhogy a közeljövőben a főszerkesztő, John Maddox úr személyesen fog bennünket felkeresni, hogy tisztázza ezeket a problémákat. Ami azt jelenti, hogy érdemes határozottnak lenni és az igazságot képviselni, előbb-utóbb valami korrekció történik.

A harmadik ilyen téves gondolat, és talán pillanatnyilag ez van leginkább napirenden az, hogy vajon nem kellene-e az akadémiai kutatóintézeteket az egyetemek szervezetébe beolvasztani. Ez az ötlet is felbukkant már korábban. Ez is programja volt egy időben, a Lázár-kormány alatt a pártállam tudománypolitikájának. Meg is történt a 70-es években, hogy az Akadémia több mint 50 kutatóhelyet átadott az egyetemeknek. Próbálja valaki azokat most megkeresni. Az egyetemek ugyanis a maguk nyomorúságos állapotában, ezt amolyan pillanatnyi segítségnek szánták, amely arra jó, hogy az életüket tovább tudják folytatni. Ezek úgy eltűntek, mint a pohár víz, ha a sivatagba öntjük. Látszólag nagyon logikus ötlet az, hogy ha az egyetemek gyengén állnak, mindenáron meg kell őket erősíteni. Ebben teljesen egyet is értünk. Azt hiszem, nem először fejezem ki ezt az egyetértést. De az már tévedés, hogy ha van egy jó kutatóintézeti hálózat, akkor azt át kell adni, és akkor majd megtörténik ez az emelkedés. Hát ez egyike az átgondolatlan, gyermeteg ötleteknek. Teljes naivság azt hinni, hogy ezáltal az egyetemek komoly segítséget kapnak. Először is, ezek a kutatóintézetek nehezen vagy a legtöbb esetben egyáltalán nem illeszthetők össze az egyetemekkel — ha vannak kivételes esetek, amikor igen, azt figyelembe is fogjuk venni. A tudományos kutatást az egyetemek falain belül igenis meg kell erősíteni, de annak nem ez a módja. Az ilyen összeolvasztásnak az eredménye az volna, hogy a kutatóintézetek mögött álló anyagi erő felhasználódnék anélkül, hogy az emberanyag, a kutatói gárda be tudna illeszkedni a felsőoktatás szervezetébe. Jelenleg nagyon jól beilleszkedik, mert a Magyar Tudományos Akadémia tagjai és intézeti munkatársai sorából 750 kutatónk dolgozik aktívan a felsőoktatásban. Nem vagyok benne biztos, hogy ez a szám nagyobb lenne, ha egyesítenénk a szervezeteket, attól félek, sokkal kisebb lenne. Meg vagyok győződve arról, hogy ez a formális megoldás a kutatói gárda szétbontására, világgá menesztésére, egyik nagyon fontos nemzeti, értelmiségi

potenciálunk elvesztésére vezetne. Nem szervezeti átalakításra van itt szükség, tehát nem egybeolvasztásra, hanem szoros együttműködésre. Erről két év óta állandóan beszélünk, és nemcsak szavakat mondunk, hanem cselekszünk is. Elég itt az Athenaeum-programra, számos, az egyetemekkel való közös fellépésre hivatkoznom, arra, hogy az egyetemi kutatóhelyek ügyében végigjártuk az összes hazai egyetemet, ahol ilyenek vannak, és az egyetemek vezetőivel közösen, teljes egyetértésben beszéltük meg, hogy ezt a hálózatot hogyan lehet korszerűsíteni, és az ő igényeikkel összhangban módosítani, fejleszteni.

Felmerült újabban a társult intézet fogalma, amire ismét a franciák nyújtanak jó példát: a Centre National de la Recherche Scientifique pályázat útján létesít ilyen kutatóhelyeket, amelyeket úgy hívnak, hogy *laboratoire associé*. Nem pontosan a francia mintát kell követnünk, de ez a lehetőség megvan, és ez egyike lehet azon formáknak, amelyeket részletes elvi kidolgozás után meg lehet valósítani. Ilyen új momentum továbbá, amire feltétlenül nagyon kell figyelniünk, a nemrég végzett, tudományos továbbképzésben részesülő és részesült fiatal kutatók bevonása, támogatása, lehetőségeik elősegítése. Itt említem meg tájékoztatásul azt is, hogy a Tudománypolitikai Bizottság legutóbbi állásfoglalása értelmében végre döntés született arról, hogy a tudományos fokozatok rendszere a jövőben hogy alakul. A Tudományos Minősítő Bizottság mint külön, önálló hivatali szervezet megszűnik, természetesen a kutatók által szerzett jogok elvesztése nélkül — és itt ez nemcsak a már fokozattal bírókra vonatkozik, hanem azokra a fiatalemberekre is, akik egy kandidátusi eljárás dolgát már megkezdték. Ezek a régi feltételek szerint fogják tudni azt befejezni. A mai kandidátúrának megfelelő PhD fokozatot az egyetemek adják. Természetesen nem mindegyik egyetem külön-külön, saját mércéje szerint — nem kell mondanom, hogy ez nem volna nagyon szerencsés —, hanem olyan országosan érvényes normák figyelembevételével, amelyek felügyelete az újonnan szervezendő Akkreditációs Bizottságra tartozik. A nagydoktori fokozat is megmarad (a Doctor Scientiae címmel), ez pedig az Akadémia hatáskörébe tartozik. Az Akadémia egyébként szintén nem egyedül óhajt ebben eljárni, hanem az Athenaeum Bizottság, illetve az egyetemek bevonásával. Mi az egyetemi és az akadémiai szférát, a felsőoktatást és a tudományos kutatást egyetlen köztársaságnak tekintjük, amelynek van ilyen szárnya és olyan szárnya, de amelynek alapvető érdekei közösek, és a nagy problémákban közösen léptek fel eddig és fognak ezután is fellépni.

Arról már beszéltem, hogy az intézetek, kutatóhelyek szakmai önállóságot élveznek. Ez így is marad, sőt még tovább fejleszthető, ami a kutatási programjukat illeti. De hatékonyabb lesz az eredmények szigorú szakmai ellenőrzése, és fennmarad a központi információs rendszer, a könyvtári rendszer. Sőt esetleg közös infrastruktúra teszi talán lehetővé, hogy a műhelyek együttműködését, egybetartozását valamilyen formában gazdaságosan biztosítsuk.

A negyedik kérdés jelenleg a legnehezebb, mert a pénzügyi restriktciók korában élünk. A tavasz folyamán meghívásunkra, pontosabban az Akadémia elnökségének és a Magyar Rektori Konferenciának közös meghívására a pénzügyminiszter úr volt szíves látogatásával bennünket ebben az épületben megtisztelni. Én akkor előadtam, hogy a jövő történései száz év múlva meg fogják írni ennek a korszaknak a történetét, és személy szerint meg fogják nevezni azokat, akik mindent megtettek ennek a nemzetnek a felemelése érdekében, és ehhez a felemelkedéshez nem utolsósorban, sőt talán a legelső sorban a művelődés és a tudomány magas színvonala szükséges. Meg fogják említeni továbbá név szerint azokat is, akik, ha a dolog másként fordul, rövidlátó meggondolásból elősegítették ennek az országnak a lehanyatlását a harmadik vagy a negyedik világba. A felelősség rajtunk van. A pénzügyminiszter úr teljes megértéssel válaszolt erre, azt mondta, neki is az az ambíciója, hogy az első kategóriában tartsa számon a jövő, és ne mint adószakértőt. Sajnos az a helyzet, hogy ez a megállapodás, amely közös munkacsoportok felállítását is előírta, újabban veszélyeknek van kitéve. Itt a fő ok természetesen a nagy deficit, a külső és belső nyomás, az, hogy takarékoskodni kell kényszerűségből. De én azt hiszem, hogy van itt — nem a pénzügyminiszter úr, hanem a minisztériumi pénzügyi apparátus részéről, ez két külön dolog — e kényszerűségen túlmenően egy olyan tudatos koncepció és szándék is, amely ezt a nehéz helyzetet önkényesen a tudomány visszaszorítására próbálja felhasználni, és ezzel a pártállam bizonyos köreinek törekvéseit követi ismét. Mintha nem kellene éppen főleg azért többet költeni erre a területre, mert szegények vagyunk, és a felemelkedés záloga ebben van. Egyébként hozzáteszem, hogy ez a bizonyos megspórolás, ami mondjuk a kutatóintézeti hálózat beolvasztását vagy felszámolását jelentené, nemcsak a költségvetés egészéhez, hanem a felsőoktatás költségeihez képest is oly szerény és mondhatni elenyésző kis összeg, hogy jóformán semmit nem lehet megtakarítani, de iszonyú nagy károkat lehet okozni.

Az 1993. évi költségvetés anyagához ez a pénzügyi apparátus egy úgynevezett programot mellékel. Ez az 1993., 1994., sőt az 1995. évek számára előírja intézetek átszervezését, összeolvasztását, megszüntetését, a költségvetési támogatás fokozatos elvonását. Még 1995-re is, amikor már állítólag remélni lehet a gazdasági nekilendülést. Akkor is lesz kényszer, vagy pedig a kényszer a fejekben van, a szűk fejekben? A megdöbbentő ebben az, hogy ez a pénzügyi apparátus teljesen önkényesen jár el így, az illetékes szervek megkerülésével. A kormányzat tudománypolitikáját a Tudománypolitikai Bizottság illetékes javaslatként kidolgozni irányelvekben is és részletekben is. A pénzügyi apparátusnak ez a programja soha nem került a Tudománypolitikai Bizottság elé. Itt kérem pénzügyi emberek akarnak a magyar tudomány számára diktálni. Ez nem a pénzügyi apparátus hatásköre, erre nincs illetékessége és nincs hozzáértése sem. És éppen ezért, ez ellen a ráerőszakolt, önkényes akció ellen az Akadémia a leghatározottabban tiltakozott és a nyilvánosság előtt tiltakozni fog, egészen addig, amíg ez a tendencia létezik.

A stockholmi európai akadémiai konferencia, amelyről már említést tettem, külön felhívta a figyelmet arra, hogy a nehéz pénzügyi és gazdasági viszonyok által ne hagyják az illetékes kormányok abba az irányba tolni magukat, amely a tudomány ellen irányul. E kérdésről nemzetközi felhívást fogalmaztak. Azt is megmondták ott, hosszú vita után, hogy nincs egyetlen követendő és kötelező akadémiai modell Európában, mert a nyugati akadémiák esetleg jobban különböznek egymástól, mint a keletiek a nyugatitól, és a keleti akadémiák sem egyformák. Ezt az egyformaságot a kelet- és közép-európai országok között Sztálin próbálta megvalósítani, és mi nem óhajtjuk ebben sem a sztálinizmus hagyományát követni. Az Európai Közösség megbízásából készült egy munkálat a közép-európai alternatív scénáriókról, tehát a jövő lehetséges alternatíváiról. Ebben világosan benne van, hogy ha bárhol csak a rövid lejáratú pénzügyi és gazdasági racionalitást veszik figyelembe, attól várható esetleg egy rövid felemelkedés, amely azonban megtorpan és minden irányú válságba ütközik. Ezt nem akarjuk. A Magyar Tudományos Akadémia nem hajlandó megtorpanni, nem hajlandó meghátrálni, nem hajlandó defenzívába szorulni, mert a jövő és a nemzet iránti felelőssége Széchenyi nyomán azt diktálja, hogy kezdeményező és offenzív legyen. Van lehetőségünk és módunk arra, hogy stratégiai kutatások terén is előre menjünk.

A tudomány és politika kérdéséről már többször szót ejtettünk. Amikor kezdeményezésről beszélek, nem a napi politika vagy éppen a pártpolitika terén való kezdeményezést értek ezen. Azt értem rajta, hogy a nagy nemzeti érdekek és problémák terén igen is kezdeményeznünk, véleményeznünk, javasolnunk kell, akár gazdasági, akár más kérdésekről van szó. Például az agrárkérdést, az esetleges klímaváltozások következményeit illetően, a gazdasági rendszerváltás dolgában, vagy akár például politikában, arra vonatkozólag, hogy a nemzeti kisebbségeknek kollektív jogokat kell adni, mert az egyéni emberi jogok elégtelenek arra, hogy ezek létét biztosítsák. Ez magyar érdek, nagy nemzeti érdek, de egyben európai érdek is, mert a konfliktushelyzetek megszüntetése nélkül Európának ez a zónája a nyugat számára nem erőttartalék lesz, hanem örökös veszélyek, nyugtalanságok forrása, amellyel nem bírnak megküzdeni. Ebben a kezdeményező aktív és offenzív irányban nemcsak az osztályok, a szakmai tudományos bizottságok, hanem a kutatóhelyek, az egész kutatói gárda alkotó szellemére, aktív szerepére is szükség van. Erre számítunk mindannyiunk közös célja érdekében.

Megnyitó a III. Akadémiai Fórumon, 1992. október 29. Megjelent: Magyar Tudomány 1992, 12. sz. 1456–1461. (2910)

ERDŐINK JÖVŐJE

Ennek az évnek az elején látogatást tett nálunk Lester Brown úr, a washingtoni székhelyű Worldwatch Institute irányítója. Megkaptuk tőle az intézet 1992-re szóló évi jelentését, amely State of the World címen arról számol be, hogy hol tartunk a „fenntartható társadalom” felé való haladásban. Mint ismeretes, a „fenntartható fejlődés” (sustainable development), ill. „fenntartható társadalom” (sustainable society) fogalma is Brown munkássága nyomán terjedt el (Building a Sustainable Society, NY 1981), ill. az intézet publikációs tevékenysége nyomán, hiszen ezek az évi jelentések 1984 óta látnak napvilágot. A legújabb kötet 2. fejezete foglalkozik a biológiai sokféleséget és az ökoszisztémákat fenyegető veszedelmekkel, így a nagymértékű erdőirtással is. S itt a szöveg nemcsak Brazília ismeretes példájára hivatkozik — hozzátéve, hogy újabban e folyamat ott valamelyest lelassult —, hanem történeti perspektívában arra a tényre is, hogy Észak-Amerikában a mérsékelt égövi erdők egykori állagának az előző századok eredményeként alig 10%-a maradt csak meg napjainkra.

E vonatkozásban a tavaly, 1991-ben Párizsban rendezett X. Erdészeti Világkongresszus már előzőleg komor nemzetközi helyzetképet vázolt fel. Itt egyebek közt megállapították, hogy a trópusi erdőpusztítás már elérte az évi 17 millió hektárt, hogy a szárazföldünknek már 31%-a sivatag, és hogy a globális fakitermelés ma mintegy 15%-kal haladja meg az évi növedéket. Rámutattak továbbá arra is, hogy Európában is megnőtt a súlyosan, olykor katasztrofálisan károsult erdőterületek aránya (az ipari emissziók, rossz vízgazdálkodás stb. eredményeként). (A cseh–lengyel–német háromszög állapotáról nemrég megrendezett filmet készített a laxenburgi IIASA intézet.) E kongresszuson bizonyos ajánlások adódtak: a veszélyeztetett ökoszisztémák és fajok megóvása, a biológiai diverzitás megőrzése és a természetvédelem, az erdővédelem fejlesztése érdekében, annyival inkább, mivel az erdők fontos funkciót látnak el a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésben, és feltehetően nem kis mértékben — a széndioxid lekötése által — az üvegházhatás fékezésében is.

Ezek után került sor ez év júniusában az Egyesült Nemzetek által Rio de Janeiróban szervezett 2. Környezeti Világkonferenciára, amely, ha nem is tudott áttörő erejű döntéseket hozni, s egyeztetni eltérő, ütköző érdekeket, a problémák és teendők megvitatásával talán mégis jelentett valami előrelépést. Itt hangsúlyosan előtérbe kerültek a légkör védelmének, az üvegházhatásnak, a globális felmelegedésnek, a biológiai diverzitás és a genetikai hőforrások védelmének

a szántóterület védelme következtében ma már egykori méretében nem létezik, csak a történeti forrásokból, egykori leírásokból rekonstruálható. Amiből persze az is következik, hogy amikor folytatni szeretnénk a fásítást, az újraerdősítés közben elindult folyamatát, akkor — mint a szakemberek rámutattak — a fajták kiválasztásánál is figyelembe kell vennünk a változásokat, az egykori vízvilág fái helyett olyanokat kell előnyben részesítenünk, amelyek a megváltozott és feltehetően még tovább változó viszonyoknak jobban megfelelnek. A természeti környezet történeti változásait, nagy vonalakban a historikus is érdeklődéssel nyomon követheti. A részletek szakmai kidolgozását, mérlegelését, az új problémákra való figyelem felhívásának ügyét, az új koncepciók kidolgozását azonban már nemzetközileg is elismert erdészeti szakembereinkre kell bízunk, akinek fontos munkájához kívánunk sok sikert és jó eredményeket. Szeretném, ha kijelölnék azt az utat, amelyen a hazai erdészet „fenntartható fejlődésének” biztosítása felé haladhatunk.

Ezzel az Erdészeti Bizottság nyilvános tudományos tanácskozását tisztelettel megnyitom.

*Megnyitó az MTA Erdészeti Bizottságának tudományos konferenciáján, 1992. szeptember 11.
Megjelent: Erdészeti Lapok 1993, 1. sz. 8. (2912)*

NEMZEDÉKEK TALÁLKOZÁSA

Elnök Úr, tisztelt Vendégeink, kedves Barátaim!

Történészeink egy évszázadra három nemzedéket szoktak számítani. Azt hiszem, a legidősebbeket én képviselem itt a század elejéről, a legfiatalabbakat Önök, a század második feléből, és van egy középső nemzedék is, amelynek tagjai a közönség és részben az elnökség soraiban vannak képviselve. Miért fontos ez a találkozó? Az Akadémia élén mindig azt hangsúlyoztam, hogy a Magyar Tudományos Akadémia akkor teljesíti a maga hivatását megfelelően, akkor tartja életben alapítója, Széchenyi István útmutatásait, ha nem zártkörű klubnak tekinti önmagát, ahol öreg urak és idős hölgyek barátságos és értelmes vagy kevésbé értelmes diskurzust folytatnak egymással. Az Akadémia természetesen a tudomány műhelye. A tudománynak megvannak a maga saját játékszabályai, és csak azok szerint működhetik.

De van az Akadémiának és minden tudományágnak társadalmi, nemzeti funkciója is. Ez az évszázad, amelynek három nemzedéke képviselőivel találkozunk itt, kegyetlen évszázada volt az emberiségnek. Szerencsére rövidesen lezárul, és reméljük, hogy kevésbé kegyetlen évszázad fog ránk mosolyogni, illetve utódainkra. Ez az évszázad azt hozta magával, hogy a legidősebb nemzedék sorai megritkultak, nemcsak úgy, hogy a természetes életfolyamat következtében, előbb az egyik, majd utána a másik távozott. Két világháború, hitlerizmus, sztálinizmus és magyar tanítványaik megtették a magukét annak érdekében, hogy szétverjék ezt a nemzedéket. Ha arra gondolok, hogy hova lettek azok a fiatalemberek, akikkel a harmincas években egy demokratikus programmal próbáltunk útnak indulni az ország újjáteremtése érdekében, mert erre akkor is szükség volt, nem volt olyan dicső korszak, hogy nosztalgiával kelljen rá visszagondolni — ha arra gondolok, hogy ezek hova lettek, akkor nagyon nehéz szívvel lehet csak felsorolni, hogy ki él még, ki halt meg Amerikában, ki halt meg Ausztráliában, ki a csatamezőkön, kit tettek tönkre üldözői ilyen vagy olyan formában, kegyetlenül és brutálisan. A következő nemzedék szintén nem sokkal jobban járt, és soraiból nagyon sokan, amikor 56-ban megnyílt a kapu, a külföldet választották a lehetetlen viszonyok, az elnyomás és az üldözés elől. Az első két nemzedék sorai tehát megritkultak. Önöknek kell a stafétabotot percekben belül átvenniük. Érezzék ezt a kötelezettséget és ezt a felelősséget. Az Akadémia kinyújtja kezét a legfiatalabb nemzedék felé, azért, hogy minél előbb az előtérbe segítse őket, és megmaradjon a magyar kultúrának, a hazai tuda-

mányosságnak, az európai kultúra magyar változatának az a folyamatossága, az a kontinuitása, amelyet sem Hitlernek, sem Sztálinnak, sem hazai gyalázatos követőinek nem sikerült megszakítani. Rengeteg tragédiát okoztak. De mint hamu alatt a parázs élt tovább a hagyományos magyar kultúra értékrendje és az a magas igény, hogy ne egy állítólag felsőbbrendű, de a valóságban igen alacsonyrendű színvonal igénye szerint mérjük a magyar szellemi teljesítményeket. Önöknek kell rövidesen átvenni ezt a szerepet másokkal együtt. Ez az első, amit szerettem volna mondani, hogy kinyújtjuk a kezünket, ameddig még megvan, és siessenek követni bennünket, siessenek fölkészülni a nemzet szolgálatára a maguk tudományos területén.

A másik, amit szeretnék mondani, az a minőség kérdése. Az elmúlt évtizedek sokkhatásai, történelmi tapasztalat is mutatja, azzal fenyegettek, és nem először a magyar történelemben, hogy az igényes színvonal, a racionális megközelítés, a szakmai szigorúság, a józan judícium helyébe az indulatok szintjére lesüllyedt magatartás válik uralkodóvá. Nem az első eset ez a magyar történelemben. Megegett már a XVII. században, nagyon reménytelen viszonyok között; megegett 1849 után, amikor a szabadságharc elbukott és tizenhét évi elnyomás következett. Az a nemzedék, amely akkor ébredt rá a világra, a század végén a parlament üres és hiábavaló közjogi harcaiban külsőleges hazafiasságról tett tanúbizonyságot és olyan kérdéseken vitatkozott, amelyek nem érdemelték meg a ráfordított időt, ahelyett, hogy az országot feszítő társadalmi, nemzetiségi problémákkal foglalkozott volna. 1867 után Magyarország olyan lehetőséget kapott a fejlett országokhoz és Európához való felzárkózásra, amellyel hosszú évszázadokon át nem rendelkezett korábban. Óriási eredmények születtek, soha nem szabad ezt letagadni, de az, hogy alapvető kérdéseket nem tudtak igazán megoldani, hogy ezeket a lehetőségeket nem tudták eléggé kihasználni, erről a minőségi romlás tehetett, amelyet a sokkhatás, orvosi tünetként, betegségként előidézett. Ha ez a tizenhét év ezt hozta magával, akkor mit várunk, mit hozhatott magával az első, a második világháború, a szörnyeteg diktatúrák uralma, az igénytelenség és a lefelé való licitálás idétlen áradata. Az a csoda, hogy ez a nemzet csak ennyi bajjal küzd. Az a meglepő, hogy csak annyi indulat jön ki az emberekből. Az a reménykeltő, hogy mégis vannak az igényes kultúrának ma is képviselői, idősebbek és fiatalabbak egyaránt. De mindenesetre, szinte orvosi tényként, tudomásul kell vennünk, hogy a lefelé csúszás, az igénytelenség tendenciája fenyegeti a társadalmat egy ilyen sorozatos, keserves sokkhatás után. Kérem Önöket, mint azokat, akik eddig fiatalon is tanúságot tettek arról, hogy magas színvonalon akarnak és tudnak dolgozni, sose felejtsek el ezt a leckét. Arra törekedjenek, hogy ez az ország ki tudja hozni magából azt a szellemi kapacitást, ami benne lakik, és meg tudja mutatni a világnak, hogy Magyarországon olyan tudományos színvonal, a kiművelt emberfők olyan sokasága található, amely egyenrangú más nemzetekkel, a fejlett nemzetekkel is. Csak ezzel lehet kijönni, csak ez segíthet bennünket kihozni a bajból. A közelmúltban

az Akadémia élén rengeteget hadakoztam az ellen a szűkfejű bürokratikus elképzelés ellen, hogy nálunk túl sok a tudomány, túl sok a kutató, túl nagy az apparátus, amely kutatással foglalkozik. Most kevés a pénz — mondják —, hát most akkor maradjunk a gazdaságnál. Akkor ezt le kell szerelni, be kell rakni a szekrénybe, és ha majd jobban fog menni, akkor újra elővesszük ezt a tudományos apparátust. Kérem, ennél ostobább és lelkiismeretlenebb állítást keveset ismertem az utóbbi években. Hát hogy lehet félretenni így a dolgokat! Ha egyszer ezt a tudományos garnitúrát szétszereltük, világgá zavartuk, ócska krajcáros gondok miatt, akkor soha többé össze nem rakjuk, nemzedékek munkája kellene hozzá. Örülünk, hogy van egy ilyen potenciálunk. Ez az egyetlen igazi nemzeti érték, a kiművelt emberfők értéke. Az Európai Közösség nemrég munkálatot készítettett a közép-európai államok várható, lehetséges alternatíváiról. Ennek a summázata az, hogy ha csak a gazdasági vagy pénzügyi racionalitást fogják figyelembe venni, akkor várhatnak rövid időre fellendülést, de éppen azért, mert más alapvető tényezőket nem vesznek figyelembe, a rövid fellendülést általános válság fogja követni, és ettől óvják ezeket az országokat az Európai Közösség szakértői. Nem győzöm ezt mindenkinek a lelkére kötni. Ez a második, amit szerettem volna mondani.

A harmadik. Az elmúlt évtizedek során a legkülönbözőbb dogmák uralkodtak. Az egyik ilyen dogma volt az, hogy nincs elit, hogy nincs igazi tehetség, mindenki egyformán tehetséges. Meg is lett az eredménye, mert ha így kezelnek fiatalokat, akkor az, aki véletlenül gyorsabban fut, mert hosszabb a lába, az nagyon lassúnak találja a menetet, de akinek hibás a lába, de egyébként teljes értékű, vagy még értékesebb ember, az kétségbeesve igyekszik a hosszú lábút utolérni. Így el lehet érni, hogy mindenki rosszul érezze magát a társadalomban. Ebben nagy volt az elmúlt rendszer. Kérem, 1895-ben Eötvös Loránd megalakította az Eötvös Collegiumot abból a célból, hogy elsősorban szegény tehetségek jó középiskolai tanárok lehessenek. Könyvtár állt rendelkezésükre, ami akkor nagy újdonság volt Magyarországon, szabad polcon, szakórák várták őket a Collegium termeiben. Az egyetemekre természetesen bejártak, de minden egyetemen volt már akkor is egy csomó fölösleges óra, amely szerintem másra jobban fölhasználható, ezekre nem kellett bemenni. Csúfolták és támadták az Eötvös Collegiumot azzal, hogy elitképző. Ha az eliten azt értjük, hogy kiváltságok járnak nekik, akkor az elit valóban elítélendő. De ez nem kiváltság volt. Ezek nagyobb teherbírású gyerekek voltak, akiknek nagyobb szolgálatot kellett végezniük. Nem járt érte külön jog. Végigjártam az Eötvös Collegiumot magam is, tanára is voltam és szemtanúja annak, amikor Rákosi Mátyásék szétverték ezt az intézményt. A francia minta, amelyet a francia forradalom idején állítottak fel, ma is működik. Magyarországon 1895-től 1950-ig működött. Egyebek között ez a különbség Franciaország és Magyarország között. Ezt a példát azért hoztam föl, mert a két háború között is voltak olyan törekvések, hogy az I. világháború utáni nyomorúságból valami formában a szellemi erőkre való összpontosítással próbáljanak ezen az országon segíteni. Voltak külföldi ösztöndíjak, Collegium

Hungaricumok különböző országokban, s ez nem volt kis eredmény. És hogyha a 30-as években kezdett kibontakozni egy olyan fiatal garnitúra, amely európai szintű, demokratikus Magyarországot akart a régi elavult Magyarországból a jó hagyományok megmentésével fölépíteni, akkor ez nem utolsósorban ennek a kultúrpolitikának volt a következménye. Meg is kapta érte az 50-es években Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, ennek a politikának a kialakítója az összes szidalmat, amit egy politikus utólag megkaphat. Ma már másképp látják a dolgokat. De utána jött a II. világháború, még mélyebbre süllyedtünk egy még kegyetlenebb diktatúra alá. Most kell az értékeket újra megkeresnünk az iszap alatt, lemosni, fölépíteni, továbbfejleszteni. Természetesen én nem tagadom, hogy az anyagi helyzet nehéz. Nem tagadom azt, hogy nagy a kísértés arra, hogy ha valakinek reménytelen itthon a helyzete, csatlakozzék azokhoz, akik a brain drain vonzásának eleget téve fejlettebb országokban találják meg megélhetésüket. Az az álláspontunk, és az Akadémia tavalyi közgyűlésén ezzel külön munkálatban foglalkozott, hogy semmiféle adminisztratív rendszabállyal nem szabad megakadályozni azt, hogy a fiatalok, akár az idősebbek külföldre menjenek. Mert ha ezt a saját országuknak érzik, ha úgy gondolják és tudják, hogy igenis őket itthon megbecsülik, igenis nekik itthon szolgálatuk és feladatuk van, akkor vissza fognak jönni. 1949-ben az utcán sétáltam, mert már akkor ráértem sétálni, és szembejött egy egyébként ismert szakember, aki szélsőbaloldali volt. Rám meredt és azt kérdezte: „Te még itthon vagy?” Mondom: „Miért, hol lennék?” „Nem mész el Amerikába, Angliába?” Azt mondtam: „Idenézz, én ebben a hazában itthon vagyok, én itthon is maradok, de ha ti nem tudtok velem együtt élni, akkor ti menjetek el.” Ez volt és maradt a hitvallásom. Nem bántam meg soha. Meg vagyok győződve arról, és ezt mint történész is mondhatom, a magyar hagyományok közé tartozik nemcsak az, hogy modern dolgokat lehet és kell olyan országban képviselni, ahol sok a hátrahúzó erő, az elmaradottság, és ahol a feszültség, a távolság a modern és a régi között valamivel nagyobb. Az igazi magyar hagyományok közé tartozik — biztos vagyok benne, hogy Önökben is a szívük mélyén ugyanez él —, hogy ha egy minimális lehetőség nyílik arra, hogy itthon dolgozhassanak és meg tudjanak élni, akkor nem fogja Önöket a pénz külföldre húzni. Ez a nagy magyar hagyományok egyike, ez a hűség az országhoz, a nemzethez, a tudományhoz, Széchenyi szelleméhez.

A nemzedékek találkozása, a minőség fontossága és a hazához való hűség: ennyit szerettem volna a lelkükre kötni.

Beszéd a Pro Scientia aranyérmes fiatalok első konferenciáján. MTA 1992. november 16. Megjelent: Diáktudós. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács Orgánuma VII. 1. 1993. április; 18–22. (2942)

„VISSZAUTASÍTOTTAM MINDEN POLITIKAI BEAVATKOZÁST...”

Kosáry Domokos (79), a Magyar Tudományos Akadémia elnöke szerint néhány pénzügyi szakember akarná irányítani a hazai tudománypolitikát. „Nem azért vettük le a nehéz hátizsákot — az állami felügyeletet —, hogy újra cseréljük” — jelentette ki. A napi politikától távol van az MTA, de vannak olyan nemzeti érdekek és problémák, amelyekről véleményt kell nyilvánítani. Sztálini módszerrel nem célszerű a sztálinizmus ellen hadakozni, ez betegség, orvosi kezelést igényel, s ezzel szolgál a tudomány területén az Akadémia. Tudományról, politikáról, pénzügyekről kérdezte Kosáry Domokos történész-akadémikust a KÖZTÁRSASÁG nevében Montskó Éva és Dénes D. István a december első két napján megrendezendő rendkívüli akadémiai közgyűlés előtt.

- ◆ Tudom, hogy a lehető legbanálisabb kérdés, amit fel lehet tenni egy interjú elején, mégis azzal kezdem: hogy van, elnök úr?

Köszönöm szépen, aránylag jól. Érzem ugyan, hogy ez a pozíció sok igénybevétellel, rengeteg tárgyalással, vitatkozással, veszekedéssel és küzdelemmel jár, és a harcokat tulajdonképpen nem ebben az életkorban szeretné megvívni az ember. De azért bírom.

- ◆ Ezek szerint, elnök úr aránylag jól van. De hogy van a magyar tudomány? Ezt a két dolgot én párhuzamosan képzelem el. Amíg harcképes vagyok, addig a magyar tudomány valahogy működni fog, illetve hogyha úgy érzem, hogy hiábavaló a küzdelem, akkor én is félreállok. Mert én azért vállaltam el ezt a pozíciót, hogy segítsek megőrizni mindazt, ami érték van a tudományos szervezetünkben, és nagyon sok érték maradt, és hogy segítsek megtisztítani az elmúlt évtizedek alatt rátelepedett iszaptól. Nehogy valami túlbuzgó ember, aki nem lát a szemétől, elsöpörje azt is, amit nem kell, és az értékekből elveszen valami. És mindezeket tovább is kéne építeni. Én ezért dolgozom, ezért vállaltam el ezt a feladatot.

- ◆ A világon mindenütt tudják, elismerik, hogy a lehető leghatékonyabb beruházás a szellemítőke-felhalmozás. Ezt az elvet nálunk is deklarálták már évtizedekkel ezelőtt és az elmúlt két évben is, de nem alkalmazták. A nehéz gazdasági helyzetre való szokásos magyarázaton túl nincs-e olyan vetületük az elvonásoknak, hogy többen úgy vélik: a magyar tudomány eredményeit és teljesítőképességét erősen túlbecsülik művelői. Főként az adminisztratív szférából hallani olyan hangokat, hogy a magyar tudomány nem is érdemel nagyobb támogatást.

Gondolom, nem éppen a bürokraták hivatottak arra, hogy a tudomány eredményeit mérlegeljék és értékeljék. Kérem, ezek teljesen inkompetens nézetek. És

illetékességi körüket messze túlhágva nyilatkoznak erről a bürokraták. A magyar tudomány nemzetközi tekintélye jóval meghaladja azt, amit az ország súlya a nagyvilágban képvisel. S a fejlett országok véleménye mégiscsak irányadó. Ez egyike a húzóágazatoknak, javítja nemzetközi megítélésünket.

A bürokraták persze úgy gondolják, hogy most nincs rá pénz, tehát tegyük félre a tudományt, művelőivel együtt. Majd ha lesz pénz, újra elővesszük, és akkor működhetnek. Kérem, ezt nem lehet megcsinálni. Az emberek elmennek külföldre, szétszóródnak. Akkor egyszerűbb lenne kimondani, hogy menjünk vissza a kőkorszakba, menjünk, ne a harmadik, de a negyedik világba. Ezt egyszerű kimondani inkompetens embereknek és megcsinálni bizonyos hatalmi szférákban. De akkor katasztrófa lesz.

◆ *A tudatlanság mellett mi motiválja ezeket a támadásokat?*

Az tény, hogy az ország nehéz anyagi helyzetben van, ezt senki nem vonja kétségbe. És az ellen az Akadémia sem hadakozik, hogy ahol lehet, próbáljuk a kiadásokat csökkenteni. Az akadémiai kutatóintézetek személyi állománya az általam vezetett két és fél év alatt ezer fővel csökkent. Ami nem azt jelenti, hogy ezer embert elengedtünk a világba, hanem úgy csoportosítottuk őket, hogy önálló egységként szabadúszók legyenek. Óriási változások mentek végbe, amit persze a bürokraták a szokott intelligenciájukkal még mindig nem vettek észre, és úgy képzelik, hogy ugyanott tartunk, ahol két és fél évvel ezelőtt.

◆ *A minap az akadémiai fórumon elhangzott: a kutatóintézetek már ott tartanak, hogy a villanyszámlát sem tudják kifizetni.*

Hihetetlen dolgok történnek. Utólag elvesznek olyan pénzt, amit hivatalos felhatalmazás alapján az Akadémia egyszer már elköltött. Tehát a pénztártól való távozás után, amit még egy ócska butikban sem lehet megtenni. Az Akadémia egész költségvetése, beleértve a kutatóépületi műhelyeket, hálózatot, 4 és 5 milliárd forint között mozog. Ehhez képest a 600-800 millió vagy még több elvonás óriási összeg. A lényeg az, hogy van-e perspektíva, s ezt a kormány tudománypolitikája határozza meg. A kormány tudománypolitikájának eszköze, fóruma a Tudománypolitikai Bizottság. Ez ad javaslatokat a kormánynak, és a kormány ezt elfogadja vagy módosítja. A Tudománypolitikai Bizottság elnöke Mádl Ferenc tárca nélküli miniszter, tagjai a pénzügyminiszter, a művelődésügyi miniszter, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke és az Akadémia elnöke. Ez a testület hivatott ilyen kérdésekben dönteni. De a valóságban nem ez történik. A pénzügy apparátusa önhatalmúlag, önkényesen, az erre hivatott és illetékes fórumok megkerülésével adott be például most a költségvetés mellé egy olyan perspektivikus programot, hogy még 1994-ben, sőt '95-ben is csökkenteni akarják a tudomány finanszírozását. Abban a '95-ös esztendőben, amelyre egyébként azt mondják, hogy már a fellendülés éve lesz. Ez világos módon leleplezi, hogy itt nemcsak pénzügyi kényszerűségről van szó, hanem arról, hogy néhány pénzügyi szakember, aki bizonyára jól ismeri a saját területét, irányítani akarja a magyar tudománypolitikát. Kérem, ilyen nem létezhetik.

- ◆ *Kupa miniszter úr egyik tavalyi megnyilatkozásának olyan kicsengése volt, hogy majd ha a magyar tudomány szerkezete korszerűsödik, akkor kerül pénz a kutatások támogatására. Nincs-e kényszerítő szándék a sorozatos támogatás-elvonás mögött?*

Kupa Mihály miniszter úr tavasszal itt volt az Akadémián, elnökségünk és a Magyar Rektori Konferencia közös meghívására. Ott a bevezetőben én előadtam, hogy száz év múlva a magyar történészek meg fogják írni, név szerint kik voltak azok, akik felismerték a tudomány fontosságát, és elősegítették, hogy ezzel a húzóágazattal kikerüljünk a bajból. Egy másik alternatíva esetén név szerint meg fogják mondani, hogy kik voltak azok, akik az országot tönkretették és viszszaüllyesztették a negyedik világba. Én nagyon remélem, hogy a pénzügyminiszter úr nem az utóbbi kategóriába óhajt tartozni. Mire Kupa Mihály azt mondta, hogy ő felismeri e terület fontosságát, és különben sem szeretné, ha csupán adószakértőnek tartanák a jövőben.

- ◆ *Azért ezek a dolgok a valóságban nem a kinyilatkoztatások szintjén működnek!*

Tudom, hogy nem. Én csak a miniszter úr mondatait idéztem, miután ön is egy korábbi nyilatkozatára hivatkozott. Nézetem szerint mindig a későbbi álláspont az irányadó forrás.

- ◆ *Ön hivatalba lépésének kezdete óta a kutatóintézet-hálózat egyben tartása mellett foglalt állást, hangsúlyozva bizonyos átalakítások szükségességét. Ezt a koncepciót első pillanattól kezdve több irányból támadták. Nem gondolja, hogy miután az elő támadások lepattantak az Akadémiáról, sikerült egyben tartani a magyar kutatóintézet-hálózatot, most pénzügyi mezbe öltöztetve folytatódik a roham? Nincsen emögött valamiféle politikai szándék?*

Kérem, ez olyan nyomozást igényelne, amelyet én pillanatnyilag nem tudok, nem is óhajtok lefolytatni. Az én megítélésem az, hogy azok a támadások, amelyek e téren érték az Akadémiát, nagy részben kimentek a divatból. Most már rájöttek az emberek, hogy minden fejlettebb országban léteznek ilyen kutatóintézetek. Magyarországra sem a sztálinizmus hozta, 1927-ben alakult az első, a tihanyi, halbiológiai kutatóintézetként. A Történettudományi Intézet is 1941-ben alakult, hiába tagadták utóbb az elmúlt évtizedek vezetői. Én magam adtam át 1949-ben a kész intézetet.

Néhányan felemlégetik, hogy legyen inkább kutatási minisztérium. De állítom, hogy ez csak a bürokratáknak kedvezne. Nem azért vettük le a nehéz hátizsákot — az állami felügyeletet —, hogy újra cseréljük. Az tény, hogy demokrácia van, jogállam van, tehát különböző nézeteket lehet hangoztatni. Az a kérdés, hogy mekkora visszhanggal és mekkora erővel. A kormány biztosított bennünket, a miniszterelnök úr engem személyesen is biztosított, hogy nem szándéka ilyen, az Akadémia szerepét is érintő kutatási minisztérium létrehozása.

- ◆ *Az Akadémiát nemcsak oldalról érik bírálatok, hanem belülről, a tudomány szférájából is. Például az, hogy harcosabban lépjen fel a tudomány védelmében!*

A novemberi akadémiai fórumon éppen én mondtam a bevezetőben, hogy az Akadémia nem vonulhat defenzívába, offenzív stratégiát kell folytatnia! Ezt a gondolatot ott mások is kifejtették. Nagyon örülök neki. A harmadik, ismételt felmerülő elképzelés, hogy az akadémiai kutatóintézeteket az egyetemekhez kell kapcsolni. Látszólag a dolog logikus, az egyetemek rosszul állnak, anyagiakban és emberben meg kell őket erősíteni. Én nagymértékben támogattam, és az egész Akadémia az utóbbi két és fél évben egyértelműen támogatja az egyetemek fejlődését. Mindent megteszünk ennek érdekében. Jelenleg az Akadémia és kutatóintézetei személyzetéből 750 ember vesz részt aktívan a felsőoktatásban. Szeretném tudni, hogy melyik más intézmény teszi ezt meg? De kinyitottuk a kutatóintézeteket, az egyetemek rendelkezésére áll a könyvtár, az információs rendszer, a számítógépek, minden. De ha szervezetileg akarnánk összeolvasztani a különböző szférákat, az olyan lenne, mintha különböző nyomtávú vonatokat próbálnánk összekapcsolni.

Ezek az ötletek átszervezésre egyszerűsítik le a kérdést. Ezek tudomány- és értelmiségellenes ötletek, ezek az elmúlt rendszer maradványai. Ez a Kádár-korszaknak, a Lázár-korszaknak — beleértve a pénzügyi apparátust — a hordaléka. A hetvenes években volt már egyszer ilyen erős nyomás, az Akadémia akkor engedett, több mint ötven kutatóhelyet átadott az egyetemeknek. Nézzék meg, hogy hol vannak most azok! Egy sincs belőlük. Mintha pohár vizet öntenénk a sivatagba. Miért? Nem az egyetemek ebben a hibásak, de az ő forráshiányuk mellett a kutatóhelyek elsorvadnának. Hát kérem, én nem fogok ahhoz segítséget nyújtani, hogy drága pénzen tehetséges kutatógárdát, nemzetközileg elismert műhelyeket fölneveljünk, majd exportáljuk őket Amerikába, ingyen.

- ◆ *S az egyetemekkel való összevonást olyan helyzetben erőltetik, amikor nincs is felsőoktatási törvény. Igaz, még akadémiai törvény sincsen.*

Az akadémiai törvény tervezete elkészült, tavaly november 21-én a kormány elfogadta. Majd az az álláspont vált uralkodóvá, hogy meg kell várni a tárgykörben szükséges további törvénytervezeteket. Szerintem ez felesleges volt, hiszen ha van koncepcióm, úgy is berendezhetek egy szobát, hogy először elkészítem az asztalt, utána a széket. S ha a tervek megfelelnek, akkor ezek illeszthetők.

Jelenleg viszont én a reformprogrammal törvénytelen helyzetben vagyok. A leghatározottabb lépéseket teszem, teljesen törvénytelenül. Felelősségre lehetne vonni, hogy milyen alapon alakítom át a dolgokat, amikor nincsen törvényes felhatalmazásom. Állok elébe.

- ◆ *Nem érzi személyes kudarcnak, hogy nem sikerült az akadémiai törvényt keresztülvinnie annak ellenére, hogy ezt elnök úr hivatalba lépése óta rendkívül sok fórumon erőltette, s jó felületét kínált volna a Széchenyi-évforduló?*

Kérem, ez nem az én kudarcom. Azok kudarca, akik ezt nem vitték keresztül. A felsőoktatási törvény egyébként azóta elkészült, a Tudománypolitikai Bizott-

ság többször megvitatta. Az utolsó fázisban most már létrejött az egyezés, mégpedig a Magyar Rektori Konferencia és az Akadémia elnöksége közös tárgyalásai után. Most már nincs akadálya annak, hogy a parlament elé kerüljön, s talán erre jövő év elején sor is kerül.

- ◆ *Lehet, hogy nagyon rosszindulatú, s túlpolitizált világunk terméke a feltételezés, hogy az akadémiai törvény „elfektetése” Kosáry Domokosnak szánt fricska, hiszen a törvény önnek nagyon fontos volt. De ön nemegyszer visszautasította a politika kéréseit. Nem volt hajlandó napi politikai játszmákba bevinni a tudományt, holott kapott erre felkérését.*

Én az akadémiai törvény szellemével megegyezően utasítottam vissza minden politikai beavatkozást, hiszen az akadémiai törvénytervezet világosan megmondja, hogy a tudományos kutatás minden politikai és ideológiai befolyástól mentes. Én ezt követem. Valóban megtörtént, hogy megkerestek, és én mindig meg is indokoltam, hogy miért nem viszem bele az Akadémiát a politikába. Nem vagyok hajlandó erre semmilyen formák között, semmiféle nyomásra. Egyébként nem is értem, hogy engem milyen nyomás érhetne. A kormány részéről nem tapasztalom. Az biztos, hogy nincs „egy” politika. Többféle politika van, maguk tudják, hogy mennyire többféle. Vannak erők, ugye, amelyek azt mondják, hagyjuk ezt az öreget, még tavaszig ki kell bírni, addig hadakozhat, de a '93-as akadémiai közgyűlésen úgyis lejár a megbízatása. Majd utána elintézzük a dolgokat! Kérem, lehet, állunk elébe!

De a tudomány és a politika kapcsolatához azt is hozzá szeretném tenni, hogy amikor én azt mondom, hogy az Akadémiát nem engedem a politikához közeledni és fordítva, az nem jelenti, hogy mi olyan ezoterikus világban akarunk működni, amelynek semmi köze nincsen a hazai valósághoz. A napi politikától távol vagyunk ugyan, de vannak nagy, átfogó nemzeti érdekek és problémák, ezekben mi is véleményt nyilvánítunk, sőt javaslatot kell tennünk, mert ez a tudományok nemzeti és társadalmi funkciójához tartozik. Legutóbb például az agrárszakembereink két tanulmányt dolgoztak ki, felhívva a figyelmet bizonyos lehetőségekre és veszélyekre. Az egyik az aszály kérdésével foglalkozik, a másik az agrárviszonyokkal. Ilyen továbbá az Akadémia részéről annak hangsúlyozása — ez nemcsak magyar, hanem nemzetközi politikai kérdés —, hogy vajon az egyéni emberi jogok kisebbségi létben mennyire elegendőek ahhoz, hogy Kelet-Közép-Európa bonyolult nemzeti konfliktusait megoldják. A mi véleményünk az — és ezt én magam nemzetközi fórumokon és idehaza többször elmondtam —, hogy egyéni emberi jogok megközelítésében nem lehet Kelet-Közép-Európa kisebbségi kérdéseit megoldani. Az első világháború után, amikor még rossz volt a lelkiismerete egyes nyugati nagyhatalmak szakértőinek, és tudták, hogy ebből bajok lesznek — lettek is —, akkor még ráerőszakoltak 16 államra kisebbségvédelmi szerződéseket. A második világháború után — elsősorban szovjet nyomásra — ebből semmi nem maradt. Minden ország belső ügye lett a kisebbségek kezelése. Hosszú évtizedekig nem is lehetett ezzel előjönni, mert valahányszor az ENSZ-ben ezzel próbálkoztak, mindig

nagy erők mozdultak meg, állítva, hogy ez már benne van az egyéni emberi jogokban. Pedig nincsen benne. Most az utóbbi tíz évben kezdik újra megfogalmazni a nemzetközi jogban és politikában ennek szükségességét. Nekünk, magyaroknak ez természetesen érdekünk, de összeurópai érdek is, mivel az etnikai és a politikai határok igen kevésbé esnek egybe. A közös intézményekbe nem lehet beilleszkedni anélkül, hogy a kollektív kisebbségi jogok ne lennének deklarálva. Európa integráltan sem áll majd egyetlen nemzetből, sok állam, sok nemzet lesz a jövőben is. Ezt a kérdéskört egyébként most azért említettem, mert ebben az Akadémia rendkívül aktív. Ebben a nemzetközi politikai kérdésben szakmai téren is véleményez, és sugall bizonyos megoldásokat.

- ◆ *Tud-e a magyar tudományosság — jelesül a történettudomány — valamiféle analízist adni arról, hogy mi történt Közép-Kelet-Európában az elmúlt 40 évben? Egyre gyakrabban halljuk a sajtóban, de politikai oldalról is, hogy a tudomány adós marad olyan kérdések megválaszolásával, amelyek a mai politikai helyzet megértéséhez, továbbgondolásához szükségesek. Képes-e a tudomány ilyen feladatra, illetve a politika valóban igényli-e ebben a közreműködést?*

Hát ez nem lesz gyors feladat, sohasem az. De meg kell csinálni. Úgy érzem, hogy a magyar szakemberek különböző területeken erre igenis alkalmasak. Egy konkrét példa: a kormány felkérésére, közelebbről a miniszterelnök úr személyes felkérésére létrehoztuk a Jelenkortörténeti Bizottságot, amelynek feladata az '56 utáni korszak elemzése. Nagyon nehezen, valami kerülő úton tudtunk hozzá pénzt szerezni. Az első kötetek rövidesen nyomdába kerülnek. Szóval, a Jelenkortörténeti Bizottság működik, csak nem a Kossuth téren, táblákkal felvonulva mutogatja magát. Meg kell mondanom, az egyik feltételem az volt, hogy általános felhatalmazást kapjunk mindennemű vagy bármilyen idevágó forrásanyag megtekintésére. Ezt mind a mai napig ebben a formában nem kaptuk meg.

- ◆ *Éppen erre irányult kérdésem, vajon meddig manipulálható a múlt? Hiszen amögött sem politikai szándékot sejtek, hogy bizonyos dokumentumokhoz nem férhetnek hozzá a szakemberek. Tehát valamely politikai erőnek — teljesen mindegy, hogy ez a magyar politikai paletta melyik oldalán helyezkedik el — nem áll érdekében, hogy az elmúlt évtizedek dokumentumai nyilvánosságra kerüljenek.*

Ez elképzelhető, de soha, semmiféle társadalmi és politikai mechanizmus ilyen átváltozó időben nem ment simán. Ezt mi, történészek tudjuk a legjobban, ez nem lep meg. Ennek ellenére — úgy gondolom — előrehaladunk, és ezek a vizsontagságok beletartoznak a menetrendbe.

- ◆ *Pedig a múlt tisztázását az is sürgetheti, hogy némelyek, a „politika” szereplői talán tudatosan, talán tudattalanul, megfontolt vagy megfontolatlan emlékek alapján bizonyos történelmi korok analógiájára építkeznek. Ismerik egyáltalán a példaként kezelt korszakok valóságátartalmát?*

A politikai élet nagyon sokszínű. Most melyik színre gondol? Az említett jelen-ség nagyon gyakran előfordul más történelmi korokban is, ez önmagában, szór-

ványosan, még nem veszélyes. Elharapódzva ez a historizálás. Én ezt nem látom most nagyon fenyegetőnek. Ez az elmúlt évtizedek egyik öröksége. Szeretném nagyon hangsúlyozni, hogy az elmúlt évtizedeket — hasonlittal élve — úgy kell felfogni, mint egy betegséget. Mik ennek a betegségnek a tünetei? Egyik, hogy politikailag tönkrement az egykori politikai struktúra. Ezen viszonylag könnyű segíteni, új intézményeket kell létrehozni. A másik tünet, hogy gazdaságilag ment tönkre. A Sztálin-diktatúra — más diktatúrákkal ellentétben — még a vállalkozói réteget is tönkretette. Ez lassan valahogyan rendeződni fog. Nagyon sok olyan tényezőtől függ, ami az emberek akarátán kívül áll, például az orosz piacot nehezen tudjuk Magyarországról mozgatni. Vannak remények, Jelcin például ittjártakor szépen nyilatkozott erről a kérdésről. A legnehezebb, legkörültekintőbb orvoslás a mentális, erkölcsi szférában szükségeltetik. Történetileg kimutatható: minden súlyos sokkhatás, ami egy társadalmat ér, bizonyos szindrómákat idéz elő. Ilyen torzulás az, hogy a racionális megközelítés helyett az indulatokba süllyedünk vissza.

- ◆ *Az emberek indulatait leginkább az motiválja, hogy itt és most és egyszer élnek, élünk, és a történelem minden egyes megbicsaklása emberi életeket, sorsokat tört ketté. És az emberek egyfajta zavarodottságot éreznek, nem tudják, hogy mit csináljanak.*

Én ilyen zavarodottságot soha nem éreztem. De indentitás zavart sem éreztem soha. A tudomány szervezetein belül, az Akadémia nagyobb és szélesebb értelemben vett apparátusán belül bizony volt zavarodottság. Jelentkeztek demagóg hangok, ezoterikus elképzelések. Úgy érzem, hogy ez a zavar az utóbbi két évben itt megszűnt, az emberek beálltak egy menetbe, amely tisztességes célokért halad előre. Senkit semmiféle bántás nem ér, módja van dolgozni, kevés pénzért ugyan. De hát a magyar tudományt sohasem jellemezte a gazdagság.

Ez az ország már megszokta, hogy igen kevés pénzért rendkívül szerény és szegényes körülmények között kitűnő eredményeket mutat fel. Ez nagy történelmi hagyományaink egyike. S azért jól fogunk dolgozni. Úgy érzem, hogy azok a kritikák és támadások, amelyek ezelőtt két és fél évvel a saját kutatói állományunktól is elhangzottak több-kevesebb joggal, mára elcsendesedtek. Látták, hogy nem ez a helyes, és belátták, hogy a reformprogram mögé érdemes beállni, mert az az ő érdeküket is szolgálja.

- ◆ *A társadalomban viszont mintha egyre inkább elharapódnának az indulatok.*

Ezeket a szindrómákat olyan eszközökkel kell gyógyítani, ami visszavezeti az embereket a sérültség, sértődöttség, az indulatok világából a racionalitás világába. Nem először történik így Magyarországon, 1849 után is ez volt. El kell olvasni, kérem, Arany Jánosnak a leveleit, hogy milyen éles szemmel vette észre: a külsődleges hazafiság, az indulatok és a magasabb, igényesebb, fárasztó megközelítés hiánya hogyan hat az emberekre. Az 1849 utáni 17 esztendő elnyomásának a század végén meglettek a következményei: az a nemzedék felnőtt, s

produkálta az akkori parlament közjogi vitáit, amelyek eluralkodtak ahelyett, hogy a nemzetiségi és társadalmi kérdésekkel törődtek volna. Teljesen értelmetlen közjogi formák és viták folytak. Ha 17 év ilyet produkált, akkor most ez a három-négy évtized milyen nyomokat hagyhatott az emberekben? Én azon csodálkozom, hogy milyen józan, normális és életrevaló nemzet ez, hogy még ekkora sokkhatást is kibír, csak ennyi veszteséggel és ennyi szimptomával.

Ezek a tünetek, tehát az, hogy a politika így beleszól az életbe, hogy historizálni próbálnak, hogy legitimitációt keresnek, kérem, ezek beletartoznak a menetrendbe, mert ezek a betegség tünetei. A nacionalizmus egy bizonyos előretörése is ide tartozik. Az is, hogy ha szembetalálja magát egy nagy, erős, vad nacionalizmussal, akkor ugyanazzal az eszközzel akar rá válaszolni. Az is a betegségtünetek közé tartozik, hogy ha olyan nézettel találkozik, ami szintén rossz vagy helytelen, ugyanolyan keménységgel akar rá válaszolni. Tehát sztálini módszerrel akar a sztálinizmus ellen hadakozni. Ez mind betegségkomplexum. Ez kérem, orvosi kezelést igényel. Mi a magunk részéről ezzel szolgálunk a magyar tudomány területén. És nagyon ajánlhatom más területeknek is ezt a felismerést.

Interjú Montskó Évának és Dénes D. Istvánnak. Megjelent: Köztársaság 1992. november 27. (2982)

A TUDOMÁNY ÉS A NEMZET SZOLGÁLATÁBAN

Az utóbbi időben hagyománnyá vált, hogy évente kétszer, tehát nemcsak tavasszal, hanem az év végén is tanácskozunk. Egyébként mindig jó, ha személyesen többször tárgyalni tudunk és dolgainkat együtt megbeszéljük. El tudom képzelni azonban, hogy akadt tagtársunk, aki a mai téli reggelen, a ködben útrakelve, magában feltette a kérdést, hogy volt-e valami külön okunk arra, hogy rendkívüli közgyűlést hívjunk össze, hiszen napirendünk látszólag igen szerény, főbb témái pedig — a költségvetés meg a kutatóhelyek kérdései — visszatérő témák, rutinszerűek, és nem tűnnek különösebben rendkívülinek.

E kérdésre, ha volt ilyen, és felteszem, hogy volt, máris válaszolnék. Volt ilyen külön indokunk. Egyrészt az, hogy a költségvetési támogatás fokozatos apasztása miatt most, 1993 küszöbén kezdjük azt a kritikus határt elérni, amely után tudományos szervezetünk továbbélése, pusztán működése kerülhet veszélybe. Másrészt pedig az, hogy az akadémiai törvény, amelyet a kormány ezelőtt több mint egy évvel elfogadott, híreink szerint végre a jövő év első felében, feltehetően még a következő rendes közgyűlés előtt a parlament elé fog kerülni, miután elkészült — nem könnyű és nem rövid szülés után — a felsőoktatási törvény, amellyel együtt kívánták országgyűlési tárgyalásra bocsátani.

Ez a tárgyalás remélhetőleg pozitív eredménnyel fog zárulni. De hibát követnénk el, ha nem tennénk meg mindent a pozitív döntés elősegítése érdekében, főleg a döntéshozók, de általában a közvélemény kellő tájékoztatása útján. Erre annyival is inkább szükség lesz, mivel a törvény tárgyalása esetleg újra aktivizálhatja — átmenetileg — az olyan erőket, amelyek az Akadémiával és annak reformprogramjával szemben más célokat szeretnének érvényesíteni. Több ilyen törekvésről, igen eltérő szinteken, már eddig is többször szó esett. És az se ringasson bennünket különösebb illúziókban, hogy a legalpáríbb színvonalú, nem egyszer felelőtlen és demagóg támadások újabban mintha némileg kifulladásra volnának. Hadd idézzem André Maurois szavait: „a dolgok rosszakarata és az emberi ostobaság határtalan”.

Ezek után talán nem kell különösebben indokolnom, hogy miért láttuk szükségesnek és fontosnak a rendkívüli közgyűlés összehívását. Gondolkoznunk és döntenünk kell arról először is, hogy milyen újabb lépéseket tegyünk annak érdekében, hogy elősegítsük a döntéshozók és általában a közvélemény megfelelő tájékoztatását, a tudomány szerepének, funkciójának jobb megértését, eredményeinek szélesebb körű bemutatását, létfeltételeinek biztosítását. Vagyis: reform-

programunk hiánytalan elfogadtatását. Mindezt azzal a jogos meggyőződéssel tehetjük, hogy ezzel valóban a nemzet jótevőjének ügyét is szolgáljuk.

Éppen ezért szeretném javasolni, hogy a közgyűlés hozzon határozatot a tájékoztatás hatékonyabbá tételéről. Nemcsak arról, hogy a döntéshozók, így az országgyűlési képviselők informálása céljából készüljön a tárgyalások idejére olyan jól áttekinthető ismertető, amely segítséget nyújthat az Akadémia feladatainak megértéséhez és a helyes döntések kialakításához. Ezen túlmenően, határoznunk kell arról is, hogy miként alakítsuk ki a közvélemény rendszeres tájékoztatásának feltételeit és eszközrendszerét. E határozatnak fel kell hívnia a hazai tudomány művelőit arra, hogy a tájékoztatás mennyire fontos, és arra, hogy feladataik közé tartozik ebben a folyamatban lehetőleg aktív szerepet vállalni, tehát ha kérdést intéznek hozzájuk, akkor tájékoztassák a közvéleményt — a sajtót, a médiumokat — a tudományos eredményekről, és próbáljanak a társadalmat foglalkoztató és a tudomány kompetenciájába tartozó kérdésekre legjobb tudásuk szerint érvényes válaszokat adni.

Jelen helyzetünkről megnyugtató momentumokat is tudnék mondani, mindenekelőtt akkor, ha a relatív előnyöket próbálnám felsorolni, hogy másokhoz képest Európa e részén miképpen állunk, ami persze önmagában véve nem volna teljesen kielégítő megközelítés. Viszonylag stabil, normálisan működő államban élhetünk, a kontinensnek egy olyan zónájában, amelynek belső békéjét halmozódó feszültségek, gazdasági bajok, vicsorgó, vad nacionalizmusok vagy éppen véres konfliktusok veszélyeztetik. Ezek kezelésére az Európai Közösség, vagy akár az Egyesült Nemzetek nem volt és ma sincs kellőképpen felkészülve. Legutóbb a múlt hónapban küldöttséggel Weizsäcker elnök úrnál jártunk, aki a beszélgetés során kifejtette, hogy szívesen tennének valamit, de sajnos nincsenek eszközeik. A stabilitás, a normális működőképesség megőrzése elsőrendű fontosságú országunk nemzetközi megítélése szempontjából. S ugyancsak igen fontos számunkra, hogy a magyar államon belül az akadémiai, szakmai közösség megbízhatóan, rendezetten, kiszámíthatóan működik, be tud illeszkedni a nemzetközi tudományos életbe. Ennek elismerését jelezte, hogy Magyarország az European Science Foundation tagja lett 1990 őszén. Minket Lengyelország követett 1991-ben. Itt azonban a folyamat egyelőre, úgy látszik, megállt. Az év elején a német kutatási szervezetek meghívására Bonnban tájékoztottunk arról, hogy Németország hogyan oldja meg e téren a maga problémáit. Itt is kiderült, hogy nincs egyetlen minta, amelyet követnünk kellene. Ugyanez derült ki Stockholmban 1992 márciusában, az európai akadémiaák találkozóján, ahol többen rámutattak arra, hogy a nyugati és nyugati, meg a keleti és keleti akadémiaák néha jobban különböznek egymástól, mint keletiek és nyugatiak. Itt, Stockholmban, kifejezetten a magyar és a lengyel akadémiaát tartották a kelet- és közép-európai tudományos szervezetek legstabilabb bázisának. Ezt az elismerést jelezte az Academia Europaea nemzetközi közgyűlése Budapesten 1992 júniusában, majd az amerikai National Science Foundation vezetőinek látogatása, amelyen — a ma-

gyar viszonyokra jellemző módon — húsz év együttműködésének az eredményeiről adhattunk számot egymásnak. Jó kapcsolataink vannak a Royal Society és a British Academy szervezeteivel. Francia részről az idén három ízben volt alkalmunk arra, hogy magas szintű hivatalos látogatókat fogadjunk és az együttműködés bővítéséről tárgyaljunk velük. Nagyon szoros együttműködésünk van a lengyel akadémiával. Az osztrák akadémiával nemrég írtunk alá megállapodást. A románok esetében valamivel nehezebb a helyzet, de megalakult a történelmi vegyesbizottság. A finnekkel és más, kis országokkal is igen jónak látszik az együttműködés.

Az Akadémia ilyen irányú szerepét elősegíti, hogy az Európai Mozgalom Magyar Tanácsa és a Magyar Külügyi Társaság együttműködésére is számíthat. Magas rangú látogatások jelezték ezt az elmúlt és az idei évben egyaránt.

Azt hiszem, mind emlékszünk még arra, hogy a *Nature* című lap két alkalommal is bírálta az Akadémiát, olyan elfogult és valótlan állítások kíséretében, amelyek bizonyos hazai — magyar — körök félrevezető információin alapultak. Miután minderre fény derült, a *Nature* szerkesztője belátta tévedését, és jelezte, hogy a közeli hónapokban Budapestre látogat, hogy megváltozott álláspontját kifejezésre juttassa.

Nagyon fontos, hogy ez a közösség, a mi tudományos közösségünk, a maga belső békéjét, testületi szolidaritását a lényeges kérdésekben ma éppen úgy, vagy talán még jobban őrzi, mint korábban. Képes távol tartani magától a másutt több helyen felszínre törő indulatok hullámverését. Ez annál inkább figyelemre méltó, mert ha valaki fellapozza az Akadémia történetének múlt századvégi fejezetét, akkor látni fogja, hogy milyen mértékben hatoltak be a politikai, a vallási, a nacionalista romantika hatásával összefüggő viták az Akadémia falai közé. Ma, jóval szerényebb, nehezebb viszonyok közt, de alighanem több történelmi tapasztalat birtokában, mi szerencsére ettől távol tudjuk magunkat tartani.

Kutatóhelyi hálózatunk is jobban áll az e régióbeli országok hasonló szervezeteinél. Legutóbb Jelcin elnök úr látogatása alkalmával módom volt beszélgetni Szidorov orosz művelődési és oktatásügyi miniszter úrral. Megkérdeztem tőle, hogy hogy áll a szovjet akadémia. Két szóval válaszolt: no money. Ezt többször megismételte.

Azt a talán meglepő bejelentést kell tennem, hogy nálunk az Akadémia kutatóhelyi hálózata az egyre súlyosabb nehézségek és az újabb pénzügyi megszorítások ellenére még ma is működőképes, még hozzá nemzetközileg elismert szinten. Ezt részben a már keresztülvitt reformoknak, de talán még inkább annak a szakmai gárdának köszönhetjük, amely értelmiségünk hagyományaihoz híven az emberi lehetőségek határáig kész szerény feltételek mellett is elvégezni azt, amit hivatásának és szolgálatának tekint. Ezzel természetesen nem szabad visszaélni. Működőképességünk jelzésével sem arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy halaink még vízben úsznak, tehát lehetne róluk még valamit

az újabb Duna-táji szokásoknak megfelelően váratlanul más mederbe átterelni, hanem inkább arra, hogy vigyázzunk, ne lépjük túl azt a kritikus határt, amely után már valóban bénulás következik, és igen szerény megtakarítást is csak igen súlyos károk okozása árán lehet elérni.

Ezzel már, az optimista vonások után, a kevésbé idillikus realitásokhoz érünk. Idézek az OECD nemzetközi szakértői által 1992-ben készített jelentésből:

„Magyarországon nagy hagyománya van a tudás és a tudomány elismerésének és támogatásának... Jelenleg a szakképzett és tehetséges kutatók és mérnökök értékes csapata áll rendelkezésre. Ha azonban folytatódik az elmúlt két-három év drámai mértékű csökkenése a kutatási ráfordításokban, akkor Magyarország kutatási rendszerének a teljesítménye komoly veszélybe kerül.”

A Központi Statisztikai Hivatal legújabb adatai szerint Magyarországon a tudományos kutatásra és műszaki fejlesztésre fordított összeg 1991-ben 22%-kal volt kisebb, mint 1990-ben, a GDP-ből való részesedés aránya pedig az 1980-as évek elején kimutatható 2,4%-os átlagos értéknek felére, 1,18%-ra esett vissza. Ezzel együtt egyre csökkent a kutatók száma és a foglalkoztatottak összlétszámán belüli arányszáma is. Ha bizonyos szint alá csökken ez a létszám, a kiművelt emberfők száma, akkor nem lesz, aki a felemelkedésben a tudomány és a nemzet szolgálatában segítsen, és nem lesz, aki később, ha a felemelkedés mégis bekövetkezik, az abból adódó igényes feladatokat el tudja látni. S akkor miként tudunk majd Európához kapcsolódni?

Az ellentmondás ott van, hogy Magyarországon a tudomány, legalábbis az élvonal helyzetét, a kutatások elért színvonalát tekintve, az első világhoz áll közelebb, az adott gazdasági viszonyokat tekintve viszont Magyarország a harmadik világ felé sodródik. Nyilvánvalóan arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy ezt a szétnyíló szakadékot hogyan tudjuk áthidalni, melyik szintet próbáljuk a másikkal közelíteni.

Az egyik alternatíva az, hogy a ma adott gazdasági helyzetet vesszük irányadónak a későbbiekre is, vagyis lebontjuk a tudomány magas szintű szervezetét, amit e megoldás hívei úgyis túlfajlettnek tekintenek. Ezek szokták azt emlegetni, hogy nálunk túl sok a kutató. S azzal próbálnak védekezni, hogy majd később, ha jobban mennek dolgaink, újra feltámasztjuk ezt a szervezetet, elővesszük a szekrényből. Csakhogy a tudomány szervezetét, a kutatói gárdát nem lehet szekrényben eltenni egy későbbi időpontra. Ez nagyon könnyű megoldás, de ezzel vége a felemelkedésnek, és jön a visszasüllyedés.

A másik alternatíva az, hogy inkább a mai gazdasági helyzetet próbáljuk felemelni, a nehézségeket átvészelni, úgy, hogy valamilyen módon életben tartjuk tudományos szervezetünket, hogy bajaikat át tudják hidalni, ami annál is szükségesebb, mert ez a szervezet az egyik fontos biztosítéka a felemelkedésnek.

A múlt közgyűlés határozata értelmében az Akadémia Elnöksége és a Magyar Rektori Konferencia nevében tisztelettel meghívtuk volt a pénzügyminiszter urat. Ez a júniusi megbeszélés nagyon jó légkörben zajlott le. Mi

jeleztük, hogy teljes mértékig megértjük azokat a nehézségeket, amelyek a pénzügyi kormányzatot kívülről és belülről szorítják, és nem az a célunk, hogy ext-rapénzeket próbáljunk onnan kivasalni, ahol nincs, hanem az, hogy megkérjük: segítsen életben tartani, szinten tartani tudományos szervezetünket, és ne lefelé szoruljunk, ne a mai gazdasági viszonyok szintjét próbálják a jövőre is irányadónak tekinteni, ne vegyenek irányt továbbra is a tudományos szervezetek csökkentésére. A pénzügyminiszter úr nagy megértést mutatott és kilátásba helyezte ezt a szinten tartást. Mint mondtam, a tárgyalás a kölcsönös megértés jegyében és barátságos légkörben zajlott le. De azután jöttek a költségvetési deficit nyomása alatt olyan intézkedések, amelyeket már legutóbb, a III. Akadémiai Fórumon szóvá kellett tennem. Tudniillik az a jelenség, hogy a pénzügyi apparátus a Tudománypolitikai Bizottság megkerülésével próbál tudománypolitikát csinálni. Így az 1993-as költségvetés mellékleteként egy olyan programot dolgozott ki, amely nemcsak 1993-ra, hanem 1994-re, sőt 1995-re is a tudományos kutatás és a felsőoktatás pénzügyi támogatásának csökkentését írja elő. Tehát olyan időpontra is, amikor már valami gazdasági fellendülést vár. Amiből az következik, hogy a lefaragásban nem pusztán a gazdasági kényszerűség vezeti ezt az apparátust, hanem olyan elképzelés, amelynek képviselésére és a hivatalos politika felé való érvényesítésére sem kompetenciája, sem felhatalmazása, sem hozzáértése nincs. Szintén reméljük, hogy a kormány, illetve a Tudománypolitikai Bizottság elutasítja magától ezt az illetéktelen próbálkozást.

Kérni fogjuk a kormányt, hogy engedélyezze számunkra egy olyan Athenaeum Alapítvány létrehozását, amely a kutatás támogatására, díjak osztására, főleg fiatal kutatók támogatására alkalmas lehet. Ehhez jelenleg külön engedély kell, mert költségvetési szerv vagyunk.

A kormány tudománypolitikáját és a Tudománypolitikai Bizottság tevékenységét az Akadémia teljes erővel támogatja. Segített a készülő irányelvek kidolgozásában, abban az új fogalmazásban, amely rövidesen napvilágra kerül és amely immár leszögezi, hogy a tudomány nem termelőerő, mint azt az elmúlt évtizedekben időnként hallottuk, vagyis nem a gazdaság szolgáltatója, hanem az emberi élet, az egyéni és a közösségi élet minőségének előmozdítója. A tudomány nélkül nincs gazdasági felemelkedés, ez alapvető tény. De a tudomány több ennél, és más is kell a gazdasági emelkedéshez.

A tudománypolitikáról jelenleg Amerikában is nagy vita folyik. Nem utolsósorban azért, mert ott is hajlamosak voltak egyszerűen a tudományt valahogy a gazdasági emelkedés közvetlen létrehozójának tekinteni. A második világháború után Vannevar Bush híres könyvében (*Science, the Endless Frontier*), amely eredetileg jelentésként készült az elnök számára és 1945-ben jelent meg nyomtatásban, azt helyezte kilátásba, hogy a tudomány segíti az amerikai gazdaságot, egészségügyet és biztonságot. Ez könnyen volt utólag — tévesen — úgy értelmezhető, hogy egyszerűen és közvetlenül a tudomány feladata a tervbevett rendbehozni. Holott a tudomány maga a végrehajtást nem vállalhatja, az már

a politika feladata. Akkoriban a gazdasági felemelkedés elsősorban annak volt Amerikában köszönhető, hogy versenytársai, szövetségesei és ellenségei egyaránt alaposan tönkrementek a második világháborúban. Most, hogy gazdasági recesszióval néznek szembe a világon mindenfelé, az Egyesült Államokban is, keresik a bűnbakot, és ezt egyesek nem utolsósorban a tudományban próbálják megtalálni, azzal, hogy mégsem tudta a bajokat kiküszöbölni. A pénzből tehát, amely egyébként is kevesebb, a tudományos kutatás csökkentett mértékben részesülhet. Főleg az alap kutatások kereteiben, mert az alkalmazott kutatásoktól több közvetlen, kimutatható haszon várható. Több amerikai tudós persze máris határozottan szót emelt az ebből várható veszélyek ellen.

A tanulság számunkra kettős. Az egyik az, hogy sohasem szabad egy 50, 70%-os igazságot 100%-osnak kikiáltani. A másik és még fontosabb tanulság pedig az, hogy a tudományra adott ráfordítások nyomán létrejött eredményeket állandóan igen gondosan értékelni és ellenőrizni kell.

Ami a kutatóhálózat felülvizsgálatát illeti, hogy a második témára térjek, ez a mi programunkban már kezdettől fogva szerepelt. A Tudománypolitikai Bizottság erre vonatkozó felkérése utóbb érkezett. A felülvizsgálattal egyébként nem az a célunk, hogy hibás elképzelések igazolása céljából felszámoljuk ezt a tudományos szervezetet, hanem az, hogy jobbá, mozgékonyabbá, hatékonyabbá, korszerűbbé tegyük. Ez már összefügg az akadémiai törvény problémájával.

A májusi közgyűlésen még arról kellett beszámolnom, hogy nagy problémáink vannak a felsőoktatási törvénnyel. Ezek a problémák úgy látszik megoldódtak, legalábbis a Rektori Konferencia és az Akadémia Elnöksége együttes álláspontja értelmében létrejött egy olyan megegyezés, amely elfogadhatónak bizonyult, és amely lehetővé tette, hogy a két törvény egymással harmonizáljon. Ezt a Tudománypolitikai Bizottság is elfogadta.

Az egyeztetés során az akadémiai törvényjavaslat szövege is néhány ponton módosult. Ilyen módosulás elsősorban az, hogy a törvény az Akadémia számára biztosítja a második, a nagydoktori fokozat megadásának jogát. Az Akadémia ezt a jogot természetesen az Athenaeum Bizottság útján, az egyetemekkel együttműködve fogja gyakorolni. Ez azért is lényeges, mert új feladatokat ró testületeinkre és szükségessé teszi a nagydoktorokkal való szorosabb együttműködést, az ő hatékonyabb bevonásukat az Akadémia működésébe.

Egy másik újdonság a törvényben a közben megalakult és máris jól működő Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia legalizálása. A harmadik módosítás pedig a kutatóhelyi kuratóriumok felállítása. Erről főtitkár úr fog bővebben nyilatkozni.

A kutatóhelyi hálózat ügyét a törvényjavaslat által megszabott keretek között kell megvitatnunk. Nincs sok értelme tehát minden egykori ötletet újra elővinnünk, a vitát ezoterikus módon előlről újra kezdenünk, mintha arról beszélnénk, hogy Budapesten ezentúl inkább hol legyen a Nagykörút. A legutóbbi Akadémiai Fórumon akadtak bizonyos jelei ennek a kevésbé reális megközelít-

tésnek. Vegyük inkább alapul a törvényjavaslat kereteit, vagyis azt a koncepciót, amelyet az Akadémia vezetése a reform megindítása óta igen átgondoltan — és nem rögtönzés formájában — igen következetesen képviselt. Ez a megegyezés határozottan az akadémiai kutatóhelyi hálózat fenntartása és korszerűsítése, rugalmas működtetése mellett foglalt állást.

Két ellenérv most is sűrűn jelentkezik. Az egyik az, hogy kutatási minisztériumra van szükség. Hivatkozom a miniszterelnök úr 1990-ben elmondott szavaira, de az újabb nyilatkozataira is, hogy nincs szükség olyan kutatási minisztériumra, amely bármilyen formában veszélyeztetné vagy befolyásolná az akadémiai kutatóhálózat létét. Nincs erre szükség.

A másik és újabban talán jobban előtérbe került érv az, hogy az akadémiai kutatóintézeteket be kell olvasztani az egyetemekbe. Abban a bizonyos áttekin- tésben, amelyet majd a döntéshozók rendelkezésére bocsátunk, részletesen kívánjuk ezt a kérdést elemezni. Cáfolni fogjuk azt a tévhitet, mintha különböző nyomtávú vonatokat lehetne egy sínen futtatni, mintha az akadémiai kutató- intézetek rendelkezésére álló, viszonylag szerény összeg felszámolása vagy átcsoportosítása bármennyire is segíthetne az egyetemeken, mintha nem volna szükség önálló intézetre minden fejlett országban, és mintha nem fenyegetne az a veszély, hogy ha ilyen összeolvasztás történik, világgá zavarunk jó pénzen felnevelt, tehetséges embereket, és azok gazdagabb országokba távoznak.

A helyes megoldás nem az egybeolvasztás, hanem a meglévő intézmények szoros együttműködése. Ez a lényeg itt, és ezt az együttműködést igen külön- böző formákban képzelhetjük el. Erről a továbbiakban még ugyancsak szó esik.

Mindenesetre ebben az évben végiglátogattuk az egyetemeket, hogy az Akadémia által támogatott — és fontos szereppel bíró — kutatóhelyek ügyét közösen megbeszéljük. Ez baráti látogatás volt, újabb jele annak a kézfogásnak, amely a tudomány és a felsőoktatás szférájának két ága között létrejött. Most, ebben az évben a saját intézeteinket fogjuk végiglátogatni. Végiglátogattuk a regionális központokat is, amelyeknek nagy szerepük van abban, hogy tudomá- nymányos szervezetünk a társadalomban lehorgonyozódjék, és a vidéki szak- értelmiség kezdeményező ereje szabad utat nyerjen. Most már olyan jelenséggel is találkozunk, hogy volt megye, amely akadémiai „esernyő” alatt akarta saját szakértelmi testületét megalakítani.

Az ifjak felé is kinyújtjuk a kezünket, mert a mai idősebb nemzedékek job- ban teszik, ha minél előbb átadják a stafétabotot a fiataloknak. A Pro Scientia érmesek találkozója megható módon mutatta azt, hogy a legfiatalabbak, akik közül többen külföldi ösztöndíjas utakról tértek haza ez alkalomra, mennyire komolyan veszik, mennyire hivatásuknak érzik a magyarországi, a hazai tudomá- ny szolgáltatását. Ösztöndíjakat adunk erdélyi posztgraduális fiataloknak is, akik majd visszatérnek hazájukba és ott fogják szolgálni a magyar kultúra ügyét.

Nagy gondot szeretnénk fordítani idős és beteg tagtársaink életének könnyítésére. Az idők olyanok, hogy erre az eddiginél több figyelmet kell fordítanunk.

Az Akadémia nyitott, és az Akadémia nem politizál. Időnként ugyan hallok olyan észrevételt, hogy az Akadémia intézetei ellenzéki központok. Kérem, ez nem így van. Nyilván akadnak egyesek, akik valóban ilyen politikai nézeteket vallanak. De azt nem az Akadémia nevében, hanem magánemberként teszik. Mint ahogy én sem mint akadémiai elnök vettem részt az MDF európai tárgyu konferenciáján.

A nagy nemzeti kérdések felé viszont az Akadémia nemcsak nyitott maradt, hanem újabb és újabb kezdeményezésekkel próbál fellépni azok megoldása érdekében, azzal a céllal, hogy amit ő tehet hozzá a közös gondolkodáshoz és a megoldáshoz, azt hozzá is tegye.

Ilyen indítás volt az év tavaszán a környezetvédelem témájának elemzése. Ilyen továbbá az agrárviszonyok és az aszály kérdéséről munkálatok kidolgozása. Ilyen kezdeményezés történik a nemzeti kisebbségek kollektív jogai biztosításának nemzetközi elfogadtatása érdekében, amelyet egy sor nemzetközi konferencián próbálunk elősegíteni, méghozzá a European Science Foundation, a londoni és a brüsszeli egyetem támogatásával.

Mit kíván a Magyar Tudományos Akadémia? Azt, hogy a törvény garantálja végre köztisztületi autonómiáját, intézményei fennállását, biztonságát, azt, hogy kutatóinak, működésének, az alap kutatásoknak a költségvetésből az alapellátást biztosítsa, és hogy a külön programokhoz pályázati úton tegyék lehetővé a kellő fedezet megszerzését.

Mit ígér az Akadémia? Azt, hogy ellátja a tudomány művelése terén egy Európához illeszkedő országban a rá váró feladatokat olyan színvonalon, amely a nemzetközi elvárásoknak megfelel. Azt, hogy biztosítja kutatási intézményeinek megfelelő működtetését, a kutatók munkafeltételeit, az eredmények ellenőrzését és hozzáférhetővé tételét. Azt, hogy kutatási eredményei és véleményei révén segíti a nemzet felemelkedését, megújulását. Azt, hogy munkájával, nemzetközi kapcsolataival Magyarország folyamatos beilleszkedését megkönnyíti a nemzetközi tudományosságba és az európai közösségbe.

Mondanivalóm azonban nem a kívánalmak, ígérek méricskélésével szeretném lezárni. A Magyar Tudományos Akadémiát legjobb hagyományai, megszületése óta, a nemzet felemelkedésének és modernizálásának, a kiművelt emberfők gyarapításának ügyéhez kapcsolják. És ennek az ügynek az Akadémia ma sem elhanyagolható tényezője. Ebben nincs megállás. A szolgálat, amelyet vállaltunk, nem megtorpanást, hanem határozott cselekvést, bátor előrehaladást igényel. És bizakodást, amely a sikernek is egyik záloga. Ezt várja tőlünk feladatkörünk, és mi e várakozásnak, ügyünk igaz voltának biztos tudatában, mindenkor készek vagyunk és leszünk közös erővel, rendületlenül megfelelni.

Elnöki megnyitó az MTA rendkívüli közgyűlésén, 1992. december 1. Megjelent: Magyar Tudomány 1993, 1. sz. 34–40. (2976.2)

KARÁCSONYI BESZÉLGETÉS

- ◆ *Kosáryné Réz Lola most lenne százéves. Az Írószövetség december hetedikén rendezett emlékező ünnepséget a sírjánál. Bár csak arra emlékezhetett, hogy évtizedekig nem engedte az írónőt tagjai sorába. A mi nemzedékünk ezt a nevet csak gúnyos ajkbiggyesztéssel hallotta kiejteni, mint az elavult, polgári életérzést kiszolgáló írók emlegették, akinek egy „főbüne” az volt, hogy lefordította a szupergiccsot, az Elfújta a szélt. Mondja, Elnök úr, milyen érzés volt egy negatív példa fiának lenni?*

Csodálatos. Nagyszerű asszony volt, érzékeny, finom, művelt lélek — bár én természetesen elfogult vagyok iránta. Nagyon közel álltunk egymáshoz, s mint-hogy magas kort ért meg, egészen öregkorom kezdetéig gyakran együtt voltunk. A századforduló lázadó asszonyai közé tartozott, akik ki akartak törni a hagyományos női szerepek szűk köréből, mert úgy érezték, tehetségük, tudásuk másra is alkalmassá teszi őket.

- ◆ *Hogyan kezdődött az irodalmi pályafutása?*

Édesanyám Selmecbányán született és nevelkedett, apja, az én nagyapám, a Bányászati és Erdészeti Akadémia utolsó selmeci rektora volt, a bányaműveléstan tanára. Ha nincs az első világháború, könnyen lehet, hogy én ma a selmecbányai Akadémia nyugalmazott tanára vagyok. Anyám mint fiatal vidéki lány pályázatokra küldte be első irodalmi próbálkozásait — álnéven. Első nagy sikerét 1920-ban érte el, Filoména című regényével megnyerte a Kisfaludy Társaság pályázatát. Ez már Sopronban történt, hiszen 19-ben el kellett jönnünk Selmecbányáról — az Akadémiával együtt. Huszonegyben költöztünk Pestre, itt kapcsolódott be jobban az irodalmi életbe. Nagyon nehéz körülmények között dolgozott és nevelt bennünket, hiszen egy háború utáni szétmorzsolts, tönkrement országban éltünk, mint az elszakított részekről menekült sok ezer értelmiségi család egyike. Ennek a helyzetnek is köszönhető, hogy nagyon sokat fordított — a megélhetés érdekében.

- ◆ *Hogyan tanult meg angolul?*

Az egyik főiskolai hallgató iránt a kelletnél nagyobb vonzalmat érzett, ezért a zord család a kialakuló kapcsolatot megszakítandó vidéki rokonokhoz küldte. Ő pedig ott jogos fölháborodásában megtanult kitűnően angolul. Ezt a történetet nemcsak közvetlenül magától tudom, hanem abból az emlékiratból is, amelyet kérésemre írt idős korában.

◆ *Lehet, hogy ez egyszer megjelenik?*

Személyes vallomást írt a család számára, csak nekünk szól, nincs szándékunkban publikálni.

◆ *Mérgében megtanult angolul — ez eléggé meglepő. Vagy nagyon mérges volt, vagy nagyon tehetséges.*

Rendkívül erős akaratú ember volt, emellett végtelenül szelíd. A lényegben volt szilárd és erős, modorban, magatartásban pedig szelíd és kedves.

◆ *Az a benyomásom, a fiú sok mindent örökölt az édesanyjától.*

Én sokkal indulatosabb vagyok, de sokszor úgy érzem, ezt nem kell nagyon bánnom. Egyébként valóban sokszor kapom magam azon, ha állást kell foglalom emberi, morális természetű kérdésekben, hogy az anyám éppen így döntött volna. Az is közös vonás a sorsunkban, hogy őt, aki a harmincas-negyvenes években ünnepelt író volt, 49 után mint polgári, szentimentális, klerikális szerzőt teljesen kikapcsolták az irodalmi életből, kizárták az Írószövetségből, nem publikálhatott — s ő mindezt a legteltesebb nyugalommal viselte el. Nem sértődött meg a világra, élt a családjának, és írásaival az unokáit szórakoztatta. Az én életemben is voltak hasonló periódusok, magam is átéltem a kirekesztés, sőt a börtönbe való berekesztés traumáját is, de szerencsére tőle megtanultam, hogy ha az ember megsértődik, saját magának árt vele a legtöbbet. Emlékszem, egyszer valaki kezdeményezte, hogy vegyék őt vissza az Írószövetségbe. Akkor kapott Darvas Józseftől egy goromba levelet, hogy nem tartja alkalmasnak őt a tagságra. Ekkor láttam egy kis haragot a szemében. Mutatta a levelet, s mondta, hogy én ezt nem kértem, fölösleges volt Darvasnak megírnia, s nem is vagyok hajlandó őt komolyan venni. Ez volt minden. Halála előtt pár héttel kapta meg az értesítést, hogy az Írószövetség fölvette újra tagjai sorába.

◆ *A műveit még nemigen látni a könyvpiacón. Bár éppen a napokban olvastam egy szép novelláját valamelyik folyóiratban. Vannak kiadatlan művek a hagyatékában?*

Ez még földolgozásra vár. Rengeteg történelmi adat van kicédelve a hagyatékában, amelyeket ő a négykötetes nemzedékregegyében használt föl. Ennek az asszonyorsokat ábrázoló könyvnek az újrakiadása nemrég akadt el — ezúttal nem politikai okokból, hanem azért, mert a könyvkiadás rövid konjunktúrája hamar véget ért.

◆ *Az *Elfújta a szél* című bestsellerrel sem volt túl nagy szerencséje. A könyv óriási sikert aratott, aztán vagy harminc évig nem jelenhetett meg magyarul.*

Itthon nem, de Jugoszláviában és Romániában kiadták magyar nyelven. Sőt tudomásom van arról, hogy titokban valamelyik nyomdában kiszedték a szöveget, és a nyomdászok jó pénzért illegálisan árusították.

◆ *Az ön pályafutására terve induljunk ki abból a nagyon szembeszökő tényből, hogy ön nem a selmebányai Akadémia nyugalmazott tanára, hanem a*

Magyar Tudományos Akadémia nagyon is aktív elnöke. Hogyan lett éppen történész?

Hosszú történet, nem mondom el. Sok minden akartam lenni. Utoljára azon medítáltam, kísérleti fizikus legyek vagy történész. Erősen természettudományos beállítottságú családban nevelkedtem, és az volt a benyomásom, hogy a műszaki és természettudományi ágak a könnyebbek. A technikai, műszaki problémákkal az emberiség könnyebben megbirkózik, saját magával, a társadalommal annál nehezebben. A vasutak egyre jobbak, a villamosság ott szolgál az élet szinte minden területén, a repülés egyre nagyobb távolságokat képes áthidalni, ugyanakkor világháborúk jöttek, forradalmak, ellenforradalmak jöttek, az emberek ölik és elnyomják egymást... Itt vannak a legnagyobb megoldatlan feladatok. Ezért nem lettem kísérleti fizikus — szerettem mindig a nehezebbet választani.

◆ *Történelmi pályája ragyogóan indult, aztán megtört...*

Nem az én pályám siklott ki, én ugyanaz maradtam, aki voltam, a kulisszákat tologatták mögöttem, mellettem. A folyamatosság bennem megvan, a mi világunkban nem volt meg. Engem 1949 őszén mindenünnen eltávolítottak, az egyetemről, a Történettudományi Intézet éléről, az Eötvös Collegiumból.

◆ *Mi volt a konkrét ok?*

Nem volt konkrét ok. Illetve annyi, hogy 1949. december 21-én, akinek aznap első órája volt, meg kellett emlékeznie Sztálinról, mint az illető szakma nagy mesteréről. Gondolhatja, azon a napon volt Sztálin nagy cipőfelsőrész-készítő, nagy filozófus és nagy történész is. Illetve az én órám nem volt, az ünnepség elmaradt. De szerintem nem ezért tettek ki, mindenképpen kitettek volna, akkor is, ha megünneplem Sztálint, s akkor még szégyellhetném is magam miatta.

◆ *Hogyan lehetett történészkedni ezek után egy agyonpolitizált világban?*

A történész számára a legjobb búvóhely a tények világa. Kitaláltam magamnak a bibliográfiai munkát, amely igen hasznos, mert megmutatja, hogy a magyar történelemből milyen források állnak rendelkezésünkre, miket írtak a szerzők. Még szerettem is csinálni, hiszen rengeteget lehetett tanulni belőle. A bibliográfia első kötete némi veszekedések után megjelent 1951-ben. Ez 1711-ig tartalmazta a címeket. A második kötet a XVIII. század volt, ezt semmiképpen nem akarták, hogy megjelenjen.

◆ *Milyen kifogás merülhet fel egy egyszerű bibliográfia ellen?*

Nem fogja elhinni. Azt kifogásolták, hogy túl sok benne a vallásos anyag. Hiába magyaráztam, hogy utólag nem lehet megváltoztatni a XVIII. századi forrásokat. Végül Sztálin halála után megjelent a kötet, a harmadik pedig 58-ban. Név nélkül, mert a szerző éppen börtönben ült. Aztán, mikor egy volt tanítványom jóvoltából levéltári állást kaptam, elhatároztam, hogy a nyomtatott forrásokat kiegészítem a levéltárak kéziratos anyagaival, ami persze szinte parttalan, befejezhetetlen munka.

- ◆ *Az én nemzedékem idején az ön XVIII. századi magyar művelődéstörténete volt az etalon, az első olyan munka népművelői tanulmányaink során, amely a kultúra egészében gondolkodott. Vártuk is a következő fejezeteket, de hiába. Miért nem folytatta ezt a fantasztikusan érdekes munkát?*

Engem mindig a történelem teljessége érdekelt. Nem hiszek a részekre tagolódásban. Az életet sem lehet darabokra vágni. Az egészet kell nézni. Ebben a szellemben írtam meg a XVIII. századi Magyarország művelődéstörténetét, de nem azzal a céllal, hogy ezt végigvigyem, s földolgozzam minden magyar évszázad művelődéstörténetét. Kifejezetten ez a század érdekelt, illetve érdekelt volna a XIX. is, de különféle okok miatt jobbnak láttam, ha visszamegyek egy évszázaddal.

- ◆ *Azt hiszem, ezt kicsit meg kéne magyaráznia.*

Eredetileg a tízkötetes Magyarország története része lett volna ez az anyag. Ennek a vállalkozásnak a története valamikor majd érdekes tanulmány lesz a történészek és filológusok számára. Ebben a vállalkozásban akkori történettudományunk sok hibája tettenérhető. Mondanom sem kell, eleinte a szerzők között sem szerepelhettem, később a szerkesztőbizottságban is benn voltam. Szóval a XIX. századi kötet gondozásában nemigen találtam a magam helyét, de nem bizonyult ártalmatlannak a szelídebb XVIII. század sem. Itt is nehéz volt egyeztetni, ezért visszahúzódtam a művelődéstörténetbe. Egyébként a magyar történelem — miként más népek története is — olyan, hogy akárhová nyúl az ember, mindenütt érdekes problémák sokaságát találja. Nem akarom ezt a munkát folytatni, tekintsük ezt egyszeri kísérletnek, amely jelentse azt, hogy így is lehet. Van még sok egyéb tervem, félkész és majdnem kész munkáim, amelyek most akadémiai elfoglaltságom miatt szenvednek késedelmet.

- ◆ *Régen azért nem jelentek meg a munkái, mert nagyon el volt nyomva, most azért, mert nem nagyon föl van emelve.*

Ha egyszer kiszabadulok innen, befejezem a szinte teljesen kész Görgey-könyvemet. A Görgey-kérdés utóbbi fél évszázada is berne lesz. Erről a korszakról a politikai gondolkodás új torzításainak és hamisításainak olyan gazdag klinikai gyűjteménye állítható össze, hogy a második rész talán még érdekesebb lesz, mint az első. Már az utolsó simításokat végzem a kézíraton.

- ◆ *Torzulásokat, hamisításokat említett. Az elmúlt negyven év legfontosabb történeti munkáin mennyire van rajta a korszak lenyomata? Végeredményben minden kor és kurzus a maga történelmét írja meg. Így nézve a kép szegényletes? Vagy azért nem mindenre és mindenkire nyomta rá bélyegét a marxista ideológia és politikai propaganda?*

Ez a kérdés külön alapos elemzést igényelne. A legnagyobb károk ott keletkeztek, ahova közvetlenül behatolt a politikai nyomás. Vége a hiteles történetírásnak, ahol a politikai propaganda szolgálatára kényszerítik, s az a dolga, hogy utólag igazolja a napi politikát, s nemcsak az általános irányvonalat, hanem a konkrét taktikai lépéseket is. Ez sokszor azzal a groteszk, nevetséges eredménnyel járt,

hogy akár egyik hónapról a másikra visszamenőleg megváltozhatott a múlt. Ennek a politikai szolgálatnak az eredményei katasztrófálisak. Van néhány „alpmű” például a Magyar nép rövid története 52-ből, az, kérem, olyan, mint az a bizonyos állatorvosi ló, minden betegség megvan rajta. Valósággal élvezet vele dolgozni, ha az ember figyelemfelhívó mondattal akar kezdeni egy tanulmányt, itt mindig talál hajmeresztő példát. Sajnos nem ez az egyetlen eset, jó néhány korabeli műből egész állatorvosi ménest lehetne összeállítani. Ugyanakkor volt számos szakember, aki csendben, szerényen megpróbált valami igazit produkálni — elnyomva, félreállítva is. Így született sok nélkülözhetetlen forráskiadvány, eredményes részkutatás. Ennek a két nagy erőnek: a szakmai igyekezetnek és a politikai nyomásnak a harcából áll össze a korszak történettudománya. Ha a kis győzelmeket és nagy vereségeket diagramban ábrázolnánk, egy furcsa, girbe-gurba alakzat jönne ki — mi volt jó és mi rossz.

- ◆ *Ha a politika szolgálata volt a korszak történetírásának legfőbb bűne, mi volt a legfontosabb eredménye? Milyen pozitívumai voltak a marxista iskolának?*

A régi magyar történetírás korlátait elsősorban a konzervativizmusa jelentette. A 45 utáni átmeneti demokratikus korszak szabadabb légkörében az akkor felnövő fiatal nemzedék átléphetett ezeken a korlátokon. Többen — köztük magam is — a francia Annales iskolán fölnőve kezdtük a pályánkat, mely iskola éppen a társadalom és a gazdaság iránt mutatott különösen nagy nyitottságot. A régi magyar történetíráshoz képest a marxisták fölhívták a figyelmet egy sor addig elhanyagolt területre, csak az a baj, hogy vele együtt bejött egy olyan átlászó politikai taktika, amit sem szakmai, sem emberi okokból nem lehetett vállalni. Én a legnagyobb pozitívumnak inkább azt érzem, hogy a szakma művelése nem szakadt meg, és ki így, ki úgy, ki kisebb-nagyobb megalkuvásokkal, ki őszinte naivitással próbált tovább dolgozni.

- ◆ *A tudomány bűnbeesése szempontjából az Akadémiának pozitív vagy inkább negatív szerepe volt? A rendszert szolgáló főhivatal volt vagy inkább a tudósok mentsvára?*

A totalitárius rendszerekre az jellemző, amit Illyés írt: ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van. Az Akadémia is a rendszer része volt, de azért például, akiket az egyetemről kiraktak, vagy akiket oda be sem engedtek, azok az akadémiai kutatóintézetekben meghúzhatták magukat. Az egyetemek szigorúbban ellenőrzött vonatok voltak. Az ötvenes években én például akadémiai intézetbe sem kerülhettem, hatvannyolc után már igen. S ne felejtsük el, hogy nagyon sok tudományágban jelentős eredmények születtek ebben az időszakban is. Tavaly április végén Bécsből kocsin hazafelé jövet hóviharba kerültünk. Elszorult szívvel láttam a gyönyörű virágzó gyümölcsfákat, hogy telepszik rájuk húszcentis hó. Arra gondoltam, mi van az én cseresznyefáimmal Dörgicsén. Elfagy minden, megszakad a természet. Sok kár történt, de a természet nem szakadt meg. Nos, alapjában nálunk sem szakadt meg a tudomány és a szakmai értelmiség folya-

matossága a diktatúra jégkorszakában. Rengeteg a kár, rengeteg levél lefagyott, sok gyümölcs nem született meg, de a természet, az élet akarata erősebb volt, mint a hó meg a jég. Én ugyanis nem bűnök, hanem erénynek tartom azt, hogy a szakmák tovább működtek, hogy a kutatók dolgozni akartak. Ez nem kollaboráció, hanem az élet folyamatosságának jele. És az élet törvénye a legerősebb törvény.

◆ *Attól tartok, ezzel ma nem mindenki ért egyet, sokszor azt érzi az ember, mintha a tehetség, a szorgalom is bűnös dolog lett volna, ha az elmúlt rendszerben nyilvánult meg. Nem is tudom, e furcsa logika szerint a tehetségeknek mit kellett volna csinálniuk. Hogy tudtak volna úgy a tudományok és a nemzet hasznára lenni, hogy azért közben a rendszer kárára legyenek? Hiszen végül is minden rendszer alatt ott a nemzet, a nép. Ezt mind el kellene felejtetni, csak nehogy a kollaboráció vádjá fölmerülhessen? Azt hiszem, ön ezt joggal mondhatja, senki sem értékelheti öngigazoló magyarázkodásnak, hisz Kosáry Domokos életében aztán végképp nincs olyan mozzanat, amiért magyarázkodnia kellene. De mégha volna is, nem lenne ki előtt.*

Sokszor elmondtam már: a lustaság és a tehetségtelenség nem lehet politikai érdem.

◆ *Megmondom őszintén, engem most legjobban az ország jelene izgat meg a jövője, ám egy történész elé ilyesmivel mégsem állhatok. Inkább úgy teszem föl a kérdést: milyen múlt lesz ez a jelen, amelyben élünk? Nem jóslást várok, nem is politológiai értékelést, inkább analógiákat, milyen történelmi kor-szakokra hasonlít leginkább ez a mostani. Minden itt zajlik a szemünk előtt, mégsem látjuk igazán, mi történik velünk és körülöttünk.*

Tökéletes analógiák természetesen nincsenek, de bizonyos párhuzamosságok léteznek. Hasonló jelenségeket találhatunk a történelemben, sőt olyat is, amely magyarázatot ad a jelen bizonyos történéseire. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy valahányszor egy társadalmat, egy nemzetet erős sokkhatások érnek, azok olyan tüneteket idéznek elő, amelyek leginkább a betegséghez hasonlíthatók. A sokk hatására az emberek lázas állapotba jutnak, és az ész helyett egyre inkább az indulatokkal reagálnak a bajokra, a problémákra.

◆ *Miben áll ez a minket sújtó sokk? Mert, hogy ilyen ért bennünket, az biztos — a fortyogó indulatokból ítélve.*

A XVII. században volt hasonló helyzet. Zrínyi még azt remélte, hogy ki lehet úzni a törököt. Ehelyett katasztrófa következett, s Zrínyi konzekvens politikája helyett elkezdtek ide-oda kapkodni, mint akik elvesztették a realitásérzéküket. Ennek az eredménye az lett, hogy a század végére igen súlyos állapotba jutott az ország, s valósággal keresztben álltunk a nemzetközi politika országútján. Vagy: 1849 után a szabadságharc bukása óriási sokkot jelentett, tizenhét évi elnyomás következett — ugyancsak súlyos következményekkel. Felnőtt egy bús-magyar nemzedék, mely számára üres frázisokban merült ki a hazafiság, fölbukkantak az álpetőfik, általános volt az irracionális csodavárás, s az emberek tájékozottsága messze elmaradt a reformkorszak világjáró nemzedékének szín-

vonalától. Mindennek egyenes következménye, hogy a század végén a parlament tele volt a legidétlenebb közjogi vitákkal, nevetségesnek ható részproblémákon huzakodtak a képviselők, s közben nem vették észre, hogy az ország alá van aknázva, hogy súlyos nemzetiségi és társadalmi feszültségek tömege fenyegeti az ország békéjét. És jött az első világháború, jött Trianon, a társadalmat mindez teljesen felkészületlenül érte. Folytathatjuk a sokkhatások sorozatát a második világháborúval, a szovjet uralommal, s szinte matematikai pontossággal kijön, hogy a racionális válaszok keresése helyett ma is az indulatok szintjén kezdünk politizálni.

◆ *Ha a sokk után az indulati politizálás szükségszerű, akkor ugyan mit lehet ellene tenni?*

A lázas állapot szükségszerű, az a dolgunk, hogy a betegséget gyógyítsuk, de nem úgy, ahogy a lázas beteg, aki jeges vizet akar inni, hanem úgy, hogy megfelelő gyógymódokat alkalmazunk. Én ezért tartom rendkívül fontosnak, hogy az oktatásnak, különösen a felsőfokú oktatásnak és a tudományos kutatásnak nemzetközileg még ma is jegyzett eredményeit, intézményeit ne hagyjuk szétbomlasztani, tönkretenni. A kiművelt emberfők Széchenyi-féle programját nemcsak azért hangoztatom, mert szegény és kis országok számára szinte ez az egyetlen igazán értelmes beruházás, hanem azért is, mert sokkos állapotban levő társadalomnak az értelem erősítése az orvosilag előírható legfontosabb gyógyszer egyiké.

◆ *Mi lehet az értelmiség szerepe ebben a helyzetben? Vállalja a botcsinálta politikusi szerepet, vagy ki-ki végezze jól a dolgát a maga szakterületén?*

Ha már a történelem szeszélye ilyen hirtelen kilökte ezt az értelmiséget a színpadra és sűgő nélkül föl kell mondania a szerepét — ha belesül: örök szégyene lesz —, akkor minden erővel azon kell küzdenie önmagában is és az egész társadalomban, hogy ez a sokkhatás minél inkább kiküszöbölődjék. Végezze ki-ki a maga dolgát a lehető legjobban, de legyen egyszersmind egy olyan közös, egységes elhatározás részese, amely arra irányul, hogy ne engedjük ezt az országot lezorítani, lezülleszteni az instabilitás, az ostobaság, a vicsorgás, az indulatok, a rövidlátó, torz szenvedélyek szintjére. Felnőtt nemzet tagjai vagyunk, ezer éve benne élünk az európai kultúrában, ezt az országot visszasüllyeszteni az anarchiába a legnagyobb felelőtlenség és gazemberség, amit el tudok képzelni. Ez ellen föllépni mindenkinek felelőssége, bármilyen poszton van, bárhol tollat vesz a kezébe. Az utókor könyörtelenül fog ítélni minden ostobaságról, szélsőségről, idétlen politikai kóklerségről.

◆ *Nietzschének eléggé rossz véleménye volt a politikusokról. Azt írja, hogy a komolyabb elmék a tudománnyal, a művészettel vannak elfoglalva, nem kaphatók a politikára, oda csak a második, harmadik vonal jut. Mi a jelentősége a politikában az intellektuális színvonalnak? Föllátható egyenes összefüggés a politikusok IQ-ja és politikájuk eredményessége között? Ha igen, nekünk nagyon jól kellene állnunk. Nem hiszem, hogy van még egy parlament a*

világban, ahol ennyi értelmiségi gyűlt volna össze. S mi lehet az oka, hogy nem jutunk egyről a kettőre, és hogy az indulati politizálás is ennyire teret nyert ilyen illusztris társaságban?

Először is a magyar politikai élet korántsem egységes, így óvakodni kell az általánosításoktól. Aztán figyelembe kell venni, hogy a legtöbb értelmiségi szakmában az elmúlt évtizedek alatt is elég jó színvonal alakult ki. Jó hivatásos orvosok, mérnökök, történészek nevelkedtek fel, de nem nőttek föl jó hivatásos politikusok, mert a politika világa rezervátumként működött, mely csak bizonyos hatalmi kiváltságokkal bíró garnitúra számára volt fönntartva. A lényeg a kiváltság volt, nem a hozzáértés. A rendszerváltás után itt vákuum keletkezett, s minthogy a társadalom éppúgy nem tűr vákuumot, mint a természet, a szél odasodorta a különféle szakmákból az embereket. Legőszintébb politikusaink maguk mondják, sokszor milyen amatőrnek érzik magukat. Attól persze még lehet vagy lehetne jó, amit csinálnak. Én nem vagyok annyira kétségbeesve a lehetőségeinket és a tehetséges politikai garnitúra kialakulását illetően. Azért sem, mert elég jól ismerem a magyar századokat, a régi politikai magatartások részleteit. Tudnék mesélni róla. Más kérdés, hogy ez nem ment föl senkit sem tetteinek felelőssége alól. Mégis: ahogy ez a magyar politika kialakult, még a nemzetközi megítélést nézem, akkor tagadhatatlan, hogy még mindig Magyarország a legtűrhetőbb sziget. Bár ez engem egy kicsit Jancsikára emlékeztet, aki hazamegy az intővel az iskolából és azt mondja, igaz, hogy intőt kaptam, de a Pisti meg rovét kapott.

- ♦ *Elnök úr, a decemberi rendkívüli közgyűlés idején több lap idézte azt a kijelentését, hogy „Elértük azt a kritikus pontot az Akadémia költségvetésénél, amely után a megbénulás következhet”. Ön a közgyűlésen arról beszélt, hogy a magyar tudomány kapacitása még most is az első világhoz, a fejlett országokhoz van közel, míg az ország gazdasága egyre inkább a harmadik világ szintjére süllyed. Hangsúlyozta, bűnnek tartaná, ha ezt a különbséget úgy próbálnánk áthidalni, hogy a tudományos kapacitást bontanánk le arra a szintre, amelyet a gazdaság képvisel. De hátha ez nem is választás kérdése. Hátha a gazdaság szükségképpen húzza le magához a tudományt. Egyféle, mert lényegében nincs rá szüksége, hiszen színvonala miatt nem tudja fölhasználni a tudomány eredményeit, rossz hatékonysága miatt pedig nem tud forrásokat nyitni a tudomány számára.*

Mi a szűkös anyagi viszonyokat tudomásul vesszük, nem ez ellen lázadozunk. De: voltak bizonyos „programok”, amelyek szerint a következő három évben a tudomány állami támogatása fokozatosan csökken. Ebben a tendenciában az a fölháborító, hogy a 95-ös előrejelzések már a nemzeti jövedelem emelkedéséről szólnak, ami azt jelenti, hogy a legszemellenzőbb pénzügyi politika szerint is meg kellene állnia a tudományos élet további sanyargatásának. Ehelyett még 95-ben is további csökkentést terveznek. Ha én ezt elfogadnám, nem ülhetnék ebben a székben. A tudományos munka ellehetetlenítésében semmilyen szerepkörben nem vagyok hajlandó részt venni.

- ◆ *Ez a nagy kérdés, szabad-e fölállni és tiltakozásul elvonulni, amikor tudni lehet, hogy azzal nem oldódik meg semmi.*

Éppen ezért egyelőre ülve tiltakozom tudós kollégáimmal együtt, minden esz-közt fölhasználva — a sajtót a legelső sorban —, hogy a süket fülek is meghall-ják. Hiszen nyilvánvaló, hogy nem az ország mai gazdasági viszonyaihoz kell méretezni a magyar művelődést és tudományt, hanem éppen mert szegények vagyunk, csak a legjobb és legbiztonságosabb beruházásra kellene összpontosí-tani minden erőnket. Ez pedig az emberi alkotóerő és teljesítőképeség fokozása.

- ◆ *Erre a pénzügyesek azt mondják, ezt ők is nagyon jól tudják, de amikor ég a ház, tüzet kell oltani, nem pedig a tűz megelőzés hatékony módszereit oktatni.*

Ez rossz hasonlat — veszélyes féligazsággal. Egyébként nemcsak magyar prob-lémáról van szó. Ez a tudománypolitikai vita dúl a legtöbb országban — Ame-rikában is. És szinte mindenütt elkövetik ugyanazt a hibát. Például azt mondják, hogy a tudomány termelőerő. Súlyos tévedés. Az igaz, hogy a tudomány a gaz-dasági emelkedés egyik legfontosabb előfeltétele. Nélküle nincs gazdasági fejlő-dés. De annak sok más tényezője is van. A konjunktúra például, melyet nem a tudósok találnak ki.

- ◆ *Ezzel kapcsolatban mondta ön egyik nyilatkozatában, hogy a tudomány nem a gazdaság szolgáltatója. Akkor hát voltaképpen mi a föladata?*

Legáltalánosabban: az emberi élet — az egyéni és közösségi élet — minőségének javítása. Ha csak a gazdaságot szolgálná, igen sovány eredményt hozna.

- ◆ *Lehet, hogy akkor mi most a Tudományos Akadémia helyett a Találmányi Hivatalban ülnénk?*

Ez még tréfának is rossz. Egyébként teljesen biztos vagyok benne, hogy a gaz-daság közeledése a harmadik világ szintjéhez nem eleve elrendelt, megváltoz-tathatatlan és orvosolhatatlan tendencia. A diagram nem egyenesen megy lefelé, s nem is érvényes minden területre. Ez a kedvezőtlen folyamat fékezhető, meg-állítható és megfordítható. Nem hiszek olyan determinizmusban, hogy a törté-nelmet rajtunk kívül álló, tőlünk független erők irányítják. Természetesen a tehetségünknek, aktivitásunknak, mozgásterünknek megvannak a korlátai. De ami történik, abba belejátszik a mi tudásunk, akaratunk, elszántságunk is.

- ◆ *Autóronccsal nem lehet Forma-1-es futamot nyerni, bármennyire akarjuk...*

De haladni lehet, a szerkezetet javítani lehet. Magyar fátumot és balsorsot em-legetni viszont badarság. Ez a legveszélyesebb misztifikáció. Nincs olyan ország, amelyik ne hivatkozhatnék ilyesmire. Egyik kitűnő francia történész barátom ke-sergett nekem a francia fátumról, hogy az ország nem bírta tartani a versenyt az angolokkal, s lemaradtak. Rögtön mondtam neki: cseréljünk. Kérem, a XIV–XV. században a mai fejlett nyugati országok katasztrófális gazdasági és demo-gráfiai hanyatlást éltek át, és teljes volt a politikai zűrzavar. A német tőke akkor menekült Magyarországra, városokat alapít, akkor kezdődik igazán a felvidéki

bányászkodás stb. Széchenyi annak idején azt mondta, nagyon kell vigyázni, ne másokban keressük a hibát, hanem először mindig önmagunkban.

◆ *Akkor hát hogy álljon a magyar, büszke, bús homlokkal a történelem viharában, ha nincs se fátum, se balsors? Talán turáni átok sincs?*

Aki ezt az egetverő ostobaságot kitalálta, megérdemelné, hogy megbélyegezze az utókor, mint az egyik legkártékonyabb kifejezés szülőatyját. A saját lustaságunk, ijedtségünk, defetizmusunk az, ami az ilyesmit kitaláltatja velünk.

◆ *Akkor mégiscsak van valami: az átkos lustaságunk, defetizmusunk. Legföljebb nem Turánból való, hanem belőlünk.*

Nincs semmilyen átok, csak ideológia van, hogy fölmentsen bennünket a gondolkodás, a cselekvés, a bátor vállalás történelmi parancsa alól. Márpedig ilyen fölmentést senki sem ad nekünk.

◆ *Mennyire látja tragikusnak azt a tendenciát, hogy az alkotó értelmiség java a lehetetlen körülmények miatt elhagyja a hazáját? Így nemcsak azt kell elviselnie egy szegény országnak, hogy ingyen képez ki szakembereket a gazdag nemzeteknek, hanem azt is, hogy tudományos élete lassanként le-süllyedhet a gazdaságnak a szintjére.*

Ez a veszély még nem fenyeget. A magyar tudós különben párját ritkító türelemmel várja, hogy kutatási lehetőségei javuljanak. Rendkívül szerény eszközökkel is, már-már méltatlan körülmények között is körömszakadtáig dolgozik, szolgál. Olyan hűséges, hogy úgy kell elkergetni. Persze, ha végképp nem kap pénzt kutatásra, akkor elmegy. Az agyablás világjelenség. Nemcsak a mi problémánk. A jó kutatási lehetőségek mindenhol vonzzák a tudósokat. Ez ellen nincs értelme hadakozni, különösen nem adminisztratív szabályokkal, hogy — mondjuk — akinek tudományos fokozata van, nem hagyhatja el az országot. Ezt már kipróbálták. Nem vált be. A mi programunk — épp ellenkezőleg — arra irányul, hogy a kutatónak készülő egyetemisták s a frissen végzett fiatalok egy-két évet szinte kötelezően töltsenek külföldi egyetemeken, tudományos műhelyekben. A magyar történelemben a középkor óta ez olyan tradíció, melynek nagyon sok kulturális eredményt köszönhetünk. Sorolhatnám nemzeti kultúránk nagyjait Hatvani Istvántól Kőrösi Csoma Sándorig. Igenis, csak menjenek ki a fiatalok, ne csak azért, hogy nyelvet tanuljanak, hogy az eljövendő Nobel-díjasokkal barátságot kössenek, hanem azért is, hogy lássák, milyen ez az ország kívülről. A legnagyobb tanulságok egyike ez, a békaperspektíva nevű betegség elleni legjobb védekezés.

◆ *És ha úgy találja, hogy kívül tágasabb...*

Az ellen sem hadakozhatunk, ha valaki felnőtt fejjel kimegy. Szabad országban akartunk élni, ez is benne van. Azt kell elérni, hogy legalább ne üldözzük el kutatóinkat, ne kényszerítsük rá, hogy külföldre menjenek. A magyar értelmiség másik „haladó” hagyománya, hogy olyan szerény díjazásért hajlandó dolgozni, hogy másutt kinevetik érte. Nem merik megmondani a fizetésüket, szégyellik külföldi tudós barátaik előtt. Mintha bizony nekik kéne szégyenkezniük miatta.

Hű és jó szakértelmiségünk van. Ha nem zavarjuk el bottal, nem fog elmenni. Vagy ha kimegy, visszajön. Az pedig egyenesen kívánatos, hogy tudósaink jól felszerelt, nagy kutatóintézetekben is dolgozzanak, s élvezzék munkájuknak azt a részét, amelyet itthon amúgy sem tudnának elvégezni. Vannak olyan drága berendezések, amelyeket Magyarország sosem fog tudni megvásárolni. De amilyen rossz lenne a kimenés adminisztratív tiltása, majdnem olyan rossz az is, ha megakadályozzuk a hazajövetelt. Ha valaki kimegy, boldogan ráülnek a helyére, és nem tud visszajönni.

◆ *Azt gondolják, jól megszede magát kint, minek neki az a szerény hazai kutatói állás... Nem is értem igazán, mi vonzza őket vissza.*

Nem az eszük parancsára hallgatnak, az biztos. Gondolja el, ha valaki egy külkereskedelmi cég kiküldetésében dolgozik külföldön, mondjuk három évig, akkor különféle vámkedvezményekben részesül. Ha ugyanezt egy tudós csinálja, úgy kezelik a vámnál, mint egy kéthetes turistát. Ha itthon betöltik az állását, és ráadásul még ilyen bürokratikus ostobaságokkal kell szembenéznie, nem lenne csoda, ha végleg világgá szaladna. Szerintem az „agyrablás” problémájának a kulcsa nem a kimenés megnehezítése, hanem sokkal inkább a hazajövetel megkönnyítése.

◆ *Bocsásson meg, de én ezt a vámos diszkriminációt nem is tudom elhinni.* Pedig létezik. Tavaly a közgyűlésen tárgyaltunk róla, külön bizottsági állásfoglalás született.

◆ *Milyen területeken vannak a legnagyobb esélyeink, hogy a nemzetközi tudományos élet munkamegosztásában rangos és hasznos helyet tölthessünk be?* Elsőként a matematikát említeném. A magyar iskola mindig magas színvonalon állt, és a matematika művelése viszonylag olcsó...

◆ *Talán ezért voltunk éppen ebben olyan jók?*

Nemcsak azért. Hogy miért, ezt majd egyszer máskor megbeszéljük. Az egyik fő ok minden bizonnyal az, hogy itt a Duna–Tisza táján olyan sokféle nép fia találkozott és élt együtt. Aztán jók az eredményeink a biológia különféle területein, beleértve az orvostudomány egyes ágait, fejlett az elektronikánk. A társadalomtudományok terén is vannak esélyeink, nem utolsósorban azért, mert például az európai fejlődés egésze számunkra könnyebben áttekinthető, mint egy francia vagy angol számára.

◆ *Miért? Talán mert Európa messziről jobban látszik?*

Azért, mert ők inkább csak a központi termeket ismerik, mi járatosak vagyunk a hátsó udvarokban is. Az európai fejlődés modellje leginkább a különböző fejlettségű zónák kölcsönhatásával írható le. S ezt a történeti modellt egy lengyel vagy egy magyar történész tisztábban látja, jobban le tudja írni, mint a nagy népek tudósai. Több területet említhetnék még, de inkább azt hangsúlyoznám, hogy ez most érvényes, de holnapra változhat a kép. A tudomány fejlődését ugyanis az jellemzi, hogy rövid idő alatt megváltozhatnak a tendenciák, áthelyeződhetnek a hangsúlyok, egyes ágazatok hirtelen előrelendülhetnek.

- ◆ *A fejlődés, a kiugrás esélyeit latolgatjuk, miközben a tudományos kutatás költségvetésében több százmilliós nagyságrendű a báziscsökkentés, a tavalyi négyszázmilliós elvonást nemhogy visszaadnák, hanem újabb csökkentéssel kell számolni. Az akadémiai törvényt több mint egy éve elfogadta a kormány, de azóta nem tud a parlament elé kerülni. Nincs oktatási törvény, egyre késik a médiatörvény. Széchenyit idézi minden államférfiú, de azok a törvények, amelyek az emberfők kiművelését szolgálnák, nincsenek sehol.*

Az akadémiai törvény tavasszal minden bizonnyal tető alá kerül, meg kellett vele várni a felsőoktatási törvénytervezetet, melynek most már végre elkészült a végleges változata.

- ◆ *Miért kellett megvárni?*

Erre nem biztos, hogy tudok meggyőző magyarázatot adni. A kormányülésen ez az álláspont alakult ki, mi fejet hajtottunk előtte. Az kétségtelen, hogy a két törvényt össze kell hangolni, de azt meg lehetett volna tenni az egyidejű betervezés nélkül is. A lényeg az, hogy kész, és ebben igen nagy szerepe van annak, hogy az Akadémia Elnöksége és a Magyar Rektori Konferencia összeült, és elhatározta: közös álláspontot alakít ki. Ez megvan. Ha mi is meddő vitákba bonyolódunk volna, talán még ma sem lenne konszenzusos törvénytervezet. A törvény az egyetemeknek és nekünk is nagyon fontos.

- ◆ *Kilencvenhárom májusában jár le az elnöki ciklus. Milyen esetben vállalná az újabb jelölést? Ha tető alá kerül a törvény, vagy inkább akkor, ha nem?*

Erről ne beszéljünk. Ha meglesz a törvény, akkor a reformok törvényes keretek között mehetnek tovább. Akkor megtettem a kötelességemet...

- ◆ *Azt hiszem, ez szép korszak volt az Akadémia életében.*

Én is eredményes időszaknak tartom: nem vitte el a háztetőt a szél. Nem sikerült betörni a politikának az Akadémiára. Van egy tudományos szervezet, ahol ma a belső béke, az egyetértés nagyobb, mint két évvel ezelőtt volt. Kilencven decemberében az elnökségi ülésen majdhogynem ökölrel kellett vernem az asztalt. Kemény, nagy viták voltak. Most egy nap alatt végzünk a két napra való napirenddel. Nem azért, mert nincs érdeklődés, hanem azért, mert arról vitázunk, amiről kell, és nem egymás tisztességét kérdőjelezzük meg, nem mások politikai múltját piszkálgatjuk. Én ezt példamutatónak tartom. Azt is, hogy az egyetemekkel való viszony rendbejött. Azt is, hogy az írók, művészek bent vannak az Akadémián — Széchenyi eredeti elképzelése szerint. A szakmai értelmiségnek a munkájához nélkülözhetetlen belső autonómiája megvan, és én nem ismerek pardont, amikor ezt meg kell védeni. Ha a szellemi függetlenség mellett a törvény segítségével meg tudjuk teremteni az Akadémia legalább viszonylagos anyagi függetlenségét is, akkor nyugodtan térek vissza céduláimhoz és félbehagyott munkáimhoz, befejezetlen kézirataimhoz.

Interjú Száile Lászlónak. Megjelent: Élet és Irodalom 1992. december 18. (2989)

AZ AKADÉMIA ÉS A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOK MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁGA

Engedjék meg, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nevében tisztelettel és szeretettel köszöntsem e konferencia résztvevőit.

Amikor a rendszerváltozás fő fordulata 1990 tavaszán megtörtént, ez egybeesett az új akadémiai ciklus kezdetével. Az Akadémia reformprogramjának pedig kezdettől fogva szerves része volt, hogy kerestük a módját, hogy a nagy árvíz után, amely bennünket is majdnem elsöpört, miként tudunk segíteni azoknak a szomszédos országokban élő magyar kollégáinknak, akiket még nagyobb árvíz fenyegetett. Ehhez ismernünk kellett helyzetüket és ismernünk kellett saját erőviszonyainkat, mert nincs rosszabb és reménytelenebb vállalkozás, mint olyan elképzelések követése, amelyek a reális erőviszonyokkal nem számolnak. Tapasztalhatta ezt ez az ország a múltban.

Ennek a kezdeti tapogatódzásnak és igyekvésnek, a legelső teendők gyors megoldásának a jegyében születtek olyan kezdeményezések, mint posztgraduális ösztöndíjak az Akadémia részéről — sajnos csak limitált számban, mert az Akadémia anyagi lehetőségei korlátozottak —, vagy könyvek küldése, vagy szomszéd országokbeli kitűnő magyar tudósok megválasztása az Akadémia tagjai közé és még egy-két ilyen kezdeményezés. S ezek között talán nem az utolsó bizonyos közös szakmai programok kidolgozása.

De hát valljuk be, hogy ez nem elég. Nemcsak abból a szempontból nem elég, hogy ennél sokkal többre volna szükség; hanem abból a szempontból sem, hogy az egyedi lépések csak akkor nyernek igazi értelmet, ha egy általános stratégia keretébe illeszkednek bele.

Mit értek ezen?

Mindenekelőtt tisztáznunk kell elképzeléseinket arról, hogy milyen viszonyban kívánunk élni a szomszéd országokkal és a szomszéd országokbeli magyarokkal. Ennek több változata fordult elő a múltban, és nem mindegyik bizonyult szerencsésnek. Egy azonban biztos: mi a határainkon kívüli magyarokat és a határokon belüli magyarokat egyazon kulturális nemzet tagjainak tekintjük. Politikailag lehetnek más országok lojális állampolgárai, de nyelvileg, kulturálisan éppúgy a magyar nemzet részei, mint mi mindannyian ebben a hazában. Ez azt jelenti, hogy nekünk minden nehézség ellenére feladatunk, kötelességünk, hivatásunk nekik kezet nyújtani úgy, mint ahogy idehaza egymásnak nyújtunk kezet.

De milyenek ennek a feltételei? Mi az, amit el tudunk érni és el szeretnénk érni? És itt most engedjék meg, hogy az Akadémiának egy másik kezdeménye-

zésről beszéljek, amelyről ugyan más fórumokon sokat esett már szó, de éppen ebben a vonatkozásban, ilyen fórumon még nem. Ez a következő: Nyugat-Európában, részint a II. világháború mindenkit súlyosan érintő tapasztalatai, részint a szovjet fenyegetés következtében, mert néha a negatív példák tanulságosabbak, kialakult egy integrációs folyamat, amelynek igen nagy eredményei voltak. Ez az integrációs folyamat azonban természetesen Európa nyugati felére korlátozódott. Ez részben szűkítette ennek az integrációnak a mozgásterét, részint azonban meg is könnyítette a folyamatot azzal, hogy Kelet-Közép-Európa és Kelet-Európa nagy területeit fájdalmas szívvel, de tulajdonképpen nagy megkönnyebbüléssel kívül tekinthette a saját hatáskörén. Ezen a területen a hatalom a Szovjetunióé volt, a felelősség is az övé volt, a bajokat is ő csinálta — nem kellett ezzel a résszel ténylegesen törődni.

A Szovjetunió összeomlása után ez a helyzet megváltozott. Egyrészt természetesen új lehetőségeket nyitott azáltal, hogy a kelet-közép-európai területek, amelyek ha nem is geográfiaileg meg politikailag, de kulturálisan az európai, a nyugati kultúrának a részei voltak mindenkor, most módot nyertek arra, hogy visszacsatlakozzanak. A nyugat-európai országok számára pedig lehetővé vált, hogy integrációs törekvéseiket e hatalmas területtel kibővítsék. De meg is nehezült a feladat, mert ez a hatalmas terület most, a több évtizedes szovjet uralom rombolása után sokkal nehezebb helyzetben van, mint korábban. Ez nagy felelősség, nagy teher; mert nincs többé alibi, nincs többé Szovjetunió.

Miért tartom mindezt szükségesnek elmondani? Azért, mert szerintem jelen pillanatban mind Európa nyugati, mind keleti része súlyos alternatívák előtt áll.

Nyugaton az alternatíva úgy hangzik: megmaradnak-e a jóléti társadalom eddig kialakult szűk keretei között, azt próbálják elmélyíteni, vagy pedig, az eredeti célkitűzésnek megfelelően, úgy gondolják, hogy ők csak magja egy egész Európának, amelybe természetesen a tőlük keletre fekvő országok is beletartoznak. A könnyebb megoldás természetesen az, hogy megmaradnak saját kereteik között. Ez a keleti rész nagyon problematikus: sok benne az instabilitás, sok benne a társadalmi, nemzeti konfliktus, gazdaságilag nehezen érik el a nyugati színvonalat. Ez lenne azonban a veszélyes megoldás Nyugat-Európa számára. Ha ők megmaradnak bezárkózva ebbe a szűk körbe, akkor az a terület, amely számukra óriási erőforrás lehetne, nemcsak piaci értelemben, hanem az emberi erőforrások értelmében is, s amely nagy segítség volna az egyesült Európának a világgazdaság globális versenyében, elvész számukra, és helyette az instabilitás és a nyomorúság forrása lehet, nyílt seb Európa testén. Sokkal több baj származik abból, ha ez kívül esik Európa körén, mintha sikerül a problémákat megoldani.

Van olyan hang nemegyszer a nyugati publicisztikában, hogy Európa két fele ellenkező irányban mozog: Nyugat-Európa az integráció felé, Kelet-Európa a dezintegráció felé, így hát nem is lehet egyesíteni. Ezzel a megállapítással nem értek egyet. Ez a könnyű alibik egyike.

Annak idején, az osztrák–magyar kiegyezéskor Deák Ferenc azt mondta, hogy ahhoz, hogy egy mellényt jól begomboljunk, először ki kell gombolni végig, és csak azután lehet újragombolni. Ez áll a mai kelet-közép-európai viszonyokra is. Olyan államok bomlanak és bomlottak föl, amelyek a világháború után mesterséges alakulatokként jöttek létre, minden történeti tradíció figyelembevétel nélkül. Gondolok a volt Jugoszláviára, a szerencsére békésebb úton szétváló Csehszlovákiára. És természetesen gondolok a Szovjetunióra. Ezek az álföderációk, az álnemzeti államok. Jelenleg a mellény kigombolása folyik. Lehetetlen viszont, hogy ezek a kis államok elszigetelten, Csendes-óceáni szigetként úgy éljenek, mintha nem lennének Európa közepén vagy szélén. Nyilvánvaló, hogy ez lehetetlen, Magyarország számára is lehetetlen. Akkor jöhet a mellény újragombolása. Nem úgy, hogy új, nagyobb politikai kereteket hozunk létre és egyesítünk új nemzeteket egy másikkal, harmadikkal. A politikai egyesítés az európai integráció keretében képzelhető el. Az európai integrációnak azonban bizonyos követelményei vannak: ezek a követelmények csak részben jelentik azt, hogy bizonyos gazdasági színvonalat el kell érni. Nem tudom, megfigyelték-e, valahányszor olyan megnyilatkozás hangzik el, amelyik óvatosságra int a kelet-közép-európai országok csatlakozásával kapcsolatban, hogy még gazdaságilag nem érettek, ez rendszerint azért van, mert valami más okból késleltetni akarják a folyamatot. Mert amikor Portugália csatlakozásáról volt szó, nem nézték ezt. És az akkori Portugália és a mai Magyarország között nincs is olyan nagy különbség. Tehát ennek a nemzetközi politikai mérlegelés volt az oka, nem a tényleges, abszolút mértékekben megadott gazdasági fejlettség.

A gazdasági fejlettség csak az egyik tényező. A másik tényező az, hogy a XIX. századi értelemben vett szuverén nemzetállamoknak, ami a nagy francia modell volt egész Európában, a XX. vagy XXI. századra már életveszélyes, öngyilkos és közveszélyes tendenciái mutatkoznak. Először is nem beszélhetünk hiánytalan szuverenitásról egy egyesült Európában. Magától értetődik, hogy a szuverenitás egy részét le kell adni a közösbe. Tehát a felső szinten már korlátozódik a szuverenitás. Nem vész el, egy közös alapba kerül. Elképzelhetetlen, hogy akkor, amikor környezetvédelemről van szó, amely nem ismer határokat, folyókról, levegőről, atomerőművek veszélyeiről, akkor bármely ún. nemzeti állam azt mondja, hogy kérem, itt vannak a határim, ezeken belül senkinek semmi köze hozzá, hogy mit robbantok fel, hogyan szennyezem a folyókat, hogyan építem fel mások szomszédságában a veszélyes atomerőműveket. Ilyen nincs. De ez nem elég. Ebben a zónában nem az a probléma, hogy új államok jönnek létre, megalakul egy új Szlovákia, egy új Szerbia, egy új Horvátország vagy egy új Szlovénia, ezt természetes folyamatnak kell tekintenünk és üdvözölnünk kell. A probléma azokban a vad nacionalista és nyers sovinszta törekvésekben van, amelyek e folyamatokkal együtt, részben azokkal összefüggésben jelentkeznek. Ez nyilvánvalóan sok mindennel függ össze, nem utolsósorban nyilván azzal, hogy a nemzetállam XIX. századi koncepcióját erőltetik. Ilyet alkotni nem lehet,

a múlt században sem lehetett, ma még kevésbé lehet — ez bennünket természetesen érint, mert hiszen mi vagyunk az a nemzet, amelynek legnagyobb része él, talán az albánokat kivéve, határainkon kívül. Amikor a magyarok a határain kivüli kisebbségek jogairól beszélnek, nyilván saját érdekeiket is szolgálják. Ez így van. Érdekeik azonban ez esetben egybeesnek az összeurópai érdekekkel.

Amit az európai integráció csatlakozási feltételeiről elmondtam, lényegében véve azt jelenti, hogy egy olyan európai normarendszer kialakítását kell elősegíteni, amely előírja, hogy egy-egy állam területén belül, a nemzeti, nyelvi vagy más kisebbségek milyen megfelelő, saját kollektív jogokkal kell, hogy bírjanak.

Ez jelenti az önkormányzat ilyen vagy olyan formáját, ilyen vagy olyan mértékét, elsősorban kulturális területen. Jelenti azt, hogy a saját intézmények rendszere kell, hogy kiépíthető legyen. Jelenti a szabad mozgást minden korlátozás nélkül, és nemcsak az emberekét, hanem a kiadványokét, a sajtóét, a rádióét, a tömegkommunikációs eszközökét, az eszmékét, az információkét is.

Nem a politikai határokon kell változtatni, mert ez a törekvés az adott nemzetközi erőviszonyok és az európai integráció szempontjából megvalósíthatatlan és veszélyes, hanem a határokat kell olyanná tenni, ami az európai közösség határain belül már ma is megfigyelhető.

Miért mondtam el mindezt? Azért, mert a mi stratégiánk csak ebben az irányban mozoghat tovább. Tehát nem arról van szó, hogy elkezdjük területeken és határokon vitatkozni. Ma ez helytelen, értelmetlen, veszélyes — látjuk a volt Jugoszlávia esetében. Arról van szó, hogy a vad nacionalizmusok és az elavult nemzetállami koncepció helyett olyan alternatívát kell elméletileg, majd pedig a gyakorlatban kialakítanunk, amely beleillik az európai integrációba, és amely lehetővé teszi minden ország határain belül az illető nemzeti kisebbség szabad fejlődését és fennmaradását. Ezt mi nyugodtan képviselhetjük és képviseljük minden nemzetközi fórum előtt, mert ez nincs ellentétben az európai érdekekkel.

Az első világháború után, az Osztrák–Magyar Monarchia felszámolásakor, amely részint a centrifugális erőnek, de részint az antant politikának az eredménye volt, azok a nyugati szakértők, akik ezeket az új határokat segítették megvonni, még tisztában voltak azzal, hogy óriási problémákat hagynak maguk után. Talán elég egykori londoni tanárom, Seton-Watson könyveire hivatkoznom, aki erről nagyon sokat nyilatkozott. A győztes hatalmak előírták tehát, hogy kollektív kisebbségi jogokat kell biztosítani. Amit Seton-Watson Romániáról írt az első világháború alatt, az olyan nagy program, amivel ma is megelégedhetnénk. Akkor, az első világháború után 16 olyan szerződést kellett az érdekelt államoknak aláírni, amely valamilyen formában a kisebbségek jogainak védelmét biztosította. Ez a rendszer nem volt tökéletes, nagyon jól tudjuk, hogy mennyire nem tartották meg, mennyi hiányossága volt. De a semminél jobb volt. S annál mindenestre jobb volt, ami a II. világháború után következett, amikor a párizsi békeszerződés már nem vett tudomást kisebbségekről és kisebbségi jo-

gokról, nem utolsósorban szovjet politikai nyomásra. Semmiféle ilyen klauzula sem a párizsi szerződésben, sem a többiben nincsen. Megszűnt. Minden országnak belügye lett, hogy mi történik a kisebbségeivel. A XIX. századi koncepció legrosszabb változata érvényesült. Ilyenkor egy állam olyan, mint egy magánmenaszéria, egy állatgyűjtemény, amikor a tulajdonos dönti el, hogy az öreg oroszlánt most már eladja-e vagy nem, vagy megöli. Annyira így volt, hogy azok a ritka hangok és törekvések, amelyek 1945 után az ENSZ és más nemzetközi szervezetek keretében a kollektív kisebbségvédelem gondolatát próbálták fölvetni, sorra lesöpörtettek azzal, hogy ez benne van az egyéni jogokban. Hosszú éveken át nem lehetett evvel operálni. Nem egy esetben, amikor ma csinálnak újabb alkotmányokat egyes szomszéd államokban, akkor erre a nemzetközi jogi álláspontra hivatkoznak. Szerencsére azonban a helyzet bizonyos fokig talán kezd megváltozni.

Mert a 70-es évek óta nemzetközileg egyre erősebbé vált az a tendencia, szervezetekben, társadalmi fórumokon, politikai fórumokon, nemzetközi jogi gondolkodásban, politológusok körében, hogy nem elegendő ilyen esetekben az egyéni jog, mert önmagában az sem biztosítható, érvényesíthető. Hogy csak egy példát mondjak, van egy nagy létszámú kisebbség, amelynek bizonyára joga van arra, hogy saját felsőoktatási intézményei legyenek. De ki fog egyéni jogon egyetemet alapítani Kelet-Közép-Európában? Nem lehet az egyéni jogok érvényesítését biztosítani kollektív kisebbségi jogok megadására nélkül.

Ez egyszerűen biztosíték arra is, hogy Kelet-Közép-Európának ezek az országai választhatják a jobbik alternatívát. Mert ha azt mondtam, hogy Nyugat előtt nehéz alternatíva van, Kelet-Közép-Európa előtt legalább olyan nehéz áll. Visszamegyünk-e a XIX. századba, a korlátlan nemzetállami koncepcióhoz, a nyers farkaskapitalizmushoz, amin Nyugat már rég túlhaladt, és a nemzetiségi viszályhoz, ami hogy mennyi vérrel jár, arra ismét Jugoszlávia a legjobb példa. Tegyük hozzá, ez a könnyebbik megoldás, mert ennek megvannak a feltételei, ehhez kevesebb pénz kell, és azok az erők, amelyek ezt képviselik, nagyon könnyen hivatkozhatnak arra, hogy az európai Nyugat, az Európai Közösség, akár az ENSZ, felkészületlen, nem tudja kezelni a nagy problémákat és az orra előtt olyan fait accompli-kat lehet létrehozni, amelyek jóvátehetetlenek lehetnek. És ha ez egyszer valahol elindul, és így sikerül, ez bátorít másutt is, másokat, akik hasonló úton indulnak el, annyiival is inkább, mert történelmi tapasztalat, hogy ha nemzeteket olyan sokkhatások érnek, mint Kelet-Közép-Európa nemzeteit a II. világháborúban, és utána, ez orvosi látteleként megállapíthatóan azzal jár, hogy a racionális érzelmi megközelítés szintjéről a társadalom egyre szélesebb rétegei kezdenek visszasülyedni az indulatok és emóciók szintjére. Így volt ez a XVII. század második felében, majd 1849 után Magyarországon, és az a nemzedék, amely akkor nevelkedett, a kiegyezés utáni időszak nagy lehetőségeiből sokat elszalasztott, mert nem vett tudomást a nemzetiségi és a társadalmi kérdésekről, hanem a külsőlegesen hazafiságban merítette ki erőit. Azon vitatkoztak,

hogy szabad-e Gotterhaltét énekelni Debrecenben. Szóval egy olyan időszakban, amikor ennek az intellektuális süllyedésnek a veszélye olyan, mint amikor az emberek meghűltek vagy tüdőgyulladást kapnak, s a beteg súlyos lázban jeges vizet követel. Hát kérem, ne kapjon jeges vizet. A vad nacionalizmus a jeges víz. A szomszédok hatása és a rossz reagálás, ez a jeges víz.

Nekünk azon kell lennünk, hogy az európai racionalitást és az európai morált, a türelmet, a békés együttélés hagyományait erősítsük. Ez egybecseng azzal, amit a kisebbségvédelemről mondtam. És ez ugyan a nehezebb alternatíva — talán még nálunk is, másutt mindenképp —, mégis ez az egyetlen reális alternatíva. Minden egyéb öngyilkos, ön- és közveszélyes. Ha rossz irányban megyünk, akkor ezzel segíteni fogunk azoknak a nyugati erőknek, amelyek ki akarják rekeszteni Kelet-Közép-Európát.

A felkészülésünk nem annyira gazdasági, mint mentális és politikai probléma.

Mindebből az következik, hogy a mi stratégiánknak eszerint kell alakulnia. Minden fórumon megragadtuk és meg fogjuk ragadni az alkalmat arra, hogy azt a kialakult kényes egyensúlyt, amely a kollektív jogok megadása és az egyéni jogokra való korlátozás két tendenciája között az utolsó években egyre hátrózottabban megmutatkozik, a kollektív jogok irányába döntsük el. Lehet, hogy a magyar erők ehhez kevesek. Lehet, hogy Magyarország nem elég nehéz ahhoz, hogy ráütve a mérleg egyik oldalára, felemelje a másik oldalt. De azt is tudjuk, svájci példából, hogy a lavina esetleg akkor indul meg, amikor egy madár rászáll. Mert már készen vannak a feltételek. Azt el tudom képzelni, hogy Magyarország lesz egy ilyen többletsúly. Ez még kitelik az erőnkéből. És akkor rögtön azt is elmondom, hogy tavaly, mikor az Európai Akadémia budapesti ülésén ezt a témát tárgyaltuk nemzetközi szakmai közönség előtt, Amerikából, Angliából, a szomszédos országokból egyaránt jöttek. Tavaly ősszel az Európa Mozgalom Magyar Tanácsának bonni fórumán ugyanezt adtuk elő. Ugyanezt adtuk elő Hollandiában az Európa Mozgalom magyar és holland tanácsának közös találkozóján. Ugyanerre még finanszírozási lehetőséget is kaptunk az elmúlt ősszel a European Science Foundationtól, amely ebben a kérdésben konferenciák sorozatát fogja rendezni, a legelső jövő ősszel Laxenburgban lesz. A londoni Egyetem 1993 őszén nemzetközi fórumként ugyancsak ezt a kérdést fogja megvitatni. Ez mind a mi kezdeményezésünkre történik. Nem lesz olyan nemzetközi fórum, ahol nem fogunk ezzel jelentkezni. Nem állítom, hogy mindez feltétlen sikerül. De egy biztos: ha nem tesszük meg, akkor nyilván nem sikerül. És megvan a lehetőség arra, hogy nemzetközi erők mögénk állnak, saját érdekükben. Ez a magyar program nem irányul egyetlen szomszéd nemzet ellen sem. Nem veszélyeztetni senkinek a biztonságát, belső kohéziókat erősít, sőt barátot csinál az ellenségből. Ez olyan világos gondolatsor, hogy nem is lehet ellene érvelni. És ha az emberek a saját valódi érdekeiket felismernék, és képesek lennének azokat követni, akkor földi paradicsomban élhetnénk. Sajnos a nehézség ott van, hogy az emberek olyan borzasztó nehezen ismerik fel a saját érdekeiket.

Hát azért ennek az érdekében tehetünk valamit, és én változatlan meggyőződéssel vallom azt, hogy ennek a kezdeményezésnek, amely Akadémiánktól indult ki, olyan európai jelentősége van és lesz, amely támogatást kaphat társadalmi, politikai és szakmai erőktől, és amely előbb-utóbb el fog vezetni oda, hogy az európai integrációhoz való csatlakozás feltétele lesz egy előírt norma-rendszer. Ha valakit meghívunk ebédre, nem jön be mezítláb, előbb hajat mos, vagy a minimális toalettel előkészítéseket megteszi. Elképzelhetetlen egy olyan ország csatlakozása az európai integrációhoz, amely ezeket az illő előkészítéseket elmulasztja. Nem engedi be a portás.

Nekünk az az érdekünk, hogy mindazon országok, ahol magyar kisebbségek élnek, bekerüljenek, a portás beengedje őket. Nekünk az az érdekünk, hogy az összes szomszédos ország magas kulturális és gazdasági színvonalat érjen el, fejlődjen és megfeleljen e normáknak. Minél nagyobb a nyomorúság, annál nagyobb a veszélye a bűnbakkeresésnek, annál nagyobb a veszélye annak, hogy emóciókkal és nem racionális módon fogják saját problémáikat megközelíteni, mérlegelni.

Ezeket szerettem volna előrebozsítani. Nem közvetlenül érintik azokat a kérdéseket, amelyekről itt ma szó lesz, de mégis alapvetően ez az a bázis, amire mi szeretnénk a programunkat felépíteni. Ez tisztességes bázis, a mi erőviszonyainknak megfelel. Nem sérti szomszédaink valódi érdekeit, és az európai integráció feltételrendszerének és érdekeinek megfelel. Ezt mi merjük és fogjuk képviselni. És ha a világon bárhol járunk, a helyi magyarokat mindenütt megkérem, a nyugati szórványmagarságra gondolok most, hogy ezt a nézetet képviseljék.

Bevezető előadás a „Magyar tudományosság a környező országokban” c. konferencián. Budapest, 1993. február 8. Megjelent: Magyar Tudomány 1993, 5. sz. 618-622. (3066.3)

II. ERZSÉBET ANGOL KIRÁLYNŐ KÖSZÖNTÉSE

Felség, Királyi Fenség!

Nagy és kivételes megtiszteltetés számunkra, hogy Felségedet és a Királyi Fenséget a Magyar Tudományos Akadémián köszönhetjük. Ezt az Akadémiát 1825-ben egy fiatal magyar arisztokrata, gróf Széchenyi István alapította, a reformmozgalom kezdeményezője, aki Angliát tekintette követendő példának. Akadémiája olyan egyedülálló nemzeti intézménnyé vált, amely nagy hagyományokkal rendelkezik és ma is fontos szerepet visz 270 tagjával, mintegy 3000 minősített kutatójával 39 kutatóintézetében.

Akadémiánk kapcsolatai az angol tudományos élettel már az 1848 forradalmát és az új Magyarország születését megelőző reformkorszakba visszanyúlnak. Jó néhány világhírű brit tudós kutatót választott meg tiszteleti tagjával Akadémiánk. Elég itt Faraday, Macaulay, Rawlinson, John Stuart Mill, Darwin vagy Eddington nevét említenünk, vagy Gábor Dénesét az újabbak közül. Közülünk pedig többen a Royal Society vagy a British Academy tagjai.

A nehéz idők ellenére, amelyek a 2. világháborút és 1956 forradalmának elnyomását követték, a Magyar Tudományos Akadémia most ismét szoros kapcsolatban áll a brit tudományos intézményekkel. A Royal Society-val az első egyezményt 1972-ben, a British Academy-vel pedig 1975-ben kötöttük. Ezek az egyezmények, amelyek cserelátogatások és közös kutatási programok elősegítéséről gondoskodtak, igen eredményesnek bizonyultak. Őszinte óhajunk, hogy ezt az együttműködést tovább szélesítsük, és a magunk részéről minden erőfeszítést meg fogunk tenni e cél szolgálatában. Különösen fiatal nemzedékeink érdekében.

Szeretném megkérni Felségedet, fogadja el tőlünk ezt az ezüst érmét, Akadémiánkon tett látogatásának emlékeként. Az érme egyik oldalán az Akadémia épülete látható, a Lánchíddal, amely ugyancsak Széchenyi nevéhez kapcsolódik, hiszen az ő kezdeményezésére építette 1842 és 1848 között egy angol mérnök, Adam Clark, mégpedig Tierney William Clark tervei nyomán.

Szeretném kifejezésre juttatni a megtiszteltetés, öröm és meglegedés érzéseit, hogy alkalmunk van Felségedet és ő Királyi Fenségét Akadémiánkon köszönteni, valamint azt a meggyőződésemet is, hogy e látogatás, amelyet a kitüntetés jelének tekintünk, hozzájárul az angol-magyar kapcsolatok kibővítéséhez a tudomány és a kutatás területén is.

Végül kérem Felséged engedelmét, hogy bemutathassam tudományos életünk itt összegyűlt képviselőit.

Üdvözlő beszéd II. Erzsébet angol királynő látogatásakor az Akadémián, 1993. május 5. (3133)

MIÉRT VAN SZÜKSÉG ÚJ AKADÉMIAI TÖRVÉNYRE?

1. Történeti előzmények

A Magyar Tudományos Akadémia a reformkor hajnalán született, egyedi, különleges nemzeti intézményünk. A múlt minden viszontagsága ellenére képes valódi, értékes hagyományait folytatni, megújítani, a rá váró feladatokat megoldani.

A Magyar Tudományos Akadémiát gróf Széchenyi István 1825. november 3-i országgyűlési fellépése hívta életre. Széchenyi — mint ismeretes — birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel a létrehozandó Tudós Társaság céljára. Példáját, további felajánlásokkal, mások is követték. Az Országgyűlés ezzel kapcsolatos felterjesztését az uralkodó 1827. április 11-én hagyta jóvá. Az 1827: XI. tc. — az első akadémiai törvény — kimondta, hogy „az önként és szabad adakozásból összeszedett tőke vagyonából Tudós Társaság, vagyis Magyar Tudományos Akadémia állíttassék fel”.

Így született meg Magyarországon is egy olyan tudós testület, amelyet, európai példák nyomán, a hazai szellemi élet jeles képviselői már a XVIII. század óta szerettek volna létrehozni. Akadémiára — egyre vagy többre — ugyanis minden országnak szüksége lett, amely a fejlődés bizonyos szintjét elérte, és azon túl kívánt haladni. E közös lényeg persze eltérő időpontokban, eltérő szervezeti formák közt valósult meg a különböző országokban. Angliában két akadémia működik. Mivel az 1660-ban alakult Royal Society mellett a XX. század elején, társadalomtudományi profillal, egy másik testület, a British Academy is megalakult. Franciaországban egymás után öt akadémia jött létre a XVII. század óta, s ezek közös mai kerete az Institut. Másutt — mint Hollandiában vagy Magyarországon — valamennyi tudományágat egy akadémia fogja át.

A Magyar Tudományos Akadémiát — ezen túlmenően — az jellemezte, hogy alapítója — a reformmozgalom kezdeményezője — jóvoltából úgy alakult meg, mint a nemzeti újjászületés, a reform előhírnöke. S azóta is, minden viszontagság és ártalmas hatás ellenére, olyan egyedi, különleges, nemzeti intézményünk maradt, amely képes valódi, értékes hagyományait folytatni és megújítani.

Az Akadémia eleinte testületi jellegű alapítványként, majd utóbb a magyar tudós társadalom „köztestületeként” működött, amely 1869 óta rendszeres állami dotációval, majd további, saját jövedelmi forrásokkal, vagyonnal, igen jelen-

tős alapítványokkal is rendelkezett. Központi szerepe volt, de nem monopolizálta a sokszínű, sokféle kezdeményezésből kiépült tudományos közéletet.

A két világháború időszakának nehéz feltételei közt is igyekezett megőrizni a tudomány és a szellem függetlenségét, humánumát. Elég itt tagjai közül Bartók Béla, Kodály Zoltán, Szent-Györgyi Albert, Babits Mihály, Bay Zoltán, Békésy György, Haar Alfréd, Riesz Frigyes nevét említenünk.

Érdemes utalni arra, hogy amikor 1923-ban a képviselőház törvényt alkotott az Akadémia támogatásáról, akkor a törvény így kezdődött: a magyar nemzet azzal is tanúságot tesz a „jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről”, hogy „a magyar tudományos munka folytonosságát mostoha helyzetében is biztosítja”.

2. Az állampárt nyomása alatt

1945 után jelentős és indokolt törekvések mutatkoztak az Akadémia szervezeti korszerűsítésére, önkormányzatának demokratikus továbbfejlesztésére. De nem sokkal utóbb a sztálinista hatalomátvétel folyamatában az Akadémia elvesztette vagyonát, alapítványait, és súlyos nyomás alá került: 1949-ben több mint 100 tagját kizárták, viszont tagsága nem egy, elsősorban politikai szempontból alkalmas személlyel bővült.

A korábbi törvényeket félretolva, 1949-től kezdve közvetlen pártirányítás alá vonták az Akadémiát, hatalmi szóval szabályozták a tudományos közéletet.

Az állampárt intézkedései az Akadémiánál is súlyosabban érintették többi szellemi intézményünket. Főleg az egyetemeket, hiszen azokat — az ifjúság nevelése miatt — politikailag még exponáltabbnak tartották, és náluk még messzebb menően hajtották végre a személyi változtatásokat. Nem egy tudós, akit nem engedtek tanítani, az akadémiai intézetek egyikében húzhatta meg magát.

Az MTA-nak ez a sajátossága a későbbi években még inkább felerősödött. A társadalom múltját és jelenét vizsgáló intézményeinek tudományos műhelyei szellemi melegágyává váltak azoknak a vitáknak, amelyeknek tüzeiben a rendszer megreformálását, illetve meghaladását célzó eszmei törekvések formálódtak ki, váltak következetesen átgondolttá.

Az Akadémia annyiban is a kivételek közé tartozott, hogy valamelyest megőrizte önkormányzatát, s ezzel a lehetőséggel a diktatúra lazulásának éveiben mindinkább élt is. Kétarcú volt ez az Akadémia, mint oly sok más intézmény ebben az országban. Így az 1969-es reform egyfelől modernizálta az Akadémiát, oldotta belterjességét, ugyanakkor azonban a kiépülő központi hivatal nemegyszer a politikai hatalom, a párt utasításait továbbította irányító szervként, az intézetek, a kutatók felé.

Az Akadémia e kétarcúságát, sőt, szervezeti megosztottságát az 1979. évi törvényerejű rendelet tette teljessé, amely formailag máig érvényben maradt — és marad, amíg az új törvény meg nem születik. Így azután, miközben az önkormányzati törekvések mindenütt — s így az Akadémián belül is — jelentősen

megerősödtek, az Akadémia központi hivatala továbbra is „a Minisztertanács közvetlen felügyelete alatt álló, országos hatáskörű” államigazgatási szervként a kormány által kinevezett és így elsősorban neki felelős főtitkár vezetése alatt végezte az akadémiai intézmények és bizonyos kutatások országos irányítása terén ráháruló teendőket.

3. A reform megindulása

A politikai rendszerváltással egy időben indult az Akadémia új élete. Az új miniszterelnök hivatalba lépése másnapján megjelent a közgyűlésen, üdvözölte és támogatásáról biztosította a megújuló Akadémiát.

Az 1990. májusi közgyűlés rehabilitálta 1949-ben méltatlanul kizárt tagjait, új elnökséget és új tagokat választott, és egyben bizottságokat küldött ki a leg-sürgősebb reformok megvalósítására. E bizottságok előkészítő munkája, javas-lataik testületi megvitatása után már 1990 őszén elkészült az akadémiai reform alapelveit megfogalmazó munkálat, amely a részelemeket egységes és világos koncepcióba illesztve, akcióprogramban fogta össze. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az átalakítás, a korszerűsítés folyamata ezzel még nem zárult le, hiszen a most esedékes lépéseket továbbiaknak kell majd követniük. Arra is figyelmeztetett, hogy az alapelvek elfogadása tesz majd tanúságot arról, hogy az Akadémia mennyiben tudja — a jelen történelmi kihívásnak megfelelően és a visszanyert és őt megillető szabadsággal élve — saját dolgait rendbe tenni.

Az alapelveket az 1990 decemberében tartott rendkívüli közgyűlés végül — nem kis vita után — elfogadta, és intézkedéseket tett azok gyakorlati keresztülvitele érdekében. Az 1991. májusi közgyűlés pedig már bizonyos konkrét eredményeket is mérlegre vethetett. Elkészült az akadémiai törvény újabb tervezete, amelyet a kormány még az évben el is fogadott. Az Akadémia azt remélte, hogy Széchenyi István születése 200. évfordulójának megünneplése során a legnagyobb magyarra való megemlékezést, érdemeinek elismerését az Országgyűlés azzal teszi teljessé, hogy törvényt fogad el az ő egyik legfontosabb alkotásáról, a Magyar Tudományos Akadémiáról, és ezzel mintegy jelképesen újjászületik a reformkori Akadémia, s jövője is biztosíthatik.

Mivel azonban egyetértés alakult ki abban, hogy az Akadémiáról szóló törvény a felsőoktatási törvénnyel együtt kerüljön a T. Ház elé — a felsőoktatási törvény előkészületei viszont hosszan elhúzódtak — így a jubileumi elfogadás elmaradt. Az eltelt két év során a felsőoktatási törvényben szabályozott kérdések köre jelentősen módosult. Emiatt az akadémiai törvényt is az új helyzethez kellett igazítani.

3.1. A reform alapelve: újjáalakulás és stabilitás

A rendszerváltással 1990 tavaszán meginduló reform az újjáalakulás és a stabilitás kettős elvi követelményét vette alapul.

Az akcióprogram kidolgozásánál, a hazai rendszerváltozás jellegének megfelelően, az Akadémiának két elvi követelményt kellett figyelembe vennie.

Az egyik, az első, azt kívánta, hogy az Akadémiát — és tudományos életünket — meg kell szabadítani annak a politikai függési rendszernek a velejáróitól, amely az állampárt hatalma idején a maga bürokratikus eszközeivel, hierarchikus, utasításos módszereivel irányította, s egyben korlátozta a tudomány fejlődését, az alkotó tehetség kibontakozását, és amelynek maradványai az utolsó évek nem lebecsülendő lazító változásai ellenére sem tűntek el teljesen, sőt, elvileg feléledésüknek sem volt intézményes akadálya. Ebből nyilvánvalóan az adott struktúrák alapos módosításának, az újjáalakulásnak szükséges volta következett.

A másik követelmény viszont az volt, hogy ezt az átalakulást úgy, olyan módszerrel, olyan ütemben kell végrehajtani, hogy közben az Akadémia és a tudományos kutatási szervezet képes legyen fennakadás nélkül, folyamatosan működni, és hogy a meglévő, megmaradt, megőrzendő értékek e sokat veszített, szegény országban veszélybe ne kerüljenek. Ez: a működőképesség, a stabilitás fenntartása hazai és nemzetközi szempontból egyaránt fontos volt. Az előbbi aspektusából azért, mert a tudományos világban is érvényes az ősi, általános igazság: rombolni könnyebb, mint építeni. Tehát tudományos műhelyeket szétrombolni könnyű, de létrehozni bizony évtizedek munkájával is igen nehéz. Nemzetközi szempontból pedig a működőképesség megőrzése azért volt nélkülözhetetlenül fontos, hiszen az is a rendszerváltozás feladatai közé tartozik, hogy minél több szállal kapcsolódjunk vissza az egységesülő Európához, és általában a nagyvilághoz. Ehhez azonban szükség van azok együttműködési készségére és bizalmára is, akikhez vissza akarunk kapcsolódni. Az újjáalakítást tehát mind szakmai, mind szervezeti, mind emberi vonatkozásban a nemzetközi normáknak és elvárásoknak megfelelően, úgy kellett végrehajtanunk, hogy Akadémiánk és tudományos életünk működőképessége, megfelelő szakmai szintje és ezzel együtt nemzetközi elismertsége folyamatosan garantáltassék, és ezt ne zavarják szükségtelen megrázkódtatások, kiszámíthatatlan indulatok, átgondolatlan és dilettáns rögtönzések. Világosan kell látnunk, hogy nagymértékben ettől függ országunk — és általában a volt blokk-országok — nemzetközi megítélése és egyben konkrét visszakapcsolódási lehetősége.

4. Amihez már törvény kell. Szervezet és rehabilitáció

Az új törvényre azért van szükség, hogy a már megtett reformlépéseket legalizálja, folytatásukhoz alkotmányos alapot adjon, de azért is, hogy a tudományos kutatás szabadságát, működési feltételeit garantálja.

Az Akadémia már több olyan lépést tett önhatalmúlag, amely a reform ügyét előbbre vitte, de amely nélkülözi a törvényes alátámasztást, részben pedig egyenesen ellentétben áll érvényes törvényerejű rendeletekkel. Ezen az úton így

aligha lehet továbbhaladni. Szükség van a reform eddigi és további lépéseinek legalizálására. Vegyünk néhány példát.

Az Akadémia elnöksége, élve a főtitkár számára nyújtott kormányelnöki felhatalmazással, már 1990 végén átalakította hivatalrendszerét. Felszámolta a ketéoszottságot, és egyben a törvényerejű rendelet előírásai szerint 1970-ben létrejött központi hivatalt. Helyette olyan titkárságot hozott létre, amelynek egyes részei a testületi bizottságok működéséhez nyújtanak adminisztratív háttérrel, a kutatóhálózattal foglalkozó részlegei pedig már részben sem foglalkoznak irányítással, hanem kifejezetten szolgáltató, segítő szerepkört töltenek be. Az Akadémia belső szervezeti egysége, normális működése így gyakorlatilag már helyreállt. De a kész tényeket nyilvánvalóan alá kell támasztani jogszabállyal, új törvényes rendelkezéssel is.

Az Akadémia nemcsak azokat a tudós szakember tagjait rehabilitálta, akiket 1949-ben kizártak, hanem visszafogadta az irodalom és a művészetek különböző ágait, amelyek annak idején, kezdettől fogva, szintén helyet kaptak a közös kereten belül, és amelyeket a sztálini rendszer ugyancsak eltávolított onnan. Az új megoldás a korábbtól csak abban különbözik, hogy az irodalom és művészetek képviselői nem valamelyik tudományos osztályon belül foglalnak helyet, hanem külön a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia keretében, amely az MTA társult intézményeként, vele szoros kapcsolatban, de önállóan működik.

5. Testületi önkormányzat

Az új törvény értelmében az Akadémia a hazai tudományosság fejlődési kívánalmainak megfelelő testületi önkormányzatot alkot. Országos érdekű problémák és feladatok elemzésével a nemzet felemelkedését szolgálja.

Az Akadémia állást foglalt amellett, hogy a hazai tudományosság autonómiáját helyre kell állítani, és szabad fejlődését úgy biztosítani, hogy kutatómunkáját minden politikai, ideológiai beavatkozástól mentesen végezhesse, saját normái és legjobb tudása szerint. Intézeteitől, bizottságaitól elvárja, hogy távol tartsák magukat a napi politika küzdelmeitől, és ezekben a harcokban — az Akadémia nevét felhasználva — ne vegyenek részt. Hiszen így, igazi funkciójuk betöltésével szolgálhatják legjobban a társadalom, a nemzet ügyét is. Az Akadémia továbbá úgy foglalt állást, hogy a reá váró feladatokat a hazai tudományos életen belül mint önkormányzattal bíró, önálló jogi személyként működő köztestület tudja a legjobban megoldani. A törvényjavaslat is ezt fogalmazza meg, hozzátéve, hogy mint testületi önkormányzat, az Akadémia a törvény keretei közt maga állapítja meg szervezeti és működési rendjét, és választja meg tagjait és vezetőit, és — végül — ismét rendelkezik saját tulajdonnal, hiszen jelenleg még saját székháza sincs tulajdonában, holott egykor jelentős vagyonnal, birtokkal, épületekkel, nagy összegű alapítványokkal rendelkezett. Mindez, ha megvalósul, hozzájárulhat a hazai tudományosság fejlődési feltételeinek jobb

megalapozásához. De mindez tulajdonképpen csak pusztá szó meg óhaj marad egészen addig, amíg az Országgyűlés az új törvényt el nem fogadja.

6. Az Akadémia és a kutatói társadalom

Az új törvény értelmében az Akadémia nem ős tudósok zártkörű klubja, hanem a hazai kutatók munkáját széles körben elősegítő köztestület. A törvénytervezet az Akadémia közgyűlésén megfelelő képviselést, részvételt ad a nem akadémikus kutatóknak is.

Az Akadémia nem pusztán idős szakemberek olyan zártkörű klubjaként kíván működni, amelynek szerepe szellemi élvezeteket, izgalmakat nyújtó felolvasó üléseken túl csak többé-kevésbé dekoratív tevékenységre korlátozódik. Ellenkezőleg: feladatának tekinti, hogy a kutatás ügyét, a kutatók munkáját minél szélesebb körben elősegítse. Minél több arra érdemes kutatót igyekszik segíteni az alkotómunkába való bekapcsolódás, a szakmai tájékozódás, a szakmai közéletben való részvétel feltételei terén. Saját hatáskörében eddig több mint 120 olyan tudományos bizottságot — és ezeken belül, szűkebb szakmák szerint még jóval több munkabizottságot — hozott létre, amelyekben több ezer, nagy többségében nem akadémikus és nem az akadémiai intézetekben alkalmazott, hanem az egyetemeken és más intézményekben működő kutató tevékenykedik. A reformlépések közé tartozott e bizottsági hálózat demokratikus újjáavasztása, a tudományos fokozattal bírók véleményének széles körű meghallgatása után. Ugyancsak széles társadalmi bázist képviselnek az Akadémia területi bizottságai, olyan főbb regionális központokban, mint Pécs, Veszprém, Miskolc, Szeged és Debrecen. Ezek ugyanis, további, jelentős számú szakmai bizottságaik útján, a különböző helyi intézményekben működő kutatókat fogják össze. E bizottságok újjáavasztása is végbement.

Ennyit — ezen a téren — az Akadémia saját kezdeményezéséből megvalósíthatott. Azt azonban, hogy a köztestület, az önkormányzat ügyeiben az Akadémia tagjain túlmenően más kutatók milyen körben, milyen képviselést útján, hogyan vegyenek részt, már a törvénynek kell előírnia. Természetesen nem olyanféle demagóg ötletéről van itt szó, mintha szakmai dolgokat népszavazás útján kellene, illetve szabadna eldönteni. A tudomány a legdemokratikusabb berendezkedésben is mindig olyan terület marad, ahol a hozzáértés a főszerep. Ettől eltérni nemzetközi megítélésünk szempontjából sem volna ajánlatos. Nem szabad félnünk annak kimondásától, hogy az értékek világában a szó nemes értelmében felfogott elitnek pozitív, mert inspiratív, és az elért eredményeket joggal tiszteltető szerepe van. És ezzel az állásponttal — mégha paradoxnak is tűnhet — nem ellentétes az a törekvés, hogy a kutatókat minél szélesebb körben kapcsoljuk be a szakmák közéletébe, és szoktassuk hozzá — a véleményalkotáson túl — megfelelő szinteken, a döntésekben való részvételhez is. Hiszen egy valóban egészséges szakmai közéletben biztosak lehetünk afelől, hogy a kutatói

körök olyan egyéneknek fognak mandátumot adni a legmagasabb akadémiai fórumon való képviselőre, akiknek szakmai munkássága széles körben tiszteletet érdemel, akiknek tudományos nézetei hatásukban újabb kutatások ösztönzői lehetnek. Ők fogják alkotni azt az 50 fős, nem akadémiai testületet, amelynek tagjai majd a törvény értelmében a közgyűlésen szavazati joggal, és így szintén befolyással rendelkeznek a határozatok meghozatalára.

7. Alap kutatás, kutatóintézetek

Főhivatású kutatóintézetek minden fejlettebb országban működnek, többféle kapcsolódási rendszerben. Az ilyen intézetek felszámolása súlyos veszteséggel járna, és a jelenlegi nemzetközi gyakorlatnak is ellene mondana. Az új törvényben védelmet keres és talál az Akadémia.

Az Akadémia e téren is megtette az első reformlépéseket. Az intézetek jelentős mértékű önállóságot kaptak a szakmai, kutatási program, a belső szervezet és a külső kapcsolatok kialakítása terén, és — meghatározott kereteken belül — a gazdálkodásban is. Az eredmények felmérését és értékelését továbbra is az arra illetékes tudományos testületek végzik. Az újdonság itt az, hogy e testületek demokratikus választások révén 1991-ben megújultak, és a kutatóintézeti hálózat főbb, közös problémáinak elemzésére, javaslatok kidolgozására létrejött az Akadémiai Kutatóhelyek Bizottsága (AKB). E testületet a közgyűlés választja, és tagjai sorába mint érdekképviselői szerv az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa, valamint az egyetemi tanszékeken és közgyűjteményekben dolgozó akadémiai támogatott kutatóhelyek is delegálnak megbízottakat.

Az intézetek életében jelentős változás 1991 óta az is, hogy az élükön álló igazgatók megbízásához igen fontos elemként épült be az adott kollektívák véleményének demokratikus (titkos) szavazás révén történő megismerése. E változás horderejét jól jelzi, hogy az intézetek mintegy felét 1991 óta új igazgatók irányítják.

Az Akadémia elsőként vállalkozott arra hazánkban, hogy átfogó kutatóhálózati felülvizsgálattal megméri kutatóhelyeinek (azon belül kutatócsoportjainak és egyes kutatóinak) teljesítményét. Ennek alapján, vagyis a minőségi és mennyiségi kritériumok teljesítésének függvényében döntött az illetékes testület, az Akadémiai Kutatóhelyek Bizottsága 1993. március derekán a kutatóhelyi költségvetési támogatás 1993. áprilisától történő újraelosztásáról. Sajnos, erre a döntésre már olyan helyzetben került sor, amikor a sorozatos gazdasági megszorító intézkedések hatására számos, nemzetközi mércével mérve is jelentőset alkotó kutatóhely súlyos működési zavarokkal küszködik, tehát a differenciálásra lehetőséget adó mozgástér hallatlanul leszűkült. Ugyanakkor az 1992-ben végzett értékelés — amelyet zömmel egyetemeken, közgyűjteményekben, tehát „konkurens” intézményekben alkalmazott szakemberek végeztek — eddig feldolgozott adatai messzemenően igazolják egyrészt az akadémiai kutatók nemzetközi elis-

mertségét (publikációk, külföldi meghívások stb.), másrészt a kutatók aktív részvételét az oktatásban. A kutatók több mint egynegyede tart rendszeresen előadást, vezet gyakorlatot, szemináriumot, speciálkollégiumot, illetve segít diplomamunkák elkészítésében.

Minden bizonnyal nem lényegtelen mozzanat, hogy az akadémiai intézetek kutatói többször és határozottan kinyilvánították: nem kívánnak elszakadni az Akadémiától, mert az számukra minden más szervezeti megoldásnál több szakmai mozgásteret, önállóságot, lehetőséget és védelmet biztosít.

Az akadémiai kutatók többségének az új iránti fogékonyságát jelzi, hogy a kutatói hálózat korszerűsítésére irányuló törekvéseket egyértelműen támogatták. Bízva abban, hogy munkájuk kiállja a szigorú kritikát, és annak nyomán indokoltan részesülnek többlettámogatásban, egyetértének a támogatások szelektív elosztásával és a rendszeres külső értékeléssel is, amit az ICSU (International Council of Scientific Unions) Magyarországon járt szakértői fogalmaztak meg három akadémiai kutatóintézet és az MTA kutatásirányítási tevékenységének értékelése után: a hálózat korszerűsítési folyamatban újra meg kell erősíteni a megtartandónak ítélt intézetek fenntartásának indokát, hogy ti. olyan léptékű és bonyolultságú, hosszú távra folyamatosságot igénylő kutatásokat folytatnak, melyek személyi, infrastrukturális és pénzügyi feltétele egyetemi keretekben nem garantálható. Magától értetődő, hogy ez a társadalomtudományi, illetve más tudományterületek alapkutatókat végző intézeteire egyaránt vonatkozik.

Itt is azt mondhatjuk, amit más vonatkozásban már jeleztünk: saját erejéből az Akadémia eddig mehetett el. További és még hatékonyabb lépések megtételéhez törvényre van szüksége.

Ha meglesz a törvény, akkor annak rendelkezése szerint tovább kell fejleszteni az AKB tevékenységét is. Oly módon, hogy a három nagy tudományterületen — az élő és élettelen természettudományok, a társadalom- tudományok területén — működő intézetekre jutó költségvetési hányad felosztására albizottságokat (kuratóriumokat) kell létrehozni. E kuratóriumok feladata az lesz, hogy öngazgató jelleggel a költségvetési támogatás szétosztását a teljesítmények szigorú számonkérésével összefüggésben tegyék meg.

8. Az Akadémia és az egyetemek. Az Athenaeum-program

Az Akadémia a reform részeként igen jelentős kezdeményező lépéseket tett annak érdekében, hogy áthidalja azt az értelmetlen ellentétet, amely az oktatás és a kutatás szétválasztása miatt a letűnt rendszer idején a volt blokk-országokban mindenütt létrejött az akadémiák és az egyetemek között. Az Akadémia felajánlotta kutatóintézeteinek közreműködését abban, hogy az egyetemek létrehozhasák tudományos továbbképzési rendszerüket. Ez a célja a máris eredményesen működő Athenaeum-társulásnak, ám azt szintén a törvény erejével kell időállóvá tenni.

Az Akadémia és az egyetemek közötti együttműködés elősegíti az akadémiai kutatóintézetek potenciáljának hatékonyabb hasznosítását, és összhangban áll a Világbank ajánlásaival is. Az egész hazai tudományosságnak érdeke ugyanis, hogy egyetemeink, ahol az oktatás mellett szükség van az attól elválaszthatatlan kutatásra is, teljes, korszerű, intézményes tudományos továbbképzési rendszert építsenek ki. A mai viszonyok közt az egyetemek ezt a feladatot egyedül aligha tudnák megoldani. Az Akadémia kutatóintézeti hálózatának jelentős erővel összefogva viszont közös erővel a mai feltételek mellett is ki tudnak alakítani egy olyan korszerű tudományos továbbképzési rendszert, amely a nemzetközi igényeknek is megfelel. Az Akadémia pedig a maga részéről felajánlotta, hogy intézeteinek szellemi erejével, technikai felszerelésével, laboratóriumaival közreműködik abban, hogy az egyetemek maguk számára ezt a rendszert kiépítsék. Teszi ezt oly módon, hogy közben természetesen messzemenően tiszteletben tartja az egyetemek érdekeit és autonómiáját.

Az Akadémia és az egyetemek már 1991-ben megkezdték az Athenaeum, egy olyan társulási program létrehozását, amely a feladat megoldásáról gondoskodik. E program irányítását az Országos Athenaeum Bizottság látja el, amelynek társelnökei, illetve tagjai az Akadémiát, másrészt a Rektori Konferenciát, az egyetemeket képviselik. A tervek megvalósítása során egész sor konkrét megállapodás és közös program született.

Ezek közül legfontosabb a tudományos fokozatok új rendszerére vonatkozó megállapodás, amely lehetővé tette, hogy a tudományos minősítés új rendszeréről ne kelljen külön törvényt alkotni, mert a minősítés egyes elemei a felsőoktatásról, illetve az Akadémiáról szóló törvények tervezetében oly módon nyertek megfogalmazást, hogy a két elem teljes mértékben harmonizál, kiegészíti egymást. Az első tudományos fokozatot, a PhD-t az egyetemek adják, és ezáltal az egyetemi autonómia a tudományos minősítés oly fontos területén is teljessé válik. Ezt az egyetemi autonómiát nem sértve, az Akadémia szakemberei is közreműködnek — egyetemi igények szerint — a PhD-hoz vezető úton. Másfelől viszont, amikor az Akadémia a maga tudományos fokozatát — az akadémiai doktor fokozatot — adományozza, akkor ezt úgy teszi, hogy mind a doktori tanácsban, mind pedig az elbírálás folyamatában az egyetemek segítségére támaszkodik, szakembereit bevonja e felelősségteljes munkába.

9. A törvény ellenzői és az állampárt hagyománya

Bizonyos erők azért támadták az Akadémiát — nemegyszer valótlan állítások kíséretében —, hogy leválaszthatassák róla kutatóintézeteit. Céljuk az volt, hogy a hazai kutatást valamiféle kutatási csúcsminisztérium irányítása alá helyezték, amely az állampárt hagyományait újjáélesztve a hivatali bürokrácia uralmát vezetné be a tudomány felett. Ez — azon túlmenően, hogy szükségtelen és igen sok pénzbe kerülne — ismét veszélyeztetné a hazai

tudományosságot, s ellenkeznek a nemzetközi gyakorlattal és a tudomány szabadságának elvével egyaránt.

Az akadémiai törvénnyel szemben egy időben felhozott ellenérveket nagyrészt a nemzetközi látókör hiánya és általában a tájékozatlanság jellemezte. Ilyen például az, ha valaki nem érti, hogy mi is az a köztestület — holott a választ a korábbi magyar jogrendszer ismerete megadja. Ilyen ellenvetés továbbá az, hogy inkább egyetlen nagy, átfogó törvényt kellene hozni „a tudományról”, általában mindennel együtt. A tudományról persze így — mint ismeretes — nem lehet törvényt hozni, csak tudományos intézményekről. Meg aztán egy ilyen általános törvénnyel próbálkozni körülbelül olyan volna, mintha egyetlen törvénybe akarnánk belefoglalni — mondjuk — a magyar gazdaságot általában.

Persze az ellenvetéseket messze nem csupán tájékozatlanság motiválja. Ugyanis elég világosan kirajzolódott egy olyan tendencia, amely nagyon is szándékosan igyekezett az akadémiai törvény ügyét, sőt, magát az Akadémia szerepét is lehetőleg félretolni, mint egyik fő akadályát annak, hogy Magyarországon a tudományos kutatást újra hatósági, bürokratikus irányításnak rendeljék alá. A törekvés nem új: a nemrég letűnt rendszer egyik velejárója és hagyománya próbál itt új életre kelni.

Mint ismeretes, több külföldi országban, így Franciaországban, Németországban valóban működnek kutatást szervező minisztériumok, de persze egészen más viszonyok között, más intézményi struktúrában belül, és — főleg — más célkitűzések szolgálatában. Rögtön hozzátehetjük, hogy e különbségek ellenére ott is nemegyszer származtak ebből belső feszültségek, konfliktusok. A tudományos kutatás és főleg az alap kutatások sajátos folyamatát ugyanis nagymértékben sértheti, ha közvetlen államigazgatási, bürokratikus irányítás alá kerülnek. A kutatási témák kiválasztása, a munka orientálása, az eredmények értékelése ugyanis elsősorban mégis a nyilvánosan működő tudós testületek feladatai közé tartozik.

A rendszerváltozással ez az ötlet — érthető módon — lekerült a napirendről. Utóbb azonban egy ideig mintha újjáélesztésén buzgólkodtak volna egyesek. Persze nem a pártállam kultúrpolitikáját kívánták e téren feltámasztani, függetlenül attól, hogy akadhat köztük annak egykori szerepvállalója is. Azt is feltehetjük, hogy valóban jó szándékkal a hazai kutatás és felsőoktatás ügyét szeretnék előmozdítani. Csak éppen nem ismernek, nem találnak jobbat a korábbi hibás módszereknél.

Ilyen körökből származott az a — ma már túlhaladott — „felsőoktatási koncepció”, amely szerint nincs szükség külön akadémiai törvényre, és azok a valótlan állítások, hogy az Akadémia az egyetemektől vette el az intézeteit — amit természetesen példákkal igazolni nem lehet —, meg hogy a tudományos minősítés jogát is az egyetemektől vették el és az Akadémiára ruházták. Holott tudni kell, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság önálló, külön állami szerv. Az Akadémia ugyan szakmai felügyeletet gyakorolt és gyakorol felette, de éppen is-

meretei birtokában az Akadémia tette meg felszámolása céljából a leghathatósabb lépéseket. Itt sem tájékoztatlanságról, hanem sokkal inkább valami olyan elgondolásról van szó, hogy ha sikerül az egyetemeket az Akadémiával ismét szembe fordítani, vagyis e fontos szövetségesükről leválasztani, akkor azok megint könnyebben alárendelhetők lesznek a hatósági irányításnak.

Az Akadémia térjen vissza Széchenyihez — hangzott el a felszólítás erről az oldalról — és adja le kutatóintézetait, hiszen ilyenekkel Széchenyi Akadémiája nem rendelkezett. A válasz megint egyszerű: ilyenekkel akkor más sem rendelkezett, mivel még meg sem születtek. Az Akadémia pedig Széchenyi újító, alkotó szelleméhez kíván visszatérni, nem pedig Széchenyi korának konkrét feltételeihez.

Egy másik hasonló elképzelést képviselt az az 1991. júniusi állásfoglalás, amelyben egy „érdekvédelmi szervezet” az Akadémiáról is azt állította, hogy a hozzá tartozó „kutató-fejlesztő helyek zöme működésképtelenné vált, csődbe jutott, és megkezdődött az egyes intézmények felszámolása”. A restriktív intézkedések szorításában az akadémiai intézeteknek valóban már ekkor is voltak súlyos gondjaik, és ezek — sajnos — csak fokozódtak. Annál inkább imponáló az a kutatók mélységes hivatástudatából fakadó erő, amely ezeket az intézeteket újabb és újabb szép kutatási eredmények elérésére ösztönözte, ösztönzi. Az „érdekvédelmi szervezet” sietett azt a következtetést levonni, hogy sürgősen létre kell hozni egy, a „tudományt és műszaki fejlesztést irányító, koordináló, egységes államigazgatási szervezetet”, illetve ennek „közvetlen felügyelete alatt” egy „vagyonkezelő szervezetet”. Ennek érdekében pedig mielőbb meg kell alkotni egy — a kutatások teljes körére kiterjedő — innovációs alaptörvényt úgy, hogy addig is minden más előkészítés alatt álló akadémiai, felsőoktatási stb. törvényt le kell állítani.

Azt, hogy a műszaki innováció feltételeinek biztosítására szükség van, feltehetően törvényes rendelkezéssel is, senki sem vitatja. Ezzel az Akadémia is messzemenően és támogatólag egyetért. Azt az elképzelést azonban, hogy a teljes kutatási szférát, annak minden ágával együtt, a népzene kutatásától kezdve a mozdonyfejlesztési technológiáig egyetlen olyan törvény szabályozza, amely a műszaki innováció szűkebb körű, sajátos törvényeit más területekre is ráerőszakolja, ebben a formában elhibázottnak, szakszerűtlennek kell tartani. A tudományos kutatásnak lényeges részét alkotják a természettudományi alapkutatások, valamint a társadalomtudományi kutatások is. Ezeket a világ egyetlen civilizált országában sem keverik össze a műszaki fejlesztéssel, és nem is próbálják annak szempontjai szerint irányítani. Sem az akadémiai, sem a felsőoktatási törvény sorsa nem függhet ilyen elképzeléstől.

Az a követelés, hogy (az Akadémián és az egyetemeken folyó) teljes alapkutatást, a teljes ágazati alkalmazott kutatást (az orvostudományoktól a mezőgazdasági kutatóintézetekig), valamint a teljes fejlesztési szférát mind együtt egy ilyen, centralizált államigazgatási szervnek rendeljék alá, a szakmai hozzáértés

és egyben a demokratikus átalakulás iránti felelősségérzet bizonyos hiányáról tanúskodik. Nem fogadható el, hogy egy szűkebb szakmai testület szempontjait próbálják az egész tudományra és az országra ráerőszakolni. Nem fogadható el az az elképzelés, amely szerint — ismét a letűnt állampárt bizonyos elfogultságára emlékeztetően — csak az új technikai eszközök érnek valamit az országnak, és ezek mellett a társadalmi, politikai, erkölcsi értékek, eszmék nem sokat számítanak.

Ilyen központosított irányítási rendszer a világ egyetlen fejlettebb országában sem található. Magyarországon pedig még a rendszerváltozás irányának is alapvetően ellentmond. Ugyanis a hivatali bürokráciának olyan új, központosított — és költséges — egyeduralmát építené ki a tudományos kutatás felett, amilyenllyen ilyen formában még a letűnt politikai rendszer sem próbálkozott. Ez a veszélyes elképzelés az állampárti rendszer törekvéseit keltene új életre más zászlók alatt, de nem kevésbé kártékonyan. Az Akadémia, mint a tudományos műhelyek önállóságának védelmezője és szorgalmazója, ezt a hatalmi igényt és veszélyes elképzelést határozottan elutasította.

De elhatárolta magát a törekvéstől a Kormány is több nyilatkozatban.

Alaptalan az az állítás, hogy az Akadémia a törvény útján „államigazgatási hatáskörrel” kíván rendelkezni. Ennek éppen ellenkezője igaz: hiszen kutatóintézetek működtetése korántsem államigazgatási feladat. Itt az ideje, hogy véget érjen az MTA mint országos hatáskörű államigazgatási szerv fikciója, megszűnjön az Akadémia félállami, kvázi főhatósági jellege, és helyreálljon az Akadémia közjogi státusaként az autonóm köztisztviselői jelleg.

Az Akadémia — erről bárki személyesen is meggyőződhetett — nyitott intézmény. Üléseinek többsége, kutatói fórumai stb. nyilvánosak, tevékenységéről az országban egyedülálló módon évente beszámolót készít (lásd például a közgyűlési fehér könyveket), kutatóinak tudományos teljesítményét pedig nem csupán hazai, hanem nemzetközi mércével is folyamatosan méri. A törvény segíti az Akadémiát nyitottsága megőrzésében. Hozzájárul ahhoz, hogy a magyar tudományosság e nagy múltú nemzeti intézményének működési és tevékenységi szabadsága — a tudományt művelő és képviselő más intézmények autonómiáját nem csorbítva — önkormányzati jogainak megerősítésével kiszélesedjék, belső életének demokratizmusa megerősödjék. Az Akadémia olyan törvény elfogadását javasolja az Országgyűlésnek, amely egyaránt szolgálja a magyar tudományosság és azon belül az Akadémiával napi munkakapcsolatban álló tudományos közösség ügyét.

10. A kutatóintézetek, kutatóhelyek hálózata

Voltak — és részben még ma is vannak — olyan elképzelések, hogy az egyetemeket a jól működő akadémiai kutatóintézetek átcsatolásával kellene talán megerősíteni. Ez az út azonban — egyes kivételes esetektől eltekintve — járha-

tatlan és veszélyes. A jelenlegi kutatóintézeti hálózat nagyobb részével ugyanis egyetemi keretben nem tudnának mit kezdeni. A hazai felsőoktatás évi mintegy 54 milliárdos keretén nem sokat lendítene az akadémiai kutatóintézetek mintegy 2,5 milliárdos költségvetési tétele, viszont a szakmai műhelyek és kutatói gárda szétszórása roppant kárt okozna. Az Akadémia ezért azt szorgalmazza, hogy intézetei, támogatott kutatóhelyei, illetve az egyetemi tanszékek társulásokat hozzanak létre. E forma az intézmények szoros szakmai együttműködését, azok funkcionális integrációját jelenti, de nem szervezeti integrációt.

A viták egyik központi kérdése volt, hogy mi legyen a kutatóintézetekkel, illetve az egyetemeken fenntartott akadémiai kutatóhelyekkel?

Az Akadémia felügyelete alá tartozó kutatóhelyi hálózaton belül a ténylegesen betöltött létszám 1990-ben kerekén 8000 főből állt, akik közül 3350 volt képzett kutató. 1991. december 31-én az összlétszám 6991 fő volt, 1992. december 31-én pedig már csak 6301. Ez utóbbinak 45%-a, közelebbről 2862 fő volt tudományos kutató, a többi technikai stb. segédszemélyzet.

A csökkenés részben a reform folyamatából következett. Abból, hogy a nem alapkutatással foglalkozó részlegeket, ahol erre mód volt, az Akadémia leválasztotta az állami költségvetésből finanszírozott, alapkutatási intézményekről. Csökkent a létszám azonban azért is, mert az egyre kisebb pénzügyi források is ebbe az irányba hatottak, hatnak. Csökkent a tudományos pályák presztízse, megtartó ereje, hiszen sokszor oly csekély egzisztenciát jelent egy kutatói állás, hogy még a legnagyobb hivatástudat sem tudja a súlyos megélhetési gondokat ellensúlyozni.

A hivatalos statisztikák szerint az MTA kutatóintézeti hálózata az ország teljes kutatási szférájának nagyjából mindössze 14-17%-a, tehát semmiféle monopóliumhelyzetet nem biztosít. Szakmai szempontból azonban — számbeli arányánál jóval jelentősebb — nemzeti szellemi értéket képvisel. Több külföldi szakértő újabban szintén úgy nyilatkozott, hogy számos kutatási területen a kelleténél is kisebb az akadémiai kutatási kapacitás.

Az ellenvélemények közül az egyik főleg pénzügyi jellegű, és általában minden külön kutatóintézetet szükségtelennek tart. Azzal érvel, hogy az egyetemeken és különböző más intézményekben egymással párhuzamosan folyó kutatótevékenységeket össze kell vonni, illetve fel kell számolni, mert a takarékoság szempontja ezt kívánja. Ez az érv viszont szinte magától esik, ha tudjuk, hogy az utóbbi évtizedek során a fejlettebb országokban mindenütt sorra alakultak főhivatású kutatóintézetek olyan komplex feladatok elvégzésére, amelyek másként — például egyetemi tanszékek keretében — nemigen lennének megoldhatók. Magyarországon már 1945 előtt alakultak, működtek ilyen kutatóintézetek.

Különösen tarthatatlan és veszélyes az az ugyancsak felbukkanó pénzügyi elképzelés, amely az alapkutatással foglalkozó intézeteket is „vállalatokká” kívánná átalakítani, hogy keressék meg, ha tudják, saját fenntartási költségeiket.

Az alapkutatások ugyanis minden fejlett országban támogatásra szorulnak, mivel nem azonnal, kiszámíthatóan hoznak hasznot, hanem csak nagyobb távlatban és közvetve, viszont — alapozó jellegüknél fogva — annál nagyobb jelentőségűnek bizonyulnak. Alapkutatásról Magyarország sem mondhat le, ha csak nem akar végső fokon magáról a tudományról lemondani. Az Akadémia éppen arra törekszik, hogy kutatóintézetei nonprofit jellegű alapkutatásokkal foglalkozzanak, és ne a valódi kutatás érdekeit sértő, megélhetésért végzett pénzkereséssel.

A leghangosabb ellenvélemény hirdetői az elmúlt esztendőben azt hangoztatták, hogy a kutatóintézeteket működtető Akadémia „sztálini” modellt képvisel, ezért mielőbb fel kell számolni. A valóságban az akadémiai kutatóintézetek hálózata nem sztálinista találmány vagy örökség. Voltak sztálinista országok, mint például Ceaușescu Romániája, ahol a diktatúra szüntette meg, illetve vette el az Akadémiától a „megbízhatatlan” kutatóintézeteket. Ugyanakkor a sztálinistának aligha mondható Hollandiában az Akadémiának 20 olyan kutatóintézete van, amely — a magyar megoldáshoz hasonlóan — hálózatként működik, talán azzal a különbséggel, hogy az igazgató kiválasztásába az intézetek tudományos közössége nem szólhat bele úgy, ahogy az ma nálunk érvényesül: ott az igazgatót egyszerűen kinevezik. Egyébként Ausztriában, Svédországban és több más fejlett országban is találunk az akadémiaik által működtetett kutatóintézeteket. A mai magyar modell tehát a sokszínű, változatos nemzetközi képbe igen jól beleillik.

Az Akadémia egyértelmű álláspontja az, hogy Magyarországon is szükség van önálló kutatóintézetekre. Fenntartásuk (létrehozásuk) minden olyan esetben indokolt, amikor adott területen folyó kutatáshoz nélkülözhetetlen a viszonylag nagy, koncentrált szellemi kapacitás és infrastruktúra. Az akadémiai intézetek legfontosabb feladata az ilyen kíváncsiságorientált és a stratégiai (gyakorlati problémák megoldását nagy valószínűséggel segíteni képes) alapkutatás. Az akadémiai költségvetés terhére kizárólag kutatás, vagyis nemzetközileg elfogadott minőségi kritériumok alapján megítélhető, originális eredmény elérését célzó tevékenység finanszírozható. Az Akadémia azért küzd, hogy ezen kutatásoknak valóban legyen megfelelő szintű költségvetési forrása (akadémiai támogatás, OTKA és más források révén). Az államnak, ha áldozatok árán is, elsődleges szerepet kell vállalnia az alapkutatások finanszírozásában; enélkül az sehol a világon nem folytatható. Ha viszont egy országban nincs magas szintű alapkutatás, akkor nincs magas szintű oktatás, és nincs érdemi nemzetközi kooperáció. Ez utóbbi ugyanis csak „üzleti alapon” folytatható; csak az kap új tudást és új ismereteket kellő időben a tudomány nemzetközi kosarából, aki eredményeivel maga is folyamatosan gyarapítja annak tartalmát.

Az Egyesült Államoktól Ausztrálián keresztül Ausztriáig mindenütt vannak önálló kutatóintézetek, és rendelkezik kutatóintézeti bázissal az európai akadémiaik többsége is. Ahogy egy korszerű iparszerkezetben egyaránt szerepe van a

kis- és középüzemnek, valamint a multinacionális vállalatnak, ugyanúgy szükség van a modern kutatásfejlesztési rendszerekben az egyetemi tanszékre, a vállalati laboratóriumra és az önálló kutatóintézetre is. Az Akadémia rendkívül károsnak tartja azt a több évtizedes gyakorlatot, amely merev falakat emel az ország különböző, más-más felügyeleti szervhez tartozó kutatóhelyei közé. Ezáltal valóban kialakultak felesleges párhuzamosságok is egyes területeken, melyek létét a versengés ösztönző hatásán túlmenően talán semmi más nem indokolja. Ezeket érdemes megvizsgálni, és a megfelelő lépéseket mielőbb megtenni.

Az MTA az intézetei és az egyetemi tanszékek közötti együttműködést szorgalmazza. Új tartalmat kap e kooperáció azzal is, hogy 1994-ben megindul a pályázati rendszerre való áttérés az Akadémia által támogatott kutatóhelyeken. Ezek keretében kutatói — és indokolt mértékű segéderői — álláshelyeket létesít az egyetemeken az Akadémia; fedezi a bérköltségeket, s azok járulékos költségeit. A nagy hagyományokkal rendelkező, és minden érdekelt fél által fenntartandónak minősített rendszerben való részvételt az Akadémia az eddiginél is szigorúbb feltételhez köti: csak azok kaphatnak kutatóhelyként támogatást, akik erre sikeresen pályáznak, a döntésre pedig az egyetemi állásfoglalás figyelembevételével kerül sor.

Támogatott kutatóhelyeit azonban az Akadémia nem adja át az egyetemeknek, mert attól korábbi hasonló lépéseinek következményei óva intik: a 70-es évek derekán — ne feledjük — az egyetemeknek 50 kutatóhelyet átengedett, és azok rövid idő alatt úgy eltűntek, felszívódtak nyomtalanul, mint a pohár víz, ha homokba öntik. Ma is működik viszont az a 82 akadémiai kutatóhely, amely az egyetemeken külön egységként fennmaradt.

Ilyen körülmények között nyilvánvalóan az a legjobb megoldás, ha az Akadémia kutatóhelyei továbbra is annak nagy védőkeretén belül maradnak. Az AKB és albizottságai megfelelő szabályozó és ellenőrző szerepkört töltenek be, munkájukat pedig a szerény méretű, szakmailag felkészült, rugalmas titkársági szervezet szakértelmével, adminisztrációs jártasságával, szolgáltatásaival segíti.

11. A hazai kutatógárda mérlege

A magyar kutatók gárdája nemzetközileg is elismert, magas szakmai színvonalat képvisel. A külföldi tudományos műhelyekkel eredményesen építheti tovább máris eleven kapcsolatait, együttműködését, ha hazai bázisát törvény garantálja.

Hazánk ma — minden viszontagság és torzító hatás ellenére — többségében egy olyan tudományos kutatógárdával rendelkezik — az Akadémián kívül és belül egyaránt —, amely feladatát jól, nemzetközileg is elfogadható, sőt, elismert színvonalon végzi. Hatékonyágát természetesen lehet és kell is fokozni. Profilját, összetételét, arányait is érdemes a mai követelményeknek megfelelően módosítani. De meglévő értékeit tagadni vagy éppen felszámolni semmiképpen nem szabad. Ez a kutatógárda nem „cserélhető le”, hiszen alternatívája sincs.

Az a nemzetközi megbecsülés, amelyben ma hazai tudományosságunknak a fejlett országok illetékes fórumainál is része van, elsősorban e kutatóknak, a többségnek köszönhető. Részben pedig — tegyük hozzá — az Akadémia e kérdésben követett következetes irányvonalának is. Ez a kutatógárda, értelmiségünk e speciálisan szakképzett együttese, olyan szellemi értéket képvisel, amely a nemzet felemelkedésének is egyik fontos tényezője, és amelynek működését folyamatosan biztosítani kell.

Az akadémiai törvény ellenzői viszont, akik hajlamosak üres szövegekkel pótolni reális érvek hiányát, jobb híján általában elutasítják a „sztálini” akadémiát. Teszik ezt úgy, hogy egyes korábban szereplő személyekkel azonosítják az egész intézményt. Eszerint az Akadémia tagjai — állítólag — nem szakmai, tudományos, hanem politikai érdemeik alapján nyerték el pozíciójukat. Sőt — még szélesebb körben — a „minősített” intézeti és más kutatók is politikai megbízhatóságuk szerint kapták tudományos fokozatukat. Az autonómia ennek a pártszempontból kiválogatott, kontraszelektált testületnek szilárdítaná meg a helyzetét, az igazán jó, politikai szempontból féltreolt szakemberek pedig annak sorain kívül találhatók.

Kétségtelen, hogy a sztálini rendszer szorításának keserves nyomait minden intézményünk többé-kevésbé magán viselte. Ettől azonban még nem válik igazá az, ami ezen túlmenően felelőtlen vádaskodás, amit az Akadémia határozottan visszautasít. Hangoztatói is nemegyszer inkább csak eszköznek próbálják felhasználni arra, hogy saját céljaikat kierőszakolják. Jellemző, hogy — még mindig a támadó nyilatkozatoknál időzve — az Akadémia mindjárt a hazai tudományosság legmagasabb szintű, nagy tekintélyű intézménye lenne, ha leadná kutatóintézetét.

Nincs a világon olyan tudományos testület, amelynek — bizonyos arányban — ne volnának gyengébb elemei is. A magyar Akadémia esetében talán éppen az a feltűnő, hogy a súlyos veszteségek, az állampárti rendszer minden torzító nyomása ellenére mindvégig sikerült a nehéz időkben is — bár nem minden téren egyenletesen — egy olyan szakmai gárdát megőrizni, amely a tudományos kutatást nemzetközileg is elismert színvonalon tudta folytatni és utánpótlást is nevelt magának. Elég itt ennek soraiból Erdős Pál, Fülep Lajos, Gerevich László, Hadrovics László, Fejér Lipót, Kalmár László, Keresztúry Dezső, Klaniczay Tibor, Manninger Rezső, Moravcsik Gyula, Novobáczky Károly, Ránki György, Rényi Alfréd, Schay Géza, Straub F. Brúnó, a fizikus Szalay Sándor, Szentágothai János, Szőkefalvi-Nagy Béla, Turán Pál, Zsirai Miklós nevét és tevékenységüket említenünk.

A letűnt rendszer hagyatékának személyi vonatkozásaival természetesen az Akadémia 1990-ben megválasztott új elnöksége is nyíltan szembenézett és igen alaposan foglalkozott. Ennek eredményeként úgy foglalt állást, hogy minden bizonyítható, komoly sérelmet tőle telhetően orvosolni kíván, felszámolja az állampárt befolyásának következményeit, de elutasít minden „boszorkányüldözést”,

bosszúakciót, nem indít újabb igazolási, kizárási eljárásokat. Vagyis nem viszonozta és nem tetézi újabbakkal a korábbi sérelmeket. Ezt egyrészt azért tette, mert jónak látta végre lezárni azt a folyamatot, amelynek során az indulat mindig új indulatot és gyűlölködést produkál. Másrészt pedig azért, mert értelmetlennek és károsnak ítélte, hogy tisztességes és jeles szakemberek — a nagy többség — nyugalalmát, munkáját, esetleg megalázó intézkedésekkel és keserű, belső vitákkal megzavarja. Ez ellentétben állt volna a folyamatos működőképesség, a stabilitás megőrzésének elvével is. Az Akadémia illetékességi körébe a szakmai, illetve szakmai-etikai és nem a politikai megméretés tartozik. Politikai igazolásra a múltban két alkalommal került sor: előbb 1919, majd pedig — nagyobb méretekben — a II. világháború után. Mindkettő tapasztalatai arra intenek, hogy ilyesmire az Akadémiának nem szabad vállalkoznia.

Annak idején — főleg a sztálini fordulat és a kizárások után — külső politikai nyomásra valóban olyanok is bekerültek az Akadémiára, akik a normatív követelményeknek aligha feleltek meg. Ezek azonban azóta már nagyrészt kihaltak, vagy esetleg nyugdíjasként, mindentől visszavonulva élnek. E kérdésre ma már aligha érdemes löport pazarolni. Egykori politikai szerepüket a történetírásnak kell majd megfelelően feltárnia.

Más jellegű probléma volt azoké, akik jó szakemberek voltak, de a kelletnél buzgóbban engedtek az állampárt nyomásának, csábításának, esetleg saját ambíciójuknak, gyengeségeiknek, illetve alkalmazkodtak (esetleg jó szándékból is) ahhoz, amit — tévesen — tartós politikai realitásnak véltek.

Ezekkel kapcsolatban az Akadémia új elnöksége azt a belső állásfoglalást követte, hogy azok az egyébként jó szakemberek, akik a múltban többé-kevésbé exponáltak magukat, most — lehetőleg önként, illetve a szakmai közvéleményre figyelve — vonuljanak az első sorokból a hátsókba vissza, és csöndes, hasznos, szorgalmas munkával mutassák meg, hogy milyen feladatra alkalmasak, illetve menjenek nyugdíjba. Ez a folyamat feltűnés nélkül tartott az elmúlt időszakban, és nem is maradt eredménytelen. Akadtak persze, akik nehezebben értették meg a dolgokat, de nekik is lehet — és lehetett — ebben így vagy úgy segíteni. Hangsúlyozzuk egyébként, hogy viszonylag kevesekről, olyan kisebbségről volt itt is szó, akiknek számaránya és befolyása már jó ideje csökkent, hiszen a rendszer utolsó, szétlazuló szakaszában a nyilvános ajánlások, titkos szavazás, szigorú többségi szabályok bevezetése útján mind többen kerültek be pusztán szakmai okokból, minden politikai feltétel nélkül az Akadémiára. S az új erők túlnyomó befolyását a törvény alapján kialakítandó új szabályoknak az a tervezett intézkedése is elősegítheti, hogy a 70 évesnél idősebb — amúgy is számfelettinek, és kötelezettségektől mentesnek minősülő — tagok testületi tisztségviseléséhez a közgyűlés hozzájárulása szükséges.

Mindennek alapján a mai Akadémia joggal utasíthatja vissza, hogy a hazai tudományos kutatói gárdát és annak műhelyeit bárki sztálinistának és alkalmatlannak minősítse. Különösen felelőtlennek tartja, ha ez esetleg olyanok részéről

történik, akik egykor annyira igyekeztek balra, az állampárt szolgálatában, hogy végül — a földgolyót megkerülve — most jobbról kezdik ugyanazt a türelmetlenséget képviselni. Vagy netán olyanok részéről, akik abból próbálnak politikai érdemet kovácsolni, hogy a kutatói pályán nem érvényesültek, mert arra még az állampárti rendszer sem tartotta alkalmasnak őket. Azok, akik tisztességesen végeztek szakmai munkájukat az elmúlt évtizedek során, nem az állampárt ügyét, hanem az európai kultúra magyar változatának fennmaradását, folytonosságának ügyét szolgálták. Ebben az országban természetesen sokakat ért valódi sérelem. E fájdalmas múlt még fogékonyabbá teszi a társadalmat arra, hogy indulatokra, radikális szélsőségekre, demagóg szövegekre reagáljon. Ez viszont nemzetközi helyzetünk és megítélésünk szempontjából is a nagy veszélyek közé tartozik.

12. Költségvetés és finanszírozás

Az alap kutatások, amelyekkel intézeteink máris nagyrészt, a jövőben lehetőleg még inkább foglalkoznak, nonprofit jellegűek, közvetlen, azonnali, kiszámítható hasznot nem hoznak. A piaci hatásoknak ezt a szektort csak korlátozott mértékben szabad kitenni. Sehol a világon, így Magyarországon sem tartható fenn alap kutatási bázis másként, mint döntően állami költségvetési forrásra alapozva.

Az Akadémia működtetéséhez természetesen azután is állami, költségvetési támogatásra lesz szükség, ha a tulajdonhoz való jogát visszakapja. Az a külföldi példák sugallta elképzelés ugyanis, hogy az Akadémia kapjon akkora vagyont, amelynek kamataiból a továbbiak során el tudja tartani magát, hazai viszonyaink közt — legalábbis jelenleg — aligha reális.

Az akadémiai feladatok elvégzésére az Országgyűlés az 1991. esztendőre 4737,6 millió forint költségvetési támogatást hagyott jóvá. 1992-ben az Akadémia 4912 millió forint költségvetési támogatással és 300 millió forint közvetlen beruházási célokat szolgáló összeggel számolhatott. A működési célú költségvetési támogatásból 3782 millió forint (az összes támogatás 77%-a) került lebontásra az intézmények részére. A fennmaradó 23% központi feladatok teljesítésére szolgál. Ilyenek például: az akadémiai tagok illetménye, a nemzetközi kapcsolatok ápolása, az elapadó kutatói utánpótlás javítására pályázati úton fiatal szakemberek felvétele, a tudományos könyv- és folyóirat-kiadás támogatása, tudományos társaságok anyagi segítése, az Athenaeum Bizottság, az 1956-os forradalom hiteles történeti feltárására alakult akadémiai kutatóhely és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia munkájának támogatása. Bizonyos kutatási programok finanszírozása azonban részben más úton vagy pályázatokból is történhetik. A kutatóintézetek fenntartási költségének még így is előreláthatólag mintegy 40%-át saját külön, egyéb bevételeikből (szolgáltatás stb.) lesznek kénytelenek fedezni, vagyis finanszírozásuk részben olyan profitorientált tevékenység útján történik, amelyet az Akadémia nem tekint igazi feladatának, és amelyet az alap kutatások védelme és folytatása érdekében lehetőség szerint

vissza kíván szorítani, illetve külön akar választani a tulajdonképpeni kutató-intézetektől. A jövőben a kutatóintézetek — akadémiai elgondolás szerint — nonprofit rendszerben fognak gazdálkodni. A költségvetési támogatás tehát az Akadémia számára nélkülözhetetlen.

A társadalmi kérdéseket formálisan megközelítő, a pillanatnyi megoldások bűvkörében élő „gondolkodók” számára — abból a kétségtelen ellentmondásból adódóan, hogy ti. hazánkban valóban sokan keresik a kenyerüket tudományos kutatással vagy annak szolgálatával, míg másfelől gazdasági életünk ennél jóval szerényebb (bizonyos területeken fejletlenebb) képet mutat — elhamarkodottan az a következtetés adódik, hogy az ellentmondás feloldása jegyében csökkenteni kell a tudományos kutatásra fordított összegek nagyságát, be kell zárni intézeteket, más területre kell küldeni az itt munkálkodó szakembereket. Egy ilyen intézkedés természetesen az ellentmondást feloldaná, ám annak hatása — könnyen belátható módon — a gazdasági életre is bénítólag hatna. Bár kétségtelenül több küszködéssel jár, átmenetileg több feszültséget, a döntést hozók számára több fejfájást okoz, mégis a modern társadalmak történetének tanulsága alapján joggal állítható, hogy nem a kutatási szférát kell a gazdaság adott szintjére szorítani, hanem a kutatási terület „víz felett tartásával” lehet és kell a gazdasági terület későbbi fellendüléséhez segítséget nyújtani. Nincs ebben semmi újdonság, hiszen Széchenyi István is annak idején a nagy parlag víziójával viaskodott, és a kilábolást abban látta, hogy ebben az országban legyen minél több kiművelt emberfő.

Az MTA vezetői és kutatóinak többsége tisztában van azzal, hogy az állami költségvetés bizonyos csökkentése az adott viszonyok között elkerülhetetlen. De az semmiképpen nem helyes, ha ezt az Akadémia esetében olyan méretű összeg elvonásával kívánnák megoldani, amely a költségvetés nagyobb tételeihez mérten ugyan szerény — vagyis nagy megtakarítást nem jelent —, viszont megbénítaná a tudományos szervezet életét. Az Akadémia ezúton is elítél, visszautasít minden olyan erőszakolt államigazgatási, finansziális beavatkozást, amely a tudomány működését ily mértékben veszélyeztetné, és amely beláthatatlan károkat okozna a nemzetnek, a társadalomnak. Felelőssége tudatában kéri az Országgyűlést és a Kormányt, hogy azokat az eszközöket, amelyek a mai nehéz helyzetben is e célra rendelkezésre állnak, úgy ossza el, átgondoltan és méltányosan, hogy ne hozza végveszélybe a nemzet jövője szempontjából pótolhatatlan értékeket.

Amikor erre kérjük az illetékeseket, ismételten csak arra a — más országok példája alapján már többször bebizonyosodott — igazságra apellálhatunk, hogy történelmi fordulópontokon, a társadalmi-gazdasági fejlődés új sínpályáinak lerakása időszakában, a nekirugaszkodás éveiben, éppen a szegény országoknak kell a tudományra lehetőleg többet költeni, ha a felemelkedés vágyától vezérelve az ország népe és vezetése elfogadja a történelmi kihívást, vállalja a nemzetközi kemény versenyt.

13. Költségek és eredmények

Az akadémiai kutatóhelyeken számos, nemzetközileg is kiemelkedő tudományos eredmény született. Közöttük is — társadalmi hasznossága okán — kiemelkedő siker a különösen környezetvédő új típusú herbicidek, az új, kiváló minőségű MV-M búza, a szárazságtűrő, nagy termőképességű új takarmánykukorica-hibridek előállítására. A biológia terén nagy fontosságú eredmény, hogy feltárták az információátvitel és a sejtmembrán-szerkezet új kapcsolatát; az immunrendszer sejtjein végzett ilyen vizsgálatok képet adnak az információátvitel molekuláris szintű mechanizmusától, és felhasználhatók az immunrendszer működésének terápiás befolyásolása terén.

A Nature című — később még más vonatkozásban is említendő — tekintélyes brit természettudományos lap szerint Magyarország első helyen áll a tudományos teljesítmény tekintetében a kelet-közép-európai régióban. Az ország megújulásának igénye, a magyar tudomány nemzetközi helyzete és nemzeti hagyományai együttesen indokolják, hogy hazánkban nemzetközi színvonalú kutatás folyjék.

A hazai és a nemzetközi tudományos eredményekben, az alkotó értelmiség alakításában, a tudományos képzésben és továbbképzésben, valamint az ország technológiai megújulásában az akadémiai kutatóhálózat (intézetek és támogatott egyetemi kutatóhelyek) részesedése messze magasabb a méretei, számaránya alapján várhatótnál.

Tudományos életünk megújulása során lehetővé vált, hogy a kutatásban és a tudományos továbbképzésben a szervezeti és az irányítási rendszer gyökeresen átalakuljon, az egyetemek és a kutatóhálózat kapcsolata új alapokra kerüljön, a Magyar Tudományos Akadémián az akadémikusok testületének Magyarország tudományos életében betöltött szerepe, a testület és a kutatóhálózat viszonya tisztázódjék.

Az akadémiai kutatóhálózatnak továbbra is be kell töltenie fontos szerepét az alap kutatásokban. Az egyetemekkel együtt hangsúlyozottan részt kell vennie a tudományos továbbképzés megújításában, garantálnia kell a tudományos alkotás feltételeit a magyar értelmiség legjobbjai számára.

Az Akadémia kutatóhálózatának (intézeteinek és kutatócsoportjainak) a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő új típusú alapellátást szeretnénk nyújtani: a kutatóhálózat gazdálkodása az állami költségvetésben garantált alapellátásra és a pályázatokkal a versenyszférában elnyerhető kutatásfinanszírozásra épül. Az alapellátás fedezné a kutatói állomány bruttó bérét és a kutatóhelyek fenntartásának, üzemeltetésének bér- és dologi költségét.

A kutatói törzsállományhoz tartoznának az intézetek és kutatócsoportok kutatóprofesszorai, tudományos tanácsadói, valamint azon tudományos főmunkatársai, akiket kinevezési („habilitációs”) eljárás keretében foglalkoztatnak. Ezek bére és járuléka az alapellátáshoz tartozik. A határozott időre alkalmazott kutatók, kutatógyakornokok bérét a költségvetés nem garantálja.

A jelenlegi helyzet szerint az intézethálózatnak juttatott költségvetési támogatás igen alacsony bérszínvonalat eredményez (1992. évi márciusi személyi átlagbér 19 489 Ft), és a működéshez szükséges feltételekhez csupán részben elégséges. A kutatók különböző bel- és külföldi pályázatokon szerzik meg az épületek fenntartásához és a kutatáshoz szükséges kiegészítő anyagi pénzeszközöket. Az előrejelezhető pénzügyi helyzetben a kutatóhálózat gyorsan működésképtelenné válhat a felgyülemelő kedvezőtlen hatások miatt. Félő, hogy ilyenképpen az intézetekben a felhalmozott érték, a magyar tudomány eredményessége, a hagyomány, a kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszer, amely jelentősen befolyásolja Magyarország nemzetközi helyzetét is, gyorsan szertefoszlik, újbóli létrehozása pedig évtizedekbe és hatalmas összegekbe kerülne.

A fenyegető veszély lehető elhárítása végett a szűkös pénzügyi ellátás koncentrálására van szükség. Ennek egyik fontos lépéseként az akadémiai törvény elfogadása után központi vagyongazdálkodást kell bevezetni. Minden anyagi eszközt mozgósítani kell intézeti és akadémiai szinten.

Támaskodva az intézetek munkájának felülvizsgálatára, határozottan végre kell hajtani az akadémiai kutatóhálózat szervezeti korszerűsítését.

A kutatóhálózat struktúráját, intézeteinek, kutatócsoportjainak körét és ezek optimális méretét, a szükséges változtatások időbeli ütemezését — mint már említettük — a három fő tudományterület szerint létrehozandó kuratóriumoknak kell meghatározniuk. Ezek működését a reform során már megalakított AKB fogja össze és koordinálja, garantálva a korszerűsítés egységes elvek szerinti végrehajtását.

14. Az ügy nemzetközi fontossága

Az új akadémiai törvény elfogadása kedvező hatással lesz nemzetközi megítélésünkre, nemcsak a tudomány, hanem a politika és az egész ország szempontjából — különösen Kelet-Közép-Európa mai viszonyai között.

Az Akadémiának ez az újjáalakulás és stabilitás kettős elvén alapuló reformirányzata a lehető legjobb visszhangot kapta a nemzetközi tudományos fórumokon. Az elismerés és bizalom jele volt, hogy a European Science Foundation nagy jelentőségű szervezete 1990 őszén a Magyar Tudományos Akadémiát — elsőnek a volt blokk-országok hasonló intézményei közül — felvette tagjai sorába. A tudományok európai képviselőit egyesítő, londoni székhelyű Academia Europaea pedig 1991 májusában Menaggióban tartott ülészakán, különböző országok tudományos közéletének helyzetét áttekintve, messzemenő helyesléssel és egyetértéssel vette tudomásul a Magyar Tudományos Akadémia lépéseit és elképzeléseit. S a sort még folytathatnánk az angol, francia, holland, svéd, lengyel, amerikai stb. akadémiák hasonló megnyilatkozásaival, az egyetemekkel közös Athenaeum-program kedvező visszhangjával, valamint annak fel-

sorolásával, hogy az Akadémia nemzetközi tudományos kapcsolatai a rendszerváltozást követően miként bővültek tovább.

Az Akadémia egy iratban már 1991 elején felhívta a figyelmet arra, hogy az adott viszonyok közt az új akadémiai törvény elfogadása igen kedvező nemzetközi visszhangot váltana ki külföldi megítélésünk során — nemcsak a tudomány, hanem a politika és az egész ország szempontjából is. Az elmúlt hónapok során, miközben egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek Kelet-Közép-Európa egyes országainak bizonytalanra váló viszonyairól vagy éppen tragikus konfliktusairól, ez a figyelmeztetés még aktuálisabbá vált. Sőt, kiegészíthetővé azzal, hogy az akadémiai törvény ügyének elhúzódása, illetve az ellene indult — meglehetősen idétlen és gyenge színvonalú — támadások kezdtek külföldön, a nemzetközi fórumokon olyan benyomást kelteni, mintha Magyarországon is veszély fenyegetné azt az irányvonalat, amelyet az Akadémia is képvisel. Az Akadémia bizonyos hazai ellenfelei két ízben is elhelyeztek a Nature hasábjain olyan — valótlanúságtól hemzsegő — cikkeket, amelyekért nemzetközi felháborodás nyomán a szerkesztőség utóbb jónak látta, hogy elnézést kérjen, de amelyek az ország nemzetközi hitelét rontották „exportált” vádjaikkal. Legutóbb az Amerikai Tudós Társaságok Tanácsa (ACLS) toldotta meg együttműködési javaslatát azzal a tapintatosan megfogalmazott kérdéssel, hogy vajon mikor tisztázódik az Akadémia helyzete.

Túlzás nélkül állítható, hogy míg az akadémiai törvény elfogadása a jelen viszonyok közt különösen kedvező hatással lehet Magyarország külföldi megítélésére, addig annak elmaradása vagy éppen elutasítása kedvezőtlen irányban befolyásolhatja a rólunk alkotott véleményeket, mert azt a benyomást erősíti, hogy az értelmes reform és stabilitás ügyét nálunk is az indulatok kezdik viszaszorítani.

Az akadémiai törvény nem akadémiai, nem tudós társasági öncélt szolgál, hanem nemzeti érdeket. E törvény megalkotóit országunk épülésének és a hazai tudomány és intézményei működtetésének elősegítő szándéka vezérelte. Széles körű előkészítő munka és többéves vitasorozat után jutottak el a jelenlegi változathoz, amely — legjobb tudományos lelkiismeretük szerint — szervesen épül hazai tradícióinkra, és nemzetközi összevetés alapján is korszerű, tudományos intézményrendszer létezésének feltételeit teremti meg.

A történelmi helyzet ezzel is lehetőséget kínál a rendszerváltozás utáni demokratikusan választott magyar parlamentnek.

Ahogy a reformkor hajnalán a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása élvonalbeli tett volt, most a kelet-közép-európai régióban az MTA reformtörvénye példaértékű jogi deklaráció lehet, és újból nemzeti intézménnyé teheti az Akadémiát.

Megmutathatja a magyar törvényhozás a világnak, hogy régióinkban van olyan ország, amely Európa e veszélyes, és ma újabb feszültségekkel terhelt zó-

nájában, az átalakulás nehézségei közt is odaadó figyelmet tud szentelni történelmi kultúránk, az európai kultúra magyar változata továbbépítésének, veszteségei helyrehozásának, jövője garantálásának.

Megmutathatja a magyar törvényhozás a világnak, hogy a nehéz viták ellenére a valóságos, fontos nemzeti értékeket kifejező kérdésekben egységesen és a fejlett demokratikus világ részeként, nagyvonalúan dönt és gondolkodik.

Megmutathatja a világnak, hogy mi nemcsak kérni, hanem adni is tudunk, és erőn felül is — ha kell — felelősséget vállalunk az egyetemes kultúráért és tudományosságért.

Röpirat a T. Ház tagjaihoz. 1993. május. (3136.1)

ÁLDOZNUNK KELL ARRÁ, AMIBEN A FELEMELKEDÉS ÍGÉRETE VAN

Néha úgy érezzük, hogy az évek, vagy éppen többéves periódusok szinte sietősebben követik egymást, mint a lassan múló napok vagy órák. Mintha csak a minap történt volna, hogy megkezdődött az Akadémia most lezáruló, új ciklusa, az ország politikai rendszerének megváltoztatásával, megújulásával egyidejűleg.

Annak idején, 1990 májusában, a demokratikus választások nyomán megalkult új kormány elnöke egy nappal hivatalba lépése után jött el közénk, hogy a közgyűlésen üdvözlje és támogatásáról biztosítsa az ugyancsak megújuló Akadémiát. Hangsúlyozta, hogy e különleges nemzeti intézményünkre mily fontos szerep vár a történelmi forduló után, és hogy a hazai tudományos élet új-jáalakításának programját immár nem felülről próbálják nekünk előírni, hanem tőlünk várják a kezdeményezést.

Most, hogy ennek az akadémiai ciklusnak immár végére értünk, számot kell adnunk arról, hogy mit végeztünk e három év alatt, mennyire tudtunk a kezdeményezés lehetőségével élni, kidolgozni egy világos reformprogramot, és mit sikerült abból megvalósítanunk. Úgy, hogy közben az Akadémia, a hazai tudományosság, a kutatás folyamatos működőképességét fenntartjuk. Az erről készült jelentést vagy mérleget szeretném most tisztelettel fő vonásaiban a közgyűlés elé terjeszteni, azzal a kéréssel, hogy szíveskedjenek nekünk — kellő mérlegelés után — a szükséges felmentést megadni. Itt néhány fő problémát szeretnék csak közelebbről érinteni, annyival is inkább, mivel a részletek megtalálhatók abban az elnökségi beszámolóban, amelyet a szokásos „fehér könyv” hasábjain ezúttal is nyomtatásban megkaptak tagtársaink.

A reformkoncepció

Első témánk a reformkoncepció. Kezdjük azzal, hogy az Akadémia teendőinek és felelősségének tudatában már akkor, az 1990. májusi közgyűlésen, valóban saját kezdeményezéséből úgy foglalt állást, hogy az 1949-ben kizárt tagok rehabilitálásán túlmenően mielőbb kialakít egy összefüggő, céltudatos reformprogramot, és mindent megtesz annak keresztülvitele érdekében.

Ennek előkészítése céljából a közgyűlés több bizottságot küldött ki. Ezek javaslatainak testületi megvitatása után, még 1990 őszén elkészült egy, az akadémiai reform alapelveit megfogalmazó munkálat, amely egységes koncepcióba

illesztette be a különböző elemeket és kijelölte a soron lévő lépéseket. A munkát hangsúlyozta, hogy az alapelvek elfogadása lesz majd tanúsága annak, hogy az Akadémia mennyiben képes a jelen és a jövő történelmi kihívásának megfelelni, a visszanyert és őt megillető szabadsággal megfelelően élni és saját dolgait rendbe tenni. Az alapelveket az 1990 decemberében tartott rendkívüli közgyűlés — nem kis vita után — elfogadta és intézkedéseket tett azok gyakorlati keresztülvitele érdekében. Az addig, tehát 1991. januárig kialakult program fő elemei a következők voltak:

1. Az Akadémiáról új törvényt kell alkotni, amely megfogalmazza az önállóságot, köztisztviselési, önkormányzati jellegünket és lehetővé teszi a reformok folytatását.

2. Addig is ténylegesen helyreállítjuk a külön testületi és hivatali szektorokra osztott Akadémia belső egységét. Az „irányító” Központi Hivatal megszűnt, helyette egy olyan Titkárságot szerveztünk, amely a különböző testületeket hivatott szolgálni.

3. Az akadémiai kutatóintézeti, kutatóhelyi hálózatot az Akadémia meg kívánja tartani, mert ez jelentős tudományos potenciált, nemzeti értéket képvisel, minden fejlettebb országnak vannak ilyen kutatóhelyei.

4. De ezt a hálózatot korszerűsíteni kívánja, nemcsak úgy, hogy önállóságot nyújt a kutatóknak és intézeteinek, hogy nem irányítása alá helyezi őket, hanem olyan bizottság segítségével kezeli gondjaikat, amely külön e célra alakult.

5. De ennél nem kevésbé fontos pont volt az egyetemekkel való együttműködés, a korábbi szétválasztás, az ellentétek felszámolása. A sztálini rendszer egyik jellemzője volt, és nemcsak nálunk, hanem valamennyi volt szocialista országban, hogy a kutatást és az oktatást egymástól szétválasztotta. Így lehetett elérni azt, hogy senki ne érezze jól magát, és az emberek egymással szembekeverüljenek. Az Akadémia tisztában volt azzal, hogy ezt a szakadékot át kell hidalni, egymásnak kezet kell nyújtani, az egyetemeknek mindenáron lehetővé kell tenni a korábbi színvonalon való működést. Ez akadémiai érdek is.

A tudományos továbbképzés új, intézményes rendszerének a kialakítására van szükség az egyetemek részére, és ebben az Akadémia intézetei készek voltak, és ma is készek közreműködni, felajánlva személyzetüket, technikai felszerelésüket, számítógépeiket, könyvtáraikat. Ez volt az Athenaeum-program, az egyetemekkel való együttműködés programja, ami egyébként megfelelt a Világbank ajánlásainak.

6. A tudományos fokozatok fennálló rendszerét át kell alakítani. Ne külön hivatal, a TMB szabja majd meg a tudományos fokozatokat, hanem maguk a szakmai fórumok.

7. Az Akadémia nem idős urak és hölgyek zártkörű klubjaként kíván működni, hanem társadalmi, nemzeti funkciót is végez, és ebben a szakmai és a területi bizottságok segítik.

Végül a 8. pont: Az Akadémia távol tartja magát mindennemű politikai kérdéstől, a napi politikát értve ezen, de magasabb szinten, a nagy nemzeti érdekek színvonalán igenis kész véleményével, javaslataival, előkészítő munkával szolgálni közös ügyeinket.

Mielőtt a témák sorsának további alakulását röviden nyomon követném, szeretném hangsúlyozni, hogy ezek a pontok egy átgondolt, egységes koncepciónak voltak a részei. Ez a koncepció két alapvető elemi követelményt vett figyelembe:

1. Újjáalakulásra van szükség: a letűnő politikai rendszer nyomainak a felszámolására, a bürokratikus, hierarchikus struktúrák módosítására, tehát jelentős átalakításra.

2. Ugyanakkor a kutatási szervezet és műhelyek működőképességét folyamatosan fenn kell tartani. Értékmegőrzésről van szó, mert európai és nemzeti kultúránk kontinuitása a tudomány terén sem szakadt meg, bármilyen kár is érte évtizedeken át.

Mindezt egy történelmi forduló feltételei között, olyan átmeneti periódusban kellett végrehajtani, amely egészen újszerű, és amelyről ma már mindnyájan tudjuk, hogy több időt és több küszködést igényel, mint ahogy azt talán eredetileg feltételeztük. Hozzáteszem azt is, hogy annak a történelmi sokkhatásnak a következtében, amely nemzetünket az elmúlt évtizedek során érte, mondhatni, szinte orvosi tünetként jelentkezik az a veszély, hogy hajlamosak vagyunk visszaesni a racionalitás szintjéről az indulatok szintjére. Ez nem először, és nem is csak nálunk fordult elő a történelemben. 1849-ben a szabadságharc bukása után is ilyen tünetek mutatkoztak, pedig az rövidebb periódus volt. Ilyen a külsőséges hazafiság, az érzelmösség, a valódi nemzeti érdekek és a nemzetközi horizont ismerete helyett a visszahatás, az emóció.

Trefort Ágoston 1888-ban, az akadémiai nagygyűlés megnyitóján kifakadt e tünet miatt, ami szerinte a tudományos kutatás és véleményalkotás szabadságát veszélyezteti. Ez a társadalom szerinte akkor „kevesebb philosophiai szellemmel bír”, mint „a század első felében”. Ez mai nyelven azt jelenti, hogy a reformkorszak többet felismert a nemzeti érdekekből, mint az 1849 után felnövekedett nemzedék. 1889-ben a Trefort helyébe lépő Eötvös Loránd elnök megnyitójában ugyancsak óvott a hamis perspektíva, a nemzeti elfogultság veszélyeitől, és ezt utóbb is nemegyszer megismételte. Most, egy elég nehéz periódus után, olyan európai nyugtalanító tünetek között, amelyekben mi is élünk, és amelyeket jól ismerünk, az az egyetlen lehetőség, hogy Széchenyi kiművelt emberfőjének a programjához visszatérve mindenki a maga eszközeivel küzdjön a szint megőrzéséért.

1990/91 körül sokszor érte támadás a Magyar Tudományos Akadémiát. Ezekben nem egy eleme volt a reális bíráltnak, mert hiszen az elmúlt rendszer torzító hatása mindenütt megjelent. Ezekkel a kérdésekkel mi is teljes mértékben tisztában voltunk; tudtuk, hogy szükség van változtatásra. De ez olyan volt,

mint amikor annak idején, az ostrom után, valaki rosszul borotválva jött fel a pincéből, tudtuk, hogy meg kell borotválni, de arra majd később kerül sor.

Sok esetben azonban indokolatlan emóciók bukkantak fel. A történelmi fordulók idején éppúgy, mint a kanyargó autópályán, centrifugális erő jelentkezik, és ha nem elég erős a kezünk, akkor kisodródunk az út szélére. A támadások zöme ilyen félresodró tendenciát képviselt. Azért mondhatom nyugodtan, így múlt időben, hogy képviselt, mert ezek a tendenciák mára szerencsére csökkentek. Ez volt az az idő, amikor valaki azt javasolta egy szakszervezeti ülésen, hogy minden intézményünket szüntessük meg, mindenki mondjon le eddigi állásáról, rangjáról, tudományos fokozatáról, és majd ők újakezdi. Éppen ők. Úgy látszik, erre önmagukat tekintették alkalmasnak. Persze a legkevésbé sem voltak azok.

Ez volt az az időszak, amikor sztálini akadémiaőről kezdtek beszélni, amire azonnal azt válaszoltam, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát nem Dzsugasvili alapította, hanem gróf Széchenyi István. A demagógia, az átgondolatlan radikalizmus, a világtörténelemre való megsértődés olyan ostobaság, amelyet soha nem szabad alapul venni.

Ez állt arra is, ahogy az Akadémia a kutatók, az emberek kérdését kezelte. Itt volt már 1919-ben kisebb, 1949-ben nagyobb mértékű igazoltatási és kizárási eljárás. Ennek — és nem csak ennek — az volt a tanulsága, hogy ilyenhez nem szabad folyamodni. Nem üldözni kell, hanem a dolgokat rendbe szedni, újjá kell építeni. Ennek az országnak mint kis országnak a stabilitás az alapfeltétele. Ennek a nemzetközi fontossága nyilvánvaló. S ezt a stabilitást, ezt a normális módon működő szakmai munkát akartuk az Akadémián is biztosítani.

Még azt is hozzáteszem, hogy az Akadémia e három év alatt igen sokat változott, sőt bizonyos fokig már előzőleg is. Kétszáz olyan akadémikusunk van, aki a hivatalos létszámba beleszámít, tehát 70 éven aluli, és ezek közül 130 olyan, aki már a 80-as években került az Akadémiára, amikor a közvetlen politikai befolyás — saját tapasztalatból tudom — már kevéssé érvényesült. Mi kezdettől fogva ezt a reformkonceptiót képviseltük. S bár ma is akad, aki azzal próbál operálni, hogy a mai Akadémia konzervatív, ezt a magunk részéről csak a szó értékmegőrző értelmében, annyiban fogadtam el, hogy ami jó, azt nem akarjuk eliminálni.

Nem hiszem, hogy az utókor ezt a reformprogramot valamilyen íkonok, elmaradott irányzatnak fogja minősíteni. Inkább a támadókat fogja felelőtlen és rögtönző bírálóknak tartani. Szerintem nyugodtan lehet folytatni ezt a programot. S azóta ki is derült, hogy ez volt a helyes, és ezt vállalhatjuk a jövő előtt.

Az akadémiai törvény helyzete

A második kérdés a törvény. Már 1991 elején elkészítettük és benyújtottuk azt a törvényjavaslatot, amelyet a kormány 1991 novemberében elfogadott. Ennek

főbb pontjai közé tartozik a köztisztviselési önkormányzat, egyszersmind biztosítja az állami vezetéssel, a kormánnyal való kapcsolatot a Tudománypolitikai Bizottság útján, amelynek elnöke Mádl Ferenc miniszter úr. Ezzel a Tudománypolitikai Bizottsággal az Akadémiának mindig jó kapcsolata volt.

A törvény biztosítja továbbá az Akadémia saját vagyonát. Jelenleg ez a ház sem a mienk. Ez is csak a kezelésünkben van, de állami tulajdon. Biztosítja továbbá a törvény az akadémiai kutatóintézeti hálózat fennmaradását, korszerű átalakítását. Biztosítja az egyetemekkel való együttműködést. A kutatógárda megfelelő képviselését is biztosítja a közgyűlésen.

Nagyon reméljük, hogy ez a törvény lehetővé teszi a belső reform folytatását is; az újjáalakulás a formailag máig fennálló törvényerejű rendelkezésektől eltérően, azokkal ellentétben, máris elkezdődött.

Annak idején még azt is javasoltam, hogy a Széchenyi-évfordulót használjuk fel arra, hogy az Országgyűlés az Akadémia alapítójának a tiszteletére hozza meg ezt a törvényt. Ez nem sikerült. Azon álláspont alakult ugyanis ki, hogy a felsőoktatási és más hasonló törvényekkel együtt kell a Parlament elé vinni ezt a törvényt.

Nos, ez 1992 elejére volt kitűzve, de egy jó év késés jött közbe. Nem akarok most részletekre kitérni, hogy miért, mindenesetre nem az Akadémia hibájából. A Tudománypolitikai Bizottság mindent megtett annak érdekében, hogy zöldágra vergődjünk, de újra meg újra visszaestünk a zsákutcába.

Most végre kész a felsőoktatási törvény, legalábbis remélem, hogy most már a Parlament elé kerül. Hogy a megoldást meg tudjuk közelíteni, az sok tekintetben annak volt köszönhető, hogy a Magyar Rektori Konferencia, tehát az egyetemek képviselője, és az Akadémia Elnöksége együttesen dolgozta ki néhány főbb probléma megoldását. A felsőoktatási törvény elkészült és néhány új mozzanat után, mint például a közalkalmazotti törvény — természetesen egy kissé módosult, új változatot kellett ismét a kormány elé terjesztenünk. Ezt az új változatot 1993 februárjában a kormány szintén elfogadta. Ez a változat, bár a késés nem volt szerencsés, bizonyos fókig jobb, mint az előző.

Melyek az új elemek?

Az egyik az, ami a közalkalmazotti törvényből következik. A részletekre nem akarok kitérni. A másik abból adódott, hogy nem külön törvény készült a tudományos fokozatokról. Egy olyan megoldás született, hogy az egyetemek adják a PhD-t az Akadémia bizonyos mértékű bevonásával, és az Akadémia adja a tudományok doktora fokozatot, természetesen az egyetemek bevonásával. Ma már a kész törvényjavaslatokban is így szerepel.

Ilyen új elem továbbá az, hogy az intézetek kezelésébe az Akadémiai Kutatóhelyek Bizottsága mellett három vagy négy szakmai kuratóriumot próbálunk bevonni és az érdekelt kutatógárda részvételét jól képviseltetni. Ugyancsak új

a törvény új változatában az, hogy a nem akadémikus kutatók jelentős képviselőket kapnak a közgyűlésben.

Végül, de nem utolsósorban új elem az is, hogy közben megszületett a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia mint önálló társult intézményünk. 1991 decemberében ült össze az előkészítő bizottság és az 1992. májusi közgyűlésen megalakult a közgyűlés jóváhagyásával ez az Akadémia, amely tulajdonképpen a rehabilitációs munkafolyamatnak a velejárója, mert hiszen Széchenyi korától kezdve 1949-ig az írók és a művészek is tagjai lehettek az Akadémiának. Csak 1949-ben zárták ki őket. A törvénnyel kapcsolatban hangzottak el bizonyos kritikák, megjegyzések, legutóbb egy rádiónyilatkozatban azt hallottam, hogy a törvény „üres”, mert nem intézkedik részletekbe menően arról, hogy a nyilatkozó munkahelyét ki biztosítja. A valóságban persze ez nem is feladata a törvénynek, amint ezt a nyilatkozónak is tudnia kellene. Szerintem a törvénynek az alapfeltételeket, a kereteket kell biztosítania. A parlamenti tárgyalás elősegítése céljából igyekszünk tájékoztatást adni, személyes tárgyalások útján, tájékoztató anyag rendelkezésre bocsátásával a képviselők házában. Továbbá elkészült az a tájékoztató röpirat, amely megfelelő adatokkal és érvekkel bemutatja, hogy melyek a vitás pontok és azok a kérdések, amelyek megoldásra várnak.

Segít ebben — gondolom — a „Tudománypolitikai irányelvek” című munkát, amelyet a Tudománypolitikai Bizottság dolgozott ki az Akadémia részvételével és amelyet legutóbb a kormány is elfogadott. A törvény elfogadása után persze sor kerül majd a következmények levonására, keresztülvitelére az alapszabályok, az ügyrend stb. terén. Tehát a reform, amely egy időre lelassult, új lendületet fog kapni.

A kutatóhelyekről

A harmadik téma az akadémiai kutatóhelyek léte. Itt csak röviden szeretném jelezni azt, mert erről majd szó esik, hogy mi ezt a kutatógárdát nemzeti értéknek tekintjük. Ilyenre szükség van és ennek nemzetközi elismertsége elég jelentős, tehát nem kell lebecsülnünk. Sokszor hallottunk általánosító kritikát erről. Azt hiszem, hogy ez nem mindig volt indokolt.

Magyarországon ilyen önálló főhivatású kutatóhelyek már 1949 előtt is voltak. Szerintem nincs szükség arra, hogy külön kutatási minisztériumot állítsunk fel ennek irányítására. Szabadon rájuk kell bízunk a kutatási programok kialakítását, de az eredményeknek az eddiginél szigorúbb szakmai ellenőrzése mellett.

Nem változtatlan, merev rendszerre gondolunk, hanem olyanra, amely a fejlődés igényei szerint állandóan mozgásban van, hatékonyabb, gyorsabb, hiszen ha jól meggondoljuk, e téren is jelentős változások következhetnek be. A korábbinál kisebb az alapkutatásokkal foglalkozó intézmények létszáma olyan reformok következtében, amelyek például a Központi Fizikai Kutatóintézetben következtek be.

Az Akadémia 1992-ben egy nagyon beható felülvizsgálatot hajtott végre részben külföldi szakértők bevonásával, nem a felszámolás igazolása kedvéért, hanem azért, hogy megnézzük, hol vannak az erős és gyenge pontok és e szerint alakítsuk ki a jövőt. Azt is ajánlottuk — remélem ez is megvalósul —, hogy ne csak az akadémiai kutatóhelyeket vizsgáljuk felül, hanem az ország valamennyi kutatóhelyét, mert csak így lehet reális képet kapni.

Sok problémát okozott a finanszírozás. 1992 tavaszán a Magyar Rektori Konferencia és az Akadémia Elnöksége együttesen meghívta Kupa Mihály akkori pénzügyminisztert. A találkozás reményt keltő volt, de utána a nehézségek újból fokozódtak. Mi tisztában vagyunk azzal, hogy ez az ország szegény, kevés a pénz, ezért is kell jóval hatékonyabban működnünk, mint előzőleg. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet két problémára. Az egyik az, hogy nem szabad a támogatást egy bizonyos kritikus szint alá csökkenteni, mert minimális haszonért súlyos károkat okozhatunk. Ez olyan, mint amikor valaki adóssággal küzd és télvíz idején eladja a cipőjét, hogy egy kis pénzt szerezzen annak fedezésére. Az ócska cipőért kevés pénzt fog kapni, de valószínűleg tüdőgyulladást kap és belehal.

Ne a mai gazdasági helyzethez tervezzük a tudomány támogatását, mert hiszen a tudományos kutatás a felemelő tényezők közé tartozik. Éppen mert szegények vagyunk, áldoznunk kell arra, amiben bizonyos fokig a felemelkedés ígérete van. A másik problémánk az volt, hogy a Tudománypolitikai Bizottság hiába próbált reális tudománypolitikát kidolgozni, amikor pénzügyi körök az elmúlt szakaszban annak megkerülésével közvetlenül akartak diktálni, csökkenteni. Ez ellen többször tiltakoztunk, legutóbb egy Akadémiai Fórumon.

Azt hiszem, hogy a leszorító politika helytelen, ilyenrel már talákoztunk 1849 után, az osztrák abszolutizmus idején, 1945 után Gerő Ernő idején, mielőtt sikerült uralmuk alá hajtani az Akadémiát. Közben is volt egy ilyen próbálkozás, Gömbös Gyula idején. Ez a hagyomány nem követendő.

Szeretném leszögezni, hogy az Akadémia most bizalommal van az új pénzügyi vezetés iránt. Meg vagyunk győződve arról, hogy a kölcsönös megértés és a dolgok lényegének felismerése útján megkapjuk azokat a szerény feltételeket, amelyek a magyar tudomány fennmaradásához szükségesek.

Ez áll a kutatóhelyekre is, amelyek az egyetemeken működnek. Az egyetemeket végiglátogattuk, hogy közösen döntsünk ezek sorsáról. Azzal az eredménnyel tértünk haza, hogy ezeket fejleszteni kell. Legszívesebben a vidéki egyetemek mellé egy sokkal szélesebb körű és gazdagabb kutatóhálózatot építenénk fel, mint amilyenel jelenleg rendelkezünk.

Az egyetemek és az Akadémia

A negyedik pont az egyetemek és az Akadémia viszonya. Itt azt szeretném jelezni, hogy — mint már mondtam — legelső feladatunk volt ennek rendezése. Az Akadémia reformprogramjában benne van a közreműködés az egyetemek

tudományos továbbképzési intézményrendszerének felépítésében és ez az Atheneum-program. Ez máris elkezdte működését. Jelenleg 750 akadémiai kutató vesz részt a magyar felsőoktatásban.

Az Akkreditációs Bizottságban is részt vesz az Akadémia, az együttműködés jónak látszik. Az akadémiai kutatóintézetek és az egyetemek megfelelően dolgoznak együtt. De szeretném hangsúlyozni, hogy nem szervezeti integrációra gondolunk, hanem funkcionális integrációra. Tehát együttműködésre, nem beolvasztásra.

A dolgok kulcsát nálunk általában felső irányítással és mindig a szervezeti átalakításban vélték megtalálni. Szerintünk fontosabb a tartalmi működés. Az akadémiai kutatóintézetek egyetemekhez való csatolása semmiféle módon nem lehetne jó megoldás. Más a lépték. Hova lehetne csatolni egy Központi Fizikai Kutatóintézetet? Melyik egyetemi tanszékhez? Ez aligha képzelhető. Fokozódna a vidék hátránya is. Továbbá még az a megoldás sem volna célravezető, ha ezt a pénzt egyszerűen odatennék a felsőoktatáshoz. A felsőoktatás évente mintegy 56 milliárdos összeggel dolgozik, az akadémiai kutatóintézeti hálózat mintegy 2,6 milliárddal. Ha az utóbbi összeget hozzáöntjük az előbbihez, az az előbbin nem segít, de az utóbbi biztosan tönkremegy.

Az Akadémia és a társadalom

Az ötödik probléma: az Akadémia és a társadalom kapcsolata. A tudományos kutatás saját szabályai szerint működik. Az alapkutatás különösen. Ennek haszna nehezen kiszámítható, de róla egyetlen ország sem mondhat le, ha az Akadémia jövőjét biztosítva akarja látni. Viszont — mint mondtam — a saját szabályok mellett nem idős urak és hölgyek klubjaként kíván működni, hanem a kutatók széles rétegei bevonásával. Az osztályokon is érdemes a rutinmunkát olyan megnyilvánulással vezetni, nyilvános rendezvényekkel, felolvasásokkal kiegészíteni, melyek a közönségre is hatni tudnak. Az osztályokon belül a szakmai tudományos bizottságok — több mint 120 ilyen van — összesen több mint 3000 kutatóval működnek, akik többségükben nem az Akadémia alkalmazottai vagy tagjai. Öt regionális központunk ugyancsak százánál több szakmai bizottsággal működik, sőt előfordult az egyik megyében, hogy a helyi szakmai értelmiség az egyik regionális központhoz kapcsolódva, az Akadémia védő „esernyője” alá kívánt helyezkedni. Meg is adtuk ezt, mert úgy éreztük, hogy felelősek vagyunk egy olyan jobb jövő kialakításáért, amikor elképzelhető, hogy a tudományos kutatásban középiskolai tanárok is részt vesznek.

A különböző nagy nemzeti érdekű problémák, mint eddig, a jövőben is foglalkoztatni fogják az Akadémiát. Ilyen munkálatok készültek már az agrárviszonyok és az aszálykár kérdésében. Munka folyik a Jelenkortörténeti Bizottság területén és a kisebbségi jogok megadásának nemzetközi biztosítása terén is. Van tehát nemzeti funkciónk is.

Magyarország és a nagyvilág

Az utolsó pont: Magyarország és a nagyvilág. Engedjék meg, hogy itt külön kiemeljem, hogy a legutóbbi pár évszázad, vagy akár a mi évszázadunk történetét reális szemmel nézve, fel kell ismernünk a nemzetközi erőviszonyok és összefüggések fontos, nemegyszer meghatározó szerepét országunk mozgásterének, lehetőségeinek alakulásában.

Fel kell ismernünk alapvető fontosságát annak is, hogy e nemzetközi erőviszonyokat képesek legyünk reálisan felmérni és róluk nem felelőtlenül, hozzá nem értő módon úgy nyilatkozni, mintha egy csendes-óceáni szigeten élnénk. A lehetőségeket ki kell használnunk, a veszélyeket el kell kerülnünk. Ehhez, persze, végképp el kell vetnünk nyomaiban is a sztálini történeti koncepciót, amely a múltat is egy külső hatalmi politika érdekeinek igyekezett alárendelni, a belső ellenségek üldözését helyezte előtérbe, s idehaza a nacionalista romantika bizonyos elemeinek újjáélesztésével próbálta lenyelhetővé, emészthetővé tenni az egyébként keserű pirulát. Tisztában kell lennünk azzal, hogy lépéseinkkel, megnyilatkozásainkkal, azok visszhangjával valamilyen felelős szerepet viszünk mindannyian országunk nemzetközi megítélésének alakulásában.

Egy korábbi beszámolóban már hangsúlyoztuk, hogy a rendszerváltás feladatai közé tartozik, hogy minél több szállal kapcsolódjunk az integrálódó Európához és általában a nagyvilághoz. Ehhez azonban szükség van azok együttműködési készségére és bizalmára is, akikhez vissza szeretnénk kapcsolódni.

Kelet-Közép-Európa nemrég szabadult országainak nemzetközi megítélése és visszakapcsolódási lehetősége jelentős mértékben függ attól, hogy átalakulásukat mennyiben tudják hatékonyan, következetesen, de ugyanakkor a stabilitás, a demokratikus jogállam kiszámítható és megbízható viszonyai között véghezvinni. Ahol bizonytalanra válik a helyzet, ahol nemzeti, etnikai vagy társadalmi feszültségek, indulatok, vagy éppen véres konfliktusok jelentkeznek, ott ilyen bizalomra nem lehet számítani.

Már évekkel ezelőtt hangsúlyoztuk: aki naivul azt hiszi, hogy a fejlettebb világ minden esetleg kedvezőtlen tünet ellenére, pusztán érzelmi okokból, keblére öleli hazakívánkozó szegény rokonait, az olyan illúziókban él, amelyek után az éppoly értelmetlen, sértett csalódottság másnapjának kell következnie.

A tudomány terén ez azt jelenti, hogy az újjáalakítást mind szakmai, mind szervezeti, mind emberi vonatkozásban a nemzetközi normáknak és elvárásoknak megfelelően kell véghezvinnünk, úgy, hogy kutatóműhelyeink és egyben az Akadémia működése és stabilitása, szakmai szintje és ezzel együtt nemzetközi elismertsége folyamatosan biztosítva legyen.

Ezen a téren az elmúlt három évben talán sikerült bizonyos eredményt elérnünk. A nemzetközi elismerés és bizalom jelének tekinthető, hogy a European

Science Foundation már 1990 őszén felvette Strasbourgban tagjai közé a Magyar Tudományos Akadémiát, elsőnek a volt blokk-országok hasonló intézményei közül. 1991 márciusában már sor került Budapesten az első nagyobb közös rendezvényre a European Science Foundation égisze alatt. Ez év őszén pedig a European Science Foundation rendezésében és költségén a European Research Conferences sorozatában sor kerül Ausztriában az első olyan nemzetközi konferenciára, amelyet a nemzeti kisebbségi program témakörében javasoltunk, belga és lengyel barátainkkal, a kollektív kisebbségi jogok biztosítása céljából. E téma fontosságát Magyarország és az európai integráció szempontjából aligha kell külön indokolni.

Nemzetközi kapcsolataink már korábban is fokozatosan fejlődni kezdtek, de most újabb lendületet vettek. A Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága kidolgozta új stratégiáját, amely azzal kezdődik, hogy a korábbi egyoldalúság helyett elősegíti a projekt együttműködési rendszer fejlesztését, a regionális együttműködések, az ösztöndíj rendszer bővítését, nem is szólva arról, hogy az európai tudományos programokba mindenhol igyekeztünk bekapcsolódni.

Az Academia Europaea, ez a londoni székhelyű, fontos nemzetközi szervezet az 1990. évi nemzetközi találkozón helyesléssel vette tudomásul a magyar akadémiai reform irányát, és 1991-ben Budapesten tartotta évi közgyűlését. Az európai akadémiai találkozóján svéd és holland kezdeményezésre 1992 tavaszán Stockholmban megállapodtunk egy formális, de rendszeres együttműködés kialakításában; abban, hogy nincs egyféle, mindenre mindenütt érvényes akadémiai modell, hanem a helyi sajátosságokat és hagyományokat is figyelembe kell venni. Ez az ülés külön felhívást bocsátott ki a kormányokhoz a kelet-közép-európai országok anyagi nehézségekkel küzdő tudományának támogatása céljából. 1994-ben Párizsban kerül sor a második találkozóra. Az ezt előkészítő bizottság ülésén, most januárban, Kelet-Közép-Európából a magyar és a lengyel akadémia elnöke vett részt.

Az általános európai jellegű kezdeményezések közé sorolható az Akadémia és a Művelődési Minisztérium közös gondozásában a Collegium Budapest, tehát egy olyan nemzetközi kutatóintézmény felállítása, mint a berlini Wissenschaftskolleg vagy a princetoni Institute for Advanced Studies. Ez a kutatóközpont európai: német, francia, svájci, osztrák, holland és svéd kezdeményezésre jött létre, igen jelentős összeggel, és a kezdeti nehézségek után, amelyekkel sokat hadakoztunk, végre beindulhatott.

A német tudományos szervezetek meghívására a kelet-közép-európai akadémiai képviselői 1992 februárjában Bonnban jelentek meg, ahol ismertették elöttük az új német berendezkedést. A franciákkal kiterjedt kétoldalú kapcsolataink vannak. Közös kutatási téma alakult ki különböző természettudományi problémákban. Posztgraduális képzést biztosító műhely nyílt az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészettudományi karán az Akadémia közreműködésé-

vel. Több hivatalos francia delegáció látogatott el hozzánk az elmúlt évben. Legutóbb pedig 1993 áprilisában új megállapodást írtunk alá Párizsban a CNRS-sel, amely ezúttal most már társadalomtudományi irányban is bővült.

Beszélhetünk az angol kapcsolatainkról is. A Royal Society-nak a European Exchange programjába elsőnek kapcsolódtunk be (1972) a kelet-közép-európai országok közül. Igen jók a skandináv kapcsolatok. Együttműködésünk van a Norvég Természettudományos Tanáccsal, a Svéd Királyi Akadémiával és a másik svéd akadémiával is, amelyik Uppsalában működik. Ez utóbbival történelmi és irodalmi kérdésekben működünk együtt.

Beszélhetünk a finn akadémiával 1991-ben kötött egyezményről is, amelynek keretében részfoglalkozású professzorok tevékenységére nyílt lehetőség. Igen pozitív kapcsolataink vannak a svájci tudós körökkel. Formális aláírás azért nem született, mert a kormányzat svájci részről és az Akadémia magyar részről nehezen tudna közös hullámhosszat találni. Ezt a kérdést tisztázni kell. Ezt a kérdést már a Külügyminisztériumnál és a Tudománypolitikai Bizottságban is felvettem.

Közelebb, a kelet-közép-európai régióban a lengyel akadémiával rendszeres baráti együttműködés és kölcsönös találkozások sora alakult ki. Egyezséget írtunk alá olyan közös regionális projektekre, amelybe szeretnők a cseheket és a szlovákokat is bevonni. A volt Csehszlovákia országai nehezen bontakoznak ki a válságos évtizedekből, de keresni kell velük a kapcsolatot. Csehország akadémiájával új megállapodást írtunk alá a közelmúltban. Ami pedig a szlovák akadémiát illeti, meghívtam az elnökét, hogy látogasson el hozzánk. Csütörtökön megjelenik a közgyűlésen, és üdvözölni fogja a Magyar Tudományos Akadémiát.

Az osztrákokkal 1992-ben írtunk alá új megállapodást. A románokkal is érintkezésben vagyunk. A történelmi vegyes bizottság újjáalakult, és éppen tegnap és tegnapelőtt tartotta ülését. Megfelelő kapcsolatunk van az ukrán, az orosz és általában a volt szovjetunióbeli tagállamok tudományos köreivel. Hadd jelentsem azt is, hogy holnapután felkeresi az Akadémiát a Tatár Autonóm Köztársaság akadémiájának elnöke, aki szervezeti problémáink iránt érdeklődik.

Az amerikai tudományos akadémiával nagyon jó személyes kapcsolataink vannak. 1991 novemberében személyesen is ellátogattam hozzájuk. A National Science Foundation 20 éve működik együtt az Akadémiával. Ennek a megünneplésére 1992 őszén népes küldöttség jelent meg Magyarországon, és együttes ülést tartottunk. Ezenkívül van kapcsolatunk Japánnal, Dél-Koreával is, ahol részt vettünk az úgynevezett akadémiai tanács munkájában. Talán még azt is hozzátehetném, hogy a nemzetközi közélet is felfigyel az Akadémia szerepére. Ez volt tapasztalható a svéd király, II. János Pál pápa, a kanadai fő kormányzó, most legutóbb pedig a múlt szerdán II. Erzsébet angol királynő látogatása alkalmával.

Ez volt a megnyitóm, és egyben beszámolóom arról, hogy mennyiben tudunk a közgyűlés által jóváhagyott reformprogram megvalósításában előrejutni. Arról, ami történt. Lehet, hogy ami nem történt, ugyancsak figyelmet érdemel. Nem bomlott szét az akadémiai kutatógárda. Az Akadémia munkáját és a lényeges kérdésekben való belső egyetértést nem zavarták meg. Mindennek eredményeként talán nem hiábavaló Széchenyi szavait idéznem, aki mindig hangsúlyozta, hogy az Akadémiának nincs és nem is volt köze a politikához, de 1846-ban mégis úgy nyilatkozott, hogy a Magyar Akadémia „a mi sajátos politikai körülményeink között nemzeti újjászületésünket tekintve fő tényezőzt képezhet sőt ilyent képeznie szoros kötelessége”. Ehhez szeretnénk tartani magunkat.

Elnöki megnyitó beszéd az MTA Közgyűlésén, 1993. május 10. Megjelent: Magyar Tudomány 1993, 6. sz. 657–666. (3141.1)

A FELADATOT IGYEKEZTÜNK TISZTESSÉGGEL ELVÉGEZNI

A megnyitó alkalmából előterjesztett beszámolómban, szélesebb nyilvánosság előtt, a múltra visszatekintve, elsősorban olyan fő kérdéseket próbáltam elemezni, amelyek akadémiai tudományos életünk helyével, szerepével kapcsolatosak az ország társadalmában és a nagyvilágban. Most e kiegészítő expozéban, többé-kevésbé egymás között, szűkebb körben inkább olyan belső problémákról szeretnék szót ejteni, amelyek szintén hozzátartoznak ugyan a múlt mérlegéhez, de amelyek a belőlük adódó tapasztalatokkal együtt a jelenben és a következő időkben is további közös gondolkodást és figyelmet igényelnek mindannyiunktól.

Mindenekelőtt szeretném bejelenteni, hogy az Országgyűlés nagy többséggel elfogadta, hogy az akadémiai törvényt a felsőoktatásival együtt, sürgősséggel tárgyalni fogja. Reményünk van tehát arra, hogy e fontos fordulóponton belátható időn belül túl leszünk. Amiből, persze, nem kényelmes hátradulás következik majd, hanem éppen ellenkezőleg, a törvényből adódó következmények keresztülvitele, az alapszabályok, ügyrendünk megfogalmazása, a működési feltételek kialakítása, struktúraváltás, tehát a további reformlépések sora.

Szeretném azt is jelezni, hogy elkészült és szétosztásra került az, a t. Ház tagjai számára készült röpirat, amely minden képviselőt tájékoztatni kíván arról, hogy — mint a címben olvasható — miért van szükség az új akadémiai törvényre. A röpiratnak az is célja, hogy megismertesse a reform mellett szóló érveket, tisztázza a főbb vitakérdéseket, helyreigazítson tévedéseket és cáfoljon olyan ellenvéleményeket, amelyek mögött rendszerint félreértések, tájékoztatlan-ság vagy esetleg hátrahúzó törekvések rejlenek.

Ebben a röpiratban szó esik a hazai tudományos kutatógárda megítélésének, kezelésének ügyéről is, amellyel tulajdonképpen ezt a mai expozét kezdeni szeretném.

Reformkoncepciónk egyik kiindulópontja volt, hogy ez a magyar tudományos kutatógárda fiatalabbakat és idősebbeket, vezetőket és kezdőket mind beleértve, lényegében véve még ma is, nemzetközileg is megfelelő, jó szakmai színvonalat képvisel. Másképp nem tudna együttműködni a mai módon külföldi műhelyekkel, részt venni közös projektekben, vagy éppen adott esetben odakint pozíciót, munkát találni. Tehát olyan szellemi potenciált, tudást, nemzeti értéket jelent, amelyre ennek az országnak szüksége van, amelyet éppen ezért nem volt és a jövőben sem szabad veszélyeztetni, szétbontani, elrontani.

Hozzátehetem: a legjobb, legésszerűbb megoldás ezeket az Akadémia védelme alatt megőrizni az alapkutató intézeti hálózat és a kutatóhelyi hálózat ke-

retében, amelyet persze lehet, kell is korszerűsíteni, hatékonyabbá tenni. Mert a fejlődés változó igényeihez rugalmasan hozzá kell igazítanunk mindenkor. De ez nem változtat a lényegen.

Jómagam hosszú éveken át dolgoztam az Akadémia egyik kutatóintézetében. Pontosan ismerem az intézményrendszer gyenge pontjait és előnyeit. Arra is pontosan emlékszem, hogy ki, mikor, milyen szerepet vitt az elmúlt évtizedekben. Mindezzel együtt az a véleményem, hogy ezt a gárdát értéknek kell tartanunk és meg kell őriznünk.

Ez ellen, és maga az Akadémia ellen is voltak az elmúlt három év alatt, főleg első szakaszában támadások. Elhangzott a sztálinista jelző, amit különösen irritálónak találtam akkor, ha olyanoktól hallottam, akik olykor oly végtelenül buzgó támogatói voltak a letűnt rendszernek és egy-egy vezetőjének. Erre is pontosan emlékszem.

Már az elmúlt évek során feltűnést keltett a Nature hasábjain megjelent két cikk, amely éles támadást intézett az Akadémia ellen, valótlán adatok kíséretében. Tulajdonképpen hazai ellenfeleink exportálták ezeket az információkat, majd reimportálták, üdvözölve mint külföldi szakavatott véleményt. Ezt a jelenséget a múlt év elején a stockholmi európai akadémiai találkozón nemzetközileg is elítélték.

De nemcsak a hazai ambíciókról, kielégítetlen ambíciókról van itt szó. A külföldön élő magyar tudósok általában elsőrendű emberek, nemcsak szakmájukban válnak ki, hanem abban is, hogy jó barátok, jól együttműködnek és jó jellemeik. Ez a nagy többség. Előfordult viszont az is, hogy valaki anyagi előnyök kedvéért eltávozott — amit természetesen nem róhatunk fel neki, ha nem is követjük mindannyian —, és aztán azzal próbálta e lépését igazolni, hogy itthon minden a régi mederben maradt, fennáll a régi rendszer, a tudomány feudális jellegű, és ezáltal kellő erkölcsi jogcíme van arra, hogy ne térjen haza. Kérem, a saját rossz lelkiismeretét senki ne próbálja velünk csitítani.

Egy Amerikában, New Jersey-ben élő, jeles biológus szakemberünk 1992 decemberében levelet írt washingtoni nagykövetségünknek, aki ezt a levelet elküldte nemcsak nekem, hanem Surján László miniszter úrnak is. Tehát az írás elég nagy nyilvánosságot kapott. E levélben az illető az Akadémiát rendkívül durván megtámadta mint a régi rendszer képviselőjét, arra hivatkozva, hogy az ő két pécsi tanítványa az egyetemen nem tudott megfelelően elhelyezkedni. Azt persze máig sem értem, hogy miért felelős az Akadémia a pécsi egyetemért.

A valóság, amint szakembereinktől megtudtam, a következő: Méhes Károly tagtársunk szerint a szóban forgó fiatalemberek egyike — idézem az ő levelét — „a jobb lehetőségeknek és a több pénznek nem tudott ellenállni”, kiment Kanadába. Méhes hozzáteszi — idézem —, nem igaz azonban, hogy Kanadába távozását „valamiféle gáncsoskodás, az erkölcsi támogatás hiánya motiválta. Jellemző negatív példaként való említése pedig félrevezető, ferdítés”.

Ugyanerről az esetről Flerkó Béla tagtársunk azt közölte, hogy valóban előfordult, hogy fiatalok nem tértek haza, vagy eltávoztak, de nem „a tanszéken

lévő merevedett feudális rendszer miatt”, hanem — ismét idézem, „amint maguk is megmondták — az ottani jobb kutatási és anyagi körülmények miatt”. S a levélnek azzal a megállapításával sem lehet egyetérteni, hogy — megint idézem — „az OTKA-pályázatokon a mai napig volt tanszékvezetők, akadémiai csoportvezetők szabják meg a tudomány fejlődését, illetve gátolják meg”.

Az ilyen megalapozatlan és felületes támadásokat a leghatározottabban visszautasítjuk, abban az őszinte reményben, hogy az illető szakember legalább a saját szakmájában alaposabban szerzi be az információkat.

Arról is kaptunk levelet egy külföldi, németországi magyar kutatótól, akit ugyancsak tájékoztatlansága vagy esetleg sértett ambíciója vezet, hogy az Akadémia jelenlegi konzervativizmusa gátolja a tudomány fejlődését. Meg kell mondanom, hogy akkor már szórakoztatóbbnak találom azt a levelet, amelyet tegnap kaptam egy nyilvánvalóan elmebetegtől, aki arra kéri az Akadémiát, hogy miután ő úgyis esedékes a Nobel-díjra, ezért utaljanak neki ki előlegként két és félmillió dollárt. Ezen legalább mosolyogni lehet.

Az ilyen és hasonló támadások a felületes általánosításnak és a tájékozatlan magabiztosságnak olyan keverékét jelentik, amelytől óva inteném valamennyi szakemberünket. Idehaza is vigyázzunk tehát az olyan jelzők használatára, hogy feudális, amelyet mint történész, szakkifejezésnek tartok, amelyet lehetőleg nem kellene díszítő jelzőnek használni. Egyébként lehet, hogy van valahol, valami ilyenféle negatív jelenség, mint ahogy vannak féllábú biológusok, vagy esetleg félszemű történészek, de nem mondhatjuk azt, hogy a magyar történészek általában félszeműek, legalábbis ma már nem. Az Akadémiára ezek a jelzők bizonyára nem illenek, és azt hiszem, hogy nem is fognak illeni.

1990 körül eleinte hívei voltak Magyarországon a radikális sokkterápiának, s ehhez a német eljárás szolgált követendő mintaként, hogy ilyen keményen, ilyen igazoltatási módszerekkel kellene nekünk is eljárni. Mi ezt az álláspontot kezdettől fogva nem tartottuk jónak. Nemcsak azért, mert pontos információink voltak a német tudomány képviselőitől, és nemcsak azért, mert a német helyzet lényegesen különbözött a magyartól. Nálunk nem volt az akadémiai szervezet úgy kifejlesztve, s így politikailag exponálva. A magyar fejlődés mégiscsak más volt, mint az NDK fejlődése, vagy akár más országoké. Német szempontból sem tartottuk helyesnek.

Tegnapelőtt kaptam meg a *National Science Foundation* egy speciális riportját, amelynek a címe az, hogy *Foreign Participants in US Academic Science and Engineering*. Most 1993-ban jelent meg. Ebben benne van adatszerűen, hogy 1984 és 1991 között melyik ország hány diákot küldött amerikai egyetemekre. Eszerint 1984-ben Magyarország 190-et, Csehszlovákia 51-et, Románia 73-at. Az NDK-ról nem is beszélek. 1990-ben ez a szám Magyarország részéről 440-re, Csehszlovákia részéről 87-re, Románia részéről 120-ra emelkedett. 1991-ben Magyarország 510 diákot küldött, Csehszlovákia 138-at és Románia 250-et. Ez nem a szomszédos országok tudományos teljesítményének lebecsülését, hanem azokat

a politikai nehézségeket jelzi, amelyek a szomszéd országokban még nálunk is jobban akadályozták hosszú ideig a tudomány kibontakozását. Ez azt jelenti, hogy nálunk fokozatosan, lényegesen korábban megindult a régi merev rendszer szétlázítása, és ezáltal nem is kezelendő úgy a magyar akadémiai fejlődés, mint — mondjuk — az NDK bizonyos intézményeié.

Ma már egyébként német részről is belátják, hogy helytelen volt a radikális eljárás. A közelmúltban Bielefeldben tartott tudománypolitikai konferencián a német Kutatási Minisztérium specialistái egyértelműen hangsúlyozták, hogy tévedtek, amikor az akadémiai intézeteket ilyen sietősen felszámolták és azt hitték, hogy a kutatói kapacitást politikai igazolás után egyszerűen az egyetemekre vagy máshová kell áttelepíteni. A sokkterápia eredménye az volt, hogy rengeteg emberi feszültséget teremtett, ugyanakkor viszont a kutatás kapacitása rohamosan csökkenni kezdett, úgyhogy máris ijedten kezdtek újabban ismét önálló kutatóintézeteket létrehozni.

Ezt mi elkerültük, mert pontosan lehetett tudni, némi történelmi tapasztalattal és előrelátással, hogy az ilyen lépésekből mi következik. Nálunk ez még veszélyesebb lett volna. A német tudomány ki fogja ezt heverni. Mi nem engedhetünk meg magunknak ilyen rögtönzéseket és tévedéseket. 1525-ben I. Ferenc francia király Páviánál akkora vereséget szenvedett, hogy hosszú ideig fogságban volt. Franciaország azonban tovább élt és nagyhatalommá vált a XVII. században. Egy évvel később, 1526-ban Mohácsnál a magyar király szenvedett vereséget a törököktől. Nagyon jól tudjuk, hogy utána mi következett. Ugyanaz a dolog más jelentőséggel bírt és nagyobb veszélyt jelentett nálunk, mint nagyobb tartalékokkal rendelkező országokban.

Az említett német konferencián az is megállapítást nyert, hogy a mi régióinkban a magyar tudomány és a Magyar Tudományos Akadémia őrizte meg leginkább teljesítőképességét, működőképességét, és a megújulás, a reform mellett éppen ez volt az a feladat, amelyet három évvel ezelőtt megtisztelő módon a közgyűlés rám bízott. ... Politikai érdemnek soha nem tekinthető a szakmai teljesítmény hiánya vagy a lustaság. Mi nem más véleményeknek voltunk és vagyunk ellenségei, hanem az ostobaságnak, mert ez a legnagyobb veszély, amely bennünket fenyeget. Az ostobaságnak és az elhamarkodottságnak vagyunk ellenségei — s azt hisszük, hogy amikor költözködnünk kell, akkor nem érdemes a költözködést azzal meggyorsítani, hogy a bútorokat a IV. emeletről az ablakon dobjuk ki, hogy hamarabb leérjenek.

A törvény által meghatározott új helyzetünk sok munkát fog követelni a testületi szervektől, többet, mint amennyit eddig végeztek. Ez áll az osztályokra és a bizottságokra egyaránt. Mind az osztályok, mind a szakmai tudományos bizottságok feladatköre növekedni fog. Segíteni kell abban őket, hogy a meg-növekedett munkával hatékonyan meg tudjanak birkózni. ...

Öreg-e az Akadémia? A kérdés látszólag költői és bizonyos fokig furcsa is, mert az akadémikusok általában nem az óvodisták soraiból kerülnek ki. Világos,

hogy nem. Szeretnék ehhez bemutatni egy ábrát, az akadémiai korcsoportokét. Balról jobb felé növekszik az évek száma, és hogy melyik korcsoportba hányan tartoznak, azt a fölfelé menő sötét foltok mutatják. A korhatár a jobb szélen fut le, itt van a legtöbb. Jobbra látni egy kiálló bütyköt, ez a mi, az én nemzedékemé, ez azoknak a többé-kevésbé rehabilitáció útján később bekerült akadémikusoknak a korcsoportja, akik korábban nem lehettek az Akadémia tagjai. Ebben már benne vannak az új választások eredményei is.

Ha megnézzük, akkor máris nyilvánvaló, hogy aránylag rövid egy-két éven belül éppen a magas torony kezd majd jobb felé tolni, aminek következtében többen kerülnek át a hivatalos létszámkorlátokat nem érintő 70 éven felüliek csoportjába. Ezért felvetem azt a gondolatot, hogy ne három év múlva kerüljön újra tagválasztásra sor, hanem már két év múlva. Ennek meglesz a lehetősége, és ezzel is megkönnyítjük, hogy ne minden változás együtt történjék. ...

Azt a feladatot, amelyet három évvel ezelőtt a közgyűlés megtisztelő bizalma ránk bízott, igyekeztünk tisztességesen elvégezni. Hogy ez mennyiben sikerült, azt a közgyűlés hivatott eldönteni, amelynek ezt az intézményt még mindig épességben, működőképesen, egy történelmi forduló három éve után tisztelettel visszaadom és kérem felmentésemet.

Elnöki beszámoló rövidített szövege. A kihagyott részeket pontozás jelzi. MTA közgyűlés, 1993. május 13. Megjelent: Magyar Tudomány 1993, 6. sz. 688–693. (3141.2)

HOGYAN KELL MEGÖREGEDNI?

Miniszter Úr, Aelnök Úr, Kedves Barátaim!

Az elmúlt napokban, szabadságon lévén, próbáltam előrehaladni a Görgey-kérdés történetéről szóló könyvem írásában. Éppen ott tartottam, hogy Görgey 80 éves lett, ezelőtt majdnem száz esztendővel. A lapok tele voltak csodálkozással, hogy íme az ősz aggastyán, az agg pátriárka, még járni tud, és milyen okosakat mond. S akkor egy kissé zavarban éreztem magam, mint az olyan diák, aki nem készült fel tulajdonképpen arra a szerepre, amely most őrá vár. Nagyon csodálkoznék, ha valaki engem agg pátriárkának próbálna nevezni. Zavaromban végiggondoltam, hogy vajon kitől kérhetek tanácsot az általam olvasott szerzők közül. Eszembe jutott H. G. Wells, aki, amikor 70 éves lett, s az angol írók ezt az alkalmat megünnepelték, a következőket mondta: kicsit olyan ez, mint amikor a dajkám gyerekkoromban este bejött és azt mondta, hogy „master Henry, it's time to go to bed”, vagyis: ideje aludni menned. Azokból a megtisztelő szavakból, amelyeket most itt hallottam, talán nem egészen ez csendült ki. Félretettem Wellst, aki egyébként még csak 70 volt akkor. Így hát a franciákhoz fordultam. Eszembe jutott La Rochefoucauld, aki mindig tömören, ijesztő mélységig belátott az emberek szívébe. De ő csak annyit mondott, hogy „kevesen vannak, akik tudnak öregek lenni”. Erre tovább kellett keresnem a választ. Megnéztem Voltaire-t, aki a Candide és a kertápolás miatt közel áll a szívemhez, de ő csak 65 éves volt, amikor a Candide-ot írta, szinte még gyerek. Rousseau-t is megnéztem, és tőle azt tanultam, hogy az ember azon veszi észre a saját öregedését, hogy másokon látja az öregedés jeleit. Ez sem volt elég! Lyautey marsall jutott az eszembe, aki, amikor afrikai szolgálata 81 éves korában véget ért, és megkérdezték tőle: mit fog csinálni, azt felelte: hát kérem, ha valaki 81 éves, akkor ideje, hogy megkezdje a karrierjét. Hát ő kemény katona volt. Azután a végén André Maurois-nál kötöttem ki, akinek van egy nagyon jó könyve az „élet művészetéről” (Un art de vivre). Ebben elmondja, hogy meglátogatta a 85 éves Gabriel Hanotaux-t a hegyek között a kertben, aki mindenféle több évszázados bölcsességet mondott neki, sok közhelyet is, de volt egy mondása, amely láthatóan nagyon tetszett neki. Ez úgy hangzott, hogy: Si tout le monde savait ce que tout le monde dit de tout le monde, personne parlerait personne; vagyis: „ha mindig kiderülne az, hogy mindenki mindenkiről mit mond, akkor senki nem beszélne senkivel”. De volt egy másik, kicsit ijesztőbb

története is, amely szerint bizonyos óceániai törzseknél az a szokás, hogy az időseket fölkergetik a pálmafára és aztán megrázzák a fát. Na most, ha nem esik le, akkor alkalmas még a szerepre, ha leesik, hát akkor eldőlt a kérdés. Én ígérem, ha ezt velem megteszik, akkor én jól megdobálom őket.

Vegyük azonban komolyra a dolgot. Maurois azt írja egy helyen, hogy az öregedésben a legnagyobb baj nem a testi gyengülés, hanem az, ha a szellem, a lélek indifferenssé, közömbössé válik. És hozzáteszi: azt szokták mondani, hogy a sok izgalom, küzdelem, veszekedés, akció elhasználja az embert. Ez szerinte is igaz, de még rosszabb, ha nem használja el. Azt hiszem, hogy ebben igaza van. S talán Goethének is igaza volt, amikor a Faust második verziójának a végét megírta, ahol ugyanez a konklúzió olvasható, hogy akcióban kell maradni.

Ezek után pedig tényleg komolyra fordítva a szót, azt szeretném mondani, hogy akció persze több minden lehet. Lehet tevékenykedni az Akadémia élén, a Tudománypolitikai Bizottság ülésein, de lehet könyvírás, kutatás közben is. Ez előtt több mint három esztendővel én azt reméltem, hogy mire a hároméves ciklusom letelik, addigra meglesz az akadémiai törvény, és lehorgonyozzuk ezt az Akadémiát a föld kérgébe szilárdan, vagyis a társadalom rendszerébe, és akkor átadhatom a helyemet másnak azzal, hogy kötelességemet elvégeztem. Ez nem egészen így történt. De ma is azt tudom ígérni, hogy amíg van remény arra, hogy ezt a feladatot sikerrel bevégezzem, addig nem fogok elmaradni, sem kötelességem teljesítésében, sem a türelemben, sem pedig a türelmetlenségben. Az akadémiai törvény valamilyen furcsa gikszer folytán lemaradt a felsőoktatási törvény mögött. Több mint egy évig vártunk vele, nagyon remélem, hogy sikerül majd ezt most a nyár végén vagy kora ősszel tető alá hozni. Az elveket, amelyek a törvényben is le vannak fektetve, és amelyek az utolsó három évben engem vezettek, Halász Béla alelnök úr igen találóan összegezte. Nem kell ezekre itt visszatérnem. Sok vitám volt ezek miatt. Az emberek rendszerint csak rövid lejáróban okosak. Sietve levonják a konzekvenciákat, és nem veszik észre, hogy végül azért nem stimmel a dolog, mert nagyobb távlatból nézve az ő következtetésük hibás. Sok vitám volt a bizonyos boszorkányüldözéssel is. Egy neves politikusunk egyszer azt mondta nekem, hogy hát mégis felelősségre kellene az Akadémia tagjait és kutatóit vonni. Amire én azt mondtam neki angolul, mert úgy tömörebben lehetett kifejezni: Be Christian, or, if not, at least be intelligent. Vagyis: légy keresztény, vagy, ha nem, legalább értelmes legyél. Én azt hiszem, hogy ez nemzetközileg is, idehaza is bevált, mert azért minden nehézség ellenére az Akadémia olyan szigete a munkának és a békének, ahol az emberek egymást tiszteletben tudják tartani, és ez nagy dolog ebben az országban.

Mi nem vélemények ellen küzdöttünk és küzdünk, nem eltérő nézetekkel hadakoztunk. Mi az ostobasággal hadakoztunk, hadakozunk, és ennek száma légió, hogy a Bibliát idézzem. Az ostobaság a legnagyobb veszedelem ebben az országban. Nagyobb veszedelem, mint a gazdasági nyomorúság, mert ésszel abból ki lehet jönni, de ostobasággal soha! Ezért védjük az Akadémiát is, ezért

érezzük felelősnek magunkat azért, hogy ennek az országnak, Európa veszélyes és a jövőben is veszélyes zónájában, stabilitása, nyugalma, munkakedve, tehetősége kibontására alkalma legyen. Mi valóban az egész társadalmat, az egész nemzetet próbáljuk szolgálni. Nemzeti intézmény ez, az európai reformgondolathoz való visszatérés intézménye. Ennek megújulása úgy, hogy stabilitását közben megőrzi, olyan feladat, amelyért érdemes küzdeni. Megígérem, hogy amíg kötelességem hív, mindent meg fogok tenni ezért. Semmiféle hátrálásra nem vagyok hajlandó! Nem vagyok hajlandó arra, hogy mások ostobaságát végrehajtsam — sose tettem, keményebb időkben sem, a jövőben sem fogom tenni. De remélem, nem is lesz rá szükség. Már csak azért sem, mert úgy érzem, hogy olyan barátok, olyan kollégák és olyan politikusok állnak mellettem, akik szintén látják, hogy ebben az országban mi a teendő, akik szintén nem rövid lejárathoz gondolkoznak, és akik szintén csatasorba állnak, amikor az ostobaság ellen harcolunk. Engedjétek meg, hogy mindannyájatoknak megköszönjem a szép szavakat, az ajándékokat, és mindazt, ami szavakba nem foglalható, ami a szívekben él. Talán ez segít majd abban, hogy a jövőben is el tudjam látni a feladatomat.

Válasz Mádl Ferenc, Halász Béla, Szentágothai János és Mészöly Miklós 80. születésnapom alkalmából mondott beszédeire az MTA zártkörű ülésén, 1993. július 28. (3216)

„NEM ÉN VÁLTOZTAM”

- ◆ *Először azt kérdezem az éppen 80 éves Kosáry Domokostól, hogy milyen motívumok készítették arra, hogy induló történészként épp a Görgey-kérdéssel foglalkozzék. Befolyásolta-e mestere, Szekfű Gyula, aki maga is egykor olyan könyvvel, A száműzött Rákóczival debütált a századelőn, amely nagy felháborodást váltott ki a kuruckodó hagyomány híveiből? Mennyire játszott szerepet választásában a korabeli politikai atmoszféra?*

Válasszuk el egymástól a kérdéseket. A témát valóban Szekfű ajánlotta nekem. A korabeli politikai atmoszféra legfeljebb közvetve befolyásolt; éppen akkoriban vált lehetővé — a korábbi előítéletesség csillapultával —, hogy tárgyilagosan értékelhessem Görgeyt. Akkor már nem és — a későbbi fejleményeket ismerve — még nem volt kötelező Görgeyt elmarasztalni. De nemcsak erről volt szó. A két háború közti magyar társadalmat én rendkívül elavultnak éreztem, s az általam óhajtott modern polgári, illetve európai társadalom megvalósításának szorgalmazásához 1848–49 kínálta a lelkesítő példát. Ezért eredetileg a magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi megítélésével akartam foglalkozni, Szekfű ajánlása azonban eltérített ettől. Mert hamar ráébredtem arra, hogy a Görgey-kérdés valójában a magyar politikai gondolkodás története. Nem arról szól, hogy mit csinált Görgey 1848–49-ben, hanem arról, hogy ezt és általában a magyar 1848–49-et hogyan nézték utóbb, különféle politikai megfontolásokból.

- ◆ *Hogyan alakította ki lesújtó véleményét a korabeli magyar társadalomról?*

Benne éltem. Sőt, művelődésszociológiai vizsgálatokban vettem részt, s a „teren” mérhettem fel a döbbenetes elmaradottságot. Jó barátságban voltam Szabó Zoltánnal és Kovács Imrével; ne felejtse el, hogy az én nemzedékem nemcsak propagálta, de maga is részt kívánt venni a demokratikus átalakulás előkészítésében.

- ◆ *Milyen motívumok készítették önt napjainkban arra, hogy ismét elővegye a Görgey-témát, és újairja vagy legalább kiegészítse korábbi könyvét?*

Hosszú idő telt el azóta. Könyvem a két háború között elfogadott álláspont lett. Ám 1945 után újra divatba jött a nemzeti romantika, természetesen merőben új kontextusban. A sztálini rendszer meglehetősen nagy szerepet szánt az árulóknak; sportnak számított a belső ellenségre való vadászat. Mármost a történelemnek is ezt a szemléletet kellett visszamenőleg igazolnia. Kiásták a régi idők árulóit Károlyi Sándortól Görgey Artúrig. Az olcsó, érzelgős nacionalizmusra

való rájátszás igen tudatos volt; ez adta azt a bizonyos csokoládémázt, amivel az emberekkel lenyelethették a keserű pirulát. Így hát újra időszerűnek érzem a Görgeyvel való foglalkozást. Annál is inkább, mert személyes sorsom alakulását is befolyásolta: 1949-ben, a centenárius évében Görgey ünnepélyes kiátkozásával egy időben engem is kiraktak mindenhonnan, hiszen aki — mint én — egy hazaárulót védett, az maga is hazaáruló lehet.

◆ *Tehát már 1949 óta dolgozik az új változaton?*

Igen, azóta gyűjtöm az anyagot. 1986-ban rendeztek egy Görgey-kiállítást, ahol Katona Tamással beszélgettünk arról, hogy miért tartom fenn a korábbi álláspontomat. A Magvető Kiadó fölkért a folytatásra, és én ráálltam. Végül is a magyar politikai gondolkodás nem ért véget 1936-ban, s az azóta eltelt időszak még izgalmasabb és drámaibb, mint a korábbi. Elkezdtem írni, könyvem nagyrészt már készen állt 1990-ben, amikor az Akadémia élére kerültem, és képtelen voltam befejezni a munkát. Valahányszor szabadságon voltam, újra elővettem. Most már nagyon a végén vagyok, remélem, még idén nyomdába kerül. Néhány részletet már publikáltam belőle. Például vitába szálltam Andics Erzsébettel, aki Görgeyt azért kárhóztatta, mert a világosi fegyverletétellel állítólag eljátszotta a nagy lehetőséget: a bécsi kormány hajlott arra, hogy széles körű amnesztiát adjon. Valóban létezett ilyen amnesztiaterv, de még a temesvári csatavesztés előtt, ezt az ütközetet pedig — mint ismeretes — nem Görgey, hanem Dembinski és Bem veszítették el.

◆ *Őn többször elmondta, könyvében bizonyítani is próbálta, hogy Görgey semmiképp sem lehet áruló. Mit jelent az ön számára az árulás és mit a hűség, mit a passzív rezisztencia és mit a kollaboráció?*

A történészek nem szeretik a definíciókat. Az árulás fogalmával túl sokszor éltek vissza ahhoz, hogy használható legyen. Nyilvánvaló, hogy az az áruló, aki egy ügyet gyávaságból vagy haszonlesésből elárul. Ám ezt boldog-boldogtalanra ráfogták. Például ilyen zöldséget mondtak, hogy egy arisztokrata elárulta a népet. Hogyan tehette volna, ha egyszer nem azt képviselte?

◆ *A mindennapi életben is volt rá példa, hogy ambiciózus ifjak elárulták „polgári származású” szüleiket 1945 után.*

Hogyne. De ez nem árulás. Inkább megalkuvásnak nevezném, gyávaságnak, köpönyegforgatásnak. Az árulás nagyobb szabású ügy.

◆ *S mi akkor a hűség?*

Kitartani a tisztességes álláspont mellett.

◆ *Kitartani egyazon értékek mellett?*

Igen, de ez nem azt jelenti, hogy az ember nem változhat. Az ember tanul, tehát változik. De az ismereteink változnak, nem az értékrendünk. Én bizonyosan nem változtattam az értékrendemet. Lehet, hogy baj, ha valaki nyolcvan éven át azonos marad önmagával; mindenesetre vállalom.

◆ *Bekövetkezhet olyan történelmi szituáció, hogy az ember nem tud mit kezdeni a világgal, mert annyira ellenkezik az ő értékeivel. Két út áll előtte: a passzív rezisztencia vagy a kollaboráció útja.*

Aki a saját szakmájában tisztességesen dolgozott, az nem nevezhető kollaboránsnak. Természetesen a Kádár-rendszer nagymértékben demoralizálta és korrumpálta a társadalmat: „kis” szabadságokkal helyettesítette az igazi szabadságot, és ennek sok áldozata volt. Én egyébként azt mondom, hogy az embernek nem kell fölöslegesen keresnie a konfliktusokat, jönnek azok maguktól is. S nem kell elvi kompromisszumokat kötni, mert az meglehetősen fárasztó. Ha választanom kell, hogy kivel legyek jóban: magammal vagy másokkal, akkor inkább magammal, mert magammal mindig együtt vagyok, másokkal meg szerencsére nem.

◆ *Képes az ember mindig ilyen racionálisan dönteni?*

Meglepő, hogy ezt kérdezi. Engem nem azzal szoktak vádolni, hogy túl racionálisan, hanem hogy éppen túl szenvedélyesen nyilvánulok meg. Természetesen senki sem érzelmentes, én sem; de a racionális megfontolást nem helyettesítheti az érzelem. Ha valamiről meggyőződtem észérvek alapján, akkor már hajlandó vagyok érte szenvedélyesen kiállni és küzdeni. Az igazi baj abból származik, ha az emberek — valamely történelmi sokk hatására — tömegesen vesztik el a bizalmukat a racionális megközelítésben, és érzelmileg reagálnak olyan kérdésekre, amelyekben racionálisan kellene állást foglalniuk.

◆ *Ha jól tudom, kedvenc mondása, hogy a történelemre nem lehet megsértődni. Úgy van.*

◆ *De hát az ember nemcsak a világtörténelemmel van kapcsolatban, hanem apróbb figurákkal is, akikkel egy ég alatt él, egy levegőt szív. Politikussal és más szerzetekkel.*

Őket még annyira sem szabad komolyan venni. Hadakozni, azt igen, ártalmas és ostoba jelenségek ellen. De megsértődni, haragudni miért kellene?

◆ *Olvasva a nyilatkozatait, amelyek napjaink egyes politikus szereplőinek tudatlanságára vonatkoznak, úgy tűnik fel, mintha önt a hitványságnál is jobban bosszantaná a dilettantizmus.*

Mindkettő borzasztóan bosszant. Csak attól függ, hogy éppen mi kerül elélem.

◆ *Örömet leli-e valamiben?*

Természetesen. Már maga a munka is öröm, aztán meg az én koromban az élet is az. Ha sikerül egy történeti problémát jól megírnom, vagy egy könyvespolcot jól megcsinálnom, nagyon tudok örülni neki. Egyszerűen, ha a kihívásokra sikerül valami jó ötlettel válaszolnom, az jelent számomra örömet.

◆ *Őn nem szeret minősíteni, holott ez sokszor elkerülhetetlen. Közismert, hogy az Akadémia elnökeként nem vállalta a boszorkányüldözést, újabb „fehér könyvek” készítését. Gondolom, ez sok nehézséget okozott önnek.*

Nem hinném, hogy okozott volna. Ha meg vagyok győződve valamiről, nem érzem a nehézségeket. Voltak, akik nem értettek velem egyet, de én tudom,

hogy nekem volt igazam. Sokszor elmondtam már, hogy az effajta politikai felülősségre vonás az Akadémia szintjén nonszensz. Az Akadémiának a szakmai megítélés a dolga.

- ◆ *Egy korábbi interjú során azt mondta nekem, hogy „a történelem útmutató az eligazodáshoz”, s ezért kell az itthoni történelemet nemzetközi összefüggésben vizsgálni, mert „ha csupán önmagunkat választanánk minden dolog mércéjéül, az a nemzeti önvád vagy a nemzeti önfelmentés leegyszerűsített sablonjaihoz vezetne”. Mi lehet a célja a történelmi számvetésnek?*

Két részből áll a kérdés. Az egyik az, hogy a történelem egyfajta szakma, tudomány, aminek megvannak a maga játékszabályai. E szabályokba kívülről nem szabad beleszólni. A másik része a kérdésnek az, hogy mindannyian, egyénileg és kollektíven, nemcsak válaszokat keresünk aktuális problémáinkra, hanem igyekszünk tisztázni pozíciónkat is, hogy hol tartunk és mire számíthatunk. Magyarország kis ország. Európa egyik legkomplikáltabb, neurotikus zónájában, melyet Közép-Európának szokás nevezni. Soha nem a belső tényezők szabták meg mozgásterünket, hanem a nemzetközi erőviszonyok. Ami nem jelenti azt, hogy nem lenne lehetőségünk kezdeményezni, csak nagyon is meg kell gondolnunk, hogy mit teszünk, föl kell mérnünk, hogy hol emelkednek korlátaink. Ha szűk nemzeti keretben szemléljük a történelmet, az teljesen ezoterikus, használhatatlan lesz. Ha eltekintünk a valóságos feltételektől, minden lehetségessé válik; nyilván kideríthető lenne, hogy Rákóczi is folytathatta volna a szabadságharcot. Csupa ilyen durva, perspektivikus hibát követnénk el.

- ◆ *S mi lehet a célja az egyéni számvetésnek? Ezt a nyolcvanadik születésnap alkalmával talán nem tapintatlan megkérdezni. Ha leltárt készítene, akkor mit csinálna másképp?*

Ezen mindenki el szokott gondolkodni, én kevésbé. Inkább az izgat, ami előttem áll, a soron lévő feladat és teendő. Az ember mindig alternatív helyzetben dönt, és nincs módja megbizonyosodni arról, hogy ha másképp választott volna, akkor mi lenne. Egyetlen lényeges kérdésben sem látom úgy, hogy másként kellett volna cselekednem. Annak idején sokat töprengtem azon, hogy kísérleti fizikus legyek vagy történész. El kellett egyszer dönteni. Megtettem és nem bánom, hogy így történt. Mondhatnék még más példákat is az életemből. Az ember legyen hű választásaihoz, akkor hű lesz önmagához is, mert éppen ezek a sorsfordító választások fejezik ki őt magát a legjobban. Én úgy érzem, hogy ugyanaz maradtam. Nem én változtam, hanem a kulisszákat tologatták mögöttem.

Interjú V. Bálint Évának. Megjelent: Magyar Hírlap 1993. július 31. Újra: V. Bálint Éva, Rendiség a romokon. Bp. 1994, 216–223. (3211)

LEVÉL ANTALL JÓZSEF MINISZTERELNÖKHÖZ

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Kedves Barátom!

Mindenekelőtt szeretném megköszönni jóleső, szíves soraidat és 80. születésnapom alkalmából küldött jókívánságaidat. Hadd fűzzem mindjárt hozzá: a Személyed iránti régi és ma is változatlan, baráti bizalomnak nagy része volt abban, hogy az Akadémia elnökségét annak idején — már akkor is vén fejfel — egyáltalán elvállaltam. Bizonyos voltam abban, hogy Te tisztában vagy a Magyar Tudományos Akadémia, mint nemzeti intézmény, és a hazai tudományos kutatás fontosságával. S bíztam abban, hogy a magunk területén talán sikerül előbbre vinnünk a megújulás és a stabilitás Általad nemegyszer kiemelt, nemzetközileg is oly fontos ügyét.

Külön szeretném megköszönni levelednek azt a passzusát, amelyben biztosítasz arról, hogy a Kormánynak „elhatározott célja” az akadémiai törvény parlamenti elfogadtatása. Aggodalommal kellett ugyanis tapasztalnom, hogy a Parlamentben, a törvény általános vitája során, éppen a kormánykoalíció pártjainak képviselői, köztük MDF képviselők támadták az akadémiai törvényt a legélesebben, még hozzá nemegyszer olyan, a valóságnak meg nem felelő és demagóg állítások kíséretében, amelyek vagy ijesztő tájékoztatásból, vagy feltűnő rosszindulatból eredeztethetők. Legutóbb, augusztus 30-án, az általános vitát, egyebek közt, két MDF képviselő javaslata után nem zárták le — a házbizottság előzetes határozata ellenére —, és így az egész ügy ismét tovább halasztódott.

Mivel súlyosan érzem mindannyiunk személyes felelősségét a jövő előtt abban, hogy tudományos életünk alkotóképességét fenntartsuk, színvonalát pedig ne engedjük lesüllyedni, szeretnélek megkérni arra, hogy a Kormány az akadémiai törvényt legalább oly nyomatékkal és erővel támogassa és siettesse, mint előzőleg a felsőoktatásit, amelyre, lassú elkészülése miatt, oly sokáig kellett várnia, és amely végül mégis megelőzte az akadémiaiit.

A mellékelt irat, amelyet szeretnék tisztelettel figyelmedbe ajánlani, öt sarkalatos pontba foglalja azokat a lényeges elemeket, amelyek meggyőződésem szerint feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy az akadémiai törvény meg tudjon felelni céljának. A törvény olyan átgondolt, modern, nemzeti érdekű és nemzetközileg is elismert koncepciót képvisel, amelyet mindenképpen meg kell vé-

denünk az átgondolatlan rögtönzésektől és a demagógiától. Lehet ugyan, sőt valószínű, hogy a magyar tudományos élet csonkán, rosszabb feltételek között is folytatódhat, persze alacsonyabb színvonalon. De célunk nem az, hogy nyomorék gyermekeket hozzunk világra, hanem az, hogy nemzeti fejlődésünk e fontos tényezőjének egészséges jövőt biztosítsunk és szakmai értelmiségünk kellő munkafeltételeit megteremtsük, nyugalmát és bizalmát visszaadjuk.

Meggyőződésem, hogy ez nem csak a szűkebb szakmai világnak, hanem az országnak, a nemzetnek is érdeke. Az, hogy sokan nehezen értik, hogy mi a nemzet igazi érdeke, olyan történelmi tapasztalat, amelyben Neked bizonyára még több részed volt — és van —, mint nekem. De ez nem fog bennünket a helyes útról eltéríteni.

Őszinte barátsággal és tisztelettel köszönt

Kosáry Domokos

Az akadémiai törvényjavaslat sarkalatos pontjai

1. Az MTA köztestületi önkormányzat, amelynek működésében az akadémikusokon kívül, képviselő útján, más tudományos kutatók is részt vesznek.

(A köztestület fogalma a régebbi magyar jogrendszerben már szerepelt. A képviselői részvételre azért van szükség, hogy az Akadémia ne zártkörű tudós-klub legyen csupán, hanem betölthesse szélesebb körű, nemzeti, társadalmi funkcióját.)

2. Az MTA saját vagyonnal rendelkezik. Működését az állami központi költségvetés biztosítja, megfelelő szabályos elszámolás, a számvevőszék ellenőrzése mellett.

(Az MTA jelentős vagyonát, ingatlanait, alapítványait a sztálini rendszer elkobozta. Jelenleg még saját székháza sem képezi tulajdonát.)

3. Az MTA kutatóintézeteket és támogatott kutatóhelyeket tart fenn különböző tudományágak elsősorban alap kutatási jellegű művelése céljából.

(Minden fejlettebb országban vannak — és nálunk 1927 óta voltak — főhivatású kutatóintézetek, olyan feladatok elvégzésére, amelyek egyetemi tanszékeken nem végezhetőek el. Ezek kutatógárdája olyan nemzeti értéket képvisel, amelyet a jövő érdekében nem szabad szétverni. A törvény a különböző szakmai intézmények számára széles körű autonómiát biztosít, az eredmények kellő ellenőrzése mellett. Felügyeletüket teljesen szükségtelen valami új és drága bürokratikus szervezetre, külön kutatási minisztériumra bízni. Önálló, az Akadémiától leválasztott szervezetté alakításuk nemcsak szükségtelen, hanem veszélyes is, mert végül ugyancsak ilyen irányba vinné. Az egyetemekhez átcsatolni őket nagyrészt megoldhatatlan, főleg azonban ugyancsak veszélyes volna, mert a mai szegényes viszonyok között elkerülhetetlenül felszámolásukhoz vezetne.)

4. Feltétlenül szükség van viszont az akadémiai kutatóintézetek és az egyetemek szoros együttműködésére, tehát funkcionális — és nem szervezeti — integrációra, főleg a tudományos továbbképzés területén.

(Az utolsó három évben, az akadémiai reform megkezdése óta, jelentősen előre is haladt ez az együttműködés. Ezt szolgálta az Athenaeum Bizottság, amely fele részben a Magyar Rektori Konferencia képviselőiből állt. Egyszerűen nem felel meg a valóságnak, hogy ezzel az MTA bármi módon beavatkozást nyerne az egyetemek ügyeibe. Igen veszélyes az olyan politikai manőver, amely az egyetemeket és az Akadémiát ismét egymással szembe kívánja állítani és kapcsolataikat szét kívánja szakítani. Éppen ezért szükséges a Felsőoktatási törvény által előírt Akkreditációs Bizottságban — amely éppen a szakmai mérlegelést végzi — biztosítani az MTA részvételét, amely a Felsőoktatási törvényből kimaradt.)

5. A tudományos fokozatokat illetően az egyetemek adják a — mai kandidátusnak megfelelő — PhD fokozatot és visszakapják a habilitáció jogát. Az Akadémia adja viszont a tudományok doktora fokozatot. A Tudományos Minősítő Bizottság pedig megszűnik, mivel nincs szükség külön hivatali szervre ahhoz, hogy a szakemberek és intézményeik e kérdésben döntsenek.

(Ezt a megoldást, a nemzetközi normák és sokféle gyakorlat figyelembevételével a Magyar Rektori Konferencia és az MTA Elnöksége együttes tárgyaláson, közösen dolgozta ki. A cél az volt, hogy a szakmai színvonalat ne engedjük leszállítani, hanem — éppen ellenkezőleg — lehetőleg emeljük. A több lépcsőfokra éppen azért van szükség, hogy az egyetemi évek, s vele a továbbképzés lezárása után a kutatókat újabb szakmai erőfeszítésre ösztönözze. Akadémiai levelező taggá választással ez nem megoldható, mivel azok száma erősen korlátozva van, és a „nagydoktoroké” azt máris többszörösen túlhaladja. Az Akadémiának természetesen jogában áll tudományos érmet adományozni, de ez, ha nem fokozatról — és vele illetménykiegészítésről — volna szó, megfosztaná a szakmai értelmiség e magas szintű rétegét szerzett jogaitól és jobb kilátásaitól, ami a mai helyzetben jogos csalódottságot keltene és éppen a szakmai erőfeszítésektől venné el a kutatók kedvét.)

A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia ügyét, amellyel az MTA az 1949-ben kizárt írók és művészek visszavételét oldotta meg a rehabilitációs folyamat részeként, el lehet hagyni a törvényjavaslatból. Ezt ugyanis az Akadémia saját hatáskörén belül meg tudja oldani, biztosítva e választott testület működését. Ezzel lekerülhet a napirendről minden olyan javaslat, amely más testületek, egyesületek csatlakozását ambicionálja az Akadémiához. Az MTA ugyanis mindenkit egyénileg választ, szakmai érdemek mérlegelése alapján, és soha nem kész egyesületeket vesz át.

A levél 1993. szeptember 3-án kelt. (3232)

EMLÉKEZÉS SZENT-GYÖRGYI ALBERTRE

Mai ünnepi ülésünkön, Szent-Györgyi Albert születésének századik évfordulóján, a szó elsősorban azokat illeti, akik tanítványai, majd ifjú munkatársai voltak, és akik az Ő szakmai műhelyéről, módszereiről, tudományos munkásságáról érdemlegeset tudnak mondani.

A hazai tudományos élet előttünk járó nemzedékének e kiemelkedő és nemzetközileg is a legmagasabb szinten elismert személyiségéről természetesen mindannyian sokat hallottunk már a harmincas évek óta. Szegedi egyetemi kapcsolataim révén én már azt megelőzően is, hogy 1937-ben Nobel-díjat kapott, máig egyedül az itthon dolgozó magyar tudósok közül. A Teleki Intézet osztályigazgatójaként pedig már 1943 tavaszán értesültem Szent-Györgyi nem hivatalos, de a kormány tudtával történt isztambuli missziójáról, a háborúból való kilépés érdekében, még pedig a külügyminisztériumnak attól a diplomatájától, aki a hivatalos kapcsolatot próbálta ugyancsak Törökországon át kiépíteni, és aki bizalmasan felkért arra, hogy az intézet angol kiadványokkal készüljön a fordulatra, amelyet persze az angol-amerikai erők megjelenésére számítva képzeltek el, Itália vagy a Balkán felől. Az ellenzékhez fűződő kapcsolatairól meg Kovács Imre és Supka Géza beszélt előttem. A sors azonban csak 1945-ben adta meg nekem, hogy személyesen megismerkedhettem és elég gyakran találkozhattam, tárgyalhattam vele. Engedjék meg, hogy e szerény emlékeimet, itt, bevezetőül, megoszthassam Önökkel, az alkalomhoz illő főhajtásul is.

Találkozásainkat megkönnyítette, hogy mindkettőnk támaszpontja egymáshoz igen közel, az Esterházy utcában volt, amely csak utóbb kapta meg Puskin nevét. Egy 1945 végén küldött levelének, illetve házi zenedélutánra szóló meghívásának tanúsága szerint, amely irataim közül előkerült, Ő akkoriban a Pázmány Péter Tudományegyetem Biológiai Intézetében, az Esterházy utca 9. sz. alatt élt és dolgozott. Én pedig a volt Festetich-palotában, az Esterházy u. 26. szám alatt, a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében működő Történettudományi Intézetnek voltam 1945 augusztusától igazgatója, de már előzőleg is helyettes vezetője, sőt az újabb kori magyar történelem oktatójaként az egyetemen, az akkor még a Múzeum körüti épületben működő bölcsészeti karon is gyakran megfordultam Szekfű Gyula egyetemi magántanáráként, majd utóbb helyetteseként.

Ismételt beszélgetéseinkre az alkalmat az adta meg, hogy Szent-Györgyi külföldről, főleg Svájcból érkező segélyszállítmányokat osztott szét az ostrom,

a nyomorúság és a világrekord felé száguldó infláció által meggyötört hazai tudósok, tanárok, kutatók között. Saját szakterületén, annak legszélesebb értelmében, jól ismerte az embereket. Engem viszont arra kért meg, hogy a történettudomány és általában a társadalomtudományok terén legyek segítségére. Ezt talán az is indokolta, hogy e területen a Történettudományi Intézet volt az első és egyetlen olyan szakmai műhely, amely már 1945 nyarán úgy-ahogy rendbehozva, szegényesen, de szervezeten, saját apparátussal, jó nemzetközi hírnévvel, szabályosan működött, és amely 1945–46 telén fűtött helyiséggel és egy csésze meleg teával várta, hetenként, meghívott vendégeit. Ez volt az az 1941-ben alapított kutatóintézet, amelyről legutóbb, az akadémiai törvény parlamenti vitájában az egyik országgyűlési képviselő azt állította — nem egyetlen tévedésként, de egyébként a pártállam egykori korifeusaival megegyezően —, hogy csak 1950-ben alakult meg, a sztálini modell nyomán. A valóságban 1949 októberében tőlem vette át az új vezetés, kifogástalan állapotban, könyvtárral, felszereléssel és egy olyan rendezett, forrásértékű irattárral együtt, amelynek sajátos módon azóta nyoma veszett.

Azt, hogy Szent-Györgyi figyelmét rám ki hívta fel, nem tudom. De feltehetően Bay Zoltán, aki közeli barátja, híve volt, de egyben az Eötvös Collegium egykori tagja is, aki e sajátos együttes hagyományainak megfelelően jól ismerte a fiatalabbakat is. Arra sem emlékszem pontosan, hogy mikor került sor az első találkozásra. Úgy tudom azonban, hogy Szent-Györgyiék 1945. január elejétől talán március közepéig a szovjetek amolyan védőórizetbe vitték Malinovszkij főhadiszállására, ami elég előzékenyen történt ahhoz, hogy az ő kezdeti aggodalmait leszerelje — hiszen annak idején nyíltan a szovjet erők által megtámadott Finnország mellett foglalt állást —, de elég sokáig tartott ahhoz, hogy távol tartsa őt a szerveződő magyar politikától. A szovjet vezetés ugyanis, amely tudott az isztambuli próbálkozásról, éppen az ilyen szuverén és karizmatikus embereket igyekezett izolálni és a vezető posztoktól távol tartani. A budapesti intézet vezetését 1945. április végén vette át, de akkor én még, polgári személyként, a ceglédi szovjet fogolytáborban tartózkodtam, ahonnan május 11-én sikerült hazatérnem. Május közepe után viszont Ő meg hosszabb időn át Moszkva vendége volt, és az orvos Sántha Kálmán, a jogász Marton Géza, meg a történész Szekfű Gyula és Domanovszky Sándor társaságában a Szovjet Tudományos Akadémia jubileumán vett részt. Ausztrália kinti nagykövetének bizalmas jelentéséből tudjuk, mennyire aggasztotta, hogy a jövőben elvághatják a nagyvilághoz, főleg az angolszász világhoz fűződő kapcsolatait. Onnan csak július második felében tért haza. Ezután kerülhetett arra sor, hogy áthívott magához. Erre vall legkorábbi emlékem is. A Trefort-kertben, az egyetemi épületek között, hálóval elkerített helyen, napsütéses meleg délután kézilabdázott ifjú munkatársaival, s onnan vezetett fel szobájába, az intézetbe. Ez a jelenet éppen azzal kapott meg, hogy annyira eltért a mi egyetemeink erősen német típusú, formális, hagyományosan tekintélyelvű légkörétől. Ez inkább Cambridge szaba-

dabb, aktívabb világra emlékeztetett, ahol Szent-Györgyi 1926-ban a Rockefeller Foundation segítségével, a Dunn Laboratory munkatársa volt, olyan jeles kutatók társaságában, akik egyszersmind a tudomány aktív, társadalmi, sőt politikai szerepének fontosságát is hangsúlyozták.

A Szent-Györgyivel folytatott megbeszélések során természetesen a segélyosztáson kívül sok minden másról is szó esett. Ami a legmélyebb benyomást tette rám, az az Ő teljesen szuverén, nagyvonalú, nyílt, derűs és rendkívül megnyerő személyisége volt. Első találkozásunk alkalmával mindjárt elmesélte, hogy Sztálin előtt személyesen szóvá tette a hadifogságba hurcolt polgári személyek ügyét és kirívó példaként név szerint az én esetemet is. S Ő, ez a teljesen szuverén ember volt az egyetlen, akinek el is tudtam hinni, hogy a félelmetes zsarnoknak ilyesmit képes volt a szemébe mondani. Én meg viszonzásul azt meséltem el neki, hogy miként maradt el 1944 őszén egy korábbi találkozásunk. Akkoriban ugyanis egy reggel az intézetben felhívott Szemes István repülőőr-nagy barátom, a Kis János-féle katonai ellenállási szervezet résztvevője, hogy két fontos és sürgős ügyben beszélni kíván velem, s azonnal felkeres. Nem jött, hiába vártam, míg végre késő délután felesége, egykori egyetemi diáktársam szaladt be azzal, hogy férjét elvitték a nyilasok és a németek, akik már az ajtónál voltak, amikor a kagylót letette. Több hónap múlva azután, amikor Szemes különböző börtönökből és fogolytáborokból hazakerült, végre megkérdezhettem tőle, hogy tulajdonképpen mi volt az a két fontos és sürgős ügy, ami miatt fel akart keresni. Az egyik — közölte — az volt, hogy elvisznek Budaörsre, ahonnan egy repülővel Szent-Györgyi Albert társaságában a szovjet vezetéshez kívánták átküldeni. És mi volt a másik? — kérdeztem. Az — felelte —, hogy nem éreztük biztosnak helyünket, és ezért arra gondoltunk, hogy a szervezet központjával hozzátok, a Teleki Intézetbe kellene áttelepülnünk. Amire csak azt tudtam válaszolni: sajnálom, hogy elvittek, de így mégis jobb volt, mintha erre később, az átköltözés után került volna sor.

Szó esett köztünk több alkalommal, elkerülhetetlenül, az Akadémia múltjáról, jelenéről és jövőjéről, a megújulás és korszerűsítés lehetséges módjairól is. Hiszen akkoriban, 1945 nyarán próbálta Ő létrehozni az új Természettudományi Akadémiát. Sőt azt is megkérdezte, nem tudnék-e neki egy új társadalomtudományi szekció létrehozásában segítségére lenni. S nem vette rossz néven, amikor nyíltan megmondtam, hogy erre nem vállalkozhatom. Azt, hogy az Akadémián belül így a szakításig szembefordultak egymással a mérsékeltabb és a radikálisabb reform hívei, igen sajnálatosnak tartottam. A szovjet és kommunista hatalom árnyékában, amelyről nekem semmi illúzióm nem volt, különösen veszélyesnek is. És személy szerint annyival is fájdalmasabbnak, mert mindkét csoportnak olyan kivételes ember állott az élén, akit különösen sokra becsültem, és akihez őszinte személyes kapcsolat fűzött. Moór Gyula jogászprofesszor ugyanis, a másik tábor vezére, atyai barátom volt, aki fülem hallatára mondott Rákosinak olyasmiket, amiket közönséges halandó akkoriban gondolni sem nagyon merhetett. Szerencséjére már korán, 1949 elején meghalt.

Hozzáteszem, hogy amikor végül 1946-ban, nem utolsósorban Keresztúry Dezső akkori kultuszminister erőfeszítései eredményeként az Akadémia egy-
sége végre helyreállt, Kodály Zoltán elnökkel és Szent-Györgyi Albert alelnökkel
az élén, engem Szent-Györgyi vétetett fel arra a listára, amelyen az Akadémia
megválasztásra javasolt, leendő új tagjai szerepeltek. Ezek sorából azután ter-
mészetesen kimaradtam, Szent-Györgyi pedig külföldre távozott, miután előző-
leg, 1947 februárjában, éles támadást intézett a képviselőházban az ellen, hogy
az új rendszer a felsőoktatás és a tudományos kutatás számára a felét sem biz-
tosítja annak az összegnek, amelyet annak idején a Horthy-rendszer adott neki.

Az elmúlt évtizedek alatt, amikor annyi értékünk szóródott szét a nagyvi-
lágban, sokszor gondoltam arra, hogy sikerülni fog-e egyszer, valaha ezekből
valamit újra összegyűjtenünk. A mai alkalom azt jelzi, hogy immár ezen fára-
dozhatunk, hogy a még élők szava és a már eltávozottak üzenete hazatérve ta-
lán tud nekünk segíteni az értékek összegyűjtésében, és abban, hogy a magyar
tudományos élet jövőjét a megújulás és a stabilitás jegyében tudjuk biztosítani.

*Megnyitó beszéd az Akadémia Szent-Györgyi emlékülésén, 1993. szeptember 15. Megjelent: Ma-
gyar Hírlap 1993, 215. sz. (3237)*

A NEMZETÁLLAM ÉS JÖVŐJE

A történész már témaválasztásával is valamilyen kérdésre válaszol. Válaszát történelmi ismeretei alapján, szakmai szabályai szerint, a múlt elemzése segítségével fogalmazza meg. A kérdést azonban saját jelenkora teszi fel neki. Ez a kérdés rendszerint olyan, ami azelőtt nem igen vetődött fel így, de megválaszolása a jelen jobb megítéléséhez szükségesnek látszik.

Megtisztelő felkérésükben, amelyért szeretnék mindenekelőtt őszinte köszönetet mondani, Önök egészen nyíltan a jelen, sőt a jövő egyik nagy kérdését tették fel nekem. Azt, hogy van-e a nemzetállamnak jövője. Mondhatnám persze erre, hogy a jövő egyelőre még nem történelmi kategória, meg hogy a történeszeket inkább a múlt prófétáinak szokták tekinteni, akik visszamenőleg szeretik megjósolni azt, ami egyszer már végbement. Hogy kérdésekre mégis megpróbálok válaszolni, arra csak azt a mentséget tudom felhozni, hogy a nemzetállam történeti fejlődésével máris igen bő irodalom foglalkozik, s ez gyakran kitér jövőbeli perspektíváira is, amelyeket rendszerint attól függően ítél meg, hogy mi-ben fedezi fel létrejöttének feltételeit.

Egy magyar történész, Pauler Gyula, 1900-ban egyébként igen alapos könyvének azt a címet adta, hogy a magyar nemzet története Szent Istvánig, vagyis a XI. század elejéig.¹ A nemzetet tehát kezdettől létezőnek, időtlennek tekintette. Ma már viszont mindannyian tudjuk, hogy a nemzet, a nemzetállam, a nacionalizmus olyan történeti jelenségek, amelyek viszonylag nem nagyon hosszú múltra tekintenek vissza. Egy másik újabb jeles magyar történész, Szűcs Jenő, gondos elemzéssel kimutatta,² hogy a középkori Európában az emberek lojalitása elsősorban a helyi közösségekhez, valláshoz, a feudális társadalmakra jellemző személyes kapcsolatokhoz kötődött. Vagyis kevésbé érzékelték szélesebb etnikai-nyelvi nemzetiséghez való tartozásukat, bár észrevehető jelek voltak az ilyen jellegű lojalitásnak is. Eleinte Franciaország egyes provinciáinak lakóit nevezték natio-nak. A XIII. századtól kezdve a nemesség, a rendi társadalom szerveződésével együtt jelent meg a communis patria, és vele a horizontálisan, szélesebb értelemben vett natio fogalma. Ez azonban a társadalomnak csak szűkebb, vertikálisan felső rétegét, a kiváltságos nemességet jelentette. Így Magyarországon és Lengyelországban, amelyből a társadalom többsége, a parasztság kimaradt, de amely nemegyszer igen erős rendi nacionalizmust tudott képviselni, jóval tovább fennmaradt, mint Nyugaton. A nemzetek és nacionalizmusok előzményeiről Európa történetében azóta is több országban végeztek hasznos kutatásokat.³

A modern nemzetek kialakulási folyamatában a legdrámaibb pillanat az volt, amikor a XVIII. század végén a francia forradalom elsöpörte az uralkodói abszolutizmust és a feudális kiváltságokat. A Tiers Etat képviselői az egész nemzet nevében vették kezükbe a francia állam és társadalom irányítását. Az államt, amelyet az abszolutista uralkodók már a XVI. század óta igyekeztek központilag irányított, egységes szervezetté alakítani, amelyen belül azonban számos funkciót még korporatív testületek végeztek. Ez a helyzet most megváltozott. Megszületett a nemzetállam. Ennek határai közt — elvben — csak egyetlen nemzet élt: a francia. Csak egyetlen hivatalos nyelv volt, a francia. E követelmény persze, tudjuk, a valóságnak az egykori Franciaországban sem felelt meg teljesen.

Alapvetően ez lett a további nemzetállamok fő mintája is. Amin nem változtat az, hogy a nacionalizmusok tipológiája térben és időben többféle változatot tud megkülönböztetni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mindegyik nemzet olyan nemzetfogalmat alakított ki magának, amilyenre saját adott helyzetében a cél eléréséhez éppen szüksége volt. A franciák szerint az állam határain belül élők alkották a nemzetet. A német és olasz egységtörekvések viszont, a politikai széttagoltság miatt, a közös nyelvet és leszármazást hangsúlyozták. A risorgimento típusú nacionalizmusok közt, hogy Hall kifejezésével éljünk,⁴ Plamenatz megkülönbözteti a német és olasz változatokat a kelet-közép-európai nemzetekétől, amelyeket — szerinte — nagyrészt úgy kellett „kitalálni”.⁵ Ez a tipológia azonban némileg tovább finomítható.

A kelet-közép-európai nacionalizmusok is alapvetően a polgári nemzetállam mintáját próbálták követni, csak ennek itt jóval hiányosabbak voltak a feltételei. Először is e kialakuló nemzetek nem rendelkeztek saját, független, egységes állami szervezetekkel, hiszen ekkor, a XIX. század elején már azok az országok is mind nagy, soknemzetiségű birodalmak keretében éltek, amelyek valaha a középkorban saját szuverenitással bírtak. Csehország és Magyarország — mint ismeretes — a Habsburg birodalomban foglalt helyet. Azután a politikai határok még sokkal kevésbé estek egybe az etnikai határokkal. Különböző etnikumok több helyt keverten, egymásba ékelődve, sőt olykor különböző társadalmi rétegekben éltek. A régi, történeti Magyarország a középkorban is soknemzetiségű, befogadó ország volt, amikor a magyarok még többséget alkottak benne. Még fokozottabban azzá lett, valóságos kis Európává, a XVI–XVII. század háborús pusztulása és a XVIII. század újabb betelepülései nyomán. Végül pedig gazdasági és társadalmi elmaradottságuk miatt ezekben az országokban éppen a polgárság volt gyenge. Itt a nemzeti fejlődés a polgári modernizációs, felzárkózási törekvésekkel kapcsolódott össze.

E nehézségek ellenére a nemzeté alakulás folyamata e zónában is kibontakozott.⁶ Mégpedig két fázison keresztül. Az első művelődési jellegű volt. Itt a nemzeti nyelv és irodalom ápolásával, a múlt valódi vagy fiktív biztató ele-

meinek bemutatásával, amiben az értelmiségnek nagy szerepe volt, kifejlesztettek egy új típusú nemzeti öntudatot. Ez új jelenség volt és nem valami réginek az újraébredése. A második, politikai fázisban azután a nemzeti mozgalmak már arra törekedtek, hogy nemzetük, mint külön önálló politikai egység kollektíve elismertessék, és a magának igényelt területen saját uralmát berendezze.

E két fázison mindegyik alakuló nemzet átment, de mivel nem azonos pozíciót foglaltak el az adott társadalmi-politikai struktúrában, szervezeti fejlődésük is többféle változatot produkált.

Az egyik változatot a saját nemességgel, teljes feudális struktúrával és rendi múlttal rendelkező nemzetek képviselték. Így a magyarok, horvátok, északon a lengyelek. Ezek inkább történeti jogokban gondolkodtak. A magyarok saját, autonóm politikai szervezettel, országgyűléssel is rendelkeztek. De előbb-utóbb a csonka feudális struktúrával bíró rendi szervezettel nem rendelkező nemzeti mozgalmak, tehát a másik változat képviselői is kibontakoztak, és mind határozottabban képviselték célkitűzéseiket.

E helyzetből szinte elkerülhetetlenül következett, hogy feszültségek és viták alakultak ki a soknemzetiségű Habsburg hatalom és a nemzeti mozgalmak, főleg a magyarok között, illetve, a másik oldalon, a soknemzetiségű történeti Magyarországon belül a főleg 1867 után vezető pozícióval bíró magyarok és más nemzetiségek között. Az ellentétek, bár enyhítésükre fokozatosan történtek kísérletek, végigkísérték a XIX. századot. A Habsburg Monarchia és a történeti Magyarország sorsát azonban végül is a központi hatalmaknak az I. világháborúban szenvedett veresége döntötte el.

A folyamatot tehát le tudjuk írni. De mennyiben ismerjük mozgatóerőit? A kérdés legjobb elemzését Ernest Gellner nyújtotta egy kitűnő könyvben, amely kritikai szellemével, éles logikájával, megérdemelten keltett nemzetközi visszhangot.⁷ Gellner a nemzeti fejlődést a modern kor produktumának, tehát történeti jelenségnek tekinti. Élesen elítéli a mai nacionalizmusok veszélyes túlkapásait, uralmi igényeit, de ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy súlyos hiba volna a nemzeti fejlődést emiatt valamiféle eltévelyedésnek tekinteni. Szerinte ugyanis a nemzeti fejlődés történelmi szükségletnek felelt meg az ipari társadalom velejárájaként. Annak volt ugyanis szüksége közös nyelvre, kultúrára a régebben erősen széttagolt országokon belül.

Az érvelés meggyőző. Igaz, viszont akadtak, akik azzal bírálták, hogy Gellner figyelmen kívül hagyja, hogy a nacionalizmus több helyt, így Angliában és Franciaországban megelőzte az ipari társadalom kialakulását.⁸ Ez a bírálat azonban abból eredt, hogy a fogalom így nagyon általános. Milyen ismérvek alapján mérhetjük meg pontosan, hogy mitől kezdve nevezhetünk iparinak egy társadalmat? De talán fontosabb az a további kérdés, hogy vajon az ipari fejlődés hozta-e létre a neki megfelelő egységesítést, vagy pedig az utóbbihoz más tényezők is hozzájárultak, elősegítve az ipari társadalom létrejöttét. Így az újabb

kutatás egyértelműen úgy látja, hogy a XVIII. századi Európában minden vonatkozásban fokozatos előrelépés és színtemelkedés ment végbe és megnöttek a társadalom kommunikációs lehetőségei.⁹ Lehet tehát, hogy több tényező kölcsönhatásáról kell beszélnünk. Az mindenesetre bizonyos, hogy az európai államrendszeren belül, ami eltérő szintű zónák együttesét fogta össze, a fejlettebb nyugati országok mintája, kihívása nagy hatást gyakorolt olyan régiókra is, ahol a gazdasági és egyéb feltételek nem érték el ugyanazt a szintet. Sőt akadt kutató, aki szociológiai tényezőkre, új, szélesebb elitek megjelenésére vezette vissza a nemzeti gondolat előtérbe kerülését.¹⁰

Az utóbbi években többen kifejtették, hogy a nemzetállam túlélte önmagát, napjai meg vannak számlálva. Hobsbawm szerint ez azért várható, mert a gazdaság globalizálódása következtében a nemzetállamok elvesztették korábbi gazdasági szerepüket.¹¹ David Harvey szerint 1945 óta a transznacionális kapcsolatok túlhaladták a nemzeti határokat és szuverenitásokat, mind a globális kapitalizmus, mind a posztmodern kultúra terén, és a fináncstőke az új világrendszerben nagyobb koordináló szerephez fog jutni, mint a nemzetállam.¹² Mindebben van is bizonyos igazság, csak hogy a fináncstőke azelőtt sem a nemzetállami keretek közt mozgott, és a transznacionális kapitalizmus sem egészen a posztmodern éra új velejárói közé tartozik. Az a benyomásunk, hogy a gazdaság globalizálódása, ha természetesen lesz is hatása a nemzetállamok szerepére, ez a hatás nem közvetlenül, nem pusztán egyirányban és nem is nagyon gyors ütemben fog érvényesülni. Nagyjából ez a szinte egyhangú véleménye annak a specialistákból álló szerzői gárdának is, amely legutóbb az American Academy of Arts and Sciences folyóirata, a *Daedalus* külön számában foglalkozott e problémával.¹³

A nemzetállamok szerepének és szuverenitásának bizonyos csökkenése, amely elsősorban Nyugat-Európában figyelhető meg, és nem mindenütt a nagyvilágban, nem elsősorban és nem közvetlenül a gazdasági globalizálás miatt következett be, hanem inkább az európai integrációval, illetve Európa pozíciójának alakulásával függött össze. A kapitalizmus, tudjuk, Európában született. A polgári nemzetállam is. S ez utóbbi most Európában jutott először történelmi választás elé. Az egyik, kedvezőbb alternatíva az, hogy beilleszkedik az integrációba, korszerűsíti önmagát, szuverenitása egy részét önként feladja, kizárólagos uralmi igényéről lemond, s ezáltal pozitív értékeit állandó jelleggel megőrizheti, tovább építheti. A másik alternatíva az, hogy rossz hagyományait felújítva fenntartja kizárólagos nacionalista uralmi igényeit, és ezáltal súlyos veszélyeknek teszi ki környezetét és végső fokon önmagát. A néhai Hugh Seton-Watson, a londoni egyetem Kelet-Európa-szakértője helyesen hangsúlyozta, hogy a nemzeti örökség elvetése politikai dekadenciát hozna magával, mert az emberi kultúra gazdag forrásait tenné semmissé.¹⁴ De ő is hangsúlyozta, amit azóta egyre többen, egyre nyomatékosabban vallanak, hogy a nacionalizmus ag-

resszív törekvései, amelyek újabban különösen Európa keleti zónájában jelentkeznek, mindannyiunk számára milyen veszélyesek. A nemzetállam jövője tehát — hogy eredeti kérdésünkre visszatérjünk — e választás eredményétől fog függeni: választani kell a nemzetállam korszerű módosítása és a feszültség, az instabilitás és ezzel együtt a gazdasági megtorpanás között.

Az Európai Közösség tulajdonképpen úgy született meg, hogy két nagy, történeti nemzet, a német és a francia, miután átesett két szörnyű világháború megpróbáltatásain, belátta, hogy jobb lesz egymással összefognia a keletről fenyegető, közös veszéllyel, a Szovjetunióval szemben, amely Európa keleti felét már lenyelte. Az ellenfél ijesztő volt, és az általa leigázott kelet-közép-európai nemzetek sorsa pedig keserves. De az ellenfél bizonyos fokig hasznos is volt, nemcsak azért, mert külső nyomása elősegítette a nyugat összefogását, a közös piac kialakulását és gazdagodását, hanem azért is, mert magára vállalta Európa szegényebb, keleti felének gondjait. Itt nem feladatunk részletezni a Nyugat integrálódási folyamatát, amelynek során a hozzátartozó nemzetállamok — és nem nemzetállamok — elkezdték gazdasági, jogi stb. berendezésüket standardizálni, közös szervezetüket kialakítani és szuverenitásuk bizonyos önként feladott elemeivel felruházni, miközben nem igazán szűkült saját funkcióik sora. A lényeg az, hogy az európai integráció sikerrel haladt előre, és ezt a leszakadt, keleti rokonok nosztalgiával nézték messziről. E folyamatban a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján jelentkezett bizonyos megtorpanás. Két okból. Az egyik az volt, hogy a politikai szabályozás ekkor kezdett mélyebben belevágni a nemzeti szuverenitásokba. A másik pedig — főleg — az, hogy a közös veszély a Szovjetunió gyors összeomlásával váratlanul megszűnt. Pontosabban: addigi formájában szűnt meg. Ennek ellenére határozottan azt reméljük, hogy az integráció folyamata továbbhalad.

Új probléma keletkezett viszont abból, hogy a kelet-közép-európai nemzetek zónája is felszabadult a visszahúzódó idegen uralom alól, amely rommá lett gazdaságot hagyott maga után. Itt ugyanis nemcsak a demokratikus politikai intézményeket kellett újjászervezni, mint mondjuk Spanyolországban a rendszerváltás után, hanem a gazdasági szférát is, mert a szovjet uralom azt is szétrombolta. Ehhez járult, hogy e társadalmak — ha nem is egyformán mindenütt — a történelmi sokkhatás, az elnyomás következtében hajlamossá váltak arra, hogy problémáikat ne racionálisan, hanem emocionálisan közelítsék meg, és régi vagy új nacionalista, populista indulatok üssék fel fejüket. Annyival is inkább, mivel a régi rendszer maradék erői, amelyek korábban is szívesen manipuláltak bizonyos nacionalista motívumokkal, most ezeket szívesen felhasználták, hadd ne kelljen konkrét példákat idéznem. Az Európai Közösség pedig láthatólag nem volt felkészülve arra, hogy e zóna problémáit hatékonyan kezelni tudja. Az egykori Jugoszlávia területén lezajló, véres tragédia ezt világosan megmutatta. A kellő reagálás hiánya pedig mindig azoknak ad biztatást — és példát más országokban is —, akik erőszakkal, agresszív módszerekkel, kész helyze-

teket akarnak létrehozni. Az Európai Közösség viszont gazdaságilag óriás volt, de politikailag még gyermek, katonailag pedig — sajnos még csak embrió.

A délszláv konfliktus és a csehek és szlovákok szerencsére békés szétválása sok nyugati megfigyelőben azt a benyomást keltette, hogy a keleti zónában egy, az európai integrációval ellentétes, dezintegrációs folyamat bontakozott ki, és hogy e folyamatnak előre nem látható következményei veszélyeztetik az Európai Közösség kibővítését, a keleti szomszédok befogadását. Vagyis, hogy Európa két fele egymással ellentétes irányban mozog.

Történészként szeretném ezt a nézetet egy kissé korrigálni. Ausztria és Magyarország 1867-i kiegyezése előtt a magyar államférfi Deák Ferenc azt mondta, hogy a rosszul begombolt mellényt előbb végig ki kell gombolni, hogy azután ismét, immár jól be lehessen gombolni. Nézetem szerint ez áll ma Kelet-Közép-Európára is. Mind Jugoszlávia, mind Csehszlovákia esetében olyan mesterséges államalakulatokról, álföderációkról volt szó, amelyeket az első világháború után a soknemzetiségű Habsburg Monarchia és benne a soknemzetiségű, történeti Magyarország helyén hoztak létre, a nemzeti elvre hivatkozva, mintegy nemzetállamként. A valóságban azonban ezek sohasem voltak nemzetállamok, és bár olykor rendelkeztek azok hibáival is, tulajdonképpen örökölték az egykori monarchia soknemzetiségű, hierarchikus jellegét és problémáit.

Tulajdonképpen egyik új kis államot sem lehetett a szó szoros értelmében nemzetállamnak tekinteni. Romániát sem, jelentős magyar és német — erdélyi szász — kisebbségeivel. Sőt tulajdonképpen az új kis Magyarországot sem, nemcsak azért, mivel így is maradtak — ha nem is nagy számban — nemzetiségei, főleg németek, hanem főleg azért, mert saját nemzetének majdnem egyharmada a határokon kívülre került. Ez a gazdaságilag és politikailag megosztott Kelet-Közép-Európa, gyenge kis államaival, belső ellentéteivel, nagyjából könnyű zsákmánya lett a II. világháború időszakában bizonyos nagy étvágyú szomszéd diktátoroknak. Azok az események pedig, amelyek napjainkban mentek és mennek végbe e zóna egyes országaiban, tulajdonképpen a történelem kritikai reagálását jelzik olyan elhibázott konstrukciókra, amelyek előbb-utóbb módosításra, korrekcióra szorultak. Ez áll a legnagyobb ilyen hamis föderációra, a volt Szovjetunióra is, amelynek felbomlása után egész sor potenciálisan már korábban is létező konfliktus került napvilágra. Amihez hozzá kell tennünk azonban, hogy a Szovjetunió bukása nemcsak decentralizációt hozott, hanem Németország esetében olyan nemzeti újraegyesítést is lehetővé tett, amelynek Európa jövője szempontjából is igen nagy jelentősége van.

Kelet-Közép-Európában az a folyamat folytatódott, amelyet az I. világháború után a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával indult. A mellény újragombolására itt is szükség volt ahhoz, hogy azután ismét jól begombolható legyen. Az ugyanis teljesen valószínűtlen, hogy az új kis államok, mint Szlovákia, Szlovénia vagy Horvátország, amelyek létrejöttét természetes

történelmi jelenségként kell üdvözölnünk, elszigetelni óhajtanák magukat az Európai Közösségtől, az integráció folyamatától. Máris sok evidens jele van annak, hogy ezek az államok — szomszédaikhoz hasonlóan — előbb-utóbb az Európai Közösséghez szeretnének csatlakozni, hiszen biztonságuk, nemzeti fejlődésük, kulturális és gazdasági felemelkedésük feltételei tulajdonképpen csak e nagyobb kereten belül teremthetők meg. Ez a régió valamennyi országa politikai vezetésének fő céljai közé tartozik. Hiszen az európai integrációból kirekesztődni, kisodródni, marginalizálódni mind gazdaságilag, mind politikailag az életveszélyes lehetőségek közé tartozik. A konfliktusok veszedelmét nem az új kis államok megszületése idézi fel, és nem a hibásnak bizonyult megoldásokhoz való ragaszkodással lehet kivédeni. A veszélyt egy olyan másik, valóban fenyegető jelenség képviseli, amely a folyamattal bizonyos fokig párhuzamosan jelentkezik, de amely attól mégis megkülönböztethető. Arról az erőszakos, kirekesztő, populistá, idegengyűlölettel színezett nacionalizmusról beszélünk, amely a volt szovjet hatalmi zónában többfelé jelentkezik, és amely mind Európa eszméjével, mind pedig a valódi nemzeti érdekekkel alapvetően ellenkezik. Az európai és a helyes értelemben vett nemzeti érdek ugyanis egymással semmiképpen nem áll ellentétben. Mindkettővel szemben áll viszont a XIX. századi nemzetállami koncepció rossz vonásainak ez a mai továbbfejlesztése, amely egy nemzetnek a kizárólagos egyeduralmát akarja az adott állam határain belül minden eszközzel érvényesíteni — nemcsak nyelvi, kulturális korlátozással, elnyomással, hanem olykor az úgynevezett „etnikai tisztogatás” brutális, újfélé módszereivel — Európának egy olyan zónájában, ahol a politikai és az etnikai határok oly ritkán esnek egybe.

Ez a szélsőséges nacionalizmus kifelé a teljes szuverenitáshoz ragaszkodik és elutasít minden nemzetközi előírást, hogy befelé saját akaratát, nyelvét mindenkire, más nemzetiségűekre is ráerőszakolja. Az adott államot saját kizárólagos tulajdonának, az ott élő, vagy oda osztott nemzeti kisebbségeket pedig valamiféle zavaró elemnek, esetleg felhasználható nyersanyagként tekinti, vagy éppen igyekszik tőle megszabadulni. Mintha valami privát állatkertről volna szó, ahol a tulajdonos tetszés szerint bánik vagy szabadul meg a szükségtelenné vált, öreg állatoktól. A nemzet és az állam azonosításának ez a nacionalista elve a jövő Európája számára teljesen elfogadhatatlan. A nemzetállamnak ezt a veszélyes koncepcióját kell tehát módosítani, és másik, újabb, humanizált és európaizált koncepcióval felváltani a gyakorlatban mindenütt, ahol ez még nem történt meg, és ahol a politikai és etnikai határok oly mértékben nem esnek egybe, mint Kelet-Közép-Európa nagy részén. Szeretném hangsúlyozni, hogy most elsősorban erről a zónáról beszélek, és azokról az esetekről, amikor a határok mozdultak el, nem az emberek. A bevándorlás, itt vagy Európa más, esetleg nyugati részein, a jelenben vagy a jövőben, más probléma, amely külön elemzést igényel.

A nemzeti koncepció módosításáról, humanizálódásáról, nem pedig megszüntetéséről beszélünk.¹⁵ Európa ugyanis egyesülten sem válik egyetlen állammá, s benne egyetlen nemzetté. Az Európai Közösség ma is több nemzetből és államból épül fel. S ha az integráció folyamata sikerrel folytatódik, bekapcsolva újabb régiókat is, ez a sokféleség még fokozódni fog. A nemzetek az önkéntes társulás után mind megőrizhetik identitásukat a közös, nagy szervezeten belül, amelyet hagyományos sokféleség és — ebből kikerülhetetlenül következőleg — a szereplők kölcsönös megismerése és megbecsülése fog jellemezni. A nemzetek államai is megmaradnak, de csökkent szuverenitással, módosult funkciókban, és olyan európaizált változatban, amely a korábbi, elnyomó, egyeduralmat igénylő változattól lényegesen különbözik. Tehát attól a változattól, amely Kelet-Közép-Európa nem egy pontján megfigyelhető, és amely sok emberi szenvedés és sok konfliktus okozója napjainkban is. Elismerem, hogy mi magyarok e kérdésre különösen érzékenyek vagyunk, mivel a világháborúkat követő rendezések nyomán sok magyar került át a szomszéd országokba. De ez talán elő is segíti, hogy komoly erőfeszítéseket tegyünk annak nemzetközileg elfogadható, reális megoldása érdekében. Ez ugyanis nem egyszerűen és nem is elsősorban egy nemzet és szomszédai viszonyainak helyi kérdése. Ez olyan nemzetközi probléma, amely az integráció folytatása szempontjából is nagy jelentőséggel bír. Az elavult nemzetállami koncepció ugyanis, amely a *cuius regio, eius natio* elvét követve egybevágónak tekinti az államot és a nemzetet ott is, ahol a politikai és a nemzeti-etnikai határok egyáltalán nem esnek egybe, Európa jövője szempontjából — mint láttuk — veszélyes és elfogadhatatlan. Olyan nemzetközi normarendszer kidolgozására és elfogadására van tehát itt szükség, amely előírja, hogy ezen a téren milyen feltételeknek kell megfelelniök azoknak az államoknak, amelyek az Európai Közösséghez szeretnének csatlakozni. Természetesen nem a politikai határok bármilyen megváltoztatására gondolunk, hanem arra, hogy a nemzeti, etnikai kisebbségeknek megfelelő törvényes védelmet, kollektív jogokat kellene biztosítani.

A jelenlegi nemzetállamok átalakítására ugyanis több szinten lenne szükség. Először is felső szinten, kifelé, úgy, hogy a szuverenitás önkéntes korlátozása megfeleljen az integráció igényeinek. De változásnak kell történnie az országon belül, alsóbb szinten is, biztosítva a kisebbségek megfelelő, törvényesen garantált jogát arra, hogy saját kultúrájuk, nyelvük fejlesztésén, saját intézményeik szervezésén fáradozzanak, a külvilággal vagy a határon kívül élő rokonaival szabadon érintkezhessenek, az eszmék, kiadványok, információk szabad áramlásába bekapcsolódhassanak. Ez a megoldás egyetlen állam biztonságát és belső nyugalomát nem veszélyezteti. Ellenkezőleg: minden félelemnél és elnyomó rendszabálynál jobban biztosítja a jó viszonyt a szomszédok között. Ezek alapján véve emberi jogok.

Tudjuk persze, hogy az emberi jogokat rendszerint pusztán egyéni jogoknak szokás tekinteni. De az egyéni jogok bizonyos esetekben — ha közösségeket

ről van szó, így a nemzeti kisebbségek esetében — csak akkor válnak ténylegesen alkalmazhatóvá, hatékonyá, ha kollektív jogokkal támasztjuk őket alá. Európának e zónájában például aligha akad olyan egyén, aki képes volna egyetemet alapítani, amire pedig egy valóban jelentős kisebbség nyilvánvalóan joggal tarthat igényt. Itt elérkeztünk a kisebbségvédelem kérdéséhez, amely nemzetközi jogi kérdés, nemzetközi jogi szabályozást igényel. Ennek a technikai részleteibe természetesen nem a mi feladatunk belemenni. Csak néhány — inkább történeti — mozzanatot szeretnék megemlíteni.

Az egyik az, hogy amikor a középkorban egy-egy közösség olyan privilégiumot kapott, mint az erdélyi szászok 1224-ben, az tartós védelmet biztosított számára, de nem egy nemzeti kisebbség tudatos védelmét fejezte ki, mert hiszen még a nemzetek kialakulása előtt vagyunk.

A tudatos kisebbségvédelem a XVII. században kezd megjelenni, de első sorban vallási vonatkozásban. Idézhetném 1672-ből Pufendorf munkáját a nemzetek jogáról, idézhetném John Locke műveit, az 1856-os párizsi békeértekezletet, az 1878-as berlini kongresszust. De itt talán első sorban az első világháború után kialakított kisebbségvédelmi rendszerre hivatkoznék, amely az új határok kijelölésével együtt 1919–1924 között épült ki ebben a régióban. Ennek az volt az előnye, hogy nem általában — tehát mondjuk Afrikától Dél-Amerikán át Ukrajnáig érvényesen — akarta a kisebbségi jogokat megfogalmazni, hanem regionálisan. Ez a rendszer majdnem kizárólag Kelet-Közép-Európa népeivel foglalkozott. A békeszerződés diktálói ugyanis — akik az új határokat megvonták — még elég jól érzékelték, hogy milyen problémák adódhatnak ebből, és előírták a kisebbségvédelmet 17 állam számára, ebben Magyarország is benne volt. Ez a kisebbségvédelem, bár nem volt sem tökéletes, sem igazán hatásos, mégis tovább építhető lett volna. A nagy változás a második világháború után következett be, amikor ahelyett, hogy jobb kisebbségvédelmet hoztak volna létre, még a meglévőt is felszámolták.

Az új hatalmi rendszerben, amelyre Sztálin árnyéka már rávetült, gátlás nélkül érvényesülhettek olyan kifejezetten önkényuralmi módszerek, amelyek egy-egy népet kollektív bűnösnek, háborús felelősnek nyilvánítva erkölcsi és jogi képtelenségekhez vezettek, és egyben a tragédiák hosszú sorát indították el. A kollektív felelősség alapján emberek tömegét űzték ki, mozdították ki, telepítették ki szülőföldjükről, saját otthonukból — mintha egy-egy nemzet egészében lenne valamiért felelős, mintha más, hasonló nemzetek kevésbé lettek volna felelősek. Ez természetesen összhangban volt a szovjet módszerekkel, és azzal, hogy a Szovjetunió igyekezett a maga hatalmi szféráját nyugat felé kiterjeszteni.

Az egyetlen kivétel ebben — meg kell említenem — Románia volt, ahol 1945 után az első években remény volt arra, hogy a magyar kisebbség megfelelő jogokat élvezzen. Ezt a reményteltető, rövid korszakot azonban hamar súlyos kiábrándulás követte.

Az 1946–47-es párizsi békeszerződés az országok belső ügyének nyilvánította a kisebbségek ügyét, s ezzel kiszolgáltatta őket a mindenkori államhatalomnak. Az Egyesült Nemzetek Szervezete, ha nem is ellenségesen, de a dolgot nagyon óvatosan megkerülve, mellékesen foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Megpróbált ugyan létrehozni egy etnikai, nyelvi és vallási kisebbségekkel foglalkozó bizottságot, de az ENSZ első londoni ülészaka ezt elvetette azzal, hogy a kisebbségek ügye már benne van az általános emberi jogokban. Ugyanígy kihúzták ezt az emberi jogok egyetemes nyilatkozatából 1948-ban.

Az 1960-as évektől kezdődött azután lassan egy újabb fejezet, amikor különböző törekvések jelentkeztek a kisebbségvédelem ügyének felkarolására. Újabban pedig az Európa Tanács, az ENSZ és több nemzetközi szervezet mind többet foglalkozott a kérdéssel annak jeleként, hogy a korábbi, negatív álláspont jeléül mind szélesebb visszhangot nyert az a felhívás, hogy a kisebbségek felruházása kollektív jogokkal olyan kívánalom, amely a jövő Európájának szolgálja érdekét.

Ma Európa nehéz választás előtt áll Nyugaton és Keleten egyaránt.

A keleti zóna nemzeteinek azt kell eldönteniök, hogy a XXI. századba kívánnak-e előrejutni, vagy pedig a XIX. századba — annak egy rosszabb változatába — visszatérni. Könnyebb választásnak ez utóbbi tűnhetik, de a valóságban mégis ez a veszélyesebb. Nemcsak azért, mert a XIX. századnak is legjobb nemzeti demokratikus hagyományait tagadná meg, ha hátrálni kezdene. A fő probléma az, hogy a nyers, korai kapitalizmushoz és a társadalmi és nemzeti konfliktusokhoz való visszafordulás fokozná lemaradásukat Európa fejlettebb részével szemben és viszonyaikat mindinkább destabilizálná. A jó — bár nehezebb — megoldás csak az lehet, ha a modern nyugati gazdaság szintjéhez igyekeznek felzárkózni, és ha a nemzetállam régi koncepcióját úgy módosítják, hogy az új struktúra az Európai Közösségbe valóban beilleszthető legyen. Ehhez szabad kommunikáció, a nemzeti kultúrák kölcsönös megbecsülése kell. Tehát olyan nagyvonalú és értelmes önzés a politikában, ami nemcsak nekünk jó, hanem másoknak is, és amely nélkül Európa sokféle nemzete nem is élhetne békében együtt a nagy kereten belül. S ami természetesen együtt jár az előítéletek, indulatok, a nacionalista és egyéb elfogultságok és az ehhez hasonló destabilizáló tényezők elutasításával.

A Nyugat nehéz alternatívája pedig, a másik oldalon, az, hogy fokozatosan befogadja-e az Európai Közösségbe a nagyobb Európát, vagy pedig bezárkózik a kisebb Európa, a mai közösség védőfalai mögé.¹⁶ Számára ma — lehet — az utóbbi megoldás látszik könnyebbnek, hiszen a keleti zóna gazdasági nehézségeivel, nemzeti feszültségeivel könnyen tehetetlennek tűnhetik. Innen az óvatosság, a halogatás, a csatlakozás feltételeinek mind szigorúbb megfogalmazása. Nagyobb távlatokból nézve azonban a valóságban mégis ez volna a rosszabb, veszélyesebb megoldás. Nemcsak azért, mivel az Európai Közösség saját igazi

hagyományait tagadná meg, ha továbbépítés, bővítés helyett a megtorpanást, bezárkózást választaná. A fő probléma ott van, hogy végső fokon a Nyugat maga sem volna képes továbbfejlődésre akkor, ha közvetlen keleti szomszédságában, amely nagy erőtartaléka lehetné és amely azt is elősegíthetné, hogy a világvversenyben jobban megállja helyét, a nyomorúság és a destabilizálódás lesz úrrá, nyílt sebként Európa testén. Az Európai Közösségnek saját távlati érdeke is azt kívánná, hogy fokozatosan kiegészítse önmagát, és egy következő, nem nagyon távoli lépcsőben egyelőre legalább a kelet-közép-európai zónában segítse elő a nemzetek államainak új típusú, az európai normákhoz illeszkedő, humanizált államokká való korszerűsítését és befogadását. Így jobb esélyekkel tudna felkészülni további lépésekre, az újabb feladatok megoldására is.

A jövőt illetően aligha kívánhatunk jobbat egymásnak és önmagunknak, mint azt, hogy a nehezebb, de realisabb megoldást választva, mind Nyugat, mind Kelet nemzetei korszerűsített és humanizált államaiban, az integrált Európa nagy keretén, e nagyobb hazán belül tudjanak egymással békében együtt élni és egymásnak kezet nyújtani.

Jegyzetek

- 1 Pauler Gyula, A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900.
- 2 Szűcs Jenő, Nemzet és történelem. Bp. 1974.
- 3 John A. Armstrong, Nations Before Nationalism. Chapel Hill 1982. Anthony D. Smith, The Ethnic Origins of Nations. Oxford 1986.
- 4 John A. Hall, Nationalism: Classified and Explained. Daedalus 1993, 1–28. Ugyancsak a nacionalizmus modern keletkezését hangsúlyozza: John Breuilly, Nationalism and the State. Manchester 1982.
- 5 John Plamenatz, Two Types of Nationalism. In: Eugene Kamenka (ed.) Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea. London 1976.
- 6 Miroslav Hroch, The Social Preconditions of National Revival in Europe. Cambridge 1985.
- 7 Ernest Gellner, Nation and Nationalism. London 1983. Uő. további tanulmánya: Nationalism and Politics in Eastern Europe. New Left Review. 1991.
- 8 John A. Hall, i.m. (1993).
- 9 Pierre Chaunu, La civilisation de l' Europe des Lumières. Paris 1971. D. Kosáry, Culture and Society in 18th Century in Hungary. Bp, 1987. Michael Mann, Sources of Social Power. II. The Rise of Modern Nations and Classes, 1760–1918. Cambridge 1983. Uő, The Emergence of Modern European Nationalism. In: J. A. Hall—Ian Jarvic (ed.) Transition to Modernity. Cambridge 1992.
- 10 Liah Greenfeld, Transcending the Nations Worth. Daedalus 1993, 47–62.
- 11 Eric Hobsbawm, Nations and Nationalism since 1780. Cambridge 1990.
- 12 David Harvey, The Condition of Postmodernity. Enquiry into the Origins of Cultural Change. Oxford, 1989.
- 13 Reconstructing Nations and States. Daedalus, Summer, 1993. A fent már idézett szerzők mellett ezt az álláspontot vallja még: Katherine Verdery, Whither Nations and Nationalism. Daedalus 1993. 37–46.
- 14 Hugh Seton-Watson, Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism. 1977.

- 15 Michael Mann, *Nation-States in Europe and Other Continents Diversifying Developing, Not Dying*. *Daedalus* 1993, 115–140.
- 16 Philippe Schmitter, *The European Community as an emergent and novel form of political dominations*. Instituto Juan March, Madrid, Working Paper No 26, 1991.

*A Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde felkérésére, eredetileg németül tartott előadás, Berlinben, 1993. október 5-én. Megjelent: Der Nationalstaat und seine Zukunft. In: Georg Brunner (hrsg.), Osteuropa zwischen Nationalstaat und Integration. Berlin 1995, 11–17. (3250) — Más, hasonló tárgyú előadásaink: Nation and State in East-Central Europe. Megjelent: *European Review* 1993, 4. sz. 347–355. (Előadás az Academia Europaea budapesti közgyűlésén, 1992. június 18. — 2767.1) Hungary and Europe from a Historical Perspective; előadás a Mikes Kelemen Körben, Hollandia, 1992. szeptember 10. (2819). A nemzeti és európai fejlődés összhangja. Megjelent: *Európai Szemle* 1993; eredetileg németül a 2. Német–Magyar Fórumon, Bonn 1992. október 19. (2909) *Integration und Desintegration in Europa*. In: Barbara Lippert (hrsg.), *Deutschland und Ungarn. Partner im neuen Europa*. Bonn 1993, 19–22. (3355) Magyarország integrálódása Európába. (Előadás a bécsi Európa Klubban, 1993. február 4.) Megjelent: *Kárpát-medencei gondok* 1993, 23–40. (3071) *Perspectives of European Integration and Segmentation*. Előadás az ESF *Nation and State c. konferenciáján, Laxenburg* 1993. október 11. (3253) *National Conflicts in Central and Eastern Europe and the European Integration*. Előadás a *Wider Institute*-ban, Helsinki 1994. január 10. (3324)*

EURÓPA NAP DEBRECENBEN

Elnök Úr!

Tisztelt Vendégeink, Hölgyeim és Uraim!

Az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa és a Magyar Tudományos Akadémia nevében tisztelettel és örömmel köszöntöm itt, Debrecen városában, az első Európa Nap minden kezdeményezőjét és résztvevőjét. Az Európa Mozgalom nevében azért, mert nekünk feladatunk az európai integráció célkitűzéseinek és feladatainak társadalmi elfogadtatása hazánkban. Feladatunk az, hogy megismertessük az Európai Unió fejlődéstörténetét, intézményrendszerét, szervezeteit, mindazokat a tényezőket, amelyekkel a jövőben kapcsolatban kívánunk lenni. Feladatunk továbbá az is, hogy elősegítsük Magyarország felkészülését, mentalitásában is arra, hogy Európa történetének legreményteljesebb és legnagyobb kalandjában, az európai integrációban részt vegyünk. Ez Magyarország számára és valamennyi kelet-közép-európai ország számára e régióban újabb problémákat, adaptációs feladatokat és nehézségeket is jelent, ezzel tisztában kell lennünk. Ezeket a problémákat kell közös erővel elemeznünk és megoldanunk. És ezért szeretném külön köszönteni ezt a mai találkozózt a Magyar Tudományos Akadémia nevében is, mert az Akadémia soha nem tekinti magát öreg urak zárt testületének és klubjának, hanem felelősséget érez azért, hogy a nagy nemzeti érdekű problémák elemzésében és megoldásában a maga szakmai eszközeivel, tehetségéhez mérten részt vegyen. Ez a feladatunk és kötelességünk.

Az európai csatlakozásunk bizonyára e nagy nemzeti érdekű problémák egyike, a legfontosabbak egyike. A feltételekhez való igazodás — ami nem is mindig könnyű feladat — talán három nagy kérdéscsoportra osztható.

Az egyik a gazdaság, az infrastruktúra, a műszaki tényezők, beleértve a szabványokat, hogy a sínek és a villanykapcsolók is csatlakozhassanak egymáshoz.

A második: a jogi és politikai intézményrendszer egész struktúrája, beleértve azt is, hogy az Európai Unió tagországai nemzeti szuverenitásuk egy részéről önként azért lemondanak, mert azt a közösbe teszik, és ezáltal nem veszítenek, hanem nyernek.

A harmadik ilyen kérdés a kultúra és tudomány. Talán erre itt, ezen a helyen különösen érdemes emlékeztetni, mert hiszen a jövő nemzedékét egy olyan oktatásrendszerben kell majd felnevelnünk, amelyben egyszerre lesz jelen a nemzeti érték és az európai érték, a nemzeti eszmény és az európai eszmény.

Ez a kettő nincs egymással ellentétben, hanem, éppen ellenkezőleg, egymást ki egészíti és teljes mértékben harmonizál egymással. Ez körülbelül valamennyi frissen csatlakozó országra áll, de itt, Kelet-Közép-Európában, ebben a régióban van még egy külön olyan speciális probléma, amelyet szintén meg kell oldanunk. Ebben a zónában ugyanis, amint nagyon jól tudjuk és szomorúan látjuk, nemzeti, etnikai feszültségek vannak, mert az etnikai és a politikai határok nem nagyon esnek egybe. Ennek a megoldását kell a csatlakozás érdekében is nem mint magyar vagy más országok közötti bilaterális problémát, hanem mint nemzetközi problémát, mint az Európához való kelet-közép-európai csatlakozás egyik alapfeltételét megoldanunk. Nem a határokat kell módosítani, nem területekben kell gondolkodni, hanem a nemzeti kisebbségek intézményes, egyéni és kollektív emberi jogainak biztosítását, intézményes védelmét, akadálytalan fejlődésüket, szabad mozgásukat, kulturális intézményrendszerük kiépítését, önállóságát. E megoldás létrejöttében mi természetesen közvetlenül érdekelve vagyunk. De ebben az esetben a magyar érdek és az összeurópai érdek egybevágh. Ez a megoldás modellértékű lehet. Ez senkit, semmiféle országot nem fenyeget. Egyetlen országnak sem veszélyezteteti sem területi integritását, sem biztonságát. Sőt jobban biztosítja a barátságot a szomszédok között, mint bármiféle elnyomó rendszabály. Ez összefér a jövő Európájával, hiszen a sok és egyre több nemzetből álló Európa csak a kölcsönös megbecsülés, tisztelet, tolerancia és szilárd jogrendszer alapján működhet itt. Aki Európához ebben a régióban csatlakozni akar, annak el kell fogadnia egy nemzetközileg bevezetett, vagy bevezetendő normarendszert, olyan illemszabályt, amely nélkül nem lehet Európa házába belépni.

Legutóbb az Európai Commission elnöke, Jacques Delors úr látogatást tett a Magyar Tudományos Akadémián. Hadd ismertessem Önök előtt azt, amit neki mondtam el. Abból indultam ki, hogy Európa ma nehéz választás előtt áll Nyugaton és Keleten egyaránt. Kelet-Közép-Európa dönteni kénytelen, hogy előre megy-e a 21. századba, vagy visszafelé hátrál a 19. századba. A visszahátrálás látszólag könnyebb számára, de sokkal veszélyesebb, mert a nyers korai kapitalizmussal és az etnikai problémákkal a szociális és nemzeti feszültségek századába tér vissza, rosszabb kiadásban, mivel a második kiadás mindig rosszabb, mint az első. A zárt nemzetállamok világába, ahol nincs békesség és nincs nyugalom. A nehezebb, de jobb, sokkal ígéretesebb út az a mai nyugati modern gazdasághoz való adaptálódás, az ahhoz illő demokratikus jogi és politikai intézményrendszer és a kulturális pluralizmus elfogadása az addig korábban zárt, úgynevezett nemzetállamokon belül is.

A Nyugat is nehéz választás előtt áll. Nagy jól tudjuk, az Európai Közösségek a francia-német kézfogásból születtek meg, két katasztrofális világháború szenvedéseinek tanulságaként és valljuk be, hogy egy közös veszéllyel, a Szovjetunió fenyegetésével szemben is. Ezt a folyamatot, a Nyugat gazdasági integrációját és annak messzemenő sikereit távoli nosztalgiával nézték a Keletre

szakadtak és az áradás alá kerültek. Vagyis mi. Most szorosabb kapcsolat bevezetésére került sor a nyugati államok között. Maastrichtra gondolok, és ugyanakkor elmúlt a közös veszély. Szeretném emlékeztetni a jelenlévőket arra, hogy a közös veszély nem, csak bizonyos formája múlt el, nem a teljes veszély. Lehetnek annak más formái is.

A Nyugat alternatívája most az, hogy megmarad-e a kényelmes védőfalak mögött, az elért eredmények birtokában, vagy tovább bővül, úgy, ahogy eredeti célkitűzései megfogalmazódtak. Itt is könnyebb a bezárkózás. Rövid lejáratra. Vagy az első lépcső után most következő, soron lévő lépcső után való bezárkózás Skandináviától Ausztriáig. Hiszen Kelet-Közép-Európa gazdasági nehézségeivel és nemzeti feszültségeivel sokak szemében lehet, hogy tehetetlennek minősül. És hangzanak is el ilyen hangok olykor. De mégis a Nyugat számára a bezárkózás volna a veszélyesebb, és én biztos vagyok benne, és minden megnyilatkozás, hivatalos helyről történő megnyilatkozás erre vall, hogy tisztában vannak ők maguk vele, hogy mégis a kibővítés a reális és a jobbik alternatíva.

Kelet-Közép-Európa — hiszen annak a nevében tudunk itt beszélni —, ez a régió roppant erőtartalekot jelent az Európai Unió számára. Piacban, emberanyagban, intellektuális erőben, minden vonatkozásban. Nagy potenciális segítséget is. A fejlődés lehetőségét nyújtja, hogy Európa jobban megállhassa helyét a világversenyben. Ha ezt a lehetőséget a Nyugat nem használja ki, akkor esetleg közvetlen szomszédságában destabilizálódás következik be, nyomorúsággal és konfliktusokkal. Mert kívül maradni az egységes Európán a marginalizálódás veszélyét hordja magában. És ebbe mi nem szeretnénk belekerülni. A helyes tehát: belátható időn belül Kelet-Közép-Európa országai, ez a régió, ahogy szoktuk mondani „a visegrádiak”, ezek bekapcsolódhassanak az Európai Unióba, amely így megerősödve jobban szembe tud nézni a többi problémával. Nem tudok jobbat kívánni Európa minden népének Nyugaton és Keleten egyaránt, mint hogy mindkét fél a nehezebbik, de ígéretesebbik alternatívát válassza, lebírija ezeket a nehézségeket és egymással kezét fogva találjon békés jövőt Európa közös házában. Ehhez szeretnék mindannyiunknak önző okokból is — minden jót kívánni.

Megnyitó az Európa Mozgalom Magyar Tanácsa által rendezett konferencián, Debrecen 1994. március 18. Megjelent: Debreceni Szemle 1994, 1. sz. 3–5. (3383)

EGYSÉG ÉS REFORM

Tisztelettel jelentem a Közgyűlésnek, hogy az új akadémiai törvény, amelyet kezdettől fogva reformtörekvéseink egyik fontos és szükséges velejárójának, biztosítékának tekintettünk, az 1994. évi XL. törvény alakjában végre megszületett.

Annak idején, 1990 tavaszán, az új, demokratikus választások nyomán megalkult új kormány elnöke egy nappal hivatalba lépése után jött el hozzánk, hogy a közgyűlés alkalmával üdvözölje és támogatásáról biztosítsa az Akadémiát. Hangsúlyozta, hogy a tudományos élet újjáalakítási programját illetően tőlünk várják a kezdeményezést.

Az Akadémia valóban saját kezdeményezéséből el is kezdte ezt a munkát. Ennek részeként még az évben elkészítette a törvényjavaslatot, és azt a Tudománypolitikai Bizottságon át 1991 elején beterjesztette. A kormány ezt 1991 novemberében el is fogadta, azzal, hogy a parlamentnek majd a várhatóan ugyancsak hamar elkészülő felsőoktatási törvényjavaslattal együtt fogja benyújtani. Az ülésen, amelyen mi is ott voltunk Láng István főtítkárral, a miniszterelnök megkérdezte a művelődési tárca akkori vezetőjét, hogy ez az utóbbi javaslat mikor készül el. Januárban — hangzott a válasz. A hónap nagyjából be is vált, de az év már annál kevésbé, így a benyújtásra csak 1993-ban került sor. Ezután viszont a felsőoktatási törvény váratlanul megelőzte az akadémiaiit, amelyet mégis külön tárgyaltak meg utóbb. E szétválasztásból adódtak is bizonyos összehangolási problémák. A változás indokairól, történésként, van is reálisnak tűnő feltevés, de erről talán helyesebb lesz máskor, talán az emlékirataimban beszélnem. Az általános vitára a parlamentben 1993. augusztus végén került sor. Ezután a parlamenti bizottságok tárgyalták meg a javaslatot, több hónapon át, számos módosító javaslat felvetése közben. Végül azonban a magyar országgyűlés 1994. március 28-án, 214 igen és egy nem szavazattal, három tartózkodás mellett, tehát igen nagy többséggel, a törvényt elfogadta.

Mi itt az Akadémián hároméves ciklusokban gondolkodunk. Nyilvánvaló azonban, hogy az a reformfolyamat, amelynek levezetésével a közgyűlés első ízben 1990 májusában megbízott, tulajdonképpen most, négy év múltán, e törvénnyel ért el valódi periódushatárhoz. Ezután is, részint éppen a törvény végrehajtásából adódóan, igen sok feladat áll még előttünk. Sőt, a törvény bizonyos rendelkezései értelmében, az átmeneti időszak egészen az év végéig el fog húzódní. A törvény ugyan 1994. június 30-án lép hatályba, de ezt követően négy hónapon belül, tehát októberben kell azt a rendkívüli közgyűlést megtartanunk,

mely már új összetételben jóváhagyja az új alapszabályokat. S ezt két további hónap múlva, tehát 1994 decemberében követ az a közgyűlés, amely immár jogosult lesz bizonyos további lépésekre. Még nem egészen értük el tehát azt a rég várt időszakot, amikor az Akadémia végre elsősorban tartalmi szakmai kérdésekkel foglalkozhat a közgyűlésen és az osztályüléseken egyaránt. Bár ennek is rövidesen el kell jönnie, hiszen a törvény az Akadémia elnökének feladatává teszi nemcsak, hogy a kormányt évente tájékoztatja az Akadémia munkájáról, hanem azt is, hogy kétévenként, a parlamentnek ezen felül beszámol „a magyar tudomány általános helyzetéről” is.

Mindezt figyelembe véve mégis most van az a pillanat, amikor el kell készítenünk e négy év mérlegét, fel kell mérnünk a törvényből adódó helyzetet és lehetőségeket, és el kell határoznunk, hogy ezeken belül milyen úton, milyen elképzelések felé kívánunk haladni.

A törvény körüli viták során sokféle ötlet felmerült. Az idétlenebbek közé tartozott az, amely úgy akart tisztújítást előírni az Akadémiának, hogy szinte kétségbe vonta jogfolytonosságát, eddigi működésének legitimitását. Mintha az ötlet felvetői félretolhatnák Széchenyit és önmagukat képzelhetnék új alapítónak. Nevetséges. A törvény természetesen semmi ilyesmit nem ír elő. De azért ilyen számvetéskor illik megkérdeznünk a közgyűlést: helyesnek tartja-e, amit tettünk, amit elértünk, és amit ugyanebben a szellemben tenni szándékozunk.

Meggyőződésem, hogy a megújulás és értékmegőrzés, a korszerűsítés és a stabil jogfolytonosság alapelvei, amelyeket így egymással összhangban kezdettől fogva követtünk, helyesnek bizonyultak szakmai, szervezeti és emberi viszonylatban egyaránt. Elősegítették, hogy az Akadémia a változó feltételek közt működőképességét megőrizve viszonylag épségben érje meg a törvény létrejöttét. De mégis meg kell kérdeznem a közgyűlést, hogy nem óhajt-e fiatalabb erővel felváltani, hogy ezután is feltétlenül igényt tart-e még további szolgálataimra, viszont ha igen, segít-e biztosítani azokat a feltételeket, amelyek nézetem szerint ehhez és általában az eredményes továbbhaladáshoz szükségesek. Ezekről szeretnék néhány szót mondani.

Mindenekelőtt azt szeretném javasolni, hogy a közgyűlés üdvözölje a törvényt, és fejezze ki érte köszönetét. Kétségtelen, hogy jobb lett volna, ha erre előbb kerül sor például úgy, mint annak idején proponáltam, hogy az országgyűlés Széchenyi születésének kétszázadik évfordulóján, 1991-ben, ünnepi ülésen fogadja el. Ma már jóval előbbre tartanánk. S ez előnyös lett volna az ország nemzetközi megítélése szempontjából is, mert külföldön példaértékűnek tekintik, hogy nálunk és a régióban mi történik a tudománnyal. Azt is elmondhatom, hogy voltak közben pillanatok, amikor az is felmerült, hogy nem volna-e jobb a javaslatot inkább visszavonni. De azt hiszem, mégis helyesnek bizonyult, hogy nem tettük ezt. A törvényre feltétlenül szükség volt, hogy legalizálja eddigi reformjainkat, és hogy szilárd tető legyen a fejünk felett. Nézetem szerint az Akadémia, ha érték is közben zúzódások, és ha lesznek is még kisebb-nagyobbi

problémái, ezzel a törvénnyel erős pozíciót és igen nagy lehetőségeket kapott. Sokban rajta áll majd, hogy ezekkel miként fog tudni élni.

Annak idején kíváncsággal öt sarkalatos alapelvet fogalmaztunk meg. Ezek a Magyar Tudomány hasábjain nyomtatásban is megjelentek. Nos, ezeket sorra véve úgy látjuk, hogy a törvény lényegében véve összhangban van velük.

Az első a köztestületi önkormányzat volt s vele a tudományos kutatás szabadsága, minden politikai befolyástól mentesen. A törvény ki is mondja, hogy az Akadémia „önkormányzati elven alapuló” köztestület. Az Akadémia szándékával megegyezően intézkedik arról is, hogy e köztestületbe az akadémikusokon kívül beletartoznak a tudományos fokozattal rendelkező kutatók is, akik képvisellel bírnak a közgyűlésen. Kezdetből fogva azon voltunk, hogy az Akadémia ne pusztán idős urak és hölgyek zártkörű klubja legyen, hanem valamilyen formában a tudományos kutatók széles körét is átfogja. Ezért vontunk be több mint 120 szakmai tudományos bizottságunk és az öt vidéki, regionális központ még további bizottságai munkájába eddig is több ezer nem akadémikus kutatót. Az Akadémia tehát üdvözli ezt a változást, amely lehetővé teszi, hogy szakmai és nemzeti funkcióit szélesebb szakértelmiségi bázisra támaszkodva lássa el. Vitánk egyrészt egy technikai probléma miatt volt. A kétszáz főnyi nem akadémikus képviselést az általunk javasolt 60-100 helyett azért tartottuk túlzásnak és soknak, mert egy több mint 500 főből álló közgyűlés már nehezen kezelhető, annyira népes, hogy egyetlen termünk sem tudja befogadni. Gondoltunk is arra, hogy esetleg, szíves viszonzásul, a parlament üléstermét fogjuk e célra elkérni. De mivel ott is csak 387 ülőhely van, a fiatalabbak, mondjuk nyolcvan év alatt, majd állni fognak. Nem is szólva arról, hogy ekkora közgyűlés, főleg egy évben többször is, sok millióba kerül. Remélem a törvényhozás gondolt és gondolni fog erre is. Valóban tiltakoztunk továbbá az olyan, olykor szintén felbukkanó, nevetségesen naiv politikai hátsó szándék ellen is, hogy a kétszáz külső képviselő majd ellensúlyozni fogja a „sztálinista” akadémikusokat. Aki azt képzei, hogy a szakértelmiség politikai megoszlása így jelentkezik, annak a hazai valóságról szánalmasan gyatra fogalma van. Engedjék meg, hogy e kérdést most ne részletezzem.

A második alapelvet, a saját vagyonnal rendelkezést a törvény ugyancsak kimondja. Így június 30. után immár ez a terem, ez az épület is, a jelentős törzsvagyon részeként, az Akadémia saját tulajdonába került. A központi székházzal együtt, amelynek reprezentatív harmadik emeletét, előadóval, kiállítási termeivel, ha némi segítséget kapunk, ősszel már megnyithatjuk a látogatók előtt. Az intézeti vagyon ugyan állami tulajdonban marad, annak csak kezelői vagy megbízotti jogát kaptuk meg. Ez később, a fejlett nemzetközi jogrendszerrel való közelebbi érintkezésben okozhat majd problémákat, de helyzetünket az eddiginél nem tette kedvezőtlenebbé. Egykori alapítványaink és más jelentős anyagi forrásaink elvesztek ugyan a világháborúk és válságok időszakában, de új Athenaeum Alapítványunkat külső forrásokból igyekezni fogunk feltölteni. A

törvény pedig biztosítja, hogy az Akadémia a központi költségvetésben önálló fejezetet képez, tehát elvileg megfelelő állandó dotációban részesül.

Harmadik alapelvünk — amely körül eleinte talán a legtöbb vita folyt — az volt, hogy a kutatóintézetek az Akadémia ernyője alatt maradjanak, mert a bennük rejlő szakmai potenciál fennmaradása így biztosítható leginkább. Az egyetemekkel szoros, funkcionális együttműködést, de nem szervezeti integrálódást javasoltunk. A törvény ezt is megadta, biztosítva a kellően rugalmas szervezeti mechanizmust, az önállóságot, az intézetek jogi személyként való működését — persze nem közjogi értelemben, hanem a köztestületi önkormányzat egészén belül.

A negyedik alapelv az egyetemekkel való szoros együttműködést írta elő. Ebben az elmúlt négy év során máris nagy lépésekkel mentünk előre. A Magyar Rektori Konferencia és az Akadémia Elnöksége együttes üléseken alakított ki nem egy lényeges kérdésben közös álláspontokat. Szándékunk az egyetemeken működő támogatott akadémiai kutatóhelyeket korszerűsítve, rugalmas rendszerként fenntartani. E lehetőségeket ugyan a felsőoktatási törvény nem részletezi, de megállapodás útján lehetővé teszi. Az egyetemekkel való eleven kapcsolat fenntartása, a közös problémák megtárgyalása céljából továbbra is működtetni szeretnénk a fele-fele arányban létrehozott Athenaeum Bizottságot. Minderre a törvény módot ad.

Végül ötödik alapelvünk a tudományos fokozatok új rendszerének bevezetésére irányult, a Tudományos Minősítő Bizottság megszüntetésével együtt. A törvény lényegében véve ezzel is összhangban intézkedik. A PhD tudományos fokozatát — amely az addigi kandidátusnak felel meg — az egyetemek adják, olyan akkreditációs bizottság előírásai szerint, amelyben az Akadémia is képviselve van. Az Akadémia pedig saját doktori címet adományozhat, amely illetménykiegészítéssel jár, és amely nagyjából a jelenlegi nagydoktori fokozatnak felel meg. Ez természetesen nem kötelezi az egyetemeket, de feltétele lesz az akadémiai levelező taggá választásnak. Fontos a minőséget biztosítani, erőfeszítésre buzdítani a történelmi sokkhatások után, amikor veszély a szakmai színvonal süllyedése, a racionalitástól az emóciók felé. Ez ellen kell védekezni. Az eljárás kérdéseire a közgyűlés folyamán utóbb még visszatérünk.

A törvény sok helyt — érhető módon — csak általánosságban fogalmazza meg rendelkezéseit. Ezek közelebbi értelmezése céljából az Akadémia jogtudós tagjait megbeszélésre hívtam össze. Véleményüket bővebben — remélem — ők fogják majd itt kifejtani. A megbeszélés tanulságaként én itt csak azt szeretném kérni a közgyűléstől, hogy mondja ki: az Akadémiát mint köztestületi önkormányzatot a törvény értelmében olyan egységes, összefüggő szervezetnek tekintti, amelyen belül vannak önálló jogkörök, de amelyben nem érvényesülhet ismét az a megosztottság, kétfejuség, amely a letűnt rendszer velejárói, módszerei közé tartozott. Ezt a kettősséget, amely abban is kifejeződött, hogy a főtitkárt és a helyettesét a kormány nevezte ki, tehát ők a kormánynak tartoztak közvetlen

felelőséggel, annak idején a miniszterelnök úgy kívánta átmenetileg megoldani, hogy a főtítkárt levélben szólította fel: az elnökkel egyetértésben járjon el. A törvény után ilyen levélre nincs többé szükség, de a hatáskörök pontos körvonalazására feltétlenül. Erre, és általában a részletek kimunkálására az alapszabályokban kell sort keríteni. Ezek munkálatainak irányítására Harmathy Attila főtítkárhelyettes urat kértem fel, aki e kérdésről majd megadja a szükséges tájékoztatást. Az alapszabályokat, amelyek egységes szerkezetben készülnek majd az egész akadémiai köztestületről, az osztályoknak bőven lesz alkalmuk megvitatni, mivel azokat az októberben megtartandó rendkívüli közgyűlésnek kell majd elfogadnia. A jelenlegi alapszabályok helyébe újak csak annak határozata után léphetnek. Eddig az időpontig tehát a jelenlegi alapszabályok maradnak érvényben, természetesen azon rendelkezések kivételével, amelyek a közben 1994. június 30-án életbe lépő törvény rendelkezéseivel ellentétesek.

Egyes megnyilatkozások olykor felvetik a reform és a konzervativizmus kérdését az Akadémián. Erre azt tudom mondani, hogy az Akadémia már 1990 óta egyértelműen a reformok mellett foglalt állást az említett alapelvek elfogadásakor. Konzervativizmus pedig főleg az lenne, ha a pártállam rossz hagyományait, a megosztottságot, kettősséget, a hivatali uralmat, az antidemokratikus vezetési módszereket engednék visszahozni. Szerencsére ennek a törvény útjába áll, mert olyan köztestetületet kíván létrehozni, amelynek egybefüggő szervezetében mind a testületek, mind az egymástól is sokban különböző nagyobb és kisebb intézetek, kutatóhelyek mind megtalálják a maguk helyét, méltányos érdekeit és jobb jövőjét.

Az elmúlt négy év vitáinak voltak néha különös kísérőjelenségei is. Ami nem meglepő, és nem is egészen újszerű. Hadd idézzem Gyulai Pál sorait abból a kis cikkből, amely *Zajgások az Akadémia ellen*, cím alatt a *Budapesti Szemle* 1884. évfolyamában látott napvilágot. „Az Akadémiát amióta csak főnnáll, — nem egyszer támadták meg hevesen... Ha betekintünk a harminczas-negyvenes évek hírlapjai és folyóirataiba, itt-ott szörnyű zsvivaj üti meg fülünket. Vörösmartyt, Bajzát és Toldyt egy irigy és önző kotéria vezéreinek nevezik, akik elnyomják a tehetségeket és részvénytársaságot alkotnak az Akadémiából. E hagyományos szokás csonkítatlanul szállott apáról fiúra. Az ötvenes, hatvanas és hetvenes években szintén meg-megújultak az ily támadások... Némely író, kivált hírlapíró, azt hiszi, hogy a sajtó eszmék nélkül is hatalom és néhány hasáb teleírva a hízelgés és rágalom szószátyárságával, mert nyomtatva van épen oly értékű mintha elvek- és eszméket szolgálna. Egyes lapok gyakran hirdetik, hogy Magyarországon a közszellem hanyatlik; nekünk úgy tetszik, hogy nem annyira a közszellem hanyatlik, mint némely hírlapíró ítélő tehetsége, ha ugyan azelőtt is teljes erejében volt.”

Meg kell mondanom, hogy ehhez képest a mi tapasztalataink nem is voltak oly kedvezőtlenek. A hazai nyomtatott és elektronikus sajtó képviselői nagyrészt inkább megértéssel támogatták törekvéseinket, és ezt külön szeretném nekik

megköszönni. Akadtak persze kivételek — mindig egy bizonyos oldalról — nemcsak és talán nem is elsősorban a sajtó terén. Ezek az utóbbi időben főleg rehabilitációs eljárásunk egyes mozzanataiba próbáltak beleakaszzkodni.

Kezdeném azzal, hogy az Akadémia tagjai közt kezdettől fogva ott voltak az irodalom és művészet képviselői. A „tudós társaság” elnevezés már a XVIII. századi tervekben rájuk is vonatkozott. Irodalomtörténészeink és nyelvészeink tudják, hogy Batsányi János és kortársai az írókat is tudósoknak nevezték.

Az írókat és művészeket a sztálinista fordulatkor, 1949-ben kizárták az Akadémiáról. Visszavételük az Akadémia belső rehabilitációs folyamatának természetes velejárója volt. Az első tárgyalások 1991 nyarán történtek. Javaslatomat, már az előkészítő bizottság jelenlétében, 1991. december eleji rendkívüli közgyűlésünk el is fogadta. A megoldást pedig az 1992. májusi közgyűlés véglegesítette. Az eltérés a korábbihoz képest csak annyi volt, hogy nem valamelyik osztályba osztottuk be a megválasztottakat, hanem külön autonóm egységként kapcsoltuk őket az Akadémiához, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia formájában. Ha Márai Sándor már nem is, de hagyatéka hazatér és folytatókra talál az Akadémián. A SZIMA azóta 73 taggal jól és aktívan működik.

Semmi kifogásunk az ellen, hogy közben mások, akiknek írásbeli jelentkezését felolvastuk és örömmel üdvöztünk az 1991. decemberi közgyűlésen, utóbb valamilyen — elég nyilvánvaló — indításból külön egyesületet hoztak létre 1992-ben Magyar Művészeti Akadémia néven. Annak az óhajnak ugyan nem tudtunk eleget tenni, hogy utólag testületileg vegyük őket mégis át, mivel mi egyéneket szoktunk, érdem szerint, megválasztani. De erre több esetben közülük is sor került és kívánunk jó munkát mindannyiuknak.

Ezt azért kellett itt elmondanom, mert a valóságnak meg nem felelő állítások hangzottak el a törvény vitái során a parlamenten kívül és belül. Engedjék meg, hogy nevek helyett csak kezdőbetűket említsek itt, mint ahogy a sajtó azt bizonyos esetekben a fiatalokúakkal teszi. H. B. képviselő úr például azt a különös állítást kockáztatta meg, hogy én utólag „leutánozni” próbáltam — persze sikertelenül — az MMA korábbi kezdeményezését. Ugyanő azt is elérte, hogy a SZIMA pénzét az Akadémia költségvetéséből a Művelődési Minisztériumába utalták át. Ezt az ő részéről nehéz volna másnak, mint külső politikai beavatkozási kísérletnek minősíteni az Akadémia autonómiájába. Az pedig szinte a komikum határát súrolta, hogy T. S. képviselő úr 15.642. sz. alatt olyan törvényjavaslatot nyújtott be, amely az akadémiai törvényt utánozva azt az állítást kockáztatja meg, hogy e „korábban sohasem volt” funkciót egyedül az MMA tölti be 1991 óta. Itt most csak arra szeretném felhívni ezeket az uraknak a figyelmét, hogy nem illik a történeti tényeket és időrendet ilyen, enyhén szólva önkényes módszerekkel kezelni. Legalább azt ne felejtsék el, hogy történésszel állnak szemben.

A törvény 32. paragrafusára szerint a művészeti akadémiákról majd külön törvény intézkedik. Ezt is tisztelettel tudomásul vesszük. Elöttem azonban nem

világos: ha az MTA-tól független intézményekről van itt szó, akkor miért kerül ilyen szándéknyilatkozat az akadémiai törvénybe? Ha viszont az MTA egy részéről van szó, miért nem bízzák azt a köztestületi autonómiára? Remélem, e kérdésre majd idővel választ kapok. Addig is fenntartjuk, mert ez saját rehabilitációs eljárásunk része, amely továbbra is működni fog.

Továbbmegyek: az MTA-nak teológus tagjai is voltak, protestáns és katolikus részről egyaránt. Ez is visszaállítható volna, a rehabilitáció részeként, külön kis autonóm egységben, a SZIMA mintájára. Előzetes, nem hivatalos, felderítő beszélgetéseimből úgy láttam, hogy ez a gondolat igen jó visszhangra lelne. Most nem is szeretnék többet, mint a gondolatot felvetni, a közgyűlés figyelmébe ajánlva.

Menjünk azonban tovább! P. I. képviselő úr egy parlamenti bizottsági ülésen először is azt kifogásolta, hogy az Akadémia nem támogatja a barguzini állítólagos Petőfi-legenda ügyét. Erre azt válaszoltam, hogy ezt kivizsgáltuk, semmi komoly alapja nincs, azt támogatni szakmai felelőtlenség volna. Azután azt kifogásolta, hogy miért nem rehabilitáltuk Hóman Bálintot és Orsós Ferenc orvosprofesszort. Erre is válaszoltam. Mivel azonban ezeket az ügyeket — főleg az utóbbit — néhányan mások is ürügynek használták politikai támadásokra, engedjék meg, hogy ezekre röviden külön is kitérjek.

Hóman Bálintot jó tudósnak és tisztességes embernek ismertem, nem is hitleristának, ha politikájával nem is értettem egyet. Így mentőtanúként tettem védelmében vallomást 1946 elején a népbírósági tárgyaláson. Vallomásomat azóta a Legfelsőbb Bíróság nyomtatásban is kiadta. Az Akadémián már két éve kezdeményeztem Hóman rehabilitálását. Ez akkor jogi problémák — a népbírósági ítélet — miatt elakadt. Úgy értesültem, hogy most a Legfelsőbb Bíróság elindítja a felülvizsgálatot. Javasolom, hogy ha jogilag ez lehetséges, az Akadémia tekintse Hóman Bálintot rehabilitáltnak.

Más a helyzet Orsós Ferencsel. Az ő ügyét felkérésemre megvizsgálta a Tudományetikai Bizottság és 1993. március 8-i jelentésében nem talált indokot a rehabilitációra. Így foglalt állást újabban Vízi E. Szilveszter az Orsós-ügyről közzétett tanulmányában is a *Magyar Tudomány* hasábjain. Ez rámutat, hogy Orsóst nem a katyni vizsgálata miatt zárták ki az Akadémiáról, mint ahogy egyes politikai cikkírók állítani szokták. Orsós fő tudományetikai vétsége az volt, hogy szakmai tekintélyét a szélsőjobboldali politika szolgálatába állította, így akkor, amikor a felsőházban a keresztény egyházak vezetőivel szemben a zsidótörvények megszavazása mellett foglalt állást. Nem a kommunisták zárták ki, hanem az 1945. július 20-i összes ülésen régi, polgári szakemberek, miután előzőleg Moór Gyula jogászprofesszor és egy külön bizottság javaslatára úgy módosították az alapszabályokat, hogy ki lehet zárni „azt a tagot, akinek erkölcsi vagy állampolgári épsége (integritása) súlyos csorbát szenvedett”. Ezt a köztársasági elnök azután 1946 nyarán az új alapszabályokkal együtt jóváhagyta.

E tények nem gátoltak meg bizonyos erőket abban, hogy az Akadémia ellen idéetlen politikai támadást indítsanak. Egy „Alapítvány a kommunizmus áldozataiért” nevű szervezet képviselői 1992-ben Katynra való hivatkozással fordultak Orsós rehabilitálása ügyében az Akadémiához, leveleztek is a Tudományetikai Bizottsággal. 1993-ban az alapítvány nevében a Los Angelesben élő M. Cs. úr a sajtóban, a *Pesti Hírlapban* támadta meg az Akadémiát, ismét Katynra hivatkozva. Erről az ügyről a tavalyi közgyűlésen is beszámoltam. Azóta úgy látszik M. Cs. úr rájött, hogy Los Angelesben talán még sem helyes egykori hitleri szimpatizánsok pártjára kelni, így legújabb hírlapi nyilatkozatában, ismét a *Pesti Hírlapban*, kijelentette, hogy Orsós annak idején „a legfelháborítóbb módon visszaélt tudásával és tudományos súlyát politikai célokra használta fel”, és ebben velem egyetért. Ugyanakkor viszont továbbra is rehabilitációját követelte azon a címen, hogy jogellenes volt kizárni. Mindezt azért kellett itt elmondanom, mert ugyanakkor írásban tett az alapítvány nevében javaslatot az én visszahívásomra, arra hivatkozva, hogy jogellenesen jártam el, amikor Orsóst nem rehabilitáltuk. Ebben kifogásolja azt is, hogy miért nem zártuk ki viszont az Akadémiáról a „gyilkos” Lukács Györgyöt, akivel kapcsolatban több hasonló szellemű és színvonalú cikket közölt a *Pesti Hírlap*. A visszahívásomról szóló javaslatot ezennel tisztelettel átnyújtom a közgyűlésnek, tessék felőle dönteni. Az ügyhöz csak egy megjegyzésem van. Sokféle levelet kapok, olykor különösek is. Így például valaki mint a Nobel-díj állítólagos jelöltje kétféle millió dollár előleget kért. Kapok politikai tartalmú idéetlen támadó leveleket is. A dolog azonban társadalmilag akkor kezd veszélyessé válni, ha akad lap, amely a fellelőtlen támadások és rágalmak számára nyilvánosságot biztosít. Például amikor engem Ceaușescuhoz hasonlítanak. Különösen, ha az kormánylapnak szereti feltüntetni magát. Annak idején nem paríroztam Hitlernek, nem paríroztam Sztálinnak, most sincs szándékomban P. I., Cs. I., M. Cs. és más jelenkori jeles uraknak parírozni.

Az Akadémia nemzetközi megbecsülése, amely néha — úgy látszik — a hazainál is nagyobb, szerencsére nem függ az ilyen urak machinációitól. Kiterjedt kapcsolatainkról, szerepünkről a nagy nemzetközi szervezetekben (ESF, Academia Europaea stb.) már többször beszéltünk. Az Allea, amely az európai akadémiákat fogja össze, s amelynek szűk körű steering committee-jában a magyar Akadémia is képviselve van, következő nagy találkozóját 1996-ban Budapesten fogja tartani. A European Commission most készül Assembly for Science and Technology címen egy új testületet létrehozni, amelyben szintén szavunk lehet, s szeretnénk azt a mozgalmat támogatni, amely az alap kutatásoknak a gazdasági recesszió miatt jelentkező visszaszorítását igyekszik kivédeni. A *Le Monde* 1994. április 15-i számában jelent meg az a „kiáltvány a kutatásról”, amelyet 1200 francia kutató írt alá. E szerint „a magas színvonalú alap kutatások fenntartása kötelező kulturális kötelessége minden országnak... A nagy találmá-

nyok többsége az alapkutatások előre nem látott következménye. Súlyos hiba lenne azt gondolni, hogy a kutatást kifizetődővé lehet tenni azáltal, hogy az ismeretek fejlődéséhez vezető kutatásokat önkényesen az alkalmazott kutatás irányába orientálják. A valódi probléma a különböző nem kutatási típusok közötti együttműködés és interakció megerősítése.”

A Magyar Tudományos Akadémia 1994. évi 154. közgyűlését ezzel megnyitom.

Elnöki megnyitó az MTA közgyűlésén, 1994. május 9. Megjelent: *Magyar Tudomány* 1994, 7. sz. 759–766. (3436). Ezt kiegészítette egy részletesebb elnöki beszámoló, amely a törvény előírása szerint 1994. októberében tartandó, rendkívüli közgyűlés előkészítő bizottságának összetételéről is tájékoztatást nyújtott: *Határonalhoz értünk*. Megjelent: *Magyar Tudomány* 1994, 7. sz. 766–772. (3436.1)

A ZÁRSZÓ JOGÁN

A vitában elhangzottakra, a zárszó jogán, az alábbiakban szeretnék reflektálni. Vámos Tibor barátom azt az óhaját fogalmazta meg, hogy ne rebegjünk hálát az akadémiai törvényért. Rebegésről persze nem volt szó. De azt a javaslatomat, hogy a törvény létrejöttét üdvözljük és megköszönjük, továbbra is fenntartom. Mégpedig két okból. Az egyik az, hogy a törvény megszületése, bármi legyen is véleményünk egyes részleteiről, és — főleg — elhúzóadásának időtartamáról, mégis pozitív dolog. A másik ok pedig az, hogy azt egy szóval sem javasoltam, hogy mit kinek köszönjük meg. Nem fogjuk megköszönni a törvényt azoknak a bürokratáknak, akik a művelődési minisztérium részéről az előző miniszter alatt éveken át akadályozták az akadémiai törvény megszületését és a felsőoktatási törvény helyes megfogalmazását. Ilyen vagy olyan politikai okokból, de láthatólag egy olyan hagyományos célkitűzéssel, hogy mindent hatalmi szóval, bürokratikus állami igazgatás alá szorítsanak. Aki ezt végignézte, az pontosan tudja, hogy ez így történt. Én ott voltam és végignéztem, másokkal együtt. Nem fogjuk megköszönni a törvényt más hozzá nem értőknek, így egyes olyan képviselő uraknak sem, akiknek hozzászólásait, Akadémia-ellenes kirohanásait volt alkalmam video-felvételen végighallgatni. Őszintén szólva siralmas élmény volt. Még szerencse, hogy mivel hajlamos vagyok az indulatra, ez vérnyomásom alacsonyosságán sokat segített. Természetesen azt sem fogjuk megköszönni, hogy a felsőoktatási törvényt különválasztották az akadémiaitól és előbb tárgyalták. Ennek nyilvánvalóan megint politikai okai voltak. S hogy ebből, pontosabban a kellő összehangoltság hiányából mennyi nehézség származik, azt e közgyűlésen is érzékeltetni lehetett. És sorolhatnám a problémákat, amelyekkel még alkalmunk lesz találkozni a továbbiak során.

Mindennek ellenére mégis, újból azt javaslom, hogy fejezzük ki köszönetünket a törvényért. A köszönet, ilyen vagy olyan mellékzöngéktől függetlenül, az első szabadon, demokratikusan választott országgyűlésnek és kormánynak szól. S annak a jelentős ténynek, hogy valamilyen házat kaptunk, lakhatót, és tetőt a fejünk fölé. Az az érzésem, hogy ha egyes uraknak, akik annyira ellene voltak az Akadémiának és annyi idetlenséget mondtak róla akár a parlamentben, akár azon kívül, fogalmuk lenne arról, hogy milyen lehetőségeket adtak az Akadémiának, esetleg szándékuk ellenére is, akkor a fejüket fognák bánatukban.

A törvény viszont, mind a kettő, adva van. A törvényt végre kell hajtani. A törvénnyel ellenkező státútumokat nem hozhatunk. Csak arról lehet szó, hogy

a törvény általános rendelkezéseit, az általuk adott lehetőségeken belül, részletesen kifejtjük. Itt viszont van bizonyos mozgásterünk. A nagy feladatunk és egyben felelősségünk ezért éppen az, hogy ezt megfelelően hasznosítsuk.

Az Előkészítő Bizottságnak, amelynek létrehozását a törvény személy szerint az Akadémia elnöke bízta, az októberi közgyűlés előkészítése a feladata, ezen belül is főleg azoknak az alapelveknek a kidolgozása, amelyek előírják, hogy a nem akadémikus kutatók 200 főnyi képviselőjét miként kell majd megválasztani. Tehát nem is elsősorban az alapszabályok kidolgozása, amelyet, a bizottság tagjaként, Harmathy Attila főtítkárhelyettes úr fog egy külön munkabizottság segítségével megfogalmazni. A készülő alapszabályokat tagtársainkkal bőven alkalmunk lesz megvitatni az osztályüléseken júniusban, szeptemberben. Kérem, hogy lehetőleg mindenki vegyen részt aktívan e vitában, mondja el javaslatait, véleményét. Az Akadémia további sorsa szempontjából ugyanis alapvető fontossága lesz annak, hogy milyen alapszabályok szerint működhetünk. Az alapszabályok olyan elemekből fognak állni, amelyeknek különböző részei összefüggő, egységes rendszert alkotnak. Ha e munkában a szakszervezetek részt kívánnak venni, azt természetesen köszönettel fogadjuk. A főtítkárhelyettes úr közvetlenül tárgyal majd erről velük, és meghallgatja véleményüket. Maga az Előkészítő Bizottság azonban nem érdekképviseleti szerv.

Egyik tagtársunk felvetette, hogy az októberi rendkívüli közgyűlésre még nem kellene a 200 nem akadémikus képviselőt összehívni, mert a törvény idevágó paragrafusára erről külön nem intézkedik. A valóság azonban az, hogy a törvény ez év június 30-án lép életbe. Az Akadémia ettől kezdve köztisztviselői önkormányzat. Azt viszont, hogy a köztisztviselő mit jelent és kiből áll, a törvény pontosan meghatározza. Kimondja, hogy ennek a tudományos fokozattal rendelkezők is olyan tagjai, akik képviselővel bírnak a közgyűlésen. Június 30. után tehát a törvény értelmében már nem lehet olyan közgyűlést tartani, amelyen a 200 képviselő nincs jelen. Ez a törvény előírása. Ezt tudomásul kell vennünk.

Az is felmerült, hogy az egyetemek véleménye szerint az egyetemi doktorok is a köztisztviselő tagjai lehetnének. Kérem, itt is a törvény előírásai irányadók. Ezek pontosan előírják, hogy a tudományos fokozattal bírók jönnek itt tekintetbe, akik a tudományt ténylegesen művelik. Itt most már azt is elárulom, hogy e mögött eredetileg az a Kulturális Bizottságban elhangzott javaslat állt, hogy utólag egyenként vizsgáljuk felül a minősítetteket: vajon valóban megérdemlik-e a fokozatukat. Aki ezt az idétlenséget kitalálta — neveket nem említek —, feltehetően arra sem gondolt, hogy mivel foglalkozhatnánk a következő időben, ha elkezdenénk átvizsgálni 12 ezer kutatót. Ez tehát eredetileg szűkítés akart lenni, amibe hiba lett volna belemenni. De — jogászaink szerint — bővítésnek sem volna értelmezhető, azon az alapon, hogy valaki művelheti a tudományt fokozat megszerzése nélkül is. Mindenesetre a törvény előírásait kell követnünk.

Az a javaslat is felmerült, hogy az egyetemi habilitációt és az akadémiai doktori címet egyenrangúnak, átjárhatónak kellene tekintenünk. Előrebocsátom,

hogy már szó sincs olyan korábbi rendelkezésről, amely szerint az Akadémia elnökének hozzájárulása kellett ahhoz, hogy valakit egyetemi tanárrá kinevezzenek. Ez valóban sértené az egyetemek autonómiáját, s ezért magunk javasoltuk eltörlését. Más dolog, ha valamelyik egyetem jónak látja, hogy a korábbi nagydoktori fokozatot, vagy ezután az akadémiai doktori címet saját jószántából esetleg a habilitáció feltételének tekinti. Ezzel alapjában véve saját igényeit emeli meg, és ez bizonyára nem rossz törekvés. A két dolog azonban a felsőoktatási, illetve az akadémiai törvényben nem azonos. A habilitáció az egyetemen való oktatás habitusát, képességét mérlegeli. Akadémiai doktor viszont elvben az is lehet, aki esetleg nem tud előadni, mert néma, de tudományos kutatónak kiváló. A két ügy tehát nem azonos, nem függ össze egymással. Már csak azért sem, mert többféle egyetem van, a követelmények is lehetnek esetleg többfélék, és mert nem ugyanannyi akadémiai doktorunk lesz, ahány oktatót az egyetemen habilitálnak. Nem szólva arról, hogy az egyetemeken újabban 25-30 ezer forintot kell a habilitálandónak befizetnie. Az Akadémiának nincs szándékában e különös követelést bevezetni. Mindenesetre messzemenően egyet kell értenünk Róna-Tas András és Kroó Norbert tagtársaink javaslatával, hogy a doktori követelmények szintjét az eddiginél inkább magasabban, nem pedig alacsonyabban kell meghúznunk, mert átalakulások idején mindig felbukkan a színvonal csökkenésének veszélye. Ettől a hazai tudomány ma is nemzetközileg elismert színvonalát mindenképpen meg kell védenünk.

Különösen hálás vagyok Vámos Tibor tagtársunknak, amiért felvetette, hogy az öregek vonuljanak vissza az eléggé kínos menedzseri munkától. Ezzel akkor is egyetérték, ha más összefüggésben hangzott el javaslata. Éppen ez volt az egyik oka annak a kérdésnek, hogy most, a törvény létrejötte, a rám bízott feladat elvégzése után, a közgyűlés feltétlenül igényt tart-e további szolgálomra. A másik oka pedig az volt, hogy a munka további folytatását csak úgy tartanám vállalhatóknak, ha a közgyűlés kimondja: az Akadémia, mint köztestület, olyan autonómia, amelyen belül természetesen vannak kisebb autonómiák, de amely mégis egyértelműen egységes szervezetet alkot. Arra ugyanis nem tudnék vállalkozni, hogy megosztott, kétféjű szervezetet próbáljak irányítani. Azt inkább átengedem másnak. Az ilyen átmeneti helyzetben, amikor még nincsenek új alapszabályaink, ez a kérdés — érthető módon — különös élességgel merült fel. Mindenesetre megnyugtató volt számomra, hogy jogászaink: Harmathy Attila, Király Tibor, Kulcsár Kálmán, Mádl Ferenc és más, olyan jeles szakemberek, mint Andorka Rudolf, az általam vallott álláspontot támogatták.

Itt kell rátérnem a támogatott kutatócsoportok ügyére. Ezt természetesen a főtítkárnak beszámolójának engedtem át, s így nem is beszéltem róla tegnap. Miután azonban a közgyűlésen sok szó esett róla, és olyan észrevételek hangzottak el, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül, elkerülhetetlen, hogy mégis kitérjek rá.

Kétségtelen, hogy e téren is mindannyian reformot kívánunk. E teremben bizonyára senki nincs, aki ne a reformnak lenne híve. A közgyűlés is, az elnök-

ség is régóta a támogatott egyetemi kutatóhelyek rendszerének korszerűsítése, rugalmasabbá tétele és a pályázati rendszer bevezetése mellett foglalt állást. Ha jól emlékszem, egy alkalommal magam mondtam el, kerülendő példaként, hogy az első világháborúban az angolok tartalékokat keresve felfedezték, hogy egy ház előtt azért áll őr egy katona éjjel-nappal, mivel Wellington herceg 1815-ben így rendelkezett. Lehet, hogy nekünk is akadtak nem igazán indokolt, hagyományos maradványaink, ha nem is ilyen szélsőséges formában, de alapjában véve a mi kutatóhelyeink nem voltak olyan nagyon rosszak. Mégis: korszerűbbé, a valódi szükségletekhez rugalmasan alkalmazkodóvá kell tenni őket, s ezt a legjobban a pályázati rendszer bevezetésével lehet elérni.

Mi a jó kutatóhelyek fenntartását kezdettől fogva fontosnak tartottuk és a legjobb kapcsolódási formának is az Akadémia és a egyetemek között. Ezért látogattuk végig két éve személyesen az egyetemeket, hogy a teendőket közösen megbeszéljük. Az elnökség 1993 elején 2. sz. határozatában állást foglalt a pályázati rendszer fokozatos bevezetése mellett, azzal, hogy erre a felülvizsgálat befejezése után, akkor kerülhet sor, amikor látni lehet, hogy mi az a várhatóan felszabaduló összeg, amelynek ismerete a reális pályáztatáshoz elengedhetetlen. Hasonló szellemben foglalkozott a teendővel az elnökség egy további határozata is, amelynek vitáját azzal zártam le, hogy a pályáztatás módszerei még az elnökség elé fognak kerülni. Az elnökség 46/1993. sz. határozatában pedig felkérte a főtitkárt, hogy az előző két határozat szellemében folytassa a munkát.

Az tehát, hogy át akarunk térni a pályáztatás korszerűbb rendszerére, magától értetődik. Ez a reform stratégiájához tartozik, amely ellen nem merültek fel észrevételek. A konkrét taktikai lépés, a pályázat e formában történt közzététele volt az csupán, amely, váratlan eseményként, problémákat idézett elő. A felszólalók nem a reform, a stratégia elveit bírálták, hanem e lépés várható következményeit tartották aggályosnak.

Miután eddig erről nem esett szó, el kell mondanom, hogy az elnökség legutóbbi, április 26-i ülésén már foglalkozott e kérdéssel. A Tudományetikai Bizottság elnöke azt jelezte, hogy szerintük helytelen a korhatár megszabása. Mások az új támogatási rendszer indítása időpontjának elhalasztását javasolták, s figyelmeztettek arra, hogy a pályázat ilyen formában történt kiírásával egyszerre mintegy 700 kutató munkafeltételei váltak bizonytalanná. Az elnökség határozata végül arra kérte a főtitkár urat, hogy gondolja át és a közben elfogadott akadémiai törvény, illetve a felsőoktatási törvény rendelkezéseivel hozza összhangba a további intézkedéseket. A felsőoktatási törvény szerint ugyanis támogatott kutatóhelyeket az egyetemmel kötött megállapodások értelmében lehet létesíteni és fenntartani, ehhez nem elég az Akadémia — vagy más szerv — egyoldalú elhatározása.

Talán ezen a vonalon lehetne megoldást keresni azokra a problémákra is, amelyeket Ádám György, Andorka Rudolf, Kaliszky Sándor, Kroó Norbert, Medzihradszky Kálmán, Nagy Károly, Ritoók Zsigmond, Tuschák Róbert kritikái

észrevételei a közgyűlésen sorra felvetettek. Bevallom, nem nagyon szeretném, ha a pályázatot, miután már megjelent, utólag visszavonnánk. Ez rossz fényt vetne az Akadémiára és kapkodás jellegét öltene magára. A továbbiakban, a végrehajtás során kellene úgy eljárni, hogy ne hozzunk bizonytalan helyzetbe több száz kutatót, és hogy intézkedéseink alkalmazkodjanak a törvények közben nyilvánvalóvá vált előírásaihoz.

A főtítkár úr válaszában olyasmi is elhangzott, hogy aki 70 éves koráig nem tudott magának megfelelő utódot nevelni, az ne is vezessen kutatócsoportot. Kérem, én a korhatár vitákon szerencsére régen túl vagyok, de hadd jegyezzem meg, hogy például nekem talán mégsem volna méltányos szememre hányni, hogy 70 éves koromig nem neveltem utódot, hiszen már 1949-ben kitessekeltek az egyetemről. Ez nem az én hibám volt, hanem a politikáé, a pártállamé. S felteszem, hogy az egyetemnek is kára volt belőle. Elképzelhető viszont, hogy ha sikerül visszavonulnom szakmai teendőimhez, esetleg szeretnék egy kis — két-három főből álló — támogatott akadémiai kutatócsoport segítségével tovább dolgozni a történelmi bibliográfia folytatásán. S ha ezt nem tehetném meg részben életkorom miatt, részben pedig azon a címen, hogy nem neveltem utódot magamnak, azt igen sérelmesnek tartanám és ezt be is jelenteném a közgyűlésnek.

Ezért is tartom fontosnak azt a Vámos Tibor által megfogalmazott javaslatot, hogy legyen valami olyan forrásunk, megoldásunk, amelynek segítségével indokolt esetben alanyi jogon tudunk az Akadémia tagjainak bizonyos munkafeltételeket, lehetőségeket biztosítani. Ezek nem összeegyeztethetetlen és nem megoldhatatlan dolgok, csak némi körültekintés kell hozzájuk, és a lehetőségek egyeztetése, átgondolása. Bizonyos vagyok abban, hogy mire az új pályázati rendszer megfelelő módon, valóban bevezetésre kerülhet, tudunk olyan értelmes, tisztességes és kompromisszumos megoldást találni, amely baj nélkül megvalósítható.

Nagyon fontos, hogy a lényeges kérdésekben megpróbáljunk egyeztetni és egymással eszmét cserélni. Meg vagyok győződve arról, hogy mindenkit — az egymással vitázókat is — az Akadémia és a tudomány szolgálatának őszinte jószándéka vezet. A taktikai lépéseket illetően lehetnek viták, eltérő nézetek, de ha a lényeges kérdésekben megvan az egyetértés, a megbecsülés és figyelem egymás iránt, akkor ezt a nehéz átmeneti periódust is jól át fogjuk tudni vészelni. Ha viszont ez az egyetértés nincs meg, ha nincs módom arra, hogy előre lássak olyan szövegeket és tudjak olyan lépésekről, amelyekhez volna észrevételem, akkor élni fogok az öregeknek azzal a visszavonuláshoz való jogával, amelyről Vámos Tibor beszélt.

Kérem a testület közgyűlése fogadja el záró válaszomat és adja meg a szükséges felmentést elmúlt évi munkámmal kapcsolatban.

A közgyűlés vitáit követő zárszó, 1994. május 13. Megjelent: Magyar Tudomány 1994, 7. sz. 820–824. (3438.3)

A KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG KÖSZÖNTÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia nevében tisztelettel és őszinte nagybecsüléssel köszöntöm a Magyar Közgazdasági Társaságot, centenáriuma alkalmából. Százéves működésének pozitív eredményein túlmenően külön azért is, mivel hagyományosan szoros kapcsolat és együttműködés fűzte össze a Társaságot és az Akadémiát. Sőt, mint történész, ennél is messzebb tudnék a múltba visszamenni a közös előzmények felé. Nagyobb történeti perspektívából nézve ugyanis a tudomány, a tudás fejlesztése és továbbadása olyan, hosszabb időszakon átívelő folyamatnak tekinthető, amelynek során az egyes diszciplínák, mint egy növekvő, szélesedő fának ágai, egymásból egymás után kinőnek, kiválnak. Elég az utolsó két évszázad hazai tudománytörténetét áttekintenünk, hogy ezt a szétágazási, specializálódási folyamatot mind az ismeretágak, mind az intézményi keretek vonatkozásában máris érzékelnünk. Az Akadémia Történettudományi Bizottságát, amely 1854 óta látta el fontos feladatait, 1867-ben követte a szélesebb társadalmi-szakmai kört átfogó Magyar Történelmi Társulat, amely folyóiratával, a Századokkal együtt, ma is fennáll és működik. A vezető szakmai garnitúra pedig mindkét intézménynél nemegyszer ugyanazokból állt. Az Akadémia 1860-ban megalakult Statisztikai Bizottsága, hogy egy másik példát idézzek, bár közgazdasági problémákkal is foglalkozott, egy ideig a még hiányzó hivatalos statisztikai apparátus feladataival is megpróbálkozott; ez utóbbiakat viszont 1867-től minisztériumi osztályként, majd 1871-től önálló intézményként a Statisztikai Hivatal vette át, amelynek szakmai garnitúrája, Keleti Károllyal az élén, erősen az Akadémiához kapcsolódott. Az Akadémiai Bizottság pedig 1874-től Nemzetgazdasági Bizottságként működött tovább, létrehozva folyóiratát, a Nemzetgazdasági Szemlét. A Bizottság elnöke 1884–1891 között Kautz Gyula volt, utána pedig az a Láng Lajos, egyetemi tanár és akadémikus, aki első elnöke lett az 1894-ben megalakult Magyar Közgazdasági Társaságnak. A kapcsolatot erősítette, hogy az Akadémia 1895-ben megindította a Közgazdasági Szemlét, amelyet 1909-től a Társaság kezelésébe engedett át.

Ez a néhány adat is világosan jelzi, hogy közös szakmai előzményeink és kapcsolataink a Társaság száz évvel ezelőtt történt formális megalakulását megelőző évtizedekre is visszanyúlnak. Majd természetesen folytatódtak és tovább bővültek az utolsó száz év alatt. Elég talán itt Heller Farkas példáját említeni, aki egyetemi tanár volt, az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának elnöke,

de elnöke volt a Magyar Közgazdasági Társaságnak is, sőt szerkesztője a Közgazdasági Szemlének. S a Társaság ma is első helyen áll azon tudományos társulatok között, amelyeket az Akadémia, szerény lehetőségeihez képest, rendszeresen támogat.

Szándékosan emeltem ki hangsúlyozottan az Akadémia és a Magyar Közgazdasági Társaság — egyik legjelentősebb tudományos társulatunk — szoros kapcsolatait. Ezek nem külön szigetek, vagy éppen szomszéd várak, hanem egyazon magyar szakmai értelmiség különböző funkcióit szolgáló fórumok. Azé a szakmai értelmiségé, amelynek történeti hagyományai közé tartozik, hogy szerény feltételek közt is híven és nemzetközileg is elfogadható színvonalon szolgálta és szolgálja a tudomány és a nemzet ügyét. A Magyar Tudományos Akadémia most már törvény szerint is olyan köztestületi önkormányzatot alkot, amelyhez valami módon a hivatott kutatók egész gárdája beletartozik. De a múltat illetően is nehéz volna pontosan elhatárolni, hogy szakmai értelmiségünk jeles képviselői inkább egyetemi tanárként, társulati vezetőként vagy éppen akadémikusként hívták-e fel a figyelmet szakmai teendőkre, nemzeti problémákra, vagy éppen hiányosságokra és veszélyekre. A már említett Kautz Gyula 1868-ban *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története* című jeles munkájában, amellyel az Akadémia Fáy-alapítványának díját nyerte el, kritikailag szóvá tette, hogy „ha nem is irodalmunkban és szakköreinkben”, de a szélesebb közönségben „még mindig igen nagy a hajlam nálunk nagy hangzású üres szavaknak hódolni, s közgazdasági alchymisták és naturalisták állításaira esküdni”. Már pedig arra kell törekednünk, hogy mind politikai, mind közgazdasági felfogásokban „korrekt s higgadt elvek emelkedjenek uralomra”.

Majdnem négy évtized múlva 1905-ben, a függetlenségi politikai pártharcok időszakában, mint akadémiai másodelnök, ugyancsak Kautz Gyula tartott, a lemondott Eötvös Lóránd elnök helyett, nagy feltűnést keltő, kritikai szellemű közgyűlési megnyitót „a tudomány és tudományosság hazánkbeli jelen állapotáról”. Ebben hangsúlyozta, joggal, a jelentős eredményeket, de nem maradt adós a hiányosságok és veszélyek felsorolásával sem. A nemzeti polgárosodás őszinte híveként akkor főleg a nemzet ügyét rosszul szolgáló, a nemzeti jelszavakkal visszaélő nacionalista romantikát, önteltséget, frázisokat, hangoskodást marasztalta el, amely miatt — mondta — meglazulnak kapcsolataink „Európa vezető kultúrnépeivel, és irántunk táplált rokonszenvüket elveszítjük”, mintha „közdolgokban ítélőkéességünk csökkent volna”. A jövő, sajnos, sokban az ő aggodalmait igazolta.

Közzgazdász szakembereink jól tudják, hogy országunk adottságai és a világgazdasági trendek mikor, mennyiben határozzák meg mozgásterünket. De azt is jól tudják, hogy a helyzet felméréséhez és a lehetőségek felhasználásához, ha ilyenek akadnak, alapos szakmai felkészültségre van szükség. Vagyis „értelmi súlyra”, hogy Akadémiánk alapítóját, Széchenyit idézzem, aki szerint ez „az

egyedüli valódi felsőbbség e világon, ezt kell megmenteni, biztosítani, különösen nehéz időkben, mert különben a „szegénység kirekeszti az értelem kifejlődését”, s ilyenkor „a legszükségesebb tudományok megszerzése is lehetetlen”, ami végül szolgáshoz vezet. Ez, az „értelmi súly” lehet legjobb eszközünk, segítők a nehézségek közül. Vagyis az emberi minőség, és vele az a lélektani tényező, amely segíteni tud abban, hogy az adottságokkal, lehetőségekkel eredményesebben szembenézzünk. Mindezt azonban bizonyára jól tudják szakembereink, s ezért reménységgel és bizakodással tekintek a Magyar Közgazdasági Társaság második évszázada elé, amelyhez sok sikert kívánok neki és mindannyiunknak.

Elhangzott a Magyar Közgazdasági Társaság jubileumi ülésén 1994. május 27. Megjelent: Közgazdasági Szemle 1994, 9. sz. 807–808. (3468)

BÚCSÚ SZENTÁGOTHAJ JÁNOSTÓL

1912–1994

A Magyar Tudományos Akadémia megrendülten búcsúzik Szentágotthai Jánostól, 1948 óta levelező, 1967 óta rendes tagjától. Két cikluson, egy évtizeden át 1975–1985 között volt elnökétől, a nemzetközi hírű, kiemelkedő tudóstól, iskola-teremtő professzortól, külföldi tudós társaságok tisztelgő elismeréseinek, számos díjnak és kitüntetésnek birtokosától, a köztiszteletben álló, jelentős közéleti személyiségtől. Megrendülten búcsúzunk a tiszta embertől, akiben a tudás a jóssággal, a természet ismerete a humán műveltséggel párosult. Búcsúzunk az igaz baráttól, és egyik utolsó nagy képviselőjétől a régi polgári, középosztályi értelmiség azon legidősebb nemzedékének, amely még az első világháború előtt, a régi Európában és a régi történeti, sokszínű Magyarországon pillantotta meg a napvilágot. Abban a régi Európában, amelynek országain akkor még útlevél nélkül lehetett átutazni, Oroszország és Törökország kivételével, és amelybe az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, e nagy közös piac és benne Magyarország, természetesen viták és feltételek nélkül beletartozott. Nem véletlen, hogy mindketten e régi nemzedékből (hiszen nem egészen egy év volt csak korban közöttünk) a várt és remélt európai egység, a visszakapcsolódás ügyének próbáltunk szolgálatába állni.

Ez a nemzedék, elhunyt barátunk nemzedéke, szakmai pályafutását a két háború között abban az időszakban kezdte meg, amely sok negatívuma mellett, talán éppen a kultúrpolitika, a tudomány terén tudott valami előremutató lehetőséget nyújtani. De még ezután jöttek századunk, a kegyetlen huszadik század nagy megpróbáltatásai. Előbb az egyik, majd a másik külső önkényuralmi rendszer kísérelte meg jobb majd bal felől, hogy az európai értékrend, kultúra és moralitás folytonosságát nálunk is megszakítsa. Volt oly kétségbeejtő pillanat, amikor már-már úgy tűnt, hogy ez sikerül nekik és győz a brutalitás, embertelenség és az ostoba demagógia. Mégsem győzött. Európai értékrendünk súlyos veszteségek árán, de életben maradt. S e válságos időszakokon át, nemzedékünk szétzilálódó és ritkuló sorai közt, Szentágotthai János azok közé tartozott, akik a folytonosságot képviselték családjával, elődeivel, neveltetésével, tudományával és emberségével. A régi értelmiség jó hagyományait hozta magával a mai, új világba, nem az úrhatnám hivalkodást, hanem a lelkiismeretes munkát, a szolgálatot, nem a frázisos, pántlikás nacionalizmust, hanem a hazához való hűséget, amely idehaza akart és tudott alkotni értékeket. Nem az üres ideológiai

szólamokat, hanem a valódi emberséget és mindezt szorító, nehéz, olykor megalázó körülmények között. A szakma tisztességes és alkotó művelését alázattal, de harcolva, ha kellett, a tudomány nevével visszaélők ellen.

Tavalyelőtt, amikor nyolcvanadik születésnapján, ép erőben, változatlan szellemi frissességben köszönthettük őt, azt reméltük, még sokáig segítségünkre lesz abban, hogy a világ bajait derűsebben elviseljük. Nem így történt. A váratlan, hirtelen távozás tudjuk, a közelállókat különösen próbára teszi. A sors azonban így, emlékeinkben immár változatlanul, épségben őrzi majd töretlen tartású, ősz alakját, amint tudományról, Akadémiáról és sok mindenről szakszerűen és szellemesen beszél nekünk.

Beszéd Szentágotthai János temetésén, 1994. szeptember 20. Megjelent: Magyar Tudomány 1994, 12. sz. 1509–1510. (3547)

NEM A VITÁKKAL VAN BAJ, HANEM A VITÁK SZÍNVONALÁVAL

Nemrég jelent meg a Századvég Kiadó gondozásában Kosáry Domokos A Görgey-kérdés története című, olvasmánynak hallatlanul izgalmas, kétkötetes munkája, amely a magyar történetírás sajátos története. A nemzetközi hírvű történészt, az Akadémia elnökét e könyv apropóján kérdeztük múltjáról és jelenéről, 1956-ról, az értelmiség megosztottságáról.

♦ *Mi indította arra, hogy pályakezdésének nagy témájához, a Görgey-kérdéshez visszatérjen?*

Fogadalmat tettem 1949-ben, amikor a sztálini történetkoncepció „illusztris” képviselői átvették a hatalmat a történettudományban. Láttam, hogy olyan fejezet következik, ami pontosan beleillik az én koncepciómba, miszerint a torzulásokat mindig a politikai manipulációk hozzák a történelem megítélésébe. Elhatároztam, hogy megírom ezt a fejezetet is. Egy ideig persze várni kellett, 86 táján azonban már világossá vált, hogy bele lehet fogni a munkába, csakhogy hamarosan „fogságba estem” az Akadémián.

♦ *A fogság ma is tart, de a könyv megszületett.*

Ez némi elégtétellel tölt el, mert a fogadalmon kívül az is indokolta a téma folytatását, hogy a Görgey-kérdés nemcsak és nem elsősorban 1848/49 története, hanem a magyar politikai és történelmi gondolkodásé, annak a diagramja, egy bizonyos kérdés megítélésének szemszögéből. Ha más kérdés alakulását vizsgálom, nagyjából hasonló diagram jött volna ki. Legfeljebb nem lehetett volna ilyen bőven illusztrálni.

♦ *Mennyire szól bele a politika a történelem értékelésébe?*

A politika általában igyekszik beleszólni a történelembe, a történészek pedig azon vannak, hogy ne szóljon bele. Ez a huzavona változó sikerrel folyik. Az ötvenes években például a történészek nagy többsége hagyta magát alámerülni a politikában. Magamat a szerény kisebbséghez sorolom.

♦ *És normális időkben mennyire hatja át a politika a történelmet?*

Valamennyire mindig hat a politika, hiszen a történész maga is kora társadalmának a gyermeke. Persze nem arról van szó, amin élcelődnek, hogy mától pedig minden másként volt, hogy megváltoztathatók az események. Tudomásul kell venni, hogy egy fix pont van: a múlt, ami már megtörtént. Ez többé nem fog másként megtörténni. De változik az emberek érdeklődése, és változnak a megközelítések. Változik a kérdés, amelyet a történészek feltesznek. Azt, hogy mi volt, azért nehéz megmondani, mert teljes egészében nem lehet rekonstruálni

a történeket, bizonyos szelekciót végezni kell. A szelekciót az szabja meg, hogy mit kérdez a közönség.

◆ *Hogyan befolyásolja a szelektálást a történész egyénisége, lelkiismerete, világnézete?*

A történelem szakma, amelynek megvannak a kipróbált játékszabályai. Ha a történész a játékszabályok figyelembevételével nyúl a forrásokhoz, akkor többé-kevésbé megbízható választ tud adni arra a kérdésre, amit feltettek neki.

◆ *Mekkora távlat kell egy időszak megítéléséhez, történelmi feldolgozásához?*

Nem elsősorban a távlaton múlik. Hányszor vitatkoztak, vitatkoztunk a magyar őstörténeten vagy Mohácson, pedig elég régen volt. A dolog azon múlik, vannak-e megfelelő források. Ha nekem rendelkezésemre bocsátják a tíz évvel ezelőtti időszak összes forrását, ugyanúgy tudok vele foglalkozni, mint a kétszáz évvel ezelőtti dolgokkal.

◆ *Megnehezíti a történész dolgát, hogy a források egyre sokasodnak, például 1956 esetében?*

Kétségtávol nehezebb áttekinteni az anyagot, de nem ez a fő gond. A nehézség még mindig inkább abban áll, hogy most is vannak hozzáférhetetlen források.

◆ *Mit jelent történészként megélni történelmi pillanatokot?*

Nemcsak a történész érzi meg a történelmet, ő talán csak hamarabb felismeri az összefüggéseket. 1956 őszén mindenki tudta, hogy történelmi pillanatokát él meg.

◆ *Őn nemcsak megélte, hanem tudatosan gyűjtötte is ennek az időszaknak a forrásait.*

Volt is belőle némi kellemetlenségem. Jól ismertem Nagy Imrét és néhány munkatársát. Amikor 56 elbukott, azt az üzenetet kaptam Gimes Miklós útján, aki egy napot nálam töltött már illegális bujdosása idején, hogy mivel a forradalmat meg fogják hamisítani, jelentőségét a megtorlás, az ellenakciók során le fogják tagadni, gyűjtsem össze a dokumentumokat. Ennek a Nagy Imre nevében érkezett kérésnek igyekeztem eleget tenni: nemcsak a sajtóanyagot, nemcsak a fényképeket szedtem össze, hanem sok résztvevő tanúvallomását is nevek nélkül. Egy idő után hatalmasra duzzadt ez az archívum, ráadásul egyre inkább robbanóanyag jelleget öltött, ezért jobbnak láttam nem otthon őrizni, hanem zárt letétként elhelyezni az Egyetemi Könyvtár pánccslegrényében.

◆ *Mi lett az anyaggal?*

Tudomást szerzett róla a hatóság, és elvitte.

◆ *A forradalom bukása után nem gondolt arra, hogy elhagyja az országot?*

Ezt már megkérdezték tőlem 1949-ben is. Egy neves matematikus, nagy pártember, az Akadémia tagja találkozott velem az utcán, mert akkoriban éppen volt időm sétálgatni, és megkérdezte: te még itt vagy? Elmehetnél Angliába, Amerikába, nyelveket tudsz, kapcsolataid vannak. Akkor is azt mondtam: én ebben az országban itthon vagyok. Az menjen el, aki nem tud velem együtt élni. Soha nem gondoltam rá, hogy elmenjek.

◆ *Racionális vagy érzelmi döntés volt?*

Nehéz kérdés. Az ember rendszerint elgondol valamilyen racionális képletet, de ha van önkritikája, tudja, hogy a kérdés eleve eldőlt az ösztönök vagy az érzelmek síkján. Persze, hogy kényelmesebb lett volna a világ valamelyik nagy egyetemén tanítani, de fel sem merült bennem így a kérdés.

◆ *Ezért a hűségért, a „forgalomból való többszöri kivonásokért” kárpótolta az a tény, hogy ma ön a Magyar Tudományos Akadémia elnöke?*

Nagy baj lenne, ha kárpótlásul kaptam volna az Akadémia elnöki székét.

◆ *Nem valakitől, hanem az élettől jött a kárpótlás.*

Kárpótlásra nem volt szükségem. Én a kárpótlási lehetőségeket nem vettem igénybe, nem voltam hajlandó kitölteni a papírokat. Az a meggyőződésem, hogy özönvíz volt Magyarországon, mely mindenkit és mindent elsodort. Úgy fogtam fel az utóbbi évtizedeket, mint egy utazást az afrikai dzsungelben, ahol mindféle vadállat és ellenséges törzs leselkedik az emberre. Ez a dzsungel volt az élet. Miért kellene a kalandért kárpótlás?

◆ *Professzor úr szerepet vállalt a múlt héten létrejött 56-os Emlékbizottságban. Mit remél ettől a ki tudja, hányadik 56-os szervezettől?*

Nagyon fontosnak tartom, hogy kicsinyes, politikai ízű viták, veszekedések helyett 56 maradjon meg méltó történelmi emléknek. Úgy látom, hogy azok az emberek, akik ezt a bizottságot létrehozták, megértik 56 lényegét. Amikor az 56-os kitüntetések kezdtek osztani, Antall József miniszterelnök, aki a barátom volt, engem kért fel, hogy ezt a munkát irányítsam. Kevés ilyen nehéz feladatom volt. Mivel nem szeretem a szélsőségeket és a veszekedéseket, igyekeztem békésen intézni a dolgokat, és ez meglepő módon sikerült is. Tehát van némi tapasztalatom arról, hogy úgy is meg lehet oldani a dolgokat, hogy ne a pillanatnyi ellentétek kerüljenek a felszínre. Azt gondoltam és gondolom, hogy kialakítható közös álláspont, mely független attól: ki mit képviselt 56-ban. Történelmi tapasztalat, hogy egység addig van, míg van közös ellenség. Ha azzal elbántunk, jönnek a viták. 1956 után megmaradt a közös ellenség, nem folytak le a viták. Nincs abban semmi meglepő, hogy az emberek mást akarnak. Csak az a kérdés, hogy mit akarnak a másikkal elfogadtatni, és milyen normák szerint.

◆ *Mi az, amit 56-ról mindenkinek el kellene fogadnia?*

1956-ban a nemzeti függetlenségért folyt a harc, de van 56-nak egyetemes, Európa-történelmi jelentősége is, amire nem szoktunk igazán figyelni. A Szovjetunió létének, mint tudjuk, a nyugati országok nem különösebben örültek. Amikor én a második világháború előtt s egy ideig utána is kint jártam, azt tapasztaltam, hogy Nyugaton félve vagy bizakodva azzal számolnak, hogy a szovjet rendszer a jövő útja. Ez a számítás és remény éltette a baloldali fiatalságot. Magam nem estem át a baloldaliság „rubeolafertőzésén”, mert olvastam Párizsban és Londonban a szovjet perek anyagát, így nyilvánvaló volt számomra a hatalmi apparátus mibenléte, amely gátlástalanul felhasználta mások illúzióit. A magyar 56 mutatta meg először a világnak, hogy ha valahol az egyszerű ember, a nép-

tömeg uralomra jut, akkor nem a szovjet mellett dönt, hanem ellene. Ez döntő történelmi bizonyíték a szovjet rendszer ellen, ennek felmutatásáért, e drámai kísérletért Nobel-díjat érdemelne a magyar társadalom. Megbukott a nagy illúzió, az álom vagy csalás, amely Európában és a világban évtizedeken át szorongást és reményeket keltett.

◆ *Ezt el lehet fogadtatni az egymással vetélkedő 56-os szervezetekkel?*

Azt hiszem, ezt mindenki el tudja fogadni, az egykori Corvin közti pesti srác is, a parlamenti értelmiségi is. S ha ezt elfogadjuk, akkor már béke van, még akkor is, ha vitatkozunk egymással. Nem a viták ellen van kifogásom, hanem a viták színvonalá ellen.

◆ *Az utóbbi időben végzetesen kettészakadt a magyar társadalom. Vajon enyhül-e a megosztottság?*

A társadalom mindig is megosztott volt. Én nem is szeretném, ha mindenki mindenben egy véleményen volna. Rettentő unalmas lenne. A kérdés az, miként tudjuk elviselni a sokszínűséget.

◆ *Az Akadémia körül zajló világ megszűnőben van. Mit vár a jövő heti közgyűléstől?*

Történész vagyok, nem próféta.

◆ *Elfogadják az új alapszabályt?*

A megszületett törvénnyel az Akadémia elérte, hogy a magyar tudományosság az általa elképzelt reformok útján halad tovább. Ez nem volt könnyű, sok ellenkezéssel, nagyon sok ellenakaróval találkoztunk. Nekik köszönhető, hogy olyan kacifántos, bonyolult technikai megoldásokat írtak nekünk elő, amelyek engem leginkább egy pincéversenyre emlékeztettek, amikor nagy tömegben át fél lábon ugrálva kell célba juttatni teli poharakat. Nem biztos, hogy minden pohár célba ér. De azt remélem, hogy a próbatételt az új köztisztület kiállja. Az az érzésem, mintha azért kaptuk volna ezt a próbatételt, mert azt mondtam: tessék a dolgokat a tudóstitülethez bízni, nincs szükség liftkezelőkre, bürokratakra. Erre jött a válasz: tessék, csináljátok ilyen és ilyen feltételekkel. Nagyon bízom, hogy a próbát mégis kiálljuk, és megmutatjuk, tényleg nincs szükségünk hivatali gyámkodásra, drága bürokratikus apparátusra, kutatásügyi minisztériumra, rendbe tudjuk tenni a saját dolgainkat.

◆ *Amikor másodszorra is megválasztották az Akadémia elnökének azt mondta, addig van küldetése, míg a testület ügyei sínre kerülnek.*

A választás után azt is mondtam: jobban szerettem volna egy belevaló fiatal embernek átadni a feladatokat. De mivel az ügyeket, amelyeket vállaltam, nem szoktam cserben hagyni, nem állhatok fel, amíg lehet és szükséges a dolgot folytatni. Pedig az ember nyolcvankét évesen már megérdemelne némi pihenést, azt, hogy saját hobbijainak és szakmájának éljen.

◆ *És most szükséges és lehet folytatni?*

Most még igen. Hogy mit hoz a jövő, nem tudom. Én mindenestre nem szoktam sem meghátrálni, sem elfutni a nehézségek elől.

Interjú Osztovtits Ágnesnek. Megjelent: Magyar Nemzet 1994. október 22. (3572)

PRÓBATÉTEL

Tisztelt Közgyűlés!

Tisztelettel és bizalommal köszöntöm az Akadémia most megnyíló, rendkívüli közgyűlésének résztvevőit, a régieket és az újakat egyaránt. A bizalmat, mint alább kiderül, nem ok nélkül szeretném külön hangsúlyozni. Ezt a közgyűlést a Magyar Tudományos Akadémiáról hozott 1994. 40. tc. 31.§-a értelmében hívtuk össze. Ez ugyanis úgy rendelkezett, hogy a törvény hatályba lépését, vagyis 1994. június 30-át követő négy hónapon belül rendkívüli közgyűlést kell tartanunk, amelynek az új alapszabályokat kell elfogadnia, mégpedig a köztestület nem akadémikus (a doktorok) által közben már megválasztott képviselők részvételével. E rendkívüli közgyűlés előkészítése céljából, ugyancsak a törvény rendelkezése szerint, az elnöknek külön bizottságot kellett létrehoznia, fele részben akadémikus, fele részben nem akadémikus tagokból (tehát doktorokból), mégpedig úgy, hogy ezek a három nagy tudományterületet (tehát a társadalomtudományokét, valamint az élő illetve az élettelen természettel foglalkozó tudományokét) megfelelő arányban képviseljék. E 24 tagú Előkészítő Bizottság Halász Béla alelnök úr vezetésével valóban képes volt saját hatáskörében az összetörlődő feladatokat az adott, igen szűk időhatárokon belül megoldani, minden nehézség ellenére, hiszen a választási elvek kidolgozását, a választás lebonyolítását a köztestület megalakítási folyamatával egyidőben, többszöri levélváltás lehetősége nélkül, úgy kellett a nyár folyamán elvégeznie, hogy szeptemberben már nemcsak az osztályok tagjai, hanem a doktorok képviselői is megvitathassák azt az alapszabály-tervezetet, amelyet sok konzultáció és alapos egyeztetés után, közben már kidolgozott az Előkészítő Bizottság egy külön munkabizottsága, Harmathy Attila főtitkárhelyettes úr vezetésével. Odaadó és eredményes munkájukért ezúton is szeretnék nekik köszönetet mondani.

Ne képzeljük azonban, hogy most már elmélázhatunk és hosszan elvitakozhatunk az alapszabályokon, amelyekkel kapcsolatban nyilván sokunknak lehet ilyen vagy olyan észrevétele vagy éppen új ötlete, mint ahogy bizonyos határok között egy lakást is többféle módon lehet átrendezni. A törvény ugyanis továbbra is szigorú, sietős menetrendet ír nekünk elő. Ebbe illeszkedik bele, lépcsőfokként, a jelen rendkívüli közgyűlés is, amely így egy speciális feladatra kijelölt, zártkörű munkakülésnek tekinthető — ezért nem is hívtunk rá, szokásos módon, külső vendégeket —, és amelyet két további hónap múlva, tehát még ez év decemberében, egy újabb, immár rendes közgyűlésnek kell követnie. S ez

utóbbi közgyűlésen a doktorok olyan új képviselőinek kell már résztvennie, akiket az októberben — tehát most — elfogadott alapszabályok előírásainak megfelelően választottak meg közben. Ennek a közgyűlésnek lesz azután módja arra, hogy megválassza az olyan új testületi szervek tagjait, mint a Doktori Tanács vagy a Vagyonkezelő Kuratórium. Ez tehát azt jelenti, hogy az alapszabályokat, így vagy úgy, nemcsak azért kell most mindenképpen elfogadnunk, mert kár volna belső szervezeti részletkérdésekre a kelleténél több időt vesztegetnünk, a jövő lényegesebb, tartalmi teendői helyett. E lépésre — az elfogadásra — elsősorban, főleg és elkerülhetetlenül azért van szükség, mert ha ezt a kötelező lépcsőfokot kihagyjuk, akkor azzal felborítjuk a teendők törvény által előírt menetrendjét, nem alakulhat meg a Doktori Tanács és vele az új minősítési eljárás működése, nem zárható le a TMB problémája, és nem indulhat meg az új testületi szervek működése. Vagyis — a múlt századforduló politikai kifejezésével élve — olyan *ex lex* állapotba kerülünk, amely megbéníthatja az Akadémia működését. Feltehetően nagy öröme azoknak, akik — most négy és fél év tapasztalatából tudom — kezdettől fogva elleneztek az Akadémia megújulását, a köztestületi önkormányzat kialakítását, és általában azt, hogy a hazai tudományos élet és kutatás minden paternalista, államhatalmi, pártpolitikai és ideológiai irányítástól mentesen, szabadon működhessék.

Mi kezdettől fogva azt hangsúlyoztuk, hogy az Akadémia és a tudományok szakmai közössége saját dolgait külső dirigálás nélkül, saját maga is rendben tudja tartani, nincs szüksége liftkezelőre, kutatási minisztériumra vagy a bürokratikus, hatalmi gyámkodás más formáira. Azt az Akadémia, hosszú küzdelem után, támogatói segítségével végül valóban elérte, hogy a törvény lényegében véve elfogadta az általa megfogalmazott alapelveket. Azt viszont a korábbi parlament bizonyos más erőinek sikerült elérnie, hogy a technikai eljárások, a szervezési részletek, a közgyűlés létszáma és teendőinek menetrendje terén olyan megoldások kerültek be a törvény szövegébe, amelyek az Akadémiát szinte akadályversenyre kényszerítve, a gyakorlati kivitel megnehezítik, vagy éppen megakadályozzák. E jelenségre már annak idején felfigyeltünk, így arra, hogy a készülő törvény, amely néhol csak vázlatosan fogalmazott meg lényeges kérdéseket, egyre feltűnőbb buzgalommal mélyed bele olyan technikai részletekbe, amelyeket talán illőbb volna az autonóm köztestület saját belátására bízni. Sőt, meg is vitattuk, hogy ilyen körülmények között nem volna-e helyesebb a törvényjavaslat visszavonását javasolnunk. Ezt a gondolatot azonban végül mégis elvetettük — feltehetően helyesen. Most viszont az Akadémia, a köztestület nyilvánvalóan nehéz próbatétel elé került, s ha azt nem képes kiállni, könnyű lesz róla azt mondani, hogy képtelen saját dolgait jól kezelni. Ezen az sem segít, ha új közgyűlést próbálunk összehívni — ami további súlyos milliókat venne el az Akadémia úgyszólván szűkös pénzforrásaiból. A kiutat most nyilvánvalóan nem a törvény elleni hadakozásban kell keresnünk: ez adva van, és rendelkezéseit pontosan meg kell tartanunk. Nagyon kérem tehát, hogy a mai vita során semmiképpen ne a törvénnyel foglalkozzanak. Ilyesmire, bizonyos

tényleg meglévő problémák felvetésére talán akkor lehet majd sort keríteni, amikor a Tudománypolitikai Kollégium elé kerül a Művelődési Minisztériumnak az az Akadémia bevonásával készülő javaslata, amely a Felsőoktatási törvényt kívánja bizonyos pontokon korrigálni, és amely a két törvény jobb összehangolását is elősegítheti. E pillanatban számunkra az egyetlen jó megoldás csak az lehet, ha a közgyűlés, erőit összeszedve, a próbatételt sikerrel kiállja, tehát tanúságot tesz arról, hogy képes feladatait megoldani. Vagyis ilyen vagy olyan módosításokkal, ha szükségesek, megszavazza az alapszabályt. Fokozza a nehézséget, hogy a törvény kétharmados szavazati többséget ír elő, amit én szívesen értelmeznék úgy, hogy a jelenlévők kétharmadát jelenti, de kénytelen vagyok elfogadni jogi szakértőink véleményét, amely szerint a szavazásra jogosultak kétharmadáról van szó, a távollévőket is ideértve. Ez azt jelenti, hogy legalább 317 igen szavazatra van szükségünk. Ez csak úgy érhető el, ha nagy önmérsékletet és kompromisszumkészséget tanúsítunk, ha a vitát, a hozzászólások rövid időtartamán belül a valóban lényeges kérdésekre korlátozzuk, és ha a döntő szavazásnál, az alapszabályok egészére akkor is igent tudunk mondani, ha azok nem minden ponton egyeznek saját ötleteinkkel. Végső fokon amúgyis olyan szövegről van szó, amelyet, sokszor, alaposan megvitattak, és amelyet, ha valahol helytelennek bizonyul, a közgyűlés utóbb bármikor módosíthat.

Nem az alapszabály ügye a valóban súlyos probléma itt önmagában, hanem az, hogy a közgyűlés, az Akadémia miként tudja e kritikus akadályt legyőzni. Ezt az ügyet nagy figyelem kíséri idehaza, sőt nemzetközi viszonylatban is. Az Akadémia megítélése, amely az utolsó hónapokban láthatólag nagyon sokat javult, e pillanatban messzemenően attól függ, hogy ez az új összetételű közgyűlés hogy tud megbirkózni a feladatával. Nemcsak erkölcsi, társadalmi vagy politikai megítélésről beszélek, hanem annak konkrét pénzügyi kihatásáról is, a közeljövőt illetően. A mai gazdasági nehézségek közt kevés megbecsülésre és támogatásra számíthat egy olyan testület, amely nem tud úrrá lenni saját belső részletvitáin, marakodásán. Egy olyan köztestület viszont, amely saját és az ország érdekeit jól megértve valódi feladatait, funkcióját vállalni képes, amely erőt és értelmes egyetértést sugároz, olyan tekintélyt tud szerezni, amely munkájának, minden tagjának és az országnak is hasznára van. Tisztelettel, bizalommal, de igen nyomatékosan kérem közgyűlésünk szavazati joggal bíró tagjait, hogy segítsenek ezt a jobbik alternatívát választani, feltétlenül jelenjenek meg a holnapi döntő szavazáson, és igazolják azt a reményt, hogy az Akadémia, a köztestület valóban képes jól intézni saját dolgait. E történelmi vizsga nagy felelősséget ró mindannyiunkra, kollektíve és egyénileg egyaránt. Hogy a történelekről hiteles forrásunk legyen a jövő számára is, a közgyűlést videón örökítjük meg. Az ügy fontossága indokolja azt is, hogy ha szükséges, név szerinti szavazással fogjuk a döntést meghozatni.

Magukról az alapszabályokról majd inkább azok beszélnek, akik megalkották. Én itt, befejezésül, csak egy-két főbb elvi kérdést szeretnék röviden érinteni.

Az alapszabályok fő célja az, hogy világos szervezeti egységet és harmónikus működést biztosítson az új akadémiai köztestületnek, amely három külön részből, elemből alakul meg.

Az *első*, az eredeti, központi rész, amelyhez a többit hozzá kell építenünk, Széchenyi alapítása, a tulajdonképpeni Magyar Tudományos Akadémia. E nagy hagyományokkal bíró, különleges nemzeti intézményünk képviseli a megszakítatlan jogfolytonosságot. A nagy nyugati országok hagyományos akadémia modelljéhez ez áll közel. Ennek Arany János, Csengery Antal és Eötvös József által 1869-ben fogalmazott szervezete, alapszabálya, amely egészen a második világháború végéig érvényben maradt, 76 éven át, megtalálható Kónya Sándor most megjelent érdekes könyvében, amelyet megkaptak tagtársaink. A testület belső békéjét és működését sikerült a politikai boszorkányüldözés demagóg követeléseitől megvédenünk. Osztályainak és azokon belül szakmai tudományos bizottságainak fontos szerepét ezután is tovább kell erősítenünk. A sztálinista rendszer által kizárt tagok rehabilitálása már előzőleg végbement. Ezt folytattuk az írók és művészek visszavételével, akik Széchenyi óta, kezdettől fogva tagjai voltak az Akadémiának, és akik most az 1992. májusi közgyűlés határozata értelmében egy önálló, társult intézmény, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia keretében kaptak helyet. Ezt így az új alapszabályban is feltétlenül szükségesnek tartom rögzíteni. Az elhagyását célzó esetleges javaslat a rehabilitációs folyamat visszafordítására, tehát visszarendeződésre irányuló politikai kísérletnek volna tekinthető, amelyet éppúgy elleneznék, mint a politikai felelősségrevonás ötletét korábban.

A *második* nagy elemet, az alap kutatásokkal foglalkozó kutatóintézetek, kutatóhelyek hálózatát, már több évtizedes kapcsolat fűzi az Akadémiához. De csak most, a törvénnyel dőlt el végleg, hogy továbbra is valóban az Akadémia keretein belül marad. Emlékezhetünk, hogy kellett éveken át ezt a jelentős szakmai potenciált foggal-körömmel, szüntelen védenünk a dilettáns rögtönzők és — főleg — a mohó hatalmi ambíciók ellen, elmagyarázva, hogy az új szükségletek nyomán minden fejlettebb országban alakultak főhivatású kutatóintézetek, és hogy ezek az adott hazai körülmények között az Akadémia védő ernyője alatt tudják legjobb helyüket és szabad mozgásukat megtalálni. A sztálini vonás tehát nem a kutatóintézetek létében és akadémiai kapcsolatában jelentkezik, hiszen erre volt példa nyugati országokban is, hanem abban a pártállami, hatalmi beavatkozásban, amely 1969-ben kettévágta az Akadémiát, széles hatáskörrel ruházta fel, de egyben kormánytisztviselővé tette, államigazgatási szerepkörben, felsőbb utasítások végrehajtójaként, a főtitkárt az egyik oldalon, és többé-kevésbé dekoratív szerepre korlátozta az elnököt, a testületi rész élén, a másik oldalon. Ez a megosztottság fejeződött ki az 1970 elején kelt alapszabályban is, amint az ugyancsak Kónya könyvében olvasható. Ez az elképesztő megoldás, amely ilyen hatáskörök mellett összeegyeztethetetlen minden köztestületi autonómiával, és amelyet még tovább erősített az 1979. évi törvényerejű rendelet,

jogilag, formálisan, azután is érvényben maradt, hogy létrehozója, a pártállam bevégezte életét. Bevallom persze, hogy a gyakorlatban, reformmunkánk során, nem sokat törődtünk vele, arra a levélre hivatkozva, amelyben az akkori miniszterelnök úr, átmeneti orvoslásul, a főtitkárt, mint munkaadója, arra kérte, hogy az elnökkel egyetértésben járjon el. De legálisan csak most, az új törvény hozta rendbe ezt a képtelen helyzetet. Tudnunk kell persze, hogy a különböző megoldások nyomán kialakuló érdekeknek mindig van bizonyos önmozgása is, különösen a bonyolult intézményrendszerekben. Így történt ez a kutatóhálózat egyes részeinek esetében is, amelyek éppen a megosztottság révén szerettek volna a korábbi függésből kijutva jobban érvényesülni. E tendencia hatásának némi nyoma még a törvényben és az alapszabály-tervezetben is fellelhető, így az AKT bizonyos előjogaiban, így vétőjogában. Azt hiszem azonban, hogy ebből most nem kell különösebb problémát csinálnunk. Lengyelországban a kutatóintézeti hálózat, bár elvben az Akadémiához tartozik, gyakorlatilag egy állami bizottság irányítása alá került. Csehországban és Szlovákiában pedig az Akadémia név alatt tulajdonképpen a kutatóintézeti hálózatok vették át a gyengébb gyökérzetű, és 1968 politikai következményei folytán egyelőre feloszlatott tudós testületek szerepét. Anélkül, hogy bármiként minősíteni óhajtanám egyik vagy másik szomszédunk intézményeit, hiszen nagyrabecsüljük őket és együttműködni kívánunk velük, azt vallom, hogy nekünk a mi megoldásunk jobban megfelel. Hasonló megoldást választottak egyébként, a művészetek bekapcsolását is ideértve, a horvátok is. Az említett tendenciák miatt azonban, éppen ezért, rendkívül fontosnak tartom, hogy az alapszabályban is rögzítsük az Elnökség állásfoglalása nyomán ténylegesen már több hónap óta működő Vezetői Kollégium szerepét, amely nem lépi túl az elnök és a főtitkár jogköreit, de azok közt egyeztető, tájékoztató, konszenzus-teremtő funkciót lát el, úgy tűnik, eredményesen.

A köztestület *harmadik*, teljesen új elemét, részét, azok a tudományos fokozattal bíró kutatók, vagyis doktorok alkotják, akik a törvény adta lehetőségeikkel élve, írásban jelezték, hogy tagjai kívánnak lenni. Lehet, hogy a korábbi parlament bizonyos erői ellensúlyt, feszültséget kívántak létrehozni a régi Akadémián belül, amikor a doktorok ennyi képviselőjét szavazati joggal ruházták fel a közgyűlés résztvevőjeként. A valóságban azonban ez mit sem változtat azon, hogy mi őszinte barátsággal és nagyrabecsüléssel, nyílt szívvel, bizalommal üdvözljük mindnyájukat, hiszen nem ellenfélnek, hanem éppen ellenkezőleg, olyan segítőtársnak tekintjük őket, akikkel együtt hatékonyabban tudunk a tudomány és az ország nagy, közös ügyeiért síkra szállni. Az elmúlt évek során nem egyszer hangsúlyoztam, hogy mi az Akadémiát nem zártkörű klubnak tekintjük, hanem olyan köztestületnek, amely valami módon kapcsolatot tud találni a tudományos kutatók szélesebb rétegeivel, felkarolja a szakmai tehetségeket, segíti munkájukat, kezdeményezéseiket és közösen megvitatja velük a szélesebb együttes feladatait és problémáit, amelynek, a tudományok hazai köztársaságának — *république des lettres* — mind tagjai vagyunk, fiatalok, idősebbek és

még idősebbek egyaránt. Ez ugyanis nézetem szerint nagyon is beillik a kiművelt emberfők programjába, amelyet Széchenyi hagyott örökül reánk, és amely felé jelentős lépésnek tartom az új köztestület megalakulását és mai közgyűlésünket is.

Az ilyen jelentős újítás — hiszen ez nemzetközileg is annak tekinthető — persze aggodalmaknak és félreértéseknek is tápot adhat. Az aggodalmak közé tartozik, hogy ezzel „felhígul” az Akadémia (remélem, nem teszi), vagy hogy ennyi képviselő nem fér be az ülésterembe, hiszen közgyűlésünk így népeesebb a magyar parlamentnél (remélem, mégis belefér). A fő félreértés pedig abból adódik, hogy egyesek érdekképviseleti szervnek hitték az Akadémiát és közgyűlését. Kaptam is panaszos levelet, hogy ez vagy az az intézmény nincs megfelelően képviselve. A valóságban azonban a képviselőket, akár az akadémikusokat szakmai teljesítményük szerint, a legjobbak közül kell minden tudományterületen kiválasztani, ami persze nem mindig könnyű feladat, főleg, ha — remélhetőleg — több jeles kutató van, mint képviselői hely. Egyes érdekképviseleti szervek kritikai észrevételeire azt tudjuk válaszolni, hogy sokban segíthetnek, de a szakmai értékelés nem az ő feladatuk, és hogy a demokrácia a tudomány terén azt jelenti, hogy a kutatás szabadon alkalmazhatja saját játékszabályait és tehetségét minden külső beavatkozás nélkül kifejtheti, nem pedig azt, hogy a demokrácia politikai módszereit, politikai technikáját alkalmazzuk a tudományban is, mint néhány olyan járatlan neofita képzelet, aki korábban esetleg egészen másféle radikalizmust képviselt. A közelmúltban szemmütétet végzett el rajtam egy kitűnő specialista, akit hozzáértő szakember ajánlott nekem. Nagyon rossz néven vettem volna, ha mondjuk a TDDSz népszavazással akarta volna eldönteni, hogy kinek a kése alá kerüljek.

A feladat most az, hogy a több részből kialakuló köztestületnek olyan összehangolt, harmonikus működést biztosítsunk, amely lehetővé teszi a kisebb-nagyobb elemek szabad mozgását, de útjába áll annak, hogy bármelyikük a többi rovására tudjon érvényesülni. Az értelmes hatalommegosztásnak ez a rég bevált elve megakadályozhatja, hogy a szervezeten belül koncentrált hatalmi góccok keletkezzenek, amelyek, természetüknél fogva, azután a külső hatalmi beavatkozást is elősegítik. Bízom abban, hogy ezt a feladatot is sikerül megoldanunk. A holnapi döntés, szavazás nagy feladatával együtt.

Elnöki megnyitó az MTA rendkívüli közgyűlésén, 1994. október 26. Megjelent: Magyar Tudomány 1994, 12. sz. 1407–1415. (3578.1) Hozzá kell tennünk, hogy a próbatételt a közgyűlés sikerrel kiállta.

PALACKPOSTA A JÖVŐNEK

- ◆ *Mélységesen mély a múltnak kútja. De bizonyára tükröződik a víze felszínén a jövő is. Talán különösképpen egy történész számára.*

A történész természetesen elsősorban a múlttal törődik, bár tisztában van azzal, hogy a múlt a máig, vagy holnapig ér. A jelen, amit mi olyan kézzelfogható realitásnak látunk, a legtünékenyebb az egész életben. Egy biztos van, a múlt. Azon, ha egyszer megtörtént, soha többé változtatni nem lehet. Legfeljebb az emberek később vitatkozhatnak azon, hogy mennyiben tudják megismerni azt, ami végbement. Az emberek változnak, a kérdéseik változnak, a válaszaik, a múlt megismerésének a lehetőségei változnak. Maga a múlt azonban örökre, egyszer s mindenkorra változhatatlan. Ez olyan szempontból is igaz, hogy ha egy folyamat elindult a múltban, az nem feltétlenül szűnik meg tegnap vagy ma. Az tarthat tovább is, és még hozzá különböző időkhig. Ilyen szempontból a mozgásterületeket, az alternatívákat, a lehetőségeket nagymértékben befolyásolja a múlt.

- ◆ *Azok, akik a múltnak mesterei, a történészek, biztos, hogy sokkal, de sokkal jobban és tisztábban látják másokhoz képest a jövőt.*

Ebben nem vagyok egészen biztos. Abban biztosabb vagyok, hogy a történeti múlt megismerése, tehát a történeti gondolkodás, bármilyen szakmáról legyen szó, elősegíti azt, hogy a jelent és a jövőbe vezető folyamatokat jobban megértsék.

- ◆ *Hosszú-hosszú évek óta folyik a XX. századnak a leltározása, elemzése. Kossáry Domokos kegyetlen századnak nevezte ezt a huszadikat. Különösképpen a magyarság számára.*

Igen, ez egy kegyetlen század, egész Európa számára kegyetlen század. Gondoljon arra, hogy a század elején az Osztrák–Magyar Monarchiában Magyarország aránylag jó helyet foglalt el. A magyarok persze nem voltak vele megelégedve, de azért utólag valljuk be, hogy olyan lehetőségeket nyitott nekünk ez az ún. dualizmus kora, amelyekkel azelőtt négyszáz éve nem rendelkezünk, és nem tudom mennyi ideig nem is fogunk. Ez a nagy közös piac, amelynek az Európához való — mondhatni — egyenrangú hozzátartozása nem volt kérdéses, eltűnt. De jött a cezúra az első világháborúval, amelynek tulajdonképpen a második világháború csak egy záró fejezete volt. Közben volt egy kis fegyverszünet időszakokkal. Leginkább a XVII. századhoz lehetne hasonlítani, a harmincéves háború időszakához, amely szintén iszonyú pusztulással járt Magyarország számára is. Ez a kegyetlen század, amelynek a részleteit nem is kell

felsorolnunk, most már a vége felé jár. Mindenki abban reménykedik, hogy talán könnyörületesebb század fog utána következni.

- ◆ *Igen, de hát nagyon sok a megemésztendő. Hogy talán egy személyes példát mondjak: az ön szülővárosát, a híres kis bányaváros Selmechányát ma úgy hívják, Banská Stiavnica.*

Szlovákul mindig így hívták. Pontosabban, ezek az egykori észak-magyarországi felvidéki városok rendszerint több nevet viseltek, ami Selmechánya volt magyarul, Banská Stiavnica szlovákul és Schemnitz németül. Eredetileg ugyanis német alapítású város volt. Kétségtelen, hogy amikor én a világra jöttem, az első világháború előtt, akkor még Ferenc József uralkodott egy olyan területen, amely ma nagyon sok állam között van szétosztva. És egy kicsit olyan volt ez az életpálya a XX. század folyamán, mint hogyha több évszázad történései sűrűsödtek, teleszkopizálódtak volna össze. Óriási változások mentek végbe. Egyet kell tudnunk: hogy alternatíva a múltban is létezett, a jelenben is van, és a jövőben is kirajzolódik. Mindig az az alternatíva szokott azonban megvalósulni, amelynek a legtöbb valószínűsége van. Nem lehet pontosan tudni, hogy a jövőben melyiknek lesz legtöbb valószínűsége. A múltban is ott szokták a hibát elkövetni, hogy nem nézik meg, hogy ezeknek az elképzelt, vagy valódi alternatíváknak milyen mélységben voltak meg a feltételei. Nyilvánvaló, hogy annak az alternatívának, hogy Magyarország egy elsőrendű ipari nagyhatalom lesz a XXI. században, a valószínűsége enyhén szólva kevés. Azzal is számolnunk kell, hogy Magyarország történetében különösen meghatározó volt a nemzetközi erőviszonyok játéka. Az egész XX. század története a napnál világosabban tükrözi ezt, ellentétben olyan feltételezésekkel, amelyek kizárólag a belső társadalmi mozgásból magyarázták meg a nemzetközi helyzetet is, mint hogyha a fark csóválná a kutyát. Hát rendszerint inkább a kutya csóválja a farkát, ha jó kedve van.

- ◆ *Őn valóban úgy fogalmazott, hogy a XIX–XX. századra szinte megszakítás nélkül az volt a jellemző, hogy a nagyhatalmak szabták meg a mi mozgásterünket. Most ennek vége. Senki sem diktálja, hogy merre menjen a magyar politika. Ez valóban ritka történelmi pillanat.*

Inkább a nemzetközi helyzetről beszélnék. Ezt ma is megszabja, hogy itt az első világháború után egy vákuum állt elő az Osztrák–Magyar Monarchia mint nagyhatalmi képlet megszűnésével. Akkor jött ez a szétaprózódás, és ez a vákuum behúzta magába először a német Harmadik Birodalmat, majd pedig a szovjet hatalmat. Most viszont valóban az a helyzet, hogy nem a szomszédaink diktálják nekünk azt, hogy miként gondolkozzunk és milyen alternatívát válasszunk. Ez igaz. Magyarországon a szélsőjobb nem a magyar belső politika belső arányaiból következően nőtt ki, hanem azért, mert az országot irtózatos nyomás érte a harmincas évektől kezdve a hitleri birodalom felől. A kommunizmus sem azért került uralomra Magyarországon, mert a széles tömegek és a vezető politika egyhangú lelkesedéssel követelte, hogy jöjjenek be, hanem azért, mert ezt a szovjet politika így diktálta. Szóval a nemzetközi erőviszonyok

játékerén dőlt el, hogy nálunk belül mi lesz. Most ez nem így van. Most sem egyik, sem másik oldalról nem diktálják nekünk, hogy jobbra vagy balra menjünk, hogy ezeket a kicsit elavult fogalmakat használjam, vagy hogy általában hogyan cselekedjünk. Most kénytelenek vagyunk a saját hibáinkra támaszkodni. Nagyon remélem, hogy vannak erényeink is, és nem csak hibáink. De azért ne felejtjük el, hogy ebben a választásban, amihez most jogunk és lehetőségünk van, és ezzel élnünk kell, itt is vannak olyan alapvető nemzetközi adottságok, amelyek elkerülhetetlenek. Amikkel mint feltételekkel számolnunk kell, amikor a jövő felé próbálunk haladni. Az egyik ilyen Európa kérdése, vagy mondjuk így, hogy az euro-atlanti civilizációnak a kérdése. Itt az alternatívák a következők — és itt nemcsak nekünk kell vigyáznunk a jövőre, hanem a kialakult európai uniónak, hogy már az új nevének nevezzem, szintén vigyázni kell.

Nyugat számára az alternatíva kérdése az, hogy megmaradnak-e abban a szűkebb és nagyon jól bevált keretben, amiben kialakult és amihez két dolog kellett. Kellett az, hogy két vezető nemzet, a francia és a német, iszonyú veszteségeket szenvedjen a két háborúban, és kellett egy nagy külső ellenség is, egy nagy külső nyomás. Ez volt a pozitív hatása a Szovjetunióknak, hogy segítette létrehozni az Európai Közösséget. A háború sokkhatása már véget ért, a Szovjetunió már megszűnt, bár kiszámíthatatlan azért ott Keleten, hogy mi lesz. De a kialakuló Európa még mindig nem biztos, hogy el tudja-e magát határozni, hogy mikor, hogyan bővül tovább. A rosszabbik, de a kényelmesebbik, a kézenfekvőbb alternatíva az, hogy ők óvatosak, nem akarnak Kelet felé terjeszkedni, holott a kockázat nagyobb, számukra is, ha nem lépnek Kelet felé, mert akkor egy marginális zóna marad Európa hátában, mint egy nyílt seb, az instabilitás, az etnikai, társadalmi, nemzeti stb. konfliktusok zónája. Ezt a Nyugat nemigen engedhetné meg magának, mert ez a zóna 100 millió vagy hány emberrel, ropant erőtartalék lenne, emberileg, politikailag, gazdaságilag, piaci szempontból is. Ehelyett ez a nyugtalanság zónája lenne, amit nem tudnak rendben tartani és kezelni, képtelenek rá, mint ahogy megmutatta a jugoszláv tragédia.

Tehát, ámbár a könnyebbik választás volna megmaradni abban a jó kis berendezett lakásban, a jövő helyes alternatívája az volna, hogy legalább egy lépéssel tovább menjenek és ne csak Ausztriát és Svédországot, Finnországot vegyék be, hanem legalábbis következő lépésben ezt a kelet-közép-európai vagy közép-európai zónát, a lengyeleket, magyarokat, csehek, szlovákok, románok, stb. zónáját is. A Kelet számára szintén két alternatíva kínálkozik. Az egyik alternatíva az, hogy visszatérnek a XIX. századba. Tehát elkezdik a kapitalizmusnak azt a kezdetleges formáját, amihez egy új Balzac kellene, hogy jellemezze. Visszatérnek a társadalmi feszültségekhez és a nemzeti etnikai konfliktusokhoz. Ez a könnyebbik megoldás, mert ehhez a feltételek jól adva vannak. Legalábbis ennek vannak tradíciói, amiket lehet még túlzásba is vinni. A másik, nehezebbik alternatíva az, hogy a XXI. századba igyekeznek, tehát próbálják a gazdaságokat úgy fejleszteni, hogy ez beilleszkedjék a modern európai piacgazdaságba. Sza-

bályozottabb legyen egy kicsit. Ne a korábbi vadkeleti szokások szerint mozogjon. Hogy kiküszöböljék az etnikai konfliktusokat és feszültségeket. Ezek a szűk kis nemzetállamok, amelyek nem is valóban azok, ne zárt egységként szerepeljenek, hanem vegyék tudomásul, hogy itt zárt, tiszta nemzetállamokat nem lehetett és nem lehet, és a jövőben sem lehet soha létrehozni, bárki akarja. Abból csak olyan tragédiák következhetnek, mint az az úgynevezett etnikai tisztogatás, fegyverrel. El kell ismerni a kultúra többszínűségét egy országon belül. Tehát a kisebbségeknek saját kulturális önrendelkezését is el kell ismerni, az intézményrendszerét, méghozzá úgy, hogy ez az illető ország állampolgárait megilleti. Tehát nem úgy, hogy a szlovákok pénzelnek egy szlovák iskolát Békéscsabán, mert ez a magyar állam kötelessége. Ugyanez az elv érvényes a többi államra is. Ez a nehezebbik alternatíva. Mégis ez az egyetlen, amit a jövőben jónak kell tartanunk. Vigasztalásul talán csak azt tehetem hozzá, hogy a történelem nem rajtunk kívül működik. Belejátszik tényezőként a saját akaratumk és cselekvő erőnk is. Tehát rajtunk is sok minden múlik. Még egyéneken is rengeteg múlik. Mint történész azt is hozzáteszem, hogy nézetem szerint itt, Európa e szélén, itt mindig több múlt kis emberi csoportokon és egyéneken, mint másutt. És ez, azt hiszem, a jelenre is áll. Az alternatívák tehát nem fátumszerűen esnek a nyakunkba, aminek következtében hanyatt feketünk, és azt mondhatjuk, hogy úgyis mindegy, mert jön a magyar végzet, vagy a turáni átok, ami ostobaság. hiszen ez a történelmi valóságnak nem felel meg. Széchenyi annak idején azt ajánlotta nekünk, hogy ne fogjuk másra a hibáinkat. Ne fogjuk másra azt, ami kellemetlen történik velünk. Ne azzal foglalkozzunk, amin nem tudunk segíteni. Ott keressük a teendőket, abban a körben, amiben mi magunk tudunk mozogni, cselekedni, és amin magunk segíthetünk. Ez a Hitelben, ha nem is ezekkel a szavakkal, lényegében véve így benne van. Most is ezt tudom mondani. Nem igaz, hogy ezt a nemzetet a végzet üldözte. Képzeljünk el egy puha kötésű könyvet. Minden lapja egyforma minőségű. De a lap szélei szoktak mindig elrongyolódni előbb a használattól. Az a veszélyesebb helyzet. Tehát mi sem vagyunk más papírból. Csak egy olyan helyen vagyunk, ahol veszélyesebb élni, ahol a papír, mondjuk, könnyebben rongyolódik. De ha bekötjük a könyvet, mondjuk egy európai egység segítségével, akkor a lap szélei is védve lesznek.

♦ *Tételezzük föl, hogy valóban sikeresen menetelünk Európa felé, ám azért azt megkérdezném, hogy vajon biztos, hogy jó irányt követünk, egyáltalán van-e Európában jelen pillanatban olyan távlatos gondolkodás, amely nemcsak a jelent, hanem a jövőt is megszabhatná.*

Illúzió volna azt hinni, hogy Nyugat-Európában ilyen világosan látják ezeket az alternatívákat és határozottan menetelnek előre. Ha így volna, akkor a kelet-európai problémákat az Európai Unió nem így kezelné. Az Európai Unió ma gazdasági óriás, politikai gyermek és katonai csecsemő. Sajnos ez a helyzet. És nem kell azt hinni, hogy ott mindenki megvan győződve arról, hogy nekik első sürgős dolguk az, hogy most mielőbb kibővítsék Európát és ne Ausztriában a

Lajtánál legyen a határ, hanem valamivel keletebbre. Nem így van. Ez az európai integráció nem is megy olyan könnyen. Mert addig, ameddig gazdasági összefogásról, Közös Piacról stb. van szó, rendben volt a dolog, de amikor a szuverenitás messzebb menő korlátozásáról van szó, a közös pénzről is, hát ezek már annyira belevágnak a megszokott politikai hagyományokba, hogy az egységesítés bizony igen nehezen megy előre. Nem fog könnyen menni. Tovább megyek: egy ilyen csatlakozás nem lesz egyértelmű áldás minden szempontból sem Magyarországra, sem a többi országra. Egy sor olyan profilírozási kényszert hoz ugyanis majd ránk, hogy bizonyos dolgok nem fognak menni gazdaságilag. Más dolgok, lehetőségek viszont megnyílnak előttünk, csak fel kell fedezni őket. Tavaly Finnországban töltöttem egy pár hetet az Akadémia vendégeként, ahol már sokat vitatkoztak arról, hogy csatlakozzanak, vagy ne csatlakozzanak. Sok mindent feltettek a finnek. A végén mégiscsak megszavazták hatvan vagy hány százalékban. De voltak, akik aggályoskodtak. Az alkohol korlátozás például Finnországban nagyon erős, és nem egyezik meg azzal, ahogy mondjuk a franciák kezelik az alkoholt, ahol a gyerekek is, tudjuk, vörösborot visznek tízóraira az iskolába. Ez persze csak enyhe példa. De itt van a mezőgazdaságunk kérdése, és a francia parasztok érdeke. Nagyon jól tudjuk, hogy mekkora ellenállás mutatkozott ebben. A megoldás nem lesz könnyű. De csak azt mondhatom, amit Churchill mondott a demokráciáról, hogy rengeteg hibával és nehézséggel jár, de ennél jobbat még nem találtak ki. A hiánya pedig még rosszabb. Ez áll az Európai Unióhoz való feltételezett és remélt csatlakozásra is: a kívülmaradás még rosszabb lenne, mint a csatlakozás. Nem egyszerűen arról van szó, hogy le kell tennünk a vizsgákat gazdaságilag, politikailag. Itt persze van sok teendőnk, de nem vagyunk oly felkészületlenek. Amikor Portugália csatlakozott a Közös Piachoz, vagy Európához, és bevették a közösségbe, egyáltalán nem hiszem, hogy olyan sokkal fejlettebb volt, mint mondjuk Csehország — hogy más országokról ne is beszéljek. Ez politikai döntés lesz, amelyhez természetesen nekünk saját érdekünkben úgy kell felkészülnünk, hogy a feltételeink jól illeszkedjenek, tehát a dugó a konnektorba betehető legyen, a sínek nyomtáva egyforma legyen, rá tudjon menni a vonat. Most persze képletesen beszélek. Jogintézményeink is megfeleljenek és nem utolsósorban az etnikai, nemzeti feszültségek megoldása is végbemenjen, úgy, hogy a kisebbségeknek megfelelő kulturális jogaik legyenek itt is, másutt is. Európa Uniója ebből a szempontból olyan legyen, mint egy vendéglő. Bizonyos illemszabályokat meg kell tartani, azok kötelezők arra, aki oda be akar lépni. Tehát nem lehet mondjuk mezítláb és koszosan bemenni egy jobbfejta vendéglőbe sehol. Nem kötelező bemenni a vendéglőbe. De ha valaki be akar menni, akkor alkalmazkodnia kell egy olyan nemzetközi norma-rendszerhez, amelyet megkövetelnek a csatlakozóktól. Szerintem nekünk érdekünk az, hogy a szomszédokkal az okos önzés alapján az elképzelhető legjobb viszonyt alakítsuk ki úgy, hogy az nekik is elfogadható legyen, nekünk is, mert nincs mögöttünk

semmiféle olyan erő, amely a nemzetközileg elfogadhatatlan kívánságokat a kedvünkért végrehajtsa.

- ◆ *Őn a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Természetes tehát, hogyha megkérdezem, hogy vajon azzal a szellemi poggyással, amivel ma rendelkezik a magyar társadalom, jól tudunk-e menetelni Európa felé?*

A magyar hagyományok közé tartozik, hogy ez az ország azért nem egyszerűen elmaradtabb volt a múltban sem, és a jelenben sem általában elmaradtabb, mint egy fejlett nyugat-európai ország. Megvannak a modern jelenségek. És elsősorban a kulturális téren vannak meg. Csak a háttérben, a második vonalban, az alapokban, az infrastruktúrában, ott vannak nehézségek. Arra kell vigyáznunk, hogy a nehézségek, főleg a gazdasági nehézségek miatt annak színvonala ne csökkenjen. Jelenleg a mi tudományos vagy művészi teljesítményünk nagyjából megfelel egy tisztességes nemzetközi színvonalnak. Ha nem így volna, akkor azt a sok magyart, aki külföldön tanít, nem fogadnák be az amerikai egyetemek. Arra kell vigyáznunk, hogy ne a jelen pénzügyi-gazdasági színvonalunkra engedjük lecsúszni a szellemi színvonalunkat, hanem próbáljuk megőrizni, vagy még tovább fejleszteni ezt az utóbbit, és felhozni hozzá a gazdaságit.

- ◆ *Sokan, többek között Őn is figyelmeztetett arra, hogy a jövő érdekében a tudományba most kell beruházni és nem megvárni azt, hogy majd legyen rá elég pénzünk.*

Három-négy évvel ezelőtt, mikor nagy viták voltak az akadémiai reformról, egyes pénzügyi „szakértők” azt mondták, hogy most várjunk egy kicsit, és majd ha jobban megy, akkor fogunk erre is adni. Kérem, sohasem fog jobban menni úgy, hogyha nem ruházunk bele a művelődésbe, a tudományba és az oktatásba. Többször elmondtam már különböző helyeken, hogy tavaly Uppsalában voltam az Academia Europaea nagy közgyűlésén. Szemben ült, a svéd kulturális miniszter, és azt mondta, hogy kérem, az egész világban recesszió van, éppen ezért, mert mi is érezzük, a tudományos kutatásra szánt összeget felemljük, mert ez a legjobb beruházás arra, hogy a profilváltást és a veszedelmekből való kijutást elősegítsük. Tisztában vagyok azzal, hogy az ország jelen gazdasági helyzete óriási nehézségekkel küszködik. Nyilván nem lehet lehetetlenségeket követelni. Csak arra vigyázzunk, hogy ne úgy járjunk, mint az az ember, aki úgy érzi, hogy iszonyatos nehézségekkel küzd, sok az adóssága, nincs pénze, és ezért télen eladja egyetlen pár cipőjét. Tudniillik tüdőgyulladást fog kapni, és az ócska cipőért alig kap annyit, hogy két napig kosztoljon belőle. Ez nem jó politika. Szóval a teljes leszűkítés bizonyára nem jó politika, hanem olyan beruházásokra van szükség, amelyek elsősorban a készségünket erősítik arra, hogy egy versenyben és egy jövő Európában jól helyt is álljunk.

Széchenyi annak idején a kiművelt emberfőt tartotta ideáljának. Kérem, e program soha nem aktuálisabb. Szerintem, a Magyarországra jött külföldi beruházó tőke, mint ahogy jött az elmúlt években, nemcsak azért jött, mert itt olcsóbb a munkaerő. Kambodzsában is olcsóbb a munkaerő, és Bangladesben is. Ide azért

jött, mert hozzáértést is talált. És hozzáértésen nemcsak a tudósokét értem, hanem a szakmunkásokét is. Egy olyan ország, ahol szakképzetlen emberek, segédmunkások tömege vár eltartásra és elhelyezkedésre, nagyon nehezen fog beilleszkedni egy fejlett európai társadalomba. A kiművelt emberfő tehát az egész nemzetre vonatkozik, és nemcsak egy szűk elitre. Én persze elsősorban a tudomány szempontjából beszélek, de tudom, hogy ez a háttér elengedhetetlen hozzá.

- ◆ *Az emberben felmerül a kérdés, főleg hogyha a jövőt kutatja, hogy vajon szükség lesz-e a tudós társaságokra, pláne az ilyenre, amely a tudomány, sőt ma már a művészetek széles spektrumát is megpróbálja egy közösséggé összefogni?*

Ez az akadémiai szervezet, amely most kialakult, szerintem a stabilitásnak, a nyugodt munkának a lehetőségeit biztosítja azzal a nem nagyon nagy összeggel is, amelyet a költségvetés a rendelkezésünkre tud bocsátani. Külföldi megítélésünk szempontjából óriási jelentősége van annak, hogy mi a nemzetközi műhelyek hálózatába be tudunk kapcsolódni, munkájukban részt tudunk venni. Hadd mondjak erre példát: az európai államok akadémiai létre hoztak egy Allea nevű társulást, amely kétévenként találkozik. Ennek a találkozóknak mindig van egy előkészítő bizottsága. Ebben részt vesznek a franciák, az angolok, a svédok, a hollandok, akik mindenütt ott vannak, mert ők jó példát mutatnak arra, hogy egy kis nemzet miként tud Európában érvényesülni — és Európának ebből a zónájából a magyarok és a lengyelek. Jövőre pedig ez az európai nemzetközi szervezet Budapesten fogja közgyűlését tartani. Ez azt jelenti, hogy mi a tudomány terén közelebből és aktívabban be tudunk már kapcsolódni ebbe az európai egységbe, mint mondjuk a társadalom, vagy a gazdaság különböző más területein.

- ◆ *Maradjunk egy kicsit talán az Ön szakterületénél. Milyennek szeretné látni például a történettudományt a jövőben?*

Nemzetközi szinten is elég jó színvonalat képvisel. Azt hiszem, hogy nem kell miatta szégyenkeznünk. Azt is hozzátehetném, hogy az elmúlt másfél évtizedben egy kissé szinte pionír szerepet játszott egy-két olyan irányzata, amely nemzetközileg is feltűnt és előnyösen különbözött attól a tibeti imamalomtól, amit marxizmus-leninizmus címén kötelezően ismételtettek Európa e zónájában, hatalmi, politikai okokból. Nem tudok jobbat ajánlani a történészeinknek, mint hogy vegyék szigorúra a szakma szabályait, készüljenek fel alaposan és próbálják a történelmet és benne Magyarország történetét olyan perspektívából nézni, amely az euro-atlanti civilizáció részeként, nem nagy, de nem is elhanyagolható elemeként nézi Magyarországot. És próbálja felmérni, hogy az euro-atlanti civilizáció az emberi kultúrák között hogy helyezkedik ma el a globális versenyben. A kis nemzetek nem rendelkeznek kiterjedt érdekhálózattal, de ez nem gátolhat bennünket abban, hogy mondjuk a történelem, vagy a művészetek terén átfogjuk a világot. Ehhez nem kell nagy összeg. Egy kis

erőfeszítés kell, és némi tehetség. És ez a nép, ha hagyják, akkor ki tudja bon-
takoztatni a tehetségét.

♦ *Őn személy szerint hogyan képzei el a jövőt? Mi az, ami zavarja a mai éle-
tünkben, és mi az, amit szeretne, ami ismét lenne, mint valamiféle segítő
kalauz ahhoz, hogy okosabb, értelmesebb életet élhessünk?*

Az ismét szó az egy kissé megütötte a fületem, mert ugye az előbb kegyetlen
századról beszéltünk. Az én emlékezetemben az ismét az nem annyira a jót,
inkább a rosszat idézi föl. Úgy hogy ilyen nosztalgiáim nincsenek. Én felnőtt
fejjel értem meg a két háború közti korszakot, amely a Rákosi időkből vissza-
nézve esetleg túl szépnek is tűnhetett. Én tudom, hogy nem volt szép, és egy
elavult és radikális reformra szoruló társadalmi és politikai rendszer volt, ezt
sem óhajtom visszahozni. Voltak persze pozitív elemei is, így főleg a kultúrpoli-
tika terén. Igyekezett egy művelt nemzedéket fölnevelni. Azt kívánom, hogy
ez egy stabil, nyugodt, mások érdekeit is megértő, saját helyét jól felismerő or-
szág legyen, amely törődik azzal, hogy a fiatalok megfelelő képzésben és meg-
felelő egészségben nőhessenek föl. Mert én úgy látom, hogy a veszély, amely
minket fenyeget, főleg abban áll, hogy anyagi nehézségeink közt a kiművelt em-
berfők száma és a nép egészsége szenvedhet csorbát. Azt szeretném, azt kívá-
nom, hogy legyen erőnk, anyagi erőnk, de főleg erkölcsi erőnk és akaratunk
ahhoz, hogy ezeket a nehézségeket legyőzzük. Meg tudjuk csinálni. Mint mond-
tam, a történelem jövőjében benne van a saját akaratunk is, nemcsak főleg
abban, hogy még egy órát dolgozunk, hanem elszántságban, akaratban, megin-
gathatatlan akaratban arra, hogy ezt a jövőt felépítsük.

Rádióinterjú Kőszegi Ábelnek. 1995. január 25. (3685)

VÁLASZÚTON

Tisztelt Közgyűlés!

Kedves Barátaim!

Ma utolsó állomásához értünk annak a szervezési menetrendnek, amelyet az új akadémiai törvény írt elő nekünk. Ez ugyanis úgy rendelkezett, hogy az új alapszabályok elfogadása, vagyis a múlt évi októberi rendkívüli közgyűlés után két hónapon belül egy további, rendes közgyűlést kell tartanunk, a köztestület kétszáz olyan doktori képviselőjének részvételével, akit már az új alapszabályok szerint választottak meg közben, három évre. Ezen kell azután néhány új, vagy megújításra váró közgyűlési testületet megválasztani — így mindenekelőtt a Doktori Tanácsot, amelynek létrejöttével végetér a Tudományos Minősítő Bizottság pályafutása. E záró aktusnak tehát még a múlt év decembereiben kellett volna végbemennie. Az előírt technikai lépések azonban ennyi idő alatt a legjobb igyekezettel sem voltak megfelelően lebonyolíthatók. Jeleztük tehát mind a kormány, mind az országgyűlés elnökének, hogy a közgyűlésre csak most, 1995. januárjában tudunk sort keríteni.

Ez tehát „rendes” közgyűlés, de ennek is még mindig nagyobb részt a törvény által előírt feladatokkal kell foglalkoznia. Az Akadémia hagyományos értelemben vett rendes közgyűlésére, a maga szokásos menetrendjével, beszámolóival, ez év május első hetében kerül majd a sor. Akkor fogunk majd megemlékezni azokról a hazai és külföldi tagtársainkról is — köztük nemzetközileg is kiemelkedő, hírneves tudós személyiségekről, akiket az utóbbi időben elvesztettünk. Itt kell azonban bejelentenem, hogy a Miniszterelnök Úr a közgyűlés alkalmából volt szíves levélben köszönteni az Akadémiát. Engedjék meg, hogy levelét felolvassam:

Tisztelt Közgyűlés!

Köszöntöm Önöket a kormány nevében e fontos tanácskozáson.

Amikor keressük a modernizálás útját, amelyen járva sikerrel oldható meg társadalmunk eddig soha nem próbált átalakítása, amikor bonyolult gazdasági, szociális, politikai problémákkal küszködünk, amikor arra törekszünk, hogy megtaláljuk helyünket Európában és a világ folyamataiban, amikor országunknak fel kell készülnie az új kihívások megválaszolására, akkor nem nélkülözhetjük a tudományt. A politika számít a kreatív tudományos eredményekre, a

kormányzat a tudomány segítségét nemcsak közvetlenül a feladatok megoldásában várja, hanem azoknak a „kiművelt emberfők”-nek a megteremtésében is, akik nélkülözhetetlenek hazánk jövőjének sikeres formálásában. A politikának többet kell tudnia a természet és a társadalom világáról, hogy azt is felismerhesse, mely tudományos eredmények mikor, milyen feltételek között és milyen következményekkel hasznosíthatók a társadalom érdekében.

Nem felejtethjük, hogy annak idején Széchenyi István a magyar reformkor sodrásában a Magyar Tudós Társaságot az ország nyelvének, gondolkodásának fejlesztésére, az ország átalakulása érdekében alapította. A tudomány és a nemzet érdekei egybevágnak. A Magyar Tudományos Akadémia ma is Széchenyi István Akadémiája, lényeges feladatai napjainkban is azonosak. A korszerű Akadémia és az ország korszerűsödése most is összefonódik. A nemzetnek szüksége van Akadémiájára, az Önök tudós testületére, szellemi erejére, a kutatóműhelyek munkájára, eredményeire. S az Akadémiának is szüksége van a nemzet, az ország, a kormányzat támogatására, gondoskodására.

A Kormányt képviselve tehát kijelenthetem, hogy ismerjük a Magyar Tudományos Akadémia jelentőségét. Tudjuk, hogy tagjainak, kutatási eredményeinek nemzetközi híre van, s ezt annál is inkább megőrizni kívánjuk, mert az ország jövőjének építése nem képzelhető el a tudomány hozzájárulása nélkül.

Az Országgyűlésnek, a kormánynak, az ország vezetésének pedig eltökélt szándéka, hogy hozzásegítse a maga megbecsülésével, a megadható anyagi eszközök biztosításával ahhoz a lehetőséghez, amelynek megfelelően az Akadémiától, mint autonóm köztestülettől valóban elvárható az ország iránti kötelességének minél magasabb szinten való teljesítése. Széchenyi István a maga jövedelmének jelentős részét ajánlotta fel a magyar tudomány intézménye fejlesztésére. Ma is az ország szerény jövedelmének illő hányadát kell megajánlalnunk és biztosítanunk ugyanerre a célra.

Széchenyi István szellemében kell támogatnunk a magyar tudományt, hogy a tudomány eredményesen szolgálhassa az országot, a társadalmat, a nemzetet.

Meggyőződésem, hogy a 155. rendes Közgyűlés beváltja a tudomány, a társadalom, a politika hozzá fűzött reményeit, s előbbre viszi közös ügyünket.

Ehhez kívánok jó munkát és megalapozott sikert.

Budapest, 1995. január 19.

Tisztelettel:

Horn Gyula sk.
miniszterelnök

Azon túlmenően, hogy a Miniszterelnök Úrnak e megtisztelő szavaiért szeretnék őszinte köszönetet mondani a Magyar Tudományos Akadémia nevében, még egy idevágó bejelentéssel tartozom. Felhatalmazást kaptam ugyanis arra, hogy a közgyűlésnek beszámoljak a múlt csütörtöki, január 12-i kormányülésen történekről. Ezen a kormány az Akadémia javaslatára döntést hozott arról, hogy mi legyen a mértéke és kezdő időpontja az akadémikusok és doktorok külön tiszteletdíjának, amelyről az új akadémiai törvényben szó esik.

A határozat részleteit majd mindenki tanulmányozhatja a Magyar Közlöny hasábjain. Itt csak néhány főbb momentumot jelentenék be. Az egyik az, hogy e külön tiszteletdíjak 1995. január 1-jétől lépnek érvénybe. A másik az, hogy ezek a munkahelyi illetményeken felül kerülnek kifizetésre. A harmadik az, hogy ezek mértékét a közalkalmazotti skálán szereplő szorzószámokkal határozták meg, még pedig a rendes tagok esetében A. 8, a levelező tagok esetében A. 6, a doktorok esetében pedig A. 2 szorzószámmal. Végül, de nem utolsó sorban a negyedik az, hogy a tiszteletdíj változatlanul megmarad a nyugdíj mellett is. Külön öröm számunkra, hogy tudós tagtársainknak, akik nyugdíjba menve nem egyszer méltánytalan helyzetbe kerültek, e hírt elmondhatom.

Azt hiszem, hogy e döntést, a mai nehéz viszonyok között, az elismerés, megbecsülés és bizalom jelének kell tekintenünk. Válaszul azt ígérhetjük, hogy az Akadémia minden erejével azon lesz, hogy feladatait a lehető legjobban elvégezze.

Tisztelt Közgyűlés!

Az októberi szavazás, amely az új alapszabályokat oly döntő — több mint 92%-os — többséggel hagyta jóvá, világos bizonyosságot tett arról, hogy az új akadémiai köztestület józanul, felelősséggel és eredményesen tudja intézni saját dolgait. Így tehát teljes bizalommal és őszinte nagyrabecsüléssel köszöntöm itt az akadémikusok mellett külön a közgyűlés új doktori képviselő tagjait, akik segítségével az Akadémia a következő három év során is bizonyára sikerrel fogja problémáit megoldani, a tudományok hazai köztársasága és az egész ország érdekében.

A rendkívüli közgyűlés egyetlen kérdést hagyott csak ránk megválaszolatlanul. Olyat, amelyre sem feladata, sem szándéka nem volt reagálni, hiszen a törvény más teendőket írt számára elő. Három tagtársunk ugyanis felvetette volt, hogy az „új” Akadémiának netán új vezetésre volna szüksége, és így a jelenleginek jobb volna távozását felajánlania. Ezt a kérdést, ha már egyszer így felmerült, sőt pro és contra érvek is elhangzottak, csak döntés nem született, itt most, előjáróban, mindenképpen meg kell válaszolnunk. Akkor is illő módon meg kellene válaszolnunk, ha nem olyan személyiségek vetették volna fel, akik az elmúlt időkben jelentős szerepet vittek intézmények élén, akadémiai tisztségek betöltőjeként.

A választ két részre szeretném bontani. Az egyik az, hogy *nem „új” Akadémiáról* van szó, hanem megújult, korszerűsített Akadémiáról. Szeretném határozottan leszögezni, hogy ez ma is, vagy ma még inkább Széchenyi Akadémiája, amelynek jogfolytonossága egyértelműen hiánytalan, kétségbevonhatatlan, és még vita tárgya sem lehet. Mint ahogy ez az épület is alapos felújításon esett át, teljesen új fűtési és világítási rendszert, új födémekeket kapott, de ettől még az Akadémia székháza maradt, és nem lett belőle új épület, Neugebäude. Hozzáteszem, hogy nem kérdőjelezhető meg az Akadémia jelen veze-

tésének legitim volta sem, hiszen a közgyűlés választotta meg, szabályosan, jogszerűen. Ez áll a főtitkárra is, függetlenül attól, hogy őt megválasztása után, az akkor érvényes jogszabálynak megfelelően a kormány nevezte ki. Szeretném, ha ezt az elemi kérdést a továbbiakban lezárták tekintenénk, mert felvetése csak fölösleges zavarkeltésre jó.

Válaszomnak azonban van egy másik része is. A közgyűlésnek, amely az Akadémia, a köztestület legfelső döntéshozó fóruma, természetesen jogában áll úgy határozni, hogy történetünk egy fejezete lezárult, és egy újabb fejezet veszi kezdetét, olyan új feladatokkal, amelyekkel egy új, más vezetést kíván megbízni, a korábbinak eddigi munkáját megköszönve. Ez a közgyűlésnek, ismétlem, teljes jogában áll, a választási ciklusoktól függetlenül, különösen akkor, ha — mint most — valóban új periódushoz értünk, hiszen az elmúlt évek főleg kívülről jelentkező nehézségein az Akadémiának sikerült nagyobb megrázkódtatások nélkül átjutnia, a reformokat előre vinnie, megszületett az új akadémiai törvény, végrehajtásán is zömmel túl vagyunk, létrejött az új, autonóm köztestület. Az időtrabló, sokszor unalomig terhessé vált szervezési problémák helyett végre a tartalmi kérdések felé fordulhatunk, és inkább arról kell döntenünk, hogy ezzel az elkészült szerkezettel merre, milyen irányban menjünk tovább.

Mint emlékezhetünk: már a múlt év májusi közgyűlést illőnek tartottam megkérdezni, hogy az új feladatokat nem kívánja-e új erőkre bízni. Válaszul a közgyűlés ismét megadta azt a támogatást, amely nélkül sem addig, sem azóta semmit nem érhattünk volna el. Megtisztelőnek tekintem ugyanis, ha egy ideig az Akadémiát szolgálhatom, de nem érzem sérelmesnek, ha e szolgálat véget ér és szakmai munkámhoz visszatérhetek, hanem inkább köszönetet szeretnék mondani azért a baráti bizalomért, amellyel kitüntetett. Az októberi rendkívüli közgyűlésen, speciális jellege és feladatköre miatt, nem illett felvetni ezt a kérdést. Most azonban tisztelettel kérem a közgyűlést, szíveskedjék szavazással eldönteni, hogy a jelen vezetést kívánja-e tovább is támogatni, vagy pedig jelölő bizottságot kér fel arra, hogy a májusi rendes közgyűlésnek tegyen javaslatot a vezető tisztségek betöltésére a ciklus még hátralévő időszakában, 1996 májusáig. Az elnökséggel egyetértésben e válasszal kellett az említett októberi felvetésekre reagálnom, és bevezetőül a közgyűlés szíves türelmét igénybe vennem.

Tisztelt Közgyűlés!

Az a pozitív átalakulás, amely az Akadémia életében végbement, tehát a széles körű, autonóm köztestület megalakulása mindazzal a jogosítvánnyal, feladattal és lehetőséggel együtt, amelyet ez a törvénytől kapott, jelentőségében talán csak ahhoz hasonlítható, amelyre annak idején, az 1867-i kiegyezés után került sor. Mindkét esetben politikai rendszerváltozás tette lehetővé a megújulást. Mindkét esetben (1869, 1994) új alapszabályok fogalmazták meg a változott feltételekhez igazodó, új struktúra működési rendjét. S végül mindkét esetben a hazai tudományos kutatás korszerűsítésének, a jó nemzetközi példák megkö-

zelítésének igénye vezette a reformok híveit. Abban az elnöki megnyitóban, amelyet br. Eötvös József az új alapszabályok elfogadását követően 1870. május 28-án tartott „Az Akadémia feladatáról” cím alatt, világosan kifejtette az „átalakulás” indokait. Előadta, hogy mi volt Széchenyi célja az Akadémia alapításával általában. Hangsúlyozta viszont, hogy míg előzőleg az Akadémiának főleg „nyelvészi és irodalmi” tevékenységével kellett a nemzet ügyét szolgálnia, védenie, ezentúl — 1867 után vagyunk — „nagy alapítójának szándékait és a nemzet várakozását csak úgy teljesítheti”, ha erőit tudományos feladataira összpontosítja. A tudomány fejlődése, új meg új diszciplínák kibontakozása ugyanis olyan, korábban nem sejtett ütemben haladt előre, főleg a természettudományok terén, de részben a társadalomtudományokban is, hogy ennek követéséhez idehaza is új feltételeket kell teremtenünk. Az Akadémia — folytatta Eötvös — „a tudományok minden ágát körébe vonhatja, s midőn több különböző erőnek közreműködését eszközli, üdvös hatást gyakorolhat, de csak úgy, ha tevékenységét célszerűen rendezve, minden körében működő erőnek kijelöljük külön feladatát úgy, hogy fönntartva azon összeköttetést, melyben a tudományok egymással állanak, egyszersmind minden tudománynak önálló fejlődését lehetővé tesszük.”

E figyelmeztetést egy és egynegyed évszázaddal később, most is érdemes megfogadnunk. S olyan irányt, olyan megoldást választanunk, amely leginkább biztosítja a különböző diszciplínák önálló továbbfejlődését, megfelelő egyensúlyát, és az egész spektrum kellő összhangját, meggátolva azt, hogy az egyik elem, pillanatnyilag előnyös pozícióban, egy másik olyan rovására érvényesüljön, amely erő dolgában egyelőre szerényebb, de szakmai ígéretekben esetleg gazdagabb lehet. Itt is érvényesülhet ugyanis az a történelmi tapasztalat, hogy többféle erő közös frontja, ha közvetlen célját eléri, könnyen felbomlik és eltérő érdekek rivalizálásának adja át helyét. Meglepő lenne, ha a rég várt törvény és az új struktúra megszületése után nem mutatkoznának feszültségek jelei mondjuk a testületek és kutatóhelyek, a nagy és kis intézetek, az eltérő pozícióval bíró tudományágak, vagy éppen a fővárosi és vidéki intézmények között. Különösen akkor, ha az anyagi erőforrások apadása, amely az adott gazdasági helyzetben a legjobb akarat mellett is bekövetkezhetik, kiélez bizonyos érdekellentéteket. Ezek persze kezelhetők, ha őszintén feltárjuk, megvitatjuk és tisztességes egyeztetéssel enyhítjük őket. Az egyensúly fenntartható, ha emlékszünk és emlékeztetünk arra, hogy továbbra is vannak igen nagy sőt nagyobb közös érdekek: az egész tudományos életé, az országé, a nemzeté, és az Akadémiáé.

Mindez már átvezet ahhoz a soron lévő, nagy kérdéshez, hogy mi legyen az a legjobb irány, amelynek jegyében a jövő felé indulhatunk. A válasz alapos elemzést és közös gondolkodást igényel. Ha módom lesz rá, szeretném majd néhány jó értelemben vett vállalkozó szellemű és tapasztalt tagtársunkat felkérni arra, hogy széleskörű konzultáció után dolgozzanak ki lehetséges alternatívákat, amelyeket majd a májusi közgyűlés fog megvitatni, elvetni vagy elfogadni. A döntéseket akkor kell meghoznunk. A teendők mérlegelésekor Eötvös József és

mások fontos, de távoli üzenetei mellett természetesen nagy gonddal kell felmérniök a közelmúlt örökségéből adódó feltételeket.

Köztudott, hogy mi kezdettől fogva foggal-körömmel védelmeztük kutató-intézeteinket, a nagyokat és kisebbeket egyaránt, mert kutatóink felkészültségét, szellemi potenciálját olyan nemzeti értéknek tekintettük és tekintjük, amely igen fontos, pótolhatatlan eleme Magyarország talán egyetlen mai előnyének: a nemzeti jövedelem jelen szintjénél jóval magasabb szintű, jobb minőségű emberi tudásnak. De közben is igyekeztünk elősegíteni azokat a törekvéseket, amelyek főleg egy-két nagy intézetünk problémáit igyekeztek megoldani. Máris történtek változások, bár nyoma volt a régi elképzelésekhez való ragaszkodásnak is. A jó megoldást, amely a különböző intézetek, műhelyek hatékonyságát úgy biztosítja, hogy a meglévő értékeket is mind megőrzi: ezt kellene az új koncepciónak megfogalmaznia. Folytatva azt a munkát, az új AKT hathatós segítségével is, amely az intézetek jövőjének kidolgozására Vizi E. Szilveszter tagtársunk vezetésével 1993-ban elindult.

Az Akadémia nemcsak megtartotta kutatóintézeteit, hanem széles köztestületté bővült és kétévenként az egész hazai tudomány helyzetéről kell a parlamentnek beszámolnia. Rendes és levelező tagjaival (275 fő) együtt az Akadémia köztestületének létszáma 1995 elején 6738 fő volt, tehát az összes minősítettek 60,6%-a. Ezen belül az élettudományok 35,6%-ot, más természettudományok 35,2%-ot, a társadalomtudományok nem egészen 30%-ot képviselnek. A nem akadémikus köztestületi tagok közül 817 fő dolgozik akadémiai kutatóintézetekben. Egyéb akadémiai alkalmazásban állókkal együtt e kategória 938 főt képvisel, ami az összlétszámnak mindössze 14,5%-a. Az Akadémiának tehát ott, ahol arra módja van, a köztestületi tagok jóval szélesebb körére kell gondot viselnie, mint saját intézethálózatáé. Itt elsősorban a könyvtárra, az információ-ellátásra gondolhatunk, a tudományos bizottságok munkájára, szakmai programokba való bekapcsolásra. A legnagyobb tételt, a köztestület doktor-tagjainak 40,8%-át, 2634 fővel, az egyetemek alkalmazottai teszik ki, és e tény még hangsúlyosabbá válik azzal, hogy akadémikusaink 69%-a is az egyetemeken dolgozik. Az egyetemekkel való szoros együttműködés, tehát támogatott kutatóhelyek, műhelyek formájában és a posztgraduális képzésben is, igen fontos teendőink közé tartozik. Ezt még inkább elősegítené, ha a felsőoktatási és akadémiai törvény egykori elkülönítéséből eredő hézagokat sikerülne közös erővel megfelelően kitölteni. Külön szeretném hangsúlyozni a fiatal tehetségek kiemelt és rendszeres támogatásának fontosságát. Ez a jövő szempontjából nélkülözhetetlen.

Végezetül azt szeretném javasolni, hogy még átgondoltabban, rendszerebben, még több figyelemmel igyekezzünk kihasználni a külföldi, nemzetközi pályázatok, programok, projectek anyagi lehetőségeit, és ne annyira egymás rovására próbáljunk a szerény hazai forrásokból többet megszerezni. A külföldi erőforrások bevonására már 1988 óta sokan sokat tettek. Intézeteink szellemi exportjuktól jelentős bevételekhez jutottak és jutnak ma is. A Világbank

támogatta az OTKA infrastruktúra-fejlesztési programját, az egyetemek számára oly fontos FEFA működését. Kaptunk támogatást Brüsszelből, az Európai Közösségtől, külföldi alapítványoktól, és a European Science Foundation is finanszírozott akadémiai kezdeményezést. Az utóbbi időben — külföldi vélemény szerint — mintha valamit gyengült volna magyar részről ez a kezdeményezés, amelyet pedig inkább élénkíteniünk kellene, jobban felhasználva a különböző lehetőségeket, közvetlenül a kutatóhelyek, kis és mozgékony szakmai csoportok, egyéni kutatók, a kisintézetek tagjai részéről is, akiket az Akadémia nemzetközi kapcsolataival, információk rendszeres eljuttatásával ebben is segíthet. Mindezt azonban, sok más kérdéssel együtt, nem most, hanem majd akkor kell érdemben megvitatnunk, amikor a javaslatok, ha elkészültek, májusban a közgyűlés elé kerülnek. Azt hiszem, helyesebb volna, ha a jövőt meghatározó döntésekkel, szabályokkal megvárnánk tagjaink megbeszéléseit, véleményét, vitáit.

Az ország korszerűsítése, modernizációja, amelyen most elsősorban az Európai Unióhoz való csatlakozás feltételeinek megteremtését kell értenünk, az olyan nagy, nemzeti érdekű feladatok közé tartozik, amelyekben, hagyományainak megfelelően, az Akadémiának is ki kell vennie részét. A fejlettebb európai szinthez való felzárkózás kezdettől fogva célja volt elődeinknek. Ez korántsem csak gazdasági vagy technikai, infrastrukturális téren jelent követelményeket, hanem a jog, az intézményrendszer, a társadalom és a művelődés, az oktatás, a tudomány terén is. A „kiművelt emberfő” programja Széchenyi óta ezt jelenti. A feladat nem könnyű és a döntés nem egyszerűen azon fog múlni, hogy mi Magyarországon megtettük-e, amit nekünk tenni kellett. De azt hiszem, hogy államalapításunk ezredik évfordulója azzal válhatna történelmi jelképpé és fordulóvá, ha 2000 karácsonyán lehetnénk az Európai Unió tagjai, tíz évszázaddal azután, hogy első királyunk megkoronázásával az európai kultúrához csatlakoztunk.

Tisztelt Közgyűlés!

Azoktól eltérően, akik szeretnek magyar fátumról, reménytelen balsorsról beszélni, mint történész azt vallom Széchenyivel, hogy ez sokszor a tétlenség, a tetthiány igazolása, alibiként azzal, hogy amúgysem lehet. Nézetem szerint valamit tenni mindig lehet, némi jót még rossz helyzetekből is kihozni. Történetünk pedig inkább azt igazolja, hogy e nép meglepő sikerrel tudta megállni helyét Európa e peremzónájának veszedelmei között. Az Akadémiának is voltak és nyilván lesznek nehézségei. De ahogy helyét most megállta, bizonyára meg fogja állni a jövőben is.

Elnöki megnyitó az MTA közgyűlésén, 1995. január 19. Megjelent: Magyar Tudomány 1995, 3. sz. 241–247. (3690)

AZ EURÓPAI FEJLŐDÉSI MODELL ÉS A MŰVELŐDÉS

Mit tehet a történész, a múlt specialistája, ha olyan jeles gazdasági és műszaki szakemberek hívják meg beszélgetésre, akik a jelen és a jövő kiútját keresik? Először is természetesen köszönetet kell mondania a megtisztelő figyelemért, hogy véleményére kíváncsiak. Ezután pedig talán két szakmai megfigyelést kell előrebocsátania. Az egyik az, hogy a történelem folyamán a gazdaság nem valamilyen külső, rajtunk kívül álló természeti erőként működik, amely mint a vihar jön, megy, vagy szelíd szellőként lengedez, hanem mint a társadalomnak egyik fő funkciója. Tehát a gazdaságot az emberek végzik távolabbi és közelebbi környezetük adott feltételei között, még hozzá úgy, ahogy ezekkel a feltételekkel saját erőnlétüktől, egészségi állapotuktól és művelődési szintjüktől függően élni tudnak. Képzelnék el egy hajótörött csoportot, amely egy puszta szigetre vetődik. Ha értelmes emberekből áll, életképes telepet tud létrehozni. De, ha részeseges, ostoba emberekből, akkor tönkremegy, elpusztul. A külső feltételek azonosak. A tenger ugyanaz, a sziget ugyanaz. Az emberek különbözők, s így az eredmény is különböző lesz. Nyilvánvaló, hogy az adott feltételekkel a szó legszélesebb értelmében vett művelődés birtokában lehet csak megfelelően élni. Ebbe beletartozik az ismeretekén túl a mentalitás, a morál, a megszokás, mindaz, amit az ember íratlanul is magában hordoz, képességeinek ezzel a tudástól a belső reagálásokig terjedő spektrumával. A gazdaságot az ember csinálja, az ember szervezi, az ember viseli el. És szerintem minden olyan gazdasági elképzelés, amely valamilyen formában ezt a tényt nem veszi figyelembe, bizonyára nem sikerül.

A másik ilyen megfigyelés az, hogy ezeknek az adottságoknak, a feltételeknek jelentős részét a múlt határozza meg számunkra. Készen kapjuk egy asztalon, mint a terítéket. A hosszabb-rövidebb időtartamú történeti folyamatok következményei, továbbélve olyan, sokban kész helyzetet teremtenek, amelyet igen nehéz megkerülnünk. A jelen, amit ma olyan természetes, kézzel fogható realitásnak látunk, rendkívül tünékeny, holnapra már megváltozik, holnapután már a tegnappba süllyed bele, tehát múlttá lesz.

A jövő inkább csak alternatívákban, scenáriókban képzelhető el. Az egyetlen, ami soha nem fog megváltozni, a múlt. Ez, ha egyszer megtörtént, visszamenőleg nem módosítható, legfeljebb megközelítési módszereink változhatnak, a kérdések, amelyeket neki felteszünk. A posztmodern viszonylagosság és bizonytalanság nyugtalaníthatja a ma emberét, meg a gyengébb idegzetű történé-

szeket és esetleg a jámbor olvasót. De nem befolyásolja a múlt valóságát. Tudniillik ez olyan, mint amikor valaki azt hiszi, hogy a hegy maga azért nem létezik, mert különböző oldalakról lehet megközelíteni, megszemlélni.

Ezt a két megfigyelést azért kellett előrebocsátanom, hogy indokoljam a témaválasztást. Múltunk, jelenünk, és — remélhetőleg — jövőnk nagyobb színteréről, Európáról, annak bizonyos főbb történeti jellemzőiről, benne elfoglalt helyünkről szeretnék ugyanis beszélni, és az európai modell vizsgálatán belül külön figyelmet szentelni a művelődésnek. Éppen azért, mert erre a funkcióra gazdasági és műszaki vonatkozásban nem mindig szoktunk eléggé figyelni.

Az emberi kultúrákról, amelyek e földtekén létrejöttek, különböző elméletek születtek. Ezek legáltalánosabb hibája az, hogy úgy képzelik, hogy a kultúrákat mind egyöntetű fejlődésűnek hiszik: feltételezik, hogy — mint egyfajta növénynek — olyan kialakulási folyamatuk van, amely ugyanazokon a fázisokon megy keresztül. A marxizmusban is volt egy ilyen feltételezés, de nem kizárólag benne. Ha valaki elolvassa Toynbee köteteit, ott is megtalálja, hogy milyen fázisok következnek az emberi kultúrákban sorra egymás után. Persze ő is egy kissé megijed a végén, amikor el kellene következnie annak, hogy saját kultúránk végső fázisába érünk, jön az univerzális birodalom, majd a háború és az összeomlás, a külső és belső proletariátus fellépése nyomán. Akkor mégis felteszi, hogy talán mégsem ilyen végzetszerű a dolog, talán van kiút.

Azt hiszem bele kell nyugodni abba, hogy az emberi kultúrák nem mind szükségképpen egyformán fejlődnek, nem ugyanazokon a fázisokon mennek át. Vannak hasonlóságok, de vannak specialitások is. Ez a hasonlóság-keresés arra emlékeztet, mintha elküldenének egy expedíciót az eszkimókhöz, hogy állapítsák meg, mint élnek, és mi jellemzi őket. Hazajön az expedíció és jelenti, az eszkimó két lábon jár és az orrán át lélegzik. Hát ez az, ami nem érdekes. Az érdekes az ő sajátos életkörülményeik és magatartásuk elemzése volna.

Mik ennek az Európának a jellemzői? Az egyik az, hogy ezt a történeti struktúrát, az európai modellt különböző egyenlőtlen szintű, és egymással kölcsönhatásban álló zónák együttese alkotta. Volt egy fejlettebb epicentruma, voltak, különböző változatban, övezetekben, kevésbé fejlett oldalzónák, peremzónák. Mindegyik kihívással szolgál a másoknak. Erre talán nem kell itt történeti példákat idéznem. Ezt az Európát dinamikus modellnek kell elképzelnünk, amelyben a súlypont áttolódik, így a Földközi-tenger vidékéről áttolódott Észak-Nyugat-Európára. A peremzónák szintje és szerepe is módosult, nagyon sokat, mehetett felfelé, lefelé. Sőt, a kölcsönhatás jellege is változott. Hogy erre példát mondjak: a XVI–XVII. században, a nagy kolonizáció, az atlanti piac kialakulása időszakában a nyugati epicentrum a kelet-közép-európai zóna fejlődését nem elősegítette, hanem sokban hátráltatta. A XVIII. században megváltozott a helyzet. Az embernek olyan kép jut az eszébe, mintha valaki úgy próbálna egy magas szekrény tetejére felérni, hogy a másoknak a vállára lép, azt lenyomja, de amikor elérte a szekrényt, és felugrott rá, akkor már a másik is kiegyenesedhetik, azután már

nem kell ezt a terhet viselnie. A XVIII. századtól kezdve az európai epicentrum felemelkedése már segíti, ösztönzi a kelet-közép-európai fejlődést.

Bármily lényegesek voltak és lettek légyen is, ezek a változások a modell mozgását, mechanizmusát tulajdonképpen nem változtatták meg alapvetően. Az sem, hogy az európai fejlődés nem volt egyenes vonalú. Ne úgy képzeljük el, hogy elindult valahol, egyszerű szinten, és töretlenül ment felfelé. Sajátos módon a XIII. század rendkívül nagy fellendülést hozott a népesség, gazdaság, technika terén — gondoljunk a katedrálisokra, az építkezésekre. S ezt követte egy jelentős visszaesés, hullámvölgy, amelyből csak lassan tudott Európa kiemelkedni. Ezt nem — illetve nem csak — a XIV. századi pestis okozta. A pestis már azért tudott ilyen erőre kapni, mert valahogy a társadalom gyengült, lebénult. Ez elsősorban Nyugat-Európát sújtotta. Magyarország — és ez a peremzóna — aránylag jól úszta meg a válságot. A régi Észak-Magyarországon például egyes városok úgy kapnak német bevándorlókat, tőkével együtt, hogy azok idejönnek a válság elől, ami Nyugaton van. Még a krakkói, prágai, bécsi és — rövid időre — a pécsi egyetem XIV. századi alapítása is azzal függ össze, hogy ez a zóna viszonylag jobban élte át a XIV. századot, mint Nyugat-Európa. Utóbb persze megfordult a helyzet, de azért ez egy vigasztaló példa arra, hogy nincsenek örök balsorsok a peremzónákon sem, hanem a dolgok nemegyszer változhatnak.

Azt hiszem, hogy a kép így elég világos előttünk. Mindent összevéve Európa nyugatán volt a leghosszabb időn át az epicentrum, és azt négy oldalról vették körül peremvidékek. Fent Skandinávia, jobbra Közép-Európa keleti része, délről a mediterrán vidék, és — sajátos módon — nyugat felől, a tengeren túli újvilág is, amely ugyanis jőideig európai peremzóna volt. Amerika északi része az epicentrumnak volt a gyarmata, a déli része pedig a mediterrán peremvidékeknek volt a gyarmata. Ma is látszik a különbség a kettő között, amikor már ez az Amerika szülőjét, nagyságban és hatékonyságban sok tekintetben túlhaladta. Hiszen ma is rendkívül sok szál kapcsolódik nem csak kulturálisan, hanem politikailag, katonailag is Európához úgy, hogy tulajdonképpen egy szélesebb fogalmat használva euro-atlanti kultúráról beszélhetünk.

A másik vonása ennek a történeti Európának az expanzió. Többé-kevésbé minden kultúra expanzív. Voltak arab kereskedők, iszlám hódítások. De ezt az Európát egy olyan mértékű és hatású expanzió jellemezte, amely méreteiben, arányaiban — hiszen viszonylag kis kontinensről van szó — messze túlhaladta a többi történelmi kísérletet. A középkorban előbb egy jelentős belső expanzió ment végbe. A magyar államalapítás nem más, mint része e nagy európai belső expanzió egyik fejezetének, amely Skandináviától Kelet-Közép-Európán át hatalmas félkörívben bekapcsolta az európai kultúrába ezt a területet. Utána jött a külső expanzió. Tehát az Újvilág felfedezése, ami kétségkívül gyarmatosítással, sok kegyetlenséggel, embertelenséggel járt. Két jelenséget viszont tudomásul kell venni. Az egyik az, hogy feudális jellegű, tehát kiváltságokra épült társa-

dalom a világon több emberi kultúrában megtalálható Japántól kezdve, a kapitalista, polgári gazdasági és politikai rendszer viszont — úgy látszik — csak Európában alakult ki spontán módon, belső feltételekből. Másutt csak annak példájára vert gyökeret. Elvileg persze elképzelhető, hogy másutt is spontán kialakulhatott volna, ha nem ér előbb oda az európai expanzió, de ilyen feltételezéssel a történelmi tények ismeretében nem számolhatunk. Az európai történelmi modellben valahogy be volt programozva ez a kapitalizmus. Innen terjedt szét az egész polgári társadalmi és politikai, jogi rendszer is, amely ma szinte az egész világon otthonra lelt. Európa expanzióját az is jellemzi, hogy tulajdonképpen a világ globális egységét, a különböző más kultúrák egymás közti érintkezését, ez teremti meg.

A harmadik jellemző a politikai megosztottság. Sajátos módon ez az aránylag kis kontinens jó néhány kisebb-nagyobb állami, politikai egységre oszlott, amelyek gyakran voltak egymással belső háborúban. Ugyanakkor Ázsiában hatalmas birodalmak alakultak ki, egységes centralizált szerkezettel, vagy legalábbis ilyen irányú törekvésekkel. Ennek ellenére ez az Európa valahogy hatékonyabbnak bizonyult. A belső háborúkat és ellentmondásokat az sem akadályozta meg, hogy egy idő múlva kialakult egy európai „államrendszer”, vagy — ahogy a XVIII. század óta megfogalmazták — egyensúlyi rendszer, ami persze újra meg újra felborul, a kerékvágásból kizökken, s akkor helyre kell billenteni, így vagy úgy, nagy békekötések útján. Az európai államrendszernek fő jellemzője mindig ez a sokféleség volt. Soha egyetlen hatalomnak nem sikerült rátenni a kezét egész Európára úgy, hogy létrehozhasson, saját vezetése alatt, egy olyan egységes hatalmi szervezetet, amely XVI. századi kifejezéssel univerzális birodalom lehetett volna. Ez nem sikerült sem V. Károlynak, sem utóbb Napóleonnak, hogy a többiről most ne is beszéljünk. Hátrány ez? Azt hiszem, hogy ellenkezőleg: inkább előny, mert sok és nagyon sokféle energiát szabadít fel, sokféle kezdeményezést tesz lehetővé. Biztosra veszem: a sokféleség, a háborús konfliktusok kiküszöbölése után, az európai integráció esetén is, ha sikerül — reméljük sikerül —, meg fog maradni. Európa soha nem lesz egyetlen nemzet, mindig sokszínű lesz és egy kicsit a sokféleségben benne lesz a zónák nem teljesen homogén volta is.

Fent beszéltem az epicentrumról, a fejlettebb régiókról. De az sem volt egyenletes. Párizs és az Ile de France mellett ott van az elmaradtabb Auvergne. Tehát nagy szintbeli különbségek vannak egy-egy régió, országon belül is. Vagyis az epicentrumok és a peremzónák együttesének rendszere alapképletként megismétlődik különböző szinteken az európai kultúrán belül. Gondoljunk a régi Magyarországra, gondoljunk a Habsburg monarchiára. Ezek mind mutatják, ennek a korrelatív képletnek az ismétlődését különböző fokokon és méretekben. Feltehető, hogy ezt a jelenséget az európai integráció sem fogja teljesen kiküszöbölni. És ehhez bizonyos reményeket is fűzök, majd kiderül, hogy miért.

Az európai integráció tulajdonképpen két politikai tényező indítására kezdett valóra válni a korábbi elképzelések nyomán. Az egyik az volt, hogy Európa két nagy nemzete: a német és a francia súlyos vereséget szenvedett a két világháborúban. Ha csak az egyik szenvedett volna vereséget, akkor aligha békülhettek volna össze. Ehhez mind a kettőnek kellett súlyos megaláztatásokon átmennie. A másik tényező egy közös külső veszély volt: a Szovjetunió. Így alakult ki fokról fokra az Európai Közösség, amiből azután Európai Unió lett. A folyamat nem egészen megy simán. Nemcsak azért, mert a vereség már régen volt, és nemcsak azért, mert a veszély, a szovjet fenyegetés elmúlt, mert ha nagyon körülnézünk, az az orosz zóna elég sok kiszámíthatatlan veszélyt rejt a továbbiak során is magában. Hanem azért is, mert most értünk el, Maastricht után, abba a stádiumba, amikor az Európai Unió valóban kezd belevágni a nemzeti szuverenitásokba. Ezt már nehezen viselik és sok a töprengés, hogy vajon lazábban, vagy szorosabban, centralizáltabban, vagy föderálisabban kell-e a kérdést megoldani. A Nyugat számára a komoly alternatívák egyike most így hangzik: megelégszik-e azzal a gazdaságilag jól működő, kisebb együttessel, amely eddig kialakult, és itt lezárja az ügyet, nem veszi be a keleti szomszédokat. Ez a kényelmesebbik megoldás, megmaradni a régienél. Hiszen a kelet-közép-európai zónában feszültségek vannak, gazdasági bajok és olyan nemzetek, amelyek egymással vitatkoznak, háborúskodnak. Ki tudja mi van, mi lesz ott, s ami van, hogyan kezelhető. Ezt Nyugaton nem is értik igazán. A jugoszláv tragédia megmutatta, hogy ez az Európai Unió gazdaságilag egy óriás, politikailag egy kisdíák, katonailag pedig egy csecsemő. Ilyen körülmények között valóban meggondolandó a bővítés. Ennek ellenére azt hiszem, hogy a Nyugatnak elemei érdeke, hogy a következő lépést megtegye, tehát az ígéretebb alternatívát válassza, vagyis végrehajtsa az Európai Unió szempontjából azt, amit a középkori keresztény Európa végrehajtott a magyar államalapítás korában. Ezt már elkezdték Finnországban, Svédországban, és most már ideje, hogy ide is elérjenek. És pedig érdekük azért, mert az alternatíva így áll: Ha ők ezt a nagy erőtartalékot ennyi millió emberrel, ekkora területtel, ekkora piaclehetőséggel valahogyan bedolgozzák saját rendszerükbe, azzal roppant újabb erőforrást nyerhetnek a globális versenyben, a világban. Ha nem, akkor ez az instabilitás, a nyomorúság, a marginalitás zónája, és a Nyugat számára sok baj forrása lesz. S éppen olyan kezelhetetlen, mint Bosznia. Nyugatnak sem érdeke, hogy nyílt seb legyünk Európa hátában. Óriási a tét. Persze, ha mindig mindenki felismerné saját érdekét, akkor Marxnak igaza lehetett volna és szinte földi paradicsomban élhetnénk. A valóságban nagyon ritkán és kevéssé ismerik fel az emberek saját igazi érdeküket, hanem inkább képzelt érdekek és olyan imaginárius elképzelések után futnak, amelyek kényelmesebbnek, könnyebbnek, vagy valami okból nekik előnyösebbnek tűnnek. Nagyon sok példát tudnék erre mondani, történeti példát, de hadd mellőzzem ezeket.

A keleti zóna is nehéz alternatíva előtt áll: visszamegy-e a XIX. századba, vagy előre a XXI. századba. A könnyebbik megoldás visszamenni a XIX. századba. Tehát a nyers, vadkapitalizmus régi formái közé, amiket az egykori francia regényírók tudnák csak igazán színesen ábrázolni. Visszamenni a társadalmi és etnikai feszültségekhez. Ehhez az összes feltételek adva vannak. Mondanom sem kell, hogy ez volna a katasztrofális változat, mert ez azt jelentené, hogy kívül maradunk az európai integráción, marginalizálódunk gazdaságilag, társadalmilag, és olyan krízishelyzetbe jutunk, amit sem mi nem tudnánk, sem mások nem tudnának kezelni. Tehát a XXI. századba kell előre mennünk.

A keleti sáv csatlakozásánál az Európai Unió politikai döntésénél nyilvánvalóan több tényező fog szerepet játszani. Szerintem alapvetően nem elsősorban a meglévő, vagy nem meglévő feltételeket fogják nézni. Nem hiszem azt, hogy Portugália, amikor bekerült az Európai Közösségekbe, lényegesen fejlettebb lett volna, mint ma például Csehország. Politikai döntés volt, politikai döntés lesz. Ez azonban nem menti fel az érdekelt országokat annak felelőssége alól, hogy a legszükségesebb feltételeket igenis igyekezzenek megteremteni. És ha van a modernizáció szónak valami konkrét tartalma, akkor az jelenleg számunkra azt jelenti, hogy megteremtjük az Európai Unióhoz való csatlakozás feltételeit a jogrendszerből az intézményeken, az infrastruktúrán át egészen a gazdaságig. S e feltételek közé tartozik az etnikai konfliktusok feloldásának ügye is. Ezek rendezése nélkül lehetetlen lesz belépni. Ezt már többször ki is jelentették. Csak az a baj, valahányszor európai normákra hivatkoznak, akkor elfelejtjük, hogy ilyenek alapján véve nincsenek. Pontosabban: többféleképpen értelmezhetők. A második világháború után egyéni, emberi jogok kérdéskomplexumát fogalmazták meg, gondosan kerülve mindazt, ami az egyéni jogoknál szélesebb körű, illetve ami nélkül gyakorlatilag az egyéni jogok sem mindig érvényesíthetők. Errefelé nincs olyan gazdag ember, aki egyéni emberi jogai birtokában egyetemet tudna alapítani, mondjuk Marosvásárhelyen. Ezt pusztán egyéni jogokkal nem lehet megcsinálni. Ehhez kollektív jogok kellene. Ez pedig még nem az elfogadott európai norma. A vita nem dőlt el, nincs lezárva. Azt kellene elérnünk, ha lehet, hogy az Európai Unió ebből a szempontból olyan legyen, mint egy vendéglő, ahová bizonyos minimális illő ruházat nélkül nem lehet belépni. Meztőláb nem illik bemenni a Hiltonba. Kisebbségi jogok elismerése nélkül nem lehet belépni az Európai Unióba. Csak az a baj, mondom, hogy nehéz megfogalmazni, mi legyen az a minimális ruházat, és nehéz rávenni a döntéshozókat arra, hogy ilyen szigorúan előírják.

Mi is tehetünk egy-két lépést ennek érdekében, meg is tesszük, de nem lesz könnyű. Az azonban biztos, hogy amíg valahogy ez a kérdés nyugvópontra nem jut, amiben nekünk is részünk kell, hogy legyen, hiszen a sértődöttség sem a világtörténelemben, sem az egyéni életben nem vezet soha semmire, nekünk is meg kell tenni a magunkét, mert azért enélkül nem fog menni.

A következőkben szeretnék arra kitérni, hogy milyen jellemzői vannak ennek a kelet-közép-európai zónának a nagyobb modellen belül. Nem akarok köz-

ismert dolgokra hivatkozni, például arra, hogy bizonyos dolgok később, egyszerűbb formák között jelentkeztek, hogy az adott feltételek szerint sajátos módon hol gyorsabban mentünk előre, hol lelassultunk. Nagyon hangsúlyosan szeretném azonban azt kiemelni, hogy ezt az országot, ezt a peremzónát nem az jellemzi, hogy általánosságban egyformán alacsonyabb, elmaradtabb szintet képviselt, hanem azt, hogy az itt is valóban meglévő modern törekvések és a visszahúzó erők és a hiányosságok közti távolság és feszültség lényegesen nagyobb volt, mint az epicentrumban. Említettem, hogy az epicentrum sem egyenletes szint. Ott is megvan az alapképletből adódó feszültség, mondjuk Auvergne és Párizs között, csak nem ilyen mértékben, ennyi hiányossággal. Miért vigasztal ez a sajátosság? Azért, mert ebből kiderül, hogy nem az egész területet kell fel-emelnünk magasabb szintre, hanem a távolságot, a feszültséget kell csökkentenünk a modern és az elmaradt jelenségek között. És ez valamivel talán könnyebben megoldható. Ha ezt a feszültséget csökkenteni tudjuk, akkor van reményünk arra, hogy a modernizáció, az Európai Unióhoz való közelítés feltételeit többé-kevésbé elfogadható módon teljesíteni tudjuk. Hol keressük ehhez a fogódzót? Nyilvánvaló, hogy nem a legdrágább megoldásoknál. Azt hiszem, hogy egyik nagy fogódzónk a művelődés. Nem voluntarizmust prédikálok, hanem egyszerűen abból szeretnék kiindulni, hogy vannak előttünk történelmi példák, most az ázsiai kis tigrisekre gondolok, hogy egy nagy kezdeményezéssel és beruházással, amelyet a legszélesebb értelemben vett művelődés, így az oktatás fejlesztésébe fektettek bele, óriási lépést tettek előre. Ez a művelődés megint a legtágabb értelemben veendő, mert széles rétegeknek kell valahogy olyan szintre eljutnia, hogy ne csak nyers alapfeladatokat tudjanak megoldani, hanem olyan feladatokat, amelyekhez finomabb eszközök kellene, pontosabb eljárások, átgondolt részletek, nemcsak modern technikai eszközök, hanem azok használható kezelése is, egy rugalmasabb és alkalmazkodóbb készség. 1990 után, amikor a külföldi tőke kezdett beáramlani Magyarországra, ezt nemcsak azért tette, mert itt olcsóbb volt a munkaerő, hanem mert egyszerre volt olcsóbb és szakképzettebb. Mert mondjuk Albániában még olcsóbb lehetett volna. Az egyik legnagyobb veszély, amely bennünket fenyeget, ha a széles társadalmi rétegek művelődését nézzük, egy képzetlen, majdnem írástudatlan, népes munkanélküli réteg. Ez mint malomkő húzhatja le a magyar társadalmat és a gazdaságot. Vajon ki lesz az a közgazdász, aki egy új jó hírt próbál majd megfogalmazni arról, hogy ne egy morálisan romboló munkanélküli segéllyel, hanem olyan közmunka-sereg vállalkozással próbáljunk ennek elébe vágni, amely oktatással párosul, és az alkotó tevékenységgel adja vissza az emberek önbizalmát. Vajon van-e lehetőség a Rooseveltt-féle New Deal ilyen modernebb, fejlettebb változatának létrehozására a magyar viszonyok között? Vajon lehetséges ez? Ezt nem az én feladatom eldönteni, de ha elképelem, hogy milyen demoralizáló és bénító hatása van egy tömeges munkanélküli állapotnak, főleg, ha fiatalokról van szó, akkor talán kísérletet kellene tenni vele. Tudom, hogy utak, házak építéséhez

technikai eszközök is kelljenek, ami pénzbe kerül. De az emberi minőség javítása megérné ezt a befektetést. Az embereket ránevelni bizonyos munkafegyelmre és finomabb feladatok elvégzésére, miközben segély helyett ellátásban és normális bérben részesülnek azzal, hogy később, mikor a házakat és utakat felépítették, és jobban állunk, akkor kapják meg a fizetésük nagyobb részét. Szegény közgazdászaink most biztosan rettegnék, hogy ez borzasztó fantáziálás, és hogy ebből megint valami állami kollektíva lesz. De e fantáziálással én itt csak azt szeretném jelezni, hogy ennek a tömegnek a jövőjét és az országot nem lehet munkanélküli segélyezéssel megoldani. És itt a művelődéssel kapcsolatban mindjárt azt is hozzáteszem, hogy feltétlenül szükség van egy cigány értelmiség kinevelésére. Különben bizonyos társadalmi feszültségek könnyen etnikai jelleget ölthetnek.

Szükség van és lesz egy szélesebb szakképzett értelmiségre is. Annak idején az Akadémia külső tagjait körlevélben megkérdeztük, hogy szerintük minek köszönhetik azt, hogy sikerük volt Amerikában, vagy másutt. Meglepő módon, mondhatni egyértelműen az volt a válasz, hogy a magyar középiskoláknak. Nem az egyetemeknek. A régi magyar, nyolcosztályos középiskoláknak. Én nem azt javaslom, hogy a régi viszonyokat állítsuk vissza. De az bizonyos, hogy valami formában a középiskolát úgy kell modernizálni, kibővíteni, rugalmasabbá tenni, hogy egyszerre legyen nyitottabb, de legyen állandó is, mert alapjában véve az iskolai tárgyaknak elég nagy százaléka vitatható, hogy ezt vagy azt tanuljuk. Az iskolai állandóság a belső morális önkéntes fegyelmező eszközök egyike. Egykor Cambridge-ben láttam, hogy XVI. századi asztaloknál ültek a diákok, és XVII. századi portrék lógtak a falon. S e pusztá folyamatosságnak szintén fegyelmező, munkára ösztönző ereje volt. Sajnos mi nem tudunk XVI. századi asztalokat produkálni, de azért azt hiszem, hogy a mondanivalóm célja nyilvánvaló. Véleményem szerint az is nagyon helyes, ha választásokat engedünk. Lehetővé tesszük, hogy a diákok különböző lehetőségek között válaszszanak. Csak azt nem szabad elfelejtenünk, hogy a választás képességét is el kell sajátíttatnunk a fiatalokkal, mert különben, ha választaniuk kell az édesség és a matematika között, akkor a választás egyértelmű lesz és soha nem fogják a matematikát megtanulni. Egy időben nálunk is hatott az amerikai oktatási rendszernek az a nem éppen legszerencsésebb eljárása, hogy a fiatalokat minél kényelmesebben kell az iskolákon átvezetni, nehogy véletlenül valami trauma érje őket, vagy különleges erőfeszítést kelljen kifejteniük. Meg is van az eredménye ennek, mert amikor az életbe kilép, és az első sokkot megkapja, akkor nem tudja, mit csináljon. Az élet traumákkal van tele. És erre elő kell a fiatalokat készítenünk. Meg kell nekik magyaráznunk azt, hogy az élet munkából áll, nem lehet zongoraművész valaki, ha nem gyakorol naponta órák hosszat, nem lehet értelmiségi szakmát választani úgy, ha valaki nem dolgozik keményen. Az edzés nélkül, a munka, és bizonyos megterhelés nélkül nem lehet eredményes ifjúságot nevelni.

Ha oktatásról, illetve kultúrpolitikáról beszélünk, akkor tudnunk kell, hogy ennek vannak történeti példái is, amelyek bizonyos szempontból tanulságosak. A magyar kultúrpolitika és oktatásügy története azért is aktuális, mert most fogjuk rövidesen ünnepelni a honfoglalás 1100. évfordulóját. Amit általában nálunk a közéletben — olykor tévesen — össze szoktak téveszteni az államalapítással. A honfoglalás számunkra természetesen igen jelentős történelmi tény. De felbukkannak dilettáns elképzelések, amelyek a honfoglalás megünneplése címén azt szeretnék büszkén Európának prezentálni, hogy milyen kalandozó hadjáratokat vezettünk Nyugat felé. A nyugati tankönyvekben viszont benne van, hogy a IX. században Európa lakói igen nehéz időket éltek át, mert Nyugat felől a vikingek sanyargatták őket, Kelet felől meg a magyarok. Ezzel tehát nagy népszerűségre nem teszünk szert. Inkább majd az államalapítást emlegessük, meg az iskolát, amely ha igaz, Pannonhalmán valóban 996-ban született meg. Hadd tegyen hozzá, hogy azért 1896-ban ünnepeltük meg a honfoglalás évfordulóját, amely a valóságban 1895-re esett volna, mert már akkor is elkéstek egy évet.

Nézetem szerint ezt a hagyományt, az iskolázás, a kultúrpolitika történetét lehetne olyan témának választani, amely Európa számára is jó szívvel elfogadható. S ez a feladat, hogy az oktatási rendszer fejlesztését felkaroljuk, azért is sürgető, mert ennek következményei nem gyorslejáratúak, nem szólva arról, hogy nem is egészen olyan eredménnyel zárulnak, mint amit az eredeti célkitűzés megfogalmazott. Hadd mondjak erre két történeti példát. Az egyik az, hogy 1777-ben a felvilágosult abszolutizmus oktatási reformjának fő elemeként Mária Terézia bevezette a Ratio Educationist. Magyarországon nem volt nagyon népszerű. Pedig sok pozitívumot hozott. Így — egyebek közt — létrejött több vidéki, úgynevezett királyi jogakadémia. Ezek jogot, gazdasági ismereteket, államigazgatást tanítottak. Mindez elősegítette, hogy a magyar reformkor és így 1848 megfelelő politikai, igazgatási képzettséggel rendelkezék. Mária Terézia nyilván nem azért alapította a királyi akadémiákat, hogy a magyar nemzeti egyenrangúságnak és polgári átalakulásnak e vidéki, szélesebb garnitúráját létrehozza. De ez jött ki a reformból, és jól jött ki belőle. Tehát ebben az esetben a történelem egy kissé magától korigigálta azt, ami az eredetiben hiányos volt. Második történeti példám Klebelsberg kultúrpolitikája a század húszas éveiben. Ez nagyon jelentős volt, mert egy teljesen szétroncsolt, nyomorúságba süllyedt országon belül kellett valami újat kitalálni, s azt hiszem, hogy helyes volt akkor is. Ez a kultúrpolitika, amelynek tudománypolitikai áttekintését Magyary Zoltán 1927-ben megjelent könyvében olvashatjuk, másfél-két évtizeden belül produkált egy olyan fiatalabb nemzedéket, amelynek esze ágában sem volt a régi rendszert változatlanul fenntartani, mert a nyugati országokban — ahova ösztöndíjjal küldték őket — mást láttak és mást tanultak. Bibó István nem azért kapott ösztöndíjat Svájcba, hogy utána hazatérve a magyar demokráciáért küzdjön. De ez jött ki a folyamatból, mert a történelem megint korigigálta és hozzátette azt, amit az alapvetően helyes Klebelsberg-féle kultúrpolitika még nem tűzött ki célul.

Nos ez a két történelmi példa elég arra, hogy sürgetőnek ítéljük a dolgot, és hogy ne törődjünk azzal, ha kritikus szellemek jönnek haza a nagyvilágból. Lehet, hogy a történelem minket is korrigálni fog jó irányban.

Felsőoktatásunk nehéz helyzetben van. Erősen szétszórt, szinte elaprózott jellegű. Nem kisebb hiba, hogy az elmúlt évtizedekben egy szűk és kizárólag oktatásra berendezett intézményrendszer alakult ki. És ezt nem elég extenzív módon kibővíteni. Nem elég azt mondani, hogy ezentúl kétszer annyi diákot veszünk majd fel. Meg kell teremteni újra az egyetemeken a tudományos kutatás feltételeit is. El kell érni, hogy az egyetemek megkapják laboratóriumokban, felszerelésben, tudományos műhelyekben a szakmai feltételeit az új nevelési rendszernek.

Mondanivalóm lényege tulajdonképpen az, hogy bár nagyon sok mindenben lent vagyunk, vannak olyan lehetőségeink és előnyeink, amelyek segítségével van reális esélyünk a feljebbjutásra. A művelődés egyike azoknak a pontoknak, amelyeket leginkább, legkönnyebben lehetne megragadni, hogy egy nagyobb erőfeszítéssel az országot előre lendítsük. Mint említettem, az ázsiai kisebb és nagyobb tigrisek példája is ezt mutatja. Nem hiszem, hogy mi kis vagy nagy tigrisek leszünk. De egy jóféle dunatáji komondort még létrehozhatunk, nem kuvaszt, mert az nem képes tanulni, az csak azt tudja, amit beleoltott a természet. De egy jó dunavidéki komondort szívesen látnánk és feltehetően a nagyvilág is elfogadna.

Ha fantáziánkat elindítva részletezni kezdenénk, hogy mindebből mi következik, azt hiszem egyhamar nem érnénk a végére. Céлом most mindössze az volt, hogy a történelemről csak annyit mondjak, amennyi még nem válik fárasztóvá, de mutat egy bizonyos irányba, amely felé mennünk kellene. Lehetséges, hogy a közvetlen cél, tehát az a bizonyos európai modernizáció egy olyan hosszú folyamatnak a része, amelynek nagyon sok nehéz, sőt előnytelen velejárója lehet. Amikor annak idején Eötvös József a reformkorban, 1848 előtt, Nyugaton utazott, már észrevette, hogy ebben a kapitalista társadalomban bajok lesznek, kialakul a proletariátus, és azon gondolkozott: mit lehetne tenni, hogy ezt mi elkerüljük. Nem egészen ment a dolog, és most sem biztos, hogy a jövő nehézségeit el tudjuk kerülni. De ez — helyesen — nem gátolta meg Eötvös Józsefet abban, hogy a közvetlen célt igyekezzék megvalósítani, tehát azt, hogy a felbomló és hasznavehetetlen feudális rendszert — nevezzük a nevének — felcseréljék egy modern polgári alkotmányos berendezéssel. A civilizáció sérülékeny, mint az emberi élet is. A jövőnek vannak veszélyei, mint ahogy vannak velejáró veszélyei egy házasságnak, egy iskolába lépésnek, vagy egy pályaválasztásnak is. Végső fokon, ha mi ettől a távolabbi jövőtől félünk, akkor soha nem fogunk előremenni, hanem megállunk egy helyben.

Azt javasolom, hogy ne féljünk ettől a távolabbi jövőtől. Ezzel majd az unokáink dolga lesz szembenézni. Hát valamit majd ők is csináljanak. Én inkább csak arra szeretnék utalni, hogy abból a sok kérdésből, ami itt fölmerülhet, va-

lóban van-e olyan, amelyet a mi eszközeinkkel és a mi erőfeszítéseinkkel reálisan meg lehet közelíteni.

Először is nem szabadna berendezkednünk arra, hogy a jövő értelmiségét a társadalomnak csak abból a viszonylag szűk rétegeből verbuváljuk, amely anyagilag megengedheti magának, hogy egyetemet végezzen. Ezzel ugyanis igen sok tehetséget elveszítünk. A biológusok azt mondják, hogy az emberi agynak legfeljebb 20%-át szoktuk kihasználni. Néha az a benyomásom, hogy ennél is kevesebbet. De ez a társadalomra is sok vonatkozásban áll. Gondoljuk csak el, hogy hány potenciális Nobel-díjas hal meg anélkül, hogy alkalma lett volna tehetségét hasznosítani és kellő szakmai műveltséget szerezni. Ha egy időben az volt a veszély, hogy az egyetemi felvételeknél a származást nézik a rátermettség helyett, a közeljövőben esetleg az anyagi feltételek szűkítik le a tehetségek kiválasztási lehetőségét. Arra, hogy a tehetséges, de anyagi eszközökkel nem rendelkező fiatalok számára hogyan lehet esélyegyenlőséget biztosítani, hadd idézzek ismét egy történelmi példát. Eötvös Loránd, a jeles fizikus — József fia — a múlt század végén egy évre véletlenül közoktatási miniszter lett — a politikai zavarok jóvoltából hamar meg is bukott. De ezt az évet arra használta fel, hogy 1895-ben létrehozza az Eötvös Collegiumot. Ennek útja az volt, hogy jól képzett középiskolai tanárokat neveljen olyan tehetséges fiatalokból is, akik egyébként nem jutottak volna hozzá, hogy egyetemet végezzenek. Amikor ugyanis az apa, Eötvös József 1868-ban közoktatási miniszter lett, kiderült, hogy a magyar középiskolákban nincs elég képzett tanár. Sok olyan akadt közöttük, aki a szakvizsgát sem tette le, és aki, amikor ennek pótlására behívták, a vizsgázók apai szívére való tekintettel kisgyermekei kezét fogva jelent meg a bizottság előtt. A magyar közoktatás igen rossz állapotban volt 1867-ben. Pedig ma joggal tekintünk úgy az ezt követő időszakra, mint amely nagy lépést tett előre az európai felzárkózás útján. Nos, az Eötvös Collegiumban kineveltek jó pár száz tehetséges fiút, a szegényebbeket ingyen, vagy féldíjas-ként. Ezek pedig a vidéki középiskolákban mindenütt kiszemelték azokat a tehetségesnek mutakozó diákokat, akiket aztán felvételre ajánlottak a Kollégiumba, tekintet nélkül arra, hogy középosztálybeli, értelmiségi, vagy szegény paraszt vagy más családból származtak. Manapság sok vita folyik az egyetemi tandíj kérdéséről. Pedig magától értetődő a megoldás: ha az egyetemen tandíjat kell fizetni, akkor az, aki szegényebb, de tehetségesnek bizonyul és jól tanul, az ingyenes, illetve ösztöndíjas lehet. A Kollégiumban a tartásdíj függött a család anyagi helyzetétől, de a tanulmányi előmeneteltől is. Amikor én 1931-ben bekerültem, mint értelmiségi család fia, havi 60 pengő tartásdíjat fizettem, ami elég nagy összeg volt. Az első vizsgák után már csak féldíjat, a végén pedig semmit sem kellett fizetnem. Az Eötvös Collegium példája azt mutatja, hogy ebben a kérdésben nagyot lehet előrelépni a mi szerényebb eszközeinkkel is, tehát viszonylag kis befektetéssel nagy szellemi erőtartalékokat lehet mozgásba hozni. S ez ma sem lehetetlen, bár az eredeti Eötvös Collegiumot Rákosiék 1950-ben

— érthető módon — megszüntették. Az OTP Fáy Alapítványának ezévi jövedelmét, ami 20 millió forint, tehetséges középiskolás diákok közt kívánjuk szétosztani, hogy egyetemre mehessenek. Olyanok is, akik egyébként nem is gondolnának erre. Valamit tehát nevetségesen kis összegekkel is lehet kezdeni.

A gyakori aggályok egyike, hogy az új technika (televízió, számítógép) le szoktatja a fiatalokat az olvasásról, a könyvről, az igényes fogalmazásról. Az persze, hogy a képi ábrázolás teret nyer a betű rovására, olyan világjelenség, amelynek velejáróival mindenképpen számolnunk kell, és amelynek pozitívumai (számítógépes információ-tömeg) mellett vannak nem feltétlenül szerencsés velejárói is. Ez azonban világjelenség, amelyre aligha kellene az új eszközök tagadásával válaszolnunk. Az autóközlekedésnek is vannak súlyos veszélyei a balesetekkel, de azért nem térünk vissza a delizsánszhoz. A kultúrpolitikának az új technikát is bele kell építenie saját programjába, és hasznosítania annak a kulturális felemelkedésnek érdekében, amelyet el szeretne érni. Itt megint Eötvös József egykori példájánál vagyunk, aki külföldön megfigyelte, hogy az új fejlődésnek vannak negatív velejárói is, és azon elmélkedett, hogy miként tudnánk azokat elkerülni. Ebben lehetett némi naivság, de a reformerekre mindig nagy szükség van, esetleges naivságokkal együtt.

Amikor egy időben a Columbia egyetemen tanítottam, magam is megfigyeltem, hogy az általam angolul megfogalmazott programokat az irodában nem tudták jól leírni, mert a gépírók nem ismerték a helyesírást saját nyelvükön. Az áruházakban pedig az eladók nem tudták az egyszerűet. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy Amerika gazdag, nagy és biztonságban élő ország, amely olyat is megengedhet magának, ami számunkra nem ajánlatos. A puha kötésű könyv lapjainak nem a közepe, hanem a széle szokott beszakadni. A papír minősége a szélén sem rosszabb, de helyzete ott exponáltabb. Mi a szélén vagyunk, a peremzónában, amelynek biztonságot majd az fog tudni adni, ha a könyvet bekötik, vagyis az Európai Unió rá is kiterjed. Egykor, 1525-ben, I. Ferenc francia király egy zsákmányéhes francia sereg élén lerohant Itáliába. Páviánál a Habsburgok tönkrementek és fogolyként vitték Madridba. Ez azonban nem akadályozta meg Franciaországot a továbbfejlődésben, abban, hogy nagyhatalommá nőjön. Egy évvel később, 1526-ban, II. Lajos magyar király Mohácsnál vesztett csatát, és elesett. Ezután három részre szakadt az ország. Itt, a lap szélén, nem ugyanazt engedhetjük meg magunknak, mint Franciaország.

Hadd térjek ki végül arra a gyakori észrevételre, hogy mi egy rosszkedvű, kritikus, elszomorodott nemzet vagyunk. Ez különösen a rendszerváltozás idején tűnt fel a külföldieknek, amikor semmi nem mutatta, hogy erre esetleg majd okunk is lehet. Ezt lehet hibának tartani. De ha történelemszerűen arra a beképzelt, fellengző, önelégült magatartásra gondolok, a problémákban rejlő veszélyek fel nem ismerésére, amely a múlt századforduló magyar politikai vezetését jellemezte, akkor egy kissé megvigasztalódom rosszkedvünkön is. Legyünk hát kritikus szellemek, ne féljünk az öniróniától! Mégis azt hiszem, hogy az

embereknek szükségük van a biztatásra, annak megértetésére, hogy az élet, az erőfeszítés nem hiábavaló, hogy ez az ország nem valami végzet és balsors áldozata, ahol nem érdemes semmit sem csinálni, mert úgyis mindegy. Hadd utaljak Széchenyire, aki arra figyelmeztetett, hogy ne másban keressük a hibát, hanem magunk tegyük meg azt, amit megtehetünk. A balsors emlegetése lehet, hogy csak ürügy saját tunyaságunk igazolására, azzal, hogy nem érdemes a dolgokat megcsinálni, mert úgyis elveszik, vagy éppen nem engedik Bécsből, Moszkvából, vagy ki tudja honnan. Ez a defetizmus valóban veszélyes, ezt kell legyőznünk. Meggyőződésem, hogy erre az emberek képesek, és hogy a biztatásra, a jobb ígéretére vágnak. Nem tudom elképzelni, hogy ebben az országban ne lenne visszhangja annak, ha valaki azzal lép fel, hogy érdemes cselekedni, van jövőnk, és lehet ugyan, hogy sokban gyengék vagyunk és ügyetlenek, de a dolgokat mégis megcsináljuk és ezt a jövőt megteremtjük. Ezt a lendítőt, pozitív kezdeményezést hiányolom. A magyar történelmet általában úgy szokták ábrázolni, mint a bukások sorozatát, a fátum működését, amely kényelmesen fel is ment minket a felelősség, a cselekvés kötelessége alól. Ez így természetesen torzkép és öncsalás. Egy jeles francia történész barátom, dörgicsei látogatásakor, egyszer azt fejtegette előttem, hogy Franciaország sorsa tulajdonképpen milyen tragikus, hiszen például mindig lemaradt Anglia mögött. Hát aki tragédiát keres, az bizonyára mindenütt talál, mert annak abszolút mértéke nincs. A balsors komplexuma így a magyarokra sem áll. Itt, a peremzónában, ahol a lap széle könnyebben beszakad, mégis túlélünk — nem kevés eredménnyel — tíz évszázadot, miközben letűnt a szultánok, a Hitlerék meg a Sztálinok uralma. A magyar történelem talán inkább a veszedelmek túlélési sikorsorozatának tekinthető. Ez a nép, amelyben oly sokféle szín és tehetség találkozott, képes volt és lesz az elé tornyosuló nehézségeket megoldani. Ezért bízom a művelődési program lehetőségében is. Ha a koreaiak képesek voltak ily modernizálásra, bizonyára képesek lesznek a magyarok is.

Előadás a Digital-klubban, 1995. február 5. Rövidítve megjelent: História 1995, 5–6. sz. 45–48. (3709)

5 X 5 TÉZIS A TUDOMÁNYPOLITIKÁRÓL

1. A tudomány és a tudománypolitika feladatai

1.1. A tudomány a természet és az ember világának szakszerű megismerésével foglalkozik és eredményeivel az *emberi élet* és alkotó képesség *minőségének javítását* segíti elő. (Tehát jóval szélesebb kört fog át, mint az egyébként igen fontos gazdaság és technika.) E feladatok kellő szinten való végzésével az ország, a nemzet ügyét szolgálja, és egyben nélkülözhetetlen tényezője az ország nemzetközi kapcsolatrendszerének. Ez áll a társadalomtudományokra, az élettudományokra és más természettudományokra egyaránt.

1.2. A magyar tudománypolitika folyamatos, *hosszú távú* feladata, hogy a kormány a maga eszközeivel biztosítsa a tudomány hatékony működésének feltételeit. Tehát: szabad fejlődését, saját szakmai szabályai szerint, politikamentességét, autonóm intézményei tevékenységének összehangolását és megfelelő finanszírozását.

1.3. A tudománypolitika jelenlegi, *közvetlen* feladata, a fentiek mellett, a most következő években az, hogy különösen szorgalmazza és elősegítse olyan nagy, nemzeti érdekű problémák szakmai elemzését és megoldását, amelyeket Magyarország átalakulása, az Európai Unióhoz való csatlakozása, az ehhez szükséges feltételek megteremtése tűz sűrűtően napirendre.

1.4. A hazai tudomány szakmai szintje jelenleg lényegében véve megfelel a nemzetközi kívánalmaknak. Vagyis — eltérően gazdasági, pénzügyi stb. viszonyainktól vagy éppen a közgondolkodástól — az Európai Unió által megkívánt feltételekkel a hozzáértés, képesség szintjén *kompatibilisnak* tekinthető, ha a felszerelés, infrastruktúra tekintetében még nem is teljesen.

1.5. Ez fontos része annak az *emberi erőforrásnak, szellemi tőkének*, amely ma Magyarország egyik fő pozitívumának, előnyének tekinthető, és amely a széles társadalmi értelemben vett „kiművelt emberfő” programja segítségével felemelkedésünk egyik fő fogódzója lehet. A hazai tudománypolitika feladata, hogy ezt a szakmai értéket a rendelkezésre álló eszközök ésszerű, hatékony felhasználásával megőrizze, minőségi fejlődését elősegítse. Ez ugyanis csatlakozásunk elősegítője, hozományunk pozitív eleme lehet az Unió szempontjából is.

2. Funkciók és intézmények

A tudományon belül három külön, bár egymással összefüggő funkció figyelhető meg, amelyek harmonikus kapcsolata elengedhetetlen: az alapkutatás, az alkalmazott kutatás és az ismeretátadás. Ezek teendőivel pedig többféle intézmény foglalkozik.

2.1. Az *alapkutatások* minden fejlettebb országban nélkülözhetetlenek, ezek hozzák a valóban újat és fontosat. Mivel azonban öntörvényű fejlődésük nehezen kiszámítható, közvetlen jövedelmet, rövid távon, nem ígérnek, mindenütt finanszírozásra szorulnak. Hazai viszonyaink között ezt az államnak, pontosabban a központi költségvetésből fenntartott intézményeknek kell vállalnia. Az alapkutatásokat Magyarországon fő feladatként az MTA kutatóintézetei végzik, amelyek hálózatát, korszerűsített formában, továbbra is fenn kell tartani. Ezt végzik — főleg egyetemeken — az MTA támogatott kutatóhelyei is, amelyeket erősíteni kellene. Ezt végzik továbbá a maguk körében főleg a műszaki és természettudományi területen a különböző egyetemi tanszékek. Mindezeket a kutatásokat pályázatokkal az Országos Kutatási Alap (OTKA) támogatja. Az alapkutatások ügyét bázisként szolgálják a közgyűjtemények (levéltárak, könyvtárak, múzeumok) is, amelyek ezen kívül bizonyos szélesebb kulturális szerepet is betöltenek.

2.2. Az *alkalmazott kutatások* feladata az eredmények hasznosíthatóvá, a gyakorlatban alkalmazhatóvá tétele. Fejlettebb piacgazdasággal bíró országokban ezt rendszerint a nagyobb vállalatok végzik, hiszen költségei rövid távon megtérülnek. Mivel hazai viszonyaink között ez így még nem elegendő mértékben működik (a külföldi beruházók rendszerint saját módszereiket hozzák be), ma ez a szektor is bizonyos támogatásra szorul. E kérdés kezelését, a különböző tárcák mellett a műszaki fejlesztés gondjával együtt, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) gondjaira kell bízni.

2.3. A tudományos eredmények, ismeretek továbbadását a szakmai utánpótlás nevelését a *felsőoktatási intézmények* végzik, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium felügyelete alatt. Az egyetemeket nemcsak a hallgatói létszámban kell erősíteni, hanem meg kell erősíteni az egyetemek kutatási tevékenységét, fejleszteni a tudományos kutatás műhelyeit. Biztosítani kell a kutatói utánpótlás, a posztgraduális tudományos képzés minőségét, az MTA kutatóhelyei és az egyetemek szoros együttműködését, funkcionális — de nem szervezeti — integrációját. Külön nagy figyelmet kell fordítani a fiatal tehetségek kiemelésére, támogatására, a szegényebb tehetségek esélyegyenlőségének biztosítására, megfelelő ösztöndíjak, az intézetekben pár éves doktorandusi, posztdoktori helyek biztosítására. Ez mind az alapkutatások, mind az alkalmazott kutatások folyamatos működésének fontos feltétele.

2.4. Az Európai Unió feltételeihez való kapcsolódás itt elsősorban azt kívánja, hogy a tudomány fent említett három funkcióját nemzetközileg *megfelelő*

szinten végezzük, vagyis a *lényeknek* megfelelünk. Tehát nem azt, hogy egyik vagy másik ország intézményrendszerét vagy tudománypolitikáját próbáljuk lemásolni, utánozni. Ezek ugyanis nyugaton sem egészen egyformák, sőt elég gyakran változnak is, helyi feltételeik is sokban különböznek. Nincs egyetlen előírt, követendő tudományszervezési akadémiai modell. Ezt az álláspontot képviseli az európai akadémiaák közös fóruma (ALLEA) is. Magyarországon tehát nem a tudományt irányító újabb *állami, hivatali szervek kiépítésére* (pl. kutatási minisztériumra) van szükség, hanem — éppen ellenkezőleg — a részben már kialakult autonóm szakmai szervezetek működésének összehangolására, a még tapasztalható hézagok, hiányok betöltésére. Az MTA az új akadémiai törvény értelmében olyan autonóm köztestületté vált, amely valami formában a tudományos fokozattal bíró kutatók széles körét is összefogja és a parlamentnek két-évenként a tudományos kutatás egészének hazai helyzetéről számol be, vagyis szerepe van a teendők és az eredmények mérlegelésében. A felsőoktatási törvény értelmében kiépül az egyetemek autonómiája és közös, felső fóruma (a Magyar Rektori Konferencia). Az ezt kiegészítő új, fejlesztési törvényben gondoskodni kellene azon hézagok kitöltéséről, amelyek annak idején a felsőoktatási és az akadémiai törvény szakmailag helytelenül különválasztott tárgyalásából adódtak, és a két intézmény együttműködésével kapcsolatosak. Át kellene gondolni, nem volna-e helyes az OMFB számára is önállóságot, esetleg — rokon társulások bevonásával — köztestületet kialakítani.

2.5 Magyarországon tehát az állam *autonóm szakmai köztestületekre* bízhatja a tudományos funkciókkal kapcsolatos igazgatási feladatokat, mind a kutatás, mind a műszaki fejlesztés, mind a felsőoktatás terén. A feladatok és intézmények megfelelő koordinálása, összehangolása, a működési feltételek magasszintű biztosítása, a közös problémák megoldása a tudománypolitika nagy céljainak megfogalmazása és a kormány idevágó döntéseinek előkészítése céljából pedig a kormánynak továbbra is rendszeresen működtetnie kell a *Tudománypolitikai Kollégiumot*, amelynek elnöke a miniszterelnök, állandó tagjai: a művelődési miniszter, a pénzügyminiszter, az MTA elnöke, a Magyar Rektori Konferencia elnöke, az OTKA elnöke és az OMFB elnöke.

3. A szakmai feladatok súlypontozása

3.1 A rendszerváltozás előtt a három nagy tudományterület (a társadalomtudományok, az élettudományok és a többi természettudomány) és azokon belül a különböző diszciplínák mozgását, feladataik súlypontozását közvetlenül befolyásolták a hazai és nemzetközi politikai adottságok és előírások. Ez a rendszer azóta eltűnt, súlyos hátrányaival és olyan viszonylagos, kis előnyeivel együtt, hogy Magyarország, a szovjet hatalmi szférán belül, a tudomány vonatkozásában kezdte valamiféle átjáró folyosó szerepét játszani a két világ között, ami

bizonyos — a szovjet stratégiának megfelelőbb — tudományágak némi erősítéséhez vezethetett. A feltételek azóta gyökeresen módosultak. A kutatások irányát, teendőit nem a politika, hanem a tudomány saját fejlődése szabja meg. A tudománypolitika feladata elősegíteni ezek összhangját egymással és az ország nagy érdekeivel, a velük kapcsolatos nagy kihívásokból adódó, politikai feladatokkal.

3.2. A sokféle diszciplína, mindhárom nagy területen belül, állandóan mozgásban van, fejlődik, átalakul, új ágakat hajt, egymással újabb kapcsolatokat teremt. Ezt a belső fejlődést viszont sokban a *társadalmi szükségletek* befolyásolják, részben ösztönző, fejlesztő igényeikkel, részben pedig veszélyek elkerülése, válságok feloldása érdekében. E hatások a tudomány több ágát együtt érik, így a megoldásokat is szélesebb, esetleg interdiszciplináris összefogással kell megtalálni. Azt, hogy ezekhez hol, mikor, mit kell elvégezni, az adott szakmák képviselőinek kell kidolgozniuk. A feladatok súlypontozásának ezért itt csak néhány főbb, adott feltételeinkből következő alapelvét kell megfogalmaznunk.

3.3 A hosszútávú feladatok közt vannak *globális*, nemzetközi jellegűek. Mind a társadalomtudományi, mind pedig — hangsúlyozottan — a természettudományi diszciplínák fő érdeklődése alapvetően, hagyományosan ezekre irányul, és igyekszik prognosztizálni a várható lépéseket. A tudománypolitikának főleg azokat az újszerű kezdeményezéseket, ígéretes szakmai iskolákat kell támogatnia, amelyek nagy és költséges hazai beruházásokat nem igényelnek, hanem nemzetközi műhelyek programjába tudnak bekapcsolódni.

3.4. Vannak — és lesznek — a hosszútávú feladatok közt olyan speciális, *nemzeti* jellegűek is, amelyekkel — mint a magyar nyelv, irodalom, történelem, néprajz, zene problémái — természetesen a magyar kutatóknak kell elsősorban foglalkozniuk. Ezek a tudományágak mindig, a jövő integrált Európájában is fontosak, támogatandók maradnak.

3.5. Az igen sürgős, közvetlen teendők közé tartozik az a feladatcsoport, amelynek szakmai elemzése és megoldása az *Európai Unióhoz való csatlakozás feltételeinek megteremtését* segíti elő. Ide tartozik a kulturális értékek megóvása mellett a társadalmi-történeti tudat reálisabbá tétele, a jogi, igazgatási, politikai intézményrendszer megfelelő adaptálása, a kisebbségvédelem nemzetközi normáinak kidolgozása, a kialakuló piacgazdaság továbbfejlesztése, alkalmasabbá, versenyképesebbé tétele, a társadalmi problémák és feszültségek enyhítése, a lakosság egészségi állapotának és munkaképességének javítása, a nyugat-európainál rövidebb átlagos életkor meghosszabbítása, a természeti környezet romlásának megállítása, visszafordítása, a modernizációhoz szükséges infrastruktúra és technológia szakmai, műszaki teendőinek kidolgozása, hogy csak néhányat említsünk a főbb teendők közül. Ezek részletes programjának kidolgozását a szakmai intézményektől, mindenekelőtt a Magyar Tudományos Akadémiától kell várnunk.

4. Nemzetközi kapcsolatok

4.1. A tudomány nemzetközi, ha vannak is nemzeti témái. Elszigetelten, nemzetközi kapcsolatok nélkül, főleg kis országban, életképesen nem működhetik. E kapcsolatok fenntartása, továbbépítése maga is az európai csatlakozás tényezői, feltételei közé tartozik.

4.2. Mindenképpen szükséges tehát *jelenlétünk* és részvételünk az olyan *nagy nemzetközi* — elsősorban európai — *szervezetekben*, mint a European Science Foundation (ESF), amelynek az MTA 1991 óta tagja, a volt szocialista országokat jelenleg még csak Magyarország és (1992 óta) Lengyelország képviseli. Ilyen szervezet továbbá az All European Academy Forum (ALLEA), amelynek irányító bizottságában ugyancsak képviselve van a magyar és a lengyel akadémia. Ilyen továbbá a londoni székhelyű Academia Europaea, amelynek számos magyar tagja van, valamint a francia szervezésű Académie européenne des sciences et des arts, az ugyancsak fontos ICSU, és — más vonalon — a European Rectors Conference. Ezentúl is aktívan részt kell vennünk továbbá a nemzetközi szakmai társulatok és konferenciák munkájában.

4.3. A nagy nemzetközi műhelyek programjába annyival is inkább sokoldalúan be kell kapcsolódnunk, mivel a Big Science, igen nagy beruházással, drága felszereléssel (CERN stb.) nálunk nem megvalósítható. Olyan szakemberek viszont képezhetők, akik a munkában résztvenni képesek. Jelen kell maradnunk olyan nemzetközi intézményekben, mint az ausztriai rendszerelemző intézet (IIASA), és minden lehetőséget meg kell keresnünk arra, hogy nemzetközi programokban szerephez jussunk, ami egyben bizonyos külföldi források megnyitását is lehetővé teszi. Személyes kapcsolatokkal, kis szakmai iskolák, egységek kezdeményezésével e téren is sokmindent el lehet érni.

4.4. A *kétoldalú* kapcsolatok, együttműködési megállapodások formájában is, a nagyobb országokkal (Amerika, Anglia, Németország, Franciaország stb.) és azok akadémiai, egyetemi vonatkozásaiban már az előző években kiépültek és ezután is folytatandók. Az európai jövő közös problémái szempontjából külön jelentősége van a *kis nemzetekkel* való, ugyancsak jó együttműködésnek (Svédország, Finnország, Belgium, Svájc stb.) A fontos teendők közé tartozik, hogy a *szomszéd országokkal* való szakmai kapcsolatokat, amelyek nem egyszer inkább csak formális jellegűek, aktivizáljuk, élővé és sokoldalúvá tegyük, bizonyos esetekben regionális jellegűvé, nemcsak azért, hogy valóban közös problémáink megoldását elősegítsük, hanem azért is, hogy alkalmunk legyen egymást jobban megismerni és megbecsülni. A határainkon kívül, a szomszéd országokban működő magyar tudományos kutatókkal és szakmai szervezeteikkel (pl. Erdélyi Múzeum Egyesület) közeli kapcsolatot kívánunk fenntartani, munkájukat támogatjuk.

4.5. A tudományos továbbképzés, szakmai utánpótlás elősegítése céljából a külföldi országok által nyújtott ösztöndíjak mellé újra ki kell bővítenünk a külföldre szóló magyar *ösztöndíjak* (Eötvös-ösztöndíj) egykor oly fontos rendszerét.

A külföldi tanulmányutak, részidős egyetemi stb. munkavállalások mind a szakmai tapasztalatok, mind a szemléletmód, a látókör-szélesítés szempontjából akkor is jelentősek és szükségesek, ha egyesek esetleg nem térnek haza. Az agyelszívás — egyébként nem speciálisan magyar — veszélye ellen ugyanis, amely fennáll ösztöndíjak nélkül is, nem adminisztratív eszközökkel, hanem a hazai feltételek javításával kell és lehet inkább védekezni.

Ide tartozik végül néhány olyan nagyobb, részben már értékes hagyományokkal bíró, külföldi magyar központ ügye, amelyet a „kültúrintézetek” szintjéről kiemelve komoly információs bázissá kellene kiépíteni, olyanná, amely a befogadó ország magas szintű szakmai igényeinek is megfelel. (Bécsi Collegium Hungaricum, római Magyar Akadémia, párizsi, berlini és a felállítandó londoni és amerikai magyar intézetek.) Ezek a Művelődési és Közoktatási Minisztérium felügyelete alatt működnének, a Külügyminisztérium közreműködésével, tudományos háttérrel pedig az MTA adna nekik.

5. Feltételrendszer, finanszírozás

5.1. Olyan kis országok, mint Dánia, Finnország, Ausztria, a GDP mintegy 1,5%-át fordítják kutatásra. Ez persze több, mint a magyar GDP ilyen hányada. De ezt a százalékot, e viszonylag szerény összeget a mai helyzetben — és különösen ma — a magyar államnak is biztosítani kell e célra. *A humán erőforrást, a szellemi tőkét* (kutatás, oktatás) *ismét kiemelt feladatnak kell tekinteni.* Nem a hazai gazdaság jelen szintjéhez lesz állítani, hanem fordítva: a magasabb szinthez felhozni a gazdaságot. Az Európai Közösségek megbízásából 1992-ben külön munkálat készült annak bemutatására, hogy a pusztán pénzügyi szempontok alapul vétele a volt szocialista országokban csak átmenetileg hozhat némi eredményt, mert ezután rövid időn belül visszaesés következik. Az ALLEA stockholmi értekezlete ugyancsak 1992-ben felhívással fordult az érdekelt kormányokhoz, hogy éppen Európa, tehát a csatlakozás érdekében a kutatás, a szellemi tőke ügyét a nehézségek ellenére is támogassák.

5.2. A fenti program anyagi feltételeit nagyjából kétségtelenül az *államnak* kell jelenleg biztosítani. Akkor is, ha *többcsatornás finanszírozást* alkalmazunk (hiszen az alapokat is főleg a központi költségvetés tölti meg), ha takarékosan, jól használjuk fel az eszközöket, és ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar szakértelmiség hagyományosan tud alkotó munkát végezni szerény feltételek között is. Megfelelően támogatni kell az egyetemi kutatásokat, amelyek nélkül igényesebb oktatás sem képzelhető. A kutatóintézeteknél, amelyek minden fejlettebb országban létrejöttek az egyetemi tanszékek hatókörét meghaladó, nagyobb feladatok megoldására, az alapellátást — tehát a költségek mintegy 60-70%-át — költségvetési pénzből kell fedezni. A fennmaradó részt pedig, külön programok képzése céljából, pályázatok (főleg az OTKA) útján, illetve külső megbízásokból szerezhetik meg. Helytelen az intézeteket arra rászorítani — vagy éppen ösztönözni —, hogy költségvetési intézményként olyan más, részben termelő tevé-

kenységgel keressék meg bevételük nagyobb részét, amely bizonyos fokon túl már attól az alapfeladattól vonja el az erőt és az időt, amelynek végzésére létrehozták. A pályázati rendszerrel működő külön pénzalapokra, mint az alapkutatásokat támogató OTKA, a műszaki fejlesztés terén az OMFBR rendelkezésére álló alap, szerény mértékben az MTA kutatási alapja (AKA), amelyet vissza kell állítani, a megbízásokra korábban elkülönített — és nemrég megszüntetett — OKTK, a továbbiakban is nagy szükség van. Sőt lehetőséget kellene nyitni, ugyancsak pályázat útján, bizonyos (a fentiekből kimaradó) szakosított alkalmazott kutatásokra is (pl. magnemesítésre). Az intézetek, kutatóhelyek hálózatát természetesen *korszerűsíteni* kell, főleg olyan szakmai iskolák és irányzatok fejlődését elősegítve, amelyek a nemzetközi elismerést is kivívják. De a kutatógárdát, amelynek létszámcsökkenése máris érezhető, nem szabad veszélyeztetett helyzetbe hoznunk.

5.3. A szükséges feltételek közé tartozik a *modern szakmai információs rendszer* kiépítése. Ehhez hozzátartozik a szakkönyvtárak (külföldi szakirodalom, folyóiratok hozzáférhetővé tétele) és a kellő infrastruktúra nemzetközileg elfogadható szintre emelése. Meggondolandó, nem kellene-e ebből a célból újra lehetővé tenni olyan külföldi, világbanki hitelek 1993-ban megszüntetett felvételét, amelyekből annakidején a felsőoktatás (FEFA) és az MTA informatikai rendszerének kiépítése is táplálkozott. Igen szükséges továbbá, hogy a hazai kutatási eredmények folyamatosan nyilvánosságra kerüljenek, kiadványokban megjelenjenek és nemzetközileg, világnyelveken is hozzáférhetővé váljanak. Mindezen feltételek nélkül ugyanis nem sikerülhet a nemzetközi kapcsolatokat olyan szinten tartani, amely a külföldi programokba való bekapcsolódást — és ezzel olykor új pénzforrások megnyitását is — lehetővé teszi.

5.4. A közvetett anyagi támogatást biztosító feltételek közé tartozik egy olyan érdekeltégi rendszer kialakítása, amely a sikeres műszaki fejlesztő csoportok vállalkozásait, az alkalmazott kutatás eredményeinek hasznosítását adókedvezményekkel segíti, és ezzel *ösztönzi* a hasonló kezdeményezéseket. Ilyenféle meggondolásból lehetne a tanulmányútról, időleges külföldi oktató- vagy kutatómunkából hazatérő szakemberek, főleg a fiatalok számára bizonyos vámkedvezményeket biztosítani, és nem egyszerűen turistaként kezelni őket.

5.5. Végül, de nem utolsó sorban, azokról a *személyi, emberi feltételekről* sem szabad elfeledkezni, amelyek a szellemi, emberi erőforrás és alkotó kedv kibontakoztatását ugyancsak nagy mértékben elősegíthetik, illetve — hiányukkal — hátráltatni tudják. Ez nem elsősorban pénzkérdés, hanem odafigyelés, gondoskodás kérdése, amely mindenki, de különösen a fiatal kutatók számára fontos. A társadalmi, erkölcsi elismerése, a tudomány iránti megbecsülése. Ez a kérdés másutt, nálunk fejlettebb és gazdagabb országokban is felmerül. De nálunk, az átalakulás és európai modernizáció folyamatának e nehéz időszakában, külön figyelmet érdemel.

TUDOMÁNYOS STRATÉGIÁNK ALAPJAIRÓL

Tisztelt Közgyűlés!

A múlt évi májusi közgyűlés óta Akadémiánk sorra elvégezte azokat a nem egyszerű szervezési feladatokat, amelyeket az új törvény írt elő. Volt itt előkészítő bizottság, doktori képviselő választás két ízben is, rendkívüli majd rendes közgyűlés, alapszabályok és más szövegek megvitatása, több szinten, meg sok szavazás, hogy csak a főbb mozzanatokról beszéljünk. A nagy szervezési folyamat ezzel, őszinte megkönnyebbülésünkre, lényegében véve lezárult, illetve most lezárul, ha végzünk azzal a hátralévő néhány teendővel, amely még ránk maradt.

Ezt a nem kis teherpróbát köztestületünk tagjai az elvárhatónál szinte több türelemmel, példamutató jószándékkal, készséges önfegyelemmel, mértéktartó viták közt sikeresen kiállták. Zavaró elem, amely ily átalakulásnál szinte elkerülhetetlen, a vártnál kisebb mértékben, inkább csak marginálisan jelentkezett és különösebb nehézség nélkül kiszítálódott a folyamat során. Kétségtelenül alig vártuk azonban, hogy mindezen már végre túllegyünk, és valódi feladatainkhoz visszatérve ismét elsősorban a tudomány szakmai, tartalmi kérdéseivel foglalkozhassunk.

Több mint fél évtizedes reformtörekvéseink eredményeként, amelyeket az Akadémia maga kezdeményezett, és amelyek során mindenkor a megújítás és értékmegőrzés kettős alapelvét követtük, intézményünk korszerűsítése fő vonásaiban végbement. S ezzel létrejött egy új típusú változat az európai akadémiák sokszínű együttesén belül, ahol nincs egyféle, pontosan előírt modell, de van szigorú konszenzus és mérce arra, hogy milyen fő szakmai funkciókat, milyen színvonalon kell egy-egy változatnak végeznie. E nemzetközi elismertséggel a Magyar Tudományos Akadémia, például a European Science Foundation és az All European Academic Forum tagjaként, eddig is rendelkezett és ezentúl is rendelkezni fog. E magyar változatnak lehetnek, vannak vitatható vonásai, és vannak olyan lehetőségei, amelyekkel majd élni kell tudnia, de mindenesetre így, ebben a formában, ahogy kialakult, fog ezentúl működni a továbbiak során.

Megújult Akadémiánk fő jellemzője az, hogy olyan, egységes egésznek alkotó, autonóm köztestület, amelynek az akadémikusokon kívül, jóval szélesebb körben, a tudományos fokozattal bíró kutatók is elvileg mind tagjai, akik valami formában, legalább képviselő útján, a szakmai tudományos bizottságokon, il-

letve az azokat összefogó osztályokon át vesznek részt az Akadémia életében. Mégpedig teljesen függetlenül attól, hogy hol állnak vagy álltak alkalmazásban: egyetemeken, kutatóintézetekben, közgyűjteményekben vagy másutt. Éppen ezért az akadémiai *osztályok* és *bizottságaik* adják a legjobb, központi alkalmat és fórumot arra, hogy szakembereink a diszciplínák fejlődését, kapcsolatait, új nemzetközi és hazai irányzatait a szakmai műhelyek eredményeit elemezzék, megvitassák, nyilvános felolvasó üléseket tartsanak, munkájukba fiatal kutatókat is bevonjanak, vagyis ezentúl lehetőleg ne szervezeti szabályzatokkal, hanem szakmai problémákkal foglalkozzanak. Nem utolsósorban ez teszi majd lehetővé, más tényezők közreműködése mellett, hogy az Akadémia elnöke, a törvény előírásának eleget téve, kétévenként a hazai tudomány *egész* helyzetéről számoljon be a parlamentnek.

A struktúrájának ezen az alapjellegén az sem változtat, hogy ugyanakkor ez az autonóm köztisztület egyéb vonatkozásban olyan különböző szintű, részleges autonómiák halmazából áll, amelyek mindegyikének megvan a maga funkciója, anélkül, hogy ezzel a többinek vagy az egésznek a működését megzavarná. Ilyen speciális, jelentős, többszintű autonómia-együttest képvisel a köztisztületi tagoknak az a mintegy 14,5%-át kitevő kutatói gárda, amely az akadémiai kutatóintézetekben, illetve az Akadémia által támogatott kutatóhelyeken, az egyetemeken dolgozik. Ezeket — olykor nem kis küzdelmek árán — sikerült megvédenünk azzal érvelve, hogy jelentős szellemi potenciált, nemzeti értéket képviselnek, hogy továbbá minden fejlettebb országban létrejöttek ilyen főhivatású kutatóhelyek, és — végül — hogy ezek leginkább az Akadémia keretei között tudják megfelelő munkafeltételeiket megtalálni, szoros funkcionális együttműködésben az egyetemekkel, de megtartva szervezeti különállásukat.

Intézeteinket, ismétlem, minden erőnkkel megvédtük, mert fontosnak tartjuk őket, olyan feladatok végzése céljából, elsősorban az alap kutatások terén, amelyek egyetemi tanszékek keretén belül nem oldhatók meg, és amelyek jelentőségét nemzetközi szakmai szempontok, illetve olyan nemzeti témák indokolják, mint a magyar nyelv, irodalom, történelem, a hazai társadalmi és természeti viszonyok, amelyek vizsgálata elsősorban a mi kötelességünk. Ugyancsak fontosnak tartjuk a támogatott kutatóhelyeket, főként egy-egy szakmai iskola támaszpontjaként, sőt szívesen gyarapítanánk is őket, erősítendő az egyetemek tudományos műhely jellegét. Az utánpótlást pedig továbbra is a fiatal tehetségek külön támogatásával, a Royal Society példáját is követve, lehetőleg fennakadás nélkül szeretnénk biztosítani. De az intézetek, kutatóhelyek e hálózatát természetesen nem változtatás nélkül, statikusan, úgy kívánjuk fenntartani, ahogy annak idején, más adottságok közt létrejöttek, amikor sokban a szovjet stratégia és a bipoláris világ viszonyai határozták meg lehetőségeit és korlátait, hanem olyan megújult, korszerűsített szervezatként, amely a módosult nemzetközi és hazai feltételekhez és lehetőségekhez megfelelően adaptálódni képes. Ezt nemcsak a pénzügyi nehézségek teszik sürgetővé, amelyek rá is szo-

rítják intézeteinket arra, hogy a tulajdonképpeni akadémiai alap kutatás mellett profitorientált tevékenységgel is foglalkozzanak. A tudományok fejlődésének jellege, hazai és nemzetközi feltételei maguk követelik meg, hogy a kutatás műhelyei és eszközei velük lépést tartsanak. S a korszerűsítés, az új lehetőségek felismerése talán még pénzügyileg is többet segíthet, mint a pusztá hátrálás, változatlanul. S ezzel már el is értünk a követendő stratégia problémájához. Ennek konkrét részleteit természetesen a különböző diszciplínák szakembereinek és az illetékes testületeknek kell majd gondos mérlegelés alapján, szabályszerűen kimunkálni, a valódi értékek veszélyeztetése nélkül. Itt most csak néhány alapelv körvonalazásával szeretném az ő munkájukat előkészíteni, köszönettel nyugtázva annak az ad hoc elnöki bizottságnak eddig felmerült javaslatait, amely Enyedi György vezetésével ez év elején, a közgyűlés után kezdte meg, de felkérésemre tovább is folytatni fogja működését.

Az első világháború után, a tönkrement országban, súlyos anyagi megszorításokra került a sor. Mi, idősebbek, még emlékszünk a B-listák, a pénzromlás, az állástalanok és vagonlakók időszakára. Ugyanakkor viszont a kiemelkedés reményét és egyik fő eszközét egy új kultúrpolitika próbálta megtalálni, az akkori, egyébként sokban elavult rendszer alighanem legpozitívabb jelenségeként. Ezen belül a tudománypolitika új fogalmát a kezdeményező, Klebelsberg kultuszminiszter határozta meg annak a kötetnek az előszavában, amelyet külföldi tapasztalatok figyelembevételével, jeles szakemberek közreműködése mellett, munkatársa, Magyary Zoltán állított össze „a magyar tudománypolitika alapvetése” cím alatt, és amely a hazai tudományosságának és intézményeinek nemcsak múltját és jelenét próbálta felmérni, hanem jövő teendőit is. Ekkor, 1927-ben, már beszámolhatott eredményekről, tudományos intézetek, így a tihanyi Biológiai Intézet — mai akadémiai intézetünk elődje — alapításáról. S egyebek közt arról is, hogy az új, kis Magyarország kulturális kiadásai több, mint 80%-át tették ki annak, amit a háromszor akkora régi ország költött e célra a háború előtt. Vagyis viszonylag jelentősen megnövelte ezt a befektetést, amelybe beletartoztak a külföldi magyar intézetek és fiatal ösztöndíjasok költségei. S ez utóbbiak közül sokan, hazatérve, tapasztalataik alapján demokratizálni készültek magát a hazai rendszert. A történelmi korrekció lehetősége tehát kialakulóban volt a politika szándékától függetlenül is, hiszen, mondjuk Bibó Istvánt nem azért küldték ki Svájcba, hogy onnan a demokrácia programjával térjen haza. Érdekes egyébként, hogy Klebelsberg az állami irányítás helyett, történelmi hagyományainkra hivatkozva határozottan az önkormányzat elve mellett foglalt állást. „A szabadság nemcsak a tudományos kutatás, hanem a tudományos igazgatás sikerének is nélkülözhetetlen előfeltétele” — írta. „A közigazgatási szabadság jogi formája pedig az autonómia.” Ezért még arra is kísérletet tett, hogy nagy közgyűjteményeinket egy „gyűjteményegyetem” keretében összefogva náluk is a „tudományegyetemeknél és a tudományos akadémiáknál történelmileg kialakult és gyakorlatilag bevált önkormányzati rendszert” vezesse be. Magyary,

akinek munkásságát a tragikus halál éppen most ötven éve zárta le, a jövő feladatait körvonalazva hangsúlyozta, hogy a kultúra terén a kis nemzetek is kiváló szerepet tudnak játszani. A tudománypolitika célját pedig két fokozatban jelölte meg. „Abszolút” célját abban, hogy minél kedvezőbb feltételeket biztosítson a tudományos megismerésnek és hogy ezáltal „a kultúra előbbreviteléhez minél többel járulhassunk hozzá”. Közlebbi, „relatív” célját pedig abban, hogy „a tudományos munka útján” igyekezzék „nemzetközi helyzetünk javítását elérni”.

Most, a kegyetlen XX. század végén, annyi további megrázkódtatás után, ismét a felemelkedés útját kell keresnünk, olyan erővel, amelyben kis nemzetként is töretlenül bízunk lehet. A most követendő tudománypolitikáról ez év elején, a kormány elnökének megtisztelő felkérésére és több tagtársunk véleményét figyelembe véve, megpróbáltam röviden, tézisek formájában megfogalmazni egy olyan koncepciót vagy javaslatot, amely ugyancsak két fokozatban jelöli ki a fő célokat. Eszerint „a tudománypolitika folyamatos, hosszú távú feladata, hogy a kormány a maga eszközeivel biztosítsa a tudomány működésének feltételeit. Tehát szabad fejlődését, saját szakmai szabályai szerint, politikamentességét, autonóm intézményei tevékenységének összehangolását és megfelelő finanszírozását.” Rövid távú, közvetlen feladata pedig, a fentiek mellett, a most következő években az, hogy „különösen szorgalmazza és elősegítse olyan nagy, nemzeti érdekű problémák szakmai elemzését és megoldását, amelyeket Magyarország átalakulása, az Európai Unióhoz való csatlakozása, az ehhez szükséges feltételek megteremtése tűz sűrűtőn napirendre”. Szükségesnek tartottam egyúttal jelezni, hogy az új tudománypolitikának miként kell értelmeznie magának a tudománynak a funkcióját. Eszerint „a tudomány a természet és az ember világának szakszerű megismerésével foglalkozik és eredményeivel az emberi élet és alkotóképesség minőségének javítását segíti elő”. E feladatok kelendő szinten való végzésével a társadalom, a nemzet ügyét szolgálja, és egyben nélkülözhetetlen tényezője az ország nemzetközi kapcsolatrendszerének. Ez áll a társadalomtudományokra, az élettudományokra és más természettudományokra egyaránt.

Mivel e szöveg a *Magyar Tudomány* legújabb, ez évi májusi számában nyomtatásban is megjelent, további részleteire szükségtelen itt kitérnem. Mindössze a hosszabb és rövidebb távú célokhoz szeretnék fűzni néhány reflexiót.

A hosszú távú, folyamatos cél azt feltételezi, hogy állandó, megszakítatlan kapcsolat áll fenn az alapkutató, a kreatív gondolat, annak gyakorlati alkalmazása és az eredménnyel, a produktummal megfelelően élni képes ember, a társadalom között, ami örömet ad mind az alkotónak, mind a használónak. Ha ugyanis e láncolat valahol megszakad, akkor az eredeti impulzus nem érhet el addig, hogy az emberi élet minőségén és alkotó erején javítson. Ez a cél továbbá azt is feltételezi, hogy harmonikus együttműködés áll fenn, széles körben, a különböző diszciplínák között, hiszen a tudomány nemcsak a gazdaság vagy a

technika — egyébként igen fontos — körére korlátozódik, hanem igen sokféle ismeretág együttesét jelenti és összefogását igényli. Egy modern műszaki találmány, újítás gyakorlati alkalmazása, társadalmi méretekben, máris megkívánja szofisztikált feladatok pontos elvégzésére képes technikusok, munkások közreműködését, ebben a megfelelő képzést és oktatást, tehát társadalomtudományi elvek és módszerek alkalmazását, amelyhez annak vizsgálata és felkészítése is hozzátartozik, hogy az adott társadalom e produktummal milyen hatásfokon, miként tud megfelelően élni. A történelmi tapasztalat persze azt mutatja, hogy ez a többdimenziós, bonyolult rendszer, amely minél fejlettebb, annál bonyolultabb, nem egyszer hiányosan működik, és olykor csak akadozva, késedelmesen próbálja üzemzavarait orvosolni. A nemzetközi kitekintés azt jelzi, hogy e hiányosságokon különböző tudománypolitikai irányzatok, helytől és időtől függően, többféle módon próbálnak segíteni. S ezek számunkra nemcsak követhető, pozitív példáikkal, hanem, legalább annyira, olyan hibáikkal is tanulságosak, amelyek másutt, némi átmeneti zavar után, könnyebben orvosolhatók, de amelyeket mi, kisebb teherbírású, kis országként, kevésbé engedhetünk meg magunknak. Megfigyelhető, hogy dekonjunkktúra idején, ha a modernizációs feladatokhoz képest elégtelennek tűnnek a rendelkezésre álló eszközök, az állam a tudománypolitika céljait hajlamos olyan rövidlejáratú programmá szűkíteni, amelytől a befektetés megtérülése hamar várható. A második világháború után, az Egyesült Államok emelkedő időszakában, Vannevar Bush emlékezetes könyvben vázolta fel a tudomány roppant távlatait (*Science, the Endless Frontier*). Utóbb, a kilencvenes évek küszöbén viszont, a gazdasági recesszió hatása alatt, kemény bírálatok, sőt támadások érték e koncepciót, elsősorban alapkutatói programját, azzal, hogy a tudomány nem váltotta be ígéreteit és a hozzájuk fűzött reményeket, nem tudta a gazdaság, az egészségügy stb. bajait orvosolni, — amire e formában nem tett, nem is tehetett ígéretet. Így hát e koncepciót más, gyakorlatibb programmal készültek felváltani, bár e kísérlet következményeit az erős tudományos közélet azután többé-kevésbé ki tudta védeni. De hivatkozhatnánk arra az angol törekvésre is, amelyet a kormány Tudományos és Műszaki Hivatala (*Office of Science and Technology*) képvisel. Eszerint a kutatásra szánt pénzen a *Research Council*-okon át olyan, mindjárt piacra alkalmazható ötleteket kell a kutatóktól megrendelni, amelyeket azután az ipar sietve átvesz és megvalósít. A Hivatal ún. *Foresight*-jelentései lennének hivatva szolgálni az előrejelzés ügyét. A *The Economist* legutóbb nem minden ironia nélkül emlékeztetett ezzel kapcsolatban arra, hogy azok a jeles amerikai tudósok, akiket Roosevelt elnök a harmincas években a jövőbe pillantásra felkért, nem látták előre, egyebek közt, például a televíziót, a műanyagokat, a lézert, meg a lökhajtású repülőmotort. S ez nem az ő hibájuk volt, hiszen a tudomány, a kutatás nem egyszerű, lineáris modell szerint működik. Nem mindig tudni előre pontosan, hogy melyik csírából, esetleg kis szakmából nő ki egy új kutatási ág, szinte váratlanul, és a láncolatból akkor sem szabad kiiktatni az alap kutatásokat, ha azok

haszna nem oly közvetlen és kézzelfogható. Mert nélkülük az egész folyamat előbb-utóbb lefékeződik.

Nyugaton — és részben, ha még nem is annyira, nálunk is — sok szó esik a tudományellenes irányzatok, áltudományok terjedéséről, és arról, hogy ezek ellen miképpen kell és lehet a valódi tudományos kutatás értékeit megvédeni. Különös figyelmet szentel e kérdésnek a Royal Society is. A public relations kiépítése, az eredmények szemléletes bemutatása, az áltudományok leleplezése — több iróniával, mint szigorú komolysággal —, mindez a tüneti kezelés jó eszközei közé tartozik. De még nagyobb szükség volna annak diagnózisára, hogy a társadalmakban mikor, miért duzzad fel a szokottnál magasabbra az irracionális, az indulatok és emóciók szintje. Azé a belső, homályos, szabályozatlan animális erő, amely az emberekben éppúgy mindig benne van, mint az aljvíz a fából készült vitorlás hajókban, amely veszélyessé csak akkor válhatik, ha bizonyos szintet túlhalad. Ennek csökkentését, szublimálását, féken tartását szolgálják az olyan történelmi találmányok és eszközök, mint a politikai demokrácia intézményei, az igazságszolgáltatás, az oktatás, az ismeretek és a kritikai szellem terjesztése és maga a tudomány. Az olyanféle magyarázatokkal szemben, hogy a tudomány, amelyet Galilei korában még megérthettek az emberek, mai fejlődési szintjén már áttekinthetetlené vált számukra, szeretném a figyelmet felhívni arra, hogy Galilei korában az emberek zöme, ha lehet, még kevesebbet értett a tudományból. Az európai, illetve euro-atlanti civilizáció modelljének működési sajátosságait, így gyógyítható vagy krónikus bajait további komplex vizsgálatoknak kell majd alaposabban felderítenie. De az irracionális aljvíz emelkedését, közelebből a tudományellenességet ezen belül, feltehetően, egyik tényezőként az is elősegíti, ha valahol meghibásodik annak a rendszernek a hiánytalan, folyamatos működése, amelyben a tudományt az előzőekben elhelyeztük. Hiba az is, ha a gondolat, a felismerés nem jut el az alkalmazásig és a használatig, az emberig. De hiba az is, ha a tudományt leszűkítjük és kihagyjuk belőle az emberi tényezőt. A tudomány veszélyes — mondják az ellenfelek —, mert olyan pusztító eszközöket teremt, amelyek tönkretétellel fenyegetik természeti környezetünket és az emberi életet. Erre nem elég azzal válaszolni, hogy a tudomány ugyanakkor mily sokat javított az emberi élet minőségén, vagy hogy a tudós csak megalkot valamit, amit azután a politika, a társadalom használ fel gyakorlatilag így vagy úgy, s ha visszaléphetnének a múltba, ami persze nem megy, a tudós akkor sem tehetne arról, ha valaki az oly hasznos találmányokat, mint a kalapács vagy a harapófogó, felebarátai fejbeverésére vagy körmeinek letépésére használja fel. Ez az érv ugyanis csak akkor lenne teljesen igaz, ha a tudomány fogalmát, szűk értelemben, mondjuk csak a technikára korlátoznánk. Márpedig a tudománynak más területekkel, így az ember és a társadalom problémáinak elemzésével is felelősen kell foglalkoznia. A gyakorlati végrehajtás itt sem a tudós dolga lesz, de az eljárások, eszközök elveit itt is neki kell kidolgoznia. A kutatást a *humánium* felé kell kibővítenie. Komplex problé-

mákat több oldalról kell megközelítenie. Bevallhatja, hogy igen keveset tud még a nagyvilágról, de bízhat abban, hogy szubjektív adottságain túlmenően vannak ellenőrizhető, objektív módszerei és ismeretei, amelyek segítségével tovább léphet, és csak azok segítségével léphet tovább ma még ismeretlen területek felé. S éppen ebben különbözik, előnyére, nemcsak az áltudományok híveitől, hanem a posztmodern relativistáktól is, akik csak a szubjektivizmusban biztosak, ami magában véve is ellentmondásnak tűnik.

Tudománypolitikánk rövid távú céljaival, az Európai Unióhoz való csatlakozás szakmai problémáival bővebben közgyűlésünk központi előadása foglalkozik. Erről ezért itt csak néhány szót szeretnék mondani. Tudjuk, hogy Európa történeti struktúrája olyan különböző szintű zónák — epicentrum és peremövezetek — együtteséből épült fel, amelyek egymással állandó kölcsönhatásban álltak. De tudnunk kell azt is, hogy az eltérő szintű zónák együttese, kisebb változatokban, mondhatni az európai kultúra alapképleteként, egy-egy régió, vagy éppen politikai és gazdasági egységet alkotó országon, például Franciaországon *belül* is megtalálható. Feltehető tehát, hogy ez a jövő integrált Európáját is jellemezni fogja, amelynek zónái, bizonyos egységesen előírt alapkövetelmények biztosítása mellett, továbbra is fognak bizonyos eltéréseket felmutatni, a nemzeti sokféleségen túlmenően is. Mindezzel együtt az integráció, ha Európa történetének e legnagyobb és legreményteljesebb kalandja a mi zónánk bevonásával megvalósul, mindegyik érdekelt felet nehéz döntések és feladatok elé fogja állítani. A Nyugatnak be kell látnia, hogy több érdeke fűződik e szegényebb zóna bevonásához, problémái ellenére, mint ahhoz, hogy e zóna, amely erőtaraléka lehetett volna, esetleg nyílt sebbé váljon Európa testén. Ez nyilvánvalóan politikai döntés lesz, de nekünk is meg kell tennünk mindent, hogy a kívánt alapfeltételeket az infrastruktúrától a gazdaságon át a jogharmonizációig mielőbb megteremtsük. Mielőbb, ismétlem, minden nehézség ellenére, mert jövendő pozíciónk és lehetőségeink színvonalát nem kis mértékben befolyásolja majd, hogy a döntés idején milyen felszereléssel rendelkezünk. Végül hadd hangsúlyozzam itt is, megint, az emberi tényező, a humánus szerepét, hiszen legjobb szociológusaink szerint modernizációnk fő akadálya, történelmi sokkhatások súlyos örökségeként, az a társadalmi anómia, elidegenedés, amely nem képes többé bízni abban, hogy értelmes célokért érdemes és lehet erőinket megfeszíteni. Úgy hiszem, nekünk, a Magyar Tudományos Akadémiának is feladata, sőt nemzeti kötelessége, Széchenyi szellemében, hogy a magunk eszközeivel megpróbáljuk megtenni a tőlünk telhetőt az emberi önbizalom, önérzet és céltudatosság erősítése és egy olyan értelmes, reális jövőkép kialakítása érdekében, amely társadalmunkat tetterőssé teszi.

Elnöki megnyitó az MTA közgyűlésén, 1995. május 8. Megjelent: Magyar Tudomány 1995. 6.sz. 633–639. (3809.1)

MAGYARORSZÁG KULTÚRPOLITIKÁJA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN¹

Magyarország az első világháború befejezésekor történelmének egyik legsúlyosabb válságát élte át. Gazdasága szétzilálódott. Erőforrásai kimerültek. Lakosait nyomor, epidémiák és politikai szélsőségek fenyegették. Széleskörű elkeseredést, kiábrándultságot idézett elő annak drámai sokkhatása, hogy a régi, történeti, soknemzetiségű ország területének kétharmada elveszett, és ugyanakkor a nemzet egyharmada az új határokon kívülre került. A menekült — főleg középosztálybeli, értelmiségi — családok ezrei éltek, otthon híján, vagonokban. Az ország a Habsburg Monarchia felbomlásával elnyerte ugyan függetlenségét, de kiszolgáltatott, védtelen helyzetében ennek mondhatni inkább csak jelképes jelentősége volt. Mint egykori professzorom, Szekfű Gyula mondta volt nekem: igen, látszólag szabadok lettünk, de a valóságban inkább *vogelfrei*, az rúg belénk, aki akar. Nemzetközi mozgásterünk leszűkült, igen korlátozott maradt, a kisantant gyűrűjébe zártan, amelyet a nyugati hatalmak támogattak, legalábbis addig, amíg a megosztott Kelet-Közép-Európa kis országait uralmuk alá nem hajtották, előbb az egyik, majd a másik oldalról, bizonyos hódító kedvű, szomszédos nagyhatalmak. Aurélien Sauvageot, aki a húszas években francia lektorként működött a budapesti Eötvös Collegiumban és az egyetemen, emlékirataiban elmondja, hogy saját követsége megróttá, amiért a magyarokkal barátkozott, hiszen azokat inkább megfigyelés, ellenőrzés alatt kell tartani.² De azt is elmondja, nagy elismeréssel, hogy ugyanakkor Magyarország szegényes lehetőségein szinte túlmenően tett erőfeszítéseket kulturális színvonalának emelésére. Erről sokat beszélt annak idején nekem is személyesen.

Az a politikai és társadalmi rendszer, amely az országot, az akut válság után a húszas évek elején egyfajta új konzervativizmus jegyében konszolidálta, stabilizálta, természetesen igen messze volt attól, hogy a modern demokrácia példájának tekintsük. De voltak, elsősorban az új típusú kultúrpolitika terén, olyan pozitív vonásai, amelyek bizonyos szempontból történelmi tanulságul szolgálhatnak az utókornak is. E tanulság, amely azóta másutt is beigazolódni látszott, alapjában véve abban áll, hogy szerény eszközökkel bíró, de fejlesztésre váró országban az emberi erőforrások, az oktatás, a művelődés, a tudomány ügyét kell az egyik olyan fő beruházási prioritásnak tekinteni, amely azután a felemelkedést más területeken is segít mozgásba hozni.

Gróf Klebelsberg Kunó (1875–1932), aki az új kultúrpolitika koncepcióját kidolgozta és mint vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922 és 1931 között gya-

korlatilag is alkalmazta, főnemesi címet viselt ugyan, de a valóságban nem a nagybirtokos arisztokráciát, hanem inkább azt a modern államigazgatási szakember-gárdát képviselte, amely a hivatali pályán találta meg a maga hivatását és megélhetését. A korán árván maradt fiút hiába próbálták meg, apja nyomán, katonaiskolába küldeni: ő inkább a pesti egyetemen végzett, igen szerény anyagi viszonyok között, jogi tanulmányokat, amelyeket franciaországi és — főleg — németországi tapasztalatokkal egészített ki.³ A militarista és gentry hagyományok távol álltak tőle. A vezető rétegek egy részének értetlenségével nem egyszer kellett találkoznia,⁴ a „fajvédő” jobboldaliakkal pedig nyíltan szembe szállnia. Támaszra lelt viszont gróf Bethlen István miniszterelnökben,⁵ aki eleinte a belügyi igazgatásban szerette volna képességét hasznosítani, de igen hamar belátta, hogy a legtöbbet a kultúrpolitika terén várhatja tőle. Klebelsbergnek, a miniszteri posztja átvételekor, 1922-ben első dolga volt kijelenteni, hogy a hazát nem a kard, hanem elsősorban a kultúra emelheti ismét magasra. A letűnt sztálinista rendszer tollnokai, az elmúlt évtizedekben, vagy egyszerűen elhallgatták tevékenységét,⁶ vagy pedig imperialistának, reakciónak bélyegezték, arra hivatkozva, hogy a „neonacionalizmus” jegyében „kultúrfölényt” kívánt elérni. A lényeg azonban nem ezekben az akkori viszonyokra jellemző kifejezésekben kell keresnünk. Ezek nyilvánvalóan elavultak, az akkori politika sok más elemével együtt — bár feltehetően a maguk idejében sem voltak oly veszélyesek, mint azok a kard és erőszak fölényére irányuló célkitűzések, amelyekre azóta is drámai példákat idézhetnénk Kelet-Közép-Európa és a Balkán újabb történetéből. Az újabb hazai kutatások már reális képet tudtak nyújtani az egykori hazai viszonyokról és Klebelsberg kultúrpolitikájának jelentőségéről, indítékairól, feltételeiről.⁷ A mi szempontunkból a lényeg itt az a felismerés volt, hogy a válságba jutott és sokban elmaradt ország felemelkedését elsősorban a kultúra szintjének emelésével, az emberi tehetség kibontakoztatásával lehet elősegíteni. S ez lényegében véve sokban egybecseng azzal, amit a Magyar Tudományos Akadémia alapítója, gróf Széchenyi István írt 1830-ban — persze más körülmények között — arról, hogy nem a természet, hanem elsősorban a „kíművelt emberfők sokasága” teszi a nemzetet nagygyá, míg „az értelmi fejletlenség előbb-utóbb minden bizonynal függésbe hoz.”

Klebelsberg kultúrpolitikájának első eredményei a felsőoktatás és a tudományos intézmények korszerűsítésében mutatkoztak, amihez már működése elején hozzákezdhetett. A népiskolák hálózatának jelentős fejlesztésére, mivel az még több pénzt igényelt, inkább csak a húszas évek második felében tudott sort keríteni. A pénzügyi nehézségek főleg eleinte voltak súlyosak. De Klebelsbergnek már akkor sikerült két új egyetemet létrehoznia — pontosabban a határokon túlról (Kolozsvárról Szegedre, illetve Pozsonyból Pécsre) áttelepítenie, és a megélvő intézményeket — így a debreceni egyetemet is — fejlesztenie.

Megközelítő számítások szerint Magyarországon kultúrára 1900-ban a GDP 3-6%-a, 1925 körül már 9-10%-a jutott.⁸ „Kultúrpolitikám — írta a miniszter

1927-ben — két alapgondolaton épül fel. Emelni igyekszem a magyar nemzet széles néprétegeinek értelmi szintjét... Gondoskodni kell azonban arról is, hogy kellő számban álljanak rendelkezésre oly férfiak, különösen szakemberek, akik teljesen európai színvonalon vannak, hogy így minden működési téren... elsőrangú erőkre támaszkodhassunk.”

Nézzük meg röviden, hogy a két alapgondolatból mit tudott megvalósítani. A népoktatás akkoriban a 4 osztályos elemi iskolák hálózatára épült. Ezeket az iskolakötelezettség értelmében minden 6-10 éves gyermeknek el kellett végeznie. A gyakorlatban azonban ez nem valósult meg hiánytalanul. A gyermekek egy része nem végezte el ezeket az osztályokat. Vagy azért, mert otthon, a falvakban, munkára fogták, vagy azért, mert nem volt elég iskola. Ha igazak az egykorú számok, akkor a Nagyalföldön, például a Kecskemét körüli kiterjedt tanyavilágban, a gyermekek majdnem 47%-a nem végezte el az előírt osztályokat. Érthető, hogy Klebelsberg népiskolai reformjának, amelynek elveit az 1926. évi népiskolai törvény fogalmazta meg, egyik fő célkitűzése volt az elemi oktatás hatékonyabbá tétele, az iskolahálózat fejlesztése, különösen a Nagyalföldön, az aprófalvakban és a tanyavilágban, tehát az ország olyan részén, amelyet korábban meglehetősen elhanyagoltak a régi Magyarország peremzónáival szemben. Klebelsberg nagyszabású akciójának eredményeként 1926–1930 között mintegy ötezer népiskola és tanítói lakás épült fel az alföldi tanyavilágban.⁹ Az első világháború előtt 80 gyermekre jutott egy tanító. Most már „csak” 50-60 gyermekre, ami még mindig túl sok volt, de valami előrelépést mégis jelzett. Javulás volt tapasztalható az írástudás, az alfabetizáció terén is. 1930-ra sikerült elérni, hogy az ország 6 éven felüli lakosságának 90%-a tudott írni-olvasni. Vagyis az analfabéták száma a korábbi 15%-ról 10%-ra csökkent. Ez a szint még mindig elmaradt ugyan Európa fejlettebb, nyugati országaiétól, ahol 3-8% volt az analfabéták aránya, mégis jelentős eredménynek volt tekinthető. Ekkoriban ugyanis ez az arány Bulgáriában 39%, az akkori Jugoszláviában pedig 45% körül mozgott.¹⁰

A Magyar Tudományos Akadémia pár évvel ezelőtt megkérdezte magyar származású, külföldön élő külső tagjait, hogy mi volt hazai neveltetésükben az, aminek utóbb, nemzetközi karrierjük során a legtöbbet köszönték. Szinte egyértelmű válaszuk volt, hogy a régi, nyolcosztályos gimnáziumnak. Magam is tanúsíthatom, hogy ezek a húszas években is magas színvonalon működtek. Főleg azok a jelentősebb állami, illetve katolikus meg protestáns középiskolák, amelyek saját hagyománnyal rendelkeztek. Az új kultúrpolitika ezen felül igyekezett a középfokú oktatásnak azt a szerényebb, de gyakorlatiasabb változatát is széles körűvé fejleszteni, amely a 4 éves ún. polgári iskolák hálózatával főleg a gazdasági pályákra készítette fel a 10-14 éves fiúkat és lányokat.

Klebelsberg másik fő célkitűzése azonban, mint láttuk, a felsőoktatási és tudományos műhelyek segítségével olyan magas szintű, európai látókörrel bíró értelmiségi szakember-gárda nevelése volt, amely minden területen képes a

nemzetközi igényeknek megfelelni. Ezt a célt szolgálta az egyetemek már említett fejlesztése, a nagy közgyűjteményeket (könyvtárak, múzeumok) összefogó, autonóm „gyűjteményegyetem” kialakítása 1922-ben, az első főhivatású tudományos kutatóintézet, a tihanyi biológiai intézet megalapítása is, amely, mint a Magyar Tudományos Akadémia negyven kutatóintézetének egyike, ma is eredményesen működik. 1926 elején, egy természettudományi kongresszus megnyitójában, Klebelsberg azt a tervét is körvonalazta, hogy a német Kaiser Wilhelm Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften Berlin-Dahlem-ben működő kutatóintézeti együttesének mintájára Budapest déli részén természettudományi telepet létesít az egyetem természettudományi tanszékeinek és a felállítandó intézeteknek az elhelyezésére. E nagyjelentőségű tervet azonban nem sikerült megvalósítania.¹¹

S különösen ezt a célt szolgálták a külföldi magyar intézetek, és a „magas műveltség célját szolgáló” külföldi ösztöndíjak, mely utóbbiakat az Országos Ösztöndíjtanács ítélte oda, kellő szakmai ajánlások alapján, azoknak a fiatal pályázóknak, akikről úgy ítélte, hogy megfelelő szakmai felkészültséggel és tehetséggel rendelkeznek. S ehhez járultak a külföldi országok által felajánlott ösztöndíjak is. Az 1924–1934 közti bő évtizedben több mint 1500 magyar ösztöndíjas töltött hosszabb-rövidebb időt külföldön, főleg a jelentős, nagy európai országokban, és azokban, amelyek magyar szempontból különös jelentőséggel bírnak.

A külföldi magyar intézetek, a helyi lehetőségektől függően, többféle funkciót is elláthattak, különböző szervezeti egységek segítségével a közös kereten belül. Működhetett bennük kutatóintézet, könyvtárral, végzett fiatal kutatók számára, főleg a történelem és rokon tudományai terén. Egyes intézetek az ilyen kutatóknak és más ösztöndíjasoknak szállást, internátust is tudtak nyújtani; ilyenek kapták helyenként a Collegium Hungaricum nevet. De művészképzőt is fenntarthatnak, ahol a feltételek erre különösen alkalmasak voltak. A miniszter egyik közeli munkatársa, Magyary Zoltán professzor, 1927-ben úttörő és terjedelmes munkát szerkesztett *A magyar tudománypolitika alapvetése* címen. Ebben kifejtette a tudománypolitika elvi célkitűzéseit és ismertette az ország felsőoktatási és tudományos intézményeit, a külföldi magyar intézeteket is beleértve. Szerinte a külföldi kulturális központokban a tudományos együttműködés fejlesztése érdekében „olyan őrszemek, sőt lehetőleg intézmények” felállítására kell sort keríteni, amelyek a kellő szakmai információk cseréjét elősegítik. Ezeknek „tisztán tudományos jellegű” működést kell kifejteni, „az illető ország tudományos köreivel eleven és erős kapcsolatot” kiépíteniök, aminek feltétele, hogy szakmai súlyukat el tudják ismertetni. Így válnak alkalmassá arra is, hogy az ösztöndíjasok, a fiatal tudós generáció nevelésében szerepet vállaljanak. A munkához írt előszavában Klebelsberg külön hangsúlyozta, hogy „e külföldi kapcsolatok ápolása annyival fontosabb, mert a nagy kultúrnemzetekkel való ilyen állandó és intézményes érintkezés nélkül a jövőben is mindig egy évtizeddel

megkésve követhetnék az európai fejlődést, aminek a múltban is annyiszor kárát láttuk." Számunkra persze ez túl optimista kijelentésnek tűnik, miután a sztálinista rendszer e kapcsolatokat jórészt felszámolta és így még több időt vesztettünk.

Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy a külföldi ösztöndíjak és intézetek e Klebelsberg-féle programja nem a semmiből született. Sikeressé éppen azért válhatott, mert olyan előzményekre és kezdeményezésekre építhetett, amelyek évszázados történelmi trendek, tehát létező folyamatok természetes velejáróinak, tüneteinek tekinthetők. Ezek a trendek a peremzónák, így a kelet-közép-európai régió és a fejlettebb zónák, az epicentrum kölcsönhatásának funkcionálásából adódtak Európa történelmi modelljén belül.

Az egyik ilyen trend volt, már a középkor óta, az úgynevezett peregrináció, vagyis az, hogy magyarországi és más fiatalok egy része külföldi egyetemeken, intézményekben fejezte be tanulmányait, ahonnan korszerű ismeretekkel hazatérve biztosítani tudta egy európai látóköri és magas színvonalú intellektuális egyházi majd világi elit folytonosságát. A legkorábbi kapcsolatok, érthető módon, Rómához fűződtek, ahol azután a XVI. század óta a *Collegium Hungaricum* — *Germanicum* intézményesen nevelte az egyházi vezetők egész sorát, és ahonnan a XVIII. században a piarista rend magyar és lengyel tagjai ültették át hazai iskoláikba a *recentior philosophia* elveit. De a francia egyetemek magyar diákjairól is tudunk már a XII. század óta. A reformációt követően pedig a magyarországi protestáns felekezetek is kiépítették a maguk igen jelentős ösztöndíjas hálózatát a német, holland, svájci, angol egyetemeken. Történelmi perspektívából nézve tehát Klebelsberg kultúrpolitikája egy hosszú folyamatnak nyitotta meg újabb, jobban szervezett fejezetét, amely az ő halála után is tovább fejlődött, folytatódott, sőt 1945 után is újjáéledt, amíg a sztálini rendszer erőszakosan el nem vágta e létfontosságú szálakat Európa testén belül. Szerencsére csak egy időre, mert a kapcsolatok újraépülnek és még elevebben működnek majd akkor is, amikor a sztálini hódítás csak a távoli múlt rosszemlékű fejezeteinek egyike lesz a történelem lapjain.

A másik trend, a külföldi történelmi, levéltári kutatásoké, ugyancsak jelentős múltra tekinthetett vissza. Rómában magyar jezsuita történészek, egy jelentős adatgyűjtő iskola képviselőiként, már a XVII. század óta kutattak magyar vonatkozású dokumentumok után. Az egyház központi levéltári anyaga fontos volt Európa más országai számára is. De Magyarország számára, ha lehet, még fontosabb, hiszen a magyar királyi levéltár középkori anyaga a Dunába veszett 1526-ban, amikor a mohácsi vereség után az udvar elmenekült Budáról a török sereg elől. Saját központi levéltárat pedig az ország hosszú ideig ezután sem tudott kiépíteni, hiszen a Habsburg Monarchia keretébe került, sőt részben, egy időre, török uralom alá is. Ez a tény az újabb kort illetően is fontossá tette a külföldi levéltárak anyagának kiaknázását. Ezzel a Magyar Tudományos Akadémia már alapítása után foglalkozni kezdett. Történettudományi Bizottságának

megalakulása (1854) után főleg a fontos XVI–XVII. századi bécsi forrásanyag kiaknázásával, a *Monumenta*-sorozatok közzétételével folytatott. A római kutatók akkor nyertek új lendületet, amikor XIII. Leó pápa a vatikáni titkos levéltárat megnyitotta a kutatók előtt. Sorra alakultak meg itt különböző országok szakkönyvtárakkal felszerelt történeti intézetei, akadémiái. A magyar tudósok közül, akik e lehetőséggel élni kívántak, Fraknói Vilmos, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára, majd alelnöke szerezte a legtöbb érdemet. Ő indította el a *Monumenta Vaticana* c. forráskiadványt, amelynek első kötetei már 1884-ben megjelentek. S az ő kezdeményezése nyomán, egy általa adományozott és könyvtárral is felszerelt villában alakult meg 1895-ben a Római Magyar Történeti Intézet, amelyről, e centenárium alkalmából, nemrég emlékeztek meg egy konferencián. Fraknói felajánlására az intézetet 1913-ban a magyar állam vette át, szakmai irányításáról pedig a Magyar Tudományos Akadémia egy külön bizottsága gondoskodott, Berzeviczy Albert elnökkel az élén. Az új intézetnek 1914 őszén kellett volna megnyílnia, de a valóságban erre már csak a háború után kerülhetett sor, a művészettörténész Gerevich Tibor vezetése alatt, aki az olasz–magyar kulturális kapcsolatokban azután is jelentős szerepet vitt, hogy a budapesti egyetem professzora lett. A Klebelsberg-féle kultúrpolitika tehát meglévő alapokra építkezhetett. 1927-ben új épületben, kibővült tevékenységi körben kezdte meg működését a Római Magyar Akadémia, amelyben természetesen tovább élt a történeti intézet — a történelmet a legszélesebb értelemben értve —, otthont kaptak a fiatal kutatók, ösztöndíjasok, leendő olasz nyelvtanárok, sőt művészek is.¹² Ehhez járult, katolikus teológusok képzése céljából, valamivel utóbb, a Pápai Magyar Intézet. Azt mondhatjuk, hogy a harmincas években a Római Magyar Akadémia szerepe, egymást követő, jeles vezetők alatt, egyre jelentősebb lett. Évkönyveket (*Annuari*) és *Documenti italo-ungheresi* címen könyvsorozatot tett közzé és kiállításokat rendezett. Jeles íróink, költőink utóbb is nosztalgiával emlékeztek arra, hogy a háború után 1947-ben még Rómában tölthették a szabadság múlandó perceit, mielőtt a vasfüggöny a Duna vidékét elzárta a nagyvilágtól.¹³

Megvoltak a kellő előzmények és feltételek Ausztriában, Bécsben is. Itt már 1623 óta működött a Pázmány Péter érsek által alapított magyar papnevelő intézet, a *Pazmaneum*, 1741-től pedig a francia nemesi akadémiák mintájára alapított *Theresianum*, amelyben eleinte jezsuiták nevelték, igényes szinten, a Monarchia — és benne Magyarország — politikai elitjének utánpótlását. A XX. század elején Bécs, a maga alapvetően fontos forrásanyagával, a magyar történetkutatásnak egyik fő műhelye lett, hiszen ott kezdte pályáját Szekfű Gyula meg Eckhart Ferenc, a Haus- Hof- und Staatsarchivot Károlyi Árpád, a Hofkammerarchivot pedig Thallóczy Lajos, a Magyar Történelmi Társulat elnöke vezette. Bécsben a Monarchia felbomlása, Ausztria és Magyarország szétválása után is, a badeni egyezmény értelmében, állandó magyar levéltári delegáció működött és a mai napig is működik. Az egykori magyar nemesi testőrség Fischer

von Erlach által épített, remek palotájában Klebelsberg 1924-ben hozta létre, már kialakult kezdetek nyomán, a Bécsi Magyar Történeti Intézetet, az immár nyugdíjba vonult Károlyi Árpáddal az élén. Ez az új Collegium Hungaricum szervezetén belül működött, amelyben otthont és kitűnő szakkönyvtárat találhattak az ösztöndíjasok. Főként pedig azok a történész-kutatók, akik a bécsi levéltárak ekkoriban frissen megnyílt XVIII–XIX. századi anyagának tárták fel igen fontos magyar vonatkozásait, nem utolsósorban az 1848)49-i forradalom és szabadságharc meg a nemzetiségi kérdés történetét illetően.¹⁴ A Magyar Történelmi Társulat, amelynek 1917 óta, Thallóczy halálát követően, Klebelsberg volt az elnöke, *Fontes Aevi Recentioris* címen új forráskiadvány-sorozatot indított az újabb kori dokumentumok közzétételére. A könyvtárat, amelyben még magam is dolgoztam a harmincas évek közepén, 1949 után szétszórták, az épületet pedig elkótyavetyélték annak az ostoba barbárságnak a jegyében, amely az egész akkori rendszert jellemezte.

Harmadik helyen az 1923-ban létrehozott berlini Collegium Hungaricumot kell említenünk, amelynek közvetlen előzménye a berlini egyetem keretében már 1917 óta működő magyar intézet volt. A fiatalon elhunyt, kitűnő Gragger Róbert vezetése alatt ez az intézmény főleg a nyelvészet iránt mutatott erős érdeklődést, de folyóiratában (*Ungarische Jahrbücher*) és könyvsorozatában (*Ungarische Bibliothek*) néprajzi, régészeti, történelmi tanulmányokat is közölt.

A Párizsi Magyar Intézet nem fejlődött Collegium Hungaricumá, de mint egykori franciaországi ösztöndíjas, személyes tapasztalatból mondhatom, hogy fontos szerepet vitt, részben szakkönyvtárával, de főleg 1923-ban indult, *Études Hongroises* című folyóiratával, amely utóbb, 1943-tól, a budapesti Teleki Intézetrel közösen látott napvilágot *Revue d'Histoire Comparée* cím alatt. Franciaországgal ugyanis nem voltunk hadiállapotban és így az intézet a háború alatt és után is tovább működhetett.

Klebelsberg e kultúrpolitikája egy sor más, kisebb kezdeményezéssel is próbálkozott, és utóbb újabb műhelyek létrehozásával is folytatódott. Elmondhatnám még személyes emlékeimet a New York-i Hungarian Reference Libraryról, amely utóbb a harmincas években keletkezett, és amelynek Feleki Károly buzgalmából született Hungarica-gyűjteményét azután hadizsákmányként a Columbia University kapta meg. Vagy a stockholmi magánegyetem magyar intézetéről (*Ungerska Institutet*), amely az azóta sajnos elhunyt nemzetközi hírű nyelvtudós, Lotz János, egykori évfolyamtársam és barátom vezetésével jelentős szerepet vitt a második világháború alatt: amellet, hogy meghonosította Svédországban a modern nyelvészet módszereit, Lotz magyar tárgyú könyvsorozatot adott ki, és diplomáciai úton ő juttatta el hozzánk, Budapestre, az új angol és amerikai szakirodalmat. Ez az intézet, sajnos, már ugyancsak nem létezik. De nem sorolhatunk itt fel minden egykorú vagy korábbi kezdeményezést. Talán ennyi is elég ahhoz, hogy az intézetek, mint szakmai kutató és nevelő műhelyek eredeti céljairól és történeti szerepéről világos képünk legyen. Ezt a szerepet a sztálinista rendszer

úgy próbálta eltorzítani, hogy megszakította a külföldi ösztöndíjak, tanulmányok hagyományát. Tudományos műhelyek helyett pedig olyan uniformizált és sablonos úgynevezett „kulturintézeteket” kívánt fenntartani, amelyek, a maguk nem mindig szakemberekből álló személyzetével, a kormányzat más szerveihez hasonlóan, csak központi, bürokratikus előírások szerint, mondhatni titkosrendőri ellenőrzés alatt működhettek, hiszen az adott rendszerben minden alá volt rendelve a szovjet irányítású politika szolgálatának. Ez ugyan sosem sikerült mindenütt teljesen, de igen sok kárt okozott. E nehéz helyzetből csak lassan, fokozatosan lehetett újra felemelkedni a rendszer lazulása, majd bukása időszakában. A magam részéről, mint történész, már 1984-ben azt követeltem a Századok hasábjain,¹⁵ hogy ezeknek az intézeteknek adják vissza eredeti rendeltetését, szabadságát és tudományos rangját, tekintélyét. Nézetünk szerint elsősorban az olyan jelentős hagyományokkal és sajátos szakmai profillal rendelkező, nagy intézetek támogatására kell az erőket összpontosítani, mint Róma, Bécs, Berlin, Párizs, amelyek mellé felzárkózhatnék egy régóta tervezett londoni központ, és talán egy poraiból feltámasztott műhely az Egyesült Államokban. Ezeknek, minden politikától mentesen, olyan elismert tudományos színvonalon kell működniük, amely lehetővé teszi a párbeszédet a befogadó ország intellektuális elitjével. Ez az, ami mindkét fél jó érdekeinek megfelel, ami a jó történelmi hagyományokat folytatni képes, és egyben, a maga területén előkészíteni, hogy Európa teste az integráció jegyében valóban egybeforrjon.

A kultúrpolitika és főleg a tudománypolitika persze nem azonnal, hanem később, egy-két nemzedék múlva hozza meg eredményeit. És nem is mindig feltétlenül annak az időszaknak a szándékait valósítja meg, amelynek feltételei közt létrejött. Ezt nemcsak mint történész, hanem mint kortárs és szemtanú is állíthatom. Bizonyos értelemben ugyanis jómagam is a húszas-harmincas évek e tudománypolitikájának és intézményeinek vagyok neveltje, produktuma. A fő szerep neveltetésemben, a Trefort utcai „mintagimnázium” után, az Eötvös Collegiumnak jutott, majd pedig azoknak a Klebelsberg kultúrpolitikája által rendszeresített, külföldi ösztöndíjaknak, amelyek lehetővé tették, hogy Párizsban, majd Londonban folytathassam tanulmányaimat. S ebben nem voltam egyedül. Az Országos Ösztöndíjtanács évi jelentéseiből szinte név szerint megismerhető a szakmai értelmiségnek az a nemzedéke, amelynek módjában volt értékes nemzetközi tapasztalatokat szereznie. S e nemzedék, amikor hazatérve saját területén már valamennyire szóhoz juthatott, nem a húszas évek régi Magyarországot, annak elavult társadalmi-politikai struktúráját kívánta megőrizni, hanem, éppen ellenkezőleg, azt a nagyvilágban szerzett tapasztalatok nyomán modern, demokratikus irányban készült átalakítani. Más kérdés, hogy ebben útját állta akkoriban Hitler, a világháború, majd egy rövid intermezzo után Sztálin. Klebelsberg nagyvonalú kultúrpolitikája tehát nem az adott hazai viszonyok hagyományait örököltette át a következő nemzedékre, hanem utat nyitott számára a továbblépés, a modernizáció felé. S ez, ha lehet, még hangsúlyosabbá teszi azt, ami ben-

ne történelmi érdemnek tekinthető. Európai szintű és távlatú kultúrpolitika volt, amely megmutatta, hogy az adott, korántsem kedvező feltételek közt és azok számos negatív velejárója ellenére is lehet Magyarország folyamatos részvételét Európa kulturális fejlődésében megfelelően biztosítani.

Jegyzetek

- 1 E szöveg rövidebb változata Ungarns internationale Lage und Kulturpolitik nach dem ersten Weltkrieg címen előadásként hangzott el Bécsben, 1995. november 6-án tartott Klebelsberg emlékülésen.
- 2 Aurélien Sauvageot, Magyarországi életutam. Bp. 1988.
- 3 Életrajzára pontos részletek: Huszti József, Klebelsberg Kunó életműve. Bp. 1942.
- 4 Tőkéczy László, Klebelsberg középosztály-felfogása és politikája. In: Zombori István (szerk.), Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged 1995, 20–45.
- 5 Romsics Ignác, Bethlen és Klebelsberg. Uo. 13–19.
- 6 Az ötvenes évek viszonyaira legjellemzőbb összefoglalás: A magyar nép története. Rövid áttekintés. Bp. 1952, egyszerűen nem is beszél róla.
- 7 A Klebelsberg-féle kultúrpolitika jelentőségének újra felfedezését és az egykorú viszonyokkal való összefüggésének bemutatását kezdeményezte Glatz Ferenc, Történetíró és politika. Bp. 1980, és uő, Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. Századok 1969, 1176–1200. Uő, Történetírás korszakváltásban. Bp. 1990; és uő (szerk.), Klebelsberg Kunó. Tudomány, kultúra, politika. Válogatott beszédei és írásai. Bp. 1990.
- 8 Romsics Ignác, Kultúrpolitika és szellemi élet. In: Balogh Sándor (szerk.), Magyarország a XX. században. Bp. 1986, 163.
- 9 Mészáros István, Klebelsberg Kunó az iskolareformer. In: Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged 1995, 46–63.
- 10 Romsics I., i.m. 164.
- 11 Ladányi Andor, A „magyar Dahlem”. Történelmi Szemle 1995, 304–316.
- 12 Sárközy Péter, Kései sirató a Római Magyar Akadémiáért. Hítel 1991, 19. sz. 60–63.
- 13 Lengyel Balázs, Két Róma. Bp. 1995.
Csorba Győző, A város oldalában. Pécs 1991.
- 14 Ujváry Gábor, Klebelsberg Kunó és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. In: Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged 1995, 64–101.
- 15 Kosáry Domokos, A magyar történettudomány teendői és szervezeti kérdései. Századok 1984, 832–859.

Megjelent: Európai Utas 1995, 4. sz. 28–31. (3957)

BÚCSÚ A VESZPRÉMI AKADÉMIAI BIZOTTSÁGTÓL

Elnök úr! Hölgyeim és Uraim!

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm a VEAB ezévi közgyűlését, amelyen ismét alkalmunk volt meggyőződni arról, hogy Regionális Bizottságunk — ahogy már megszoktuk —, jól működik és jól működött. Nem először vagyok itt. Szeretném előrebocsátani, hogy a közelmúltban Bécsből Budapest felé tartva, alkalmam volt Győrben megállni és résztvenni a VEAB által rendezett megyei akadémiai napon, ahol az volt a benyomásunk, hogy számos kutatónkat érdeklí a minősítés új rendszerével kapcsolatban felmerült problémák egész sora. Legalábbis ott ezek a kérdések merültek fel. Mivel még Budapesten is dolgunk volt, nem tudtunk mindenre ott válaszolni. Ezért kilátásba helyeztem, hogy ha kérdéseiket írásban elküldik, akkor Veszprémben ezen a közgyűlésen válaszolni fogunk ezekre, esetleg olyanokra is, amelyek még felmerülnek. Éppen ezért, felkértem Harmathy Attila professzor urat, aki az Akadémia Doktori Tanácsának az elnöke, tehát a legilletékesebb arra, hogy minősítési rendszerünk változásait, jelenét, nehézségeit — amelyekkel ő küszködik a legjobban — ismeri, hogy kísérjen el. Az írásban kapott kérdésekre, vagy szóban esetleg felmerült további kérdésekre tehát ő fog válaszolni.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Azt hiszem, a VEAB közgyűlése volt a regionális rendezvények közül az első, amelyen e tisztség átvétele után alkalmam volt résztvenni, és talán ez most az utolsó.

1996 májusában lezárul az az időszak, az a két ciklus, amelyet egymás után az Akadémia élén eltöltöttem. Ilyenkor az ember végiggondolja, hogy vajon mi minden történt az elmúlt esztendőök során. Akkor, amikor ezt a tisztséget 90-ben átvettem, azt az elvet tűztük ki magunk elé, hogy az értékmegőrzés és a megújulás elveit fogjuk követni. Továbbá ezzel kapcsolatban azt, hogy minden politikai akció beavatkozását azonnal, a legkeményebben visszautasítjuk, és megvédjük a szakmát és a tudományos kutatás szabadságát bármiféle intervenciók kísérlet ellen.

További alapelvünk az volt, hogy mivel kutatói gárdánk — és most első-sorban kutatói gárdának az akadémiai kutatóintézetekben összpontosuló részére gondolok — nagy nemzeti értéket képvisel a jelen és jövő számára egyaránt,

ezt nem engedjük szétverni és nem engedjük közvetlen állami irányítás alá helyezni, hanem, miután már így alakult a helyzet, megvédjük az Akadémia erője alatt.

Végül, de nem utolsósorban célunk volt az is, hogy azt a mesterségesen létrehozott szakadékot, amelyet az elmúlt rendszer az egyetemek és Akadémia között kiasott megszüntetjük, és szoros együttműködést alakítunk ki az egyetemek, a magyar felsőoktatás és az Akadémia között.

Azt hiszem, ezek az alapelvek helyesek voltak. Kezdjük azzal, hogy mi a megőrzés és a megújulás. Sajnos, későn érkezte, csak a végét hallottam a mezőgazdaságról szóló előadásnak, de abból is kitűnt, hogy az értékmegőrzés milyen fontos lett volna ott is. Azt hiszem, ez ma már mindenki előtt nyilvánvaló. Rengeteg demagóg, radikális hangot hallottunk abban az időben, 90-ben. Hogy kell mindent szétverni, milyen síneket kell felszedni, képletesen szólva, hogy mindenki mondjon le az akadémiai tagságáról, tudományos fokozatáról stb.

Ezek életveszélyes ostobaságok voltak, amelyeket a legkeményebben visszautasítottunk. Az értékmegőrzés akkor is, azóta is olyan bevált elv, amelyet a jelenben és a jövőben is követnünk kell. De ugyanilyen fontos volt a megújulás is. Hiszen az Akadémia is magán viselte annak a nyomásnak a következményeit és nyomait, amely az egész országra ránehezedett, és torzítást okozott az intézményrendszerünkben. Ez áll az intézethálózatra is.

A megújulásra továbbra is szükség van. A feltételek, amelyek között az Akadémia új kutatóhálózata kialakult a 60-70-es években, jól ismertek. Természetesen nem sztálinista intézethálózat volt. Ez volt az egyik legocsmányabb vád, ami az Akadémiát érte, mintha Magyarországon nem Klebelsberg alakította volna az első kutatóintézetet, éppen itt, Tihanyban, és mintha nem minden fejlett országban jöttek volna létre ilyen önálló, főhivatású kutatóintézetek. De természetesen az adott feltételek között, profilban, kutatási lehetőségekben, a nemzetközi politikai rendszer alakulásának megfelelően lehetett dolgokat kiépíteni. Ez a helyzet azóta gyökeresen megváltozott. Arra kell törekedni, hogy az új feltételeknek megfelelően rugalmas, mozgékony, olyan kutatóhálózatot alakítsunk ki, amely lehetővé teszi, hogy a hozzáadott szellemi érték, amivel még rendelkezünk, lényegesebb nagyobb, még nagyobb legyen mint eddig, és ne az anyagi beruházások domináljanak, amelyekhez a lehetőségeink nem lennének elegendők.

Annak idején, elsősorban az ellen kellett küzdeni, hogy a meglévő értékeinket ne hagyjuk veszély érje, most talán arra kéne vigyáznunk, hogy a megújulást helyezzük előtérbe. Már csak azért is, mert amikor a pénz szűkében van, akkor a belső feszültségek érthető módon kieleződnek.

Mindannyiunkat a nagy Köztestület fog össze egységbe, és nagyon őszintén remélem, mert eddig is ezt tapasztaltam, hogy ennek a Köztestületnek tagjai nagy többségükben pontosan felismerik, hogy a harmóniában, együttműködésben, egymás megértésében van az erőnk. Ez az egyetlen lehetőségünk arra is, hogy a nehéz időket átvészeljük, minthogy egyetlen lehetőségünk volt arra, hogy ezeken az elmúlt esztendőkön talán nem kevés eredménnyel átestünk.

Az Akadémiai Törvényről már két éve beszéltem itt. Nem fogom újra elismételni az akkor előadottakat, de azt hiszem bevált amit mondtam róla. Az Akadémiai Törvény egyes pontokon vitatható, de szerintem olyan pozíciót biztosít az Akadémiának, amelynek sokkal több lehetősége van, mint ahogy azt egyesek sejtették. Rajtunk, Önökön fog múlni az, hogy a jövőben ezekkel a lehetőségekkel hogyan sikerül élni. Az anyagi nehézségek természetesen — mondom — a belső vitákat kiélezhetik, az intézmények vagy éppen a tudományágak között. Vajon most ugyanaz a súlypontozás lenne érvényes, mint 1960-ban, amikor két zárt világ között Magyarország egy titkos folyosót képezett, lehetett jobbra-balra közlekedni? Tehetséges emberek kihasználták ezt, bizonyos tudományágak máig hatóan profitáltak ebből, a helyzet azonban alapvetően megváltozott.

Roosevelt annak idején megkérdezte a 30-as években Amerika vezető tudósait, hogy mondják meg neki, melyek azok a nagy újdonságok, amelyek most várhatók. Hogy ahhoz igazítsa a politikát. Kiderült, hogy a legkitűnőbb tudósok olyan dolgokat nem tudtak, nem is tudhattak jelezni, mint a jet-hajtású repülőgép, a lézer, a műanyag stb. A tudomány, elsősorban az alap kutatás, és itt az Akadémián a fő területünk az alap kutatás, nyilvánvalóan nem holnapra fogja a közvetlen forinthatasgot behozni, de ha nem műveljük, ha műveletlenül hagyjuk az alap kutatások területét, akkor megáll a folyamat, és a végén nem lesz alkalmazott kutatás sem.

Tavaly Oláh Nobel-díjas kémikusunk elmondta az Akadémián tartott beszédében, hogy az alap kutatások és az alkalmazott kutatások nem választhatók szét. Persze, hogy nem választhatók szét, minthogy nem választható szét a Budapestről Szombathelyre tartó vasútvonal sem. Ez nem azt jelenti, hogy minden állomásfőnök az egész útvonalért felelős, mindenkinek megvan a maga területe, a mi feladatunk mondjuk Budapeستől Veszprémig, Veszprémtől kezdve pedig az alkalmazott tudományé. Ez egyetlen összefüggő folyamat, amelynek végig, egyhuzamban kell működnie, megakadás nélkül. Az ötlet, a látszólag, pillanatnyilag bizonytalan és előre ki nem számítható gondolkodás, az alap kutatás terén, folytatódik és a végén eljut az alkalmazásig. Ennek a harmóniáját, folytonosságát kell biztosítani. A mi közvetlen feladatunk ez a szakasz, Budapest és Veszprém között, ezen kell dolgoznunk. Ez azt is jelenti, nehéz arra válaszolni, ha tőlünk a politikai vezetés azt kívánja, mondjuk meg, melyek az igazi prioritások. Ez engem arra emlékeztet, mint amikor Bertrand Russelt, a híres angol filozófust egy amerikai milliomos levélben megkereste: Uram, azt hallottam, hogy ön Anglia legnagyobb gondolkodója. Küldök Önnek 1000 dollárt, küldje el nekem öt legnagyobb gondolatát. A tudomány kérem nem így, és nem lineáris modellben működik. Szerencsére kiszámíthatatlan, mert különben fantáziánkat meghaladó dolgok nem is jöhetnének létre. Már pedig létrejöttek és létre fognak jönni. Nekünk ezt a mozgási szabadságot, a kutatás lehetőségét, az alapfeltételek biztosítását kell valamennyi területen létrehozni és biztosítani,

mert nem tudjuk ma még, hogy melyik területen, hol nő ki az az aranyágacska, amely óriási lehetőségeket nyújt az országnak, az emberiségnek és természetesen a kutatóknak, a tudósoknak is.

Ezt a mozgási szabadságot kell biztosítanunk, méghozzá egy olyan helyzetben, amikor nemcsak nálunk szokás azt kérdezni, hogy ebből jövőre hány forint jön be, mert pénzügyi szakembereinket ez érdekli. Egész Európában, de Amerikában is van pillanatnyilag egy olyan tendencia, amely azt sürgeti, hogy erre a közvetlen haszonszerzésre kell rátérni. Nekem legutóbb Heidelbergben panaszkodtak erről, de ilyen kísérlet történt a Clinton-adminisztráció trónralépésekor Amerikában is.

Tavaszi közgyűlésünk idején sok szó volt az áltudományok terjedéséről. Nem akarok kitérni arra, hogy ha véletlenül a Magyar Televízió olyan erőt fektetne a magyar tudományos eredmények propagálásába, mint amennyi zöldséget a világgá kürtől, gyanútlan közönség és hiszékeny emberek számára — nem akarom részletezni, mert személyi jogokat nem akarok sérteni —, ha tehát annyit fordítana a televízió a tudományos ismeretterjesztő és racionális ismeretek terjesztésére, akkor lényegesen jobban állnánk, nem volna kétséges az, hogy a tudomány megbecsülése miért csökken.

Azt hiszem, alapjában véve nem csökkent, az emberek jóhiszeműen, jóakarattal és talán újabban demagógia nélkül is úgy gondolnak a tudományra, hogy talán mégiscsak várható valami tőle.

Ehhez itt az Akadémián jó belső együttműködésre van szükség. Nem fordulhat elő olyasmí — nem véletlenül mondom —, hogy egy kuratóriumi elnök saját intézményének jóval nagyobb összeget akar kiutaltatni, mint amennyit szántak neki, és azt másoktól elvenni. Ezt nem tartom korrekt eljárásnak, nem is tartom összeférhetőnek. Nem tartom helyesnek azt, ha lobbyk alakulnak az Akadémián belül. Ezeknek politikai színezetük van, és nem a megújulás, hanem a visszarendeződés felé vezetnek és mutatnak. A legutóbbi elnökségi ülések egyikén külön felhívtam a figyelmet arra, hogy amikor anyagi nehézségek vannak, és amikor általános tisztújításra kerül a sor, akkor ne engedjük ezeket a lobbykat és azok politikai színezetét érvényesülni. Tartsuk meg az Akadémiát tisztán szakmai tudományos testületnek, ahol mindenki véleményét és személyiségét egyformán becsüljük, és nem külső erőkkal, vagy önérdekkel próbáljuk az egyensúlyt és a harmóniát megbontani. Azt hiszem, mondhatom így érdektelenül, miután májusban, két ciklus befejezése után harmadszor megyek nyugdíjba: először akaratom ellenére 1949-ben, másodsor megérdemelten 1989-ben, harmadszor, szintén megérdemelten, 1996-ban.

Valahányszor itt jártam Veszprémben vagy más akadémiai területi bizottságban — és ha lehetett, mindig eljöttem —, nagyon jól éreztem magam, mert úgy láttam, hogy a nagy tudományos közösségen belül a regionális központok valóban otthont nyújtanak. Ezt az otthonos légkört azonnal érzékeli, aki sokat

érintkezik közönséggel, például mint tanár — és én annak indultam valaha — kell hogy érzékeljen.

Azt kérem az Akadémia területi bizottságaitól és a VEAB-tól különösen, hogy azokat az alapelveket, amelyeket az elején körvonalaztam, és amelyeket továbbra is fontosnak, követendőnek tartok, próbálják szem előtt tartani, védjék meg ezt a közttestületet minden nehézségtől, fenyegetettségtől, nem kívánatos erőttől. Tartsák meg azokat az eredményeket, amelyeket nem kis erőfeszítéssel sikerült elérni, és használják ki még jobban az eredményekben rejlő lehetőségeket, mint ahogy az nekünk sikerült.

Kívánok jó munkát a továbbiakban, s mivel őseim közül sokan bányamérnökök voltak, azok köszöntésével szeretnék Önöktől is búcsúzni: Jó szerencsét!

Beszéd a VEAB közgyűlésén, 1995. december 9. (megjelenés alatt: VEAB Értesítő 1966, Új Horizont 1996.) (3965.1). Előző veszprémi beszédek: 1990. december 15; megjelent: VEAB Értesítő 1991, 5–6; (2443) 1993. december 11; megjelent: VEAB Értesítő 1994, 12–17. (3313)

ALAPKUTATÁS: JELEN ÉS JÖVŐ

Az európai tudományos akadémiákat összefogó szervezet, az *All European Academies* — rövidített nevén *Allea* — pár hónap múlva, 1996 márciusában, itt, Magyarországon tartja soron következő közgyűlését. E jelentős találkozókat kétévenként rendezik. Az előzőkre 1994-ben Párizsban, illetve 1992-ben Stockholmban került sor. Ez a svédországi ülés fordult annak idején a volt szovjet hatalmi zóna országainak kormányaihoz, hogy a tudományos kutatást az újjáalakulás minden nehézsége közt is támogassák. A Magyar Tudományos Akadémia kezdettől fogva aktív szerepet vitt az *Allea* munkájában, a szűkkörű irányító testület, a *Steering Committee* tagjaként is. A budapesti találkozón részt vesznek valamennyi európai akadémia vezető személyiségei mellett az olyan nagy, nemzetközi szervezetek, mint a *European Science Foundation*, az *Academia Europaea*, valamint a *European Commission* tudományos kutatási igazgatósága (*Directorate General XII: Science, Research and Development*) képviselői is. Ezt követően pedig, a szabályoknak megfelelően, két éven át, az újabb találkozóig, a Magyar Tudományos Akadémia fogja az *Allea* irányító testületének elnöki tisztjét betölteni.

Mindezt nemcsak annak jelzéseként tartottam szükségesnek előrebocsátani, hogy Akadémiánk nemzetközi megbecsülése elég jó szintet mutat. Számunkra azért is fontos e találkozó, mivel a fórum három munkacsoportja olyan témákról fogja itt jelentését megvitatásra előterjeszteni, amelyek bennünket is közelről érdekelnek. Az első munkacsoport jelentése *The Relevance of Basic Research in Society* cím alatt az alapkutatások helyzetét, problémáit elemzi. A másodiké a felsőoktatás és a kutatói utánpótlás jelen és jövő feladatait: *Research Training and Higher Education in Europe for the New Millennium*. A harmadiké pedig, a Royal Society javaslatára, a szellemi tulajdonjogok (*Intellectual Property Rights*) problémáival foglalkozik, amelyek előbb-utóbb ugyancsak nagy jelentőséget kapnak majd Európa e zónájában is. Akadémiánk képviselői mindhárom jelentés előkészítő munkájában részt vettek.

A mai alkalommal magam is megint az alapkutatások témájából szeretnék kiindulni, illetve ahhoz visszatérni, részben a májusi közgyűlésen mondottak folytatásaként. Talán feltűnő — ha nem is véletlen —, hogy e téma most itthon és külföldön egyaránt ily külön figyelemben részesül. Hiszen sokan, joggal hangsúlyozták már, hogy ez csak egyik, aligha szeparálható részét érinti annak az egybefüggő folyamatnak, amely a gondolattól a megvalósításig vezet, ha nem

is minden diszciplínában azonos módon. Nobel-díjas kémikusunk, Oláh György, pár hónappal ezelőtt ebben a teremben nyilatkozott erről így: „A tudományban az alap kutatás és az azon alapuló alkalmazott kutatás nem jelent két, egymástól elválasztott területet.” Az Enyedi György vezette elnöki ad hoc bizottság e témáról készített munkálata pedig, amelyért készítőinek itt is szeretnék köszönetet mondani, úgy fogalmazott, hogy „a kutatás felosztása alap- és alkalmazott kutatásra viszonylag új jelenség. A tudományos kutatásnak nem a közvetlen alkalmazás a célja.” Alap kutatáson a jelenségek összefüggéseinek felismerésére és megfogalmazására irányuló tevékenységet értjük. Főbb alkotó elemeit a következő lépések hozzák létre: „egyedi tudományos ismeretek gyűjtése, a köztük fennálló kapcsolatok felismerése”, hipotézisek és ezek ellenőrzésére alkalmas módszerek kidolgozása, s az „így jónak bizonyult hipotézisek rendszerezése és beillesztése a tudományos ismeretek összességébe”. Az alap kutatás „fő terméke az átfogó, megalapozott és világos elmélet. Ennek eredményeit azután az alkalmazott kutatás felhasználja.” Az alap kutatásnak általában „nincs közvetlen haszna”, viszont „nélküle az alkalmazott kutatás nem lesz képes értékesíthető eredményeket elérni.” A folyamat tehát valóban úgy összefüggő, mint — mondjuk — a vasútvonal Budapest és Miskolc között. Ahhoz, hogy a vonat végigmehessen rajta, a pályának megszakítatlanul járhatónak kell lennie. Ha valahol, képletesen Hatvannál, ameddig az alap kutatás közvetlen szférája elér, a pálya megsüllyed, tönkremegy, csak a korábban indult vonatok érhetnek el a végállomáshoz, utánuk a sor, legalábbis a hiba kijavításáig, megszakad. Az ilyen fennakadás a kutatási rendszerekben legkézenfekvőbben a gazdasági bajokból magyarázható. Pontosabban abból, hogy a vezetés az egyre szűkülő anyagi erőforrásokat elsősorban olyan alkalmazott kutatásokra szeretné összpontosítani, amelyek közvetlen pénzügyi hasznot, gyors megtérülést ígérnek. Csakhogy ez a rövid lejáráttal számoló tendencia nem pusztán a szegényebb országokban, hanem a náluk jóval gazdagabbakban is jelentkezik, mondhatni nemzetközi méretekben. Ez váltja ki és indokolja távolabbra tekintő szakmai körök aggóató figyelmeztetését és elvi állásfoglalását mind több helyen. Az persze még nem volna meggyőző példa önmagában, hogy az *Economist* jelzése szerint a CERN új főigazgatója 1998-ban a legnagyobb nehézségekkel találja majd szemben magát, mivel a 27 km hosszú francia–svájci alagútban most épülő, az eddiginél is nagyobb proton gyorsító, az LHC (Large Hadron Collider) költségeit már a fejlett országok sem igen lesznek hajlandók fedezni. Itt ugyanis valóban roppant költséges vállalkozásról van szó. A tendencia azonban félreérthetetlenül kirajzolódik, ha megnézzük, hogy mi történt e vonatkozásban éppen a fejlett, nagy országokban a legutóbbi évek során. A politikai és gazdasági vezetés éppen ezekben az országokban tette fel egymás után a kutatóknak azt a nem egészen indokolatlan, de e formában tendenciózus kérdést, hogy tulajdonképpen miféle, mennyi tényleges hasznot produkál. S a választ, az eredményt, mindjárt meg is előlegezte azzal, hogy a pénzforrásokat az alap kutatások helyett is inkább az

alkalmazott kutatások támogatására kezdte átirányítani. Ez a tendencia először Amerikában jelentkezett, de hamar áterjedt Európára is, többféle hangzatos jel-szó alatt, ami persze a dolog lényegén nem változtatott. Amerikában ez úgy hangzott, hogy *Science in National Interest*, Angliában úgy, hogy *Wealth Creation*, Franciaországban *Schéma stratégique* lett belőle, Németországban pedig *Sicherung des Standorts Deutschland*. Ez év őszén Heidelbergben, vezető német akadémiai személyiségektől hallottam súlyos panaszokat az ilyen törekvéseket támogató politikai és ipari lobbyk ellen. Legutóbb viszont ugyancsak Németországból, a Max-Planck-Gesellschaft elnökétől, Hans F. Zacher professzortól kaptam meg a részben általa fogalmazott, pozitív választ is, talán a legjobbat, amit e kérdésre eddig adtak. A példa azért is tanulságos, mert ez a szervezet is főként alapku-tatással foglalkozó intézetek hálózatát működteti, amely az egyetemekkel együttműködik, de velük szervezetileg nem egyesül. Méreteiben persze a mi-enktől különbözik, és részben abban is, hogy a három nagy tudományterület közül a viszonylag legtöbb intézettel ott a nálunk kissé háttérbe szorult élő ter-mészettudomány rendelkezik. Kiadványuk, amely már a 21. századba tekint el-őre (*Wissen für das 21. Jahrhundert* cím alatt), nem panaszkodik, nem védekezik, nem sérelmeket sorol, hanem konstruktív módon közelít az üggyhöz. Elismeri és megérti, hogy a nemzetközi feltételek rohamos változásai és az ezekkel kap-csolatos gazdasági és egyéb nehézségek szorítják a politikai vezetést arra, hogy problémáira valami megoldást keressen, és hogy ilyesmit kívánjon, a maga módján, a tudománytól is. A kutatóknak viszont világos útmutatással, haszná-lati utasítással kell e kíváncsoknak elébe menniök, jelezve, hogy miként kell a tudományt kezelnie, ha valóban jól akarja hasznosítani és nem tönkretenni. Ne-kik, a kutatóknak kell elmagyarázniok, hogy például az alapkutatás, amely nél-kül alkalmazott kutatás sem létezhetik, miben tud hozzájárulni az állam, a gazdaság, a társadalom problémáinak megoldásához. Egyebek közt például ab-ban is, hogy az ismeretek, új megoldások, innovatív kezdeményezések befoga-dására alkalmasabbá, nyitottabbá teszi a társadalmat. Az alapkutatás — olvassuk itt — a tudomány legmélyebb, legbővebb forrása; akinek vízre van szüksége, ne hagyatkozzék pusztán a csapadéokra. Ezt a társadalmi, emberi fel-tételrendszert is messzemenően figyelembe vevő koncepciót szeretnék kidolgo-zói az Európai Bizottság nemrég létrehozott tanácsadó testülete, a *European Science and Technology Assembly* (ESTA) útján elfogadtatni az Európai Unióval is, amely eddig ugyancsak erősen hajlott a tudományos kutatás short term jel-legű, szűkebb medrű, technikai megközelítésére.

A magyarországi tudomány tehát, mindent figyelembe véve, tulajdonkép-pen kettős szorításban él. Szorítja egyrészt, közvetlenül, az ország nehéz gaz-dasági, pénzügyi helyzete, az átalakulás időszakában, a stabilizáció érthető igényéből adódó restriktív sora, másrészt pedig, ezzel együtt, kissé távolabbról, az említett tendencia is, az euro-atlanti civilizáció remélhetőleg átmeneti válság-jelenségeként, növekedési zavaraként, a maga velejáróival együtt. Innen a ku-

tatási mechanizmusok türelmetlen rángatása, hogy mi lesz, miért nem hull belőlük több pénz; a tudományból való kiábrándulás, hogy nem tud azonnal, csodákkal segíteni — mintha nem tett volna az emberi élet minőségének javítására annyi mindent, amit ma már szinte magától értetődőnek tekintünk, a vád, hogy drága áron olyan eszközöket produkál, amelyek az ember környezetét, sőt életét veszélyeztetik, a társadalmi méretű szorongás a jövőtől, ami persze remek táptalaj az irracionálisnak, a tudománynak álcázott szédelgés, az áltudományok terjedése számára, főleg, ha azt például nemzeti közszolgálat címén egyesek olykor a média útján is elősegítik.

Mindennek ellenére meggyőződésem, hogy úrrá lehetünk e nehézségeken. Már csak azért is, mivel a történelem nem fátumszerűen, rajtunk kívül működik. A jövőnek mi is, a magunk körében, mindannyian alakítói vagyunk. Az emberi tudás, a tudomány s ezen belül az alap kutatás védelmezői ott vannak, szövetségesül, nagy civilizációink más országaiban is mindenütt. Idehaza a tudomány társadalmi elismertsége a romló közhangulatban sem csekély, és az áltudományok szédelgői és becsapottjai sem képviselnek — legalábbis ma még — jelentős erőt. Az ország gazdasági és más nehézségeinek jelen periódusán is túl fogunk jutni előbb-utóbb, mint olyan régi nemzethez illik, amely a történelem ennél súlyosabb próbatételeinek sikeres túlélésében is már nem kevés tapasztalattal rendelkezik. Nekünk, a tudományos kutatás és a felsőoktatás embereinek, az autonóm köztestületnek, nem tétlenül, letörten, hanem céltudatos, cselekvő erővel kell a felemelkedéshez hozzájárulnunk a magunk helyén. Nem panaszkodással, és nem valaminő sérelmi politikával, amit Akadémiánk alapítója már a múlt század elején értelmetlennek és hiábavalónak talált. Nem hátra, hanem előre kell lépnünk, konstruktív megközelítéssel, pozitív javaslatokkal, a realitásokkal szembenézve és az ésszerű megoldásokat elősegítve.

Mi, az Akadémia élén, kezdettől fogva, tehát immár több mint öt és fél esztendő óta, két alapvetet követünk: az *értékmegőrzés* és a *megújulás* elveit. A kettőt együtt, egyszerre, egyforma hangsúllyal kellett és kell majd következetesen a továbbiakban is képviselnünk. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek ellenfelei nem mindig egyenlő arányban próbáltak támadni mindkét irányból, mindkét oldalon. Eleinte, a kilencvenes évek elején, miközben legsürgetőbb teendőnknek azt tekintettük, hogy az előző rendszer okozta bajokat kijavítsuk és az Akadémiát korszerűsítsük, mégis főleg az értékmegőrzés elvét kellett megvédenünk a szakszerűtlen radikalizmus nem egyszer demagóg hangoskodói ellen, akik legszívesebben szétbontották volna az Akadémiát, kutatói hálózatát, és igazoló eljárás alá hurcolták volna tagjait. Ha ezeket az akciókat és velük a politika illetéktelen behatolását nem sikerült volna keményen visszavernünk, akkor ma aligha tanácskozhatnánk így itt, egy minden politikai befolyástól mentes, autonóm köztestület képviselőiként, a tudományos kutatás szabadságának törvényes garanciái, a kutatóintézetek, és a végre saját tulajdonunkat képező, szép épület birtokában, e jól fűtött teremben.

Most és a közeli jövőben viszont alighanem a megújulás elvét kell fokozottabb erővel megvédenünk. Az anyagi források szűkülése ugyanis természet szerint kiélezheti az elosztásban érdekelt szakmai csoportok és intézetek közti feszültségeket. Azok, akiknek a korábbi évtizedek nemzetközi és hazai feltételeit jól hasznosítva erős szakmai, intézeti pozíciókat sikerült szerezniük, hajlamossá válhatnak arra, hogy helyzeti előnyüket tovább, mások rovására is igyekezzenek fenntartani. Tehát a régi struktúrát megőrizni akkor is, amikor a nemzetközi és hazai feltételek már alapvetően megváltoztak és új megoldásokat követelnek. Nem szolgálná, sőt veszélyeztetné az Akadémia ügyét, ha ezeknek az érdekeknek a védelmében olyan lobbyk lépnének működésbe, amelyek, éppen az ismert előzmények folytán, ismét politikai jelleget öltenének, ezúttal a másik oldalon a visszarendeződés egyébként is értelmetlen jegyében. Az Akadémiát az ilyen típusú politikai kísérletektől és akcióktól is meg kell védenünk. Az sem szolgálná az Akadémia ügyét, ha e tendencia velejárójaként, a korábbi kettéosztottságot próbálnák ismét visszahozni a köztisztület nagy egészén belül, és az osztályok és szakmai tudományos bizottságaik szerepét próbálnák megint korlátozni, akár az intézetek munkájának értékelésében való részvétel terén, akár más vonatkozásban. Az Akadémiának a parlament és az ország előtt a hazai tudományosság egészének helyzetéről kell számot adnia. A diszciplínák arányát, teendőit és eredményeit e nagy összefüggésben és nem kisebb csoportok állásfoglalása alapján kell mérlegelni. Hadd idézzem itt, újabb külföldi példaként, amit Sir Dai Rees mondott az ESF elnöki tisztjének átvétele alkalmával, 1993 őszén arról, hogy a gazdasági nehézségek miatt versengés folyik a szakmai csoportok között; de ennek a tudomány előbbrevitelét szolgáló egységes célkitűzésén alapuló intellektuális versenynek kellene inkább lennie a nagy kutatói közösségen belül. Az Akadémia e nagyobb, közös érdeket kívánta szolgálni akkor, amikor minden tőle telhetőt megtett az OTKA nemzetközi elismertetése és hazai megmentése érdekében, leszögezve, hogy törvényes önállóságát maradéktalanul tiszteletben tartja akkor is, ha a pénzügyi technika annak költségvetését is az ő rovatához kapcsolja át.

A jövő nálunk nyilván nem a nagy beruházásoké, a drága technológiáké, a kivételes méretké, hanem az olyan mozgékony, rugalmas, hatékony műhelyké, amelyek minden szakterületen képesek a fejlődést követve a rájuk váró feladatokat megoldani. Ehhez viszont szükségünk van olyan felkészült szakemberekre, akik a nagy nemzetközi műhelyek munkájába be tudnak kapcsolódni, azok eredményeit itthon is alkalmazni, módszereit pedig tanítani tudják. Sokoldalú képzést kell adni, külföldi ösztöndíjak segítségével is, a fiatal szakembereknek, mert nem tudható előre, hol születnek új kutatási ágak, és hol nyílnak a nemzetközi tudományosságban olyan lehetőségek, amelyek önálló feladatok megoldását teszik lehetővé egy kis ország tudománya számára is. Ezt az egyetemekkel való jó együttműködés is elősegítheti, főleg a magas szintű posztgraduális képzés különböző formái révén, amelyek közt új alap kutatási műhelyként

doktori iskolák kialakulása is elképzelhető. Az egyetemekkel való együttműködésről, intézeteink funkcionális (de nem szervezeti!) integrációjáról, a felsőoktatási és az akadémiai törvény közti hézagok kitöltéséről tárgyalások folytak és folynak a Magyar Rektori Konferenciával és a Művelődési Minisztériummal. S ha eszközeink túl rövidek a nemzetközi tudományos információk hagyományos formái (könyvek, folyóiratok) kellő beszerzéséhez, próbáljuk meg őket egy lépéssel az új formák, így az Internet hálózat segítségével megtoldani. Elszigetelt országban, egyedül tudomány ma nem létezhetik.

A jelen mérlege nem mindenben kedvező. De nem szabad meghátrálnunk és a küzdelmet feladnunk. A jövőnek pedig mutatkoznak új, ígéretes hajtásai. Felnövdőben van egy nemzetközi látókörrel bíró, fiatal nemzedék, amely képes lesz a nagy áramlatokba tevékenyen bekapcsolódni. Egy felmérés szerint 1993-ban több mint 6000 magyar diák végzett külföldön hosszabb-rövidebb időn át tanulmányokat. Ilyenkor, év végén, a Pro Scientia aranyérmeinek kiosztásakor olyan fiatalokkal találkozom, akik többsége, minden nehézség ellenére, szakmájához és hazájához hű marad. E fiatalokban bízom. Nekik kell segítségükre lennünk, hogy a feladatokat tőlünk felkészülten és tetterre készen majd átvehessék.

Tisztelt Közgyűlés!

Négy és fél hónap múlva tisztújítás lesz az Akadémián. Most, az esztendő és a lezáródó ciklus vége felé, hadd kívánjak az új évben kezdődő, új fejezet szerzőinek és szereplőinek nagyon sok sikert. Jól előkészített, átgondolt feltételeket az induláshoz. Erőt és harci kedvet a küzdelemhez. Higgadt judíciumot és határozottságot a döntésekhez. Derűs, nyílt emberséget a mindennapokhoz. Inspiráló, kedvező visszhangot itthon és a nagyvilágban. S végül, de nem utolsósorban, bölcs arányérzéklet és biztos kezet a megőrzés és megújulás elvének alkalmazásában.

Elnöki megnyitó az MTA közgyűlésén, 1995. december 18. Megjelent: Magyar Tudomány 1996, 2. sz. 121–126. (3986)

AZ AKADÉMIA ÉS A HONFOGLALÁS

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1882-ben felkérte a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy a honfoglalás közelgő ezredik évfordulójára tekintettel, állapítsa meg annak pontos dátumát. Az Akadémia Történettudományi Bizottsága a következő évben már közzé is tette válaszát, csatolva három jeles szakember véleményét. Mivel ezek a hézagos forrásadatok értelmezésében kissé eltértek egymástól, óvatosan úgy fogalmazott, hogy ez az eseménysorozat 888 előtt nem kezdődhetett, és 900-nál tovább nem tarthatott. A három vélemény közül azonban azóta is Pauler Gyuláé bizonyult irányadónak, aki 895-re tette a kezdő, és 900-ra a záró dátumot. A nagy millenniumi kiállításra azért került 1896-ban sor, mert rendezői egy évet késtek vele. Az évforduló szakmai produktumai közt említhető az ún. „millenáris történet” is, vagyis az *A magyar nemzet története*, amely Szilágyi Sándor szerkesztésében, számos szerző tollából, 10 nagy kötetben, 1895 és 1898 közt látott napvilágot. Ennek előszava nem indokolatlanul emelte ki az utolsó évtizedek „rohamos haladását”, pozitív eredményeit. De a szöveg másutt is nemegyszer érezteti, hogy a magyarok vezetésre hivatott, vitézi erényekkel bírnak és fölényrel szomszédaik felett. A millennium közéleti, társadalmi megnyilvánulásai pedig még sokkal nyíltabban jelezték az önbiztató uralmi igényt, a soknemzetiségű országon belül, és a sallangos, díszmagyaros hivalkodást.

Most, hogy a honfoglalás 1100. évfordulójához értünk, nyilván nem ezt kell követendő példának tekintenünk. Valódi nemzeti öntudatnak nincs szüksége ilyesmire. Az azóta eltelt időszak viszont szolgálhat más tanulságokkal is. Az egyik — szakmai téren — az, hogy a magyarok korai történetének kutatása azóta, az időnkénti viszontagságok ellenére, sokat lépett előre. Bővültek forrásaink, bár inkább a régészeti, mint az írott emlékek terén, de főleg kritikai elemzésük vált hatékonyabbá és széles körűbbé, hiszen a nyelvésztől a természetföldrajzig a különböző diszciplínák egész sorának adatait kellett figyelembe vennie. A kérdések pedig nem lettek egyszerűbbek. A nép kialakulási folyamatát, változó etno-szociológiai állapotát és etnikai tudatát kell rekonstruálnunk, nemcsak „eredetét” és „őshazáját” — hiszen az több is lehetett egymás után. A nyelv még nem feltétlenül azonos az etnikummal, egy nép több név alatt is szerepelhetett, és több részből állhatott, amelyek esetleg eltérő hagyományt képviseltek. Érthető hát, ha bővülő, újabb szakirodalmunk is sok vita közt fejlődik tovább, ami nem is baj, amíg tiszteletben tartja a szakma szabályait.

Ez viszont azért is fontos, mivel — s ez a másik tanulság — a korai történet, éppen mert távoli homályba vész — a nemzeti tudat, az identitás olyan érzékeny pontjaihoz kapcsolódik, amelyekben történelmi megrázkódtatások súlyos torzulást, károsodást tudnak előidézni. Ilyenkor a társadalom jelentős rétegeinek tudata válik hajlamossá arra, hogy befogadjon olyan romantikus légvárakat és rögeszmés, téves elképzeléseket, amelyeket „normális” időkből csak néhány mániákus képvisel. Ez a képzelte világba való menekülés valamilyen elváltozás jele, amelynek legalábbis tüneti kezeléséhez szükség van a történelmi múlt, a valóság szakmai bemutatására. A történészek pedig az egykori történelmi tények mellett vizsgálnia kell a hamis tudat e jelenségeit is, mert azok is a maguk korának történelmi tényei. A húszas évek elején, Trianon gyötrelmes sokkhatása következtében jelentkezett egy kiábrándult elfordulás a „hálátlan” és „dekadens” Nyugat-Európától. A „turánizmus”, amely az I. világháború előtt és alatt a Monarchia keleti gazdasági expanziós terveit jelezte, most, a nemzeti sértettség és nosztalgia emocionális légkörében, új formában felerősödött. S ennek torzító hatására Márki Sándor a turáni népek történetéről írt könyvében (1922) olyasmint volt képes papírra vetni, hogy a turáni gondolat segítségével Magyarország ismét nagyhatalom lehet, mert „eljött az európai és amerikai fajok hanyatlásának az ideje”, és „megújulhat Attilának másfél évezredes, a Dzsingisz kánnak hétszázados terve, hogy az egyesült, vagy legalábbis összetartó turániak műveltségének és összes törekvéseinek legnyugatibb központja Magyarország legyen”. S ne is beszéljünk azokról az „őstörténelmi csodabogarakról”, amelyeket Zsirai Miklós mutatott be 1943-ban egy kritikai dolgozatban.

Némi vigasz, hogy e káros tendenciák járhatnak olykor a haszonnal is, hogy a kutatókat megoldatlanul hagyott, vagy látszólag lezárt kérdések felülvizsgálatára készítetik. Azt, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, a múlt század végére, szinte a hazai polgárosodás velejárójaként, nagyrészt már elfogadták, bár — gyengébb színvonalon — a nemesi hun-török hagyományoknak is akadtak védelmezői. A szembetűnő ellentmondást azonban, hogy a finnugor nyelvű nép teljesen török szervezetű és jellegű népként, türk név alatt bukkan fel a korai bizánci forrásokban, valahogy mégis meg kellett oldani. Ezt segítette elő Gombocz Zoltán korai török jövevényszavainak elemzésével. Erre tett kísérletet Hóman Bálint a hun-bolgár hagyomány elemzésével, majd tanítványa, Deér József, a törzsszövetség külpolitikájának vizsgálatával. Ehhez járult hozzá Németh Gyula a honfoglaló magyarság kialakulásáról írt munkájával (1930). Volt, aki két etnikum egybeolvadásában, vagy éppen a finnugor elem törökök által történt „megszervezésében” kereste a megoldást. A Ligeti Lajos által szerkesztett, *A magyar őstörténet* (1943) c. munka szerzői gárdája viszont egyértelműen úgy foglalt állást, hogy a finnugor nép ilyen beavatkozás nélkül, maga vette át a török lovasnomád típusú életformát és kultúrát, amelynek világában annyi századon át kellett élnie. A honfoglaló magyarok életét, eszközeit, lakhelyeit pedig, régészeti leletek nyomán, rajzok kíséretében próbálta meg rekonstruálni szép könyvében (1944) a fiatal László Gyula.

A második világháború, illetve — pontosabban — a fordulat éve után e kérdések megítélésében kétféle torzulás is jelentkezett. Az egyiket, itthon, a szovjet uralom ideológiai nyomása idézte elő, amely a történelmet a politika eszközeként kezelte és saját kategóriáiba igyekezett beleszorítani. Nyelvészeinket is csak egy szovjet belpolitikai incidens, az ún. marrizmus bukása mentette meg valamennyire a történészek sorsától. Az új irányzat, a szovjet felsőbbrendűség jegyében, most a hazai szlávok műveltségének fejlettebb voltát igyekezett kimutatni a magyarokkal szemben, akik — eszerint — tőlük vettek volna át jobb termelési technikát és bizonyos politikai intézményeket. Felbukkantak furcsa ötletek is. Az ötvenes években, amikor már nem taníthattam, egy volt hallgatóm azzal keresett fel, hogy valóban a dravidáktól származunk-e, ahogy újabban állítják. Igen — válaszoltam némi iróniával, ha kijavítjuk a betűhibát, és gravidákról, vagyis terhes asszonyokról beszélünk. A másik, szembetűnő jelenséget külföldön, a magyar emigránsok bizonyos köreiből lehetett megfigyelni. Ez volt a sumér-magyar származtatás, rokonítás, egy más, legősibb, dicső múlt művi kiszínezésével együtt. Dél-Mezopotámia ősi civilizációjának bizonyos elemei, közvetítő láncolatok útján, persze valóban eljuthattak a sztyeppe világába is. De szakértőink szerint a sumér-magyar származtatásnak és szövegyeztetésnek egyetlen olyan eleme sincs, amely tudományos szempontból a helyét megállná. Ezt megint a tudati elváltozás tünetének kell tekintenünk, amely, a hazai talajtól elszakadva, még könnyebben alkothatott meg magának egy vigasztaló és politikailag hasznosnak vélt álomvilágot.

A hatvanas évek végétől fogva, ahogy az ideológiai nyomás lassan lazulni kezdett, korai történetünk szakmai műhelyeiben is újraindult az élet. Ennek pozitív eredményei azokat a jelenségeket is ellensúlyozni tudták, amelyek, érthető visszahatásként, a nemzeti romantika jegyében, érzelmi töltéssel, ugyancsak szóhoz jutottak. Budapesten az Akadémia Történettudományi Intézete volt a főbb szakmai műhelyek egyike. Györffy György, aki a nehéz időket az árpádkori Magyarország történeti földrajzának roppant adatgyűjtésével vészelte át, egymás után tette közzé új gondolatokban mindig gazdag munkáit. Szűcs Jenő itt vizsgálta az etnikai és a nemzeti tudat kialakulását, Bartha Antal pedig a magyar nép „őstörténetét”. Az egyetem filológusai közül Moravcsik Gyula, az idősebb nemzedékből, a bizánci források mintaszerű bemutatásáról gondoskodott, Czeglédy Károly pedig egy új arab forrásra hívta fel a figyelmet egy spanyolországi magyar kalandozásról. A régészek közül is több jeles specialista ért el fontos eredményeket. Közben pedig kialakult és egyre jelentősebbé vált egy másik, újabb műhely is, a szegedi egyetem körül, ahol 1975-ben kezdték a magyar őstörténetet külön tanítani. A neves orientalista Róna-Tas András vezetése alatt, a középkori történész Kristó Gyula közreműködésével, tanítványaik egyre bővülő köréből itt olyan szakmai gárda alakult ki, amely a legszélesebb értelemben vett források elemzésével már eddig is jelentős eredményeket ért el, és amelytől sok pozitívum várható a továbbiakban is.

E műhelyek munkája és együttműködése — szakmai viták közben is — lehetővé tette, hogy az Akadémia az 1100. évforduló alkalmából jóval sokoldalúbban foglalkozhassék a honfoglalás problémáival. Az előkészítés időben megindult. Az MTA Őstörténeti Bizottsága, Györffy György vezetésével, már 1992 óta rendezte az olyan konferenciák egész sorát, amelyek egy-egy diszciplína újabb idevágó eredményeit mutatták be egymás után, és amelyek anyaga „A honfoglalás sok szemmel” cím alatt nyomtatásban is megjelenik. Az első, 1992 végén, a honfoglalás és a régészet, a második, 1993 decemberében, a honfoglalás írott forrásai témáját tárgyalta meg, a harmadik, 1994-ben, a honfoglalás és nyelvészet, a negyedik pedig, 1995-ben, a honfoglalás és a néprajz problémáival foglalkozott. Ez év végén, 1996 decemberében pedig a honfoglalás és Európa kérdéskörének megtárgyalására kerül sor. Közben az Akadémia 1996 májusi közgyűlésének központi szakmai témája is a honfoglalás lesz, több osztály együttműködésével. A különböző szakmai rendezvények és kiadványok, amelyek mind az Emlékbizottság programjának részei, módot adnak arra, hogy az újabb kutatási eredmények hozzáférhetővé váljanak.

E kutatások alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy a magyar honfoglalás olyan tudatos, koncepciózus katonai és politikai akció eredménye volt, amelynek egy súlyos veszélyhelyzetből sikerült, előre meneküléssel, pozitív, ígéretes megoldáshoz jutnia, amivel egyedi jellegű történelmi fordulatot idézett elő mind népünk, mind Európa e zónájának történetében. A magyarok, feltehetően nem először, de semmiképpen nem utoljára, bizonyosságot tettek arról, hogy a nehéz próbatételt ki ugyan nem kerülhetik, de képesek sikerrel kiállni.

Az egyedi jelleg különös hangsúlyt azért érdemel, mert a honfoglaló nép végül is csak egyik késői szereplője volt annak az etnikai hullámverésnek, amely a Duna vidékét a népvándorlás, a római birodalom végőrái óta századokon át ostromolta. Az eurázsiai térség belső feszültségei idézték elő azt a dominó hatást, hogy a mindig újabb keleti támadó elől menekülők maguk is támadóként léptek fel nyugat felé. A germán törzseket a belső-ázsiai hunok követték, akiknek birodalma azonban pár év múlva, Attila halála (453) után kártyavárként összeomlott. Helyükbe a VI. század derekán a türkök elől menekülő avarok léptek, akiknek birodalma két évszázad múlva ugyancsak elenyészett, miután a VIII. század végén Nagy Károly nyugatról, a IX. század elején pedig Krum bolgár kán keletről mért rájuk döntő csapást. Amikor a magyarok a IX. század végén ideértek, késő avar töredékek mellett főleg szlávokat találtak itt. A magyar volt az egyetlen a sok, keletről érkező, török szervezetű nép közül, amely identitástudatát megőrizve itt fennmaradt és állandó, immár több mint évezredes politikai berendezést, rövidesen európai államot tudott létrehozni, és amely a további: besenyő, kun, jász érkezőket részben visszaverte, részben befogadta. A honfoglalók nem barbár hordaként értek az új hazába. Arab források már korábbi szálláshelyükön, Etelközben is jól szervezett, erős félnomád népnek jellemzik őket, akiknek állataik mellett, szántóföldje is sok van, és akik közül a gazdagabbak szeretik a díszes fegyvert és ruházatot.

A magyarokat itt, Etelközben, valahol a Don és az Al-Duna közt csapta meg 993-ban a közelgő, romboló vihar előszele. A dominóhatásnak megfelelően a Szamanidák hadai elől menekülő úzok rácsaptak a Volgánál tanyázó besenyőkre, akik viszont, ugyancsak menekülőként, beleütköztek a magyarokba. Ezek már ismerték támadóikat, abból az időből, amikor a Kazár birodalomhoz tartozó népként részt vettek egy velük folytatott háborúban. Miattuk hagyták el korábbi szálláshelyüket, Lebédiát, immár önálló törzsszövetségként, három csatlakozó kazár (kabar) törzssel együtt. A régi ellenfél újra felbukkanását a magyar vezetők akkora veszélynek érezték, hogy elhatározták: tovább költöznek, lehetőleg a Kárpát-medencébe, amelyet jól ismertek, hiszen hadaik már 862 óta többször megfordultak ott. Legutóbb, 892-ben, Szvatopluk morva fejedelem segítőiként Arnulf császár ellen. A Kárpát-medencén ekkor ugyanis három külső hatalom osztozott. A Dunántúl a frank birodalomhoz tartozott, frank szolgálatban álló szláv vezetők alatt. Az északnyugati rész, talán a Garamig, a Morva birodalomhoz. Erdély és a Tiszavidék pedig a Bolgár birodalomhoz. Itt nem részletezhetjük, hogy a magyar vezetők hogyan próbálták 894-ben először a bolgár hatalmat, amely leginkább útjukban állt, Bizánccal szövetségben meggyengíteni, miközben egy másik haddal megint a morvákat segítették a frankok — a bolgárok szövetségesei — ellen. A magyar vezetők láthatólag átgondolt terv szerint kezdték az új hazát maguk számára biztosítani. Az akció jól is indult, de majdnem katasztrófába fordult, mert miután Árpád a fősereggel 895 tavaszán Vereckén át bevonulva sorra foglalta el a bolgárok várait, a besenyők, a bolgár cár biztatására, a vártnál jóval korábban, 895 nyarán megrohanták a még Etelközben maradt, szinte védtelen néprészeket. Ezek kétségbeesetten menekültek, a Havasalföldön át igyekezőket viszont a Bizánccal közben kibékült Simeon bolgár cár serege oldalba kapta. Végül is azonban, nagy, de nem katasztrófális veszteségek után, mind a tíz törzs elérte Erdélyt, és még mindig viszonylag jelentős létszámú nép maradt. A magyarok ezután pár évig a keleti részen pihenve rendezték soraikat. 899-ben, Arnulf biztatására, annak ellenfeleit szorongatták meg magyar hadak Itáliában, ahonnan a következő évben hazaindulva különösebb nehézség nélkül elfoglalták előbb a Dunántúlt, majd Nyitra vidékét egészen a Kis-Kárpátokig. A honfoglalás ezzel be volt fejezve, ha a további támadó és védelmi harcok nem is.

Adataink persze hézagosak. A részleteket nehéz rekonstruálni. Több kérdésre nincs még biztos válaszunk. Néhányan feltételezik, hogy a magyar nép bizonyos részei, elemei már a honfoglalás előtt idekerültek. Ez a nagy etnikai hullámverés miatt elképzelhető, de még így sem teszi „kettőssé” a honfoglalást, mert annak, mint emlékezetes és tudatos akciónak, nyilvánvalóan megvannak a saját maga kritériumai. A honfoglalás, mint jeleztük, egyedi jelenség és forduló történelmünkben. Ezért talán nem is szükséges itt részleteznünk, hogy kutatóink nagy többsége miért nem tartja elfogadhatónak, számos, szakmai okból azt az első pillanatra vonzóan tűnő elméletet, hogy az az avar időkben, 670 körül beköltöző, új nép, amelynek régészeti emlékműanyagában, bronzból öntött övré-

szeken, ún. griffes-indás ábrázolások találhatók, onugor-bolgár, tehát — állítólag — magyar volt. Ennek a hosszú, állítólagos külön-létnek sem a nyelvben, sem a forrásokban, a hagyományban nincs nyoma. Az elmélet kidolgozója egyébként azt is mondja, hogy a „Nyugat-Balkánon egészen Dalmáciáig és Albániáig megvannak a griffes-indás leletek”; majd hozzáteszi: „talán az sem véletlen, hogy Árpád-házunk is erőteljesen terjeszkedett Horvátország és a Nyugat-Balkán felé.” Talán mert a magyarokat kereste Albániában. Ennyit a romantikáról.

Az új hazában viszonylag hamar elfeledték, hogy mekkora veszélyből kellett kimenekülniök. A krónikák egy kissé átértelmezték a történeteket. Az átköltözés okát, a besenyő fenyegetést, már úgy írták körül, hogy a régi hazában túlságosan elszaporodtak a „sasok”. Szövegükben viszont már felbukkant a hun-magyar monda is. Történéseink egy része természetesnek találta azt a feltevést, hogy a magyar fejedelmi háznak az Attilától való származtatás hagyományát még keletről, az onugor-bolgár kapcsolatból hozta volt magával, ahonnan a magyarok külföldi neve (Hungarus, Ungar) is származik. Annyival is inkább, mivel a nomád világban ez adhatta a hatalmi legitimációt. Csakhogy a hazai forrásművek — legalábbis a ma ismertek — közül egyetlen XIII. század előtti sem beszél Attiláról vagy a hunokról. A IX–X. században, amikor a magyarok felbukkantak a bizánci és a nyugati szerzőknél, azok nem hunoknak tekintették őket, hanem vagy addig ismeretlen népnek, vagy türköknek, mint a bizánciak. Utóbb, a X. században viszont a Nyugat-Európát meg a Bizánci birodalmat érintő magyar kalandozó hadjáratok valóban a hunok egykori fellépésére emlékeztették az érintett népek írástudóit, akik máris idézni kezdték a VI. századi Jordanes munkájának a hun támadásokra vonatkozó részeit. A magyarokat így kezdték Attila népével azonosítani. Egy XI. század végi német krónikás feljegyezte, hogy Salamon király anyja 1063-ban Attila kardjaként adott át egy fegyvert Ottó bajor hercegnek, hogy segítséget kapjon tőle. Van, aki erre mint a magyarok hun tudatának megnyilvánulására hivatkozik. Valószínűbb azonban, hogy a magyarok, szándékosan, olyasmit adtak át, ami inkább a németek tudatában bírt fontossággal, mint hatalmi jelkép, és amelynek fiktív voltával ők maguk feltehetően tisztában voltak. A XII. század folyamán keletkezett Nibelung-ének Magyarországnak nevezte a hunok országát. Egykorú német krónikások szerint 1189-ben, a 3. keresztes hadjárat alkalmával, I. Frigyes császár III. Béla királlyal Attila városában, Ezilnburgban (Óbudán) találkozott. Nem sokkal ezután Anonymus is arról ír, hogy Attila székhelye a Dunánál volt, „ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilnburgnak hívják.” Majd hozzáteszi, hogy mivel a magyarok korábbi lakhelye szűknek bizonyult, a „hét fejedelmi személy” elhatározta, hogy Pannóniába költözik. „Erről ugyanis a szállongó hírből azt hallották, hogy az Attila király földje, akinek az ivadékából Álmos vezér, Árpád apja származott.” Anonymus egyébként saját korának viszonyait vetítette a múltba vissza, és a régi birtokos urak hagyományait és érdekeit fogalmazta meg. A hun-magyar azonosításnak, német részről, eredetileg inkább pejoratív jellege volt. De, a dolgot megfordítva, büszkeséget

is lehetett abból meríteni, hogy a magyarok a világhódító Attila népének utódai. Így hát a XIII. század vége felé Ákos mester, majd az ő nyomán Kézai Simon krónikája, részint a német anyagból, részint saját leleményből egy olyan valótlan hun-magyar történetet konstruált, amelyben a honfoglalás is kettéoszlik egy első (hun), és egy második (magyar) bejövételre. Ez a fiktív azonosítás azután hosszú századokra meggyökerezett a magyar nemesi hagyományban.

Érdekes viszont, hogy IV. Béla, tehát a király, Attiláról nem egészen így nyilatkozott. Abban az 1253 őszen a pápához írt — és ritkán idézett — levelében, amelyben már Európáról — e szóval — is többször szó esik, azt fejtegeti, hogy fenyeget egy újabb tatár támadás. Ezt a „dögvészt” (pestilentia) Magyarország egyedül nem tudja kivédeni. Már kért segítséget Nyugatról, így a francia királytól, de csak üres szavakat kapott. Pedig Európa érdeke, hogy a Duna-vonal védelme erős legyen, hiszen egykor Attila is Magyarország közepén ütötte fel székhelyét, amikor a Nyugatot készült meghódítani. Ez a levél tehát, amely a magyar politika Európa-tudatának első ismert dokumentuma, Attilát nem a magyarokhoz kapcsolja, hanem szinte inkább a tatárokkal állítja párhuzamba.

A honfoglalást követő „kalandozások” nem ötletszerű, szervezetlen rabló-hadjáratok voltak, hanem olyan adóztató, zsákmányszerző és egyben biztonságot szolgáló, elrettentő akciók, amilyeneket a magyarok korábban is vezettek, és amelyek persze egy idő múltán itt már nem voltak folytathatók. A magyar hadak szinte kivétel nélkül valamelyik nyugati uralkodó vagy annak riválisai hívására indultak útnak. S olyan katonai teljesítményt nyújtottak, amellyel legfeljebb a vikingek — és délen az arabok — vállalkozásai állíthatók párhuzamba. A nyugati tankönyvek meg is állapítják, hogy akkoriban Európa nehéz időket élt át, mert nyugatról a vikingek, keletről a magyarok szorongatták. Pár évvel ezelőtt, Franciaországban Tournus hatalmas katedrálisa mellett, egy kis tornyot találtam, amelyet felirata szerint Pierre abbé emeltetett 929-ben a magyarok támadása ellen. Bevallom, elfogott a nemzeti büszkeség, hogy valaha ily messzire eljutottunk. De azért inkább azt javasolnám, hogy a jelen évforduló alkalmából ne e teljesítményekre hivatkozva próbáljunk az Európai Unió országaiban magunk iránt figyelmet és szimpátiát kelteni. A dánok meg svédek sem ezt teszik, bár ők is büszkék viking őseikre. Arra sem kisebb joggal hivatkozhatunk, hogy e nép nemcsak állandó, végleges hazát tudott itt teremteni, hanem a további próbatételt: az új feltételekhez való alkalmazkodást is sikerrel kiállva, a század végén már az európai keresztény kultúrába tudott bekapcsolódni. Pannonhalmán talán 996-ban alakult meg az első magyar iskola, 1000 karácsonyán pedig, első királyunk megkoronázásával, létrejött az új állam, a sokszínű, befogadó magyar királyság. A történésznek e múltról kell beszélnie, de a jövőre tekintve talán kívánhatja, legalábbis szeretné kívánni azt, hogy az ország ennek az ezredik évfordulóját, a most éppen soron lévő próbatételt is kiállva, az Európai Unió tagjaként ünnepelhesse meg.

Előadás a Honfoglalási Emlékbizottság ülésén a Parlamentben, 1996. január 18. (4032)

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ACLS	American Council of Learned Societies
AIB	Akadémiai Intézetek Bizottsága
AKA	Akadémiai Kutatási Alap
AKB	Akadémiai Kutatóhelyek Bizottsága
AKT	Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa
ALLEA	All European Academies
CERN	Organisation Européenne pour la Recherche Nucléaire
CNRS	Centre National de la Recherche Scientifique
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
ESF	European Science Foundation
FEFA	Felzárkózás az Európai Felsőoktatáshoz Alap
ICSU	International Council of Scientific Unions
IIASA	International Institute for Applied Systems Analysis
MMA	Magyar Művészeti Akadémia
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OKTK	Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások
OMFB	Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság
OTKA	Országos Tudományos Kutatási Alap
SZIMA	Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia
TDDSZ	Tudományos Dolgozók Demokratikus Szövetsége
TMB	Tudományos Minősítő Bizottság

KOSÁRY DOMOKOS HAT ÉV A TUDDOMÁNYPOLITIKÁBAN SZOLGÁLTATÁBAN